

Ekonomická univerzita v Bratislave
Fakulta medzinárodných vzťahov

*EKONOMICKÉ, POLITICKÉ A PRÁVNE OTÁZKY
MEDZINÁRODNÝCH VZŤAHOV 2022*

**Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie
konanej 3. a 4. júna 2022**

***ECONOMIC, POLITICAL AND LEGAL ISSUES
OF INTERNATIONAL RELATIONS 2022***

**Proceedings of an International Scientific
Conference held online June 3-4, 2022**

Recenzenti/Reviewers: Mgr. Michael Augustín, PhD., Dr. habil. JUDr. Ing. Katarína Brocková, PhD., LL.M, PhDr. Peter Csányi, PhD., doc. PhDr. Ľubomír Čech, CSc., Ing. Tatiana Damašková, PhD., Ing. Boris Dziura, PhD., doc. Ing. Martin Grešš, PhD., Ing. Ľubica Harakaľová, PhD., JUDr. Klaudia Hraníková Pytel'ová, PhD., PhDr. Simona Chuguryan, PhD., Dr. habil. Ing. Eva Jančíková, PhD., Ing. Barbora Janubová, PhD., Mgr. Martin Karas, PhD., doc. PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD., Ing. Mykhaylo Kunychka, PhD., doc. Milan Kurucz, CSc., Dr. h. c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc., prof. JUDr. Stanislav Mráz, CSc., Mgr. Juraj Ondriaš, PhD., doc. Dr. Tomáš Imrich Profant, Ing. Leonid Raneta, PhD., doc. PhDr. František Škvrnda, CSc., Mgr. František Škvrnda, PhD., doc. PhDr. Radoslav Štefančík, PhD., Ing. Natália Zagoršeková, PhD., Mgr. Tetyana Zubro, PhD.

Zostavovatelia zborníka/Editors: Ing. Zuzana Beňová, Ing. Ján Dančo, Mgr. Andrej Kiner, Ing. Jakub Pernický, Ing. Zuzana Rozkošová, Mgr. Terézia Seresová, Mgr. Eva Vlková

Medzinárodný vedecký výbor/International Scientific Board:

Predseda/Chairman:

Dr. h. c. prof. Ing. Ľudmila Lipková, CSc.

University of Economics in Bratislava (SK)

Členovia/Members:

prof. Dr. Alexandru Burian DrSc.

University of European Studies of Moldova (MD)

doc. PhDr. Ľubomír Čech, CSc..

University of Economics in Bratislava (SK)

Dr. h. c. prof. Dr. Attila Fábian, PhD.

University of West Hungary (HU)

prof. Ing. Lenka Fojtíková, Ph.D.

PRIGO University in Havířov (CZ)

prof. Ihor Ishchenko, DrSc.

Oles Honchar Dnipro National University (UA)

doc. PhDr. PaedDr. Karol Janas, PhD.

Alexander Dubček University of Trenčín (SK)

prof. Lidiia Karpenko, DrSc.

Odessa National Polytechnic University (UA)

prof. Helena Kościelniak

Czestochowa University of Technology (PL)

doc. Milan Kurucz, CSc.

University of Economics in Bratislava (SK)

prof. Mykola Palinchak, DrSc.

Uzhhorod National University (UA)

prof. PhDr. Csaba Székely, PhD.

University of West Hungary (HU)

doc. PhDr. František Škvrnda, CSc.

University of Economics in Bratislava (SK)

prof. Alfred Thayer Bradley, Ph.D.

University of Iceland (IS)

prof. Oleksandr Vysotski, DrSc.

Oles Honchar Dnipro National University (UA)

univ.-prof., Dr. Irena Zavrl, Ph.D.

University of Applied Sciences, Eisenstadt (AT)

Organizačný výbor/Organizational Committee:

Predseda/Chairman:

Ing. Jakub Pernický

Členovia/Members:

Ing. Zuzana Beňová

Ing. Zuzana Rozkošová

Ing. Ján Dančo

Mgr. Terézia Seresová

Mgr. Andrej Kiner

Mgr. Eva Vlková

Ing. Emília Nováková

Za obsahovú a jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori/Authors are responsible for the content of their papers

© Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, 2022

Vydavateľ/Publisher:

Vydavateľstvo EKONÓM, 2022

Vychádza jedenkrát za rok/Is published once a year

ISBN 978-80-225-4958-5

ISSN 2585-9404

Obsah

Michael Augustín <i>KBSE počas československého predsedníctva: 2. zasadnutie rady ministrov KBSE v Prahe</i> <i>The CSCE During the Czechoslovak Chairmanship: The 2nd Meeting of the CSCE Council of Ministers in Prague</i>	7
Andrianna Baleha <i>Vzdelanie ako efektívny spôsob integrácie utečencov</i> <i>Education as an Effective Refugee Integration Procedure</i>	16
Zuzana Beňová <i>K niektorým najzávažnejším zločinom v medzinárodnom práve verejnom</i> <i>Some of the Most Serious Crimes in International Public Law</i>	23
Lucia Bocková <i>Všeobecný režim podmienenosti na ochranu rozpočtu Európskej únie</i> <i>General Regime of Conditionality for the Protection of the European Union Budget</i>	33
Katarína Brocková <i>Niektoré otázky spojené s použitím zmrazených aktív Ruskej federácie na obnovu Ukrajiny</i> <i>Some Issues Related to the Use of Frozen Assets of the Russian Federation for the Recovery of Ukraine</i>	42
Marián Bušša <i>Populizmus v dôvodových správach k návrhom zákonov poslancov parlamentu za K-LSNS</i> <i>Populism in the Explanatory Memoranda to the Legislative Proposals of the Members of Parliament for the K-LSNS</i>	51
Peter Csanyi <i>Hungarian Parliamentary Elections 2022</i>	59
Eubomír Čech <i>Kazachstan a jeho miesto v „turkickom svete“ podľa Turecka</i> <i>Kazakhstan and its Place in the "Turkic World" According to Turkey (Türkiye)</i>	66
Tatiana Damašková <i>Postavenie Nórska v kontexte súčasnej energetickej krízy</i> <i>Role of Norway in the Context of the Current Energy Crisis</i>	74
Ján Dančo <i>Dichotómia v iránskom vnútropolitickom systéme: konzervatívne vs. reformné krídlo</i> <i>Dichotomy in the Iranian Internal Policy System: Conservatives vs. Reform Movement</i>	80
Atahan Demirkol <i>Realism Said, "Goodbye!" to Liberalism: the Case of Russia's Invasion of Ukraine</i>	85

Ilona Dumanska <i>Europe's Import Dependence on Russia's Energy Resources through the Prism of Maslow's Pyramid in Financing the Aggressor</i>	92
Boris Dziura <i>Intermárium a iniciatíva troch morí v kontexte dobového vývoja v Poľsku a na Ukrajine</i> <i>Intermarium and the Three Seas Initiative in the Context of Contemporary Developments in Poland and Ukraine</i>	103
Dorota Harakaľová <i>Hlbokomorská ťažba – nie je ešte priskoro?</i> <i>Deep-sea Mining – Isn't It too Early?</i>	111
Lubica Harakaľová <i>Dodržiavanie Maastrichtských konvergenčných kritérií členských štátov EÚ na pozadí súčasných kríz</i> <i>Meeting Maastricht Convergence Criteria by the EU Member States During the Current Crises</i>	118
Klaudia Hraníková Pytel'ová <i>Kooperatívna bezpečnosť a jadrové zbrane</i> <i>Cooperative Security and Nuclear Weapons</i>	125
Lujza Chrvalová <i>O vybraných aspektoch pozície štátov Vyšehradskej skupiny v rámci realizácie Dohovoru o zákazoch alebo obmedzeniach použitia určitých konvenčných zbraní?</i> <i>On Selected Aspects of the Position of the Visegrad Group Countries in the Framework of Implementation of the Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons?</i>	132
Peter Jančovič <i>Komparatívne výhody vo vývoze Tureckej republiky</i> <i>Comparative Advantage in Exports of Turkey</i>	141
Barbora Janubová <i>Obchodná výmena medzi Spojenými štátmi mexickými a Slovenskou republikou</i> <i>Trade between the United Mexican States and the Slovak republic</i>	149
Tomáš Kajánek <i>Voting Behaviour in the EU Council after 2015: Evidence from the Visegrad Group Countries</i>	156
Martin Karas <i>Kvantitatívny a kvalitatívny výskum v politických vedách</i> <i>Quantitative and Qualitative Research in Political Science</i>	162
Lidiia Karpenko, Mykola Izha <i>What Determinants Drives Foreign Direct Investment in Ukraine?</i>	167

Andrej Kiner <i>Voda ako hnacia sila migrácie v Indii: prehľad literatúry</i> <i>Water as a Migration Driver in India: Literature Overview</i>	179
Patrik Kozár <i>Theoretical Approaches to Intercultural Intelligence as an Inevitable Component of Intercultural Competence</i>	187
Sonia Krajčík Danišová <i>Spoločenská a sociálna zodpovednosť firiem vo vybraných TNK ako jeden z ukazovateľov ich korporátnej identity</i> <i>Corporate Social Responsibility in Selected TNS as one of the Indicators of Their Corporate Identity</i>	195
Rudolf Kucharčík <i>Národný Front/Národné Združenie na politickej mape Francúzska po prezidentských voľbách 2002</i> <i>National Front/Narional Rally on the Political Map of France After Presidential Elections 2002</i>	208
Mykhaylo Kunychka <i>Špecifiká hospodárstva Saudskej Arábie a perspektívy rozvoja</i> <i>Peculiarities of Saudi Arabia Economy and Perspectives of Development</i>	216
Milan Kurucz <i>Maďarská zahraničná politika a vojna na Ukrajine</i> <i>Hungarian Foreign Policy and War in Ukraine</i>	227
Mariya Kuznetsova <i>Modern Energy Security of Ukraine: Geopolitical Context</i>	234
Tomáš Martaus, Jaroslav Varecha <i>Pojem extrémizmus</i> <i>Concept of Extremism</i>	243
Matej Mindár <i>Postoje a názory vybraných európskych politikov k rusko-ukrajinskej vojne</i> <i>Attitudes and Opinions of Selected European Politicians to the Russian-ukrainian War</i>	252
Marianna Neupauerová <i>Where is Central Europe and Why Do We Need to Know?</i>	261
Juraj Ondriaš <i>Polárna hodvábna cesta Číny v Európe</i> <i>The Chinese Polar Silk Road in Europe</i>	268
Jakub Pernický <i>Niektoré aspekty obchodu s otrokmi z Afriky (v období od 15. do 19. storočia)</i> <i>Some Aspects of African Slave Trade (in the Period of 15th and 19th Century)</i>	276
Tomáš Imrich Profant <i>Looking for the Relevant Counterfactual?</i>	282

Leonid Raneta <i>K niektorým aspektom vývoja ekonomiky Angoly</i> <i>On Some Aspects of the Development of Angola's Economy</i>	289
Zuzana Rozkošová <i>Náboženská diplomacia alebo náboženská propaganda? Postoj islamských náboženských inštitúcií na ruskú inváziu na Ukrajinu</i> <i>Religious Diplomacy or Religious Propaganda? Position of Islamic Religious Institutions on Russian Invasion of Ukraine</i>	297
Terézia Seresová <i>Ekonomické, politické a kultúrne aspekty integrácie migrantov na Slovensku</i> <i>Economic, Political and Cultural Aspects Aspects of Migrant Integration in Slovak Republic</i>	305
Pavol Struhár <i>Politologická dimenzia výskumu futbalového chuligánstva</i> <i>The Political Science Dimension of Football Hooliganism Research</i>	315
Dagmar Sulejmani <i>Mechanizmus implementácie udržateľných cieľov Agendy 2030 vo vybraných európskych štátoch</i> <i>Mechanism for Implementing the Sustainable Goals of the 2030 Agenda in Selected European Countries</i>	320
Jakub Szabó <i>Diversity of the European Systems of Financial Intermediation</i>	327
Peter Šadlák <i>Growing Antisemitism in Germany Is One of the Manifestations of Radical Islam in Connection with Salafism</i>	335
František Škvrnda ml. <i>Svet peňazí a financií a Starovekom Grécku</i> <i>World of Money and Finances in Ancient Greece</i>	346
Zdeněk Vopat <i>Věděla Čínská lidová republika, že se Ruská federace chystá uznat nezávislost Doněcké a Luhanské lidové republiky?</i> <i>Did The People's Republic of China Knew That The Russian Federation Would Recognize the Donetsk People's Republic and Luhansk People's Republic As Independent States?</i>	353
Natália Zagoršeková <i>Štátne prevraty v Afrike</i> <i>Coups D'état in Africa</i>	360

KBSE POČAS ČESKOSLOVENSKEHO PREDSEDNÍCTVA: 2. ZASADNUTIE RADY MINISTROV KBSE V PRAHE¹

THE CSCE DURING THE CZECHOSLOVAK CHAIRMANSHIP: THE 2ND MEETING OF THE CSCE COUNCIL OF MINISTERS IN PRAGUE

Michael Augustín

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: michael.augustin@euba.sk

Abstrakt: Príspevok predstavuje čiastkový výstup z výskumu helsinského procesu po roku 1990. Približuje etapu predsedníctva ČSFR v KBSE v roku 1992, konkrétne zasadnutie 2. Rady ministrov KBSE v Prahe. Zameriava sa na príspevok československej diplomacie k inštitucionálnemu rozvoju a transformácii poslania KBSE v novom geopolitickom a bezpečnostnom kontexte. Prostredníctvom metódy analýzy a syntézy primárnych prameňov približuje vystúpenia a postoje politických aktérov ČSFR a záverečné dokumenty pražskej schôdzky, ktoré vytvorili rámce pre politické diskusie do ďalších mesiacov, pokiaľ išlo o proces inštitucionalizácie KBSE a reakcie orgánov KBSE na vývoj konfliktu na Balkáne.

Kľúčové slová: KBSE, kooperatívna bezpečnosť, Jiří Dienstbier, Václav Havel, Rada ministrov KBSE, konsenzus mínus jeden

JEL: F53, F55, D79

Abstract: The article presents a partial research output of the Helsinki process after 1990. It describes the period of the CSFR chairmanship in the CSCE in 1992, especially the meeting of the 2nd CSCE Council of Ministers in Prague. It focuses on the contribution of Czechoslovak diplomacy to the institutional development and transformation of the CSCE mission in the new geopolitical and security context. Through the analysis and synthesis of primary sources, it brings us closer to the speeches and attitudes of the CSFR political actors and the final documents of the Prague meeting, which provided the framework for political discussions in the coming months as regard the process of institutionalizing the CSCE and the response of the CSCE bodies to the development of the conflict in the Balkans.

Keywords: CSCE, cooperative security, Jiří Dienstbier, Václav Havel, CSCE Council of Ministers, consensus minus one

JEL: F53, F55, D79

Úvod

Dynamický vývoj v Európe po r. 1989 priniesol nové výzvy pre západoeurópske štáty, ako aj pre tie, ktoré boli súčasťou východného bloku. Nová politická agenda sa utvárala okolo otázok európskej bezpečnostnej architektúry. Táto skutočnosť dala na rôznych fórach vzniknúť nových konceptom, víziám a ambíciám. Zmena globálnej politickej situácie viedla k transformácii poslania Konferencii o bezpečnosti a spolupráce v Európe (KBSE), ktorá sa v období *détente* utvárala ako platforma pre mierovú spoluprácu krajín západného

¹ Príspevok bol pripravený ako čiastkový výstup z projektu VEGA č. 1/0842/21 – Vývoj kooperatívnej bezpečnosti a pozícia Slovenskej republiky.

a východného bloku. Jej nová misia, na ktorú nebola úplne pripravená, spočívala v nutnosti reagovať na vnútroštátne konflikty jednotlivých účastníckych štátov ohrozujúce mier a bezpečnosť v Európe. Očakávania v tomto smere však boli väčšie ako reálne možnosti, ktoré mala KBSE vo svojich rukách. V európskom bezpečnostnom prostredí sa preto význam neskoršej Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe (OBSE) znížil. Kvôli absencii vlastných silových zložiek nedokázala OBSE, na rozdiel od NATO, účastníckym štátom poskytnúť bezpečnostné garancie.² To viedlo v jednotlivých štátoch k tomu, že vstup do NATO sa stal pre vlády v strednej a juhovýchodnej Európe dôležitejšou prioritou. Rozšírenie EÚ bolo sprevádzané jej inštitucionálnou transformáciou a formulovaním spoločných politík, vrátane zahraničnej a bezpečnostnej politiky, čo možno tiež považovať za jednu z príčin, prečo sa pozícia OBSE ako orgánu kooperatívnej bezpečnosti postupne oslabila.³

Inštitucionálny a integračný optimizmus zo začiatku 90. rokov však predznamenal pre budúcnosť KBSE odlišný vývoj. Inštitucionalizácia helsinského procesu išla ruka v ruku s jej rozširovaním o nové štáty, čo znamenalo úplnú zmenu chápania jej poslania, transformáciu jej funkcií a v neposlednom rade aj priznanie nových úloh. Parížsky samit spojil hlavy štátov a vlád, ktorí sa zišli diskutovať budúcnosť Európy po skončení studenej vojny. Tento samit, ktorý hostil francúzsky prezident François Mitterand v Elyzejskom paláci 19. – 21. novembra 1990 znamenal bod obratu v histórii KBSE. Diskusie viedli k ustanoveniu trvalých inštitúcií a operačných kapacít. Parížska charta pre novú Európu vytvorila inštitút následných schôdzok na najvyššej politickej úrovni, ktorý sa bude stretávať každé dva roky a Radu ministrov (*Council of Ministers*) zloženú z ministrov zahraničných vecí, ktorá sa bude schádzať minimálne raz za rok. Ďalej sa lídri štátov dohodli na vzniku Výboru vysokých zmocnencov (*Committee of Senior Officials*), ktorý bude pripravovať prácu Rady ministrov, vykonávať jej rozhodnutia a posudzovať aktuálne otázky. Na podporu nových orgánov bol zriadený Sekretariát so sídlom v Prahe, Centrum pre prevenciu konfliktov (*Conflict Prevention Centre*) vo Viedni a Úrad pre slobodné voľby (*Office for Free Elections*) vo Varšave. Charta tiež počítala s vytvorením Parlamentného zhromaždenia KBSE združujúceho členov parlamentov všetkých účastníckych štátov. Tým sa však proces inštitucionalizácie KBSE zďaleka neskončil.

V tomto roku uplynulo presne 30 rokov od predsedníctva Českej a Slovenskej Federatívnej republiky v KBSE. Pre mladú, ponovembrovú československú diplomaciu znamenalo predsedníctvo v KBSE veľkú prestíž, ale aj výzvu vhodne reagovať na prudký vývoj udalostí, vrátane eskalácie konfliktu v Juhoslávii či Náhornom Karabachu. Zároveň sa československá diplomacia usilovala zostať na pulze inštitucionálnych zmien v rámci KBSE. Aj keď v tom čase predsedajúce štáty ešte nepredstavovali priority svojho predsedníctva, ako tomu bolo napríklad v prípade posledného slovenského predsedníctva v OBSE v r. 2019, ČSFR sa usilovala proaktívne vystupovať, jasne tlmočiť svoju víziu a vnášať do helsinského procesu svoje predstavy o fungovaní KBSE. Význam, ktorý bol prikladaný helsinskému procesu ponovembrovou československou zahraničnou politikou, súvisí s vplyvom, aký mal Helsinský Záverečný akt na vznik a činnosť Charty 77.⁴ Hlavným aktérom československej diplomacie sa totiž stal jej niekdajší signatár a hovorca Jiří Dienstbier, ktorý nastúpil do funkcie federálneho ministra zahraničných vecí 10. decembra 1989. Zdeněk Matějka, vtedajší Dienstbierov námestník zodpovedný za aktivity československej diplomacie v KBSE, potvrdzuje, že nové vedenie štátu, okrem toho, že prisudzovalo mimoriadnu dôležitosť KBSE, vyžadovalo, aby ČSFR v jej štruktúrach vystupovala iniciatívne.⁵ Jednou z významných iniciatív ČSFR bol napríklad návrh z marca 1990 na vytvorenie Európskej bezpečnostnej komisie.⁶ Nemenej

² Rozhovor s Pavlom Hamžíkom, členom delegácie ČSFR pri KBSE v r. 1992.

³ KUCHARČÍK, R. – ZUBRO, T. (2021): Nástroje európskej bezpečnosti: zmena akcentov, s. 31.

⁴ HUŇÁTOVÁ, D. (2019): Sametová diplomacie. Vzpomínky na výjimečné roky 1989 – 1992, s. 78.

⁵ MATEJKA, Z. (2007): Povolání diplomat aneb Jak jsem pomáhal rozpouštět Varšavskou smlouvu, s. 134.

⁶ HUŇÁTOVÁ, D. (2019): Sametová diplomacie. Vzpomínky na výjimečné roky 1989 – 1992, s. 78.

dôležitý bol moment, keď o pár mesiacov neskôr na plenárnom zasadnutí prípravného výboru vrcholnej schôdzky 35-tich účastníckych štátov KBSE vedúci československej delegácie Ladislav Balcar predložil spoločný návrh ČSFR, Poľska a NDR na inštitucionalizáciu KBSE.⁷ Ako prejav dôvery voči jasne deklarovanej zahraničnopolitickej orientácii ČSFR, ale aj ako výsledok úspechu československej diplomacie a ocenenie aktivít Dienstbiera na medzinárodnej politickej scéne, bolo rozhodnutie umiestniť novovzniknutý Sekretariát KBSE do Prahy.⁸

Cieľom tohto príspevku je priblížiť v poradí druhú Radu ministrov KBSE, ktorá sa zišla 30. a 31. januára 1992 v Prahe. Na jej zasadnutí ČSFR prebrala od Nemecka predsedníčku štafetu v KBSE. V našom príspevku priblížime nielen priebeh rokovania Rady, záverečný pražský dokument, ale aj návrhy, diskusie a udalosti, ktoré zasadnutie Rady sprevádzali. Okrem sekundárnej literatúry vychádzame v tomto príspevku z primárnych prameňov predstavujúcich zozbierané materiály a historické dokumenty, ktoré sú uložené v Dokumentačnom centre OBSE v Prahe. Ide predovšetkým o prejavy štátnych predstaviteľov, prípravné a pracovné materiály, zápisnice zo zasadnutí, rozhodnutia, ich prílohy, vyhlásenia a ďalšie dokumenty. Prostredníctvom týchto zdrojov sa pokúsime rekonštruovať kontext druhej Rady ministrov KBSE v Prahe.

1 Prvé zasadnutie Rady ministrov KBSE v Berlíne

Stretnutie ministrov zahraničných vecí účastníckych štátov KBSE v Prahe predchádzalo stretnutie Rady ministrov KBSE v Berlíne. Keďže išlo o zasadnutie Rady ministrov už ako oficiálnej inštitúcie KBSE v rámci určených Parížskou chartou, označuje sa ako prvé.

Na 1. zasadnutí Rady ministrov KBSE v Berlíne v júni 1991 počas nemeckého predsedníctva zastupoval ČSFR minister zahraničných vecí Jiří Dienstbier. Dienstbier na zasadnutí vyjadril presvedčenie, že toto stretnutie bude začiatkom novej etapy inštitucionalizácie helsinského procesu, v ktorom nepôjde len o prekonávanie minulosti, ale o utvorenie nových štruktúr, ktoré by zaistili bezpečnosť pre súčasnú a budúcu generáciu.⁹

Novovytvorený inštitucionálny rámec KBSE bol stále pomerne „bezzubý“, pretože mu chýbali definované a rozvinuté mechanizmy. Dienstbier tiež reflektoval na túto skutočnosť, keď presadzoval potrebu zdokonaľiť mechanizmus politických konzultácií v rámci KBSE, zvýšiť tak schopnosť KBSE reagovať pružne na nové výzvy a posilniť jej úlohu v oblasti preventívnej diplomacie.¹⁰ Berlínske zasadnutie reagovalo na túto skutočnosť.

Súčasťou záverečného dokumentu sa stal tzv. Berlínsky mechanizmus, celým názvom Mechanizmus pre konzultáciu a spoluprácu s ohľadom na naliehavé situácie (*Mechanism for Consultation and Co-Operation with regard to Emergency Situations*). Mechanizmus načrtnol opatrenia, ktoré možno uplatniť v prípade mimoriadnych situácií, či už v dôsledku podozrenia vážneho porušenia jedného z princípov Helsinského Záverečného aktu alebo v dôsledku udalostí ohrozujúcich mier, bezpečnosť a stability. Predpokladá, že ak ktorýkoľvek účastnícky štát dospeje k záveru, že sa takáto núdzová situácia vyvíja, môže požiadať príslušný štát alebo štáty o vysvetlenie, pričom odpoveď musí prísť do 48 hodín.¹¹ Ak sa pod takúto žiadosť podpíše ďalších 12 účastníckych štátov v intervale 48 hodín, predseda Výboru vysokých zmocencov zvolá neodkladne stretnutie predstaviteľov všetkých účastníckych štátov.¹² Mechanizmus bol využitý účastníckymi štátmi v súvislosti so situáciou v bývalej Juhoslávii hneď v júni 1991, ďalší raz v máji 1992 a novembri 1994, v apríli 1993 v súvislosti so situáciou v Náhornom

⁷ KOŘAN, M. (2013): Česká zahraniční politika, s. 71.

⁸ HUŇATOVÁ, D. (2019): Sametová diplomacie. Vzpomínky na výjimečné roky 1989 – 1992, s. 80.

⁹ Ibid., s. 217.

¹⁰ LEŠKA, V. (1997): KBSE/OBSE: minulost, přítomnost, perspektivy, s. 124.

¹¹ OSCE Conflict Prevention Centre (2011): OSCE Mechanism and Procedures, s. 23-24.

¹² Annex 2 „Mechanism for consultation and co-operation with regard to emergency situations“.

Karabachu a v apríli 1999 Rusko aktivovalo mechanizmus v súvislosti s vojenskou operáciou NATO vo Federálnej republike Juhoslávia.¹³

Berlínska schôdzka bola pre československú diplomaciu úspešným momentom, keďže na nej bola ČSFR poverená predsedníctvom v KBSE v ďalšom roku s tým, že za miesto stretnutia Rady ministrov bola určená Praha.¹⁴ Politickí predstavitelia očakávali, že na pražskom zasadnutí sa bude pokračovať v rozvíjaní funkčných mechanizmov a inštitucionálnej akcieschopnosti nových inštitúcií KBSE.

2 Vystúpenia predstaviteľov ČSFR na 2. Rade ministrov KBSE v Prahe

V Prahe ČSFR oficiálne prevzala od Nemecka štafetu predsedníctva v KBSE. Československú delegáciu tvoril Jiří Dienstbier, námestník ministra zahraničných vecí Martin Palouš, minister medzinárodných vzťahov SR Pavol Demeš, generálny riaditeľ euroatlantickej sekcie ministerstva zahraničných vecí Ján Kubiš a ďalších 7 členov.¹⁵ Jiří Dienstbier sa ujal funkcie Chairmana-in-Office, teda predsedu Rady ministrov a Ján Kubiš sa stal predsedom Výboru vysokých zmocnencov. Na zasadnutie pricestovali delegácie z OSN, Rady Európy, ZEÚ, NATO, OECD a ďalších medzinárodných organizácií. Zároveň ministri privítali nové účastnícke štáty, ktoré akceptovali záväzky KBSE a 30. januára 1992 oficiálne pristúpili ku KBSE. Išlo o bývalé sovietske republiky Arménsko, Azerbajdžan, Bielorusko, Kazachstan, Kirgizsko, Moldavsko, Tadžikistan, Turkménsko, Uzbekistan a Ukrajina. Chorvátsku a Slovinsku bol v Prahe udelený štatút pozorovateľov.¹⁶ Hlavnou úlohou pražskej schôdzky bolo pripraviť pôdu pre Helsinskú následnú schôdzku a diskusie, ktoré budú predchádzať príprave záverečných dokumentov očakávaného Helsinského summitu, často označovaného ako Helsinki II.

Ministrov zahraničných vecí v Prahe privítal aj prezident ČSFR Václav Havel. V prvý deň zasadnutia predniesol prejav, v ktorom zdôraznil, že Európa stojí už po tretíkrát v 20. storočí pred úlohou usporiadať samú seba tak, aby sa stala kontinentom mierovej spolupráce.¹⁷ Havlov prejav svedčí o veľkom optimizme a dôvere, ktorú vkladal do helsinského procesu, pretože vyjadril názor, že KBSE by mala byť najvyšším zastrešením všetkých európskych integračných procesov. Okrem toho predniesol niekoľko návrhov, ktorým smerom by sa KBSE mala uberať. V prvom rade vyzýval k tomu, aby sa dokumenty KBSE nevyznačovali len politickou záväznosťou, ale získali v budúcnosti charakter medzinárodných zmlúv a stali sa právne záväznými.¹⁸ Po druhé, podľa Havla by KBSE mala posilňovať svoje orgány a inštitúcie tak, aby neboli nadbytočne široké, ale mali predovšetkým silné kompetencie. Vo svojom prejave navrhoval vytvoriť exekutívny orgán podobný Bezpečnostnej rade OSN a ten by mal právomoci disponovať mierovými silami. Tie by mali podľa Havlovho názoru pri KBSE nepochybne vzniknúť.¹⁹ Podobnou myšlienkou disponoval aj nemecký minister zahraničných vecí Hans-Dietrich Genscher, ktorý navrhoval vytvorenie Európskej bezpečnostnej rady. Hoci ani jeden z týchto návrhov nebol uskutočnený, je to dôkaz, že vtedajšie iniciatívy československej diplomacie boli podobné víziám politických predstaviteľov kľúčových európskych hráčov.²⁰ A napokon, dôležitou úlohou KBSE by podľa Havla mala byť spolupráca s ostatnými európskymi a medzinárodnými organizáciami, pričom vyjadril aj túžbu, že NATO

¹³ OSCE Conflict Prevention Centre (2011): OSCE Mechanism and Procedures, s. 25-26.

¹⁴ MATĚJKA, Z. (2007): Povolání diplomat aneb Jak jsem pomáhal rozpouštět Varšavskou smlouvu, s. 138.

¹⁵ List of Participants, CSCE 2nd Meeting of the Council of Ministers held in Prague, 30 – 31 January 1992.

¹⁶ CSCE/2-C/Dec. 3. Summary of Conclusions 31 January 1992.

¹⁷ Statement by H. E. Václav Havel, President of the CSFR.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ Ibid.

²⁰ MATĚJKA, Z. (2007): Povolání diplomat aneb Jak jsem pomáhal rozpouštět Varšavskou smlouvu, s. 139.

by sa malo reformovať, otvoriť sa a stať sa nástrojom kolektívnej obrany všetkých štátov severnej pologule.²¹

Dienstbier už v Berlíne presadzoval úzku interakciu medzi existujúcimi európskymi, euroatlantickými štruktúrami (Rada Európy, NATO, ZEÚ, ES) a KBSE ako nevyhnutný predpoklad budovania európskeho systému kooperatívnej bezpečnosti v nových podmienkach.²² V roku 1991 *Foreign Policy* uverejnil Dienstbierovi článok, v ktorom detailnejšie rozvíja kontúry tejto spolupráce: „Zatiaľ čo štruktúry KBSE, NATO a ZEÚ sa jasne líšia povahou aj charakterom členstva, otázka vhodných spôsobov interakcie medzi týmito tromi je kľúčová a bude sa musieť skôr či neskôr riešiť. Bez akejkoľvek formálnej dohody sa už rozvíja akési *de facto* rozdelenie povinností v oblasti bezpečnosti. [...] NATO by sa malo stať jedným z pilierov KBSE a KBSE by mala rozšíriť svoje právomoci, aby pomohla účastníckym krajinám konštruktívne reagovať na problémy v strednej a východnej Európe. Rozvíjanie spolupráce medzi NATO a KBSE by sa mohlo stať kľúčovým prvkom európskej politiky.“²³ Dienstbier odmietal predstavu sústrediť sa iba na tie organizácie, ktoré majú potenciál prežiť a etablovať sa v nových podmienkach, ale navrhoval „hrať so všetkými kartami“, ktoré sú k dispozícii. Často označoval túto formu interakcie ako „*integrácia integrácií*“, pretože iba cez kontakt s inými medzinárodnými organizáciami môže KBSE získať schopnosť konať efektívne a rýchlo.²⁴ Napriek politickým rozdielom znel hlas československej diplomacie *unisono*. Ako vidíme, prezident Havel bol takisto presvedčený, že funkčné prepájanie KBSE s ostatnými existujúcimi štruktúrami je dôležitou prioritou a podobne veril, že KBSE sa má šancu premeniť sa na inštitúciu, ktorá bude garantovať pokojný vývoj v zjednotenej Európe.²⁵

Dienstbier pre nedostatok času nestihol predniesť na Rade ministrov v Prahe text plánovaného prejavu. Príspevok bol teda daný do obehu všetkým kontaktným bodom na žiadosť ČSFR. Prejav bol rozdelený do troch častí. V prvej časti vyjadril želanie, že KBSE by malo mať svoje vlastné mierové sily, ktoré by svoje funkcie dokázali vykonávať cez mechanizmy NATO alebo ZEÚ.²⁶ Po druhé, rozšírenie KBSE o 10 nových štátov bývalého Sovietskeho zväzu vnímal ako rozšírenie pôvodne euroatlantického priestoru o novú civilizačnú dimenziu, ale upozornil, že to predstavuje aj nárast úloh pre Sekretariát KBSE v Prahe.²⁷ Helsinky II. by túto novú realitu mali reflektovať. Do tretice, Dienstbier jasne pomenúva tendencie, ktoré sa začínajú rozmáhať v západnej Európe – vzostup rasizmu, xenofóbie, násilia, nárast extrémnej pravice a neofašizmu. Vyjadruje obavu, že mladé a stále krehké demokracie v strednej a východnej Európe sa kvôli svojim vlastným problémom nebudú schopné ubrániť týmto fenoménom prichádzajúcim zo zatiaľ najstabilnejšej časti Európy.²⁸

3 Zhrnutie výstupov z 2. Rady ministrov KBSE v Prahe

Závery zo zasadnutia pražskej Rady ministrov sa nachádzajú rozpracované v troch dokumentoch: Zhrnutie záverov (*Summary of Conclusions*), Pražský dokument o ďalšom rozvoji inštitúcií a štruktúr KBSE (*Prague Document on Further Development of CSCE Institutions and Structures*) a Vyhlásenie o nešírení a transferoch zbraní (*Declaration on Non-Proliferation and Arms Transfers*).

Prvý z dokumentov – Zhrnutie záverov – ukazuje, že ministri venovali veľký priestor komplexnej diskusii o eskalácii napätia v Juhoslávii. Varovali pred ďalším šírením konfliktu,

²¹ Statement by H. E. Václav Havel, President of the CSFR.

²² LEŠKA, V. (1997): KBSE/OBSE: minulost, přítomnost, perspektivy, s. 125.

²³ DIENSTBIER, J. (1991): Central Europe's Security, s. 125.

²⁴ Statement delivered by Minister of Foreign Affairs of the CSFR 25 March 1992.

²⁵ HUŇÁTOVÁ, D. (2019): Sametová diplomacie. Vzpomínky na výjimečné roky 1989 – 1992, s. 78.

²⁶ CSCE Communication No. 63. Contribution by the CSFR to Prague Council Meeting 4 February 1992.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid.

vyjadrili plnú podporu Bezpečnostnej rade OSN a rýchlemu nasadeniu mierových síl OSN na základe rezolúcie 727 Bezpečnostnej rady prijatej 8. januára 1992.²⁹ Okrem toho, že ministri vyjadrili hlboké znepokojenie nad humanitárnymi aspektmi krízovej situácie, pripomenuli zodpovedným aktérom, že za akty násilia sú osobne zodpovedné pod medzinárodným právom.³⁰ Prítomní účastníci bolo tiež oboznámení so správou spravodajskej misie KBSE pre ľudské práva, ktorá navštívila Juhosláviu, a zhodli sa, že situácia v oblasti ľudských práv v Juhoslávii, vrátane situácie národnostných menšín, by mala zostať pod dohľadom KBSE.³¹ Ministri zahraničných vecí tiež podporili zriadenie a posilnenie nezávislých obchodných komôr v krajinách, ktoré prechádzajú na trhové hospodárstvo, aby fungovali ako kontaktné miesto pre súkromné obchodné a finančné záujmy a podporovali podnikateľské aktivity.³²

Kľúčovým výstupným dokumentom sa stal druhý z dokumentov, tzv. Pražský dokument o ďalšom rozvoji inštitúcií a štruktúr KBSE, keďže predstavoval základné modalitty pre Helsinskú následnú schôdzku naplánovanú na marec. Tento dokument potvrdil záväzky účastníckych krajín pokračovať v naplňaní cieľov Parížskej charty a ich odhodlanie posilňovať inštitúcie KBSE. Dokument hovorí o tom, že v období medzi zasadnutiami Rady ministrov KBSE bude Výbor vysokých zmocnencov pôsobiť ako zástupca Rady pri riadení, koordinácii a pri prijímaní príslušných rozhodnutí. Z toho dôvodu sa bude stretávať pravidelnejšie, najmenej každé tri mesiace.³³ V skutočnosti Výbor vysokých zmocnencov zasadal v priebehu roka 1992 viac než 10-krát, čo svedčí o dynamickom vývoji a naliehavosti agendy, ktorú riešil, najmä v súvislosti s vývojom krízovej situácie predovšetkým v Bosne a Hercegovine a Náhornom Karabachu.

Ministri sa tiež rozhodli pridať dodatočné funkcie Úradu pre slobodné voľby so sídlom vo Varšave a zmenili jeho názov na Úrad pre demokratické inštitúcie a ľudské práva (*Office for Democratic Institutions and Human Rights*). Okrem jeho centrálnej roly, ktorú zohrával v rámci tzv. ľudskej dimenzie KBSE (*human dimension*), mal napomáhať novým demokraciám pri budovaní ich inštitúcií, nadviazať kontakty a úzko spolupracovať s mimovládnyimi organizáciami v oblasti budovania demokratických inštitúcií a taktiež plniť vzdelávaciu funkciu pri organizovaní rôznych seminárov na témy súvisiace s budovaním a revitalizáciou demokratických inštitúcií, slobodných médií a pod.³⁴ Pražský dokument označil Úrad pre demokratické inštitúcie a ľudské práva ako inštitúciu KBSE poverenú úlohami v oblasti expertnej činnosti a spravodajských misií v súlade so závermi dokumentu moskovskej schôdzky o ľudskej dimenzii.³⁵

Delegácia Juhoslávie na zasadnutiach Výboru vysokých zmocnencov už dlhšie blokovala prijatie dokumentov, ktoré by mohli v súvislosti s vývojom situácie na Balkáne posunúť veci vpred a to nešlo bez pomenovania skutočných príčin konfliktu.³⁶ Táto situácia viedla Radu ministrov k dohode na vytvorení nového mechanizmu, tzv. konsenzu mínus jeden (*consensus minus one*). Rozpracovaný bol v IV. časti Pražského dokumentu „Ochrana ľudských práv, demokracie a právneho štátu“. Rada sa rozhodla prostredníctvom oslabenia konsenzuálneho princípu rozhodovania zvýšiť akcieschopnosť KBSE v prípade, že dôjde k jasnému a vážnemu ohrozeniu záväzkov KBSE v oblasti ľudských práv, demokracie a právneho štátu. Mechanizmus konsenzu mínus jeden umožňuje, aby Rada alebo Výbor vysokých zmocnencov mohli prijať vhodné opatrenia, ak je to potrebné, bez súhlasu dotknutého

²⁹ CSCE/2-C/Dec. 3. Summary of Conclusions 31 January 1992.

³⁰ Ibid.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ CSCE/2-C/Dec. 2. Prague Document on Further Development of CSCE Institutions and Structures.

³⁴ Ibid.

³⁵ Ibid.

³⁶ Rozhovor s Pavlom Hamžíkom, členom delegácie ČSFR pri KBSE v r. 1992.

štátu.³⁷ ČSFR prijatie konsenzu mínus jeden podporovalo.³⁸ V realite bol tento mechanizmus aktivovaný a uplatnený iba jediný raz – a to na 13. zasadnutí Výboru vysokých zmocnencov v máji, kedy účastnícke štáty suspendovali prítomnosť delegácie Juhoslávie (predstavitel'ov Srbska a Čiernej Hory) na zasadnutiach KBSE. Limity konsenzu mínus jeden spočívali v tom, že procedúra bola obmedzená iba na prijatie politických vyhlásení alebo iných politických krokov, ktoré sa budú „uplatňovať mimo územia dotknutého štátu“.³⁹ Aj keď Rada žiadala, aby Helsinská následná schôdzka zvažila ďalšie modalities pri uplatňovaní tohto rozhodnutia, ďalej už nebol tento mechanizmus nikdy rozvinutý.⁴⁰

Pražský dokument tiež rozvíjal pilier ekonomickej spolupráce medzi účastníckymi štátmi. Ministri zahraničných vecí odsúhlasili utvorenie Ekonomického fóra (*Economic Forum*) ako platformy v rámci Výboru vysokých zmocnencov.⁴¹ Fórum zasadalo prvýkrát v marci 1993 v Prahe a neslúžilo len ako nástroj spolupráce s OECD, Európskou investičnou bankou a ďalšími medzinárodnými finančnými inštitúciami. Jeho hlavou úlohou bolo najmä stať sa konzultačným fórom v procese ekonomickej tranzície a rozvoja trhových ekonomík v postsocialistických štátoch. Panovala však všeobecná zhoda v tom, že KBSE sa nemala stať operačnou inštitúciou v oblasti hospodárskej spolupráce. Hlavné poslanie Ekonomického fóra bolo limitované na politický dialóg a stimuly politického charakteru v hospodárskej oblasti.⁴²

Do tretice, ministri posilnili záväzok svojich vlád prispievať k prevencii šírenia zbraní hromadného ničenia prostredníctvom Vyhlásenia o nešírení a transferoch zbraní. Vyjadrili svoju podporu Zmluve o nešírení jadrových zbraní (*Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons*) a aj účastnícke štáty KBSE, ktoré k nej ešte nepristúpili, vyjadrili svoj zámer urobiť tak.⁴³ Prítomné štáty tiež potvrdili, že budú poskytovať plné informácie do Registra konvenčných zbraní OSN (*United Nations Register of Conventional Arms*).⁴⁴ Zhodli sa na tom, že otázka nešírenia, vrátane transferu citlivej expertízy a ustanovenie zodpovedného prístupu k medzinárodným transferom zbraní by mal byť prioritou pracovného programu posthelsinského procesu kontroly zbraní.⁴⁵

Záver

Hlavným cieľom tohto príspevku bolo zmapovať dôležité momenty a priblížiť 2. Radu ministrov KBSE prostredníctvom vystúpení aktérov československej diplomacie a záverečných dokumentov. Schôdzka ministrov zahraničných vecí v Prahe patrila nesporne medzi dôležité momenty československého predsedníctva v KBSE. Pražský dokument o ďalšom rozvoji inštitúcií a štruktúr KBSE a ostatné výstupy z pražských rokovaní boli v porovnaní s berlínskou Radou ministrov rozsiahlejšie a prepracovanejšie. Vytvorili rámce politickej diskusie do ďalších mesiacov, pokiaľ išlo o proces inštitucionalizácie KBSE a reakcie orgánov KBSE na vývoj konfliktu v Juhoslávii. Pripravili tak pôdu pre Helsinskú následnú schôdzku a nadchádzajúci Helsinský samit. Záverečné dokumenty tiež posilnili existujúce inštitúcie, vybavili ich ďalšími úlohami a prehlbovali dimenziu bezpečnostnej či hospodárskej spolupráce. Ambiciózne rozširovanie pôsobnosti KBSE a nové funkcie jej jednotlivých orgánov priniesli výzvu súvisiacu s potrebou užšieho koordinovania spolupráce s OSN, NATO, ďalšími medzinárodnými organizáciami a európskymi integračnými štruktúrami.

³⁷ CSCE/2-C/Dec. 2. Prague Document on Further Development of CSCE Institutions and Structures.

³⁸ Rozhovor s Pavlom Hamžíkom, členom delegácie ČSFR pri KBSE v r. 1992.

³⁹ CSCE/2-C/Dec. 2. Prague Document on Further Development of CSCE Institutions and Structures.

⁴⁰ ZAGORSKI, A. (2014): A Contested Consensus Rule. How to Make the OSCE More Effective, s. 183.

⁴¹ CSCE/2-C/Dec. 2. Prague Document on Further Development of CSCE Institutions and Structures.

⁴² BLOED, A. (1993): CSCE Process in Progress, s. 46.

⁴³ CSCE/2-C/Dec. 1. Declaration of the CSCE Council on Non-Proliferation and Arms Transfers.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Ibid.

Československí predstavitelia videli priestor pre integračné prepájanie KBSE s inými inštitúciami, aby nedochádzalo k dupľovaniu misií, prelínaniu aktivít a mechanizmov v oblasti dodržiavania ľudských práv, udržiavania mieru a bezpečnostnej spolupráce. Zároveň ČSFR sa usilovala aktívne prispievať do diskusie o budúcom fungovaní KBSE. Prichádzalo s progresívnymi návrhmi, ako napr. potreba jej transformácie na inštitúciu s medzinárodnoprávnou subjektivitou a vytvorenie mierových síl KBSE. Všeobecne československá diplomacia vkladala veľké nádeje do prehlbovania helsinského procesu a jej iniciatívy zodpovedali celkovým myšlienkovým prúdom ostatných veľkých európskych krajín. Predsedníctvo ČSFR v KBSE bolo od začiatku poznačené turbulentným politicko-spoločenským vývojom na Balkáne a ďalšími regionálnymi konfliktmi. Medzinárodne rešpektovaná osobnosť Jiřího Dienstbiera a jeho vklad do činnosti KBSE, napriek tomu, že v úlohe predsedu Rady ministrov KBSE pôsobil len šesť mesiacov, boli dôležitým faktorom úspechu československého predsedníctva.

Použitá literatúra:

1. Annex 2 „Mechanism for consultation and co-operation with regard to emergency situations“, Summary of Conclusions of the 1st CSCE Meeting of the Council of Ministers held in Berlin, 19–20 June 1991.
2. BLOED, A. (1993): CSCE Process in Progress. In: *Helsinki Monitor*, 1993, roč. 4, č. 2, s. 43–48.
3. CSCE Communication No. 63. Contribution by the CSFR to Prague Council Meeting 4 February 1992, CSCE 2nd Meeting of the Council of Ministers held in Prague, 30 January 1992.
4. CSCE/2-C/Dec. 1. Declaration of the CSCE Council on Non-Proliferation and Arms Transfers, CSCE 2nd Meeting of the Council of Ministers held in Prague, 30 – 31 January 1992.
5. CSCE/2-C/Dec. 2. Prague Document on Further Development of CSCE Institutions and Structures, CSCE 2nd Meeting of the Council of Ministers held in Prague, 30 – 31 January 1992.
6. CSCE/2-C/Dec. 3. Summary of Conclusions 31 January 1992, CSCE 2nd Meeting of the Council of Ministers held in Prague, 30–31 January 1992.
7. DIENSTBIER, J. (1991): Central Europe's Security. [online]. In: *Foreign Policy*, č. 83, 1991, s. 119-127. [Citované 16. 5. 2022] Dostupné na internete: <http://www.jstor.org/stable/1148721>.
8. HUŇÁTOVÁ, D. (2019): *Sametová diplomacie. Vzpomínky na výjimečné roky 1989 – 1992*. Praha: Kniha Zlín, 2019. ISBN 978-80-7473-910-1.
9. KOŘAN, M. (2013): *Česká zahraniční politika*. Brno: Masarykova univerzita, 2013. ISBN 978-80-210-6549-9.
10. KUCHARČÍK, R. – ZUBRO, T. (2021): Nástroje európskej bezpečnosti: zmena akcentov. In: *Almanach: aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*, 2021, roč. 16, č. 4, s. 28-35.
11. KUCHARČÍK, R. – ZUBRO, T. (2021): Nástroje európskej bezpečnosti: zmena akcentov. In: *Almanach : aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*, 2021, roč. 16, č. 4, s. 28-35.
12. LEŠKA, V. (1997): *KBSE/OBSE: minulosť, prítomnosť, perspektivy*. Praha: Karolinum, Ústav medzinárodných vzťahů, 1997. ISBN 80-7184-408-X.
13. List of Participants, CSCE 2nd Meeting of the Council of Ministers held in Prague, 30 – 31 January 1992.
14. MATĚJKA, Z. (2007): *Povolání diplomat aneb Jak jsem pomáhal rozpouštět Varšavskou smlouvu*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2007. ISBN 978-80-7380-029-1.

15. OSCE Conflict Prevention Centre (2011): *OSCE Mechanism and Procedures*. Vienna: Organization for Security and Co-operation in Europe, 2011. ISBN 978-92-9234-302-6.
16. Rozhovor s Pavlom Hamžíkom, členom delegácie ČSFR pri KBSE v r. 1992. Praha – Budapešť 2. 2. 2022.
17. Statement by H. E. Václav Havel, President of the CSFR, CSCE 2nd Meeting of the Council of Ministers held in Prague, 30 January 1992.
18. Statement delivered by Minister of Foreign Affairs of the CSFR 25 March 1992, Additional Meeting of the Council of Ministers held in Helsinki, 24 March 1992.
19. ZAGORSKI, A. (2014): A Contested Consensus Rule. How to Make the OSCE More Effective. In *Security and Human Rights*, 2014, roč. 25, č. 2, s. 180-189.

Kontakt:

Mgr. Michael Augustín, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: michael.augustin@euba.sk

VZDELANIE AKO EFEKTÍVNY SPOSÔB INTEGRÁCIE UTEČENCOV¹

EDUCATION AS AN EFFECTIVE REFUGEE INTEGRATION PROCEDURE

Andrianna Baleha

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: andrianna.baleha@euba.sk

Abstrakt: Právo na vzdelanie patrí medzi základné ľudské práva každého človeka, ktoré sú deklarované vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv, Európskom dohovore o ľudských právach a Ústave Slovenskej republiky. Daný príspevok sa zaoberá dodržaním práva na vzdelanie utečencov z Ukrajiny v dôsledku vojenskej agresie so strany Ruskej federácie. Pomocou analýzy odpovede respondentov sme prišli k záveru, že ukrajinskí maturanti-utečenci majú značný záujem o vysokoškolské štúdium na slovenských univerzitách, prevažne v anglickom jazyku, v humanitných a technických vedných odboroch. Najväčšie obavy sú predpokladané vo financovaní štúdia a jazykovej bariére.

Kľúčové slová: utečenci, Slovenská republika, právo na vzdelanie

JEL: F22, I21, I23

Abstract: The right to education is one of the basic human rights of every person, which are declared in the Universal Declaration of Human Rights, the European Convention on Human Rights and the Constitution of the Slovak Republic. The contribution deals with the observance of the right to education of refugees from Ukraine, as a result of military aggression by the Russian Federation. Using the analysis of the respondents' response, we came to the conclusion, that Ukrainian high school graduates are very interested in university studies at Slovak universities, mainly in English, in the humanities and technical sciences. The biggest concerns are expected in study funding and the language barrier.

Keywords: refugees, Slovak Republic, right to education

JEL: F22, I21, I23

Úvod

Právo na vzdelanie je jedným zo základných práv každého človeka, rovnako ako právo na život, slobodu, osobnú bezpečnosť, právo vyhľadať azyl pred prenasledovaním a iné. Tieto a mnoho ďalších ľudských práv boli prijaté Valným zhromaždením Organizácie Spojených národov 10. decembra v roku 1948 vo Všeobecnej deklarácii ľudských práv.

Dve svetové vojny a ich následky prevrátili svedomie svetovej spoločnosti, poukázali na krehkosť a zraniteľnosť ľudskej dôstojnosti, slobody, mieru a spravodlivosti. Reakciou vyspelých národov² bolo stanovenie základných ľudských práv pre ochranu pred vojnou, tyraniou a útlakom každého človeka. Napriek tomu, že daná Deklarácia nie je záväzná, slúži ako vzor pre mnohé medzinárodné dohovory, deklarácie, ústavné normy a zákony.

Článok 26 hovorí o práve a dokonca až povinnosti každého jednotlivca na bezplatné vzdelanie v začiatkových a základných stupňoch. „Technické a odborné vzdelanie má byť

¹ Príspevok získal podporu z fondu Európskej únie Horizont H2020 výskumného a inovačného programu, MAGYC - GA No. 822806.

² Všeobecnú deklaráciu ľudských práv prijalo 48 krajín zo 58 vtedajších členov OSN. Česko-Slovensko sa hlasovania zdržalo.

všeobecne prístupné a vyššie vzdelanie musí byť rovnako prístupné všetkým na základe schopností.“³

Ústava Slovenskej republiky v druhej hlave čl. 42 taktiež zakotvuje právo každého človeka na vzdelanie, stanovuje povinnú školskú dochádzku a určuje právo na bezplatné vzdelanie v základných, stredných a vysokých školách.⁴

Dôležitosť práva jednotlivca na vzdelanie ani v zákonoch, ani vo vedomí spoločnosti nepredstavuje žiadne pochybnosti, avšak k uvedomeniu skutočnej role a významu daného práva dochádza až v situácii jeho ohrozenia alebo nesplnenia. Kategóriou spoločnosti, pri ktorej najčastejšie dochádza k porušeniu práva na vzdelanie sú utečenci alebo migranti v dôsledku vojnového konfliktu, prenasledovania, sociálnych, ekonomických, etnických, náboženských, kultúrnych a iných príčin.

Právo utečencov na vzdelanie je garantované v Dohovore o právnom postavení utečencov z roku 1951 v článku 22. Podľa daného dohovoru zmluvné strany sú povinné poskytovať utečencom rovnaké zaobchádzanie ako so svojimi občanmi, pokiaľ ide o základné vzdelanie. „Pokiaľ ide o iné než základné vzdelanie a najmä prístup k štúdiu, uznanie platnosti cudzích školských vysvedčení, diplomov a titulov, odpustenie školného a poplatkov a udeľovanie štipendií, zmluvné štáty poskytnú utečencom čo najpriaznivejšie zaobchádzanie, ale v každom prípade nie menej priaznivé, než poskytujú všeobecne cudzincom za rovnakých okolností.“⁵

Na regionálnej úrovni Európsky dohovor o ľudských právach vylučuje diskrimináciu v oblasti práva na vzdelanie: „Nikomu nemožno odoprieť právo na vzdelanie“.⁶ Utečenci a žiadatelia o azyl majú rovnaké podmienky na získanie základného a stredného vzdelania, ako aj občania Európskej únie.

Hlavným cieľom daného príspevku je obrátiť našu pozornosť na analýzu teritoriálnej štruktúry utečeneckej krízy na Ukrajine, s dôrazom na deti a mládež a integráciu vo vysokoškolskom vzdelaní utečencov z Ukrajiny, ktorí boli nútení utiecť v dôsledku vojnového konfliktu a agresie zo strany Ruskej federácie.

1 Rola a význam vzdelania počas utečeneckej krízy

Vynútené opustenie krajiny pre človeka znamená nie len stratu domova, rodiny, práce alebo štúdia a finančnej zábezpeky, ale aj pocitu bezpečia, stability, usporiadaného života a hlavne vízie do budúcnosti. Utečenci v dôsledku náhlych katastrof, ako vojna alebo živelná pohroma, častokrát utekajú do krajín, o ktorých majú veľmi všeobecné vedomosti, nakoľko ich migrácia nie je plánovaná a vopred pripravovaná.

Vzdelanie považujeme za jeden z najvhodnejších spôsobov ako integrovať dieťa alebo mladého človeka v prijímajúcej krajine. Vzdelanie poskytuje možnosť sa naučiť štátny jazyk, spoznať kultúru, zvyky a spoločnosť krajiny, v ktorej utečenec bude žiť. Na druhej strane, vzdelanie poskytuje možnosť utečencovi prejsť svoj intelektuálny potenciál, rozvíjať svoje vedomosti a zručnosti a tým nadobudnúť perspektívy pre ďalší život. Význam a rolu vzdelania je obzvlášť ťažké podceňovať v prípade maloletých utečencov bez sprievodu rodičov, blízkych alebo dospelých osôb.

Podľa údajov Úradu vysokého komisára OSN pre utečencov (United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR) okolo 82,4 mil. ľudí na svete sú v súčasnosti (rok 2021) nútení opustiť svoj domov, z nich 26,4 mil. predstavujú utečenci.⁷ Deti mladšie ako 18 rokov

³ Všeobecná deklarácia ľudských práv (1948), čl. 26.

⁴ Ústava Slovenskej republiky (1992), čl. 42.

⁵ Dohovor o právnom postavení utečencov (1951), čl. 22.

⁶ Európsky dohovor o ľudských právach (1952), čl. 2.

⁷ V roku 2021 najväčší počet utečencov bol zo Sýrie, Venezuely, Afganistanu, Južného Sudánu, Mjanmarska.

tvoria približne polovicu daného počtu.⁸ Napriek zákonnému právu na vzdelanie, okolo 50 % detí-utečencov školského veku nenavštevujú školy a iba 3 % zo všetkých utečencov študuje na vysokých školách.⁹

Uvedené štatistické údaje avšak nezahrňujú rastúci počet utečencov v dôsledku vojny na Ukrajine. Podľa posledných zverejnených informácií sa viac ako 7,7 mil. Ukrajincov stalo nútenými utečencami a opustili svoj štát.¹⁰ Podľa informácií Detského fondu OSN, okolo 2 mil. sú deti. Taktiež 2,5 mil. neploletých sa stalo vnútroštátnymi utečencami.¹¹

Krajiny Európskej únie sa stali prvým územím bezpečia pre ukrajinských utečencov. Štáty EÚ susediace s Ukrajinou ako Poľsko, Rumunsko, Slovensko a Maďarsko, na rozdiel od migračnej krízy v roku 2015, ako prví pocítili následky utečeneckej a humanitárnej krízy na Ukrajine. Ako vidíme v tabuľke č. 1 najväčší počet utečencov opustilo územie Ukrajiny cez poľské hranice – viac ako 4 mil. ľudí. Okolo 29 % z nich požiadalo o dočasné útočisko v danom štáte. Približne rovnaký počet Ukrajincov – 700 až 500 tisíc prekročilo hranice ostatných susediacich krajín EÚ. Maďarsko je druhou krajinou podľa počtu utečencov z Ukrajiny, ktorí prekročili hranice štátu, ale na rozdiel od Poľska, iba 3 % z nich ostali v krajine za účelom dočasného útočiska. Na Slovensku okolo 15 % Ukrajincov, ktorí prekročili hranice, požiadali o dočasné útočisko. Na základe analýzy získaných štatistických údajov, môžeme tvrdiť, že susediace s Ukrajinou krajiny Európskej únie okrem Poľska sú tranzitné pre utečencov.

Ako už bolo uvedené vyššie, Poľsko je krajinou, ktorá znáša najväčšiu záťaž spojenú s utečeneckou krízou na Ukrajine v rámci EÚ. Okolo 35 % Ukrajincov získalo dočasné útočisko v danej krajine. Okolo 19 % z celkového počtu žiadosti o dočasné útočisko v rámci krajín EÚ poskytlo Nemecko. Treťou krajinou podľa daného ukazovateľa je Česko – 11 %. Podiel ostatných krajín Európskej únie na celkovom počte udelených statusov dočasného útočiska je menej ako 5 %.¹²

Tabuľka č. 1: Prijímajúce krajiny EÚ utečencov z Ukrajiny

	Krajina	Počet utečencov, ktorí prekročili hranice štátu	Počet utečencov, ktorí získali dočasné útočisko	Podiel na celkovom počte žiadosti o dočasné útočisko, v %	Podiel utečencov, ktorí získali dočasné útočisko v krajine prekročenia hranice, v %
1	Poľsko	4 001 921	1 169 497	35	29
2	Rumunsko	659 009	37 832	1,1	5,7
3	Slovensko	510 014	78 113	2,3	15
4	Maďarsko	782 742	24 452	0,7	3
5	Nemecko		641 392	19	
6	Česko		373 823	11	
7	Španielsko		119 742	3,6	
8	Bulharsko		114 877	3,4	
9	Taliansko		97 314	2,9	
10	Francúzsko		87 972	2,6	
	Rakúsko		71 831	2,2	

⁸ UNHCR (2021): Figures at a Glance.

⁹ UNITED NATIONS (2022): Refugees in Higher Education.

¹⁰ ORGANIZACIJA ABJEDINENNYCH NACIJ (2022): UVKB: Ukrajinu pokinuli pať millionov bežencev.

¹¹ ORGANIZACIJA ABJEDINENNYCH NACIJ (2022): Dva miliona ukrajinských detej stali bežencami.

¹² UNHCR (2022): Ukraine Refugee Situation.

12	Holandsko		64 480	1,9	
13	Švajčiarsko		55 921	1,7	

Prameň: UNHCR. 2022. Ukraine Refugee Situation

Podľa teritoriálneho rozmiestnenia ukrajinských utečencov na území Slovenskej republiky najväčší počet poskytnutých statusov dočasného útočiska je udelený v Bratislavskom kraji – 32 %. Na druhom mieste sa nachádza Košický kraj s 16 %. Ostatný počet ukrajinských utečencov je rovnomerne rozdelený medzi inými kraji SR. Okolo 40 % zaregistrovaných utečencov na území SR predstavujú deti od 0 do 17 rokov, pričom podiel chlapcov a dievčat je rovnaký.¹³

Krajiny Európskej únie prijali bezprecedentné zákony, ktoré umožňujú ukrajinským školákovi sa zapojiť do vzdelávacieho programu prijímajúcich krajín za tých istých podmienok ako občania EÚ. Na základné školy sú deti prijaté prevažne ihneď, študenti na stredných a vysokých školách sú povinní absolvovať prijímajúce skúšky. Mnohé európske štáty ako: Belgicko, Dánsko, Francúzsko, Litva, Slovensko, Španielsko, Portugalsko a iné vytvárajú tzv. „prechodné“ triedy pre ukrajinských utečencov. Účelom daných programov je naučiť deti štátny jazyk na dostatočnej úrovni pre ďalšie vzdelávanie, poskytnúť psychologickú podporu a pomôcť sa lepšie orientovať v školskom systéme a výbere budúcich študijných odborov.

Podľa dostupných štatistických informácií, najväčšia záťaž vo vzdelávacom systéme je orientovaná na základné školy. Okolo 47 % prisťahovaných utečencov vo veku 7 – 15 rokov sa prihlásili na dané vzdelávacie inštitúcie. Do materských škôl sa prihlásilo okolo 20 % prisťahovaných detí v predškolskom veku a iba 10 % utečencov vo veku 15 – 17 rokov sa zúčastňujú vzdelania na stredných školách v prijímajúcej krajine. Na základe štatistických ukazovateľov môžeme predpokladať nedostatok pedagogického personálu práve na základných školách.

Nakoľko utečenci z Ukrajiny sú prevažne matky s deťmi, v tabuľke č. 2 vidíme najväčšie množstvo prisťahovaných detí, ako aj celkového počtu utečencov, v Poľsku, Nemecku a Česku. Do iných európskych krajín je prílev detí-utečencov značne menší.

Tabuľka č. 2: Množstvo detí-utečencov podľa stupňa vzdelania

	Krajina	Materská škola (3-7 rokov)		Základná škola (7-15 rokov)		Stredná škola (15-17 rokov)	
		Celkový počet detí	Počet zapísaných detí	Celkový počet detí	Počet zapísaných detí	Celkový počet detí	Počet zapísaných detí
1	Poľsko	118 161	23 896	239 124	111 679	63 299	6 515
2	Nemecko*	21 644	4 377	102 539	47 889	8 387	863
3	Česko*	17 751	3 590	84 095	39 275	6 879	708
4	Taliansko*	5 172	1 046	24 500	11 443	2 004	206
5	Španielsko*	4 030	815	19 091	8 916	1 562	161
6	Francúzsko*	2 880	582	13 645	6 373	1 116	115
7	Litva*	2 741	554	12 988	6 066	1 062	109

Poznámka: *odhadované údaje

Prameň: MANCINO, D. 2022. Refugee flows from Ukraine

Nadobudnuté skúsenosti z online vyučovania počas pandémie COVID-19 uľahčili koordináciu vzdelávacieho systému prijímajúcich krajín s Ministerstvom vzdelávania a vedy Ukrajiny pre vytvorenie možnosti štúdia v ukrajinskom jazyku. Dané distančné vzdelanie

¹³ MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2022): Dočasné útočisko.

umožňuje študentom neprerušovať svoj vzdelávací proces a po ukončení vojny pokračovať vo vzdelaní na Ukrajine. Daný faktor môže tiež vysvetľovať nižší záujem o stredné a vyššie vzdelanie v porovnaní so základným stupňom štúdia.¹⁴

Slovenská republika sa taktiež aktívne zapája do vytvorenia najpriaznivejších podmienok poskytovania vzdelania pre ukrajinských utečencov. Na základe rozhodnutia Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR po podaní žiadosti o poskytnutie dočasného útočiska, dieťa má právo prihlásiť sa na zvolenú materskú, základnú alebo strednú školu. Po overení úrovne jeho vzdelania a ovládania slovenského jazyka je následne zaradené do príslušného ročníka. Vzdelanie je pre utečencov, ako aj pre miestnych žiakov bezplatné. Taktiež školy poskytujú výučbu slovenského jazyka, psychologickú a adaptačnú pomoc.

Podľa dostupných štatistických informácií, tendencia začlenenia detí-utečencov z Ukrajiny na Slovensku je veľmi podobná ako aj v ostatných krajinách EÚ. Najväčšie množstvo (7 287) žiakov sa vzdeláva na základných školách, čo tvorí okolo 75 % zo všetkých detí začlenených do slovenského vzdelávacieho systému. Materské školy navštevuje 1 581 detí alebo 16 %. Ako aj v ostatných krajinách EÚ najmenší počet prihlásených detí je na stredných školách, okolo 864 alebo 9 % od celkového počtu žiakov.¹⁵

Ukrajinskí študenti majú možnosť sa zapojiť do vzdelávacieho systému na Slovensku prostredníctvom početných programov akademickej mobility alebo sa po absolvovaní prijímacieho konania stať študentom slovenskej VŠ. Podmienky prijatia si každá univerzita stanovuje jednotlivo. Okrem výučby v slovenskom jazyku sa taktiež poskytuje možnosť štúdia v anglickom jazyku. Pre výučbu a zdokonalenie slovenského jazyka, nevyhnutného pre vysokoškolské štúdium, sú poskytované mnohé kurzy prezenčnou a online formou. Hlavnými centrami pre výučbu slovenčiny ako cudzieho jazyka sú Studia Academica Slovaca na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského a Centrum ďalšieho vzdelávania Univerzity Komenského – Jazyková a odborná príprava cudzincov a krajanov.

2 Štúdium ukrajinských utečencov na vysokých školách Slovenskej republiky

Na základe online dotazníka, v danej časti príspevku, analyzujeme vízie a očakávania ukrajinských maturantov, ktorí plánujú študovať na vysokých školách na Slovensku. Predložený dotazník vyplnilo 23 respondentov vo veku 17-18 rokov, prevažne dievčatá (80 %). Záujem stredoškolákov, ktorí sú nútení opustiť vlastný štát, si zvolili Slovenskú republiku ako krajinu v ktorej by chceli pokračovať vo vzdelávaní, preferujú jazyk výučby angličtinu (60 %) a slovenčinu (40 %). Iné uvedené cudzie jazyky [taktiež ukrajinčina ako materinský jazyk] v dotazníku neboli respondentmi zvolené.

Ďalšia otázka sa týkala odboru v ktorom by respondenti chceli pokračovať vo svojom vzdelávaní. Najväčší záujem prejavili maturanti z Ukrajiny o štúdium medicíny, práva, žurnalistiky, ekonomiky, medzinárodných vzťahov a informatiky.

Zaujímavým faktom je, že 100 % respondentov preferuje štúdium v triede so slovenskými spolužiakmi, na rozdiel od tried výlučne pre Ukrajincov. Dané postavenie budúcich študentov svedčí o záujme rýchlejšej integrácie, začlenení sa do slovenskej spoločnosti a taktiež snahe ovládať štátny jazyk.

Záujem o štúdium v zahraničí a jeho plánovanie je sprevádzané mnohými obavami a pocitom neistoty. Viac ako polovica respondentov (60 %) ako bariéru pre vysokoškolské štúdium na Slovensku uviedli finančné náklady spojené so štúdiom. Napriek tomu, že slovenský jazyk je blízky ukrajinčine, nakoľko oba patria do slovanskej jazykovej skupiny, okolo 25 % respondentov sa obáva práve ťažkostí spojených s výučbou v slovenskom jazyku. Okolo 20 %

¹⁴ ORGANIZACIJA ABJEDINENNYCH NACIJ (2022): V UNESCO privetstvovali rešenije ES otnositel'no obrazovanija detej iz čisla ukrainskich bežencev.

¹⁵ KOŠICE ONLINE (2022): Na východoslovenských školách sa vzdelávajú stovky ukrajinských žiakov.

respondentov nemajú žiadne obavy s vysokoškolským štúdiom na Slovensku. Pozoruhodným je taktiež fakt, že respondenti nezvolili možné varianty odpovedí, ako obavy zo vzťahu spolužiakov alebo pedagógov k nim, čo svedčí o pozitívnych informáciách získaných v procese voľby prijímajúcej krajiny pre štúdium.

Hlavným motívom pre maturantov (67 %), prečo si zvolili Slovensko ako krajinu pre vysokoškolské štúdium je získanie kvalitného vzdelania pre možnosť budúceho zamestnania. Ďalšími motívmi sú získanie európskeho diplomu a nevyhnutných dokladov pre dlhodobý pobyt v Slovenskej republike.

Analýza odpovedí respondentov poukazuje na značný záujem mladých utečencov z Ukrajiny pokračovať vo svojom vzdelaní na Slovensku. Zo svojej strany slovenská vláda a samotné vedenie vysokých škôl vytvárajú priaznivé podmienky vysokoškolského štúdia pre utečencov.

Záver

Napriek mnohým skúsenostiam ľudstva z najdávnejších čias, v súčasnosti hlavnou príčinou nútenej migrácie je vojna. Územie, prírodné zdroje, náboženské, kultúrne a jazykové rozdiely, geopolitický vplyv a častokrát osobné ambície totalitných diktátorov sú aj v 21. storočí dostatočným dôvodom pre rozpútanie vojny. Ľudská sloboda, dôstojnosť, právo na život a budúcnosť sú dnes odobraté aj napriek podpísaným medzinárodným dohodám a garanciam.

Právo na vzdelanie považujeme za jedno z najdôležitejších ľudských práv každého človeka. Práve vzdelanie poskytuje možnosť pre človeka formovať svoje schopnosti a hodnoty, nadobúdať vedomosti, rozvíjať sa a následne sa plnohodnotne začleniť do spoločnosti. Dané právo zohráva mimoriadne významnú rolu pre deti a mladých ľudí, ktorí stratili svoj predchádzajúci život a stali sa nútenými utečencami.

Prílev utečencov z Ukrajiny do Slovenskej republiky, na rozdiel od utečeneckej krízy v Európskej únii v roku 2014-2015, ktorá do značnej miery Slovensko nezasiahla, poukazuje na súčasné možnosti a zároveň potenciál krajiny v danej humanitárnej a politickej kríze. Nakoľko utečenci sú prevažne matky s deťmi rôzneho veku alebo mladí ľudia vysokoškolského veku, vzdelávací systém sa stal jedným z nezaťaženejších.

Analýza odpovedí respondentov taktiež poukazuje na značný záujem ukrajinských maturantov alebo študentov pokračovať vo svojom štúdiu na slovenských univerzitách. Najväčšie obavy utečencov predstavujú náklady spojené so štúdiom a neznalosť štátneho jazyka. Predpokladáme, že práve z daného dôvodu by potencionálni študenti preferovali jazyk výučby – anglický jazyk, nakoľko už sa ho učili v rámci štúdia na Ukrajine. Hlavným motívom respondentov je získanie kvalitných vedomostí, ktoré by im umožnili sa plnohodnotne začleniť do spoločnosti a uplatniť sa na pracovnom trhu na Slovensku. Vzhľadom na veľký odtok slovenských študentov do zahraničia, vidíme prejavovaný záujem ukrajinských utečencov ako prejav pozitívnej a balansujúcej tendencie vývoja pre vysoké školstvo na Slovensku.

Použitá literatúra:

1. Dohovor o právnom postavení utečencov (1951), čl. 22. [online]. [Citované 2. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1996/319/>.
2. Európsky dohovor o ľudských právach (1952), čl. 2. [online]. [Citované 2. 5. 2022.] Dostupné na internete: https://www.echr.coe.int/documents/convention_slk.pdf.
3. KOŠICE ONLINE (2022): Na východoslovenských školách sa vzdelávajú stovky ukrajinských žiakov. [online]. [Citované 22. 6. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.kosiceonline.sk/na-vychodoslovenskych-skolach-sa-vzdelavaju-stovky-ukrajinskych-ziakov>.
4. MANCINO, D (2022): Refugee flows from Ukraine. [online]. [Citované 21. 6. 2022.] Dostupné na internete: <https://data.europa.eu/en/datastories/refugee-flows-ukraine>.

5. MINISTERSTVO VNÚTRA SLOVENSKEJ REPUBLIKY (2022): Dočasné útočisko. [online]. [Citované 21. 6. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.minv.sk/?docasne-utocisko>.
6. ORGANIZACIJA ABJEDINENNYCH NACIJ (2022): Dva milióna ukrajinských detí stali bežencami. [online]. [Citované 2. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://news.un.org/ru/story/2022/03/1420952>.
7. ORGANIZACIJA ABJEDINENNYCH NACIJ (2022): V UNESCO privetstvovali riešenie ES ohľadom vzdelávania detí z čísla ukrajinských utečencov. [online]. [Citované 3. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://news.un.org/ru/story/2022/03/1420762>.
8. ORGANIZACIJA ABJEDINENNYCH NACIJ (2022): UVKB: Ukrajinu pokinuli päť miliónov utečencov. [online]. [Citované 8. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://news.un.org/ru/story/2022/04/1422242>.
9. Ústava Slovenskej republiky (1992), čl. 42. [online]. [Citované 2. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-460#c42>.
10. UNHCR (2021): Figures at a Glance. [online]. [Citované 3. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html>.
11. UNHCR (2022): Ukraine Refugee Situation. [online]. [Citované 21. 6. 2022.] Dostupné na internete: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.
12. UNITED NATIONS (2022): Refugees in Higher Education. [online]. [Citované 5. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.un.org/en/academic-impact/refugees-higher-education-dawood-monis-afghanistan-germany>.
13. Všeobecná deklarácia ľudských práv (1948), čl. 26. [online]. [Citované 2. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.gender.gov.sk/wp-content/uploads/2012/06/UDHRvSVK.pdf>.

Kontakt:

Ing. Andrianna Baleha

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: andrianna.baleha@euba.sk

K NIEKTORÝM NAJAZÁVÄŽNEJŠÍM ZLOČINOM V MEDZINÁRODNOM PRÁVE VEREJNOM

SOME OF THE MOST SERIOUS CRIMES IN INTERNATIONAL PUBLIC LAW

Zuzana Beňová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: zuzana.benova@euba.sk

Abstrakt: Medzinárodné spoločenstvo vzhľadom na závažnosť ozbrojených konfliktov vonkajšieho či vnútorného charakteru bolo nútené vytvoriť normy, pravidlá a zásady stíhania a trestania za spáchanie tých najzávažnejších zločinov v medzinárodnom práve verejnom. Norimberský tribunál vytvoril v danej oblasti podstatný precedens, na ktorý o niekoľko desaťročí neskôr nadviazali dva ad hoc trestné tribunály pre bývalú Juhosláviu a Rwandu. Prístup k stíhaniu a vyvodzovaní zodpovednosti za najzávažnejšie zločiny v medzinárodnom práve verejnom si následne osvojil aj Medzinárodný trestný súd. Nasledujúca stať venuje výlučnú pozornosť zločinu proti ľudskosti, vojnovému zločinu a zločinu genocídy. Po teoretickom vysvetlení týchto pojmov, pristupujeme aj k prípadovej štúdii.

Kľúčové slová: zločin proti ľudskosti, vojnový zločin, genocída, medzinárodné právo verejné, tribunály

JEL: K37, K14

Abstract: Given the intensity of armed conflicts of an external or internal nature, the international community has been forced to establish standards, rules and principles for the prosecution and punishment of the most serious crimes in international public law. The Nuremberg tribunal has set a significant precedent in this area, which was subsequently followed a few decades later by two ad hoc criminal tribunals for the former Yugoslavia and Rwanda. The International Criminal Court has also adopted an approach to prosecuting and holding accountable for the most serious crimes in public international law. The following article pays exclusive attention to crimes against humanity, war crimes and genocide. After a theoretical explanation of these concepts, we also approach the case study.

Keywords: crime against humanity, war crime, genocide, international public law, tribunals

JEL: K37, K14

Úvod

Medzinárodné spoločenstvo je s krutosťou páchanom na civilnom obyvateľstve konfrontované už od nepamäti. Zločiny proti ľudskosti, vojnové zločiny a zločiny genocídy sú považované popri zločine agresie za tie najzávažnejšie vôbec. V medzinárodnom práve verejnom dlhé obdobie absentovala definícia a presné vymedzenie týchto zločinov. Zásadné zmeny v danej oblasti možno pozorovať až na základe prijatých štatútov Medzinárodného vojnového tribunálu v Norimbergu a Tokiu a následne dvoch ad hoc trestných tribunálov pre bývalú Juhosláviu a Rwandu. Všetky skôr uvedené vojnové tribunály svojím pôsobením a rozsudkami vytvorili precedens v prístupe k vyvodzovaniu zodpovednosti jednotlivcov za najzávažnejšie zločiny v medzinárodnom práve verejnom. Okrem iného výrazne ovplyvnili

následnú právnu normotvorbu, čo je evidentné napríklad pre oblasť definície vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti. V prípade teoretického vymedzenia pojmu genocída, možno za významné považovať prijatie Dohovoru o zabránení a trestaní zločinu genocídy z roku 1948.

Nasledujúca stať venuje pozornosť trom zo štyroch najzávažnejších zločinov v medzinárodnom práve verejnom a síce zločinu proti ľudskosti, vojnovému zločinu a zločinu genocídy. Poukazujem na historický vývoj formulácie daných pojmov v 20. a 21. storočí a taktiež na rovnaké aj odlišné znaky zločinu proti ľudskosti a vojnovému zločinu. Zdôrazňujem úlohu vyššie uvedených trestných tribunálov v oblasti právnej normotvorby a formulácie jednotlivých pojmov. Stať je prehľadne rozdelená do troch na seba nadväzujúcich kapitol. Ústrednými zdrojmi informácií boli najmä jednotlivé štatúty trestných tribunálov a medzinárodné dohovory, ktoré sú uvedené v zozname použitej literatúry. V stati vychádzam aj zo záverov nasledujúcich autorov Schabas (2000), Krošlák (2009), DeGuzman (2010) Gombarová (2010) a Mareček (2020). V záverečnej kapitole pristupujem k analýze prípadovej štúdie súdneho procesu ICTR-96-4-A, ktorý je v mnohých smeroch označovaný ako precedenčný, viď kapitola č. 5.

1 Zločin proti ľudskosti

Zločiny proti ľudskosti boli spájané s ozbrojenými konfliktmi národného či medzinárodného charakteru už od nepamäti, avšak priame vymedzenie tohto pojmu v medzinárodnom spoločenstve a literatúre absentovalo. Po prvýkrát bol samotný pojem zločin proti ľudskosti použitý v roku 1915 v súvislosti so zločinnými páchanými zo strany Turecka na arménskom obyvateľstve v spoločnom vyhlásení vlád Veľkej Británie, Francúzska a Ruska.¹ Hoci k samotnému stíhaniu za tieto zločiny nedošlo, pojem zločin proti ľudskosti zarezonoval a začal sa používať v súvislosti s opisom najkrutejších zločinov páchaných na civilnom obyvateľstve. Krutosť druhej svetovej vojny spôsobila aj výrazný posun v stíhaní jednotlivcov a vyvodzovaní zodpovednosti za zločiny spáchané na civilnom obyvateľstve. Po prvýkrát nastalo stíhanie jednotlivcov za zločiny proti ľudskosti v rámci takzvaného Norimberského procesu. Primárnym dokumentom na vznik a následnú existenciu Norimberského procesu bola Charta Medzinárodného vojnového tribunálu (Charter of the International Military Tribunal). Tá v článku 6 obsahovala aj presné vymedzenie zločinov, ktoré radíme medzi zločiny proti ľudskosti. Jedná sa o nasledovné: vražda, vyhladzovanie, zotročenie, deportácia a iné neľudské činy, ktoré boli spáchané proti akémukoľvek civilnému obyvateľstvu pred vojnou alebo v čase vojny; alebo prenasledovanie z politických, rasových či náboženských dôvodov, ak sú alebo nie sú porušením vnútroštátneho práva v krajine, kde boli spáchané.² Úplne rovnaká definícia zločinov proti ľudskosti bola obsiahnutá v Charte Medzinárodného vojnového tribunálu pre Ďaleký východ, ktorá sa stala zakladajúcim a nosným dokumentom existencie a fungovania takzvaného Tokijského tribunálu.³ Skutočnosť, že vyvodenie zodpovednosti a následné stíhanie za zločiny spáchané v medzinárodnom práve je náročnejšia najmä v komparácii s vnútroštátnym právom spôsobila, že po ukončení Tokijského procesu a Norimberského procesu významný posun v kodifikácii medzinárodného práva v danej oblasti nenastal.

Výrazný posun v samotnej tvorbe medzinárodného práva verejného priniesli dva ad hoc trestné tribunály, ktoré boli zriadené na stíhanie individuálnej zodpovednosti za zločiny spáchané jednotlivcami počas občianskej vojny na území bývalej Juhoslávie a genocídy v Rwande. Štatút Medzinárodného trestného tribunálu pre bývalú Juhosláviu (ďalej len ICTY) v definícii vojnového zločinu do veľkej miery vychádzal z definície a charakteristiky

¹ DeGUZMAN, M. (2010): Crimes Against Humanity, s. 5.

² Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945

³ International Military Tribunal for the Far East Charter (IMTFE Charter)

obsiahnutej v charte Medzinárodného vojnového tribunálu v Norimbergu.⁴ ICTY definuje zločin proti ľudskosti nasledovne, jedná sa o zločin spáchaný v čase ozbrojeného konfliktu, či už medzinárodného alebo národného charakteru, ktorý je namierený proti civilnému obyvateľstvu: vražda; vyhladzovanie; zotročenie; deportácia; uväznenie; mučenie; znásilnenie; prenasledovanie z politických, rasových a náboženských dôvodov; iné neľudské činy.⁵ Hoci ICTY v rámci definície zločinu proti ľudskosti explicitne neuvádza, že sa musí jednať o systematický útok na civilné obyvateľstvo, v rámci svojej jurisdikcie sa tejto zásady držal, nakoľko Gombarová uvádza, že sporadické alebo izolované útoky na civilné obyvateľstvo za zločiny proti ľudskosti ICTY nepovažoval.⁶ Medzinárodný trestný tribunál pre Rwandu (ďalej len ICTR) prichádza so zásadnou zmenou v definícii zločinov proti ľudskosti. Definuje ich nasledovne, trestné činy spáchané ako rozsiahle alebo systematické útoky proti civilnému obyvateľstvu z národnostných, politických, etnických, rasových alebo náboženských dôvodov: vražda; vyhladzovanie; zotročenie; deportácia; uväznenie; mučenie; znásilnenie; prenasledovanie z politických, rasových a náboženských dôvodov a iné neľudské činy.⁷

Pokiaľ by sme pristúpili ku komparácii definícií zločinov proti ľudskosti v Charte Medzinárodného vojnového tribunálu, ICTY a ICTR možno sledovať isté rozdiely. Primárnym rozdielom je rozšírenie činov, ktoré spadajú do kategórie zločinov proti ľudskosti o väznenie, mučenie a znásilnenie už v samotnom štatúte ICTY. Toto rozšírenie si následne osvojil aj štatút ICTR. V rámci tohto rozšírenia upriamujem pozornosť na trestný čin znásilnenia, ktorý je na základe danej definície považovaný za zločin proti ľudskosti. Oba ad hoc trestné tribunály ICTY a ICTR uplatnili precedenčný prístup v stíhaní a samotnom vnímaní znásilnenia, ku ktorému dochádza v čase vojnového konfliktu. Rozsudok, ktorý bol vydaný v prípade verejnosti známom ako prípad Akayesu (bývalý starosta rwandského mesta Taba) je v medzinárodnom práve verejnom vnímaný ako precedenčný. Vyššie menovaný bývalý starosta Akayesu bol vôbec prvý človek v histórii medzinárodného práva verejného, ktorý bol odsúdený za znásilnenie ako za zločin proti ľudskosti (pozri kapitola č. 5).

ICTR v rámci definície zločinu proti ľudskosti explicitne uvádza, že sa jedná o systematický a rozsiahly útok namierený na civilné obyvateľstvo. Zmenu v prístupe k tomuto pojmu zapríčinila aj skutočnosť, že v prípade genocídy v Rwande sa nejednalo o ozbrojený konflikt, ale o zločin genocídy vedený voči etnickej skupine, ktorý splňal znaky systematického a rozsiahleho útoku na civilné obyvateľstvo. Ako som uviedla vyššie v rámci štatútu ICTY síce táto definícia nebola explicitne uvedená, no v rámci jurisdikcie sa jej tribunál držal. Zásadný rozdiel vo vnímaní a definícii pojmu zločin proti ľudskosti možno sledovať v štatúte ICTR, ktorý upúšťa od priameho a vylúčeného spojenia zločinov proti ľudskosti a ozbrojených konfliktov. Tento naratív bol následne prezvaný aj do Rímskeho štatútu, ktorý pokladáme za ustanovujúci dokument Medzinárodného trestného súdu, ktorý vznikol aj ako reakcia na úspešnú existenciu dvoch predchádzajúcich ad hoc trestných tribunálov pre bývalú Juhosláviu a Rwandu. Rímsky štatút charakterizuje zločin proti ľudskosti nasledovne akýkoľvek z týchto činov, ak bol spáchaný ako súčasť rozsiahleho alebo systematického útoku namiereného proti civilnému obyvateľstvu s vedomím útoku, akým je vražda, vyhladzovanie, zotročenie, deportácia alebo násilný presun obyvateľstva, uväznenie alebo iné závažné pozbavenie osobnej slobody porušujúce základné pravidlá medzinárodného práva, mučenie, znásilnenie, sexuálne otroctvo, vynútená prostitúcia, násilné tehotenstvo, vynútená sterilizácia alebo iné formy sexuálneho násillia porovnateľnej závažnosti, prenasledovanie akejkoľvek identifikovateľnej skupiny alebo kolektívu z politických, rasových, národnostných, etnických, kultúrnych, náboženských dôvodov, z dôvodu pohlavia, alebo z iných dôvodov, ktoré sú všeobecne

⁴ International Military Tribunal for the Far East Charter (IMTFE Charter)

⁵ Updated statute of the International criminal tribunal for the former Yugoslavia

⁶ GOMBAROVÁ, M. (2010): Medzinárodný trestný tribunál pre bývalú Juhosláviu, p. 140.

⁷ Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN č. 955

uznávané ako neprípustné podľa medzinárodného práva, v súvislosti s akýmkoľvek činom uvedeným v tomto odseku alebo akýmkoľvek trestným činom v rozsahu právomoci súdu, nedobrovoľné zmiznutie ľudí, trestný čin apartheidu, ďalšie neľudské činy podobnej povahy úmyselne spôsobujúce veľké utrpenie alebo vážne zranenie tela alebo poškodenie duševného či fyzického zdravia.⁸ Ako možno vidieť zo štatútu ICTR a následne aj Rímskeho štatútu zločin proti ľudskosti nie je explicitne spájaný s ozbrojeným konfliktom a môže k nemu na rozdiel od vojnového zločinu dochádzať aj v čase mieru. Ku páchaniu zločinov proti ľudskosti na civilnom obyvateľstve môže dochádzať napríklad v krajinách s nedemokratickými a totalitnými režimami, kde sú práva civilného obyvateľstva značne potlačené. Definíciu zločinov proti ľudskosti v Rímskom štatúte možno považovať za doposiaľ najkomplexnejšiu a najrozsiahlejšiu vôbec. Ako už bolo vyššie uvedené do veľkej miery vychádza zo štatútov ICTY a ICTR, ktorých zakladajúce štatúty zas boli výrazne ovplyvnené existenciou a pravidlami takzvaného Norimberského a Tokijského tribunálu.

2 Vojnový zločin

Zo samotného pojmu vojnový zločin vyplýva, že je explicitne spájaný s ozbrojeným konfliktom vonkajšieho či vnútorného charakteru. Vojnové konflikty boli s týmto druhom zločinu spájané už od nepamäti, avšak ako v prípade zločinov proti ľudskosti, ktorým som sa venovala vyššie dlho chýbalo v medzinárodnom práve verejnom presné vymedzenie týchto pojmov a taktiež systém na účinné a spravodlivé vyvodzovanie zodpovednosti. Výrazný posun v danej oblasti opäť priniesli Norimberský a Tokijský proces, ktoré vytvorili vhodný základ pre následnú právnu normotvorbu. Na základe článku 6 Norimberského štatútu možno za vojnový zločin považovať vraždy, zlé zaobchádzanie alebo vyhodenie za účelom otrockých prác alebo iné využívanie civilného obyvateľstva na okupovanom území, vraždy alebo zlé zaobchádzanie s vojnovými zajatcami, osobami na mori, zabíjanie rukojemníkov, rabovanie verejného alebo súkromného majetku, bezohľadné ničenie miest alebo dedín, alebo iné devastácie, ktoré nie sú odôvodnené vojenskou potrebou.⁹ Taktiež sa v článku 6 Norimberského štatútu udáva, že za vojnový zločin sa považuje porušenie pravidiel alebo zvyklostí vedenia vojny vo všeobecnosti.

Štatúty ICTY a ICTR na rozdiel od toho Norimberského (Tokijského) a Rímskeho štatútu presné vymedzenie vojnových zločinov neobsahovali. V samotnom štatúte ICTY je uvedené, že tribunál má právomoc vykonávať jurisdikciu nad osobami, ktoré sa v čase konfliktu na území bývalej Juhoslávie dopustili aspoň jedného z daného zoznamu zločinov, porušenie Ženevských dohovorov z roku 1949, porušenie zákonov alebo zvyklostí vedenia vojny, genocída a zločiny proti ľudskosti.¹⁰ V prípade ICTR, tribunál vykonával jurisdikciu nad nasledovnými zločinnými genocída, zločiny proti ľudskosti a porušenie Ženevských dohovorov z roku 1949.¹¹ Z uvedeného vyplýva, že priame vymedzenie vojnových zločinov ako napríklad v prípade zločinov proti ľudskosti alebo definície vojnového zločinu v Norimberskom (Tokijskom) štatúte absentuje. Je však potrebné uviesť, že porušenie pravidiel Ženevských dohovorov a zvyklostí vedenia vojny možno sa vojnové zločiny považovať.

Medzinárodný trestný súd vykonáva jurisdikciu aj nad jednotlivcami, ktorí sa dopustili vojnových zločinov a tak v Rímskom štatúte možno nájsť aj presné vymedzenie tohto pojmu. Rímsky štatút do skupiny vojnových zločinov radí porušenie Ženevských dohovorov z 12. augusta 1949 voči osobám alebo majetku chránených podľa príslušných ustanovení.¹² Následne je v Rímskom štatúte presný a konkrétny zoznam zločinov, ktoré sú považované za porušenie

⁸ Rímsky štatút Medzinárodného trestného súdu

⁹ Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945

¹⁰ Updated statute of the International criminal tribunal for the former Yugoslavia

¹¹ Rezolúcia Bezpečostnej rady OSN č. 955

¹² Rímsky štatút Medzinárodného trestného súdu

Ženevských dohovorov a tým pádom aj za vojnové zločiny. Ženevské dohovory, ktoré sú považované za hlavný zdroj medzinárodného humanitárneho práva sa zaoberajú primárne ochranou civilného obyvateľstva. Celkovo tvorí skupinu Ženevských dohovorov štvorica čiastkových dohovorov, vrátane dodatkových protokolov z roku 1977. Vo všeobecnosti Ženevské dohovory sa zaoberajú ochranou tej časti populácie, ktorá sa priamo ozbrojeného konfliktu nezúčastňuje alebo z neho bola vyradená (napríklad vojnoví zajatci). Porušenie zásad, ktoré sú obsiahnuté v Ženevských dohovoroch sa vzhľadom na skôr uvedené považuje za vojnové zločiny, nakoľko sú v rozpore s právom ozbrojeného konfliktu a medzinárodným humanitárnym právom, ktoré stanovujú pravidlá a zásady pri vedení ozbrojených konfliktov vnútorného aj vonkajšieho charakteru.

3 Porovnanie vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti

Na základe vyššie uvedených definícií vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti možno konštatovať niekoľko skutočností. V prvom rade je potrebné uviesť, že oba z vyššie menovaných zločinov považujeme za tie najzávažnejšie v medzinárodnom práve verejnom. Hoci sa ich dopúšťajú jednotlivci, aj berúc do úvahy rozporuplné prístupy k postaveniu jednotlivca v medzinárodnom práve verejnom, chýbali pravidlá, ktoré by dané osoby za tieto zločiny stíhali. Ani v súčasnosti neexistuje zhoda v názore, do akej miery je a či vôbec je jednotlivec subjektom medzinárodného práva verejného. Názory na danú problematiku sa zásadne odlišujú. Berúc do úvahy charakter state a v nej uvedené poznatky sa stotožňujem so záverom Krošláka, ktorý uvádza, že jednotlivca možno považovať za subjekt medzinárodného práva verejného, hoci vo výrazne obmedzených parametroch.¹³ V rámci tejto definície sa do veľkej miery Krošlák odvolával práve na jurisdikciu a štatút Medzinárodného vojnového tribunálu v Norimbergu. Charakter a samotná definícia či už zločinu proti ľudskosti alebo vojnového zločinu podľa neho spôsobuje, že je umožnené za ich spáchanie stíhať aj jednotlivcov, čím sa výrazne zmenil prístup k tejto oblasti medzinárodného práva verejného.¹⁴

Zásadný rozdiel medzi vojnovým zločinom a zločinom proti ľudskosti z pohľadu medzinárodného trestného práva spočíva v odstránení prepojenia zločinov proti ľudskosti s ozbrojeným konfliktom, tak ako je už uvedené vyššie. Zatiaľ čo ku spáchaniu vojnových zločinov dochádza výlučne počas ozbrojených konfliktov, pri páchaní zločinov proti ľudskosti môže, ale nemusí táto súvislosť existovať. Mareček uvádza, že odňatím tohto spojenia sa kladie ešte väčší dôraz na ochranu jednotlivca z pohľadu medzinárodného práva verejného.¹⁵ Odstránenie vojrovej súvislosti (tzv. war nexus) v komparácii s prístupom obsiahnutom v Norimberskom štatúte možno vzhľadom na vyššie uvedené hodnotiť ako výrazný posun v normotvorbe medzinárodného práva verejného a špecificky medzinárodného trestného práva.

Jeden zo spoločných znakov zločinu proti ľudskosti a vojnového zločinu je ukotvený v Dohovore nepremlčateľnosti vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti z roku 1968. Dohovor bol prijatý v nadväznosti na závažnosť týchto zločinov. Vzhľadom na rok (1968), v ktorom bol Dohovor o nepremlčateľnosti vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti prijatý vychádza z definície vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti, ktoré sú ukotvené v Norimberskom štatúte. Podstatou samotného vyššie uvedeného dohovoru je skutočnosť, že na stíhanie a trestanie zločinov proti ľudskosti a vojnových zločinov sa nevzťahuje žiadna premlčacia doba.¹⁶ Krošlák uvádza, že samotný Norimberský tribunál sa stal vzorom pre Dohovor o nepremlčateľnosti vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti.¹⁷

¹³ KROŠLÁK, D. (2009): Norimberský trestný tribunál a jeho vplyv na tvorbu medzinárodného práva, s. 2581.

¹⁴ KROŠLÁK, D. (2009): Norimberský trestný tribunál a jeho vplyv na tvorbu medzinárodného práva, s. 2581.

¹⁵ MAREČEK, L. (2020): Zamyslenie sa nad vývojom a významom medzinárodného trestného práva, s. 100.

¹⁶ Dohovor o nepremlčateľnosti vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti z 26. novembra 1968

¹⁷ KROŠLÁK, D. (2009): Norimberský trestný tribunál a jeho vplyv na tvorbu medzinárodného práva, s. 2581.

4 Zločin genocídy

Ďalším hrubým porušením medzinárodného práva verejného a jeden z najzávažnejších zločinov je zločin genocídy. Vôbec po prvýkrát bol pojem genocída vyslovený poľským právnikom Raphael Lemkinom v reakcii na masové vyvražďovanie Arménov zo strany Osmanskej ríše.¹⁸ Lemkin bol rovnako jedným z iniciátorov vytvorenia dohovoru na medzinárodnej úrovni, ktorý by sa explicitne venoval trestaniu a stíhaniu zločinov genocídy. Dohovor o zabránení a trestaní zločinu genocídy bol napokon schválený v decembri v roku 1948 Valným zhromaždením OSN. Ako už bolo skôr uvedené najväčšie zásluhy za jeho vznik sa pripisujú práve Lemkinovi. Na základe článku 2 Dohovoru o zabránení a trestaní zločinu genocídy, možno samotný pojem genocída definovať nasledovne, ktorýkoľvek z činov uvedených nižšie, spáchaných v úmysle zničiť úplne alebo čiastočne niektorú národnú, etnickú, rasovú alebo náboženskú skupinu ako takú:

- a) usmrtenie príslušníkov takej skupiny;
- b) spôsobenie ťažkých ublížení na tele alebo duševných porúch členom takej skupiny;
- c) úmyselné uvedenie ktorejkoľvek skupiny do takých životných podmienok, ktoré majú prívodiť jej úplné alebo čiastočné fyzické zničenie;
- d) opatrenie smerujúce k tomu, aby sa v takej skupine bránilo rodeniu detí;
- e) násilné prevádzanie detí z jednej skupiny do inej.¹⁹

Rímsky štatút vo svojej definícii zločinu genocídy do veľkej miery vychádza z tej, ktorá je obsiahnutá v Dohovore o zabránení a trestaní zločinu genocídy. Hoci pri viacerých ozbrojených konfliktov vnútorného či vonkajšieho charakteru dochádza k masovému a systematickému vyvražďovaniu príslušníkov istej etnickej skupiny, nie je vždy sú na medzinárodnej či národnej inštancii tieto zločiny označené priamo za genocídu. Za genocídu napríklad Medzinárodný súdny dvor v Haagu nepovažoval operáciu Búrka, ku ktorej došlo v roku 1995 a mala za následok ukončenie srbsko-chorvátskeho konfliktu počas série občianskych vojen na území bývalej Juhoslávie. Hoci počas operácie Búrka došlo aj k zabitiu a vysídleniu srbských občanov žijúcich na území Chorvátska, žaloba Srbska bola v danej veci zamietnutá a senát neoznačil dané zločiny za akty genocídy. Priamo v rozsudku bolo uvedené, že senát nepochybuje o tom, že došlo k vzájomnému vyvražďovaniu na oboch stranách konfliktu, avšak úmysel zničiť celú populáciu alebo jej časť nebol dokazený. V danom prípade nebol preukázaný takzvaný špecifický úmysel (*dolus specialis*), ktorý je vychádzajúci z Dohovoru o zabránení a trestaní zločinu genocídy potrebný na to, aby mohla byť samotná genocída dokázaná a preukázaná. Medzinárodný súdny dvor rovnako neuznal zločiny, ktoré páchali naopak Srbi na chorvátskom obyvateľstve za zločiny genocídy, nakoľko rovnako nebol preukázaný úmysel zničenia celej populácie alebo jej časti.²⁰ Pre úplnosť dodávam, že v danom prípade neboli žalovaní jednotlivci, ale štát. Táto skutočnosť však neznamená, že za zločin genocídy nemôže byť stíhaný a v konečnom dôsledku aj odsúdený aj jednotlivec. Napríklad ICTR a ICTY v niekoľkých zo svojich rozsudkov uznala jednotlivcov vinných za spáchanie zločinu genocídy (viď kapitola č. 5). Odbornej aj širokej verejnosti je známy rozsudok v prípade Ratka Mladiča, ktorého ICTY uznal vinným za spáchanie genocídy v obci Srebrenica v júli 1995.

5 Analýza vybraného rozsudku vydaného ICTR

ICTR, podobne ako ICTY, svojimi rozsudkami priniesol zmenu v medzinárodnom práve verejnom a jeho vzťahu voči stíhaniu jednotlivcov za najzávažnejšie zločiny. Spomedzi relatívne vysokého počtu rozsudkov, ktoré dokopy oba tribunály vydali, nižšie analyzujem

¹⁸ SCHABAS, W. (2003): *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*, p. 25.

¹⁹ Dohovore o zabránení a trestaní zločinu genocídy

²⁰ INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE. (2015): *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Croatia v. Serbia)*.

prípado pod číselným označením ICTR-96-4-A, v rámci tohto prípadu bol vyneseno rozsudok, ktorý výrazne ovplyvnil vnímanie genocídy a zločinu proti ľudskosti najmä s ohľadom na sexuálne násilie v čase ozbrojeného konfliktu.

Vzhľadom na závažné a systematické porušovanie medzinárodného práva verejného zo strany jednotlivcov počas genocídy v Rwande bolo potrebné pristúpiť k vytvoreniu inštanície, ktorá by zaručila primeranú medzinárodnoprávnu ochranu civilistom a na druhej strane adekvátne vyvodenie zodpovednosti za tieto špecifické druhy zločinov.²¹ Za prelomový zo skôr uvedeného hľadiska považujeme rozsudok, ktorý bol vydaný v prípade pod označením ICTR-96-4-A, verejnosti bol však skôr známy ako Prípado Jean-Paul Akayesu. Obžalovaný Jean-Paul Akayesu bol v čase genocídy starostom obce Taba, ležiacom v Rwande a pred tribunálom sa musel zodpovedať z viacerých bodov obžaloby, medzi ktoré radíme tie najzávažnejšie zločiny v medzinárodnom práve verejnom, konkrétne sa jedná o genocídu, spolupáchateľstvo na genocíde, zločiny proti ľudskosti, priame a verejné podnecovanie k vykonávaniu genocídy a porušenia článku 3 Ženevských dohovorov. Ku spáchaniu skutkov došlo v časovom rozmedzí od 7. apríla do 30. júna 1994. Súdna komora ICTR uznala obžalovaného vinným v deviatich bodoch obžaloby 2. septembra v roku 1998. Akayesu bol odsúdený za zločin genocídy, zločiny proti ľudskosti a porušenie Ženevských dohovorov na doživotný trest odňatia slobody. Hoci sa voči rozhodnutiu odvolal, odvolanie prijaté nebolo a nenastalo ani zníženie doživotného trestu.

Vzhľadom na to, že rozsudok bol prijatý v roku 1998 možno bývalého starostu Akayesu považovať za prvého človeka v histórii medzinárodného práva verejného, ktorý bol odsúdený za znásilnenie ako za zločin proti ľudskosti. Do vynesenia tohto rozsudku sa na znásilnenie v čase ozbrojeného konfliktu ako na zločin proti ľudskosti nenazeralo. Práve v rovnakom prístupe v definovaní znásilnenia ako zločinu proti ľudskosti v oboch trestných tribunáloch (ICTR a ICTY) možno vidieť podobnosť a rovnako aj konštatovať skutočnosť, že oba si uvedomovali závažnosť tohto druhu násillia a potrebu vyvodenia individuálnej zodpovednosti.

Rozsudok nebol zásadný len z tohto dôvodu. Jeho význam vidím aj v označení priamej súvislosti špecifickej formy násillia (najmä sexuálne násillie) páchanej prevažne na ženách a genocídy. Na základe udalostí, ktoré sa odohrali v priebehu sto dní v Rwande jednoznačne hovoríme o spáchaní genocídy na menšinovo zastúpenej etnickej skupine Tutsiov v krajine. Pokiaľ by sme vychádzali pri posudzovaní týchto udalostí len z dovedty existujúcich právnych noriem, nevedeli by sme jednoznačne spojiť dané zločiny s aktom genocídy, nakoľko Dohovor o zabránení a trestaní genocídy z roku 1948 definoval genocídu odlišne v porovnaní s tým ako k nej pristupoval Tribunál pre Rwandu.²²

Vzhľadom na vyššie uvedenú definíciu genocídy možno tvrdiť, že ak by ICTR neoznačil sexuálne násillie za jeden zo spôsobov jej vedenia by nebolo možné jeho ženské považovať za priame obeť genocídy. Hovoríme o prevažne ženských obetiach, ktoré sa stali obeťami znásilnenia alebo iných foriem sexuálneho násillia. Za bezpochyby precedenčný rozsudok možno preto považovať ten, v ktorom uznal ICTR Akayesu vinným. ICTR zároveň označil, že sexuálne násillie, ktorého sa priamo Akayesu zúčastnil, podnecoval k nemu alebo mu nezabránil boli aktami genocídy. Vo vynesenom rozsudku bol Akayesa uznaný vinným z dôvodu, že buď sa priamo zúčastňoval, pomáhal alebo nezabránil takmer dvom desiatkam znásilnení a iným formám násillia podobnej závažnosti, ktoré bolo páchané v meste Taba, kde v danom čase obžalovaný vykonával vysoko postavenú funkciu, z ktorej mal právomoc a možnosť násillie zastaviť. V rozsudku ICTR rovnako rozhodol, že násillie sexuálneho charakteru možno priamo považovať za jeden z aktov genocídy.²³ Podľa samotného rozsudku sú dôsledky znásilnenia alebo akejkoľvek inej formy násillia podobnej povahy obsiahnuté hneď v niekoľkých z aktov

²¹ Genocída v Rwande trvala od 7. apríla do 4. júla 1994. Počas nej došlo k vyvraždeniu približne 800 000 Tutsiov a umiernený Hutuov.

²² Pozri kapitolu č. 2.

²³ Prokurátor vs. Jean Paul Akayesu, článok 505 a 506, Medzinárodný trestný tribunál pre Rwandu, 1998

genocídy, tak ako ich definuje Dohovor o zabránení a stíhaní zločinu genocídy.²⁴ Nižšie v tabuľke č. 1 uvádzam presné citácie jednotlivých foriem genocídy a následne citáciu rozsudku v prípade ICTR-96-4-A, kde odôvodňujú ich označenie za zločiny genocídy.

Tabuľka 1: Odôvodnenie jednotlivých zločinov za akty genocídy na základe rozsudku ICTR

Charakteristika jednotlivých aktov genocídy podľa Dohovoru	Citácia z rozsudku- odôvodnenie označenia týchto aktov za akty genocídy
cieľavedomé privodenie takých životných podmienok skupine, ktorých cieľom je spôsobiť jej úplné alebo čiastočné fyzické zničenie	obete sexuálneho násillia sú častokrát svojimi komunitami vylúčené, čo môže priamo viesť k ich fyzickej likvidácii v budúcnosti
prijatie opatrení, ktorých cieľom je zabrániť rodeniu detí v rámci skupiny	poškodenie reprodukčných orgánov obetí alebo psychická trauma
násilné preloženie detí jednej skupiny do inej skupiny	na dosiahnutie tohto cieľa sa okrem iného príslušníci jednej etnickej skupiny snažia zabrániť pôrodom v druhej etnickej skupine

Zdroj: vlastné spracovanie autora podľa Dohovoru o zabránení a trestaní zločinu genocídy z roku 1948 a Prokurátor vs. Jean Paul Akayesu, článok 505 a 506, Medzinárodný trestný tribunál pre Rwandu, 1998

Rozsudok, ktorý bol vydaný v danom prípade zo strany ICTR spôsobil aj zmenu v medzinárodnom práve verejnom a jeho následnej normotvorbe. Organizácia Spojených národov prijala v roku 2008 Rezolúciu Bezpečnostnej rady 1820, v ktorej uviedla, že znásilnenie, ale aj iné zločiny podobnej závažnosti, možno považovať za vojnový zločin, zločin proti ľudskosti, ale aj za akt súvisiaci s genocídou.

Záver

Vyššie uvedená stať, tak ako naznačila v úvode, venovala pozornosť najzávažnejším zločinom v medzinárodnom práve verejnom a síce zločinu proti ľudskosti, vojnovému zločinu a zločinu genocídy. Upozornila som na najdôležitejšie udalosti, ktoré výrazne vplývali na ich súčasne používanú definíciu v medzinárodnom práve verejnom. Na základe vyššie uvedeného možno konštatovať, že najväčší prínos v normotvorbe pre danú oblasť priniesli Norimberský, respektíve Tokijský, tribunál a dva ad hoc trestné tribunály ICTR a ICTY. Následne si definíciu a prístup k vojnovým zločinom a zločinom proti ľudskosti osvojil aj Rímsky štatút, ktorý je fundamentálnym dokumentom pre zriadenie aj existenciu Medzinárodného trestného súdu. Pre definíciu a presnú charakteristiku jednotlivých foriem zločinov, ktoré možno označiť za akty genocídy, malo veľký vplyv podpísanie Dohovoru o zabránení a trestaní zločinu genocídy z roku 1948. V stati vyššie som venovala pozornosť aj poukázaniu na podobné a odlišné znaky vojnového zločinu a zločinu proti ľudskosti.

Z pohľadu medzinárodného práva verejného a spôsobov, ktorými sa konflikty vedú, považujem za prínosné rozšírenie činov, ktoré radíme medzi zločiny proti ľudskosti v štatútoch ICTY, ICTR a následne Rímskom štatúte. Označenie znásilnenia, ako špecifickej formy násillia, vedenom prevažne na ženskej časti populácie za zločin proti ľudskosti zmenil pohľad medzinárodného spoločenstva na tento druh násillia. Samotné ad hoc trestné tribunály ICTY a ICTR vôbec po prvýkrát v histórii odsúdili jednotlivcov za znásilnenie ako za zločin proti ľudskosti.²⁵

²⁴ Pozri kapitolu č. 4.

²⁵ Ako už bolo vyššie uvedené prvým človekom v histórii medzinárodného práva verejného, ktorý bol odsúdený za znásilnenie ako za zločin proti ľudskosti bol už vyššie spomenutý Akayesu (ICTR). V Európe boli Dragoljub

Analýza rozsudku v prípade ICTR-96-4-A zdôraznila význam existencie a fungovania ICTR pre následnú právnu normotvorbu a to najmä z dôvodu rozšírenia zločinov, ktoré možno považovať za akty genocídy a nazerania na špecifickú formu sexuálneho násillia páchaného počas ozbrojených konfliktov.

Vzhľadom na neustále nové prostriedky vedenia ozbrojených konfliktov možno predpokladať, že v budúcnosti nastane rozšírenie činov, ktoré radíme medzi zločiny proti ľudskosti, vojnové zločiny či akty genocídy, čo zároveň predstavuje predpoklad pre ďalší výskum.

Použitá literatúra:

1. Agreement for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis, and Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945, dostupné online: <https://deliverypdf.ssrn.com/delivery.php?ID=989065009005114085027092126124117122028021001019074056118072088086029096121002107123020121038120049012114066112088019020109025025042021040033074103112091070072072007047000105002029028090101111105076064107080124097125120064000120084018104113004090026&EXT=pdf&INDEX=TRUE>
2. DeGUZMAN, M. (2010): Crimes against humanity. In: *Research handbook on international criminal law*, 2010, No. 9.
3. Dohovor o nepremlčateľnosti vojnových zločinov a zločinov proti ľudskosti z 26. novembra 1968, dostupné online: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2002/333/>
4. Dohovor o trestaní a stíhaní zločinu genocídia z roku 1948, dostupné online: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1955/32/>
5. GOMBAROVÁ, M. (2010): Medzinárodný trestný tribunál pre bývalú Juhosláviu. In: *Medzinárodné trestné súdnictvo*, Zborník príspevkov zo študentského sympózia konaného dňa 16. apríla 2010 na Právnickej fakulte UPJŠ v Košiciach 2010. Širicová, Ľ. (ed.). Košice: Prácnická fakulta UPJŠ, 2010, s. 132-145. ISBN 978-80-7097-809-2.
6. International Military Tribunal for the Far East Charter (IMTFE Charter), dostupné online: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/04/4-06/military-tribunal-far-east.xml>
7. KROŠLÁK, D. (2009): Norimberský trestný tribunál a jeho vplyv na tvorbu medzinárodného práva. In: *Dny práva – 2009 – Days of Law*. 3. ročník mezinárodní konference pořádané Právníckou fakultou Masarykovy univerzity – The third year of the international conference held by Masaryk University, Faculty of Law. Sborník příspěvků - the conference proceedings. David Sehnálek, Jiří Valdhans, Radovan Dávid, Libor Kyncl (Eds.) Brno: Masarykova univerzita, 2009, s. 2574-2586. ISBN 978-80-210-4990-1.
8. MAREČEK, L. (2020): Zamyslenie sa nad vývojom a významom medzinárodného trestného práva. In: *The rule of law and its place in international law*, 2020, s. 93-103.
9. Prokurátor vs. Jean Paul Akayesu,, Medzinárodný trestný tribunál pre Rwandu, 1998, dostupné online: <https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/case-documents/ictr-96-4/trial-judgements/en/980902.pdf>
10. Rezolúcia Bezpečnostnej rady OSN, č. 955, dostupné online: https://unictr.irmct.org/sites/unictr.org/files/legal-library/941108_res955_en.pdf

Kunarac, Radomir Kovač a Zoran Vukovic prvými jednotlivcami, ktorí boli odsúdení za znásilnenie bosniackych žien ako za zločiny proti ľudskosti.

11. Rímsky štatút Medzinárodného trestného súdu, dostupné online: https://www.icc-cpi.int/NR/rdonlyres/EA9AEFF7-5752-4F84-BE94-0A655EB30E16/0/Rome_Statute_English.pdf
12. SCHABAS, W. (2000): *Genocide in international law: Crime of Crime*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. ISBN 9780521787901.
13. Updated statute of the International criminal tribunal for the former Yugoslavia, dostupné online: https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf

Kontakt:

Ing. Zuzana Beňová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: zuzana.benova@euba.sk

VŠEOBECNÝ REŽIM PODMIENENOSTI NA OCHRANU ROZPOČTU EURÓPSKEJ ÚNIE

GENERAL REGIME OF CONDITIONALITY FOR THE PROTECTION OF THE EUROPEAN UNION BUDGET

Lucia Bocková

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: lucia.bockova@euba.sk

Abstrakt: Príspevok má za cieľ analyzovať nový mechanizmus Európskej únie, ktorý podmieňuje prístup k fondom Európskej únie dodržiavaním zásad právneho štátu. V článku sa venujeme okolnostiam, ktoré viedli k prijatiu nariadenia Európskeho parlamentu a Rady (EÚ, Euratom) 2020/2092 zo 16. 12. 2020 o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie, samotnej právnej úprave a vývoju po zavedení tohto mechanizmu. V závere sme dospeli k poznaniu, že aj napriek úzkemu rozsahu pôsobnosti tohto nariadenia, režim podmienenosti predstavuje ďalší dôležitý krok v posilňovaní súboru nástrojov Únie na boj proti prípadom porušovania hodnôt Európskej únie vrátane zásad právneho štátu.

Kľúčové slová: Európska únia, členské štáty, hodnoty Európskej únie, právny štát, podmienenosť, rozpočet

JEL: F55, K39

Abstract The article aims to analyse the new mechanism of the European Union, which makes access to European Union funds conditional on respecting the rule of law. The article deals with the circumstances that led to the adoption of regulation (EU, Euratom) 2020/2092 of the European Parliament and of the Council of 16 December 2020 on a general regime of conditionality for the protection of the Union budget, the regulation itself and developments since the introduction of this mechanism. In conclusion, we have recognized that, despite the narrow scope of this regulation, the conditionality regime is another important step in strengthening the Union's toolbox to combat violations of European Union values including rule of law.

Keywords: European Union, Member States, values of the European Union, rule of law, conditionality, budget

JEL: F55, K39

Úvod

Európska únia (ďalej aj „Únia“ alebo „EÚ“) je spoločenstvom hodnôt, medzi ktoré zaradujeme aj právny štát. Únia zároveň disponuje viacerými nástrojmi, ktoré sú zamerané na zabezpečenie dodržiavania hodnôt zo strany jednotlivých členských štátov. Najmä zásady právneho štátu boli ohrozené nedávnymi postupmi niektorých členských štátov, konkrétne Maďarska a Poľska, na čo opakovane poukazovali inštitúcie Európskej únie. Tieto okolnosti viedli Európsku úniu k prijatiu úplne nového nástroja, ktorý podmieňuje čerpanie prostriedkov z rozpočtu EÚ dodržiavaním zásad právneho štátu. Pôvod nového nariadenia Európskeho parlamentu a Rady (EÚ, Euratom) 2020/2092 zo 16. 12. 2020 o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie (ďalej aj „nariadenie 2020/2092“) treba hľadať v úsilí Únie zlepšiť existujúce nástroje zamerané na zabezpečenie dodržiavania zásad právneho štátu zo strany jednotlivých členských štátov.

Príspevok má za cieľ objasniť a analyzovať problematiku všeobecného režimu podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie, ktorý vyplýva z nariadenia 2020/2092. V prvej časti príspevku sa budeme venovať okolnostiam, ktoré viedli k jeho prijatiu. Druhá časť je analýzou predmetnej právnej úpravy. Tretia časť objasňuje kľúčové skutočnosti, ktoré nasledovali po prijatí nariadenia 2020/2092 vrátane jeho praktickej aplikácie. Jednotlivé poznatky boli získané štúdiom širokého spektra prameňov, najmä oficiálnych dokumentov inštitúcií EÚ, príslušnej úniovej legislatívy a judikátov Súdneho dvora Európskej únie (ďalej aj „Súdny dvor EÚ“ alebo „SDEÚ“).

1 Príčiny prijatia režimu podmienenosti

Podľa čl. 2 Zmluvy o Európskej únii (ďalej aj „ZEÚ“) je Európska únia založená na hodnotách. Medzi úniové hodnoty patrí úcta k ľudskej dôstojnosti, sloboda, demokracia, rovnosť, právny štát a rešpektovanie ľudských práv vrátane práv osôb patriacich k menšinám. Hoci v práve Európskej únie neexistuje hierarchia týchto hodnôt, dodržiavanie právneho štátu je základným predpokladom pre ochranu ďalších základných úniových hodnôt. Dodržiavanie právneho štátu prirodzene súvisí s dodržiavaním demokracie a základných práv. Bez dodržiavania právneho štátu nie je možná demokracia ani dodržiavanie základných práv a naopak.¹ Hodnoty tvoria základné piliere Európskej únie a predstavujú integrálnu súčasť jej politického a právneho systému.

Počas integračného procesu sa stali súčasťou úniového práva viaceré nástroje a procesy, či už právne záväzné alebo právne nezáväzné, ktoré majú za cieľ riešiť situácie, kedy dochádza k porušeniu hodnôt Európskej únie, vrátane právneho štátu, zo strany členských štátov. Prostredníctvom nich môže Únia overiť a v prípade potreby usmerniť situáciu v konkrétnom členskom štáte. Súbor týchto nástrojov tvorí najmä postup podľa čl. 7 ZEÚ, konanie pred Súdny dvorom EÚ podľa čl. 258 – 260 Zmluvy o fungovaní Európskej únie (ďalej aj „ZFEÚ“) alebo konanie o predbežnej otázke podľa čl. 267 ZFEÚ, rámec EÚ na posilnenie právneho štátu,² či výročné správy o právnom štáte.³

Európska únia dlhodobo a opakovane upozorňovala na nedodržiavanie úniových hodnôt v dvoch členských krajinách, konkrétne v Maďarsku a Poľsku. V Poľsku je problematiku najmä reforma súdnictva, ktorá narúša jeho nezávislosť a otázka práv LGBT komunity. V Maďarsku je okruh sporných oblastí širší, zahŕňa obavy z korupcie, slobodu médií a akademické slobody, migračnú a azylovú legislatívu a diskrimináciu komunity LGBT. V prípade oboch krajín môžeme hovoriť o sústavných a systematických útokoch proti zásadám právneho štátu, ktoré ohrozujú nielen ich demokratické systémy, ale aj fungovanie a právny poriadok Európskej únie.

V roku 2017 Komisia predložila na základe čl. 7 ods. 1 ZEÚ návrh rozhodnutia Rady s cieľom určiť, že v Poľsku existuje jasné riziko vážneho porušenia hodnôt Únie. V roku 2018 predložil Európsky parlament na základe čl. 7 ods. 1 ZEÚ obdobný návrh s cieľom určiť, že v Maďarsku existuje jasné riziko vážneho porušenia hodnôt Únie. Zatiaľ však Rada ani proti jednej z týchto krajín neprijala záväzné rozhodnutie. Okrem toho nedávna judikatúra Súdneho dvora EÚ dokazuje, že rozhodoval o viacerých veciach s presahom na problematiku porušovania hodnôt Únie, ktoré sa týkali Maďarska a Poľska.⁴ Nástroje, ktoré boli voči týmto

¹ Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ, Euratom) 2020/2092 zo 16. 12. 2020 o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie, odôvodnenie bod (6).

² Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Nový rámec EÚ na posilnenie právneho štátu, COM (2014) 158 final, 11. 3. 2014.

³ Oznámenie Komisie: Posilnenie právneho štátu v Únii. Koncepcia pre prijatie opatrení, COM(2019) 343 final, 17. 7. 2019.

⁴ Rozsudok SDEÚ zo 6. 11. 2012, Komisia/Maďarsko, C-286/12, ECLI:EU:C:2012:687. Rozsudok SDEÚ z 5. 11. 2019, Komisia/Poľsko, C-192/18, ECLI:EU:C:2019:924. Rozsudok SDEÚ z 24.11.2019, Komisia/Poľsko,

dvom členským štátom použité sa však ukázali ako málo efektívne a málo účinné na to, aby eliminovali porušovanie hodnôt Európskej únie.

Preto bola nastolená otázka, či a ako by sa mohli finančné prostriedky z rozpočtu Únie použiť ako prostriedok „nátlaku“ proti členským krajinám, zacielený na nápravu porušení únieových hodnôt v dotknutých štátoch. Výsledkom diskusie bola snaha k už existujúcim mechanizmom pridať úplne nový režim podmienenosti na ochranu únieového rozpočtu. Ten mal ochraňovať rozpočet Únie pred porušeniami zásad právneho štátu, ktoré majú vplyv na jeho správne finančné riadenie alebo ochranu finančných záujmov Únie. Podstata tzv. „kondicionality“ spočívala v podmienení čerpania finančných prostriedkov z rozpočtu Únie účinným dodržiavaním zásad právneho štátu. Komisia ešte v máji 2018 predložila návrh nariadenia o ochrane rozpočtu Únie v prípade všeobecných nedostatkov v oblasti dodržiavania zásady právneho štátu v členských štátoch, ktorý podliehal schváleniu v Európskom parlamente a Rade.⁵ Obe inštitúcie mali odlišné predstavy o podobe a povahe navrhovaného mechanizmu. Európsky parlament chcel chrániť právny štát prostredníctvom rozpočtu a presadzoval široké uplatňovanie nariadenia. Naopak Rada chcela chrániť rozpočet Únie prostredníctvom dodržiavania požiadaviek právneho štátu, chcela obmedziť uplatňovanie nariadenia a požadovala priamu súvislosť medzi porušeniami právneho štátu a konkrétnymi nepriaznivými účinkami na rozpočet Únie.⁶

Rok 2020 bol pre Európsku úniu kľúčový z hľadiska rozhodovania o budúcom financovaní. Európska rada na zasadnutí v júli 2020 dospela k dohode o schválení viacročného finančného rámca (ďalej aj „VFR“) na roky 2021 až 2027 a plánu obnovy pre Európu Next Generation EU (ďalej aj „nástroj Next Generation EU“). Európska rada vo svojich záveroch z tohto zasadnutia zároveň poukázala na význam dodržiavania zásad právneho štátu a základných hodnôt EÚ vo vzťahu k rozpočtu EÚ a podporila zavedenie režimu podmienenosti a opatrení v prípade ich porušenia s cieľom chrániť rozpočet a nástroj Next Generation EU.⁷

V novembri 2020 sa Európskemu parlamentu a Rade podarilo dosiahnuť dohodu o znení budúceho nariadenia o novom režime podmienenosti. Maďarsko a Poľsko nesúhlasili s jeho prijatím, no keďže na schválenie nariadenia postačovala kvalifikovaná väčšina v Rade, nemohli návrh vetovať. Obe krajiny však pohrozili, že budú blokovať VFR na roky 2021 – 2027 a nástroj Next Generation EU, na prijatie ktorých bol potrebný jednomyseľný súhlas všetkých členských štátov v Rade. Nakoniec sa podarilo dospieť k politickému konsenzu, keď na zasadnutí Európskej rady v decembri 2020, boli do záverov zo zasadnutia zahrnuté kompromisné usmernenia o tom, ako sa má toto nariadenie uplatňovať. Európska rada zdôraznila, že navrhované nariadenie sa má uplatňovať pri plnom rešpektovaní článku 4 ods. 2 ZEÚ, najmä národnej identity členských štátov obsiahnutej v ich základných politických a ústavných systémoch, zásady prenesenia právomocí, ako aj zásad objektivity, nediskriminácie a rovnakého zaobchádzania s členskými štátmi. Závery zdôrazňujú jeho subsidiárny charakter, čo znamená, že sa bude uplatňovať len vtedy, ak žiadne iné opatrenia nedokážu dosiahnuť rovnaký účinok.⁸ Na základe tohto kompromisu Maďarsko a Poľsko neblokovali VFR ani nástroj Next Generation EU.

C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531. Rozsudok SDEÚ z 15.7.2021, Komisia/ Poľsko, C-791/19, ECLI:EU:C:2021:596.

⁵ EURÓPSKA KOMISIA: Návrh nariadenia Európskeho parlamentu a Rady o ochrane rozpočtu Únie v prípade všeobecných nedostatkov v oblasti dodržiavania zásady právneho štátu v členských štátoch, COM(2018) 324, 2. 5. 2018.

⁶ Návrhy generálneho advokáta Manuel Campos Sánchez-Bordona z 2. 12. 2021, Maďarsko/ Európsky parlament a Rada, C-156/21, ECLI:EU:C:2021:974, bod 86.

⁷ Závery zo zasadnutia Európskej rady EUCO 10/20, 21. 7. 2020, bod A18, A19, A24, I 22-23.

⁸ Závery zo zasadnutia Európskej rady EUCO 22/20, 11. 12. 2020, body 1-3.

K prijatiu režimu podmienenosti nakoniec došlo v decembri 2020, keď Európsky parlament a Rada schválili nariadenie 2020/2092. Nariadenie 2020/2092 zavádza finančnú podmienenosť, kedy je plnenie rozpočtu Únie spojené s dodržiavaním právneho štátu, ktoré je základným predpokladom pre ochranu ďalších základných hodnôt. Generálny advokát Manuel Campos Sánchez-Bordona uvádza, že „režimy podmienenosti na ochranu riadneho rozpočtového hospodárenia odrážajú širší fenomén využívania podmienenosti tak v práve Únie, ako aj v iných krajinách (vrátane krajín s federálnymi právnymi systémami) a v medzinárodných organizáciách. V práve Únie sa podmienenosť prirodzene uplatňuje na pristúpenie nových štátov, ktoré sú povinné dodržiavať takzvané kodanské kritériá, a je bežnou praxou vo vonkajších vzťahoch Únie, ktorej rozvojová pomoc je rovnako prirodzene podmienená plnením požiadaviek týkajúcich sa ľudských práv. V oblasti vnútorných vzťahov medzi členskými štátmi a inštitúciami Únie bola podmienenosť použitá osobitne v nástrojoch hospodárskej a sociálnej súdržnosti a pri riadení rozpočtu.“ Ďalej vysvetľuje, že hoci sú mechanizmy podmienenosti rôzne, „všetky sa riadia spoločnou logikou: nárok na platbu z rozpočtu Únie je podmienený splnením určitých horizontálnych požiadaviek, ktoré sú odlišné od požiadaviek, ktoré priamo stanovuje európsky fond, z ktorého sa uskutočňuje platba a dopĺňajú ich.“ Čo sa týka finančnej podmienenosti tá „znamená súvislosť medzi solidaritou a zodpovednosťou. Únia prevádza finančné prostriedky zo svojho rozpočtu na členské štáty, pokiaľ sa vynakladajú zodpovedne, teda vynakladajú sa v súlade s hodnotami Únie, ako je hodnota právneho štátu. Len v prípade, ak sa pri plnení rozpočtu dodržiavajú hodnoty Únie, bude existovať dostatočná vzájomná dôvera medzi členskými štátmi, pokiaľ ide o poskytovanie finančných prostriedkov, ktoré sú nevyhnutné na plnenie cieľov Únie, samotnej Únie.“⁹

2 Právna úprava režimu podmienenosti

Mechanizmus podmienenosti reguluje nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ, Euratom) 2020/2092 zo 16. 12. 2020 o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie, ktoré sa uplatňuje od 1.1.2021. Vytvoril sa ním horizontálny mechanizmus podmienenosti, ktorý podmieňuje prístup členských štátov k finančným prostriedkom z rozpočtu EÚ rešpektovaním zásad právneho štátu. Tento nový nástroj vytvára prepojenie medzi prostriedkami z rozpočtu EÚ a porušením zásad právneho štátu zo strany členských štátov. Nariadenie 2020/2092 primárne ovplyvní čistých príjemcov finančných prostriedkov z rozpočtu Únie, medzi ktorých patrí aj Maďarsko a Poľsko.

Nariadením 2020/2092 sa „stanovujú pravidlá nevyhnutné na ochranu rozpočtu Únie v prípade porušenia zásad právneho štátu v členských štátoch“ (čl. 1 nariadenia 2020/2092).

Právny štát v kontexte nariadenia zahŕňa viaceré zásady, konkrétne: zásadu zákonnosti implikujúcu transparentný, zodpovedný, demokratický a pluralistický zákonodarný proces; zásadu právnej istoty; zásadu zákazu svojvoľnosti výkonných právomocí; zásadu účinnej súdnej ochrany zo strany nezávislých a nestranných súdov vrátane prístupu k spravodlivosti, a to aj pokiaľ ide o základné práva; zásadu oddelenia právomocí; a zásadu nediskriminácie a rovnosti pred zákonom [čl. 2 písm. a) nariadenia 2020/2092]. Cieľom tohto ustanovenia nie je taxatívne vymedziť pojem „právny štát“, ale stanoviť najrelevantnejšie zásady vzhľadom na účel nariadenia 2020/2092, ktorým je zabezpečiť ochranu rozpočtu Únie. Súdny dvor EÚ zároveň objasnil, že „pojem právny štát, ako je vymedzený na účely uplatňovania uvedeného nariadenia, sa chápe so zreteľom na ostatné hodnoty a zásady Únie zakotvené v článku 2 ZEÚ. Z toho vyplýva, že dodržiavanie týchto hodnôt a zásad – v rozsahu, v akom sú súčasťou samotného vymedzenia hodnoty právneho štátu zahrnutej v článku 2 ZEÚ alebo, ako vyplýva z druhej vety uvedeného článku, sú úzko prepojené so spoločnosťou rešpektujúcou zásady

⁹ Návrhy generálneho advokáta Manuel Campos Sánchez-Bordona z 2. 12. 2021, Maďarsko/ Európsky parlament a Rada, C-156/21, ECLI:EU:C:2021:974, body 102-104, 108, 110.

*právneho štátu – možno vyžadovať v kontexte mechanizmu horizontálnej podmienenosti, akým je mechanizmus zavedený napadnutým nariadením.*¹⁰

Cieľom čl. 3 nariadenia 2020/2092 je uľahčiť uplatňovanie novej právnej úpravy stanovením zoznamu situácií, ktoré môžu naznačovať porušenia zásad právneho štátu, konkrétne: ohrozovanie nezávislosti súdnictva; nezabránenie svojvoľným alebo nezákonným rozhodnutiam orgánov verejnej moci vrátane orgánov presadzovania práva; obmedzovanie dostupnosti a účinnosti právnych prostriedkov nápravy.

V nariadení 2020/2092 sa uvádza súbor podmienok, ktoré musia byť splnené na začatie postupu, ktorý sa v ňom stanovuje. Opatrenia proti členskému štátu je možné prijať, ak sa preukáže, že porušenia zásad právneho štátu v členskom štáte dostatočne priamym spôsobom ovplyvňuje správne finančné riadenie rozpočtu Únie alebo ochranu finančných záujmov Únie, alebo že existuje závažné riziko takeého ovplyvňovania (čl. 4 ods. 1 nariadenia 2020/2092). Podľa Súdneho dvora EÚ „dostatočne priamy spôsob“ si vyžaduje, aby bola súvislosť medzi porušením zásad právneho štátu a vplyvom na rozpočet Únie alebo rizikom takehoto vplyvu skutočná alebo reálna, nie len hypotetická, príliš neistá alebo príliš nejasná.¹¹

Podľa čl. 4 ods. 2 nariadenia 2020/2092 porušenia zásad právneho štátu patria do rozsahu jeho pôsobnosti, ak sa týkajú jednej alebo viacerých situácií alebo konania príslušných orgánov verejnej moci vymenovaných v uvedenom ustanovení, konkrétne:

- činnosť orgánov, ktoré plnia rozpočet Únie a vykonávajú finančnú kontrolu, monitorovanie a audit [písm. a) a b)];
- činnosť vyšetrovacích zložiek a prokuratúry v rozsahu, v akom sa týka porušenie práva EÚ v súvislosti s plnením rozpočtu Únie alebo ochranou finančných záujmov Únie [písm. c)];
- súdne preskúmanie konania alebo nekonania orgánov nezávislými súdmi [písm. d)];
- predchádzanie podvodom vrátane daňových podvodov, korupcii alebo iným porušeniam práva Únie v súvislosti s plnením rozpočtu Únie alebo ochranou finančných záujmov Únie a ich trestanie vnútroštátnymi súdmi alebo správnyimi orgánmi [písm. e)];
- spätné získanie neoprávnene vyplatených prostriedkov z rozpočtu Únie [písm. f)];
- spoluprácu s úradom OLAF a Európskou prokuratúrou [písm. g)];
- iné situácie alebo konanie orgánov, ktoré sú relevantné z hľadiska správneho finančného riadenia rozpočtu Únie alebo ochrany finančných záujmov Únie [písm. h)].¹²

Z tohto vymedzenia vyplýva, že pokiaľ ide o vnútroštátne orgány, ktorých činnosti sú všeobecné a neobmedzujú sa na plnenie alebo ochranu rozpočtu Únie, ich konanie alebo situácie, ktoré predstavujú porušenie zásad právneho štátu, budú patriť do rozsahu pôsobnosti nariadenia 2020/2092 len v takom rozsahu, v akom je to relevantné z hľadiska správneho finančného riadenia rozpočtu Únie alebo ochrany finančných záujmov Únie.¹³

Komisia iniciuje proti členskému štátu procesný postup stanovený v čl. 6 nariadenia 2020/2092, ak zistí, že podmienky stanovené v čl. 4 nariadenia 2020/2092 sú splnené. Predtým jeho začatím by Komisia mala zvážiť, či by jej iné postupy stanovené v právnych predpisoch Únie na ochranu rozpočtu Únie neumožnili chrániť rozpočet Únie účinnejšie, ako je stanovené v nariadení (čl. 6 ods. 1 nariadenia 2020/2092). Proces posúdenia pozostáva z týchto etáp:

1. Predbežné posúdenie Komisiou

¹⁰ Rozsudok SDEÚ zo 16. 2. 2022, Poľsko/Európsky parlament a Rada, C-157/21, ECLI:EU:C:2022:98, bod 154.

¹¹ Rozsudok SDEÚ zo 16. 2. 2022, Poľsko/Európsky parlament a Rada, C-157/21, ECLI:EU:C:2022:98, bod 288.

¹² Napr. riadne fungovanie orgánov zodpovedných za katastre pozemkov a súvisiace kontroly prenájmu alebo vlastníctva poľnohospodárskej pôdy, pokiaľ takýto prenájom alebo vlastníctvo sú relevantné z hľadiska prijímania dotácií v rámci spoločnej poľnohospodárskej politiky Únie.

¹³ EURÓPSKA KOMISIA: Oznámenie Komisie: Usmernenia o uplatňovaní nariadenia (EÚ, Euratom) 2020/2092 o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie, C(2022)1382 final, 2. 3. 2022, bod. 20.

Zmyslom tejto neformálnej etapy je identifikácia a posúdenie porušení zásad právneho štátu v kontexte nariadenia 2020/2092. Komisia získava informácie zo všeobecných zdrojov (napr. z dokumentov inštitúcií Únie, členských štátov, iných medzinárodných organizácií), z individuálnych sťažností, ale aj od dotknutého členského štátu. Cieľom predbežného kontaktovania dotknutého členského štátu je zhromaždiť informácie alebo vysvetlenia, ktoré by Komisia mohla potrebovať, a to vo vhodnej a v primeranej lehote. V rovnakej lehote môže členský štát využiť príležitosť na nápravu situácie. Ak dotknutý členský štát nezareaguje alebo nespolupracuje v lehote stanovenej Komisiou, Komisia bezodkladne dokončí svoje predbežné posúdenie na základe informácií, ktoré má k dispozícii.

2. Formálny postup podľa čl. 6 nariadenia 2020/2092

Ak Komisia zistí, že má opodstatnené dôvody domnievať sa, že existujú podmienky na prijatie opatrení podľa nariadenia 2020/2092, zašle dotknutému členskému štátu písomné oznámenie, v ktorom uvedie skutkové okolnosti a konkrétne dôvody, na ktorých založila svoje zistenia (čl. 6 ods. 1 nariadenia 2020/2092). Dotknutý členský štát by mal Komisii poskytnúť požadované informácie a môže navrhnúť alebo prijať nápravné opatrenia na riešenie zistených nedostatkov uvedených v písomnom oznámení v lehote stanovenej Komisiou (1-3 mesiace). Ak Komisia v nadväznosti na výmeny informácií s členským štátom zistí, že podmienky na uplatňovanie nariadenia sú splnené a dospeje k záveru, že prípadne ponúknuté nápravné opatrenia nie sú dostatočné, navrhne Rade prijať opatrenia na ochranu rozpočtu Únie alebo finančných záujmov Únie (čl. 6 ods. 9 nariadenia 2020/2092).

3. Prijatie opatrení Radou

Komisia náležite zohľadní informácie a všetky pripomienky dotknutého členského štátu počas celého postupu, ako aj primeranosť akýchkoľvek nápravných opatrení navrhnutých v priebehu postupu. Primeranosť opatrení znamená, že musia byť vhodné a potrebné na riešenie zistených problémov a na ochranu rozpočtu Únie alebo finančných záujmov Únie a zároveň neprekračovať rámec toho, čo je potrebné na dosiahnutie ich cieľa. V tejto súvislosti Komisia riadne zohľadní povahu, trvanie, závažnosť a rozsah príslušných porušení zásad právneho štátu (čl. 5 ods. 3 nariadenia 2020/2092). Ak Komisia usúdi, že podmienky na prijatie opatrení sú splnené, mala by Rade predložiť v tejto veci návrh (čl. 6 ods. 9 nariadenia 2020/2092). Rada by mala konať na základe návrhu Komisie s cieľom prijať vhodné opatrenia prostredníctvom vykonávacieho rozhodnutia v lehote jedného mesiaca, ktorú možno výnimočne predĺžiť najviac o ďalšie dva mesiace (čl. 6 ods. 10 nariadenia 2020/2092). Rada rozhoduje kvalifikovanou väčšinou (čl. 6 ods. 11 nariadenia 2020/2092).

4. Zrušenie alebo zmena prijatých opatrení

Po prijatí opatrení Radou je úlohou Komisie pravidelne monitorovať situáciu v dotknutom členskom štáte. Dotknutý členský štát môže zároveň kedykoľvek prijať nové nápravné opatrenia a Komisii predložiť písomné oznámenie vrátane dôkazov o tom, že podmienky na prijatie opatrení už nie sú splnené (čl. 7 ods. 1 nariadenia 2020/2092). Komisia na žiadosť dotknutého členského štátu alebo z vlastnej iniciatívy a najneskôr jeden rok po prijatí opatrení Radou opätovne posúdi situáciu v dotknutom členskom štáte, pričom zohľadní dôkazy, ktoré predložil, ako aj primeranosť akýchkoľvek nápravných opatrení prijatých dotknutým členským štátom. Ak sa Komisia domnieva, že situácia, ktorá viedla k prijatiu opatrení, sa napravila, predloží Rade návrh vykonávacieho rozhodnutia, ktorým sa prijaté opatrenia zrušia. Ak Komisia zistí, že situácia, ktorá viedla k prijatiu opatrení, sa napravila čiastočne, predloží Rade návrh vykonávacieho rozhodnutia, ktorým sa prijaté opatrenia upravujú. Ak Komisia zistí, že situácia, ktorá viedla k prijatiu opatrení, sa nenapravila, zašle dotknutému členskému štátu odôvodnené rozhodnutie a informuje o tom Radu (čl. 7 ods. 2 nariadenia 2020/2092).

Opatrenia na ochranu rozpočtu Únie, ktoré môže prijať Rada, vyplývajú z čl. 5 nariadenia 2020/2092. Predstavujú opatrenia s finančným alebo hospodárskym vplyvom, ktoré sa môžu týkať fondov Únie alebo programov Únie v rámci všetkých spôsobov riadenia rozpočtu Únie. V konkrétnom prípade môže ísť o jedno alebo viaceré opatrenia (napr. pozastavenie platieb z rozpočtu Únie alebo pozastavenie schvaľovania programov financovaných z rozpočtu Únie).

Nariadenie 2020/2092 má svojich podporovateľov aj odporcov a jeho výsledné znenie je výsledkom kompromisov. Kritike podlieha najmä rozsah jeho pôsobnosti, ktorý je pomerne úzky. Vzťahuje sa len na porušenia zásad právneho štátu, ktoré majú dopad na rozpočet Únie. V tomto kontexte má skôr charakter protikorupčného mechanizmu, pričom dimenzia ochrany právneho štátu je v ňom oslabená. Aj napriek limitujúcemu zneniu ho možno považovať za dôležitý doplnok súboru úniových nástrojov na podporu hodnôt Európskej únie vrátane právneho štátu.

3 Dôsledky prijatia režimu podmienenosti

Rovnako komplikované, ako proces schvaľovania nariadenia 2020/2092, sa ukázalo jeho presadzovanie v praxi. V tejto otázke neexistovala zhoda medzi členskými štátmi a inštitúciami EÚ.

Maďarsko a Poľsko boli proti prijatiu nových pravidiel. Po schválení nariadenia 2020/2092 obe krajiny napadli jeho zákonnosť na Súdnom dvore EÚ. V marci 2021 Maďarsko a Poľsko podali na Súdny dvor EÚ dve samostatné žaloby proti Európskemu parlamentu a Rade o neplatnosť predmetného nariadenia 2020/2092.

Uplatňovanie nariadenia 2020/2092 zároveň vyvolávalo inštitucionálne stretы, predovšetkým medzi Európskym parlamentom a Komisiou. Bezprostredne po jeho prijatí sa najmä z radov členov Európskeho parlamentu ozývala požiadavka aplikovať tento nový nástroj v praxi. Komisia bola obviňovaná, že bezdôvodne váha použiť mechanizmus podmienenosti. V októbri 2021 dokonca podal Európsky parlament na Súdny dvor EÚ žalobu proti Komisii z dôvodu, že neaktivovala tento nový mechanizmus.¹⁴

Komisia pod vedením Ursuly von der Leyen argumentovala, že je potrebné počkať na rozhodnutie Súdneho dvora EÚ, ktorý mal určiť, či je mechanizmus podmienenosti po právnej stránke v poriadku, a zároveň že potrebuje viac času na vypracovanie praktických usmernení k nariadeniu 2020/2092.

Dňa 16. 2. 2022 Súdny dvor EÚ zamietol žaloby podané Maďarskom a Poľskom proti nariadeniu 2020/2092.¹⁵ Ide o prelomové rozsudky, ktoré poskytujú pevný základ pre tento nový nástroj. Súdny dvor EÚ vychádzal z argumentov a odporúčaní generálneho advokáta Manuel Campos Sánchez-Bordona, ktorý v návrhu z 2. 12. 2021 navrhol zamietnutie oboch žalôb. Súdny dvor EÚ konštatoval, že tento mechanizmus bol prijatý na vhodnom právnom základe, je zlučiteľný s postupom podľa článku 7 ZEÚ a rešpektuje okrem iného hranice právomocí zverených Únii, ako aj zásadu právnej istoty. Cieľom nariadenia 2020/2092 je chrániť rozpočet Únie pred ovplyvňovaním, ktoré dostatočne priamo vyplýva z porušenia zásad právneho štátu, a nie sankcionovať takéto porušenia ako také.¹⁶ V rozsudkoch Súdny dvor EÚ de facto odobril celý mechanizmus podmienenosti a umožnil, aby Komisia v rámci predpísaných postupov prepojila čerpanie fondov EÚ so zásadami právneho štátu.

¹⁴ Žaloba z 29. 10. 2021, Európsky parlament/ Komisia, C-657/21.

¹⁵ Rozsudok SDEÚ zo 16. 2. 2022, Maďarsko/Parlament a Rada, C-156/21, ECLI:EU:C:2022:97. Rozsudok SDEÚ zo 16. 2. 2022, Poľsko/Parlament a Rada, C-157/21, ECLI:EU:C:2022:98.

¹⁶ Rozsudok SDEÚ zo 16. 2. 2022, Maďarsko/Parlament a Rada, C-156/21, ECLI:EU:C:2022:97, bod 353.

V marci 2022 Komisia zverejnila svoje usmernenia o uplatňovaní nariadenia 2020/2092,¹⁷ v ktorých vychádzala z relevantnej úniovej právnej úpravy a výkladu Súdneho dvora EÚ. Hoci tieto usmernenia, nie sú právne záväzné, ich účelom je vysvetliť päť aspektov nariadenia 2020/2092: podmienky prijímania opatrení; vzťah medzi nariadením o podmienenosti a inými nástrojmi; proporcionalitu opatrení, ktoré sa majú navrhnuť Rade; postup a proces posúdenia; a ochranu práv konečných príjemcov finančných prostriedkov alebo prijímateľov.¹⁸

Po tom, čo Súdny dvor EÚ rozhodol o zákonnosti prijatého nariadenia 2020/2092 a Komisia vydala usmernenia o jeho uplatňovaní, nič nebránilo aplikácii režimu podmienenosti v praxi.

Na uvedené skutočnosti reflektovala Komisia, ktorej predsedníčka Ursula von der Leyen dňa 6. 4. 2022 oznámila v Európskom parlamente, že vôbec prvýkrát budú použité nové pravidlá podmienenosti proti členskému štátu, konkrétne Maďarsku.¹⁹ K oznámeniu došlo až po maďarských parlamentných voľbách, pretože existovali obavy, že počas trvania predvolebnej kampane v Maďarsku by takéto kroky boli vnímané ako zasahovanie do vnútroštátnych záležitostí. Spustenie mechanizmu podmienenosti nadväzuje najmä na systémové nezrovnalosti v postupoch verejného obstarávania a podvody a korupciu v súvislosti s čerpaním fondov EÚ v Maďarsku. Dňa 27. 4. 2022 Komisia poslala Maďarsku list, ktorý odštartoval formálny proces podľa nariadenia 2020/2092. Hoci problémy s dodržiavaním zásad právneho štátu naďalej pretrvávajú aj v Poľsku, v súčasnosti patrí táto krajina medzi výrazných podporovateľov Ukrajiny v rusko-ukrajinskom konflikte. Aj v tomto kontexte možno chápať zdržanlivosť Komisie iniciovať postupy podľa nariadenia 2020/2092 proti Poľsku.

Keďže Únia doposiaľ nebola schopná prijať také opatrenia, ktoré by mali reálny dopad na Maďarsko a Poľsko kvôli porušeniu princípov právneho štátu, bude zaujímavé sledovať, ako sa najmladší mechanizmus podmienenosti uplatní v praktickej rovine. Možná strata finančných prostriedkov z rozpočtu Únie však robí z tohto mechanizmu obávaný nástroj, ktorý by v praxi mohol účinkovať.

Záver

Hoci je Európska únia spoločenstvom hodnôt zakotvených v čl. 2 ZEÚ, ich dodržiavanie zo strany členských štátov nie je samozrejmosťou. Za posledné roky čoraz častejšie dochádza nielen v Európe, ale celosvetovo, k relativizovaniu hodnôt vrátane právneho štátu a zároveň narastajú autokratické tendencie v mnohých štátoch sveta. Únia má viaceré prostriedky politickej a právnej povahy, ktoré by mali zabezpečiť, aby k porušovaniu hodnôt zo strany členských štátov nedochádzalo. Z doterajších skúseností však vyplýva, že v praxi sú tieto nástroje málo efektívne. Najmä v nadväznosti na porušovanie zásad právneho štátu v Maďarsku a Poľsku, Európska únia vytvorila po dlhom a zložitom legislatívnom procese úplne nový režim podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie, ktorý stanovuje pravidlá nevyhnutné na ochranu rozpočtu Únie v prípade porušenia zásad právneho štátu v členských štátoch. Aj keď je prijaté nariadenie 2020/2092 menej ambiciózne ako pôvodný návrh Komisie, jeho zavedenie predstavuje ďalší dôležitý krok v posilňovaní súboru nástrojov Únie na boj proti prípadom porušovania zásad právneho štátu. V apríli 2022 Komisia prvýkrát spustila tento nový

¹⁷ EURÓPSKA KOMISIA: Oznámenie Komisie: Usmernenia o uplatňovaní nariadenia (EÚ, Euratom) 2020/2092 o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie, C(2022)1382 final, 2. 3. 2022.

¹⁸ EURÓPSKA KOMISIA: Oznámenie Komisie: Usmernenia o uplatňovaní nariadenia (EÚ, Euratom) 2020/2092 o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie, C(2022)1382 final, 2. 3. 2022, bod. 4.

¹⁹ Komisia už v novembri 2021 poslala Maďarsku a Poľsku listy s otázkami, ktoré sa týkali korupcie a nezávislosti súdництва.

mechanizmus proti Maďarsku. Maďarsko je tak prvou členskou krajinou, ktorej potenciálne môžu byť pozastavené platby z rozpočtu Únie kvôli porušovaniu zásad právneho štátu.

Použitá literatúra:

1. EURÓPSKA KOMISIA: Návrh nariadenia Európskeho parlamentu a Rady o ochrane rozpočtu Únie v prípade všeobecných nedostatkov v oblasti dodržiavania zásady právneho štátu v členských štátoch, COM(2018) 324, 2. 5. 2018.
2. EURÓPSKA KOMISIA: Oznámenie Komisie: Usmernenia o uplatňovaní nariadenia (EÚ, Euratom) 2020/2092 o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie, C(2022)1382 final, 2. 3. 2022.
3. Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ, Euratom) 2020/2092 zo 16. 12. 2020 o všeobecnom režime podmienenosti na ochranu rozpočtu Únie.
4. Návrhy generálneho advokáta Manuel Campos Sánchez-Bordona z 2. 12. 2021, Maďarsko/ Európsky parlament a Rada, C-156/21, ECLI:EU:C:2021:974.
5. Oznámenie Komisie Európskemu parlamentu a Rade: Nový rámec EÚ na posilnenie právneho štátu, COM (2014) 158 final, 11. 3. 2014.
6. Oznámenie Komisie: Posilnenie právneho štátu v Únii. Konceptcia pre prijatie opatrení, COM(2019) 343 final, 17. 7. 2019.
7. Rozsudok SDEÚ zo 6. 11. 2012, Komisia/Maďarsko, C-286/12, ECLI:EU:C:2012:687.
8. Rozsudok SDEÚ z 5. 11. 2019, Komisia/ Poľsko, C-192/18, ECLI:EU:C:2019:924.
9. Rozsudok SDEÚ z 24. 11. 2019, Komisia/ Poľsko, C-619/18, ECLI:EU:C:2019:531.
10. Rozsudok SDEÚ z 15. 7. 2021, Komisia/ Poľsko, C-791/19, ECLI:EU:C:2021:596.
11. Rozsudok SDEÚ zo 16. 2. 2022, Maďarsko/Parlament a Rada, C-156/21, ECLI:EU:C:2022:97.
12. Rozsudok SDEÚ zo 16. 2. 2022, Poľsko/Európsky parlament a Rada, C-157/21, ECLI:EU:C:2022:98.
13. Závery zo zasadnutie Európskej rady EUCO 10/20, 21. 7. 2020.
14. Závery zo zasadnutia Európskej rady EUCO 22/20, 11. 12. 2020.
15. Zmluva o Európskej únii.
16. Zmluva o fungovaní Európskej únie.
17. Žaloba z 29. 10. 2021, Európsky parlament/Komisia, C-657/21.

Kontakt:

JUDr. Lucia Bocková, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
85235 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: lucia.bockova@euba.sk

NIEKTORÉ OTÁZKY SPOJENÉ S POUŽITÍM ZMRAZENÝCH AKTÍV RUSKEJ FEDERÁCIE NA OBNOVU UKRAJINY

SOME ISSUES RELATED TO THE USE OF FROZEN ASSETS OF THE RUSSIAN FEDERATION FOR THE RECOVERY OF UKRAINE

Katarína Brocková

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, e-mail: katarina.brockova@euba.sk

Abstrakt: Akt agresie a útočná vojna Ruskej federácie proti Ukrajine vyvolala prudkú reakciu medzinárodného spoločenstva, ktorá bola zhmotnená do podoby celého radu ekonomických sankcií uvalených jednotlivými štátmi na Ruskú federáciu. Vzhľadom na to, že systém kolektívnej bezpečnosti garantovaný Bezpečnostnou radou OSN v tomto prípade z evidentných dôvodov zlyhal, pristúpil celý rad štátov k uplatňovaniu vlastných retorzných opatrení. Ako tomu spravidla býva, samotné ekonomické sankcie priamo agresiu Ruskej federácie nezastavili, čoraz častejšie sa však objavujú výzvy na použitie majetku Ruskej federácie zmrazeného v zahraničí v rámci uplatnenia sankcií na úhradu škôd spôsobených Ukrajine a jednotlivým osobám vojenskou agresiou Ruskej federácie. Inými slovami by išlo o jeho použitie v prípade zlyhania Ruskej federácie pri plnení povinnosti uhradiť Ukrajine vojnové reparácie, na ktoré má Ukrajina nepochybne z dôvodu protiprávneho konania Ruskej federácie nárok. Na pohľad jednoduchá operácia použitia ruských zmrazených aktív na pomoc Ukrajine však z pohľadu medzinárodného práva a z pohľadu právnych poriadkov participujúcich štátov naráža na určité limity, hoci vo svojej podstate nie je vylúčená.

Kľúčové slová: Ruská vojenská agresia – Ukrajina – zmrazené aktíva – konfiškácia majetku - vojnové reparácie – obnova Ukrajiny

JEL: K33

Abstract: The act of aggression and the offensive war of the Russian Federation against Ukraine provoked a fierce reaction from the international community, which materialized into a series of economic sanctions imposed by individual states on the Russian Federation. Due to the fact that the system of collective security guaranteed by the UN Security Council failed in this case for obvious reasons, a number of states proceeded to apply their own retaliatory measures. As usual, economic sanctions alone have not directly stopped the Russian Federation's aggression, but calls are increasingly being made to use Russian Federation assets frozen abroad as a part of implementation of sanctions to compensate for the damage caused to Ukraine by the Russian Federation's military aggression. In other words, it would be its use in the event of the failure of the Russian Federation in fulfilling its obligation to pay Ukraine the reparations to which Ukraine is undoubtedly entitled due to the illegal actions of the Russian Federation. However, seemingly simple operations of utilizing frozen Russian assets to rebuild Ukraine - although not inherently excluded - encounter certain limits posed by international law and the legal systems of the participating states.

Keywords: Russian military aggression, Ukraine, frozen assets, confiscation of assets, war reparations, restoration of Ukraine

JEL: K33

Úvod

Vojenská agresia spustená Ruskou federáciou proti Ukrajine vyvolala prudké reakcie veľkej časti medzinárodného spoločenstva. Aktivizovala nevídané rozmery ekonomických sankcií, ktorých špecifikom vzhľadom na postavenie Ruska v OSN je absencia ich schválenia jej Bezpečnostnou radou. Jednotlivé štáty podporujúce Ukrajinu na čele s USA, Kanadou, EÚ, Austráliou, Novým Zélandom, Japonskom, Južnou Kóreou a ďalšími spojencami uvalili proti Ruskej federácii sankcie v rámci vlastnej legislatívy, hoci ich jednotlivé kroky sú do značnej miery koordinované s veľkou časťou medzinárodného spoločenstva. Od februára 2022 boli zmrazené aktíva patriace priamo štátu, ako sú devízové rezervy Centrálnej banky Ruska, majetok štátom vlastnených spoločností alebo iné aktíva patriace štátu, no i majetok jednotlivých fyzických osôb, napríklad oligarchov a politikov, na ktorých boli uvalené sankcie z dôvodu ich napojenia na Putinov režim.

Vzhľadom na pokračujúcu ruskú vojenskú agresiu, ktorá trvá už piaty mesiac a neustále sa zvyšujúce ekonomické škody spôsobené Ukrajine ničením infraštruktúry, ďalšieho majetku, obmedzením ekonomickej činnosti štátu, o.i. aj zničená alebo Ruskou federáciou zadržovaná úroda obilnín, no i nemajetková ujma spôsobená jej obyvateľom vo forme vyhasnutých ľudských životov, trvalých zdravotných následkov a majetková ujma spôsobená ruskými vojenskými aktivitami na území Ukrajiny¹, sa vlády štátov podporujúcich v tomto konflikte Ukrajinu, z ktorých mnohé na svojom území zadržali majetok Ruskej federácie alebo fyzických a právnických osôb pracujúcich v jej prospech, začali zamýšľať nad spôsobmi, ako tento majetok nielen zadržiavať, ale i skonfiškovať za účelom jeho použitia v prospech povojnovej obnovy zničenej Ukrajiny.

V tomto prípade z právneho hľadiska ide o dva samostatné prípady opierajúce sa o odlišný právny rámec, pokiaľ ide o konfiškáciu a použitie zmrazeného majetku štátu a konfiškáciu a použitie zmrazeného majetku súkromných fyzických a právnických osôb, ktoré sú príslušníkmi Ruskej federácie. Tieto dva prípady preto treba posúdiť samostatne. Okrem právneho rámca je v tejto súvislosti dôležitý aj faktický stav vecí, ako je postavenie Ruskej federácie ako stáleho člena Bezpečnostnej rady OSN, ktoré výrazne obmedzuje akcieschopnosť tejto organizácie v rámci uplatňovania základnej úlohy OSN – udržiavania mieru a bezpečnosti vo svete.

Použitie zmrazeného štátneho majetku Ruskej federácie na obnovu Ukrajiny

Od napadnutia Ukrajiny vojskami Ruskej federácie vo februári 2022 bola podľa vyjadrenia ruského ministerstva financií v celom svete zmrazená polovica aktív Centrálnej banky Ruska (Banka Ruska) vo výške dosahujúcej 300 miliárd USD.² Na základe sankcií uvalených na Ruskú federáciu tieto sankcie vedúce k zmrazeniu devízových rezerv zaviedli USA, Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a Severného Írska, Európska únia, Kanada, Nový Zéland ako aj Južná Kórea. V krajinách podporujúcich vo vojenskom konflikte Ukrajinu, ktoré uplatňujú spomenuté sankcie, sa do popredia dostáva otázka, ako zabezpečiť, aby Rusko prispelo vo forme vojnových reparácií k povojnovej obnove Ukrajiny. Jedným zo spôsobov, ktorý je diskutovaný, je konfiškácia zmrazeného majetku Ruskej federácie. Vzhľadom na skutočnosť, že táto možnosť naráža na niekoľko právnych limitov, sa ako alternatíva ponúka možnosť zadržovania zmrazeného majetku ako zábezpeky dovtedy, kým Rusko dobrovoľne neuhradí svoje záväzky Ukrajine vo forme vojnových reparácií.

Hoci sa v prospech zriadenia medzinárodného mechanizmu, ktorý by zabezpečil úhradu nákladov na povojnovú obnovu Ukrajiny použitím zmrazeného majetku Ruskej federácie,

¹ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, ILC 2001, dostupné na https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf

² Vedomosti: Rossii budet trudno otsudit svoji rezervy, 20. 4.2022, dostupné na <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2022/04/19/918875-rossii-trudno-otsudit>

vyslovuje postupne čoraz viac politických predstaviteľov³, obmedzenia pre konfiškáciu a použitie zmrazeného majetku Ruskej federácie vyplývajú najmä z pravidiel medzinárodného práva, ktoré pre konfiškáciu cudzieho majetku nachádzajúceho sa na území iného štátu kladie významné obmedzenia najmä z dôvodu uplatnenia princípu štátnej imunity vzťahujúcej sa aj na štátom vlastnený majetok. K týmto súvislostiam sa už vyjadrili aj poprední medzinárodní právnici, ktorí majú na niektoré aspekty realizácie tohto zámeru odlišné názory. V prvom rade v tomto prípade treba vychádzať z faktickej situácie, že Ruská federácia je stálym členom Bezpečnostnej rady OSN a preto žiadne rozhodnutie tohto orgánu v prospech vynútenia uplatňovania pravidiel medzinárodného práva neprichádza do úvahy. Zároveň je v tejto súvislosti dôležitý aj fakt, že žiadny z vyššie uvedených štátov uplatňujúcich sankcie voči Ruskej federácii nie je s Ruskou federáciou vo vojnovom stave.

Hoci zmrazenie majetku cudzieho štátu nie je situáciou bezprecedentnou (v minulosti známe prípady zmrazenia majetku Iránu po rukojemníckej kríze na veľvyslanectve USA v Teheráne v roku 1979, zmrazenie a použitie majetku Iraku po vojne s Kuvajtom, zmrazenie majetku Líbye, Sýrie, Venezuely či Afganistanu), jeho konfiškácia a následné použitie bez dohody s pôvodným vlastníkom štátneho majetku so sebou nesie niekoľko rizík, ktoré si uvedomujú aj predstavitelia západných štátov. Na jednej strane je to obava západných štátov z recipročných opatrení znepriatelených štátov (napr. možná konfiškácia majetku USA v zahraničí, prípadne konfiškácia majetku západných štátov v zahraničí ako odpoveď na potenciálne posúdenie vojenských aktivít západných štátov v zahraničí ako odporujúcich medzinárodnému právu), na strane druhej je to obava zo zníženia dôvery veľkých svetových ekonomík, ako je napríklad Čína voči investovaniu do cudzej meny a na zahraničných dlhopisových trhoch.⁴ V neposlednom rade je limitom pre takýto postup aj samotný charakter a účel inštitútu sankcií v medzinárodných vzťahoch, ktoré majú slúžiť ako motivačný faktor pre štát konajúci v rozpore s medzinárodným právom, aby od takéhoto konania upustil. O tomto bode je možné, samozrejme, polemizovať, nakoľko na druhej strane možno považovať hrozbu konfiškácie a použitia zmrazeného majetku za dodatočnú motiváciu pre štát porušujúci pravidlá medzinárodného práva, aby od takéhoto konania upustil čo najskôr v záujme vyhnúť sa permanentnej strate vlastníckeho práva k svojmu majetku.

Zaujímavú verejnú výmenu názorov na túto tému v ostatných mesiacoch mali niekoľkí významní americkí profesori Laurence Tribe, Philip Zelikow a Paul B. Stephan. Kým harvardský profesor ústavného práva Laurence Tribe situáciu analyzoval výsostne z pohľadu právneho poriadku USA a vyslovil názor, že právny poriadok USA umožňuje okamžitú konfiškáciu a použitie zmrazených štátnych aktív Ruskej federácie za účelom obnovy Ukrajiny na základe existujúceho International Emergency Economic Powers Act z roku 1977 (IEEPA)⁵, profesor medzinárodného práva Paul B. Stephan z Virgínskej univerzity však upozorňuje pri prípadnej konfiškácii majetku cudzieho štátu na možné porušenie medzinárodného práva. Pravidlá medzinárodného obyčajového práva týkajúce sa štátnej jurisdikčnej imunity vo všeobecnosti poskytujú ochranu majetku štátu pred konfiškáciou, prax štátov však v tomto smere nie je úplne jednotná a samotné pravidlá medzinárodného obyčajového práva nie sú kodifikované.⁶

³ Napríklad Anthony Blinken, Josep Borell, Justin Trudeau.

⁴ CBC: Canada can now seize, sell off Russian Assets. What's next? 27.6.2022, dostupné na <https://www.cbc.ca/news/politics/c19-russia-sanctions-asset-seizures-test-case-1.6496047>

⁵ TRIBE, L. H.: Does American Law Currently Authorize the President to Seize Russian Sovereign Assets? 23.5.2022, Lawfare Blog, <https://www.lawfareblog.com/does-american-law-currently-authorize-president-seize-sovereign-russian-assets>

⁶ STEPHAN, Paul B.: Seizing Russian Assets (June 7, 2022). Vol. 17, Capital Markets Law Journal (2022), Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper No. 2022-40, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4129862>

Tribe problém analyzuje čisto z pohľadu ústavného práva USA a upozorňuje, že aj Stephan pripustil, že v prípade, že, ak by v USA bola prijatá právna úprava neodporujúca Ústave avšak odporujúca medzinárodnoprávnym záväzkom USA, ktorá by umožnila konfiškáciu a ďalšie použitie majetku cudzieho štátu, súdy USA by takúto právnu úpravu museli aplikovať ako súčasť právneho poriadku USA. Podľa Tribea a Zelikowa a Stephana ani žiadny iný autor neuvádza existenciu žiadneho medzinárodného alebo iného súdneho fóra, ktoré by malo právomoc rozhodnúť a vymôcť voči vláde USA akékoľvek medzinárodnoprávne nároky v súvislosti s konfiškáciou zmrazených devízových rezerv a iných štátnych aktív Ruskej federácie, ak by bola konfiškácia realizovaná v súlade s vyššie uvedenou právnou úpravou USA. Nepriamo tým navádza na možnosť efektívneho obídienia pravidiel medzinárodného práva zo strany USA, čo je taktika, ktorú možno označiť minimálne za krátkozrakú.

Philip Zelikow, profesor histórie z Virgínskej univerzity, ktorý má bohatú prax vo vládných pozíciách USA vrátane pozície výkonného riaditeľa Komisie 9/11, sa vo svojej argumentácii opiera o pravidlá medzinárodného práva týkajúce sa odvetných opatrení⁷ v prípade protiprávneho konania štátu. V zmysle medzinárodného obyčajového práva štát nenesie zodpovednosť za porušenie svojich medzinárodnoprávných záväzkov v prípade a v rozsahu, v ktorom jeho konanie predstavuje odvetné opatrenia voči štátu porušujúcemu svoje medzinárodnoprávne záväzky.⁸ V tomto prípade Ruská federácia porušuje kogentnú normu medzinárodného práva spočívajúcu v zákaze použitia sily a vedenia útočnej vojny, čím porušuje medzinárodnoprávny záväzok *erga omnes*, t. j. voči všetkým štátom medzinárodného spoločenstva. Ktorýkoľvek štát môže teda v zmysle uvedeného pravidla medzinárodného obyčajového práva prijať patričné protiopatrenia smerujúce k zastaveniu takéhoto protiprávneho konania. Zelikow pritom navrhuje v rámci takýchto protiopatrení priamo pristúpiť ku konfiškácii zmrazeného majetku Ruskej federácie a jeho použitiu v prospech Ukrajiny, resp. v prospech obetí ruskej vojenskej agresie. Stephan naopak polemizuje s týmto návrhom, nakoľko protiopatrenie prijaté v zmysle medzinárodného práva musí byť primerané a musí slúžiť svojmu účelu, ktorým je zastavenie porušovania medzinárodného práva. Komisia pre medzinárodné právo uviedla, že štát musí prijať „pokiaľ je to možné“ len také opatrenia, ktoré mu umožnia znovuuplatňovanie jeho vlastných záväzkov hneď ako pominie protiprávne konanie.⁹ V prípade konfiškácie a použitia majetku Ruskej federácie by už teda išlo o opatrenie nezvratné a návrat k legálnemu stavu by bol nemožný. Štát porušujúci svoje medzinárodnoprávne záväzky má zároveň povinnosť poskytnúť v plnom rozsahu reparácie štátu, ktorému svojim konaním spôsobí materiálnu alebo morálnu ujmu.¹⁰ Uplatnenie tohto pravidla sa už v histórii realizovalo napríklad v prípade zriadenia Kompenzačnej komisie OSN (UN Compensation Commission), ktorá mala za úlohu sprostredkovať vyplatenie nárokov z časti prostriedkov Iraku získaných z predaja ropy, ktoré musel Irak ako súčasť dohody o prímerí poukazovať na špeciálny účet, osobám, ktoré utrpeli ujmu počas napadnutia Kuvajtu Irakom začiatkom 90. rokov 20. storočia. V tom čase však bola táto komisia, ktorá zhodou okolností ukončila svoju činnosť po vyplatení zostávajúcich nárokov, vo februári 2022, zriadená rezolúciou Bezpečnostnej rady OSN, čo je v danej situácii nereálne.¹¹ Zelikow navrhuje, aby sa povinnosť štátu porušujúceho medzinárodné právo platiť reparácie

⁷ Draft Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, ILC 2001, dostupné na: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf

⁸ Ibid. čl. 22.

⁹ Draft articles on Responsibility of States for International Wrongful Acts, with commentaries (2001), https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

¹⁰ Ibid. čl. 31.

¹¹ UN News: Iraq makes final reparation payment to Kuwait for 1990 invasion, 9.2.2022, dostupné na <https://news.un.org/en/story/2022/02/1111632>

poškodenému štátu realizovala priamo konfiškáciou zmrazeného majetku Ruskej federácie a jeho použitím na účely obnovu Ukrajiny, teda svojpomocne.¹²

Stephan tento návrh nepovažuje za opodstatnený z dôvodu obmedzení pravidiel medzinárodného práva, pretože podľa jeho názoru, s ktorým sa možno stotožniť, povinnosť jedného štátu platiť reparácie neznamená automaticky možnosť iných štátov skonfiškovať za týmto účelom jeho majetok. Podľa Stephana by situácia mohla byť odlišná v prípade súdneho rozhodnutia smerujúceho k uplatneniu finančného nároku voči Ruskej federácii, nakoľko v takých prípadoch doktrína štátnej imunity umožňuje v niektorých výnimočných prípadoch neuplatniť imunitu štátu voči výkonu rozsudku proti jeho majetku.¹³ Odpoveď na túto otázku však zostáva z pohľadu medzinárodného práva nejednoznačná a je pravdepodobné, že viac svetla do nej vnesie dlho očakávaný rozsudok MSD vo veci sporu Iránu proti USA.¹⁴ Spor súvisí so zmrazením iránskych štátnych aktív Spojenými štátmi americkými. Irán považuje toto konanie za konanie, ktoré je v rozpore s medzinárodným právom z dôvodu nerešpektovania princípu štátnej imunity.

Prvou krajinou Západu, ktorá už prijala legislatívne opatrenie umožňujúce konfiškáciu a použitie zmrazeného majetku, je Kanada. Na základe zákona C-19 o rozpočtovej implementácii možno v Kanade skonfiškovať a predať majetok patriaci fyzickým a právnickým osobám, ktoré sa nachádzajú na sankčnom zozname Kanady.¹⁵ Vzhľadom na to, že na sankčnom zozname Kanady sa nachádza aj Centrálna banka Ruskej federácie, bude v budúcnosti zaujímavým precedensom, ak sa kanadské úrady na základe tohto zákona rozhodnú pristúpiť ku konfiškácii a použitiu tohto majetku Ruska.

Každý z vyššie uvedených spôsobov konfiškácie majetku Ruskej federácie so sebou nesie nezanedbateľné riziko, že pôjde o postup potenciálne odporujúci medzinárodnému právu. História zatiaľ ukazuje, že najefektívnejší a zároveň právne najbezpečnejší spôsob získania reparácií od strany porušujúcej medzinárodné právo a spôsobujúcej tým hmotnú, prípadne aj nehmotnú škodu inému štátu a jej občanom, je dohoda o vytvorení fondu na obnovu postihnutej krajiny ako súčasť podmienok mierovej dohody uzatvorenej jednotlivými stranami konfliktu.

Použitie zmrazeného majetku súkromných osôb príslušníkov Ruskej federácie na obnovu Ukrajiny

Počas niekoľkých kôl sprísňovania sankcií voči Ruskej federácii spojenci pristúpili okrem opatrení smerujúcich k zmrazeniu ruského štátneho majetku nachádzajúceho sa na ich území aj k zmrazeniu majetku osôb prepojených na Putinov režim. Sankcie uvalené na súkromné osoby zahŕňali okrem iného zákaz cestovania a realizácie akýchkoľvek transakcií s osobami na sankčnom zozname alebo s majetkom v ich vlastníctve. Časť z majetku podliehajúceho sankciám sa nachádza na území štátov uplatňujúcich sankcie voči Ruskej federácii a v mnohých prípadoch bol už príslušnými orgánmi zadržaný, resp. zmrazený a môže byť teda predmetom následnej potenciálnej konfiškácie. V polovici marca 2022 bola zriadená iniciatíva pod názvom REPO (Russian Elites, Proxies and Oligarchs), do ktorej sa okrem USA zapojili Austrália, Kanada, Spojené kráľovstvo Veľkej Británie a severného Írska, Japonsko,

¹² ZELIKOW, P.: A Legal Approach to the Transfer of Russian Assets to Rebuild Ukraine, 12.5.2022, Lawfareblog, dostupné na <https://www.lawfareblog.com/legal-approach-transfer-russian-assets-rebuild-ukraine>

¹³ STEPHAN, Paul B.: Seizing Russian Assets (June 7, 2022). Vol. 17, Capital Markets Law Journal (2022), Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper No. 2022-40, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4129862>

¹⁴ Press Release, Certain Iranian Assets, 26 November 2019, dostupné na <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/164/164-20191126-PRE-01-00-EN.pdf>

¹⁵ Ibid. at 4.

Nemecko, Francúzsko, Taliansko a Európska komisia.¹⁶ Odvtedy štáty zapojené do tejto iniciatívy zadržali na svojich územiach majetok ruských oligarchov vo výške 30 miliárd USD.¹⁷

Z praktického hľadiska je možnosť použitia zisku z predaja tohto majetku po jeho konfiškácii na obnovu Ukrajiny obmedzená. Je to tak jednak z dôvodu, že s ohľadom na rozsah škôd spôsobených ruskou agresiou Ukrajine ide o pomerne nedostatočný objem prostriedkov a zároveň je všetok majetok oligarchov nachádzajúci sa na území spojencov pomerne náročné zmapovať, náročné je aj bezpochyby identifikovať jeho vlastnícku štruktúru a otázna je aj ochota štátnych orgánov spojencov vynakladať na túto činnosť nemalé personálne kapacity aj finančné prostriedky. Nakoľko ide vo väčšine prípadov o luxusné nehnuteľnosti, jachty, súkromné lietadlá a podobné statky, po ich zadržaní je štát povinný zabezpečiť ich údržbu, čo vyžaduje ďalšie nemalé investície. Nakoľko napríklad v prípade jacht, lietadiel a luxusných nehnuteľností ide o pomerne obmedzený trh, pravdepodobnosť výhodného speňazenia takéhoto majetku v prípade jeho konfiškácie je tiež otázna.

V modernej spoločnosti postavenej na princípoch právneho štátu vyvlastnenie majetku, o to viac majetku cudzincov – podlieha prísny podmienkam, ako je nevyhnutná prítomnosť verejného záujmu, zachovanie princípu nediskriminácie a právnej istoty, no najmä promptná, efektívna a adekvátna kompenzácia. Legálne vyvlastnenie preto v tomto prípade z evidentných dôvodov nepripadá do úvahy. Vo väčšine západných štátov možno teda pristúpiť k zmrazeniu a následnej potenciálnej konfiškácii súkromného majetku oligarchov len v prípadoch, v ktorých domáca legislatíva príslušných štátov pripúšťa zásah do vlastníckych práv súkromných osôb, najčastejšie v rámci trestného konania. V tomto bode panuje medzi expertmi relatívna zhoda, hoci zadržanie a konfiškácia majetku v rámci trestného konania predpokladá, že takýto majetok bol použitý buď na páchanie trestnej činnosti alebo je takýto majetok produktom trestnej činnosti. Dokázať tieto skutočnosti v rámci riadneho trestného procesu nie je vždy jednoduché, najmä, ak ide o majetok ruských oligarchov, ktorý je vlastnený cez spleť schránkových firiem registrovaných v rôznych krajinách sveta a potenciálna kriminálna činnosť spojená s nadobudnutím tohto majetku bola spáchaná na území Ruskej federácie pred mnohými rokmi.

Vyššie spomínaný prípad zákona C-19 prijatého v Kanade uľahčuje možnosť kanadských úradov skonfiškovať zmrazený majetok patriaci ruským oligarchom, nakoľko na tento postup postačuje skutočnosť, že osoba alebo entita sa nachádza na sankčnom zozname Kanady.¹⁸ Samotní kanadskí zákonodarcovia predpokladajú, že uplatnenie tejto právnej úpravy v praxi so sebou prinesie početné praktické výzvy a bude potrebné otestovať tento postup v praxi aj prostredníctvom súdnych sporov iniciovaných oligarchami, ktorých majetok bol skonfiškovaný, ktoré môžu v tejto súvislosti odhaliť úskalía jeho praktickej realizovateľnosti.

Európska komisia v máji 2022 predstavila návrh smernice, ktorá by umožnila zaviesť spoločný a zjednodušený právny rámec pre proces konfiškácie súkromného majetku, ktorý má prepojenie na ilegálne aktivity a osoby podozrivé z páchania trestných činov vrátane tých, ktorí obchádzajú sankcie EÚ proti Rusku.¹⁹ Špecifikom navrhovaného právneho rámca má byť možnosť konfiškácie majetku bez predchádzajúceho odsudzujúceho rozsudku, pokiaľ národný súd nadobudne presvedčenie, že predmetný majetok pochádza z trestnej činnosti. Podľa ďalšieho samostatného návrhu by porušenie sankcií EÚ malo byť trestným činom v celej

¹⁶ VoA: US Backed Task Force Seizes More Than 30 Billion Worth of Russian Oligarch Assets, 29.6.2022, dostupné na: <https://www.voanews.com/a/us-backed-task-force-seizes-more-than-30-billion-worth-of-russian-oligarch-assets-/6638426.html>

¹⁷ EURACTIV: EU Freezes Russian Assets Worth 13.8 Billion But Struggles to Move Towards Seizure, 12.7.2022, dostupné na: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-freezes-russian-assets-worth-e13-8-billion-but-struggles-to-move-towards-seizure/>

¹⁸ Ibid. at 14

¹⁹ EURACTIV: EU to Unveil Plans for Seizing Russian Assets Frozen by Sanctions, 25.5.2022, dostupné na: <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/eu-to-unveil-plans-for-seizing-russian-assets-frozen-by-sanctions/>

Európskej únii.²⁰ Rokovanie o tomto návrhu s predstaviteľmi jednotlivých členov Európskej únie bolo však odložené na jeseň. Pokiaľ bude smernica schválená, bude nasledovať ešte pomerne časovo náročný proces úpravy trestnej legislatívy jednotlivých členských štátov tak, aby bol tento jednotný právny rámec uvedený do praxe. Európska komisia zároveň schválila plán a vyčlenila rozpočet vo výške EUR 40 miliónov na zrealizovanie štúdie uskutočniteľnosti tohto zámeru, ktorá má začať na jeseň.²¹

USA v súvislosti s možnou konfiškáciou majetku zmrazeného v rámci uplatňovania sankcií na osoby spojené s putinovským režimom pripravili komplexný návrh úpravy existujúcej trestnej legislatívy, ktorý zjednodušuje proces konfiškácie majetku oligarchov sankcionovaných Spojenými štátmi americkými, pričom odstraňujú niektoré prekážky tohto procesu podobne ako vyššie uvedený návrh Európskej komisie. Majetok spojený s činnosťou ruských oligarchov – ktorý podľa návrhu nemusí mať len pôvod v kriminálnej korupčnej činnosti, no bude stačiť, ak takýto majetok bude použitý pri obchádzaní sankcií - bude môcť byť podľa tohto návrhu skonfiškovaný ešte pred rozhodnutím o vine v trestnom konaní, pričom osoba, ktorej bol takýmto spôsobom majetok odobratý, sa môže v zrýchlenom konaní obrátiť na súd za účelom ochrany svojich práv.²² Navrhovaná právna úprava má však stále mnoho aspektov, ktoré môžu pri jej aplikácii v praxi spôsobiť problémy a podobne ako právna úprava prijatá nedávno v Kanade bude vyžadovať čas na otestovanie pred americkými súdmi, na ktoré sa budú obracať osoby, ktorých majetok bude skonfiškovaný na základe novej legislatívy.

Záver

Vojenská agresia Ruskej federácie proti Ukrajine, ktorá porušuje niekoľko kogentných noriem medzinárodného práva a teda predstavuje legitímny dôvod na adekvátnu reakciu medzinárodného spoločenstva, spôsobuje škody obrovských materiálnych rozmerov, ako i nevyčísliteľnú morálnu ujmu obyvateľstvu napadnutého štátu.

Vzhľadom na sankcie uvalené voči Ruskej federácii zo strany mnohých štátov medzinárodného spoločenstva sa významný objem majetku Ruskej federácie, ako i súkromného majetku fyzických i právnických osôb napojených na ruské vládne kruhy, stal predmetom zmrazenia orgánmi štátov, na území ktorých sa nachádza. Vo verejnej diskusii sa pertraktuje možnosť konfiškácie a použitia takto zmrazeného majetku za účelom jeho použitia na obnovu vojnou zničenej Ukrajiny. Hoci konfiškácia štátneho majetku a majetku súkromných osôb podlieha v tejto súvislosti odlišnému režimu, oba prípady v praxi narážajú na limity, ktoré predstavujú pravidlá medzinárodného obyčajového práva týkajúce sa štátnej imunity, resp. základných zásad trestného procesu v civilizovaných spoločnostiach. V oboch prípadoch je potrebné pre úspešnú realizáciu konfiškácie a následného použitia skonfiškovaného majetku dôsledne dodržiavať existujúce právne obmedzenia a dbať pritom na zachovanie princípov právneho štátu, aby v legitímnej snahe pomôcť Ukrajine neprišlo k potlačeniu tých základných princípov demokratickej spoločnosti, ktorými sa koalícia spojencov líši od agresora. Ide o proces, ktorý zatiaľ nemá oporu v existujúcom medzinárodnom práve

Vzhľadom na skutočnosť, že žiadna z týchto v článku pertraktovaných možností zatiaľ nebola odskúšaná v praxi, je na mieste ponechať priestor existujúcim mechanizmom

²⁰ EC: Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Asset Recovery and Confiscation, COM(2022) 245 final, Brussels, 25.5.2022, dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0245&from=EN>

²¹ EURACTIV: EU Wants to Test Waters on Russian Asset Confiscation, 5.7.2022, dostupné na: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-eyes-to-test-waters-on-russian-asset-confiscation/>

²² STROOCK, STROOCK & LAVAN LLP: New White Houses Proposal to Seize Russian Assets: A Legal Analysis, 3.5.2022, dostupné na: <https://www.jdsupra.com/legalnews/the-new-white-house-proposal-to-seize-3226140/>

demokratickej spoločnosti a počkať s hodnotením prijatých opatrení po úvodných skúsenostiach s ich zavedením do praxe.

Použitá literatúra:

1. CBC: Canada can now seize, sell off Russian Assets. What's next? 27. 6. 2022, dostupné na <https://www.cbc.ca/news/politics/c19-russia-sanctions-asset-seizures-test-case-1.6496047>
2. EURACTIV: EU Freezes Russian Assets Worth 13.8 Billion But Struggles to Move Towards Seizure, 12. 7. 2022, dostupné na: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-freezes-russian-assets-worth-e13-8-billion-but-struggles-to-move-towards-seizure/>
3. EURACTIV: EU to Unveil Plans for Seizing Russian Assets Frozen by Sanctions, 25. 5. 2022, dostupné na: <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/eu-to-unveil-plans-for-seizing-russian-assets-frozen-by-sanctions/>
4. EURACTIV: EU Wants to Test Waters on Russian Asset Confiscation, 5. 7. 2022, dostupné na: <https://www.euractiv.com/section/global-europe/news/eu-eyes-to-test-waters-on-russian-asset-confiscation/>
5. EUROPEAN COMMISSION. Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Asset Recovery and Confiscation, COM(2022) 245 final, Brussels, 25. 5. 2022, dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52022PC0245&from=EN>
6. ICJ: Press Release, Certain Iranian Assets, 26 November 2019, dostupné na <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/164/164-20191126-PRE-01-00-EN.pdf>
7. ILC: Draft articles on Responsibility of States for International Wrongful Acts, with commentaries (2001). https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.
8. STEPHAN, Paul B.: Seizing Russian Assets (June 7, 2022). Vol. 17, Capital Markets Law Journal (2022), Virginia Public Law and Legal Theory Research Paper No. 2022-40, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4129862>
9. Stroock, Stroock & Lavan LLP: New White Houses Proposal to Seize Russian Assets: A Legal Analysis, 3. 5. 2022, dostupné na: <https://www.jdsupra.com/legalnews/the->
10. TRIBE, L. H.: Does American Law Currently Authorize the President to Seize Russian Sovereign Assets? 23. 5. 2022, Lawfare Blog, <https://www.lawfareblog.com/does-american-law-currently-authorize-president-seize-sovereign-russian-assets>
11. UN News: Iraq makes final reparation payment to Kuwait for 1990 invasion, 9. 2. 2022, dostupné na <https://news.un.org/en/story/2022/02/1111632>
12. Vedomosti: Rossii budet trudno otsudit svoji rezervy, 20. 4. 2022, dostupné na <https://www.vedomosti.ru/finance/articles/2022/04/19/918875-rossii-trudno-otsudit>
13. VoA: US Backed Task Force Seizes More Than 30 Billion Worth of Russian Oligarch Assets, 29. 6. 2022, dostupné na: <https://www.voanews.com/a/us-backed-task-force-seizes-more-than-30-billion-worth-of-russian-oligarch-assets-/6638426.html>
14. ZELIKOW, P.: A Legal Approach to the Transfer of Russian Assets to Rebuild Ukraine, 12. 5. 2022, Lawfareblog, dostupné na: <https://www.lawfareblog.com/legal-approach-transfer-russian-assets-rebuild-ukraine>

Kontakt:

Dr. habil. JUDr. Ing. Katarína Brocková, PhD., LL.M

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: katarina.brockova@euba.sk

POPULIZMUS V DÔVODOVÝCH SPRÁVACH K NÁVRHOM ZÁKONOV POSLANCOV PARLAMENTU ZA K-ĽSNS

POPULISM IN THE EXPLANATORY MEMORANDA TO THE LEGISLATIVE PROPOSALS OF THE MEMBERS OF PARLIAMENT FOR THE K-ĽSNS

Marián Bušša

CUP Katedra politológie, Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Študentská 2,
911 50 Trenčín, Slovenská republika, e-mail: marian.bussa@tuni.sk

Abstrakt: Príspevok ponúka závery kvalitatívnej analýzy dôvodových správ k legislatívnym návrhom slovenskej strany K-ĽSNS vo volebnom období 2016 – 2020. Zaoberá sa len úzkou podskupinou všetkých vyjadrených postojov – populistickými výzvami a populistickou komunikáciou. Zistujeme, že strana vykazuje dôslednú komunikáciu populistických názorov, ktoré sú často prítomné v textoch dôvodových správ a spájajú sa s rôznymi sociálnymi, politickými, ekonomickými a zahraničnopolitickými témami. Populizmus zvyčajne leží v jadre vysvetlenia, ktoré strana ponúka svojim prívržencom. Tvorí veľkú časť jej politickej komunikácie. Táto skutočnosť môže mať dôsledok aj pre celkovú ideovú charakteristiku K-ĽSNS.

Kľúčové slová: populizmus, krajná pravica, návrh zákona

JEL: D72, D74

Abstract: The paper offers the conclusions of the qualitative analysis of explanatory memoranda to legislative proposals by Slovak K-ĽSNS party in the 2016-2020 parliamentary term. It only deals with narrow subgroup of all expressed attitudes – populist appeals and populist communication. We find that the party shows consistent communication of populist views, which are frequently present in the texts of the explanatory memoranda and combine with various social, political, economic and foreign policy topics. Populism usually lies at the heart of explanation the party offers to its followers. It forms a large part of its political communication. This fact may even have a consequence for the overall ideological characterization of the K-ĽSNS.

Keywords: populism, far right, legislative proposal

JEL: D72, D74

Úvod

Článok má za cieľ urobiť analýzu dôvodových správ k návrhom zákonov predložených do Národnej rady Slovenskej republiky poslancami za krajne pravicovú¹ stranu K-ĽSNS² počas volebného obdobia 2016 – 2020 so zameraním na populistické apely v nich obsiahnuté. Analyzovanie návrhov zákonov politickej strany má svoje špecifiká. Ide o veľmi formálnu súčasť politickej činnosti strany. Informatívnejšie ako samotné paragrafové znenie návrhov zákonov sú ich dôvodové správy, ktoré sa snažia návrh zasadiť do kontextu, v ktorom ich treba chápať a v rámci ktorého majú podľa poslancov zmysel. Dôvodové správy teda zobrazujú

¹ GYÁRFÁŠOVÁ, O. (2018): The Fourth Generation: From Anti-Establishment to Anti-System Parties in Slovakia, s. 129.

² Názov strany od roku 2015 bol Kotleba – Ľudová strana Naše Slovensko, od roku 2019 bol potom názov Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko.

situácie, ktoré si vyžadujú riešenie danou legislatívou a predstavujú pohľad, často ideologicky definovaný, v rámci ktorého je vhodné na daný problém a jeho riešenie nazerať. Sú teda dobrým náhľadom do svetonázoru jeho zástancov, aj keď texty nie sú primárne adresované priaznivcom strany, ale ostatným poslancom z iných strán.

Článok používa kvalitatívnu analýzu textov dôvodových správ k návrhom zákonov predložených jedným, alebo viacerými poslancami za K-ĽSNS. Spomedzi všetkých návrhov zákonov sa v tomto článku venujeme tým, ktoré najlepšie vyjadrujú populistické myšlienky a komunikáciu strany ale hodnotíme aj pozíciu populizmu oproti ostatným ideologickým črtám, ktoré sa nachádzali v dôvodových správach strany v skúmanom období.

1 Populizmus

Populizmus je v textoch dôvodových správ poslancov z K-ĽSNS takmer všadeprítomný. Ešte aj na slovenské pomery, kde za populistickú môžeme považovať väčšinu úspešných strán, je populizmus K-ĽSNS veľmi výrazný. V skúmanej komunikácii strany sa dá vnímať všeobecný populistický naratív, ktorý je v jednotlivých návrhoch zákona len voľne obmieňaný, prípadne sú zdôrazňované jeho rôzne prvky.

Uchopiť populizmus ako politický fenomén sa snažili viacerí výskumníci. Mudde (2004) ich dovedejšie prístupy zhrnul do dvoch pohľadov. Prvým bol pohľad na populizmus, že ide o krčmovú politiku zjednodušujúceho diskurzu a rýchlych riešení, ktorá je založená na emocionalite a nabíhaní nízkym inštinktom voliča. Druhým bol pohľad, že je to kupovanie si voličov rýchlymi a populárnymi rozhodnutiami, ktoré ale z dlhodobého pohľadu uškodia, čo je populistickými politikmi prehladané. Oba tieto pohľady považoval za nedostatočne užitočné pre analytické rozlišovanie a tak prišiel s vlastnou definíciou, ktorá sa odvtedy stala široko rešpektovanou medzi výskumníkmi a používame ju aj my v tejto práci. Podľa nej populizmus všeobecne možno vnímať ako ideológiu „*ktorá považuje spoločnosť v konečnom dôsledku za rozdelenú na dve homogénne a antagonistické skupiny, a to „čistý ľud“ a „skorumpovanú elitu“, a ktorá tvrdí, že politika by mala byť vyjadrením vôle générále (všeobecnej vôle) ľudu.*“³. Viaže sa k nemu nielen odpor k politickej elite samotnej, ale aj k politickým inštitúciám ako sú politické strany a k štátnym inštitúciám a procesom, v rámci ktorých politické elity pracujú a ktoré svojou činnosťou spoluvytvárajú, najmä ak tieto predstavujú prekážku v naplnení všeobecnej vôle ľudu. Naproti tomu strana ponúka rýchle, jednoduché a často radikálne riešenie akútne vnímaného problému, či požiadavky bez zvažovania dôsledkov, ktoré by takýto krok mal. Problémy, prekážky a dôsledky sú irelevantné oproti tomu, čo je prezentované ako vôľa ľudu, ktorá má byť v demokracii nespochybniteľným motívom politického rozhodovania. Populistická politika sa vedie v trvalej a akútnej prítomnosti bez vážnejšieho súvisu k požiadavkám, ktoré boli predmetom jeho politiky včera. Populizmus nie je komplexná ideológia, ako liberalizmus, alebo konzervatizmus, ale, ako píše Mudde⁴, je to ideológia s tenkým stredom a viaže sa na ostatné ideologické prúdy, ktoré mu dodávajú obsah jeho požiadaviek.

Muddeho definíciou ale vývoj diskusie o podstate populizmu neskončil. Pippa Norris⁵ napríklad rozdeľuje prístupy k odpovedi na otázku, čo je populizmus na tri skupiny. Prvou je spomínaný ideologický prístup predstavovaný Mudde. Druhý vychádza z kritiky, že ideológia s tenkým stredom v skutočnosti nie je ideológiou, lebo nespĺňa všetky znaky, ktoré by ideológia mala mať. Preto populizmus vnímajú len ako súbor ideí. Reprezentantmi tohto prístupu sú Hawkins a Kaltwasser⁶, podľa ktorých populizmus je súbor ideí chápaný politikou ako dualistický súboj dobra a zla medzi zhmotnenou vôľou ľudu a konšpirujúcimi, sebeckými

³ MUDDE, C. (2004): The Populist Zeitgeist, s. 543.

⁴ MUDDE, C. (2004): The Populist Zeitgeist, s. 544.

⁵ NORRIS, P. (2020): Measuring populism worldwide, s. 698.

⁶ HAWKINS, K. - KALTWASSER, C. (2019): Introduction: the ideational approach. s. 3.

elitami. Oba tieto znaky sú prítomné u rôznych ideológií, či už ide o súboj dobra so zlom, alebo obviňovanie elít zo sebeckosti a skorumpovanosti. Až ich kombinácia je špecifický súbor populistických ideí. Tretím prístupom, pomerne odlišným od predchádzajúcich, je chápanie populizmu iba ako určitej formy rétoriky, jeho predstaviteľkou je práve Pippa Norris⁷. Vníma tu populizmus ako „*presvedčivý jazyk, robiaci symbolické nároky na zdroj legitímnej autority a na to, kde by mala moc spravodlivo spočívať. Tento diskurz spočíva na dvojitom nároku, konkrétne, že (i) jediná legitímna autorita vyplýva priamo z vôle ľudu (občanov našej krajiny) a naopak (ii) nepriateľom ľudu je establišment. Tí druhí sú vykreslení ako mocní, ktorí sú skorumpovaní, odtrhnutí od reality, sebeckí, falošne zrádzajúci dôveru verejnosti a snažiaci sa prekaziť ľudovú vôľu.*“⁸

V rétorike nie je relevantná úprimná motivácia rečníkov, len presvedčivosť ich argumentácie vzhľadom na situáciu. Preto sa môže politik úspešne odvolávať na vôľu ľudu, len aby posilnil obmedzenia svojej exekutívnej moci. Rozlíšenie oproti predchádzajúcim prístupom je najlepšie vyjadrené v jej predchádzajúcej práci s Ronaldom Inglehartom, kde odmietajú, že by populizmus obsahoval nejaké „*iné ideologické tvrdenia o ... tom, čo treba urobiť; namiesto toho je to rétorika o oprávnenom umiestnení vládnej autority v akejkoľvek spoločnosti.*“⁹ Ani jeden z týchto alternatívnych prístupov nepovažujeme za užitočnejší pre účely uchopenia populizmu a jeho rozlišovania v politickej praxi než Muddeho, respektíve časti, v ktorých sa od Muddeho odlišujú považujeme za problematickejšie než, to čo sa u Muddeho snažili napraviť. Preto v práci používame tú to definíciu.

Už prvý návrh zákona¹⁰, ktorý predstavitelia strany predložili do NRSR po svojom prvom zvolení v roku 2016 s č. parlamentnej tlače 126 bol v texte dôvodovej správy výrazne populistický a predznamenával ideologickú líniu strany. Vykresľuje politický establišment aj predstaviteľov súdnictva ako morálne skazených a korupčných a zapredaných oligarchom, čo je veľmi jasný populistický antiestablišmentový apel. Riešením má byť zrušenie financovania politických strán z verejných zdrojov, čo je určité potrestanie za prezentovanú morálnu skazenosť a symbolické priblíženie obyčajným ľuďom, o finančnej úspore ani nehovoriac.

Podobne ďalší stranický návrh zákona¹¹ s č. parlamentnej tlače 268 obsahuje v dôvodovej správe populistický antiestablišmentový apel vykresľujúci štátnych zamestnancov a vysokých štátnych úradníkov ako odtrhnutých od skutočného života ľudí. A zavedením limitov na ceny služobných aut sa má dosiahnuť „*priblíženie dotknutých verejných funkcionárov a ostatných zamestnancov verejnej správy k životom, potrebám a možnostiam daňových poplatníkov*“¹².

Aj návrh¹³ s číslom parlamentnej tlače (ďalej len č.p.t.) 465 je výrazne populistický, vykresľuje politické elity ako odtrhnuté od problémov bežných ľudí a bez záujmu ich riešiť, za čo by mali byť z morálneho hľadiska potrestané. Venuje sa výške platov poslancov a navrhuje jeho automatickú výšku naviazat' namiesto priemernej mzdy k minimálnej mzde, čo má

⁷ NORRIS, P. (2020): Measuring populism worldwide, s. 699.

⁸ NORRIS, P. (2020): Measuring populism worldwide, s. 699.

⁹ NORRIS, P. – INGLEHART, R. (2019) Cultural Backlash, s. 217. New York: Cambridge University Press.

¹⁰ KECSKÉS, J. et al. (2016): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 126, Návrh skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov.

¹¹ KOTLEBA, M. et al. (2016): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 268, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Martina Beluského, Rastislava Schlosára a Milana Uhríka na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 523/2004 Z. z. o rozpočtových pravidlách verejnej správy v znení neskorších predpisov.

¹² Ibid, n.p.

¹³ KOTLEBA, M. – UHRÍK, M. – BELUSKÝ, M. (2017): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 465, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Milana Uhríka a Martina Beluského na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 120/1993 Z. z. o platových pomeroch niektorých ústavných činiteľov v znení neskorších predpisov.

poslancov priblížiť k bežným ľuďom a vyjadruje nádej, že sa tak docieli aby pracovali na jej zvýšení, keďže ľudia zarábajúci minimálnu mzdu žijú v čoraz väčšej biede.

Ďalší podobne zameraný návrh ústavného zákona¹⁴ s č.p.t. 962, ale tento krát so závažnými dôsledkami, argumentuje populisticky jednoduchou požiadavkou postaviť prezidenta z pozície „nadčloveka“ na úroveň bežných ľudí. To sa má docieľiť obmedzením trestnoprávnej imunity prezidenta SR iba na výroky prednesené počas jeho funkcie.

Pomerne veľa návrhov zákonov, predkladaných poslancami z K-ĽSNS sú návrhy ústavných zákonov, čo poukazuje na hĺbku zmien, ktoré tieto návrhy v politickom systéme vyžadujú. Jedným z nich je aj návrh ústavného zákona¹⁵ s č.p.t. 591. Návrh obhajuje odstránenie obmedzení vo využívaní referenda, čo sa dá vnímať ako radikálno-demokratické populistické volanie po skutočnej demokracii a naplnení skutočnej vôle občanov, obídením nedemokratických a odcudzených parlamentných politikov a strán, ignorujúcich potreby a názory svojho národa. Ďalej obsahuje nacionalistický a xenofóbny motív podozrievania, že takáto zmena bez ďalších poistiek povedie zákonite k „rôznym iredentistickým snahám zo strany protislovensky naladených jednotlivcov a hnutí“¹⁶. Tým vlastne autori približujú, koho považujú za onen ľud, ktorého všeobecnú vôľu sa snažia presadzovať a odstraňovať prekážky v jej naplnení. Nie je to celé obyvateľstvo - to sa ani pri populistoch nestáva. Mudde argumentuje, že „ľud v populistickej propagande nie je ani skutočný, ani všezahrňajúci, ale v skutočnosti mýtický a konštruovaný pod-súbor celej populácie. Inými slovami, ľud populistov je „predstavovaná komunita“, veľmi podobná národu u nacionalistov“¹⁷. V prípade silne nacionalistickej strany ako K-ĽSNS ním napríklad nie sú myslené národnostné menšiny.

Aj v dôvodovej správe k novele zákona¹⁸ s č.p.t. 864 sa prejavuje populistické videnie sveta. Najmenej rozvinuté regióny, v texte nazývané aj hladové doliny, sa vykresľujú ako obeť nekompetentnosti, nezáujmu, alebo - ako uvádza dôvodová správa – dlhodobej „ignorácie“ zo strany vládnych elít, proti čomu strana ponúka pomerne skratkovité riešenie, čo opäť zapadá do vzorca populistickej komunikácie.

Ešte aj jeden z posledných predložených návrhov zákona¹⁹ vo volebnom období 2016 – 2020 s č. parlamentnej tlače 1708 používa v dôvodovej správe výrazne populistickú argumentáciu. Zdôvodnenie existencie súčasného systému doplatkov za lieky je ukázkovým populistickým apelom - boli zavedené, pretože „vdaka nezodpovedným vládam sa sprivatizovalo a vykradlo takmer všetko, vrátane slovenského zdravotníctva. Dnes trpia a platia na nezodpovednosť tých, ktorí tento stav docielili.“²⁰ Štát by mal podľa navrhovateľov plniť

¹⁴ KOTLEBA, M. et al. (2018_a): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 962, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Rastislava Schlosára, Jána Moru a Jána Kecskéša na vydanie ústavného zákona, ktorým sa mení a dopĺňa Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov.

¹⁵ KOTLEBA, M. et al. (2017_a): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 591, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Stanislava Drobného, Milana Mazureka, Jána Kecskéša a Martina Kotlebu na vydanie ústavného zákona, ktorým sa mení a dopĺňa Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov.

¹⁶ Ibid, n.p.

¹⁷ MUDDE, C. (2004): The Populist Zeitgeist, s. 546.

¹⁸ KOTLEBA, M. et al. (2018_b): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 864, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Milana Uhríka, Martina Beluského a Jána Kecskéša na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 561/2007 Z. z. o investičnej pomoci a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

¹⁹ KOTLEBA, M. et al. (2019): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 1708, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Jána Kecskéša, Jany Nehézovej a Natálie Grausovej na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 363/2011 Z. z. o rozsahu a podmienkach úhrady liekov, zdravotníckych pomôcok a dietetických potravín na základe verejného zdravotného poistenia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

²⁰ Ibid, n.p.

silnú sociálnu a paternalistickú úlohu, minimálne voči skupinám najmenších detí a dôchodcov, moralisticky argumentujúc, že tieto skupiny si to zaslúžia.

2 Konšpiračné videnie sveta

Trochu odlišného charakteru než doteraz spomenuté dôvodové správy k návrhom zákonov je tá k návrhu zákona²¹ s č.p.t. 371. Týka sa odporu k očkovaniu, teda témy, ktorá odvtedy výrazne vzrástla na spoločenskej a politickej dôležitosti. Je vhodné podotknúť, že strana tu preukazuje určitú konzistentnosť v postojoch, keďže návrh bol predložený v januári 2017. Jej neskorší odpor k očkovaniu proti COVID-19 teda nebol len taktický politický postoj, ale pokračovanie v jednej z politických tém strany, ktorým sa venovala dlhšie a má k nim vyhranený postoj. K-ĽSNS vykresľuje v správe povinné očkovanie proti nákazlivým chorobám pod hrozbou pokuty ako produkt konšpirácie farmaceutických firiem, ktoré uplácajú lekárov a iných vedcov ako aj predstaviteľov štátov v snahe o zisk. Pribeh očkovania prirovnáva k nacistickým experimentom na ľuďoch v koncentračných táboroch. Vzbudzuje tak nedôveru a odpor voči štátu a jeho predstaviteľom, ale aj k zdravotníckemu systému a vede a jej záverom vo všeobecnosti. Ľud je podľa takejto interpretácie obeťou širokej obludnej konšpirácie, predmetom zámerného poškodzovania, klamania a v neposlednom rade okradania zo strany verejných autorít. Populizmus sa pri tomto návrhu síce určite prejavuje, ale popri jeho ostatných aspektoch je zatlačaný do úzadia. Oveľa výraznejšie než populizmus je tu možno vnímať konšpiračné videnie sveta, vyvolávanie paniky a celkový anti-racionalizmus takéhoto tvrdenia. Politické elity sú podľa neho buď absolútne nekompetentné ochrániť život a zdravie občanov, alebo natoľko zapredané cudzím záujmom, že to povolia, prípadne oboje. Takéto tvrdenie navodzuje dojem absolútneho úpadku morálky a hodnôt súčasných politických a vedeckých elít, ktoré majú priamo škodiť bežným ľuďom, namiesto toho, aby ich chránili. Obrovská časť nielen politických, ale celospoločenských elít by musela byť buď zapredaná, alebo neschopná rozpoznať skutočný stav vecí. Neskorší výrazný úspech tejto témy počas pandémie COVID-19 dobre zapadá do Muddeho charakteristiky podporovateľov populistických výziev, teda publiku populistickej rétoriky, ktoré sa populistí snažia osloviť a vyburcovať. Hovorí, že toto publikum síce má sklony k protestom, ale na rozdiel od iných podobných skupín tak nikdy nejedná samo od seba, ale len v reakcii na „kombináciu pretrvávajúceho politického rozhorčenia, (vnímaného) vážneho ohrozenia „nášho spôsobu života“ a prítomnosti atraktívneho populistického lídra“²².

3 Diskusia

Viacere návrhy zákonov boli predkladané opakovane, keďže boli poslancami iných strán ignorované. Možno zhodnotiť, že strana K-ĽSNS pri svojej populistickej rétorike prehnane moralizuje, používa výrazné symbolické a emocionálne obrazy, pri čom nevenuje príliš veľkú pozornosť tomu aby boli vždy vo vzájomnom súlade. To ale nie je odchýlka od populistického štandardu, ale skôr jeho dôsledné dodržiavanie. Populizmus – teda antagonické delenie spoločnosti na ušľachtilý ľud a skazené politické elity, pri čom strana sa stavia do pozície obrancu a skutočného reprezentanta ľudu - pôsobí v skúmaných dokumentoch ako ideologická kostra strany, na ktorú sú nanášané ďalšie ideologické prvky. To je trochu netypické, keďže populizmus nezvykne hrať tak popredné miesto v straníckych ideológiách. Môže to byť aj prejavom snahy K-ĽSNS, prestať byť vnímaná ako anti-systémová strana, teda súčasť extrémnej pravice, ako bola vyhodnotená viacerými výskumníkmi, napríklad

²¹ KOTLEBA, M. et al. (2017b): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 371, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Rastislava Schlosára, Jána Kecskéša, Natálie Grausovej a Jany Nehézovej na vydanie zákona, ktorým sa mení zákon č. 355/2007 Z. z. o ochrane, podpore a rozvoji verejného zdravia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

²² MUDDE, C. (2004): The Populist Zeitgeist, s. 547.

Gyárfášovou²³. Ako zhrňa Nociar²⁴, populizmus sa dovoľáva rýchleho a jednoduchého napĺňania všeobecnej vôle ľudu, teda jeho ciele môžu byť veľmi ľahko anti-liberálne, ale už ťažšie môžu byť vnímané ako anti-demokratické a teda anti-systémové, najmä ak by u danej strany zároveň chýbalo zdôrazňovanie silného štátu. Je však potom otázne, nakoľko možno tento populistický štýl K-ĽSNS brať vážne a nakoľko ide o pózu v snahe dosiahnuť konkrétny politický cieľ.

Záver

V článku sme sa venovali populistickým výzvam obsiahnutým v dôvodových správach k návrhom zákonov poslancov za krajne pravicovú K-ĽSNS vo volebnom období 2016 až 2020. Zistili sme, že tieto sú v skúmaných textoch veľmi časté, až dominantné oproti ostatným ideologickým prvkom strany. Predkladané návrhy zákonov sú bežne zdôvodňované v kontexte rozdelenia spoločnosti na zlé, zapredané, zrádzajúce a neschopné elity a na druhej strane na dobrý, morálny, ušľachtilý ľud, ktorý má všestranné zásluhy, ale nie je za ne spravodlivo odmeňovaný. V tomto zásadnom konflikte K-ĽSNS vykresľuje seba ako pevného a často jediného obhajcu ľudu voči elitám a tú politickú silu, ktorá rýchlo a bez okolkov uskutočňuje jeho všeobecnú vôľu. Populistické výzvy sú spájané dohromady s rôznorodými témami domácej aj zahraničnej politiky a veľmi často slúžia na zdôvodnenie stavu, ktorý má konkrétny návrh zákona za cieľ zmeniť – súčasný stav existuje, lebo elity ho napriek jeho zjavnej nemorálnosti a škodlivosti slovenskému ľudu dlhodobo umožňovali. Je teda vykresľovaný ako morálne zlyhanie elit, keďže súčasný stav je zjavne a neodškriepiteľne nespravodlivý.

Bolo by podľa nás vhodné do budúcnosti rozšíriť tento výskum o iné oblasti komunikácie strany, aj keď to bude znamenať vysporiadať sa s ďalšími metodologickými výzvami. Vzhľadom na limitovanú spoločenskú nebezpečnosť nie je populizmus K-ĽSNS zďaleka tak často skúmaný ako niektoré iné ideologické znaky tejto strany, ale tvorí veľkú časť jej politickej komunikácie, minimálne v materiáloch, ktoré boli predmetom našej analýzy.

Použitá literatúra:

1. GYÁRFÁŠOVÁ, O. (2018): The Fourth Generation: From Anti-Establishment to Anti-System Parties in Slovakia. In: *New Perspectives*, 2018, Vol. 26, No. 1, s. 109-134.
2. HAWKINS, K. – KALTWASSER, C. (2019): Introduction: the ideational approach. In: Hawkins, K. et al. (eds) *The Ideational Approach to Populism*. London: Routledge, 2019. ISBN 978-1-138-71651-3.
3. KECSKÉS, J. et al. (2016): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 126, Návrh skupiny poslancov Národnej rady Slovenskej republiky na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov. [online]. In: *Národná rada Slovenskej republiky*, Dátum doručenia 19. 5. 2016. [Citované 15. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=426478>.
4. KOTLEBA, M. et al. (2016): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 268, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Martina Beluského, Rastislava Schlosára a Milana Uhríka na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 523/2004 Z. z. o rozpočtových pravidlách verejnej správy v znení neskorších predpisov. [online]. In: *Národná rada Slovenskej republiky*, Dátum doručenia 23. 9. 2016. [Citované 15. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=430466>.

²³ GYÁRFÁŠOVÁ, O. (2018): The Fourth Generation: From Anti-Establishment to Anti-System Parties in Slovakia, s. 127.

²⁴ NOCIAR, T. (2016): Politológov sprievodca „terminologickým chaosom“: Terminológia, charakteristika a konceptualizácia krajnepravicovej ideologickej rodiny, s. 74.

5. KOTLEBA, M. et al. (2017_a): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 591, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Stanislava Drobného, Milana Mazureka, Jána Kecskésa a Martina Kotlebu na vydanie ústavného zákona, ktorým sa mení a dopĺňa Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov. [online]. In: *Národná rada Slovenskej republiky*, Dátum doručenia 26. 5. 2017. [Citované 15. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=439445>.
6. KOTLEBA, M. et al. (2017_b): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 371, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Rastislava Schlosára, Jána Kecskésa, Natálie Grausovej a Jany Nehézovej na vydanie zákona, ktorým sa mení zákon č. 355/2007 Z. z. o ochrane, podpore a rozvoji verejného zdravia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. [online]. In: *Národná rada Slovenskej republiky*, Dátum doručenia 13. 1. 2017. [Citované 15. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=434006>.
7. KOTLEBA, M. et al. (2018_a): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 962, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Rastislava Schlosára, Jána Moru a Jána Kecskésa na vydanie ústavného zákona, ktorým sa mení a dopĺňa Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov. [online]. In: *Národná rada Slovenskej republiky*, Dátum doručenia 23. 4. 2018. [Citované 15. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=451227>.
8. KOTLEBA, M. et al. (2018_b): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 864, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Milana Uhríka, Martina Beluského a Jána Kecskésa na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 561/2007 Z. z. o investičnej pomoci a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. [online]. In: *Národná rada Slovenskej republiky*, Dátum doručenia 21. 2. 2018. [Citované 15. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=449236>.
9. KOTLEBA, M. et al. (2019): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 1708, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Jána Kecskésa, Jany Nehézovej a Natálie Grausovej na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 363/2011 Z. z. o rozsahu a podmienkach úhrady liekov, zdravotníckych pomôcok a dietetických potravín na základe verejného zdravotného poistenia a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. [online]. In: *Národná rada Slovenskej republiky*, Dátum doručenia 27. 9. 2019. [Citované 15. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=471835>.
10. KOTLEBA, M. – UHRÍK, M. – BELUSKÝ, M. (2017): Dôvodová správa k návrhu zákona s č. parlamentnej tlače 465, Návrh poslancov Národnej rady Slovenskej republiky Mariana Kotlebu, Milana Uhríka a Martina Beluského na vydanie zákona, ktorým sa mení a dopĺňa zákon Národnej rady Slovenskej republiky č. 120/1993 Z. z. o platových pomeroch niektorých ústavných činiteľov v znení neskorších predpisov. [online]. In: *Národná rada Slovenskej republiky*, Dátum doručenia 3. 3. 2017. [Citované 15. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=435913>.
11. MUDDE, C. (2004): The Populist Zeitgeist. In: *Government and Opposition*, 2004, roč. 39, č. 4, s. 541-563.
12. NOCIAR, T. (2016): Politológov sprievodca „terminologickým chaosom“: Terminológia, charakteristika a konceptualizácia krajnepravicovej ideologickej rodiny.

- Rexter – časopis pro výzkum radikalismu, extremismu a terorismu*. 2016, roč. 14, č. 1, s. 43-91.
13. NORRIS, P. (2020): Measuring populism worldwide. In: *Party Politics*, roč. 26, č. 6, s. 697-717.
14. NORRIS, P. – INGLEHART, R. (2019): *Cultural Backlash*. New York: Cambridge University Press, 2019. ISBN 978-1-108-42607-7

Kontakt:

Mgr. Marián Bušša, PhD.

CUP Katedra politológie

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne

Študentská 2

911 50 Trenčín

Slovenská republika

e-mail: marian.bussa@tnuni.sk

HUNGARIAN PARLIAMENTARY ELECTIONS 2022¹

Peter Csanyi

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava,
Dolnozemska cesta 1/b, 852 35 Bratislava 5, Slovakia, e-mail: peter.csanyi@euba.sk

Abstract: The goal of this paper is to describe and analyze the Hungarian parliamentary elections, which took place on April 3, 2022. Hungary's nationalist Prime Minister Viktor Orbán scored a fourth consecutive landslide win in election, as voters endorsed his ambition of a conservative, "illiberal" state and shrugged off concerns over Budapest's close ties with Moscow. According to the results Orbán's Fidesz party achieved 54.14% of votes versus almost 35% for Márki-Zay's opposition alliance. Fidesz was also winning 87 of 106 single-member constituencies. It means that Fidesz has 135 seats, a two-thirds majority, and the opposition alliance only 57 seats. A far-right party called Our Homeland also made it into parliament, winning 6 seats. His comfortable victory could embolden Orbán in his policy agenda which critics say amounts to a subversion of democratic norms, media freedom and the rights of minorities, particularly gay and lesbian people.

Keywords: Hungary, elections, Prime Minister, National Assembly, political parties

JEL: N40

Introduction

Hungarians were called to elect 199 members of Hungary's National Assembly. These are elected in single-member constituencies by first-past-the-post voting (106) and a single nationwide constituency mostly by proportional representation (93), via a partially compensatory system. The electoral threshold is set at 5%, although this is raised to 10% for coalitions of two parties and 15% for coalitions of three or more parties.

Prime Minister Viktor Orbán and his far-right Fidesz party were challenged by an electoral alliance comprising many of the main opposition parties in Hungary from across the spectrum. This platform vowed to break the incumbent's political dominance, in place since 2010. In this context, a primary election was held in September and October 2021 to elect the leading candidate of the alliance. Péter Márki-Zay was eventually elected to run for the prime ministerial office.²

The electoral campaign was strongly influenced by Russia's invasion of Ukraine, not only because Hungary received thousands of refugees escaping from the way but also because PM Viktor Orbán and his government have traditionally been seen as close to the Russian authorities. A referendum was scheduled to be held at the same time as this election, focusing on sexual education of children.

Since 2010, Hungary has been led by Prime Minister Viktor Orbán's Fidesz-KDNP government. Officially, Fidesz and the KDNP (Christian Democratic People's Party) are two separate parties, but they have been closely aligned for almost two decades and essentially function as a single party. Throughout the past decade Orbán has used his commanding majority to make wide-ranging changes to Hungary's constitution; changes he said were needed to complete the work of eradicating the legacy of Communism from Hungary. A two-thirds majority in the National Assembly is required to make constitutional changes. In the 2022

¹ This article was written within a VEGA project 1/0842/21 *Development of Cooperative Security and the Position of Slovak Republic*.

² European Sources Online: Hungarian parliamentary election, April 2022.

election Orbán sought a fourth consecutive term in office. On 11 January 2022 Hungarian President János Áder set 3 April 2022 as the date of Hungary's general election. The election campaign formally began on 14 February, 50 days before Election Day, as is required under the Fundamental Law. In an unusual move for an EU Member State, the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE) deployed over 200 election monitors to observe the election. This came at the invitation of the Hungarian Government. As well as electing members of the National Assembly on 3 April, Hungarians voted in a referendum on questions related to new laws on the promotion of LGBT+ topics to minors.

Fidesz began its campaign around the theme of continuation of what it believed to be a good and prosperous government for all ("Hungary is moving forward, not backward"). The party planned to use the referendum on LGBT+ issues as the centerpiece of its campaign in an effort to mobilize its conservative electorate. Fidesz also sought to link the opposition coalition with figures such as George Soros and other members of what it said was a globalist liberal elite determined to destroy Hungary's sovereignty. In the initial stages of the campaign, the party's communications regularly used elements of previous successful election campaigns, such as cuts in utility costs, the struggle against migration and the fight against Brussels.

The opposition United for Hungary coalition started working together ahead of the election in order to agree policies that could be accepted by all six parties and to project unity to voters. This coalition held throughout the election and focused their campaign on ousting Orbán and attempting to discredit the Prime Minister by claiming he had organized a widespread network of corruption to steal EU funds and had rigged the justice and electoral systems to help him get away with it. The opposition also pledged to increase investment in health and education, in response to the coronavirus pandemic and strike action by teachers. United for Hungary promised to tackle alleged corruption in Hungary, with Transparency International ranking Hungary as one of the worst countries in the EU on its corruption perceptions index.³ The election campaign in Hungary was derailed by the commencement of Russian military operations in Ukraine (which shares a border with Hungary) on 24 February, with the situation in Ukraine overwhelming all other issues to dominate the campaign. Orbán is considered by many to be Russian President Vladimir Putin's closest EU ally and, although Orbán has not blocked EU sanctions against Moscow, he has refused to let weapons headed to Ukraine transit the country. He also refused to reduce Hungary's heavy reliance on Russian energy, with Hungary having just agreed a new long term gas supply deal with Russia last year, and said he would block EU sanctions on Russian energy imports.⁴

On the other hand, United for Hungary's Péter Márki-Zay pointed out of "a single historic choice: to choose Europe over the East, freedom over tyranny". Márki-Zay also sought to turn the election into a referendum on whether Hungary should pivot East or West and highlighted Orbán's long courtship of a Russian president who was now reviled across much of Europe. On 10 March, at the request of the opposition parties, Hungary's National Assembly convened for an extraordinary session. The aim was to adopt a resolution condemning Russia's military action in Ukraine, to call for the suspension of Hungary's Paks II nuclear power plant, and the expulsion of the Russian International Investment Bank. However, Fidesz-KDNP members of parliament neutralized the move by not attending the extraordinary session, meaning the session lacked a quorum. For many voters, the fear of getting caught up in the conflict between Russia and Ukraine was greater than their anger of Putin's aggression, and polls suggested they were not yet ready to support an experimental political force in the election.⁵

³ Transparency International, Corruption Perceptions Index 2021.

⁴ Bloomberg, EU Won't Sanction Russian Gas and Oil, Hungary's Orban Says.

⁵ WALKER, N. (2022): Hungary: 2022 general election.

To mobilize the government's supporters, in July 2021 Prime Minister Orbán announced plans to hold a referendum in order to 'protect' children from LGBTQI+ propaganda. The referendum campaign provides ample opportunity to reinforce traditional family values and to stigmatize the LGBTQI+ community (and their cosmopolitan allies) in the familiar polarizing fashion of friend-enemy populist identity politics. To reinforce their effort, the opposition proposed a bill to remove the long-standing ban on holding a referendum on the same day as national elections. In an unusual turn of events, in November 2021 the government lent its support to the bill in Parliament. This unlikely move put the opposition parties' ability to mobilize on multiple issues (including multiple referenda questions, plus constitutional reform) to a very public test.

Under Article 8 of the Fundamental Law, a referendum may be initiated by the President, Parliament or through popular initiative. Upon the request of 100,000 voters Parliament may put a question to referendum, while upon the request of 200,000 voters it must do so. In November 2021, shortly after amending the law to allow referendums on the same day as national elections, the Parliament approved the following four referendum questions proposed by the government (while the opposition abstained from voting):

- Do you support subjecting minors to sessions on sexual orientation in public schools without parental consent?
- Do you support the promotion of sex change treatments (properly: gender confirmation surgery) for minors?
- Do you support subjecting minors without any restriction to sexually explicit media content that may affect their development?
- Do you support making available to minors media content that depicts sex change (properly: gender confirmation surgery)?⁶

2 Final results of parliamentary election

Viktor Orbán's Fidesz-KDNP alliance has been reelected upon the conclusion of the 2022 Hungarian parliamentary election, forming government for the fifth time. Securing 54.14 percent of the votes, Fidesz-KDNP has won 135 seats in the National Assembly and thus kept its two-thirds majority. Péter Márki-Zay's United for Hungary alliance has secured 34.44 percent of votes, forming the opposition with 56 seats in the National Assembly. The far-right Our Homeland ("Mi Hazánk") Movement has also been able to secure more than the 5 percent minimum to be represented in the National Assembly, winning 7 seats with 5.88 percent of the vote.

On the national list, which includes Hungarian citizens living abroad, 2,735,383 Hungarians voted for Fidesz-KDNP (48 seats) while 1,804,588 voted for the United for Hungary alliance (38 seats), and 317,780 voted for the Our Homeland ("Mi Hazánk") Movement (6 seats).

In Hungary's constituencies, with voting restricted to those with official residence in the country, Fidesz-KDNP secured 87 seats while the United for Hungary alliance secured 19. A comparatively smaller portion of Hungarians also voted for the satirical Two-Tailed Dog Party; the newly-formed Solution ("Megoldás") Movement; and the Covid-skeptic Party of Normal Life, but not enough to secure any of them a 5 percent minimum on the national list that would have granted representation in the Assembly.

⁶ UITZ, R. (2022): Hungary's 2022 elections: Prospects for political and constitutional change.

Table 1: Results of Parliamentary Election in Hungary:

Political Party:	Percentage:
FIDESZ-KDNP	54.14%
United for Hungary alliance (DK-JOBBIK-MOMENTUM-MSZP-LMP-PÁRBESZÉD)	34.44%
Our Homeland (“Mi Hazánk”) Movement	5.88%

Source: National Electoral Office of Hungary

5,241,029 Hungarian citizens, making up 69.59 percent of the electorate, voted in this year’s elections, almost as much as the 2018 election but notably less than the 73.51 percent record set during the 2002 election. This was a major success for Fidesz, on par with its landslide victory in 2010, when the party won with more than 2.7 million votes as well. 2,295,277 eligible adults, or 30.46 percent of the electorate, did not show up for this election. By securing its two-thirds majority in the National Assembly once again, Fidesz has kept its authority to alter the constitution and adopt constitutional laws if it chooses to. The makeup of the Parliament will be similar with regard to Fidesz-KDNP’s MPs, now being opposed by the United for Hungary alliance and the Our Homeland Movement as a third opposition party. Questions around the future of Márki-Zay’s coalition have been raised, but these will surely be clarified in the coming days.⁷

Table 2: Distribution of seats in the National Assembly of Hungary:

Political Party:	Seats:
FIDESZ-KDNP	135
United for Hungary alliance (DK-JOBBIK-MOMENTUM-MSZP-LMP-PÁRBESZÉD)	57
Our Homeland (“Mi Hazánk”) Movement	6
MNOÖ (Hungarian Germans)	1

Source: National Electoral Office of Hungary

Since beginning a second stint in power in 2010, Orbán has repeatedly clashed with EU institutions - which have accused him of undermining democracy and the rule of law - while developing a close relationship with Russian President Vladimir Putin. “We have never perhaps looked as good as we do tonight,” Orbán told supporters in Budapest on electoral night, declaring that his party achieved “such a victory that it can be seen from the moon — but from Brussels for sure.”⁸

As it was mentioned above, the election campaign was deeply impacted by Russia’s war in Ukraine, with the prime minister casting himself as a guardian of stability. Orbán has been attacked by Ukrainian President Volodymyr Zelenskyy for taking a softer line with Moscow than other EU leaders. While the Hungarian government has condemned Russia’s invasion and backed EU sanctions on Moscow, it has opposed a ban on Russian energy imports and declined to bilaterally provide Kyiv with weapons. Orbán several times hit out at figures ranging from Zelenskyy to Hungarian-American financier George Soros - a longtime target of his attacks - while thanking conservative allies in countries ranging from the United States to Serbia.

A sharp decline in press freedom over the last decade has helped Viktor Orbán to consolidate his political position, but that the dominance of Fidesz has come at some cost to the quality of Hungarian democracy.

⁷ VASKI, T. (2022): Hungarian Election 2022 – Orbán Gov’t Reelected with Two-Thirds Majority.

⁸ BAYER, L. (2022): Hungarian PM Orbán set for fourth straight term with big election win.

The previous parliament was already elected in 2014 with a reformed electoral law that had been promoted by Orbán's government two years earlier. The new law substantially reduced the total number of seats (from 386 to 199), abolished the two-round system that had previously been used, and redesigned the country's electoral boundaries. These provisions, included in a broader reform of the Constitution, were harshly criticized by commentators and civil society representatives.

As one of the leaders of the democratic transition, Hungary was known for having a rather free and plural system of information. This was partly thanks to the 1989 Constitution, which sought to establish and protect press freedom and ensure a variety of news outlets could freely operate. Although political parties and interest groups attempted – perhaps unsurprisingly – to influence the media during the first two decades of democracy, media organizations were mostly privately owned while the 1996 media law guaranteed shared appointments between the government and opposition parties on the boards overseeing state television and radio.

This rather positive trend continued until 2011-12, when Fidesz started to tighten the government's control over the media through a revision of the Constitution and a systematic modification of media legislation. The impact of these measures has been captured by organizations such as Freedom House. The measures have included tighter provisions to centralize control over independent media and journalists, notably through the creation of a National Media and Info-communications Authority (NMHH), whose board has strong links to the governing party. They have also included cutting funds to put independent private outlets under pressure, while pro-government media organizations controlled by Hungarian companies have allegedly received more favorable treatment. This was the case of *Népszabadság* – the most important Hungarian daily – which suspended its online and print editions after it was acquired by new ownership. Opposition parties have claimed that the closure of the paper reflected links between the new ownership and the government.

The decline in press freedom stems from several sources. Alongside the effect of new legislation, advertising revenues in the private sector have also been progressively reduced due to the actions of the national tax authority, with favorable conditions being created for a concentration of media ownership. And the subsequent lack of pluralism and freedom has had a negative impact on the quality of political discourse. There has been a gradual process of 'tabloidization', with a reduction in the quality of international and political news coverage. Pro-government coverage of news items, as shown during the referendum campaign, could also have significant consequences for the 2022 election given the government's ability to effectively set the agenda and influence public opinion.

Conclusion

What can we take from the electoral results? The victory of Fidesz political party comes as war rages in one of Hungary's neighboring countries, Ukraine, suggesting Viktor Orbán has benefitted from the "rally around the flag", which sees voters favor incumbent political leaders at times of international crises. Orbán dramatically shifted the tone of his campaign after Russia invaded Ukraine in late February, portraying the election as a choice between peace and stability or war and chaos.

PM Orbán, a longtime ally of Russian President Vladimir Putin, has insisted that Hungary remain neutral and maintain its close economic ties with Moscow, including continuing to import Russian gas and oil on favorable terms. He also claimed that supplying Ukraine with weapons (something that Hungary, alone among Ukraine's EU neighbors, has refused to do) would make the country a military target, and that sanctioning Russian energy imports would cripple Hungary's own economy.

On the other hand, the opposition called for Hungary to support Kyiv and act in unison with the European Union and the military alliance NATO. However, the main message carried on pro-government media claimed the opposition wanted to drag Hungary into the conflict.

Additionally, Hungary under Orbán has long been at loggerheads with the European Commission in Brussels over issues such as immigration, judicial reforms and media freedom. This result gives Orbán, and his government, a strong mandate to say that Hungarians voted and want them to continue running the country the way they have been, especially when it comes to dealing with European institutions in Brussels. It comes after the European Commission got the legal green light to stop transfers of EU funds to countries that do not adhere to the bloc's core values. It is aimed at the likes of Hungary and Poland and is likely to be a key battleground in the coming months.⁹

The results also show that Hungary is still divided politically. In the capital Budapest, the six unified opposition parties won the biggest share of the vote. Fidesz dominated elsewhere in the country.

The vast majority of Hungary's opposition to Orbán had unified behind one candidate, Péter Márki-Zay, in a bid to oust the country's long-term prime minister. Among them was Jobbik, a once far-right party that has moved more mainstream in recent years. However, support for Jobbik dropped off. Maybe because of this shift to the center-ground or being in a big-tent opposition diluted its impact. Voters seem to have switched to Our Homeland Movement (Mi Hazánk), which came to prominence during the pandemic as an anti-vaccine party. In a surprise result, the party exceeded the 5% threshold to enter Hungary's parliament.¹⁰

Finally we can add one more key takeaway. As well as the election, Hungarians were also asked to give their opinion on a controversial LGBT referendum. Voters were asked for their views on legislation that limits schools' teaching about homosexuality and transgender issues. Critics say the law, passed last year, was discriminatory, contravened European values and equates homosexuality with pedophilia. The government's response was to offer a referendum, asking the electorate four questions in relation to the legislation. To be valid, the poll needed to be answered by half of Hungary's registered voters, but threshold had not been met. However, of those that did respond, the vast majority backed the government's position.

References:

1. BAYER, L. (2022): Hungarian PM Orbán set for fourth straight term with big election win. [online]. In: www.politico.eu [cited 16.5.2022]. Available at: <https://www.politico.eu/article/hungarian-pm-orban-set-to-clinch-fourth-straight-term-with-big-election-win/>
2. BÍRÓ-NAGY, A. and GYORI, G. (2022): Hungarian Parliamentary Elections 2022. FES Briefing, Friedrich-Ebert-Stiftung, Budapest.
3. BLOOMBERG: EU Won't Sanction Russian Gas and Oil, Hungary's Orban Says, 11 March 2022. [online], [cited 14.5.2022], Available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-03-11/eu-won-t-sanction-russian-gas-and-oil-hungary-s-orban-says>
4. EUROPEAN SOURCES ONLINE: Hungarian parliamentary election, April 2022. [online], [cited 13.5.2022], Available at: <https://www.europeansources.info/record/hungarian-parliamentary-election-april-2022/>
5. MAC DOUGALL, D. and PALFI, R. (2022): Hungary election: Key takeaways as Viktor Orbán wins fourth consecutive term. [online]. In: www.euronews.com [cited

⁹ MAC DOUGALL, D. and PALFI, R. (2022): Hungary election: Key takeaways as Viktor Orbán wins fourth consecutive term.

¹⁰ BÍRÓ-NAGY, A. and GYORI, G. (2022): Hungarian Parliamentary Elections 2022.

- 16.5.2022]. Available at: <https://www.euronews.com/2022/04/03/hungary-election-live-voting-closes-as-viktor-orban-seeks-fifth-term-in-office>
6. NATIONAL ELECTORAL OFFICE OF HUNGARY: Parliamentary election 2022. [online], [cited 14.5.2022], Available at: <https://vtr.valasztas.hu/ogy2022>
 7. TRANSPARENCY INTERNATIONAL: Corruption Perceptions Index 2021 [Accessed 10 April 2022], [cited 14.5.2022]. Available at: <https://www.transparency.org/en/cpi/2021>
 8. UITZ, R. (2022): Hungary's 2022 elections: Prospects for political and constitutional change. [online]. In: www.constitutionnet.org. [cited 15.5.2022]. Available at: <https://constitutionnet.org/news/hungarys-2022-elections-prospects-political-and-constitutional-change>
 9. VASKI, T. (2022): Hungarian Election 2022 – Orbán Gov't Reelected with Two-Thirds Majority. [online], In: www.hungarytoday.hu [cited 15.5.2022]. Available at: <https://hungarytoday.hu/hungarian-election-2022-results/>
 10. WALKER, N. (2022): Hungary: 2022 general election. House of Commons Library, Research Briefing, 11 April 2022, London.

Contact:

PhDr. Peter Csanyi, PhD.

Faculty of International Relations
University of Economics in Bratislava
Dolnozemská cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovakia
e-mail: peter.csanyi@euba.sk

KAZACHSTAN A JEHO MIESTO V „TURKICKOM SVETE“ PODĽA TURECKA

KAZAKHSTAN AND ITS PLACE IN THE "TURKIC WORLD" ACCORDING TO TURKEY (TÜRKIYE)¹

Lubomír Čech

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: lubomir.cech@euba.sk

Abstrakt: Turecké úsilie o líderstvo v „turkickom svete“ má zvýrazniť globálny význam krajiny ako rastúceho mocenského centra v rámci multipolárneho medzinárodného systému. Ako príklad môže slúžiť turecká politika v Strednej Ázii. Využíva svoje postavenie z minulosti a asertívnejšie presadzuje svoje záujmy. Cieľom článku je posúdiť a na príklade Kazachstanu ukázať, ako sa to darí vo vzťahu k jednému z turkických štátov. S využitím metód analýzy a syntézy sa venujeme vybraným otázkam bilaterálnych vzťahov a dochádzame k záveru, že deklarované ambície sa nie celkom Turecku darí realizovať.

Kľúčové slová: Turecko, Turkický svet, turkizmus, neosmanizmus, Kazachstan

JEL: F50, F55

Abstract: Turkey's leadership in the "Turkish world" aims to highlight the country's global importance as a growing centre of power within a multipolar international system. Turkish politics in Central Asia can serve as an example. It uses its position from the past and asserts its interests more assertively. The article aims to assess and show the model of Kazakhstan and how it is doing about one of the Turkish states. Using methods of analysis and synthesis, we address selected issues of bilateral relations and conclude that the declared ambitions are not entirely successful for Turkey.

Keywords: Turkey (Türkiye), Turkish world, Turkism, Neo-Ottomanism, Kazakhstan

JEL: F50, F55

Úvod

Zahranično-politické smerovanie Turecka v jeho ázijskom vektore zahŕňa,² okrem iného, aj postsovietske republiky Zakaukazska a Strednej Ázie s turkickým obyvateľstvom.³ Dochádza tu k prepojeniu panturkizmu a neootomanizmu – dvoch ideologických smerov, ktoré prijal turecký režim Recep Tayyipa Erdoğan. Ich podstatou je vytvorenie nového typu Osmanskej ríše v rozsiahlych oblastiach Eurázie a severnej Afriky. V prípade národov turkického pôvodu — Tatárov, Azerbajdžancov, Kazachov, Kirgizov, Uzbekov, Turkménov, Ujgurov, či Karakalpakov, vystupuje do popredia nacionalistická myšlienka „jednotného turkického národa“ alebo takzvaného „veľkého Turana“, v rámci ktorého by sa mali všetky

¹ Prezident Recep Tayyip Erdogan vydal začiatkom decembra 2021 obežník, v ktorom hovorí, že: „fráza Türkiye najlepšie reprezentuje a vyjadruje, kultúru, civilizáciu a hodnoty tureckého národa.“ Používanie frázy nie je až takou novinkou, Združenie tureckých vývozcov ju začalo používať už v januári 2020. Anglickému označeniu Turkey sa chcela krajina vyhnúť aj preto, že v angličtine to slovo znamená moriak, navyše v hovorovej angličtine sa používa na označenie prepadáku. (pozn. autora).

² ČECH, L. (2013): Turecká zahraničná politika a aktivity v jej ázijskom vektore, s. 82-103.

³ Za turkické štáty označujeme krajiny, v ktorých väčšina obyvateľov hovorí turkickým jazykom ako svojim materinským jazykom, alebo má turkických predkov (pozn. autora).

turkické národy zjednotiť pod vedením Turecka.⁴ Podstatou neoosmanizmu je zjednotiť všetkých moslimov na Blízkom východe pod vládou tureckého kalifa. Výsledkom je, že Turecko podporuje radikálnych islamistov v Sýrii, Líbyi a na Kaukaze. Syntéza týchto dvoch ideológií, z ktorých prvá má etnolingvistický charakter a druhá náboženský a politický, by mala premeniť súčasné Turecko na jeden z najmocnejších štátov na kontinente, na oživenú Osmanskú ríšu.⁵

V oboch prípadoch tu Turecko usiluje o implementáciu koncepcie strategickej hĺbky, k rozvoju ktorej veľkou mierou prispel bývalý šéf vládnucej Strany spravodlivosti a rozvoja v Turecku a bývalý minister zahraničných vecí krajiny Ahmet Davutoğlu. Koncept strategickej hĺbky znamená vytvorenie zóny integračnej príťažlivosti okolo Turecka pre štáty, ktoré boli predtým súčasťou Osmanskej ríše alebo sú etnicky a jazykovo príbuzné s Turkami. Priority zahraničnej politiky Turecka teda dnes pokrývajú regióny ako Blízky východ, juhovýchodná Európa (Balkán), Kaukaz a Stredná Ázia.⁶

1 Projekt „Veľkého Turanu“ ako akčný program turkických krajín

Necelé dva mesiace pred nepokojmi v Kazachstane, 12. novembra 2021, sa v Istanbuli konal VIII. summit „Rady pre spoluprácu turkických hovoriacich štátov“, na ktorom sa zúčastnili lídri Turecka, Azerbajdžanu, Kazachstanu, Uzbekistanu, Kirgizska a Turkménska. Okrem dohôd o hospodárskej spolupráci účastníci summitu oznámili transformáciu Turckickej rady na „Organizáciu turkických štátov“ (OTS) a prijali akčný program pre víziu turkického sveta do roku 2040.⁷ Zaujímavosťou je, že jeho iniciátorom a ideológom bol prvý prezident Kazachstanu Nursultan Nazarbajev, ktorý ešte v roku 2021 počas návštevy Turecka vyzval na zjednotenie 200 miliónov Turkov „od Altaja po Stredozemné more“.⁸

V roku 2017 začal Kazachstan na príkaz Nazarbajeva prechádzať z azbuky na latinu, čo bolo prezentované ako ďalší dôležitý prvok pri zblížovaní s Tureckom.⁹ Nazarbajev si zachoval aj štatút čestného predsedu OTŠ, pričom formálnym generálnym tajomníkom organizácie je kazašský panturkista Bagdad Amrejev, ktorý predtým viedol veľvyslanectvá v Ankare a Teheráne. Skutočným vodcom „Organizácie turkických štátov“, ktorá určuje smerovanie organizácie však zostáva Turecko.¹⁰

Táto organizácia je vnímaná ako vážna výzva pre ruské integračné projekty v postsovietskom priestore, kde sa Turecko usiluje o zvýšenie svojho vplyvu. Vznikol tu problém, ktorý vyplýva z toho, že krajiny ako Kazachstan a Kirgizsko, ktoré sú členmi „Organizácie turkických štátov“, sú súčasne členmi Organizácie dohody o kolektívnej bezpečnosti (ODKB) a Euroázijskej ekonomickej únie (EEU). Keďže sú prostredníctvom Turecka vnímaní pod egidou NATO, sú postavení do opozície voči svojmu partnerovi v ODKB a EEU – Arménsku.¹¹ Napríklad deklarácia OTŠ prijatá na istanbulskom summite obsahuje blahoželanie Azerbajdžanu k prvému výročiu víťazstva v druhej karabašskej vojne a „oslobodeniu okupovaných území“.

Zaujímavosťou je, že vyslanie jednotiek ODKB do Kazachstanu v súvislosti s protivládnu rebéliou, ktorá sa tam odohrala, zintenzívnilo v tureckých médiách diskusie

⁴ ARAS, B. (2017): Turkish Foreign Policy AFTER JULY 15.

⁵ PAVLENKO, D. (2022): Erdoğanov „Veľký Turan“ proti multipolárnemu svetu.

⁶ ČECH, E. (2019): Turecká zahraničná politika v procese zmien, s. 5-23.

⁷ ERŞEN, E. – KÖSTEM, S. (2021): Turkey's Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing, s. 111-128.

⁸ HUBINGER, V. – HONZÁK, F. – POLIŠENSKÝ, J. (1985): Národy celého sveta.

⁹ JUZA, P. (2019): V Astane idú na to v roku 2019 po novom - aj písmom.

¹⁰ ŠKVRNDA, F. st. (2021): Turecko na ceste k strednej veľmoci – II.

¹¹ Arménsko nemôže Turecku zabudnúť, čo sa stalo s arménskym obyvateľstvom na začiatku 20. storočia – násilné presuny a tiež vraždenie civilistov. Turci zase nechcú priznať, že išlo o plánovanú akciu, ktorá je označovaná za genocídu. Pre oba národy ide stále o veľmi „horúcu“ tému (pozn. autora).

o vytvorení vlastnej vojenskej štruktúry založenej na OTŠ, v ktorej by Turecko zohrávalo vedúcu úlohu. Napriek dost' opatrným vyjadreniam tureckých predstaviteľov v súvislosti s udalosťami v Kazachstane bolo Turecko zjavne znepokojené vstupom mierového kontingentu ODKB vedeného Ruskom do krajiny a vnímalo ho ako priame ohrozenie svojich záujmov pri presadzovaní „turkického sveta“.

2 Kazachstan ako preferenčná krajina v stredoázijskom vektore tureckej zahraničnej politiky

Napriek všeobecne uznávanému dominantnému postaveniu Uzbekistanu v rámci regiónu Strednej Ázie, v systéme tureckých priorít to bol Kazachstan, ktorý zaujal prvoradé miesto v stredoázijskom smerovaní jeho zahraničnej politiky. Vzťahy medzi Tureckom a Kazachstanom sa rozvinuli oveľa lepšie a nadobudli inštitucionálne formy. Bolo tomu tak preto, že vzťahy Turecka s Uzbekistanu nefungovali z politických príčin už od 90. rokov 20. storočia. Hlavným dôvodom bolo to, že turecké úrady poskytli útočisko vo svojej krajine niektorým predstaviteľom uzbeckej opozície, vrátane vodcu pravicovej opozičnej strany Erk Muhammada Sáliha, a odmietli ich vydať uzbeckým orgánom. Z uzbeckej strany tu navyše boli obavy z tureckej ekonomickej a kultúrnej expanzie v regióne a v krokoch Turecka videli túžbu zabezpečiť si štatút „vyššie postaveného partnera“. V dôsledku toho zaznamenali určitý tlak aj turecké podniky pôsobiace v Uzbekistane. Kým sa v Uzbekistane nedostal k moci súčasný prezident Šavkat Mirzijojev, vzťahy medzi oboma krajinami boli na minimálnej úrovni.

Kazachstan vždy Turecku imponoval svojím pragmatizmom a politickým multivektorovým prístupom, ako aj bohatým surovinovým potenciálom a relatívne rozvinutou infraštruktúrou pre ekonomickú činnosť, ktorá sa dobre hodí pre turecký biznis. Okrem toho je Kazachstan oveľa bližšie k Turecku ako Uzbekistan – prostredníctvom námornej plavby cez Kaspické more a územie Azerbajdžanu, s ktorým má Turecko dobré vzťahy. Aktívny záujem Turecka vzbudzuje aj priaznivá geostrategická poloha Kazachstanu v strede Eurázie a jeho aktívna účasť na rozvoji transeuroázijských dopravných koridorov v rámci implementácie čínskej Iniciatívy pásu a cesty. Turecké úrady majú záujem o dopravné koridory vedúce z východu na západ cez Turecko a jeho spriatelnené turkické štáty v Zakaukazsku a Strednej Ázii. To môže zvýšiť geopolitickú váhu samotného Turecka a v dlhodobom horizonte môže vytvoriť podmienky pre panturecký priestor hospodárskej a politickej spolupráce.

Pokiaľ ide o Kazachstan, rozvoj vzťahov s Tureckom dodnes nie je formálne zahrnutý v zozname hlavných zahraničnopolitických priorít Kazachstanu. Základy stanovenia cieľov vo vzťahu k Turecku sú obsiahnuté v Koncepcii zahraničnej politiky Kazachstanu na roky 2020 – 2030, ktorá bola prijatá v marci 2020. Kľúčovými prioritami regionálnej a multilaterálnej diplomacie Kazachstanu sú podľa dokumentu „ďalší rozvoj spojeneckých vzťahov s Ruskom, komplexné strategické partnerstvo s Čínskou ľudovou republikou, rozšírené strategické partnerstvo so Spojenými štátmi americkými, strategické vzťahy s krajinami Strednej Ázie, rozšírené partnerstvo s Európskou úniou a štátmi členskými štátov EÚ.“ Turecko nie je zahrnuté v tomto zozname hlavných priorít.¹²

Na inom mieste tohto dokumentu sa však konštatuje, že medzi priority regionálnej a multilaterálnej diplomacie Kazachstanu patrí posilňovanie vzťahov s krajinami východnej, juhovýchodnej a južnej Ázie, Stredného a Blízkeho východu. Okrem toho hovorí aj o dôležitosti aktívnej účasti Kazachstanu na aktivitách medzinárodných organizácií v ázijskom regióne, vrátane účasti na práci Organizácie islamskej spolupráce a Rady pre spoluprácu turkických štátov. Posledná menovaná organizácia, nazývaná aj Turkická rada, vznikla v roku 2009

¹² O Koncepciji vnešnej politiky Respubliki Kazachstan na 2020 – 2030 gody.

z iniciatívy Turecka, Kazachstanu a Azerbajdžanu a zahŕňa všetky štáty Strednej Ázie okrem Turkménska a Tadžikistanu.¹³

3 Ekonomické vzťahy Turecka a Kazachstanu v rámci hospodárskych aktivít Ankary v Strednej Ázii

Na konci druhej dekády nového milénia turecké investície v Strednej Ázii presiahli čiastku 85 miliárd USD.¹⁴ V roku 2020 turecký holding TAV Airports získal 100 % podiel na letisku v Almaty, najväčšom meste Kazachstanu. Ambiciózne sú aj plány do budúcnosti: Turecko má v úmysle spolu s Čínou realizovať projekt transkaspickej dopravnej cesty, tepny, ktorá spojí krajiny turkického sveta. Vybudovaním koridoru si Turecko zabezpečí priamy vstup do Strednej Ázie, čím sa zvýši export vyrobeného tovaru, ako aj import surovín. Tento región je pre Ankaru zaujímavý aj z hľadiska diverzifikácie dodávok energie do Turecka. Ankara sa snaží zvýšiť dodávky kazašskej ropy cez ropovod Baku-Tbilisi-Ceyhan a turkménskeho plynu cez transanatolský plynovod, ktorý je súčasťou projektu Južný plynový koridor. Takéto plány svedčia o zámere Turecka stať sa významným „energetickým uzlom“ Eurázie, cez ktorý bude Európa dostávať plyn z Ruska, Strednej Ázie, Azerbajdžanu a východného Stredomorja.¹⁵

Treba poznamenať, že existujúce možnosti na realizáciu uvedených cieľov nie sú malé. Turecko má zásadne odlišnú ekonomickú štruktúru ako krajiny Strednej Ázie, vďaka čomu dokáže uspokojiť dopyt krajín regiónu po tých druhoch tovaru, ktoré sami nevyrábajú. Objemy vývozu sú však obmedzené kvôli nedostatku rozvinutej infraštruktúry.¹⁶ Od roku 2010 do roku 2020 obchod medzi Tureckom a stredoázijskými krajinami vzrástol z 5,5 miliardy USD na 6,3 miliardy USD. Napriek tomu je toto číslo iba o niečo viac ako 1,5 % celkového obratu zahraničného obchodu krajiny.¹⁷

Turecko obchoduje predovšetkým s Uzbekistanom a Kazachstanom. Obchodný obrat s každou z týchto krajín presahuje 2 miliardy dolárov, avšak v zozname hlavných obchodných partnerov týchto republík nie je Turecko ani v prvej trojke. Je pre neho ťažké konkurovať Rusku a Číne a preto jeho úspešnosť pri budovaní svojej ekonomickej prítomnosti v Strednej Ázii je výrazne menší v porovnaní s úspechmi významnejších aktérov.¹⁸

Kazachstan a Turecko majú v úmysle zintenzívniť bilaterálne ekonomické väzby a v dlhodobom horizonte dotiahnuť vzájomný obchod na 10 miliárd USD. Na konci roka 2020 obchodný obrat medzi Tureckom a Kazachstanom presiahol 3 miliardy USD. Pre porovnanie: obchodný obrat medzi Ruskom a Kazachstanom v roku 2019 dosiahol 19,6 miliardy USD.¹⁹

Za pozornosť stojí fakt, že turecký dovoz do Kazachstanu v roku 2020 vzrástol v porovnaní s rokom 2019 o 25 %, kým vývoz z Kazachstanu do Turecka naopak o 15 % klesol. Pokles exportných dodávok je spôsobený predovšetkým tým, že leví podiel na exporte Kazachstanu do Turecka tvoria ropné produkty a ďalšie suroviny (meď a hliník). Je pravdepodobné, že súčasný trend vyšších cien uhl'ovodíkov zvýši objem kazašského exportu do Turecka. Z dlhodobého hľadiska sme ešte pred vojnou na Ukrajine uvažovali o tom, že vývoz uhl'ovodíkov bude ohrozený, keďže sme boli svedkami aktívneho úsilia vyspelých krajín a vedenia západných koncernov k prechodu na „zelenú energiu“. Ale vojna Ruska voči Ukrajine prehodnocuje všetky scenáre o strednodobom poklese cien fosílnych palív.²⁰

¹³ O Koncepciji vnešnej politiky Respubliki Kazachstan na 2020 – 2030 gody.

¹⁴ USENOV, A. (2021): Turcija v Central'noj Aziji: vlijanije i limity.

¹⁵ KÖSTEM, S. (2019): The Power of the Quiet? Turkey's Central Asia Strategy.

¹⁶ ČECH, L. (2020): Islamic Economic Thinking in the Countries of Post-Soviet Central Asia and Transcaucasia – Myth or Reality?, s. 917-927.

¹⁷ TRADE MAP. (2022): Trade statistics for international business development.

¹⁸ Tamtiež.

¹⁹ VOROBEV, A. (2021): Kazachstan i Turcija: opcional'naja družba.

²⁰ VOROBEV, A. (2021): Kazachstan i Turcija: opcional'naja družba.

Scenár zintenzívnenia obchodných vzťahov medzi oboma krajinami, v ktorom sa rast obchodu dosiahne najmä zvýšením tureckého exportu do Kazachstanu, nie je pre Kazachov celkom výhodný. Bude sa tak opakovať situácia s obchodným obratom medzi Kazachstanom a Ruskom, kde z roka na rok diverzifikovanejšie dovozné dodávky z Ruskej federácie viedli k zápornému saldu zahraničného obchodu Kazachstanu. Pre Turecko môže byť takýto scenár zintenzívnenia obchodných vzťahov s Kazachstanom výhodný, keďže umožní zvýšiť vlastný export, ako aj využiť územie a dopravno-logistický potenciál Kazachstanu na export do ďalších stredoázijských štátov.

V tomto smere je dôležitou otázkou vo vývoji hospodárskej agendy bilaterálnej spolupráce pre Turecko posilnenie dopravnej a logistickej komunikácie s Kazachstanom cez Azerbajdžan a Kaspické more. Nové možnosti na realizáciu tejto úlohy sa otvorili po karabašskej vojne v roku 2020. Podľa dohôd uzavretých v rámci urovnania konfliktu získal Azerbajdžan právo postaviť železnicu z azerbajdžanskej exklávy Nachičevan hraničiacej s Tureckom na hlavné územie Azerbajdžanu cez územie Arménska. Bezpečnosť arménskeho úseku železnice by mal zabezpečovať ruský vojenský personál. Po dokončení všetkých etáp výstavby táto trasa umožní prepojenie územia Turecka a kaspického pobrežia Azerbajdžanu s ďalším prístupom do krajín Strednej Ázie.²¹

4 Nástroje soft power ako súčasť vytvárania „novej turkickej identity“

Spolu s ekonomikou v 90. rokoch Turecko stavilo v Kazachstane na používanie širokej škály nástrojov soft power. Základ tureckej politiky tvorilo niekoľko hlavných smerov, medzi ktorými možno vyčleniť politiku týkajúcu sa popularizácie tureckého jazyka, kultúry a histórie a v širšom slova zmysle systému vzdelávania. V rámci tejto politiky môžeme poukázať na niekoľko hlavných priorít, ktoré sleduje turecká strana. Ide najmä o vývoj „novej turkickej identity“ pod jej vedením, založenej predovšetkým na myšlienke kultúrneho a náboženského spoločenstva, ktoré tvorí jednotný súbor hodnôt ako základ svetonázoru obyvateľstva turkicky hovoriacich krajín. V budúcnosti má poslúžiť ako platforma pre efektívnu interakciu z ekonomického aj politického hľadiska.²²

V Kazachstane sme v uplynulej dekáde zaznamenali nárast protureckých nálad, ktoré tu však boli vždy vzhľadom na kultúrnu a jazykovú blízkosť národov. Najnovší nárast takýchto nálad sa spája najmä s úlohou Turecka v konflikte v Náhornom Karabachu. Samotného tureckého prezidenta Erdogana časť kazašského obyvateľstva vníma ako silného a spravodlivého lídra. Je tiež dôležité, že Turecko priamo a prostredníctvom medzinárodných organizácií, ako je Turecká rada, oznámilo kroky na pomoc Azerbajdžanu pri povojnovej rekonštrukcii oblastí, ktoré sa vrátili pod jeho kontrolu. Demonštrácia pripravenosti Turecka poskytnúť „bratskú pomoc“ vzbudzuje nadšenie a pozitívne ohlasy nielen v Azerbajdžane, ale aj v mnohých ďalších krajinách. Súčasne tým vyslala signál spoločnostiam v Kazachstane a v ďalších stredoázijských štátoch, že má zodpovedajúci ekonomický potenciál.

Takéto pocity verejnosti sú však väčšinou emocionálneho charakteru a nie vždy majú pevný a stabilný základ. Ako ukazuje prax, záujmy rôznych štátov sa budú líšiť, a to aj napriek podobnosti jazyka a kultúry. V modernom svete sa väčšina štátov spolieha na pragmatizmus. Príkladom toho je niekoľko desaťročí trvajúca kríza jazykových a kultúrnych vzťahov s medzi Uzbekistanom a Tureckom. Ďalším príkladom je oficiálny postoj Kazachstanu a ďalších stredoázijských štátov ku konfliktu o Náhorný Karabach v roku 2020, ktorý sa výrazne líšil od tureckého postoja. Kazachstan a ďalšie hlavné mestá stredoázijských štátov sa dištancovali od

²¹ GRJAZEV, A. (2020): Armejskaja družba: kak Turcija iščet sojuznikov v Strednej Aziji. Eksperti ocenili sozdanije bloka „Armiji Turana“ vo glave s Turciej.

²² SARIMSOKOV, Z. (2020): Tjurkskij faktor v politike mjagkoj sily Turciji v otnošenijach so stranami Central'noj Aziji. s. 613; KAYA, A. – TECMEN, A. (2011). The role of common cultural heritage in modern Turkey's external promotion.

podpory jednej zo strán konfliktu a deklarovali svoj záväzok k diplomatickému urovnaniu a procesu rokovaní.

V žiadnom prípade však nepodceňujme vplyv, ktorý Turecko uplatňuje v rámci činnosti Turkickej rady.²³ Prostredníctvom Turkickej rady sa prijímajú opatrenia na hospodárske a humanitárne zblíženie Turecka s Azerbajdžanom a štátmi Strednej Ázie. Je otázne, či sa Turecko snaží vybudovať svoju vlastnú „euroázijskú úniu“, ktorá sama je stále v ranom štádiu vývoja. Prezident Erdogan počas neformálneho summitu Turkickej rady, ktorý sa konal koncom marca,²⁴ načrtnol vedúcim predstaviteľom ostatných členských krajín organizácie dôležitosť dokončenia úplnej inštitucionalizácie združenia, pomoci Azerbajdžanu pri obnove oslobodených regiónov, ako aj potrebu rozvíjať neprerušované dodávky do Európy cez Kaspické more cez dopravný východo-západný koridor.

Záver

Turecko sa dnes usiluje o líderstvo v „turkickom svete“, čo má podčiarknuť globálny význam krajiny ako rastúceho mocenského centra v rámci multipolárneho medzinárodného systému. Jeho politika v Strednej Ázii je toho dokladom. Zároveň treba poznamenať, že napriek prejavenej aktivite a ambíciám má táto politika Turecka množstvo črt, ktoré vyvolávajú otázky.

Hoci sa často objavuje paralela medzi súčasnými krokmi Turecka v Strednej Ázii a ruskou politikou „návratu“ na Blízky východ od roku 2015, stále platí, že od začiatku 90. rokov rovnako aj dnes zostáva Turecko v Strednej Ázii menším neregionálnym hráčom. Potvrdzujú to obmedzené kroky krajiny, ktoré sa prejavujú v otázkach bezpečnosti a jej neschopnosť priamo zasahovať do procesu riešenia krízových situácií, čo zatiaľ bolo výsadou Ruskej federácie. Preto aj napriek aktívnej rétorike v otázke vojenskej spolupráce sa hlavný dôraz kladie práve na tie oblasti, kde je vplyv iných hráčov obmedzený. Hovoríme teda napríklad o kultúre a vzdelávaní, ekonomike a humanitárnej oblasti. Takáto orientácia však ešte nehovorí o jej úspešnosti a účinnosti vzhľadom na špecifickosť prejavu výsledkov týchto netradičných nástrojov zahraničnej politiky.

Okrem toho, problémy v snahe predstaviť región pod tureckým „vedením“ a prevládajúca bilaterálna interakcia, založené najmä na ideológii panturkizmu, sú limitom pre tureckú politiku. Skutočná efektívnosť existujúceho inštitucionálneho rámca pre vzájomnú interakciu je nízka. Jedným z hlavných problémov je objektívny nedostatok dostatočných vnútorných zdrojov Turecka (finančných, vojenských, technologických atď.) v porovnaní s inými neregionálnymi aktérmi v Strednej Ázii (predovšetkým Ruskom a Čínou). Zároveň stále existuje – aj keď oveľa menej výrazný – multivektorový turecký prístup k zahraničnej politike.

To všetko naznačuje, že napriek zjavnému zintenzívneniu tureckej politiky v Strednej Ázii sa v mnohých ohľadoch zdajú byť z dlhodobého hľadiska príliš ambiciózne. To však nepopiera rastúci význam krajiny pre Strednú Áziu ako celok v kontexte budovania stratégií pre tretie štáty (Rusko, Čína atď.). Zároveň je podľa nášho názoru hlavnou podmienkou pozitívneho vývoja situácie pre Turecko posilnenie ekonomického bloku spolupráce

²³ Za zlomový možno považovať IX. summit (2009), kedy bola vytvorená Rada spolupráce turkojazyčných krajín (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi). V praxi sa používa často názov Turkická rada (<https://www.turkkon.org>). Jej model fungovania a štruktúra boli prevzaté z Ligy arabských krajín a ide o medzinárodnú organizáciu, ktorú tvoria súčasné turkické štáty s cieľom rozvoja všestrannej spolupráce medzi členskými štátmi. Tými sú: Azerbajdžan, Kazachstan, Kirgizsko, Turecko a (od roku 2019) Uzbekistan. Štatút pozorovateľa má Maďarsko (od r. 2019 aj Turkménsko).

²⁴ The 1st Meeting of the Heads of Institutions in charge of Religious Affairs of the Organization of Turkic States convened in Istanbul.

s krajinami regiónu, čo doplní aktivity v kultúrnej a humanitárnej oblasti a vytvorí základ tureckého vplyvu v regióne.

Istá výhoda pri posudzovaní kazaško-tureckej spolupráce spočíva v tom, že Kazachstan nie je odkázaný na spoluprácu s Tureckom. Politický a ekonomický potenciál Turecka dnes neumožňuje a ani v dohľadnej budúcnosti neumožní premietnuť silný vplyv na Kazachstan a ďalšie štáty Strednej Ázie. Ak Turecko ponúkne nepriaznivé podmienky, Kazachstan môže takmer vždy bez väčšej ujmy spomaliť rozvoj spolupráce s tureckou stranou, prejsť na spoluprácu s inými medzinárodnými hráčmi zastúpenými v regióne a čakať na výhodnejšie ponuky z Turecka.

Zároveň je celkom možné, že práve tento fakultatívny charakter interakcie s Tureckom, na rozdiel od menej alternatívneho charakteru vo vzťahoch s Ruskom, Čínou a Spojenými štátmi americkými, robí spoluprácu oboch krajín flexibilnejšou, produktívnejšou a posilnenie sympatií k partnerskému štátu povzbudí Kazachstan spolupracovať a upevňovať kontakty.

Použitá literatúra:

1. ARAS, B. (2017): Turkish Foreign Policy After July 15. [online]. In: *ipc.sabanciuniv.edu*. February 2017. Istanbul Policy Center. 12 s. ISBN: 978-605-9178-73-0. [Citované 17. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/turkish-foreign-policy-after-july-15-7fc40f/turkish-foreign-policy-after-july-15-7fc40f.pdf>.
2. ČECH, Ľ (2013): Turecká zahraničná politika a aktivity v jej ázijskom vektore. Registrovaný: Web of Science. In: *Politické vedy: časopis pre politológiu, najnovšie dejiny, medzinárodné vzťahy, bezpečnostné štúdiá*. Banská Bystrica: Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov UMB, 2013. ISSN 1335-2741, 2013, roč. 16, č. 3, s. 82-103.
3. ČECH, Ľ (2019): Turecká zahraničná politika v procese zmien. In: *Medzinárodné vzťahy: vedecký časopis pre medzinárodné politické, ekonomické, kultúrne a právne vzťahy*. Bratislava: Fakulta medzinárodných vzťahov EUBA, 2019. ISSN 1339-2751, 2019, roč. 17, č. 1, s. 5-23.
4. ČECH, Ľ. (2020): Islamic Economic Thinking in the Countries of Post-Soviet Central Asia and Transcaucasia – Myth or Reality? In: *Journal of Business and Economics*. New York: Academic Star Publishing Company, 2020. ISSN 2155-7950, 2020, vol. 11, no. 8, s. 917-927.
5. ERŞEN, E. – KÖSTEM, S. (2021): *Turkey's Pivot to Eurasia: Geopolitics and Foreign Policy in a Changing World Order*. London & New York: Routledge, 2021. 212 s., s. 111-128. ISBN 9781032092317.
6. GRJAZEV, A. (2020): Armejskaja družba: kak Turcija iščet sojuznikov v Strednej Aziji. Eksperti ocenili sozdanije bloka „Armiji Turana“ vo glave s Turciej. [online]. In: *gazeta.ru*. 28 oktjabrja 2020. [Citované 19. 4. 2022.] Dostupné na internete: https://www.gazeta.ru/politics/2020/10/28_a_13337641.shtml?updated.
7. HUBINGER, V. – HONZÁK, F. – POLIŠENSKÝ, J. (1985): *Národy celého sveta*. Praha: Mladá fronta, 1985. 392 s. ISBN 23-011-85.
8. JUZA, P. (2019): V Astane idú na to v roku 2019 po novom - aj písmom. [online]. In: *noveslovo.sk*. 18. 01. 2019. [Citované 9. 4. 2022.] Dostupné na internete: https://www.noveslovo.sk/c/V_Astane_idu_na_to_v_roku_2019_po_novom_aj_pismom
9. KAYA, A. – TECMEN, A. (2011). The role of common cultural heritage in modern Turkey's external promotion: Yunus Emre Cultural Centres. [online]. In: *Working Paper № 4, EU/4/2011*. İstanbul Bilgi University, European Institute, 2011. 24 s. [Citované 11. 4. 2022.] Dostupné na internete: https://www.academia.edu/38329529/THE_ROLE_OF_COMMON_CULTURAL_HERITAGE_IN_EXTERNA

L_PROMOTION_OF_MODERN_TURKEY_YUNUS_EMRE_CULTURAL_CENTRES.

10. KÖSTEM, S. (2019): The Power of the Quiet? Turkey's Central Asia Strategy. [online]. In: *ispionline.it*. 03 October 2019. [Citované 5. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.ispionline.it/en/pubblicazione/power-quiet-turkeys-central-asia-strategy-24069>
11. O Koncepciji vnešnej politiky Respubliki Kazachstan na 2020 – 2030 gody. [online]. In: *akorda.kz*. 9 marta 2020 goda. [Citované 21. 4. 2022.] Dostupné na internete: https://www.akorda.kz/ru/legal_acts/decrees/o-koncepcii-vneshnei-politiki-respubliki-kazahstan-na-2020-2030-gody.
12. PAVLENKO, D. (2022): Erdoğanov „Veľký Turan“ proti multipolárnemu svetu. [online]. In: *news-front.info*. 21. 1. 2022. [Citované 18. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://sk.news-front.info/2022/01/21/erdoganov-velky-turan-proti-multipolarnemu-svetu/>.
13. SARIMSOKOV, Z. (2020): Tjurkskij faktor v politike mjagkoj sily Turciji v otnošenijach so stranami Central'noj Aziji. In: *Postsovietskije issledovanija*, 2020, № 7, s. 613.
14. ŠKVRNDA, F. st. (2021): Turecko na ceste k strednej veľmoci – II. [online]. In: *noveslovo.sk*. 09. 04 2021. [Citované 9. 4. 2022.] Dostupné na internete: https://noveslovo.sk/c/Turecko_na_cestech_k_strednej_velmoci_II.
15. The 1st Meeting of the Heads of Institutions in charge of Religious Affairs of the Organization of Turkic States convened in Istanbul. [online]. In: *turkkon.org*. 18. 04. 2022. [Citované 19. 4. 2022.] Dostupné na internete: https://www.turkkon.org/en/haberler/the-1st-meeting-of-the-heads-of-institutions-in-charge-of-religious-affairs-of-the-organization-of-turkic-states-convened-in-istanbul_2508.
16. TRADE MAP. Trade statistics for international business development. [online]. In: *trademap.org*. [Citované 20. 4. 2022.] Dostupné na internete: https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1.
17. USENOV, A. (2021): Turcija v Central'noj Aziji: vlijanije i limity. [online]. In: *caa-network.org*. 13. 07. 2021. [Citované 4. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.caa-network.org/archives/21989/turcziya-v-czentralnoj-azii-vliyanie-i-limity>.
18. VOROBEV, A. (2021): Kazachstan i Turcija: opcional'naja družba. [online]. In: *russiancouncil.ru*. 22. 04. 2021. [Citované 20. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/analytics/kazakhstan-i-turtsiya-optcionalnaya-druzha/>.

Kontakt:

doc. PhDr. Ľubomír Čech, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: lubomir.cech@euba.sk

POSTAVENIE NÓRSKA V KONTEXTE SÚČASNEJ ENERGETICKEJ KRÍZY

ROLE OF NORWAY IN THE CONTEXT OF THE CURRENT ENERGY CRISIS

Tatiana Damašková

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: tatiana.damaskova@euba.sk

Abstrakt: Článok sa zaoberá postavením Nórska ako jedného z kľúčových dodávateľov plynu pre európsky trh. Poskytuje prehľad o vývoji a prognózach produkcie plynu v Nórsku, ako aj o konkrétnych krokoch, ktoré Nórsko podniklo na zvýšenie produkcie v kontexte hrozieb energetickej krízy v Európe. Analýza a závery sa robili najmä na základe štatistík a faktov zverejnených na stránkach nórskej vlády a Medzinárodnej energetickej agentúry.

Kľúčové slová: Nórsky ropný a plynárenský priemysel, energetická kríza v Európe

JEL: Q34, Q35

Abstrakt: The article deals with the position of Norway as one of the key gas suppliers for the European market. It provides an overview of the development and forecasts of gas production in Norway, as well as the concrete steps that Norway has taken to increase production in the context of the threats of the energy crisis in Europe. Analysis and conclusions were made mainly on the basis of statistics and facts published on the websites of the Norwegian government and the International Energy Agency.

Keywords: Norwegian oil and gas industry, energy crisis in Europe

JEL: Q34, Q35

Úvod

Ruská invázia na Ukrajinu spustila veľkú krízu dodávok energie, ktorá posunula ceny komodít na nové maximá. Konflikt vyvolal ďalší výrazný tlak na trhy so zemným plynom a zvýšil neistotu najmä pre európsky trh závislý od dovozu ruského plynu, ktorý v minulom roku predstavoval 140 miliárd metrov kubických, alebo okolo 40% celkovej spotreby.¹ Európska únia (EÚ) bola nútená prehodnotiť svoju energetickú stratégiu a pripraviť pohotovostný plán na nadchádzajúce zimné obdobie. Nórsko ako kľúčový dodávateľ plynu a strategický partner EÚ podniklo neodkladne kroky na zvýšenie produkcie. V článku analyzujeme krátkodobú prognózu produkcie plynu v Nórsku a hľadáme odpoveď na otázku, do akej miery je Nórsko schopné uspokojiť zvýšený dopyt po plyne v Európe. Analýzu a závery sme robili najmä na základe štatistík a faktov zverejnených na stránkach nórskej vlády a Medzinárodnej energetickej agentúry.

1 Podiel Nórska na dovoze plynu do Európy

Od objavenia prvých ložísk ropy a plynu koncom 60. rokov minulého storočia Nórsko vybudovalo pozoruhodný ropný priemysel, ktorý sa stal nosným pilierom nielen ekonomiky krajiny, ale celej Európy. V súčasnosti je Nórsko najväčším európskym exportérom ropy a tretím najväčším exportérom plynu na svete, pričom pokrýva približne 25% spotreby plynu

¹ INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022b): Gas Market Report, Q2-2022.

v Európskej únii a vo Veľkej Británii.² Historicky sa na nórskom šelfe ťažilo celkovo na 119 poliach. Na začiatku r. 2022 sa ťažilo na 94 poliach: 71 v Severnom mori, 21 v Nórskom mori a dve v Barentsovom mori. V r. 2021 začali produkciu štyri nové polia a ďalších šesť polí bolo na konci roka vo fáze prípravy na ťažbu. V súčasnosti sa rozhoduje o ťažbe na ďalších 88 náleziskách. Podľa Ministerstva pre ropu a energetiku sa doteraz vyťažilo približne 50 % ropných zdrojov.³

Nórsky štát od začiatku prevzal rozhodujúcu právomoc pri výkone politických, administratívnych a ekonomických funkcií v riadení ropného priemyslu, organizácii štátnych inštitúcií a v systéme prerozdelenia naturálnej renty. Je potrebné poznamenať, že deklarovaný záväzok štátu nakladať s prírodnými zdrojmi tak, aby to prospelo celej nórskej spoločnosti, nebol len formálnym sloganom. Historické vzťahy medzi politikmi a občanmi, vládou, obchodnými spoločnosťami a zahraničnými investormi sú založené na dlhodobej dôvere. Nórsky ropný priemysel stanovuje najvyšší štandard z hľadiska ochrany životného prostredia a stal sa príkladom osvedčených postupov. Okrem toho Nórsko zriadilo vládny dôchodkový fond na ochranu ekonomiky pred prehriatím a budovanie blahobytu pre budúce generácie.

Dodnes je najdôležitejším subjektom v nórskom ropnom a plynárenskom priemysle štátny koncern Equinor (do r. 2018 nazývaný Statoil), ktorý zastáva popredné miesto v dodávkach ropy a plynu na svetových trhoch. Equinor vykonáva ťažbu z asi 60% všetkých uhľovodíkových zdrojov na kontinentálnom šelfe. Ďalší štátny podnik spoločnosť Petoro, úplne alebo čiastočne vlastní tretinu zásob ropy a zemného plynu v krajine, ropovody, 40 polí a 137 ťažobných licencií.⁴

Ako je vidieť z údajov tabuľky 1, čistý peňažný tok štátu po prepade trhu počas krízy COVID-19 vykazuje v r. 2022. prudký nárast. Rekordné peňažné príjmy sa očakávajú aj v r. 2022 a dosiahnu viac ako 900 miliárd NOK, čo je spôsobené ako nárastom svetových cien, tak aj zvýšením celkovej produkcie kvôli kritickému dopytu po vypuknutí vojny na Ukrajine. To všetko umožňuje štátu udržať si kontrolu nad strategickým sektorom a v prípade potreby flexibilné regulovať výrobu a distribúciu.

Za zmienku stojí konsenzus medzi nórskou vládou a odbormi dosiahnutý v júni r. 2022 pre ukončenie štrajku zamestnancov v snahe zabezpečiť strategické dodávky plynu pre európsky trh.

Tabuľka 1: Očakávaný čistý peňažný tok štátu z ropných činností

mil. NOK	2021	2022
Dane	85,7	536,8
Environmentálne dane a poplatky	6,1	7,6
Čistý peňažný tok z priamej finančnej účasti štátu	185,2	361,9
Dividendy Equinor	10,5	26,7
Čistý peňažný tok štátu	287,5	933

Zdroj: Ministerstvo financií Nórska

² NORWEGIAN MINISTRY OF PETROLEUM AND ENERGY (2022). Dostupné na internete: <https://www.norsketroleum.no>.

³ Tam tiež

⁴ Tam tiež

2 Podiel Nórska pri realizácii novej energetickej stratégie EÚ

Začiatkom 70. rokov 20. storočia domáca produkcia v Európe pokrývala väčšinu dopytu po plyne. Následne v dôsledku rýchlejšieho rastu spotreby a poklesu produkcie plynu v Holandsku a Veľkej Británii, sa európsky trh stal viac závislý od dovozu.⁵ Nórsky šelf sa tak stal hlavnými domácim zdrojom plynu v Európe. Dnes sa takmer všetok nórsky plyn prostredníctvom plynovodu dodávaabuš na západoeurópsky trh. Najväčšími dovozcami plynu z Nórska, podľa prvého miesta dodania, v r. 2021 boli krajiny západnej Európy: Nemecko (43 %), Francúzsko (15 %), Veľká Británia (29 %) a Belgicko (13 %). Vo svojich vzťahoch s EÚ sa Nórsko vždy snažilo o dlhodobé zmluvy na zabezpečenie dodávok a prípadných nórskejších investícií do dopravnej infraštruktúry EÚ.⁶ Zároveň diverzifikácia dodávok a liberalizácia trhu plynu boli prioritami európskej stratégie. Dnes sa bohužiaľ ukázalo, že Rusko, ktoré manipulatívne získalo podiel na európskom trhu s plynom v snahe presadiť svoje geopolitické ambície seriózne ohrozilo energetickú bezpečnosť Európy.

Medzinárodné spoločenstvo podniklo naliehavé kroky pre zmiernenie hrozieb energetickej krízy. V marci r. 2022 Medzinárodná energetická agentúra (EIA) navrhla 10-bodový plán na zníženie závislosti Európskej únie od ruského zemného plynu. Jedným z bodov tohto návrhu je zvýšenie dovozu od iných dodávateľov vrátane Nórska, ktorý by sa v priebehu budúceho roka mohol zvýšiť až o 10 miliárd metrov kubických.⁷

V apríli r. 2022 EÚ vytvorila spoločnú energetickú platformu s cieľom zabezpečiť dodávky energie za dostupné ceny a postupne odstrániť závislosť od ruského plynu.

V júni sa nórsky minister pre ropu a energetiku Terje Aasland stretol s podpredsedom Európskej komisie Fransom Timmermansom, kde sa dohodlo o spoločnom vyhlásení EÚ a Nórska⁸ v otázkach energetickej stratégie a núdzovom zvýšení dodávok plynu do EÚ. Strany zdôraznili mimoriadne silný vzťah medzi EÚ a Nórskom ako susedmi, partnermi a spojencami, ktorí zdieľajú spoločné základné hodnoty, ciele v oblasti klímy a spoločný regulačný rámec prostredníctvom Európskeho hospodárskeho priestoru. EÚ a Nórsko vyjadrili spoločný záujem naďalej rozvíjať ropný sektor v Nórsku. Podľa spoločného vyhlásenia Nórsko ostane významným exportérom ropy a plynu aj po r. 2030.

Na základe vyššie uvedených skutočností, sa dá predpokladať, že Nórsko prehodnotí predošle klesajúce dlhodobé prognózy predaja (Graf 1), čo potvrdzuje aktualizovaná krátkodobá prognóza Ministerstva pre ropu a energetiku zobrazená na grafe 2, podľa ktorej, sa ma produkcia plynu zvýšiť do 122 miliárd metrov kubických. To je o 9 miliárd metrov kubických viac ako predaj plynu v r. 2021 a predstavuje nárast o približne 8 percent. Už počas prvého štvrtroka dodali nórske spoločnosti o 1,7 miliardy metrov kubických, respektíve o 6 percent viac plynu ako v rovnakom štvrtroku 2021. Väčšina nárastu súvisí so zvýšenými dodávkami cez plynovody. Vo viacerých oblastiach boli zavedené opatrenia, ktoré môžu v krátkodobom horizonte viesť k zvýšeniu dodávok. Tomu sa budeme podrobnejšie venovať v záverečnej časti článku.

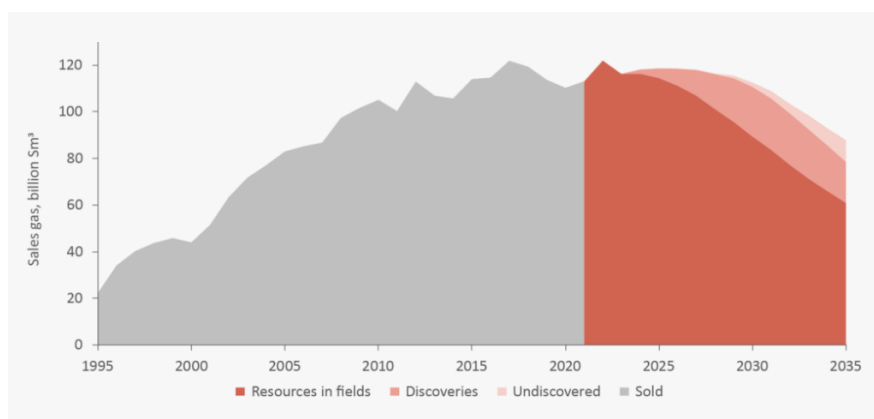
⁵ DICKEL R. et al. (2014): Reducing European Dependence on Russian Gas. s.12

⁶ HARBO, F. (2008): The European Gas and Oil Market: The Role of Norway, s. 46

⁷ INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022a): A 10-Point Plan to Reduce the European Union's Reliance on Russian Natural Gas.

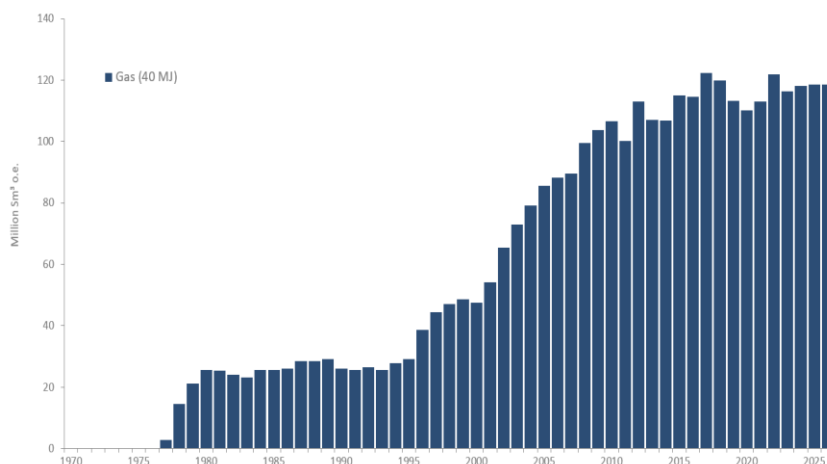
⁸ NORWEGIAN MINISTRY OF PETROLEUM AND ENERGY (2022). Dostupné na internete: <https://www.norskpetroleum.no>

Graf 1: Očakávané objemy predaja plynu z nórskeho poľí (1995 – 2035)

Zdroj: Ministerstvo pre ropu a energetiku Nórska

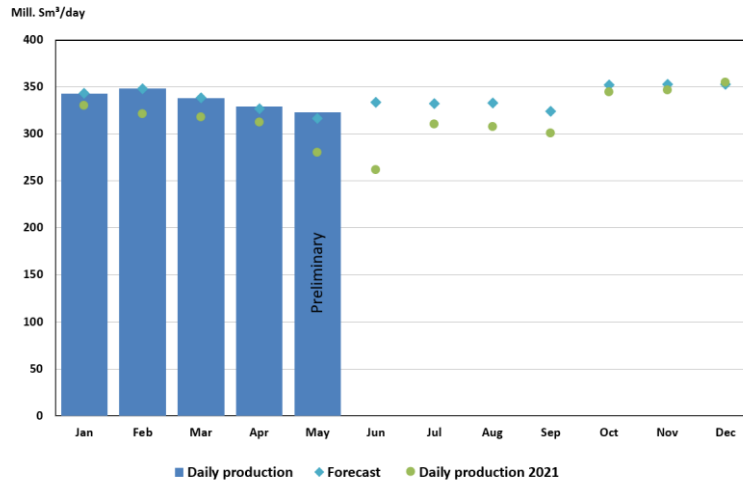
Graf 2: Historická a očakávaná produkcia plynu v Nórsku, 1970 – 2026

Zdroj: Ministerstvo pre ropu a energetiku Nórska

Ďalší graf 3 zobrazuje vývoj produkcie plynu za obdobie január až máj r. 2022 v porovnaní s rovnakým obdobím predchádzajúceho roka. Produkcia plynu za prvých päť mesiacov aktuálneho roka dosiahla 50,8 miliardy metrov kubických, čo predstavuje 8 % nárast v porovnaní s predchádzajúcim rokom. Ako už bolo uvedene, podarilo sa to dosiahnuť vďaka vyššiemu využitiu exportných kapacít, menej náročným plánom letnej údržby a revízií ťažobných kvót smerom hore.

Graf 3: Produkcia plynu 2022

Zdroj: Nórske ropné riaditeľstvo

3 Opatrenia na zvýšenie produkcie plynu

Nórska vláda, ktorá ma rozhodujúcu právomoc podporila snahu spoločností udržať momentálnu vysokú úroveň výroby plynu. Ministerstvo pre ropu a energetiku Nórska schválilo žiadosti o revidované povolenia na ťažbu pre polia Oseberg, Troll a Heidrun. Momentálne polia na nórskom kontinentálnom šelfe produkujú takmer maximálnu kapacitu. Produkčné spoločnosti priebežne vyhodnocujú príležitosti pre budúcu produkciu plynu zo svojho portfólia aktív. Okrem toho, po dvojročnej odstavke z dôvodu požiaru, sa obnovila výroba LNG v Hammerfest. Ďalej by sme chceli podrobne uviesť konkrétne kroky, ktoré pomohli nórske výrobcovi zvýšiť produkciu.

V marci nórsky energetický operátor Equinor oznámil, že spolu so svojimi partnermi v nadchádzajúcich mesiacoch zvýši dodávky zemného plynu do Európy. Povolenia na zvýšenú ťažbu vydané Ministerstvom ropu a energetiky umožnia spoločnosti Equinor udržiavať vysokú úroveň ťažby na svojich plynových poliach Troll, Oseberg a Heidrun. Upravené povolenia na ťažbu umožňujú ložisku Oseberg zvýšiť vývoz plynu o približne jednu miliardu metrov kubických v období do 30. septembra. Pre oblasť Heidrun sa export plynu môže v kalendárnom r. 2022 zvýšiť o 0,4 miliardy metrov kubických. Plánované májové odstavky na štyroch plošinách na poli Oseberg sa presunú na september 2022. To od mája do septembra urýchli produkciu o niečo menej ako 500 miliónov metrov kubických. Ministerstvo pre ropu a energetiku Nórska schválilo žiadosť spoločnosti Equinor o flexibilnejšie povolenie ťažby pre pole Oseberg na aktuálny plynárenský rok, čo umožní v poli zachovať maximálnu produkciu. Oseberg tak môže do 30. septembra 2022. zvýšiť export plynu o približne 1 miliardu metrov kubických. Ide o približne 15 až 20-percentný nárast za súčasný plynárenský rok, čo predstavuje tohtoročnú produkciu približne 7 miliárd metrov kubických. Okrem toho, Ministerstvo pre ropu a energetiku schválilo žiadosť spoločnosti Equinor o zvýšenie povolenia na ťažbu na 38 miliárd metrov kubických plynu pre pole Troll na aktuálny plynárenský rok. To zvyšuje produkciu o 1 miliardu metrov kubických, čo zodpovedá nárastu o niečo menej ako 3 percentá pre pole Troll v tomto plynárenskom roku, v prípade straty produkcie z iných polí. Zároveň na poli Heidrun sa produkcia plynu zvýši o 0,4 miliardy metrov kubických, čo predstavuje nárast až o cca. 30 percent.⁹

⁹ NORWEGIAN MINISTRY OF PETROLEUM AND ENERGY (2022). Dostupné na internete: <https://www.norskpetsroleum.no>

Záver

Súčasná kríza posilnila vzťahy medzi EÚ a Nórskom. Nórsko bude naďalej zohrávať významnú úlohu v európskej energetickej politike. Na základe vyššie uvedených skutočností a dát môžeme predpokladať, že Nórsko prehodnotí predošlé prognózy a produkcia plynu v Nórsku bude v najbližších rokoch rásť, čo spolu s ďalšími opatreniami výrazne prispeje k energetickej bezpečnosti a zníženiu závislosti Európskej únie na ruskom plyne.

Použitá literatúra:

1. DICKEL R. et al. (2014): Reducing European Dependence on Russian Gas. [online]. 2014. Oxford Institute for Energy Studies. 2014. [Citované 25. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2014/10/NG-92.pdf> ISBN 978-1-78467-014-6
2. EQUINOR (2022): [online] [Citované 25. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.equinor.com/>
3. HARBO, F. (2008): The European Gas and Oil Market: The Role of Norway. [online]. French Institute of International relations. 2008. [Citované 25. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.ifri.org/en/publications/notes-de-lifri/european-gas-and-oil-market-role-norway> ISBN 978-2-86592-397-7
4. INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022a): A 10-Point Plan to Reduce the European Union's Reliance on Russian Natural Gas. [online] In: <https://www.iea.org/> [Citované 25. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.iea.org/reports/a-10-point-plan-to-reduce-the-european-unions-reliance-on-russian-natural-gas>
5. INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022b): Gas Market Report, Q2-2022. [online] In: <https://www.iea.org/> [Citované 25. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://iea.blob.core.windows.net/assets/cfd2441e-cd24-413f-bc9f-eb5ab7d82076/GasMarketReport%2CQ2-2022.pdf>
6. NORWEGIAN GOVERNMENT (2022): [online]. [Citované 25. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.regjeringen.no/no/id4/>
7. NORWEGIAN MINISTRY OF PETROLEUM AND ENERGY (2022): [online] [Citované 25. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.norskpetroleum.no>

Kontakt:

Ing. Tatiana Damašková, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: tatiana.damaskova@euba.sk

DICHOTÓMIA V IRÁNSKOM VNÚTROPOLITICKOM SYSTÉME: KONZERVATÍVNE VS. REFORMNÉ KRÍDLO

DICHOTOMY IN THE IRANIAN INTERNAL POLICY SYSTEM: CONSERVATIVES VS. REFORM MOVEMENT

Ján Dančo

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: jan.danco@euba.sk

Abstrakt: V 90. rokoch 20. storočia došlo na iránskej vnútropolitickej scéne k významnej zmene, ktorú so sebou prinieslo nové politické krídlo presadzujúce reformné myšlienky. Prvým triumfom tohto politického prúdu sa stalo víťazstvo Muhammada Chátámiho v prezidentských voľbách v roku 1997. Článok sa zameriava na komparáciu konzervatívneho a reformného prúdu v rámci iránskeho politického systému. Do popredia pritom kladie predovšetkým rozdielnosť v základných hodnotových otázkach oboch táborov ako aj v otázke prístupu k zahraničnopolitickej orientácii Iránskej islamskej republiky.

Kľúčové slová: Irán, vnútorná politika, zahraničná politika, reformisti, konzervatívci

JEL: F50

Abstract: In the 1990s, there was a significant change in the Iranian domestic political scene, brought about by a new political wing that promoted reformist ideas. The first triumph of this political ideology was the victory of Muhammad Khatami in the presidential election in 1997. The article focuses on the comparison of the conservatives and reform movement within the Iranian political system. At the same time, he draws attention to the differences in the basic value issues of both camps as well as in the issue of the approach to the foreign policy orientation of the Islamic Republic of Iran.

Keywords: Iran, domestic policy, foreign policy, reformists, conservatives

JEL: F50

Úvod

Rôznorodosť politických názorov odzrkadlená v politickej pluralite je jedným zo základných znakov demokratického zriadenia. Jej absenciou sa krajina dostáva na pokraj autokracie, ktorá v krajnom prípade môže viesť k vzniku diktátorského režimu. V Iránskej islamskej republike sa po roku 1979 vytvorilo politické usporiadanie, v ktorom sú viditeľné jasné zásahy náboženskej vierouky do jednotlivých zložiek moci. Krajina sa vytvorením silného teokratického aparátu ovplyvňovaného ideológiou *ší'itskej* vetvy islamu a vytesnením viacerých sekulárnych prvkov zaradila na zoznam krajín, ktoré sa povahou politického systému približujú viac autokratickým než demokratickým štátom. Aj napriek absencii iných než štátom presadzovaných názorov sa v Iráne vytvorili dve silné navzájom opozičné skupiny v rámci základného prúdu ideológie islamskej revolúcie, ktoré sa vyznačujú rozdielnym pohľadom na chod štátu a aplikáciu islamského práva. Cieľom tohto príspevku je komparácia reformného krídla (*eslahtalaban*) a konzervatívneho krídla (*osulgarayan*) vo vnútri iránskeho vnútropolitického systému. Za účelom objektívneho porovnania pracuje príspevok s relevantnými zdrojmi predovšetkým od zahraničných autorov, ktorých výskumná

a publikačná činnosť je zameraná najmä na otázky blízkovýchodných a iránskych reálií. V práci je využitá predovšetkým metóda obsahovej analýzy textov a deskriptívnej komparácie.

1 Muhammad Chátamí a zrod reformného krídla

V iránskom vnútropolitickom prostredí sa bezprostredne po revolučnom období začalo uplatňovať unilaterálne politicko-náboženské myslenie presadzované duchovným vodcom Iránskej revolúcie *ayatolláhom Ruolláhom Chomejním* a konzervatívnym politickým prúdom, ukotvené v rámci systému politického usporiadania známeho ako *Velayat-e Faqih*. Na vzdory jednoliatosti politického systému a myslenia sa na prelome 80. a 90. rokov vytvára v Iráne nový koncept politických a sociálnych hodnôt zameraný na reformné myslenie nie len vo vnútropolitických podmienkach, ale aj v otázke prehodnotenia postoja v zahraničnopolitických prioritách krajiny. Medzi jedného z prvých predstaviteľov tohto nového prúdu je možné zaradiť bývalého predsedu iránskeho parlamentu – *Mahdí Kárrubího*. Za počiatky aplikácie reformných myšlienok je možné považovať už administratívu *Akbar Hášemi Rafsandžáního*, ktorý zastával prezidentský post v rokoch 1989 až 1997. Jeho politické správanie pritom balancovalo medzi konzervatívnym a reformným krídlom, čoho dôkazom sú aj pokrokové názory v kultúrnej a ekonomickej oblasti.¹ V polovici 90. rokov sa vytvorila skupina okolo klerika *Muhammada Chátamího*, ktorá presadzovala cestu reformných myšlienok s cieľom priblížiť iránsku spoločnosť ku kategórii najvyspelejších krajín. Do popredia sa začali dostávať nové skupiny ľudí so svojimi špecifickými problémami ako sú ženy, mladí ľudia či intelektuáli. Tento nový koncept politického myslenia priviedol v roku 1997 *Muhammada Chátamího* s rekordnou podporou iránskeho obyvateľstva do funkcie prezidenta Iránskej islamskej republiky, do ktorej bol opätovne zvolený v roku 2001.² Proces vývoja reformného krídla bol započatý už v 80. rokoch, bezprostredne po nastolení nového politického režimu. Je možné detegovať niekoľko dôvodov, ktoré viedli k sformovaniu tohto názorového prúdu. Okrem samotnej nespokojnosti s činnosťou konzervatívne orientovaných politických zástupcov je za najdôležitejší motív možné označiť najmä nespokojnosť s úrovňou demokratických prvkov, ktoré sa v krajine uplatňovali. Iránska islamská revolúcia podľa zástancov reformného krídla zlyhala v oblasti zabezpečenia občianskej a politickej slobody, čím nenaplnila očakávania mnohých Iráncov. Zároveň uviedla Irán do etapy ekonomickej a geopolitickej izolácie. K týmto motívom sa neskôr pridala aj aspekt zhoršenia celosvetovej mienky o islamskom náboženstve. Túto vlnu antipatie voči moslimskému obyvateľstvu podmienili predovšetkým série teroristických udalostí započaté v roku 2001, vykonávané skupinami ozbrojencov vystupujúcich v mene svätej vojny- *jihad*.³ Modernistické a liberálne prvky, ktoré sa v tomto období stali súčasťou iránskej politickej scény, však nepredstavovali názorovo homogénnu skupinu. Reformné hnutie nie je vo svojej podstate jednotné a podobne ako konzervatívne krídlo aj to reformné pozostáva z viacerých názorových skupín, ktoré sa odlišujú v mnohých témach a pohľadoch na to, do akej miery by mali byť liberálnejšie prvky presadzované v praxi medzi iránskou spoločnosťou.⁴ Aj napriek prvotnému entuziazmu podmienenému získaním viacerých významných politických postov, vrátane získania väčšiny v iránskom parlamente na prelome desaťročí, reformné snahy postupne začali narážať na odpor zo strany opozičného konzervatívneho hnutia, čo sťažovalo prechod k reformám a modernizácii Iránu.⁵

¹ GREEN, J. D. – WEHREY, F. – WOLF, CH., Jr. (2009): Understanding Iran, s. 26-27.

² SADRI, M. – SADRI, A. (2018): Mohammad Khatami, In: Key Islamic Political Thinkers, 206-210.

³ RIVETTI, P. (2020): Islam and Factional Politics in Iran, In: Jeff Haynes (eds). The Routledge Handbook to religion and Political Parties, 353-354.

⁴ RIVETTI, P. (2020): Political Participation in Iran from Khatami to the Green Movement, s. 54-57.

⁵ KADIVAR, M. A. – ABEDINI, V. (2020): Electoral Activism in Iran: A Mechanism for Political Change. In: Comparative Politics, s. 4.

Politický boj medzi oboma frakciami sa preniesol aj do výsledkov jednotlivých volieb. Pre politický vývoj v novodobej histórii Iránu je typické striedanie sa moci v podobe prezidentov zastupujúcich konzervatívne a reformné myšlienky. V roku 2005 sa do úradu dostal prvýkrát človek z mimo klerického prostredia, ultra-konzervatívny politik *Mahmúd Ahmadínežád*. Po dvoch funkčných obdobiach ho v pozícii prezidenta vystriedal predstaviteľ reformného krídla *Hassan Rúhání* a v posledných prezidentských voľbách v roku 2021 získal najviac preferenčných hlasov voličov prívrženec *ayatolláha Alí Chamenejého*, významný člen konzervatívneho krídla *Ebrahím Ráisi*, ktorý je považovaný za jedného z možných nástupcov *Chamenejého* na poste duchovného vodcu Iránskej islamskej republiky. Zastúpenie reformných názorov na tak významných postoch ako je prezidentský úrad, či v rámci výkonu poslaneckej funkcie v Iránskom parlamente zvanom *Majlis*, je dôležitým znakom toho, že aj v rámci ideológie islamskej revolúcie jestvujú rozdielnosti v rôznych názorových otázkach a taktiež, že značná časť iránskeho obyvateľstva túto politickú reformnú skupinu vyznačujúcu sa modernistickými konceptami riadenia štátu podporuje aj v súčasnom období.

2 Hodnotová komparácia konzervatívneho a reformného krídla

Iránsky vnútropolitický systém je možné rozčleniť na niekoľko opozičných táborov nazývaných aj frakciami, ktoré sa líšia rozdielnosťou prístupov k základným politickým otázkam od ekonomickým záujmov po sociálne a kultúrne otázky. Za počiatky politického systému založeného na frakciách je možné označiť až obdobie na konci 80. rokov, kedy doznieva iránsko-iracký vojnový konflikt a zároveň zomiera strojca iránskej revolúcie – *ayatolláh Chomejní*. V období bezprostredne po revolučných udalostiach totiž nebol priestor na vytvorenie viacnázorovej politickej scény, keďže všetka pozornosť sa sústredila predovšetkým na nové zahraničnopolitické výzvy a na vybudovanie stabilného inštitucionálneho systému.⁶

V rámci delenia politického spektra na pravicové a ľavicové (sociálne) orientované hnutia je konzervatívne krídlo v iránskych podmienkach súčasťou pravicového prúdu. V rámci neho vytvára alternatívu k radikálne zmýšľajúcej časti politickej sféry, ktorú je možné rozdeliť na radikálnu pravicu a tradicionalistov. Vo vnútri konzervatívneho prúdu je zároveň možné identifikovať tzv. neo-konzervatívov, volajúcich po systematických a niektorých inštitucionálnych zmenách.⁷ Tento prúd je možné označiť aj za ultra-konzervatívny a za ich hlavného predstaviteľa prezidenta *Mahmúda Ahmadínežáda*, ktorý sa počas svojej vlády vyznačoval ostrou kritikou voči západným krajinám a Izraelu. Ultra-konzervatívci majú na iránskej scéne zastúpenie najmä v podobe Iránskych revolučných gárd (IRG) zodpovedných za obranu národnej bezpečnosti, ktoré však nie sú súčasťou oficiálnej iránskej armády.⁸ Hlavné zásady konzervatívneho konceptu nazývaného aj ako *osulgarayan* sa odvíjajú od podriadenosti sa božiemu zákonu a oddanosti najvyššiemu duchovnému vodcovi Iránu, ktorého postavenie je zakotvené v doktríne *Velayat-e Faqih*, upravujúcej systém náboženského a politického usporiadania v Iráne. V konzervatívnom modeli sa do popredia dostáva predovšetkým otázka spravodlivosti a fundamentálnych islamských hodnôt a noriem, ktoré sú základom spoločenského usporiadania v krajine. V zahraničnopolitických otázkach pritom dominuje antagonizmus voči Západu, postavený na naratívne hrozby, ktorú pre islamské myslenie predstavujú prvky západnej kultúry.⁹

Hodnotová orientácia reformného krídla priniesla do iránskej spoločnosti nové otázky, ktoré do tej doby viac než desaťročie po veľkej revolúcii z roku 1979 medzi spoločnosťou

⁶ RIVETTI, P. (2020): Islam and Factional Politics in Iran, In: Jeff Haynes (eds). The Routledge Handbook to religion and Political Parties, s. 350-351.

⁷ KAMRAVA, M. (2008): Iran's Intellectual Revolution, s. 83.

⁸ SHERRILL, C. W. (2011): After Khamenei: Who Will Succeed Iran's Supreme Leader?, s. 637-638.

⁹ KAR, M. (2010): Reformist Islam versus Radical Islam in Iran, s. 3.

absentovali. Ako vo svojom diele poukazuje profesor *Ervand Abrahamian*, reformisti priniesli do post revolučného celospoločenského diskurzu, ktorému do tej doby dominovali pojmy ako imperializmus, západná intoxikácia, či revolúcia a *jihad* úplné nové pokrokové myslenie. Vo svojej rétorike tak začali spomínať nové hodnoty ako demokracia, pluralizmus, sloboda, občianska spoločnosť či ľudské práva.¹⁰ Pri interpretácii hodnotových otázok reformného prúdu sú dôležité tri základné problémy iránskej spoločnosti, na ktoré sa hnutie zameriava. Prvou z nich je dôraz na slobodu myslenia a prejavu ako nástroja na dosiahnutie pravého poznania Koránu a jeho správneho využitia v bežnom živote. Práve homogénne myslenie iránskej islamskej revolúcie so sebou prinieslo absenciu kritického myslenia, ktoré je základom nie len pre osobnostný intelektuálny rozvoj jednotlivcov, ale predovšetkým pre rozvoj spoločnosti ako celku.¹¹ Druhým motívom využívaným reformistami je vytvorenie občianskej spoločnosti založenej na islamských princípoch s dôrazom na dodržiavanie ľudských práv. Budovaniu silnej občianskej spoločnosti venoval značnú pozornosť aj *Muhammad Chátámi*. Videl v nej záruku slobody a rešpektovania jedincov v systéme, v ktorom si sami občania volia svojich zástupcov. Politickí predstavitelia sú na základe tohto konceptu služobníkmi ľudí, ktorí ich volia, nie ich pánmi. V takejto spoločnosti nie je podľa reformistov priestor pre akúkoľvek formu obmedzovania ľudských práv a diskriminácie jedincov v podobe diktátorských praktík. Zároveň je však silná občianska spoločnosť zábezpeku takej slobody, ktorá je uplatňovaná v medziach platného zákona ukotveného v rámci islamskej vierouky.¹² Treťou oblasťou v ktorej sa reformné krídlo usiluje o zmenu postoja je prehodnotenie zahraničnopolitických priorít najmä vo vzťahu k Západu. Pre Irán by bolo podľa nich viac než prospešné, aby krajina dokázala nadviazať konštruktívne vzťahy so západnými mocnosťami, pričom tak odmietajú postoj konzervatívneho krídla založeného na anti-západnom koncepte zahraničnopolitickej orientácie. Príkladom presadzovania týchto zásad do praxe sú aj výsledky funkčných období *Muhammada Chátámiho*, počas ktorých došlo k niekoľkým pozitívnym posunom v bilaterálnych vzťahoch medzi Iránom a viacerými európskymi krajinami.¹³

Aj napriek rozdielnosti názorov v mnohých kľúčových oblastiach je nutné poznamenať, že tak ako konzervatívne tak aj reformné krídlo stavia svoj program na základoch ideológie Iránskej islamskej revolúcie a žiadnym významným spôsobom neodbočuje od základných doktrín *ší'itskeho* islamu. Z daného je možné konštatovať, že žiadne z týchto hnutí zároveň v súčasnosti neprináša so sebou výrazný predpoklad akejkoľvek vnútropolitckej zmeny v iránskom prostredí.

Záver

Pri komparácii dvoch protichodných prúdov v rámci iránskeho vnútropolitckého usporiadania v podmienkach viac než štyridsať rokov trvajúcej teokracie je možné nájsť viacero odlišností na úrovni hodnôt vo vnútropolitckej, ale aj zahraničnopolitickej otázke. Pragmatický prístup reformistov vychádza predovšetkým z presvedčenia, že, ak sa Irán chce stať konkurencieschopným členom medzinárodného spoločenstva, potrebuje zmenu najmä v hodnotových otázkach. Na základe toho kladú reformisti význam predovšetkým princípom typickým pre demokratické zriadenia ako sú dôraz na ľudské práva, občiansku spoločnosť či slobodu prejavu. Konzervatívna časť politickej scény naďalej zastáva postoj založený na revolučnej ideológii, ktorý sa zameriava predovšetkým na lojalitu voči duchovnému vodcovi Iránu a na presadzovanie zákonov vedúcich k striktnému dodržiavaniu fundamentálnych islamských hodnôt v rámci iránskej spoločnosti. Aj napriek viacerým názorovým prúdom nie

¹⁰ ABRAHAMIAN, E. (2008): A History of Modern Iran, s. 186.

¹¹ MASROORI, C. (2007): The conceptual obstacles to political reform in iran. In: The Review of Politics, Cyrus, s. 176-179.

¹² KAMRAVA, M. (2008): Iran's Intellectual Revolution, s. 141-144.

¹³ RAMAZANI, R. K. (2008): Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and the Islamic Republic, s. 14-15.

je možné iránsky politický systém označiť ako pluralitný. Všetky názory sú totiž kreované popri základnej islamskej ideológii, ktorá v roku 1979 dokázala na svoju stranu získať tisíce Iráncov a nahradila tak stáročia trvajúce monarchistické zriadenie.

Použitá literatúra:

1. ABRAHAMIAN, E. (2008): *A History of Modern Iran*. New York: Cambridge University Press, 2008. ISBN-13 978-0-521-82139-1.
2. GREEN, J. D. – WEHREY, F. – WOLF, CH., Jr. (2009): *Understanding Iran*. Santa Monica: RAND Corporation, 2009. ISBN 978-0-8330-4558-4.
3. KAMRAVA, M. (2008): *Iran's Intellectual Revolution*. New York: Cambridge University Press, 2008. ISBN-13 978-0-521-89799-0.
4. KADIVAR, M. A. – ABEDINI, V. (2020): Electoral Activism in Iran: A Mechanism for Political Change. In: *Comparative Politics*, 2020. doi:10.5129/001041520X15718496292328.
5. KAR, M. (2010): *Reformist Islam versus Radical Islam in Iran*. Washington, DC: Brookings, 2010.
6. MASROORI, C. (2007): The conceptual obstacles to political reform in Iran. In: *The Review of Politics*, 69(2), s.171-191. doi:<https://doi.org/10.1017/S0034670507000502>
7. RAMAZANI, R. K. (2008): Iran's Foreign Policy: Independence, Freedom and the Islamic Republic. In: *Iran's Foreign Policy From Khatami to Ahmadinejad*. Reading: Ithaca Press, 2008. ISBN-13: 978-0-86372-324-7.
8. RIVETTI, P. (2020): *Political Participation in Iran from Khatami to the Green Movement*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020. ISBN 978-3-030-32201-4.
9. RIVETTI, P. (2020): Islam and Factional Politics in Iran, In: *Jeff Haynes (eds). The Routledge Handbook to religion and Political Parties*. Oxon: Routledge, 346-357.
10. SADRI, M. – SADRI, A. (2018): Mohammad Khatami. In *Key Islamic Political Thinkers*. New York: Oxford University Press, 2018. ISBN 9780190900342.
11. SHERRILL, C.W. (2011): After Khamenei: Who Will Succeed Iran's Supreme Leader? In: *Orbis*, 55(4), s. 631-647.

Kontakt:

Ing. Ján Dančo

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: jan.danco@euba.sk

REALISM SAID, “GOODBYE!” TO LIBERALISM: THE CASE OF RUSSIA’S INVASION OF UKRAINE

Atahan Demirkol

Faculty of Economics and Administrative Sciences, Afyon Kocatepe University,
Republic of Turkey, e-mail: ademirkol@aku.edu.tr

Abstract: This study dwells on the challenge between realism and liberalism in the international relations (IR) field. Realism and liberalism have been in the fight since World War II (WWII) in IR studies. Realist scholars promote the idea that there is anarchy in the world order, whereas liberals support a hierarchic preset in international relations. Yet, since WWII, the world has witnessed several incidents that ashamed the liberal IR mindset. Conquests/invasions, annexations, and unilateral actions by powerful states pose that international law and mechanisms do not work for them when they would like to breach the liberal world order. There is still no World War III (WWIII) as liberal thought has found its supporting point for their own ideas; nevertheless, the holes created in the international law and organizations by the powerful states are essential evidence for the realist school. As in the latest case of the Russian invasion of Ukraine, no such international law rule has been followed by the occupier. This was, to say that the farewell ceremony of liberalism by realism.

Keywords: realism, liberalism, Ukraine, Russia, international law

JEL: F51, K33

Introduction

This paper attempts to seek the answer to whether liberalism or realism could explain the current world issues considering Russia’s invasion of Ukraine. Therefore, we employed these two mainstream theories of IR to comprehend the recent invasion.

Liberalism has its roots deep in philosophy, as well as realism. However, it is widely believed that the first grand debate among IR theories occurred between liberalism and realism after WWII. Liberalism was the leading theory after WWI, thanks to Woodrow Wilson, yet it was criticized by realist scholars, especially after WWII. Today, the debate is still an ongoing challenge for the two camps.

This paper will try to analyze the liberal world order and realist perception of international relations, considering their approach to international law. It is easy to say that whereas liberalism has an optimistic view regarding international law, realist scholars are pessimistic and skeptical about it. However, the two camps are really strong in their standing points. Many scholars support the liberal IR theory, while there are a number of scholars who also support the realist IR theory. Therefore, the paper is outlined as follows. The first section will explain the liberal view of international relations through the lens of international law. The second section, then, look for the realist view of international relations to international law. In the third section, we will try to comprehend the latest invasion of Russia in Ukraine through liberal and realist theories. We have chosen this invasion as a case study to analyze liberal an realist world order because it is the recent issue that happened in an era when the world has all of the liberal institutions and tools. Such institutions and tools as international organizations and law were not enough to prevent this invasion. There still might be some liberal points supporting the idea that Russia’s invasion has remained limited because of the liberal world

order, yet it seems more logical to interpret this incident from the perspective of realist power play. Indeed, there have been several incidents in the last decades about abuse and violation of international law by powerful states. Yet, the recent invasion conducted by Russia is the latest issue that even took place after the previous violations. Therefore, we could interpret this issue that if liberalism had been sufficient enough, the world would not have witnessed this invasion today especially after the past experiences.

The paper, in conclusion, suggests that the world order is now clearly realist when the Ukraine invasion is considered. As Russia has continued its invasion of an independent European country against all of the sanctions and criticisms, it is not possible to support the idea that liberal IR theory is applicable to powerful countries now. Therefore, we conclude that realism clearly said goodbye to liberal IR theory in the light of recent issues.

1 Liberal world order: Reign of the international law

Liberalism or idealism as an IR theory has its deep roots in philosophy. Despite the fact that liberalism is an essential part of European enlightenment so that it has a philosophical background, it became the leading theory of IR, especially after World War I (WWI). Especially, we have to highlight that international law is one of the vital tools of liberal IR theory. Nevertheless, this section will provide the main assumptions of liberal IR theory concerning international law.

Wilsonian Liberal Internationalism is the most famous form of liberal IR theory.¹ That theory basically relies on the Fourteen Principles of Woodrow Wilson, which promoted democracy among states' affairs. In 1917, Wilson clearly stated that "a peaceful world order would require the extension of democracy."² Because of the belief that democratic states will not fight against each other, promoting democratic world order on a global scale was a vital point of Wilsonian Liberal Internationalism.³ Liberalism also promotes the idea that human nature is peaceful.⁴ Wilson framed the liberal theory of IR with his fourteen principles in 1918 by suggesting the establishment of the League of Nations, prohibiting secret agreements among states, and freedom of the seas.⁵ Years before these principles, in 1899 and 1907, there were two conferences held; namely, the Hague Conferences, to attempt to define just war and rules during a just war. *Jus ad Bellum* and *Jus in Bello* rules, which define the just war and rules during a just war, were comprehended as the first initiatives to limit the use of force in the international sphere.⁶

As a fact, the Kellogg-Briand Pact has been the first international document to seek peaceful solutions to international disputes and renounce the act of aggression against international problems.⁷ Through this Pact, it was the first time to denounce the international act of aggression among states. However, it was also criticized by some parties, such as Eric Sevareid, stating that the Pact is a "worthless piece of paper."⁸ The main point for this kind of criticism was proposing that the Pact did not have a strong instrumental policy to outlaw war. Nevertheless, international law played a significant role through the Pact to denounce the

¹ SLAUGHTER, A-M. (1995): International law in a world of liberal states, p. 508.

² THOMPSON, J. A. (2010): The dynamics of a conflicted concept, p. 33.

³ To see more, readers may look up for Kant's Democratic Peace Theory. As a limitation of our study, we will not give details about Democratic Peace Theory in this paper.

⁴ ERALP, A. (2019): Uluslararası ilişkiler disiplininin oluşumu: İdealizm-realizm tartışması, p. 62.

⁵ SNELL, J. L. (1954): Wilson on Germany and the fourteen points.

⁶ KIRDIM, Ş. E. (2017): A dichotomous practice of international relations: Theory behind humanitarian intervention until World War II, p. 28.

⁷ DEBENETTI, C. (1972): Borah and the Kellogg-Briand Pact, p. 22; CHAMBERLIN, W. (1952): Origins of the Kellogg-Briand Pact, p. 80; KIRDIM, Ş. E. (2017): A dichotomous practice of international relations: Theory behind humanitarian intervention until World War II, p. 29.

⁸ JOSEPHSON, H. (1979): Outlawing war: Internationalism and the Pact of Paris, p. 377.

international use of force after WWI. Although the international law structure and League of Nations have been perceived as useless in preventing the outbreak of WWII, liberals still support the point that it was not the fault of the international structure. Rather, it was a result of the world system, which was not liberal enough. The second and the strongest attempt to outlaw war was the United Nations (UN) Charter of 1945.⁹ Article 2(4) of the UN Charter explicitly proposes that “All Members shall *refrain in their international relations from the threat or use of force* against the territorial integrity or political independence of any state, or in any other manner inconsistent with the Purposes of the United Nations.”¹⁰

The decrease in the numbers of armed interstate conflicts after 1945, after the UN Charter, is the most vital supporting point of liberal IR theorists to advocate the idea that international law and organizations play an essential role in preventing conflicts among states. Indeed, the conquest attempts and the international sanctions for the aggressor states are the guardians of the international peaceful world order. As liberalism suggests, the more the world is liberal, the more the world will be peaceful, thanks to international law and possible sanctions that will abuse the regulations. However, realism proposes a different story of international law and its application. The next section will try to comprehend the realist IR idea of international law and its features.

2 Realist world order: Power-play

Realism is known as the main opponent of liberal IR theory. It is believed that the first grand debate in IR theories occurred between liberalism and realism after WWII.¹¹

Schuman supports the idea that international law is unnecessarily weighted in the IR field.¹² Realist theories main pillars are criticizing the liberal theory on the basis that liberalism has failed to prevent the outbreak of WWII and could not provide a peaceful world order. Therefore, the utopian belief that assumes the world is in peaceful order is not valid for realists. Instead, they believe that the international world order is anarchic instead of being hierarchic as in the liberal assumptions, selfish, and depends on the national interests of states. As Jervis puts it, “The lack of an international sovereign not only permits wars to occur but also makes it difficult for states that are satisfied with the status quo to arrive at goals that they recognize as being in their common interests.”¹³ According to Eralp, Morgenthau, and the other realists describe, the human being is selfish, and power is the most significant issue for states to protect their self-interests.¹⁴ Realism is known as the worldview that comprehends the world order as being anarchic.¹⁵ The anarchy in the IR field and theories refer to that there is no superior organization and power above the state’s decisions and actions. Therefore, all states are equal depending on their powers in the international sphere. This fact results in chaos and anarchy, which creates a power-play in the international area.

Contrary to the utopian perception of liberalism, realism focuses on the real-world, namely, *realpolitik*. *Realpolitik* suggests that states pursue their self-interests in world affairs.¹⁶ The crystal clear example of *realpolitik* is indeed the United States of America (USA). One of the main pillars of the US foreign policy is that concerning international law and organizations

⁹ SCHRIJVER, N. (2015): The ban on the use of force in the UN Charter.

¹⁰ Emphasis added.

¹¹ BOOTH, K. – ERSKINE, T. (2016): International relations theory today; BURCHILL et al. (2013): Theories of international relations; DUNNE et al. (2021): International relations theories: Discipline nad diversity; MCGLINCHEY, S. – SCHEINPFLUG, C. – WALTERS, R. (2017): International relations theory.

¹² SCHUMAN, F. L. (1941): International politics.

¹³ JERVIS, R. (1978): Cooperation under the security dilemma, p. 167.

¹⁴ ERALP, A. (2019). Uluslararası ilişkiler disiplininin oluşumu: İdealizm-realizm tartışması, p. 73.

¹⁵ DONNELLY, J. (2005): Realism, p. 31.

¹⁶ MOTYL, A. J. (2015): The surrealism of realism: Misreading the war in Ukraine, p. 76.

only if they comply with the country's needs and interests.¹⁷ The USA has always been hesitant regarding international law, according to Malone & Khong.¹⁸ Especially the invasion of Iraq and Afghanistan by the USA has been the most significant example of the USA for their perception and interpretation of international law when there is a need for their national interests.¹⁹ As Fabbrini puts it, the unilateralism of the USA in international law and organizations notably increased after George W. Bush's second term.²⁰

According to the realist IR view and its relation to international law, one could easily say that international law is a power-play in the international sphere. The reign of powerful states is obviously creating an uneven development in favor of international law and threatens its equal application to all the states. The powerful states usually have a right not to follow international law when it contradicts their national interests or generally shapes the international law in complying with their self-interests. One of the essential examples of this hypocrisy of international law is the veto power of the UN Security Council (UNSC). The Permanent Five (P-5) members of the UNSC have a right to veto the votes under certain conditions. Therefore, their voice is more important than the other states in the UNSC.

The rest of the paper will try to analyze Russia's Ukraine invasion through liberalism and realism in the context of international law. In the conclusion of this section, we can assume that international law is a playground for powerful states from the point of view of realist IR theory. Powerful states usually shape and interpret international law regarding their national interests. This fact makes international law a component of power-play.

3 The case study: Russia's Ukraine invasion

Russia's invasion of Ukraine officially started on February 24, 2022, from the east part of Ukraine. Although there was a long history of preparation for an invasion by Russia, such as gathering troops around the country the last year, the invasion happened suddenly on that day. This section will discuss the compatibility of Russia's invasion with international law and organizations. To do so, we will employ liberal and realist theories to interpret the invasion.

For a comprehensive evaluation of Russia's Ukraine invasion, one must look at the history between the two countries. Yet, we will not provide the details of the countries' histories in this section because of the scope of the study. However, it is still needed to be highlighted that, since the foundation of Ukraine in 1991 after the dissolution of the Soviet Union, there have been debates and disputes between Ukraine and Russia. Thus, the historical background of the Ukraine-Russia conflict has been a really hot topic for IR scholars.²¹

The first significant incidence was clearing Ukraine from nuclear power in 1993. Mearsheimer, in 1993, clearly stated that most of the western countries wanted Ukraine to get rid of nuclear power. Nevertheless, he also pointed out that Ukraine's nuclear power was vital for two reasons: the persistence of peace between Ukraine and Russia and the nonsense of giving nuclear weapons to Russia.²² That issue is the core of the disputes between Russia and Ukraine today from the point of nuclear deterrence. As Russia has a considerable amount of nuclear power against Ukraine, they are able to use the power-play on Ukraine. From the realist perspective, if one state is stronger than the other one, most likely, it will have an advantageous position on it, and Russia clearly used that card against Ukraine. The other point is the lack of

¹⁷ DEMIRKOL, A. (2021): Understanding American strategic culture and foreign policy through Robert Kagan: A review.

¹⁸ MALONE D. – KHONG, Y. (2003): Unilateralism and U.S. Foreign Policy: International Perspectives, p. 5.

¹⁹ KIRDIM, Ş. E. (2021): Uluslararası hukuk savaş halinde: Trump yönetiminin uluslararası hukuk yaklaşımı üzerine bir inceleme.

²⁰ FABBRINI, S. (2006): US unilateralism and American conservative aationalism, p. 3.

²¹ BAUER, Y. (2022): The Russo-Ukrainian war through a historian's eyes, p. 1.

²² MEARSHEIMER, J. J. (1993): The case for a Ukrainian nuclear deterrent, pp. 50-51.

international cooperation between Ukraine and the western world, such as NATO and the European Union (EU). Ukraine has attempted to join NATO and EU several times in history, but the processes have been pending until now. That created the opportunity for the Russian side to claim that Ukraine is not officially part of western society and culture.

Therefore, Russia gained the power to conduct its unlawful invasions in parts of Ukraine. There is a camp among scholars stating that Ukraine's positioning itself toward the West was a red flag for Russia. As Bauer notes, "[i]t is understandable that the Kremlin should see Ukraine's attempt to turn to the West as a *casus belli*. Perhaps a savvier, Zelensky would have recognized this and would have tried to reassure Moscow by postponing attempts to join the EU until a better opportunity arose at some point down the line. Entry into NATO was a dicier question still."²³ From this point of view, we have to argue why an independent country's choice to be a part of a regional organization should trigger another country's security concerns, which has led to an invasion. Liberalism, at this point, is insufficient to recognize this topic, I believe. Because, as in the nature of liberalism, all states should be sovereign and equal in international relations. Therefore, one independent state can decide on a lawful action when they want to render it. However, from the realist view, we should remind the *security dilemma*. The security dilemma is, basically, "many of the means by which a state tries to increase its security decrease the security of others."²⁴ Hence, when a state tries to be a part of an international and regional security organization, it threatens the other party's security perception. This is actually what happened from Russia's perspective. Since Ukraine attempted to join NATO and the EU, Russia started to be paranoid about its national security from the perspective of *security dilemma*. These issues led Russia to invade Crimea in 2014 unlawfully. After the invasion of Georgia, Russia turned its weapons to the West, Ukraine. It was, by the words of Jeffrey Mankoff, "a deliberate strike against the West, as well as Ukraine."²⁵

In 2022, Russia conducted its biggest military invasion of the 21st century in Ukraine. Starting from the east of the country, the Russian military aimed to change the government and take control of Kyiv, the capital. However, the Russian army has not been successful so far. Although they are not successful, they are still continuing their invasion of an independent country in Europe, and the whole world is witnessing that.

The invasion itself is against international law, regarding the UN Charter and *Jus ad Bellum* rules. There are only two exceptions for the use of force according to the UN Charter, and they are i) self-defense because of an armed attack and ii) UNSC resolution to authorize the use of force to maintain the peace.²⁶ From the provisions of the UN Charter and *Jus ad Bellum* rules, there has been no such evidence and supporting point for Russia to start this invasion so that it is not in compliance with international law by any means.

Conclusion

Liberalism and Realism as IR theories have been challenging each other for decades. Although there is no clear answer to who has won the fight, we have to talk about it nowadays. The liberal assumption that international law and international organizations are the main pillars of peaceful world order has been deeply criticized by realist scholars. Realists have been claiming that the world order is not utopian; instead, it is full of chaos and anarchism. Therefore, there is no superior authority above states to regulate their actions. Whereas liberals promote the claim that conquests have been decreasing since the UN Charter, realists advocate that interstate conflicts are still ongoing between powerful and weak states.

²³ BAUER, Y. (2022): The Russo-Ukrainian war through a historian's eyes, p. 3.

²⁴ JERVIS, R. (1978): Cooperation under the security dilemma, p. 169.

²⁵ MANKOFF, J. (2014): Russia's latest land grab: How Putin won Crimea and lost Ukraine, p. 63.

²⁶ SIMMA, B. (1999): NATO, the UN and the use of force: Legal aspects, pp. 3-4.

The recent issues of Russian aggression have shown that liberalism has failed to maintain the peace in Europe. Russia's reckless actions against the international law, UN Charter, *Jus ad Bellum* rules, and even *Jus in Bello* rules -such as the targeting civilians in Bucha- have shown that realism said goodbye to liberalism.

If we were in the liberal world order in international relations, the invasion would not have occurred because of the respect for international law and organizations. Yet, it happened without hesitation by Russian forces, and it is still ongoing. Therefore, we have to admit that the world order in 2022 is realistic instead of being liberal. From my point of view, I claim that liberalism has failed to prevent the outbreak of the invasion although it had all of the international tools such as international law and sanctions. However, especially the P-5 mechanism in UNSC and the dependence on Russian gas have limited western countries to act properly to prevent or stop the invasion.

In a nutshell, liberalism clearly failed in that case study. Thus, realism has proved that the world order is a playground of powerful states and that international relations are a power play. Therefore, I suggest that all countries should be able to implement the self-help principle in the future in case they face any threat from any other country. Shortly, the world should be ready for realist global affairs.

References:

1. BAUER, Y. (2022): The Russo-Ukrainian war through a historian's eyes. In: *Israel Journal of Foreign Affairs*, 2022, pp. 1-4.
2. BOOTH, K. – ERSKINE, T. (2016): *International Relations Theory Today*. John Wiley & Sons, 2016. ISBN 978-0-745-67120-8
3. BURCHILL, S. – LINKLATER, A. – DEVETAK, R. – DONNELLY, J. – NARDIN, T. – PATERSON, M. – REUS-SMIT, C. – TRUE, J. (2013): *Theories of International Relations*. Macmillan International Higher Education, 2013. ISBN 978-1-1373-1136-8
4. DEBENETTI, C. (1972): Borah and the Kellogg-Briand Pact. In: *The Pacific Northwest Quarterly*, 1972, Vol. 63, No. 1, pp. 22-29.
5. DEMIRKOL, A. (2021): Understanding American strategic culture and foreign policy through Robert Kagan: A review. In: *Journal of International Relations and Diplomacy*, 2021, Vol. 4, No: 1, pp. 1-17.
6. DONNELLY, J. (2005): Realism. In: S. BURCHILL – A. LINKLATER – R. DEVETAK – J. DONNELLY – M. PATERSON – C. REUS-SMIT – J. TRUE (Eds.): *Theories of International Relations*. Palgrave Macmillan, 2005, pp. 29-54. ISBN 978-1-4039-4865-6
7. DUNNE, T. – KURKI, M. – SMITH, S. (2021): *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. Oxford University Press, 2021. ISBN 978-0-19-929833-4
8. ERALP, A. (2019): Uluslararası ilişkiler disiplininin oluşumu: İdealizm-realizm tartışması. In: İ. Dağı, A. Eralp, E. F. Keyman, N. Polat, O. Tanrısever, F. Yalvaç & A. N. Yurdusev (Ed.): *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. İletişim Yayınları, 2019, pp. 57-88. ISBN 978-975-470-556-0
9. FABBRINI, S. (2006): US unilateralism and American conservative nationalism. In: *The United States contested: American unilateralism and European discontent*: Routledge, 2006, pp. 3-30. ISBN 9-78-0-415-39090-3
10. JERVIS, R. (1978): Cooperation under the security dilemma. In: *World Politics*, 1978, Vol. 30, No. 2, 1978, pp.167-214.
11. JOSEPHSON, H. (1979): Outlawing war: Internationalism and the Pact of Paris. In: *Diplomatic History*. 1979, Vol. 3, No. 4, pp. T377-390.

12. KIRDIM, Ş. E. (2017): A dichotomous practice of international relations: Theory behind humanitarian intervention until World War II. In: *Akademik Bakış Dergisi*, 2017, Vol. 61, pp. 26-41.
13. KIRDIM, Ş. E. (2021): Uluslararası hukuk savaş halinde: Trump yönetiminin uluslararası hukuk yaklaşımı üzerine bir inceleme. In: *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2021, Vol. 12, No. 1, pp. 148-164.
14. MALONE, D. – KHONG, Y. (2003): *Unilateralism and U.S. foreign policy: International perspectives*. Lynne Rienner Publishers, 2003. ISBN 1-58826-143-3
15. MANKOFF, J. (2014): Russia's latest land grab: How Putin won Crimea and lost Ukraine, In: *Foreign Affairs*, 2014, Vol. 93, No. 3, pp. 60-68.
16. MCGLINCHEY, S. – SCHEINPFLUG, C. – WALTERS, R. (2017): *International relations theory*. E-International Relations Publishing, 2017. ISBN 9781910814192
17. MEARSHEIMER, J. J. (1993): The case for a Ukrainian nuclear deterrent. In: *Foreign Affairs*, 1993, Vol. 72, No. 3, pp. 50-66.
18. MOTYL, A. J. (2015): The surrealism of realism: Misreading the war in Ukraine. In: *World Affairs*, 2015, Vol. 177, No. 5, pp. 75-84.
19. SCHRIJVER, N. (2015): The ban on the use of force in the UN Charter. In: M. Weller (Ed.): *The Oxford Handbook of the Use of Force in International Law*. Oxford University Press, 2015. ISBN 978-0-19-967304-9
20. SCHUMAN, F. L. (1941): *International politics: The destiny of the western state system*. McGraw-Hill Book Company, 1941. ISBN
21. SIMMA, B. (1999): NATO, the UN and the use of force: Legal aspects. In: *European Journal of International Law*, 1999, Vol. 10, No. 1, pp. 1-22.
22. SLAUGHTER, A-M. (1995): International law in a world of liberal states. In: *European Journal of International Law*, 1995, Vol. 6, No. 3, pp. 503-538.
23. SNELL, J. L. (1954): Wilson on Germany and the fourteen points. In: *The Journal of Modern History*, Vol. 26, No. 4, pp. 364-369.
24. THOMPSON, J. A. (2010): The dynamics of a conflicted concept. In: *International Affairs*, 2010, Vol. 86, No. 1, pp. 27-47.

Contact:

Res. Asst. Atahan Demirkol, MSc.

Faculty of Economics and Administrative Sciences

Afyon Kocatepe University

Republic of Turkey

e-mail: ademirkol@aku.edu.tr

EUROPE'S IMPORT DEPENDENCE ON RUSSIA'S ENERGY RESOURCES THROUGH THE PRISM OF MASLOW'S PYRAMID IN FINANCING THE AGGRESSOR

Iлона Dumanska

Faculty of International Relations and Law, Khmelnytskyi National University, Instytut'ska Street 11, 29016 Khmelnytskyi, Ukraine, e-mail: dumanskai@khnmu.edu.ua

Abstract: The publication substantiates the theoretical and methodological principles of preventing the import dependence of EU countries on Russia's energy resources in the context of geopolitical effects from the interpretation of Maslow's theory of needs. The expediency of introducing into the national strategy of the state the priority of diversification of sources of covering the deficit in energy resources has been empirically demonstrated. On the basis of methods of system and factor analysis, the need for energy resources has been identified as a priority, which can lead to trapping the state of such effects as «protection of primary needs», «dilemma of conflict of opportunity», «opposition of needs». Such effects of the Maslow pyramid have been shown to increase import dependence, increase the need for security and independence of national interests.

Keywords: import dependence, Maslow's pyramid, energy resources, needs, national interests.

JEL: F51, E71, Q37

Introduction

Today, international relations in the field of cooperation between the states of the European Union, candidate countries and non-aligned states can be described as an extremely unstable environment. Such instability is due, among other things, to the emergence of conflicts in relations based on the defense of national interests of a country's needs for import substitution of deficits in certain goods and services in the context of cooperation with other countries. It should be noted that the promotion of their own national interests and the ability to defend them at the international level is defined as a criterion for effective foreign policy. Today, the outlined plane of issues becomes especially relevant against the background of Russia's military aggression against Ukraine and in the context of Ukraine's aspirations to acquire the status of an EU member state.

Swedish geopolitician Rudolf Chellen¹ saw the state as a living organism, where geographical space is its «body» and the nation is the «soul». Similar parallels can be drawn with the state and its national interests. One of the important national interests is to meet the need for scarce resources, which can be opposed to human needs, because the national interests of any state are focused on the needs of its population. Comparing the needs of the population under the Maslow Pyramid² with the needs of the state demonstrates the crucial connection between national interests and the well-being of citizens and the effectiveness of foreign policy in a complex and unstable environment of international relations.

The study is aimed at theoretical and methodological solution of the scientific problem of overcoming the deficit in energy resources of the EU under the conditions of sanctions against Russia's military aggression against Ukraine from the standpoint of the effects of public

¹ CHELLEN, R. (2008): State as a form of life: per. from the Swedish. Moscow: ROSSPEN, p. 7.

² MASLOW, A. (1999): Motivation and personality. St. Petersburg: Eurasia, p. 124.

needs of the population on individual geopolitical situation.

The main goal of the study is to substantiate the theoretical and methodological principles and develop practical recommendations for preventing EU import dependence on energy in the context of studying the geopolitical effects of the interpretation of the theory of needs A. Maslow.

The study uses such methods as:

1) theoretical: systems analysis, abstractions and analogies - to justify the possibility of implementing the methodology of the Maslow pyramid from the microeconomic level to the geopolitical level; abstraction of social needs from an individual citizen of the state to the scale of the population;

2) empirical: economic and statistical method - to analyze the energy dependence of EU countries on gas supplies from Russia, to determine the share of imports of Russian energy resources (coal, natural gas, oil) in the overall structure of fossil fuel consumption of individual countries; factor analysis - to assess the impact of EU funding for Russia's military aggression by paying for energy supplies;

2) fuzzy logic - to generalize the logical processes of application of the Maslow pyramid in the formation of the hierarchy of state needs in accordance with its national interests and the effectiveness of foreign policy strategy in terms of import substitution policy and overcoming dependence on energy shortages.

1 Maslow's Pyramid and its effects: «primary protectionism», «confrontation of needs», «dilemma of contradictions of opportunities»

Studying the factors that influence the motivation of human actions, Abraham Maslow developed a theory according to which he divided human needs into five groups in ascending order. At the bottom of the pyramid are physiological needs - that is, those that must be met by each person in the first place - it's breathing, water, food and sleep. Slightly higher are the needs of security - it's all about securing the future of man, which is directly health, stability, which is expressed in the presence of a certain material base, and personal security. If the physiological and security needs are met, a person will need socialization, so his desires will be built around family, friendships, communication with others. The next step in Maslow's hierarchy is the need to respect the individual and recognize his achievements.³

National interests are also the individual's perceived needs or values, expressed in the normative document used to implement public policy. National interests can be twofold: as a set of needs and as a motive for action. Thus, the Maslow pyramid becomes especially relevant in this context. For example, the physiological needs of man can be identified with what no state can exist - it is its territory, population and sovereignty. The security needs of the state are manifested in its integrity, inviolability and economic situation, which ensures the well-being of its population.⁴ The need for recognition by other players of international relations, involvement in various dialogue platforms and international organizations, participation in various negotiation processes is the embodiment of the social needs of the state. But the need for respect is expressed in respect for history, culture and state values. Finally, at the top of the pyramid is the «self-realization» of the state, which gives it maximum freedom of choice in the international arena. In essence, it is the ability to impose one's opinion on other participants in international relations and the role of its voice at the negotiating table.

At the same time, the paradigm of Maslow's pyramid finds another embodiment in the case of its implementation in the comparative theory of public goods.⁵ Public goods for the

³ MASLOW, A. (2015): Psychology of Science. Preliminary research. Izhevsk: Institute for Computer Research, p. 15.

⁴ ZAREMSKY, M. (2021): Maslow's Pyramid for Ukraine: How to Work for National Interests.

⁵ STIGLITZS, J. E. (2011): Rethinking macroeconomics: What Failed, and How to Repair It, p. 593.

population are such factors that hinder or hinder human development, creating certain incentives or limiting the ability of individuals and the population as a whole to implement active economic behavior. In terms of research, the Maslow Pyramid from the standpoint of satisfaction with public goods provides a more complete macroeconomic picture of complex geopolitical relations in terms of satisfaction from priority needs to higher needs of certain public goods given the dependence of individual states on their resources. the state is the primary link in meeting the needs of the population in food, heat and other priority needs. This effect can be described as «primary protectionism».

Today, in the context of the joint imposition of economic sanctions against Russia, the countries of the European Union have faced the problem of meeting all levels of state needs in terms of the needs of their populations. On the one hand, the world order has been disrupted by Russia's military aggression, which must be stopped by imposing economic sanctions, in which case states will ensure that the need for security is met. On the other hand, import-dependent states cannot implement this countermeasure function to meet the need for security, because by applying such economic sanctions as energy embargoes, they create a deficit for their state in meeting priority needs, including heat (energy as a source of heating) and food. energy as a component in the process of food production). This effect can be described as a «dilemma of contradictions of opportunities» in meeting needs.

The Maslow Pyramid acquires a conceptually new look in the same problem of energy dependence of states, when some states provide higher levels of needs in terms of import substitution, and other states lower. For EU countries, Russia with its energy resources is a source to meet the needs of the lower level - physiological needs, while for example the supply of innovative goods and services from the United States is to meet the needs of the highest level - self-realization and development. In such a comparison of needs there is another kind of effect of «confrontation of needs» in their satisfaction.

The study of this and the effects outlined above is discussed in this publication on the basis of statistical and analytical information on Europe's import dependence on Russia's energy resources through the prism of Maslow's pyramid in financing the aggressor.

2 Russia's energy slump on EU countries: an analysis in numbers

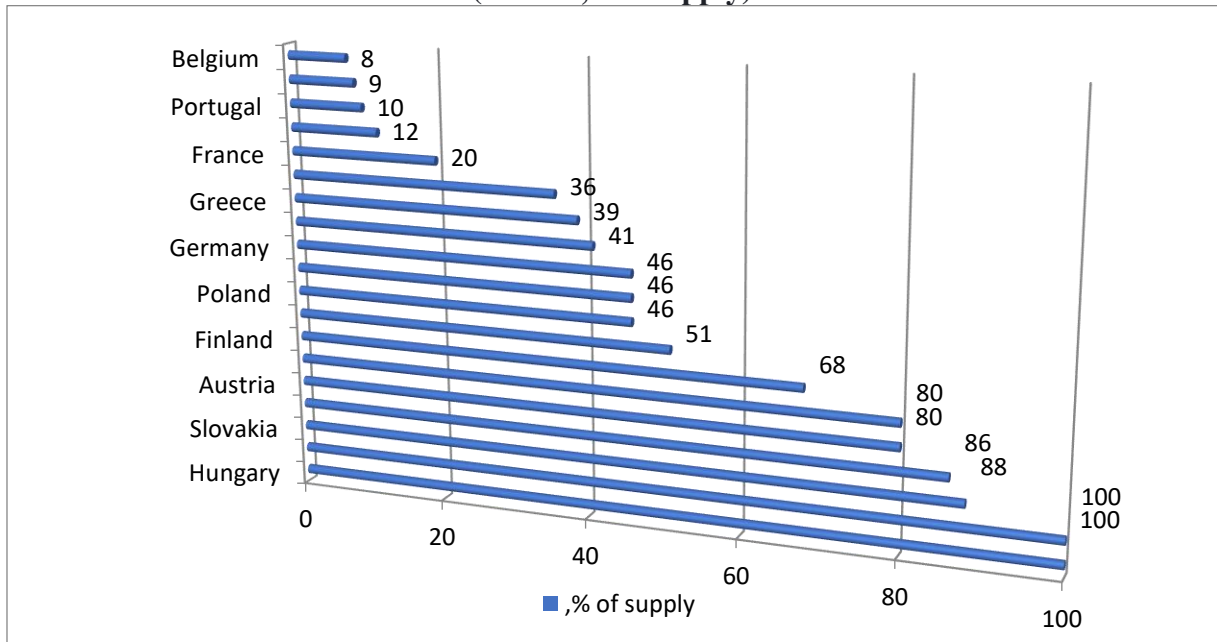
In today's world, the famous phrase «if you want peace, go to war», adapted from the phrase Vegetation of the treatise «De Re Militari»⁶ is especially relevant against the background of Russia's military aggression against Ukraine and the participation of other states in this conflict. The undisguised act of Russian armed aggression against Ukraine has exposed the problems that Western democracies have chosen not to notice over the past decade., in particular in the energy sector. Today it is obvious how firmly Russia has delayed the energy crisis, especially for the countries of the European Union.(figure 1)and what is spent on oil and natural gas sales, which account for more than a third of the Kremlin's budget revenues.

The EU imports 90% of its natural gas, 45% of which comes from Russia. In addition, the aggressor country also supplies the EU with 25% of oil, 45% of coal and 20% of uranium from total imports. Thus, in 2021, the European Union's spending on Russia's energy amounted to 99 billion euros.⁷ Moreover, since the beginning of Russia's war against Ukraine, despite calls from some countries to impose tough sanctions, EU countries have spent more than 18 billion euros on Russian energy.

⁶ KONDRATIEV, S. P. (1940): Flavius Vegetius Renat. Brief summary of military affairs. Bulletin of ancient history, p. 78.

⁷ International Energy Agency (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer.

Figure 1: Energy dependence of EU countries on gas supplies from Russia (in 2020,% of supply)

Source: INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer [online]. In: IEA, 05.03.2022. [Cited 3. 5. 2022]. Available online: <https://cutt.ly/kHWpQhE>

Bloomberg notes that if importing countries do not impose a full oil and gas embargo, this year Russia could earn nearly \$ 321 billion in energy exports, which is approximately 30% more than in 2021.⁸ Such surpluses are due to record prices for oil and natural gas, so they are realistic even with reduced energy sales.

To stop Russia's military machine, the EU adopted the Versailles Declaration on March 11⁹, which previously identified possible ways to abandon the import of Russian energy, including natural gas, oil, coal, but did not announce any specific dates. Russia has already become a record holder in the number of sanctions imposed on it, but many of them will have a long-term effect.

In early March, the United States announced an immediate ban on Russian oil imports, the same decision by the United Kingdom, although the share of Russian oil, natural gas and coal imports in the energy structure of both countries is quite small, only 1% and 7% respectively. However, the intentions of European countries are less ambitious. Europe can get rid of Russia's energy dependence by 2027, provided coordinated action by all EU member states. But such a delay is unacceptable in the face of active hostilities in central Europe, leading to irreparable losses among the civilian population of Ukraine. On March 22, during the discussion of the embargo on Russian oil, natural gas and coal, the European Union countries were divided into different camps, according to the degree of dependence on imports from the aggressor country, and not everyone is ready to take decisive action.¹⁰

While all EU countries condemn Russian aggression, delaying a full package of energy sanctions and continuing to import Russian fossil fuels will help continue to finance war and terrorism.¹¹ In this case, there is a trap of the Maslow pyramid, which is expressed in the above three effects: »Protectionism of primary needs«, «dilemma of contradictions of possibilities», «confrontation of needs».

⁸ BLOOMBERG (2022): EU Drops Plan to Stop Tankers Moving Russian Oil Anywhere.

⁹ EUROPEAN COUNCIL (2022): Versailles Declaration of 25.03.2022.

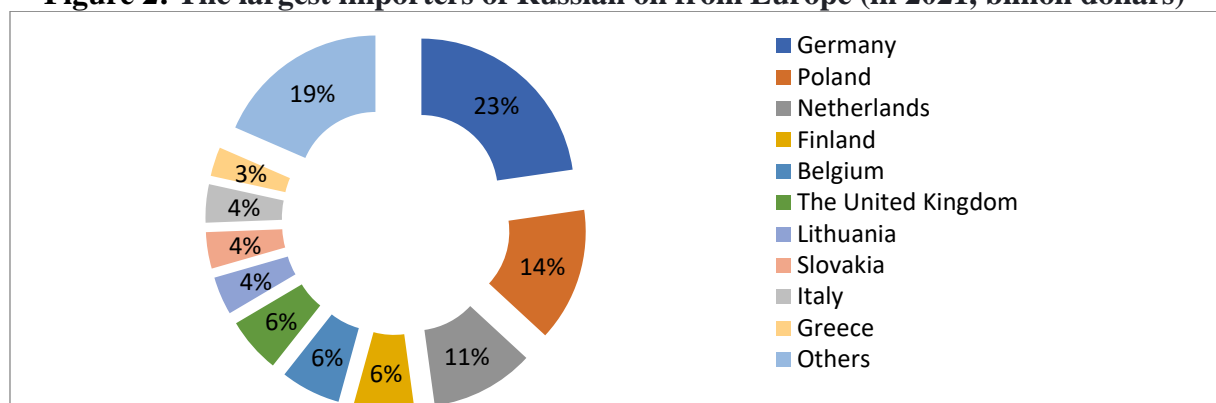
¹⁰ ANANIEVA, O., KHMARNA, O. (2022): Sponsors of the war: who in the EU supports and who blocks the ban on oil and gas from Russia.

¹¹ ZAREMSKY, M. (2021): Maslow's Pyramid for Ukraine: How to Work for National Interests.

3 Europe's import dependence on Russia's energy resources: the state of affairs by country

Despite the urgency of the Russian energy embargo and the willingness of many countries to support tough sanctions, the introduction of such restrictions is a red line for some countries that are major buyers of Russian oil, natural gas and coal. Germany and the Netherlands, Russia's top three oil trading partners (Figure 2), have said the EU should work to diversify energy supplies, which will gradually reduce dependence on Moscow in the energy sector.

Figure 2: The largest importers of Russian oil from Europe (in 2021, billion dollars)

Source: EUROPEAN FEDERATION FOR TRANSPORT AND ENVIRONMENT (2022): Europe's dependence on Russian oil puts \$ 285 million a day in Putin's pocket [online]. In: AISBL, 08.03.2022. [Cited 8 March 2022]. Available online: <https://cutt.ly/HHWaGZK>

Earlier, Germany, the Netherlands, France and Italy did not support the initiative of Poland and the Baltic bloc to boycott Russian energy imports. However, after the publication of evidence of war crimes by the Russian army in the suburbs of Kiev, European politicians talked about the need to strengthen sanctions, which may include measures to limit the supply of Russian gas.

One of Europe's largest economies, Germany is in perhaps the most difficult position. The share of Russian imports in Germany's gas supply is 46%, in oil supply - 37%. In addition, in 2021, 53% of the coal needed for the energy sector and industry was also purchased from Moscow. Thus, in 2021, Germany paid the Russians \$ 23.1 billion, bringing them 8.8% of annual «energy» revenue, p them \$ 11 billion - for gas.¹²

Italy adds to the list of countries that are likely to be affected by tough sanctions against Russia, as the country is the second largest importer of Russian gas after Germany among the EU. Italy uses natural gas to generate 40% of its electricity. 90% of gas needs are met by imports, but 41% of natural gas comes from Russia. In addition, Italy also buys about 52% of its coal and 18% of its oil from Moscow. Against the backdrop of the war, the Italian government began looking for alternatives and new sources, including intensifying negotiations with Qatar on the supply of liquefied natural gas. The country has also recently said it «may not veto sanctions against Russian gas.»

The positions of the governments of the Netherlands, Austria and Hungary, which fear economic consequences for their own countries, are also projected. The Netherlands imports about 36% of its natural gas from Russia. The country's dependence on Russian oil products is 23%, and Russia's share in coal imports is 44%. As one of the leaders in green electricity generation, Austria still relies on natural gas and does not support the occupiers' energy

¹² EUROPEAN FEDERATION FOR TRANSPORT AND ENVIRONMENT(2022): Europe's dependence on Russian oil puts \$ 285 million a day in Putin's pocket.

embargo. Russian imports account for almost 90% of gas supplies to the country, which is necessary to ensure the stable operation of energy and industrial complexes. However, the share of supplies of Moscow coal and oil products is quite low - only 9.1% and 7.5%, respectively. France is also wary of the events of the last month, but without any loud statements. Dependence on Russian imports here is about 20% in the consumption of natural gas, 13% - oil and 24% - coal. However, energy imports are not the only area of interaction between France and Russia, and French industry, including nuclear energy giant EDF, is not only still working closely with the aggressor country, but also intends to sell a 20 percent stake in GEAST, Arabel turbine maker, Russian Rosatom. Following the events in Bucha, the French president said he was ready to support new energy sanctions, especially on coal and oil, but left no comment on the nuclear industry, which is key for France. In particular, the nuclear energy giant EDF not only still maintains close working relations with the aggressor country, but also intends to sell a 20 percent stake in GEAST, the manufacturer of Arabel turbines, to Russia's Rosatom. Following the events in Bucha, the French president said he was ready to support new energy sanctions, especially on coal and oil, but left no comment on the nuclear industry, which is key for France. In particular, the nuclear energy giant EDF not only still maintains close working relations with the aggressor country, but also intends to sell a 20 percent stake in GEAST, the manufacturer of Arabel turbines, to Russia's Rosatom. Following the events in Bucha, the French president said he was ready to support new energy sanctions, especially on coal and oil, but left no comment on the nuclear industry, which is key for France.¹³

Fearing Russia, Hungary did not support the EU in providing military assistance to Ukraine, as well as Poland's initiative to immediately abandon Russian fossil fuels. According to incumbent Hungarian Prime Minister Viktor Orbán, whose party won its fourth parliamentary election, European sanctions should not affect imports of gas and oil products. This position is primarily due to the complete dependence of the country's energy sector on Russian natural gas supplies and a high share of imported oil - 43%.¹⁴

Slovakia is extremely dependent on Russian gas supplies. In 2020, 88% of natural gas and 71% of coal needs were covered by contracts with the aggressor country. Moreover, all imported oil was Russian. Slovakia, like other EU countries, has disagreed with Russia's blackmail for gas in rubles, but Economy Minister Richard Sulik said earlier that gas supplies could not be halted. The next payment is to be made by the Slovak gas company SPP on May 20, so the government actually takes a wait-and-see attitude and refrains from any radical actions.¹⁵

The Czech Republic adds to the list of EU countries most dependent on Russian gas. The country has its own coal reserves and covers unmet needs by importing from Poland. Before the war in Ukraine, the share of Russian gas imports was 86% and oil - 36%.¹⁶ The Czech government has backed previous EU sanctions against Russia, but the country's readiness to abandon Russian hydrocarbons is questionable.

In summary, the study on the level of Europe's import dependence in terms of member countries on Russia's energy resources such as coal, gas and oil, we have presented below (figure 3) summary statistics that demonstrate confirmation of the above statements.

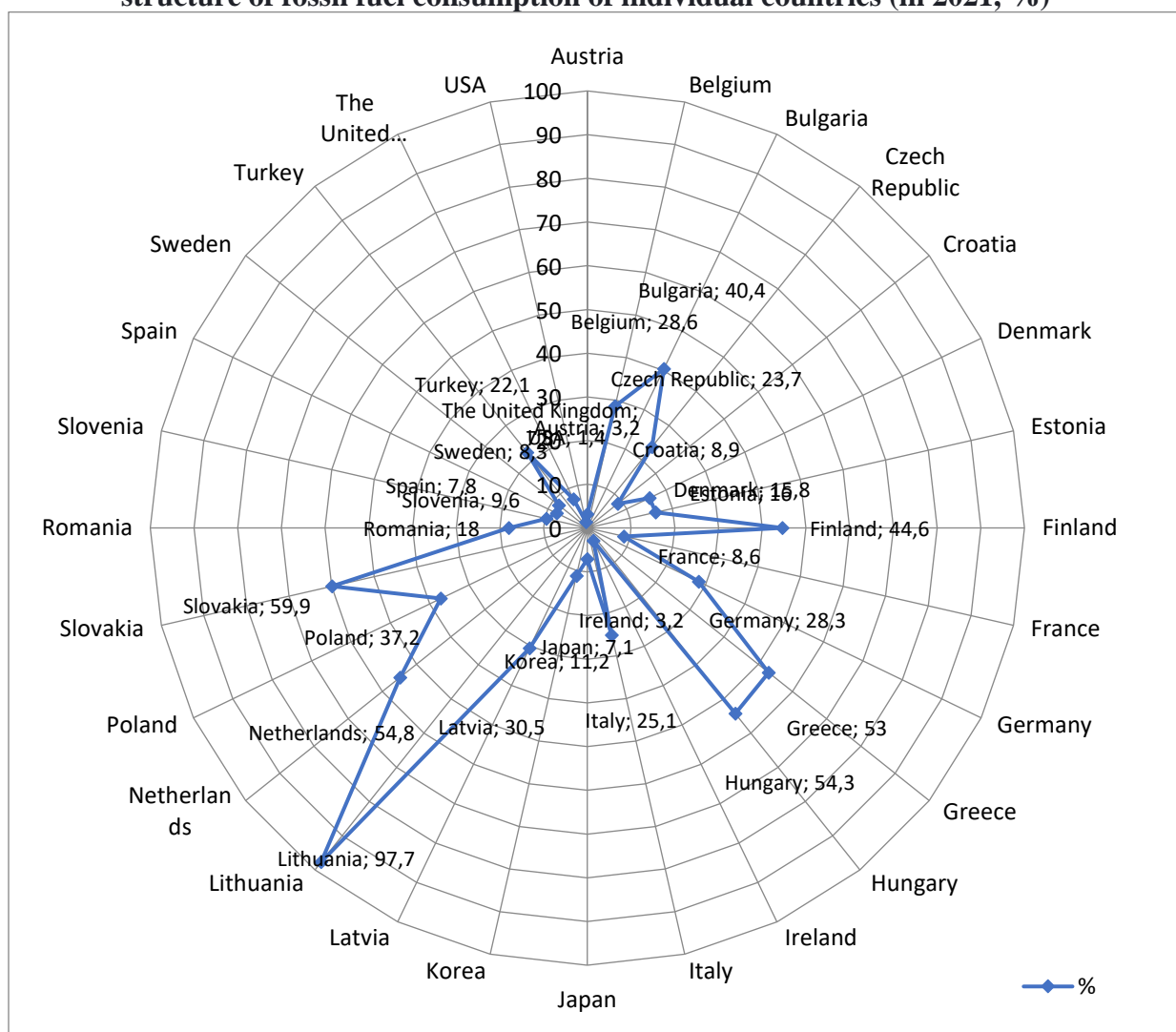
¹³ TARASOVSKY, Yu. (2022): Austria against the embargo, Italy - for. Which EU countries will be most affected by the refusal of Russian gas.

¹⁴ SIENIAWSKI, B. (2022). Hungary and Poland growing apart over Russian energy.

¹⁵ LEPEKHA, J. (2022). Slovakia has stated its readiness to pay for Russian gas in rubles, unless otherwise agreed.

¹⁶ International Energy Agency (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer.

Figure 3: The share of imports of Russian energy (coal, natural gas, oil) in the overall structure of fossil fuel consumption of individual countries (in 2021, %)

Source: INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer [online]. In: IEA, 05.03.2022. [Cited 3. 5. 2022]. Available online: <https://cutt.ly/kHWpQhE>

4 Attempts by EU countries to import energy resources in response to Russia's blackmail

Poland and the Baltic states are currently in favor of a full package of sanctions against the aggressor country, including a full fossil fuel embargo and port blockades. Poland, which has been actively helping Ukrainians since the first days of the war, has already announced a radical boycott of Russian energy. According to recently published data from the International Energy Agency, the share of Russian energy imports in the country is 37%. In particular, Poland receives 46% of gas, 77% of oil and 15% of coal from Russia.¹⁷ The country will introduce a full embargo on Russian coal imports in April-May, and a reduction in natural gas imports is planned for May. Poland plans to stop importing Russian oil, gas and coal by the end of 2022 and calls on other EU governments to follow suit.

In response to the war in Ukraine and Russia's energy blackmail, Lithuania became the first European Union country to completely suspend Russian gas imports, which account for about 50% of the country's consumption. Despite its extreme dependence on Russian energy

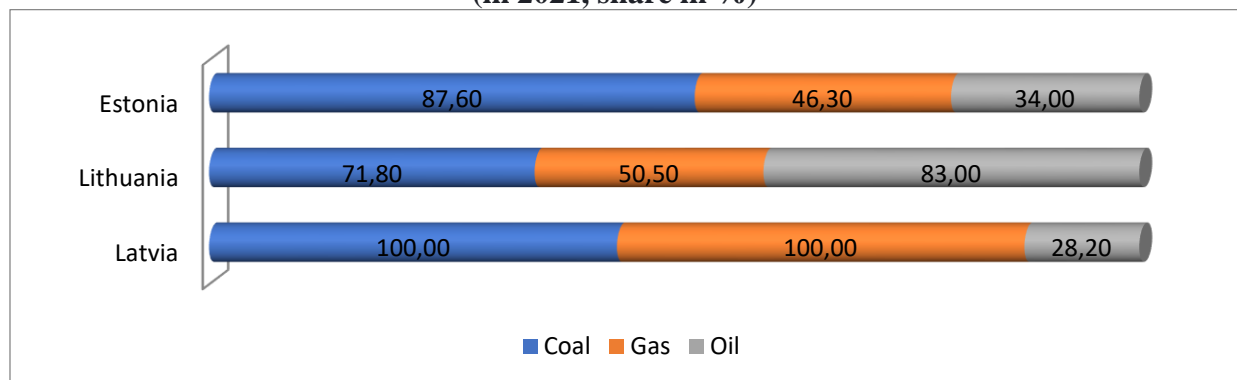
¹⁷ International Energy Agency (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer.

resources, the Lithuanian Ministry of Energy said that since the beginning of April, the country's gas transportation system has been operating without Russian natural gas.

In addition, President Gitanas Nauseda¹⁸ has expressed plans to halt Russian oil imports, which accounted for 83% by 2021, and speed up the synchronization of the country's energy system with ENTSO-E, which will allow Lithuania to disconnect from Russia's energy system earlier than planned in 2025. However, despite Lithuania's progressive position and Ukraine's support, it is unknown how the country will reduce its imports of Russian coal, which accounts for 71%. On April 3, the Latvian gas operator JSC Conexus Baltic Grid announced that the gas transmission systems of all three Baltic countries operate without fuel supplies from Russia. In the coming months, natural gas needs will be met through reserves. In the future, the countries plan to rely on gas supplies through the Klaipėdos Nafta liquefied gas terminal (Klaipėda, Lithuania). In the future, the Estonian government intends to build an additional terminal near Tallinn.¹⁹

Other Baltic states, Latvia and Estonia, also support energy sanctions against Russia, although they are heavily dependent on imported Russian gas and coal (figure 4).

Figure 4: The dependence of the Baltic States on Russian fossil fuels (in 2021, share in %)

Source: INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer [online]. In: IEA, 05.03.2022. [Cited 3. 5. 2022]. Available online: <https://cutt.ly/kHWpQhE>.

Belgium is not completely dependent on Russian gas, although openness to the European market will also affect price fluctuations. Belgium covers 4% to 6% of its gas needs from Russian imports. About 33% of gas imports come from the Netherlands, while Norway provides almost 30% of the needs, another 20% comes from Qatar. However, the Kingdom consumes a significant share of other types of Russian fossil fuels - 30% oil and 20% uranium. As a result, the Belgian Minister of Energy set up a working group in March to find alternatives to the fossil fuel of the aggressor country.²⁰

In early April 2022, Denmark also imposed a moratorium on the purchase of Russian oil. In 2020, the country's dependence on supplies from Russia was almost 32%.²¹ The country does not import Russian gas, but 94% of coal is supplied by Russia.

Even before the Russian invasion, Spain announced its readiness to support sanctions against Russia in the event of an attack on Ukraine. The country's economy is not too dependent on Russian hydrocarbons, whose imports in 2020 amounted to only 8%.

¹⁸ ARMYINFORM NEWS AGENCY (2022): Gitanas Nauseda: Lithuania will promote deoccupation of Ukrainian territories.

¹⁹ ANANIEVA, O., KHMARNA, O. (2022): Sponsors of the war: who in the EU supports and who blocks the ban on oil and gas from Russia.

²⁰ INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer.

²¹ INTERFAX (2022): A campaign was launched among Belgian citizens: «Reduce energy use to support Ukraine.

The economies of Bulgaria and Finland, which are also in favor of sanctions against Russian hydrocarbons, will be hit hard by the possible embargo. According to preliminary forecasts, the fall in GDP of these countries may be more than 1%.

However, in mid-March, the Bulgarian government announced that it did not plan to extend the current contract for the purchase of Russian gas, which expires in July this year, and would look for alternative sources of fuel from Qatar and Algeria. In addition, the country intends to use the existing infrastructure of Greece and Turkey to purchase liquefied natural gas, which will increase supplies from Azerbaijan.²² It should be noted that in 2019 the share of imported Russian gas was almost 80%. Despite ambitious gas plans, the situation with Russian oil purchases is less positive. Burgas Petrochemical Plant, owned by Russian company Lukoil, continues to process Russian oil, which accounts for 60% of the total oil refined by the plant.²³ According to the International Energy Agency, in 2019 all oil imported to Bulgaria was Russian, and coal imports from the aggressor country amounted to only 7%.²⁴

Despite the significant share (almost 45% in 2020) of Russian hydrocarbons in the country's energy sector, Finland calls on EU countries to abandon energy imports from Russia as soon as possible. In 2020, 68% of natural gas, 80% of oil and 30% of coal consumed were imported from the aggressor country. In Finland, per capita energy consumption is one of the highest in the EU due to its energy-intensive industry and local climate. According to previous plans, Finland intended to abandon coal by 2029, but some energy companies have announced their readiness to do so much earlier. For example, the Helsinki Municipal Energy Company Helen has announced that it will not renew contracts with Russian coal suppliers that are coming to an end.²⁵

The Slovenian government has not yet announced radical plans to phase out Russian fossil fuels, but has expressed readiness to support EU action in this direction. Slovenia buys 91% of its gas through the Central European Gas Hub (Baumgarten, Austria), which is dominated by Russian gas. However, according to official statistics, in 2019, imports of natural gas from Russia amounted to 12%, and oil - 28%.²⁶ As for coal, in general Slovenia relies on its own resources, and imports are only 10%. The share of coal supplies from Russia is insignificant.

Conclusion

The Maslow Pyramid, reflecting the hierarchy of the state's needs, clearly demonstrates the relationship between the realization of its national interests and the effectiveness of foreign policy in terms of import substitution policy and overcoming dependence on energy shortages.

Reforming state institutions and striving for economic growth is impossible without meeting fundamental state needs. A state that cannot meet the security needs of its population will not be able to realize itself in the international community and achieve a high level of economic growth. Similarly, in order to protect its own national interests among other countries, the state must first be able to protect its territorial integrity. Unfortunately, without the full implementation of the fundamental needs of the state, there can be no question of implementing its strategic plans. Therefore, the absence of the rule of law, the inviolability of the state and at the same time the existence of armed conflict, which it is unable to resolve, reduces the effectiveness of its foreign policy to zero, increasing the factor of dependence on other players in international relations.

²² ANANIEVA, O., KHMARNA, O. (2022): Sponsors of the war: who in the EU supports and who blocks the ban on oil and gas from Russia.

²³ International Energy Agency (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer.

²⁴ International Energy Agency (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer.

²⁵ ECONOMIC TRUTH (2022): Finland wants to get rid of coal completely by 2030.

²⁶ INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer.

Therefore, in order to gain a voice in the world community and promote their own ideals and values, each country in the context of its national strategy must prioritize the diversification of resources (including energy) that provide priority needs, identifying security needs for the Maslow Pyramid. Otherwise, the state will fall into the trap of the same pyramid, which is defined by its three effects: «primary protectionism», «confrontation of needs», «dilemma of contradictions of opportunities», which will lead it into a dead end depending on another state. dependence and monopoly position eliminates any parameters of security and alternative choices, and in the course of confrontations and the pursuit of wealth will not neglect the lives of people in other countries.

References:

1. CHELLEN, R. (2008). *State as a form of life: per. from the Swedish*. Moscow: ROSSPEN, 2008. ISBN 978-5-8243-09-478.
2. MASLOW, A. (1999). *Motivation and personality*. St. Petersburg: Eurasia, 1999. ISBN 5-80710016-6.
3. MASLOW, A. (2015). *Psychology of Science. Preliminary research*. Izhevsk: Institute for Computer Research, 2015. - ISBN 978-5-4344-0252-1.
4. ZAREMSKY, M. (2021): Maslow's Pyramid for Ukraine: How to Work for National Interests [online]. In: *Rubryka.com*, 5. 6. 2021. [Cited 5. 6. 2021.]. Available online: <https://rubryka.com/blog/maslows-pyramid-for-ukraine/>
5. STIGLITZS, J. E. (2011): Rethinking macroeconomics: What Failed, and How to Repair It. In: *Journal of the European Economic Association*. 2011, Vol. 9 (4), p. 591-645.
6. KONDRATIEV, S. P. (1940): Flavius Vegetius Renat. Brief summary of military affairs. *Bulletin of ancient history*. 1940, No. 1, p. 76-82.
7. INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Reliance on Russian Fossil Fuels Data Explorer [online]. In: *IEA*, 5. 3. 2022. [Cited 5. 3. 2022.]. Available online: <https://cutt.ly/kHWpQhE>
8. BLOOMBERG (2022): EU Drops Plan to Stop Tankers Moving Russian Oil Anywhere[online]. In: *Bloomberg*. Europe Edition, 17. 3. 2022. [Cited 17. 3. 2022.]. Available online: <https://cutt.ly/zHWpVkv>
9. EUROPEAN COUNCIL (2022): Versailles Declaration of 25. 3. 2022 [online]. In: *Consilium.europa.eu*, 25. 3. 2022. [Cited 25. 3. 2022.]. Available online: <https://cutt.ly/RHWajxu>
10. ANANIEVA, O., KHMARNA, O. (2022): Sponsors of the war: who in the EU supports and who blocks the ban on oil and gas from Russia [online]. In: *European Truth*, April 20, 2022. [Cited 20 April 2022.]. Available online: <https://cutt.ly/IHWkltP>
11. EUROPEAN FEDERATION FOR TRANSPORT AND ENVIRONMENT (2022): Europe's dependence on Russian oil puts \$285 million a day in Putin's pocket [online]. In: *AISBL*, 8. 3. 2022. [Cited 8. 3. 2022.]. Available online: <https://cutt.ly/HHWaGZK>
12. TARASOVSKY, Yu. (2022). Austria against the embargo, Italy - for. Which EU countries will be most affected by the refusal of Russian gas [online]. In: *Forbes.ua*, 4. 4. 2022. [Cited 4. 4. 2022.]. Available online: <https://cutt.ly/IHWsbTe>
13. SIENIAWSKI, B. (2022). Hungary and Poland growing apart over Russian energy [online]. In: *Euractiv*, 11. 3. 2022. [Cited 11. 3. 2022.]. Available online: <https://cutt.ly/OHWsJaz>
14. LEPEKHA, J. (2022). Slovakia has stated its readiness to pay for Russian gas in rubles, unless otherwise agreed [online]. In: *Public.News*, 3. 4. 2022. [Cited 3. 4. 2022.]. Available online: <https://cutt.ly/xHWdxrX>

15. ARMYINFORM NEWS AGENCY (2022): Gitanas Nauseda: Lithuania will promote deoccupation of Ukrainian territories [online]. In: *AI*, 3. 5. 2022. [Cited 3. 5. 2022]. Available online: <https://cutt.ly/cHWa9DD>
16. INTERFAX (2022). A campaign was launched among Belgian citizens: «Reduce energy use to support Ukraine» [online]. In: *Mind.ua*, 8. 4. 2022. [Cited 8. 4. 2022]. Available online: <https://cutt.ly/xHWfrJU>
17. ECONOMIC TRUTH (2022). Finland wants to get rid of coal completely by 2030 [online]. In: *Epravda.com.ua*, 1. 9. 2017. [Cited September 1, 2017]. Available online: <https://cutt.ly/vHWfUUi>

Contact:

prof. Ilona Dumanska, DrSc.

Faculty of International Relations and Law

Khmelnytskyi National University

Instytut's'ka Street 11

290 16 Khmelnytskyi

Ukraine

e-mail: dumanskai@khnmu.edu.ua

INTERMÁRIUM A INICIATÍVA TROCH MORÍ V KONTEXTE DOBOVÉHO VÝVOJA V POĽSKU A NA UKRAJINE

INTERMARIUM AND THE THREE SEAS INITIATIVE IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY DEVELOPMENTS IN POLAND AND UKRAINE

Boris Dziura

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: boris.dziura@euba.sk

Abstrakt: Článok sa zaoberá predstavením projektu Intermárium (IM) a čiastočne aj Iniciatívou troch morí (ITM). Poukazujeme jednak na poľské korene oboch iniciatív, ale zároveň chceme predstaviť previazanosť rozvoja myšlienky IM s ideou ukrajinskej štátnosti, ktorá bola a je neustále v ohrození zo strany Ruska, teraz aj minulosti. Cieľom bolo taktiež predstaviť vývoj, ktorý získal v novodobej histórii novú dynamiku a to konkrétne po zmene vlády v Poľsku v roku 2015 a špeciálne po Revolúcii dôstojnosti v roku 2014 na Ukrajine. Následná agresia Ruska, ktorá trvá už viac ako 8 rokov a vyvrcholila v roku 2022, zmenila geopolitické záujmy krajín. Daný článok má za cieľ zmapovať v krátkosti relatívne neznámu časť dejín vybraných štátov východnej Európy a poukázať na možné vektory rozvoja. Vychádzali sme z analýz primárne historických ako aj súčasných prác a článkov zaoberajúcich sa danou problematikou.

Kľúčové slová: Intermárium, Poľsko, Ukrajina

JEL: N93,N94,Z19

Abstract: The article deals with the presentation of the Intermarium (IM) project and partly with the Three Seas Initiative (3SI) as well. On the one hand we point to the Polish roots of both initiatives, but at the same time we want to present the connection between the development of the IM idea and the idea of Ukrainian statehood, which is constantly threatened by Russia, nowadays and in the past too. The goal was to present the development that gained new momentum in recent history, specifically after the change of government in Poland in 2015 and after the Revolution of Dignity in 2014 in Ukraine. The subsequent Russian aggression, which has lasted for more than 8 years and culminated in 2022, changed the geopolitical interests of the countries. The article aims to briefly map a relatively unknown part of the history of selected Eastern European countries and show a possible vector of their development. We went out of analysis of primarily historical, but also contemporary works and relevant articles dealing with this issue.

Keywords: Intermarium, Poland, Ukraine

JEL: N93,N94,Z19

Úvod

Po udalostiach Euromajdanu (Revolúcii dôstojnosti)¹ v roku 2014 a následnej násilnej anexii Krymu, ako aj začiatku vojny na Donbase zo strany síl priamo podporovaných Ruskou federáciou,² sa ďalší vývoj na Ukrajine stal len ťažko predvídateľným. Celý obrodny proces,

¹ SHVEDA, Y. – PARK, J. H. (2015): Ukraine's revolution of dignity: The dynamics of Euromaidan.

² ROBINSON, P. (2016): Russia's role in the war in Donbass, and the threat to European security. European Politics and Society.

ktorý začal v ukrajinskej spoločnosti, nasledovaný procesom označovaným aj ako dekomunizácia,³ priniesol urýchlený rozvoj nových či skôr staronových myšlienok a smerovania v obchodnej, administratívnej, kultúrnej, ale aj vojenskej oblasti.

Malo prísť k ukončeniu éry, spájanej s obdobím existencie Sovietskeho zväzu a naopak prísť k posilneniu budúcej spolupráce so štátmi kontinentálnej Európy, pri absencii vplyvu Ruskej federácie na Ukrajinu a Ukrajinu.⁴

Ukrajina v roku 2022 je vo vojnovom stave a všetky svoje ekonomické a aj vojenské sily musí venovať prebiehajúcej vojne s vojenskými silami Ruskej federácie.

V prostredí dnešného Poľska, s jeho rozvojom ako potenciálnej budúcej vojensko-politickej veľmoci regiónu a v taktiež kontexte dnešnej poľskej vládnucej strany, ktorá skutočne pomerne úspešne buduje svoju víziu úspešného, vojensky silného Poľska,⁵ (stojaceho na pevných, konzervatívnych základoch, proti hrozbe Ruskej federácie) získali horeuvedené iniciatívy na význame.

Na danú tému neexistuje veľké množstvo staršej odbornej literatúry, po roku 2015 sa však objavilo množstvo knižných, ale hlavne elektronických zdrojov, ktoré upriamujú pozornosť na Poľsko, Ukrajinu sa naproti tomu venuje len relatívne malá pozornosť čo sa histórie IM týka.

Je taktiež dôležité upriamiť pozornosť na fakt, že krajiny Pobaltia (Litva, Lotyšsko, Estónsko), Poľska, Ukrajiny, ale aj dnešného Moldavska, Gruzínska ako aj Bieloruska, sú navzájom historicky, politicky, hospodársky a do určitej miery aj vojensky previazané.⁶

Napriek rôznorodosti, sú tieto krajiny navzájom prepojené a existuje potreba toto prepojenie neustále prehĺbovať a využívať na ďalší rozvoj vzťahov všetky platformy, ktoré by mali viesť k uskutočňovaniu nových projektov. I keby tieto platformy by mali byť využité iba čiastočne.

V našom článku vychádzame z analýzy nám dostupných zdrojov a komparácie výstupov jednotlivých autorov.⁷

1 Historické korene a Interimarium

1.1 Poľská cesta rozvoja do roku 1945

Domnievame sa, že samotná myšlienka vytvoriť IM (poľsky Międzymorze) ako určitý sanitárny kordón, ktorý by oddeľoval západnú Európu od Ruska, má svoje korene v dávnej minulosti⁸ (odkazujúc na existenciu poľsko-litovského štátneho útvaru fungujúceho prakticky až do 18. storočia a následne IM reflektuje aj obdobie po roku 1795, ktoré bolo spojené so zánikom Poľska ako samostatného útvaru).⁹

Po obnovení Poľska po roku 1918 a porážke boľševických vojsk v bitke o Varšavu v roku 1920, myšlienka IM ožila a bola rozpracovaná počas vlády maršala Józefa Piłsudského v Poľsku.¹⁰

³ MOTYL, A. J. (2015): *FACING THE PAST: In Defense of Ukraine's New Laws*. World Affairs.

⁴ WAWRZONEK, M. (2014): *Ukraine in the "Gray Zone": Between the "Russkiy Mir" and Europe*.

⁵ VERGUN, D. (2022): *Poland Will Increase Defense Spending*.

⁶ BOYKO, V. (2017): *Ukrainian Attempts at State Building in 1917–1921 and the Idea of Interimarium: A Historiographical and Archival Note*.

⁷ Interimarium conference: *Space of Freedom and Order* (2021) [online] [citované 22.5.2022]. Dostupné na: <https://konferencjainterimarium.pl/en/>

⁸ CHUDOBA, B. (1950): *And What of the Satellites? Thought: Fordham University Quarterly*.

⁹ IŠTOK, R. – KOZÁROVÁ, I. – POLÁČKOVÁ, A. (2018): *The Interimarium as a Polish Geopolitical Concept in History and in the Present*. Geopolitics.

¹⁰ BIENIČZYK-MISSALA, A. (2018): *From Interimarium to the Three Seas Initiative –The Meanders of Poland's Foreign Policy in Central Europe*.

Ukrajinský autor Leonid Chupriy vo svojom článku píše, že „koncept IM zavŕšil ďalšiu geopolitickú doktrínu Pilsudského – prometeizmus, to je myšlienka oslobodenia (Kreml'om) ztročených národov.“¹¹

Nestabilnosť geopolitického prostredia, poľská ekonomika, ktorá stále nebola po prvej svetovej vojne pripravená na zmeny v budúcnosti, ďalej viac ako problematické susedstvo Poľska so Sovietskym zväzom a narastajúce nedorozumenia s národno-socialistickým Nemeckom, ktoré vyústili v tragický svetový konflikt, neumožnili po jeho skončení v roku 1945 a uchvátení Poľska zo strany sovietskej moci, akúkoľvek poľskú samostatnosť vo veciach zahraničnej politiky bez možnosti rozširovania vlastného politického vplyvu. Ďalší rozvoj danej myšlienky nastal až po roku 1989.

A rovnako možnosť jej realizácie v tej či onej forme bol následne možný až v posledných rokoch a to po vstupe Poľska do EÚ a zmene vlády na Ukrajine v roku 2014, ktorá definitívne opustila trajektóriu zblížovania sa s Ruskom a nastúpila na výhradne proeurópsku a proatlantickú dráhu vývoja krajiny.¹²

1.2 Ukrajinský prístup do roku 1945

Na Ukrajine taktiež existoval myšlienkový prúd, ktorý sa zaoberal potrebou stanovenia smeru, ktorým by sa Ukrajina (akónáhle znova získa samostatné postavenie) mala či skôr mohla vydať. Jedným z prominentných autorov bol Mychajlo Hruševskij, ktorý okrem toho, že bol historikom a politikom, bol taktiež prvým prezidentom Ukrajinskej ľudovej republiky v roku 1918.¹³ Vo svojom diele sa zaoberal, jednak vzájomnými vzťahmi a koreňmi problémov sporov medzi Ukrajincami a Rusmi, ako aj cestami ďalšieho rozvoja Ukrajiny a jej štátnosti.¹⁴

Medzi ďalších autorov patrila Juryj Lypa.¹⁵ Je ho možné považovať nielen za ukrajinského vlastenca, ale aj spisovateľa a politicky aktívnu osobnosť, ktorá pôsobila v neľahkom období 2. svetovej vojny. Daná aktivita mu bola osudnou,¹⁶ avšak ním uverejnené práce sú stále aktuálne. Jednou z prác bolo dielo s názvom „Doktrína Čierneho mora“ (vydaná v roku 1940), ktorá poukazovala na historickú spolupatričnosť národov obývajúcich pobrežia Baltského a Čierneho mora. J. Lypa vo svojich prácach podporoval vytvorenie Baltsko-čiernomorskej federácie pozostávajúcej z Ukrajiny, Poľska, Litvy a Bieloruska.¹⁷

Povojnové roky, faktické ovládnutie východnej Európy vojenskou silou ZSSR a následne nastolený režim vo viacerých jej krajinách, neumožňoval okrem aktivít ukrajinskej či poľskej diaspóry prakticky žiaden rozvoj politických (a aj ekonomických) alternatív. (poznámka autora: v konečnom dôsledku to platilo aj pre slovenskú politickú diaspóru, i keď tá sa o podobne náročné projekty typu IM nezaujímal, nakoľko po ukončení špecifickej slovenskej štátnosti v roku 1945 a opätovnom začlenení Slovenska do povojnového Československa, sa táto snažila prioritne udržať myšlienku slovenskej štátnosti živú, hoc pôsobiac v diaspóre).

Prakticky žiadne rozvíjanie ďalekosiahlych plánov viac neexistovalo a obmedzovalo sa zväčša na proklamatívne vyhlásenia v zahraničnej tlači, teda prakticky výhradne antikomunisticky naladených printových médiách tej doby.¹⁸ V prípade Poľska a Ukrajiny, ešte

¹¹ CHUPRIY, L. (2018): Historical Preconditions of Formation of the Concept “Intermarium” in the Face of Contemporary Challenges. Ukrainian Policymaker.

¹² NATO (2022): *Relations with Ukraine* (2022).

¹³ The Ukrainian review 1 (1983): *Diasporiana.org.ua* [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14393/file.pdf>

¹⁴ MYKHAILO HRUSHEVSKY (2014): *History of Ukraine-Rus*.

¹⁵ KITSER, O. (2020): Yuriy lypa is a doctor and a citizen.

¹⁶ The Ukrainian Weekly (1948): No.8. *Ukrweekly.com*.

¹⁷ KUSHNIR, O. (2013): *Interwar Views on Managing Eastern European Space: Exploring Lypa's Conceptualisation of the Black Sea Union*.

¹⁸ GELSNER, K. (1948): *Aufstand hinter dem Eisernen Vorhang Der Kampf der ukrainischen Partisanen*.

pretrvával ozbrojený odpor relatívne silných skupín na ich územiach, ktorý však bol po roku 1950 úplne eliminovaný zo strany represívnych orgánov sovietskej moci. Oživenie myšlienky IM (v pozmenenej forme) nastalo až v druhej polovici 90. rokov 20. storočia. Bolo však obmedzené na územie Poľska.

V priestore Ukrajiny, ako uvádza vo svojom článku v Poľsku píšuca autorka Olha Tkachenko: „Ukrajinská národná a nadnárodná identita bola neustále ovplyvňovaná vonkajšími aktérmi, čo potvrdzujú bohaté historické dôkazy. Súčasná ukrajinská identita je teda polarizovaná – a tvorí kombináciu – proruskej orientácie a postsovietskeho štýlu života na jednej strane a proeurópskej orientácie a kultúrnych aspirácií na strane druhej.“¹⁹

1.3 Vývoj po roku 1989

Estónsky prezident Lennart Meri sa v roku 1999 zúčastnil konferencie na ukrajinskom Kryme s názvom „Baltská a Čiernomorská spolupráca: k integrovanej Európe 21. storočia, slobodnej, bez deliacich čiar.“ Konferencia bola organizovaná v rámci organizácie Organizácia čiernomorskej hospodárskej spolupráce. Organizácia bola založená v roku 1992, s ústredím v Istanbule v Turecku. Vo svojom prejave vyhlásil: „Takže sme na Jalte, aby sme potvrdili, že Jalta 2 je negáciou Jalty 1, že je to negácia nacisticko-sovietskeho paktu, ktorý viedol k Jalte 1, že toto nové stretnutie, ktoré prebieha na nezávislej ukrajinskej pôde a na ktorom sa zúčastnia hlavy štátov, pripraví pôdu pre novú syntézu, kde všetky krajiny pochopia, čo je to byť objektom histórie a aj to, aké dôležité je byť subjektom histórie.“²⁰

Následné obdobie trvajúce až do roku 2004 bolo plne venované prípravám vstupu Poľska do Európskej únie a ďalšia príležitosť, keď sa idea IM (hoc v novej podobe a štruktúre) dostala do opätovného povedomia bol až rok 2015.

Na Ukrajine na prelome rokov 2004 – 2005 prebehla Oranžová revolúcia a nová ukrajinská politická reprezentácia sa sústredila primárne na budúce proeurópske a proatlantické nasmerovanie Ukrajiny.

Ako tvrdí ukrajinský autor M. Boichenko „Európsky obraz Ukrajiny nemožno oddeliť od obrazu Európy pre Ukrajinu. Súčasný obraz Európy na Ukrajine je Európska únia.“²¹

V roku 2015 novovzniknutá „Iniciatíva troch morí“ (ITM) bola podporená zo strany prezidentov Poľska a Chorvátska, s cieľom združiť 12 európskych krajín, nachádzajúcich sa medzi Jadranským, Baltským a Čiernym morom.²² Samozrejme bez účasti Ruska. Z dôvodov nevyjasnených sporov, prebiehajúcich či zamrznutých konfliktov z minulosti a aj z dôvodu absencie členstva v EÚ, neboli súčasťou vtedajšej dohody ani Ukrajina, Moldavsko či Gruzínsko.

Následná deklarácia bola podpísaná v roku 2016,²³ jedným zo zámerov bolo podporiť ekonomický rozvoj a vzájomnú prepojenosť krajín ITM, primárne projektami dopravnej infraštruktúry, ktoré by urýchlili a zlepšili napríklad dopravné spojenie (napr. Via Carpatia) aj v južnej, resp. východnej časti kontinentu²⁴ (v krajinách patriacich do Európskej únie). V roku 2017 bol samit konajúci sa vo Varšave, podporený aj účasťou vtedajšieho prezidenta USA, D.

¹⁹ TKACHENKO, O. (2016): Reinventing ukraine: ukrainian national and supra-national identity in contemporary polish opinion-making press.

²⁰ Statement by the President of Republic on the Conference "Baltic and Black Sea Co-operation: to Integrated Europe of the 21st Century Free of Dividing Lines" in Yalta, September 10, 1999. Speeches of the President of the Republic 1992-2001.

²¹ BOICHENKO, M. (2020): Intermarium as One of the Future European Image of Ukraine.

²² Szczyt Inicjatywy Trójmorza NAJWAŻNIEJSZE INFORMACJE (2017): *Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*.

²³ THE JOINT STATEMENT ON THE THREE SEAS INITIATIVE (THE DUBROVNIK STATEMENT) (2016): Media.voog.com.

²⁴ 3 Seas Initiative Summit Bucarest (2018): The Three Seas Initiatives, Priority interconnection projects.

Trumpa.²⁵ Napriek pandémie Covid-19, prebehli aj samity v rokoch 2020, 2021 a 2022 (čiastočne aj vo virtuálnom prostredí).

Záver

Domnievame sa, že do začiatku 90. rokov 20. storočia myšlienka IM nikdy v zásade nepresiahla akademické prostredie a predstavovala len alternatívnu myšlienku, ku ktorej rozpracovaniu do funkčnej praxe prakticky neprišlo. Až po páde komunistického bloku a s následným vstupom veľkej väčšiny krajín bývalého východného bloku do EÚ, mohol nastať rozvoj a rozvinutie spolupráce aj v tomto smere. V oficiálnej ukrajinskej politike, nezohrával tento myšlienkový prúd závažnejšiu úlohu, až na výnimky (ktoré sa udiali v kontexte doby) vysvetlené vyššie v článku.

Nasledujúci citát od A. Dugina bol publikovaný ešte v roku 1997 (tento autor býva považovaný za jedného z duchovných strojcov súčasného agresívneho smerovania Ruskej federácie), len podčiarkuje nutnosť ďalšieho prehĺbovania spolupráce stredoeurópskych, resp. východoeurópskych krajín.

„Existencia Ukrajiny v jej súčasných hraniciach, moderný status „suverénneho štátu“ je ekvivalentom k silnej rane voči geopolitickej bezpečnosti Ruska, rovná sa invázii na jeho územie. Pokračovanie existencie unitárnej Ukrajiny je neprijateľné. Táto oblasť by mala byť rozdelená do niekoľkých zón v súlade s geopolitickou a etnokultúrnou realitou.“²⁶

Podobné citáty sa však vyskytovali v posledných rokoch stále častejšie v ruskom politickom prostredí a vyvrcholili práve 24. 2. 2022. Slová ruského prezidenta, ktoré zazneli v plnom prepise jeho prejavu týkajúceho sa invázie na Ukrajinu, boli viac ako len podobné slovám A. Dugina z obdobia pred 25. rokmi.²⁷

Je otázne, aký bude ďalší vývoj myšlienok IM/ITM v prostredí Ukrajiny, ktorej východné a južné územia (Mariupol', Cherson) sa k dnešnému dňu (poznámka autora 14. 7. 2022), nachádzajú pod kontrolou ruských okupačných vojsk a otázka akéhokoľvek rozvoja tohto územia sa stáva čisto akademickou, bez možnosti jasnej predikcie.

IM, resp. jeho potenciálny nasledovník ITM, nevyvolali podobný stupeň spolupráce ako iné zoskupenia/iniciatívy vo svete (ani na úrovni Africkej únie či spolupráce typu BRICS).

V konečnom dôsledku sa však taktiež domnievame, že miera odhodlania Poľska pomáhať sa brániť napadnutej Ukrajine, by nikdy nemohla dosiahnuť súčasnú úroveň, nebyť vzťahu krajín, ktoré hľadali a nachádzali cestu vzájomnej spolupráce, pri snahe prekonať to, čo dané krajiny v priestore medzi Čiernym, Baltickým, resp. Jadranským morom rozdeľovalo, či ešte stále rozdeľuje.²⁸

Jedným z dôkazov vitálnej spolupráce v danom regióne, je aj prizvanie Ukrajiny zo strany ITM k participácii na aktivitách ITM a udelenie statusu „zúčastňujúceho sa partnera.“ Toto pozvanie bolo Ukrajine dané počas posledného samitu, ktorý sa uskutočnil v júni 2022 v lotyšskej Rige.²⁹

Nakoľko sa však dnešná politicko-ekonomická spolupráca východoeurópskych a stredoeurópskych krajín stále opiera výhradne o finančné zdroje a trhy EÚ, je skutočná alternatíva (aj ekonomická) k EÚ, aj z horeuvedených dôvodov, zatiaľ len cestou, ktorá je len veľmi ťažko uskutočniteľnou. Budúce obdobie ukáže, či existuje reálna potreba alternatívy k už

²⁵ Warsaw Summit 2017 (2017): Three Seas Initiative.

²⁶ CHUPRIY, L. (2018): Historical Preconditions of Formation of the Concept “Intermarium” in the Face of Contemporary Challenges.

²⁷ Bloomberg (2022): Transcript: Vladimir Putin’s Televised Address on Ukraine.

²⁸ GOBLE, P. A. (2016): Intermarium – An Idea Whose Time is Coming Again.

²⁹ EURCTIV (2022): Ukraine becomes ‘participating partner’ of Three Seas Initiative.

fungujúcim štruktúram EÚ a či vývoj nebude smerovať výhradne k doplňujúcim spoločným hospodárskym aktivitám daných krajín, bez nutnosti hlbšej vzájomnej previazanosti.

Použitá literatúra:

1. BIENČZYK-MISSALA, A. (2018): From Intermarium to the Three Seas Initiative – The Meanders of Poland's Foreign Policy in Central Europe. *Stosunki Międzynarodowe - International Relations* [online] [citované 22. 5. 2022]. Dostupné na: <http://www.irjournal.pl/Od-Miedzymorza-do-Trojmorza-nmeandry-polityki-zagranicznej-Polski-nw-Europie-Srodkowej,124030,0,2.html>
2. BOICHENKO, M. (2020): Intermarium as One of the Future European Image of Ukraine. <http://www.fhijournal.org/> [online] [citované 14. 7. 2022]. Dostupné na: <https://doi.org/10.29202/fhi/13/1>
3. BOYKO, V. (2017): Ukrainian Attempts at State Building in 1917–1921 and the Idea of Intermarium: A Historiographical and Archival Note. *No. 4 (2017): The 100th Anniversary of the Ukrainian Revolution (1917–1921)* [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <http://tta.org.ua/index.php/2313-4895/article/view/106720>
4. CHUDOBA, B. (1950): And What of the Satellites?. *Thought: Fordham University Quarterly* [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: https://www.pdcnet.org/thought/content/thought_1950_0025_0004_0611_0629
5. CHUPRIY, L. (2018): Historical Preconditions of Formation of the Concept “Intermarium” in the Face of Contemporary Challenges. *Ukrainian Policymaker* [online] [accessed. 24. May 2022]. Dostupné na: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=730002>
6. GELSNER, K. (1948): Aufstand hinter dem Eisernen Vorhang Der Kampf der ukrainischen Partisanen. *ZEIT ONLINE* [online] [accessed. 24. May 2022]. Dostupné na: <https://www.zeit.de/1948/40/aufstand-hinter-dem-eisernen-vorhang>
7. GOBLE, P. A. (2016): Intermarium – An Idea Whose Time is Coming Again | The Institute of World Politics. *The Institute of World Politics* [online] [citované 25. 5. 2022]. Dostupné na: <https://www.iwp.edu/articles/2016/07/05/intermarium-an-idea-whose-time-is-coming-again/>
8. INTERMARIUM CONFERENCE: SPACE OF FREEDOM AND ORDER (2021) [online] [citované 22. 5. 2022]. Dostupné na: <https://konferencjaintermarium.pl/en/>
9. IŠTOK, R. – KOZÁROVÁ, I. – POLÁČKOVÁ, A. (2018): The Intermarium as a Polish Geopolitical Concept in History and in the Present. *Geopolitics* [online] [citované 24. May 2022]. Dostupné na: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14650045.2018.1551206>
10. KITSERA, O. (2020): YURIY LYPA IS A DOCTOR AND A CITIZEN (To the 120th Birthday). Vol. 59 No. 1 (2020): *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society. Medical Sciences* [online] [accessed. 24. 5. 2022]. Dostupné na: <https://mspss.org.ua/index.php/journal/article/view/255>
11. KUSHNIR, O. (2013): Interwar Views on Managing Eastern European Space: Exploring Lypa's Conceptualisation of the Black Sea Union. *The Central European Journal of International and Security Studies* [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <https://hcommons.org/deposits/item/hc:27317/>
12. MOTYL, A. J. (2015): FACING THE PAST: In Defense of Ukraine's New Laws. *World Affairs*, Vol. 178, No. 3 (FALL 2015) [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <http://www.jstor.org/stable/24888116>
13. MYKHAILO HRUSHEVSKY: HISTORY OF UKRAINE-RUS'. Canadian Institute of Ukrainian Studies Press Edmonton (2014). *Shron3.chtyvo.org.ua* [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <http://surl.li/cbaww>

14. NATO. *Relations with Ukraine* (2022) [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_37750.htm
15. ROBINSON, P. (2016): Russia's role in the war in Donbass, and the threat to European security. *European Politics and Society* [online] [citované 23. 5. 2022]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1080/23745118.2016.1154229>
16. SHVEDA, Y. – PARK, J. H. (2015): Ukraine's revolution of dignity: The dynamics of Euromaidan. *ScienceDirect* [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1879366515000305>
17. STATEMENT BY THE PRESIDENT OF REPUBLIC ON THE CONFERENCE "BALTIC AND BLACK SEA CO-OPERATION: TO INTEGRATED EUROPE OF THE 21ST CENTURY FREE OF DIVIDING LINES" IN YALTA, September 10, 1999. *Speeches of the President of the Republic 1992-2001* [online] citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <https://vp1992-2001.president.ee/eng/k6ned/K6ne.asp?ID=4273>
18. SZCZYT INICJATYWY TRÓJMORZA NAJWAŻNIEJSZE INFORMACJE (2017). *Oficjalna strona Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej* [online] [accessed. 24. 5. 2022]. Dostupné na: <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wydarzenia/inicjatywa-trojmorza--three-seas-initiative,637>
19. THE JOINT STATEMENT ON THE THREE SEAS INITIATIVE (THE DUBROVNIK STATEMENT) (2016). *Media.voog.com* [online] [dostupné. 24. 5. 2022]. Dostupné na: https://media.voog.com/0000/0046/4166/files/DUBROVNIK_deklaratsioon_2016.pdf
20. TKACHENKO, O. (2016): Reinventing ukraine: ukrainian national and supra-national identity in contemporary polish opinion-making press. *Colloquia humanistica* [online] [citované 14. 7. 2022]. Dostupné na: <https://ispan.waw.pl/journals/index.php/ch/article/view/ch.2016.010>
21. 3 SEAS INITIATIVE SUMMIT BUCAREST 17.-18.09.2018 [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <http://three-seas.eu/wp-content/uploads/2018/09/LIST-OF-PRIORITY-INTERCONNECTION-PROJECTS-2018.pdf>
22. TRANSCRIPT: VLADIMIR PUTIN'S TELEVISED ADDRESS ON UKRAINE (2022). *Bloomberg.com* [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2022-02-24/full-transcript-vladimir-putin-s-televised-address-to-russia-on-ukraine-feb-24>
23. THE UKRAINIAN REVIEW 1 (1983). *Diasporiana.org.ua* [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <http://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/14393/file.pdf>
24. THE UKRAINIAN WEEKLY (1948), No.8. *Ukrweekly.com* [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: http://ukrweekly.com/archive/1948/The_Ukrainian_Weekly_1948-08.pdf
25. UKRAINE BECOMES 'PARTICIPATING PARTNER' OF THREE SEAS INITIATIVE. *WWW.EURACTIV.COM* [online] [citované. 14. 7. 2022]. Dostupné na: https://www.euractiv.com/section/politics/short_news/ukraine-becomes-participating-partner-of-three-seas-initiative/
26. VERGUN, D. (2022): Poland Will Increase Defense Spending. *DOD NEWS* [online] [citované 23. 5. 2022]. Dostupné na: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3005337/poland-will-increase-defense-spending/>
27. WARSAW SUMMIT 2017 (2017): *Three Seas Initiative* [online] [citované 22. 5. 2022]. Dostupné na: <https://3seas.eu/about/past-summits/warsaw-summit-2017>
28. WAWRZONEK, M. (2014): Ukraine in the "Gray Zone": Between the "Russkiy Mir" and Europe. *Central and Eastern European Online Library* [online] [citované 24. 5. 2022]. Dostupné na: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=904367>

Kontakt:

Ing. Boris Dziura, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: boris.dziura@euba.sk

HLBOKOMORSKÁ ŤAŽBA – NIE JE EŠTE PRISKORO?

DEEP-SEA MINING – ISN'T IT TOO EARLY?

Dorota Harakaľová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: dorota.harakalova@euba.sk

Abstrakt: Príchod komerčnej ťažby na hlbokomorskom dne, ktoré je *res communis omnium*, urýchlila žiadosť štátu Nauru, ktorá spustil plynutie dvojročnej lehoty na prijatie tzv. Ťažobného kódexu – predpisov upravujúcich podmienky komerčnej ťažby na hlbokomorskom dne. Príspevok definuje základné aspekty, ktoré so sebou ťažba na hlbokomorskom dne prináša, poukazuje na nie až takú výhodnosť obnoviteľných zdrojov energie a motívy, ktoré Nauru priviedli k žiadosti adresovanej ISA. Využívanými metódami sú predovšetkým analýza a syntéza. Vychádzame predovšetkým z UNCLOS (1982), ktorý stanovuje mandát ISA a keďže ide o aktuálnu problematiku nespracovanú do významných vedeckých článkov, aj z internetových zdrojov.

Kľúčové slová: UNCLOS, oblasť, ťažba, hlbokomorské dno

JEL: K33

Abstract: The arrival of commercial mining on the deep seabed, which is *res communis omnium*, was accelerated by the request of the state of Nauru, which triggered the two-year deadline for the adoption of the so-called Mining Code - regulations governing the conditions of commercial deep-sea mining. The paper defines the basic aspects that deep-sea mining brings, points out the not so advantageous benefits of renewable energy sources and the motives that led Nauru to the request addressed to the ISA. The methods used are mainly analysis and synthesis. We base the article primarily on UNCLOS (1982), which sets out the mandate of the ISA and, since this is a current issue not addressed in major scientific articles, also on Internet sources.

Keywords: UNCLOS, area, mining, deep seabed

JEL: K33

Úvod

Ťažba na hlbokomorskom dne je považovaná za novo rozvíjajúci sa priemysel s obrovským potenciálom na jednej strane, avšak čeliaci enormnej kritike na strane druhej. Morské dno za hranicou národnej jurisdikcie je medzinárodným priestorom, avšak nepožíva takú ochranu, akú napríklad Antarktíde poskytuje medzinárodnoprávny režim stanovený Zmluvou o Antarktíde a Environmentálnym protokolom.

Cieľom príspevku je definovať základné aspekty, ktoré so sebou ťažba na hlbokomorskom dne prináša, poukázať na nie až takú výhodnosť obnoviteľných zdrojov energie a na motívy, ktoré Nauru priviedli k žiadosti adresovanej ISA.

Vychádzame predovšetkým z UNCLOS (1982), ktorý stanovuje mandát ISA a keďže ide o aktuálnu problematiku nespracovanú do významných vedeckých článkov, aj z internetových zdrojov.

1 Medzinárodný úrad pre morské dno

Medzinárodný úrad pre morské dno (*International Seabed Authority*, ďalej „ISA“) je autonómna medzinárodná organizácia založená podľa Dohovoru Organizácie Spojených národov o morskom práve (UNCLOS) z roku 1982 a Dohody z roku 1994 o vykonávaní časti XI Dohovoru Organizácie Spojených národov o morskom práve). V súlade s článkom 156 ods. 2 UNCLOS sú všetky štáty, ktoré sú zmluvnými stranami UNCLOS, *ipso facto* členmi ISA. V súčasnosti má ISA 168 členov (167 členských štátov a Európska únia).¹ ISA je organizácia, prostredníctvom ktorej štáty organizujú a kontrolujú všetky činnosti súvisiace s nerastnými zdrojmi v oblasti v prospech ľudstva ako celku. Oblasť, ako spoločné dedičstvo ľudstva (*res communis omnium*), musí byť spravovaná v mene v záujme celého ľudstva, vrátane zdieľania ekonomických výhod, podpory morského vedeckého výskumu a účinnej ochrany morského prostredia.

ISA boli zverené dve protichodné úlohy – jednak umožniť rozvoj hospodárskych aktivít na morskom dne a prerozdeliť výnosy z nich spravodlivo medzi zmluvné štáty. Zároveň sa v súlade s UNCLOS od ISA vyžaduje, aby zabezpečil účinnú ochranu morského prostredia vrátane hlbokomorských ekosystémov pred škodlivými účinkami vyplývajúcimi z činností súvisiacich s ťažbou. Niektorí poukazujú na to či je tento dvojité mandát vhodným riešením, keďže organizácia, ktorá podporuje hlbokomorský rozvoj, zároveň aj vytvára pravidlá, ktoré majú chrániť jeho životné prostredie.²

V prípade ťažby na morskom dne sa uplatňujú dva režimy – ťažba v rámci jurisdikcie pobrežného štátu a ťažba za hranicou národnej jurisdikcie pobrežných štátov, v tzv. Oblasti. Z tohto dôvodu je dôležité určiť, čo ešte spadá do oblasti národnej jurisdikcie a čo je už ja jej hranicou. Pri posudzovaní vychádzame z Dohovoru o morskom práve (1982), ktorý obsahuje úpravu morských zón, v ktorých vykonávajú pobrežné štáty suverenitu (pobrežné more) alebo im prináležia suverénne práva k zdrojom (výlučná ekonomická zóna, kontinentálny šelf).

Napriek tomu, že v UNCLOS nájdeme definované čo Oblasť je, nikde nie sú geografickými koordinátami či iným spôsobom konkrétnejšie vymedzené jej hranice. Vo všeobecnosti je to 200 NM od základných línií, pokiaľ si štáty nepredĺžili kontinentálny šelf za túto hranicu. ISA nemá v tejto oblasti žiadnu právomoc, pri vymedzovaní hraníc dáva odporúčania len Komisia pre hranice kontinentálneho šelfu (CLCS). Je nutné však poznamenať, že subjektom, ktorý vymedzuje vonkajšiu hranicu šelfu je suverénny pobrežný štát, nie Komisia. Problémom je, že aj keď má CLCS kompetencie vo vzťahu k vymedzeniu vonkajšej hranice kontinentálneho šelfu, nemá právomoc rozhodovať v prípade prekrývajúcich sa nárokov susediacich či protihľých pobrežných štátov.

Napriek tomu, že ISA nemá priamo kompetencie vo vzťahu k vymedzovaniu hraníc Oblasti (resp. kontinentálneho šelfu), má právomoc rozhodovať o viac ako 50 percentách plochy svetových oceánov, resp. morského dna pod nimi. Jeho úloha je však veľmi dôležitá pri prieskume, využívaní a ochrane životného prostredia hlbokomorského dna.³

2 Hlbokomorská ťažba – nový zdroj surovín verus environmentálne dôsledky

Ťažba na morskom dne so sebou prináša rôzne riziká - narúša morské dno, ktoré obývajú špecifické druhy živočíchov, ktoré sa natoľko prispôbili životu vo extrémnych hĺbkach, takže ich nenájdeme nikde inde na svete a takisto nevieme predvídať ako by sa tieto zmeny v ekosystéme odzrkadlili v ekosystémoch živočíchov žijúcich v menších hĺbkach, na ktorých populáciách závisia mnohé pobrežné štáty. Kal a vibrácie vznikajúce pri ťažbe ovplyvňujú aj

¹ INTERNATIONAL SEABED AUTHORITY (2022): About ISA.

² CUYVERS, L., BERRY, W., GJERDE, K., THIELE, T., WILHEM, C. (2018): Deep seabed mining: a rising environmental challenge. Gland, Switzerland: IUCN and Gallifrey Foundation. s 74.

³ HARAKALOVÁ, D. (2021): Právny režim Arktídy – s dôrazom na vybrané inštitúty morského práva. s. 273-280.

väčšie druhy živočíchov a ich vzájomnú komunikáciu (vizuálnu či zvukovú). Nesmieme opomenúť potenciálny environmentálny hazard v podobe unikajúceho paliva z lodí či strojov využívaných pri ťažbe a potenciálny únik oxidu uhličitého z morského dna.

Takže na prvý pohľad jednoduché riešenie na získanie zdrojov, napríklad pre malé ostrovné tichooceánske štáty, ktoré hlbokomorskú ťažbu môžu vnímať ako príležitosť priznanú Dohovorom UNCLOS, v konečnom dôsledku môže byť ohrozením ich spôsobu života závislého a potravinovej bezpečnosti.⁴

Stratégie ťažby sa budú výrazne líšiť medzi typmi nerastných zdrojov a možno aj medzi kontraktormi, ale budú zahŕňať určitú kombináciu zberného vozidla na morskom dne s vertikálnym dopravným systémom na prepravu rudy a sedimentov na povrchové plavidlo, lodnú separáciu materiálov obsahujúcich rudu (odvodňovanie) a následné vypúšťanie sedimentov a vody buď späť do vodného stĺpca alebo na morské dno.⁵

Záujem o hlbokomorské nerasty sa z veľkej časti zameriava na jeden konkrétny zdroj – polymetalické konkrécie. Tieto horninové útvary v tvare zemiaka sú bohaté na mangán, meď, kobalt a nikel (a ďalšie kovy) a nevyžadujú vrtnú ťažbu. Aj keď ich nájdeme na rôznych miestach oceánskeho dna, obzvlášť hojne sa vyskytujú v obrovskom páse hlbokomorskej plošiny, ktorá sa tiahne v Tichom oceáne od Havaja po Mexiko a nazýva sa Zóna Clarion-Clipperton (CCZ). Má rozlohu 4,5 km² a siaha do hĺbky 5 500 metrov.

Niektorí označujú hlbokomorskú ťažbu za oveľa menej škodlivej pre životné prostredie oproti suchozemskej ťažbe.⁶ Paradoxné je, že v súčasnosti vieme viac o povrchu Marsu než o hlbokomorskom dne a jeho biodiverzite, takže je zložité predvídať potenciálny vplyv hlbokomorskej ťažby na ekosystémy a teda súčasne aj limitovať jej vplyv na životné prostredie. Preskúmané bolo menej ako 1 % hlbokomorského dna.⁷ Hlbokomorské biotopy a druhy rastú pomaly, takže úplná obnova po ťažbe môže trvať tisíce, ak nie milióny rokov – ak je vôbec možná.⁸ Jeff Drazen, morský biológ na Havajskej univerzite v Manoa ho označil ako „najbiednejšie opísaný ekosystém na planéte.“⁹ Časť vedeckej komunity teda odporúča odložiť komerčnú ťažbu pokiaľ nemáme o hlbokomorskom dne dostatok relevantných informácií a s prechodom od skúmania k ťažbe ešte počkať.¹⁰

Názory vedcov môžu byť sčasti závislé aj od financovania ich výskumu – ten financujú prevažne súkromné spoločnosti a vlády, ktoré majú záujem o ťažbu. Finančná podpora je niekedy podmienená dohodami o mlčanlivosti a môže vyvolať etické otázky o vedeckej nezávislosti. Vysoké náklady na štúdium hlbokomorských ekosystémov znamenajú, že mnohí vedci sa musia spoliehať práve na financovanie od spoločností, ktoré sa snažia využívať zdroje oceánu.¹¹

3 Ťažobný kódex

ISA prijal tri súbory nariadení o prieskume, ktoré sa vzťahujú na vyhľadávanie a prieskum polymetalických konkrécií (2000 a revidované v roku 2013), polymetalických sulfidov (2010) a feromangánových kôr bohatých na kobalt (2012).

V procese prípravy je tzv. Ťažobný kódex (*Mining Code*) – komplexný súbor pravidiel, predpisov a postupov na reguláciu vyhľadávania, prieskumu a ťažby morských nerastov

⁴ Ďalej pozri ALBERTS, E. C. (2020): Deep-sea mining: An environmental solution or impending catastrophe?

⁵ DRAZEN, J. C. et al (2020): Midwater ecosystems must be considered when evaluating environmental risks of deep-sea mining.

⁶ Pozri napr. ALBERTS, E. C. (2020): Deep-sea mining: An environmental solution or impending catastrophe? alebo DUNCOMBE, J. (2022): The 2-Year Countdown to Deep-Sea Mining.

⁷ SHABAHAT, E. (2021): ‘Antithetical to science’: When deep-sea research meets mining interests.

⁸ ALBERTS, E. C. (2020): Deep-sea mining: An environmental solution or impending catastrophe?

⁹ ACKERMAN, D. (2020): Deep-Sea Mining: How to Balance Need for Metals with Ecological Impacts.

¹⁰ CASSAUWERS, T. (2021): Deep-sea mining: is it an environmental curse or could it save us?.

¹¹ SHABAHAT, E. (2021): ‘Antithetical to science’: When deep-sea research meets mining interests.

v oblasti. Ťažobný kódex má zabezpečiť ochranu životného prostredia na morskom dne ešte pred začatím samotnej ťažby na morskom dne.

ISA začal vypracovávať predpisy, ktorými sa bude riadiť ťažba nerastných surovín v Oblasti v roku 2014. Cieľom nariadení o využívaní je dosiahnuť rovnováhu medzi ekonomickými potrebami a dôslednou ochranou životného prostredia. Po zavedení budú nariadenia vyžadovať, aby každý subjekt, ktorý plánuje vykonávať činnosti v oblasti medzinárodného morského dna, dodržiaval prísne globálne environmentálne požiadavky. Režim, ktorý sa má vytvoriť, tiež vyžaduje, aby sa časť finančných odmien a iných ekonomických výhod z ťažby vyplácala ISA, aby sa potom rozdelili podľa „kritérií spravodlivého zdieľania“.¹²

Podľa prílohy k Dohode týkajúcej sa implementácie časti XI UNCLOS ISA vypracuje a prijme dodatočné pravidlá, predpisy a postupy potrebné na uľahčenie schvaľovania plánov prác na prieskum alebo ťažbu. Rada ISA môže vykonať takéto rozpracovanie kedykoľvek, keď usúdi, že všetky alebo niektoré z takýchto pravidiel, nariadení alebo postupov sú potrebné na vykonávanie činností v Oblasti, alebo keď rozhodne, že bezprostredne hrozí komerčné využitie, alebo na žiadosť štátu, ktorého štátny príslušník má v úmysle požiadať o schválenie plánu práce na ťažbu. Ak však žiadosť podá štát, Rada v súlade s článkom 162 ods. 2 písm. o) UNCLOS prijme takéto pravidlá, nariadenia a postupy do dvoch rokov od podania žiadosti. Ak Rada nedokončila vypracovanie pravidiel, predpisov a postupov týkajúcich sa ťažby v predpísanej lehote a čaká sa na žiadosť o schválenie plánu ťažby, napriek tomu takýto plán práce posúdi a predbežne schváli, a to na základe existujúcich noriem a draftu Ťažobného kódexu.

Ťažobný kódex mal byť vydaný v roku 2020, ale kvôli globálnej pandemickej situácii bolo jeho prijatie odložené (Rada ISA, ktorá je zodpovedná za finalizáciu Ťažobného kódexu, sa odmietla virtuálne stretnúť a namiesto toho odložila všetky diskusie, kým sa členovia nebudú môcť stretnúť osobne). Ťažobný kódex je fundamentálnym dokumentom, bez ktorého nemôže byť komerčná hlbokomorská ťažba spustená. Zatiaľ sa všetky aktivity vykonávané v rámci oblasti týkali len aktivít v kontexte výskumu.¹³ Medzinárodný úrad pre morské dno vydal doteraz (máj 2022) spolu 31 kontraktov na hlbokomorský prieskum v Oblasti. Súčasný stav s jeho odloženou finalizáciou sa však nepozdáva ani kontraktorom, ktorí už plánovali ťažiť, ani ekológom kritizujúcim nedostatočnú ochranu životného prostredia.

Prijatie Ťažobného kódexu, resp. začatie ťažby samotnej, urguje najmenší ostrovový štát Nauru. Táto bývalá britská kolónia s rozlohou 21 km² v júni 2021 podaním žiadosti spustila proces plynutia lehoty na prijatie predpisov týkajúcich sa komerčnej hlbokomorskej ťažby. Nauru sponzoruje spoločnosť s názvom *Nauru Ocean Resources*, ktorá je dcérskou spoločnosťou kanadskej firmy *The Metals Company* (dodávna známej ako *DeepGreen Metals*). Spoločnosť *The Metals Company* chce ťažiť v zóne Clarion-Clipperton.¹⁴ Ak chcú totiž spoločnosti požiadať ISA o povolenie na ťažbu, musia sa spojiť s krajinou, ktorá je zmluvnou stranou UNCLOS. Spojené štáty americké nemôžu požiadať o povolenie prostredníctvom ISA, pretože ešte stále neratifikovali UNCLOS. Dcérska spoločnosť britskej pobočky americkej spoločnosti *Lockheed Martin*, *UK Seabed Resources*, má však dve povolenia na prieskumnú ťažbu.¹⁵

Plynutie tejto dvojročnej lehoty znepokojuje ochrancov životného prostredia, pretože ISA by mohol byť pri prijímaní Ťažobného kódexu nútený konať rýchlo a nedôsledne alebo by kontraktori mohli začať s ťažbou pred jeho dokončením na základe súčasných predpisov, ktoré neposkytujú dostatočnú ochranu životného prostredia. ISA musí teda finalizovať pravidlá do júna 2023, inak ISA môže akceptovať žiadosti o ťažbu aj bez formálnych usmernení.

¹² INTERNATIONAL SEABED AUTHORITY (2022): Mining Code.

¹³ HARAKAĽOVÁ, D. (2021): Právny režim Arktídy - s dôrazom na vybrané inštitúty morského práva, s. 273-280.

¹⁴ KOLBERT, E. (2021): Mining the Bottom of the Sea.

¹⁵ DUNCOMBE, J. (2022): The 2-Year Countdown to Deep-Sea Mining.

4 Dopyt po nerastných surovinách

Udržateľné zdroje energie nie sú až také „zelené“, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať – batérie do elektrických áut, veterné turbíny či solárne panely sú náročné na spotrebu nerastných surovín. Jedna veterná turbína môže obsahovať viac ako metrickú tonu medi, batérie pre elektrické autá vyžadujú množstvá kobaltu, niklu a mangánu.¹⁶

Podľa často citovanej správy Svetovej banky¹⁷, produkcia minerálov, ako je grafit, lítium a kobalt, by sa do roku 2050 musela zvýšiť takmer o 500 %, aby sa uspokojil rastúci dopyt po udržateľných zdrojoch energie. Štúdia Inštitútu pre udržateľnú budúcnosť (*Institute for Sustainable Futures*) založený Technickou univerzitou v Sydney v závere svojej štúdie uvádza: „Prechod na 100% obnoviteľné zdroje energie sa môže uskutočniť bez hlbokomorskej ťažby. Dopyt po kovoch spojený s dominantnými obnoviteľnými technológiami hodnotenými v tejto správe, dokonca aj za predpokladu veľmi agresívnych mier rastu podľa najambicióznejších budúcich energetických scenárov, si nevyžaduje ťažobné aktivity na hlbokomorskom dne.“¹⁸

Naproti tomu ťažobné spoločnosti zastávajú názor, že riešenie globálneho otepľovania môže byť nájdené práve na morskom dne.¹⁹ Aj samotné Nauru a *The Metals Company* vykreslili snahu o ťažbu na morskom dne ako nevyhnutnú pre zníženie emisií uhlíka. Nauru má za sebou dlhú históriu veľmi zlých obchodných rozhodnutí. Začiatkom 20. storočia bol ostrov zbavený väčšiny ložísk fosfátov, čo dôsledkom sa veľká časť ostrova zmenila na pustatinu. V roku 1968 získalo Nauru, ktoré bolo spravované Austráliou, nezávislosť. Krajina využila svoje bohatstvo, ktoré stále vytvárala ťažba fosfátov, na investovanie do série podnikov, ktoré skončili v strate. Teraz sa spolieha na ťažbu na morskom dne.²⁰ Pre dokreslenie obrazu o spoločnosti *The Metals Company* je nutné podotknúť, že čelila o.i. insolventnosti.²¹

Záver

Ťažba na hlbokomorskom dne sa môže na prvý pohľad javiť ako vhodná alternatíva suchozemskej ťažby a zároveň ako ekonomická príležitosť (nielen) pre ostrovné krajiny najviac postihnuté klimatickými zmenami a hroziacim zvyšovaním hladiny mora. O tomto ekosystéme však máme len zlomkové informácie a nevieme predikovať ani možné dôsledky týchto aktivít.

Z medzinárodnoprávneho hľadiska je morské dno za hranicou národnej jurisdikcie štátov medzinárodným priestorom, z ktorého má benefitovať ľudstvo ako celok. Úloha správy tohto priestoru prislúcha Medzinárodnému úradu pre morské dno (ISA). Jeho protichodný mandát – na jednej strane rozvoj hospodárskych aktivít na morskom dne a na druhej jeho ochrana sú predmetom kritiky.

V článku sme poukázali na to, že hlbokomorská ťažba nie je nevyhnutnosťou, ako to prezentujú ťažobné spoločnosti a vlády, ktoré ich sponzorujú a takisto aj na to, že vedecký výskum je často financovaný práve týmito subjektmi, čiže výpovedná hodnota ich výskumu tým môže byť značne ovplyvnená.

To, do akej miery budú opatrenia na ochranu životného prostredia pred ťažbou, závisí od ISA a jeho Ťažobného kódexu. Či ho stihne prijať v rámci dvojročnej lehoty, ktorá začala

¹⁶ ACKERMAN, D. (2020): Deep-Sea Mining: How to Balance Need for Metals with Ecological Impacts.

¹⁷ HUND, K., LA PORTA, D., FABREGAS, T. P., LAING, T., DREXHAGE, J. (2020): Minerals for Climate Action: The Mineral Intensity of the Clean Energy Transition.

¹⁸ TESKE, S., FLORIN, N., DOMINISH, E. AND GIURCO, D. (2016): Renewable Energy and Deep Sea Mining: Supply, Demand and Scenarios. Report prepared by ISF for J.M.Kaplan Fund, Oceans 5 and Synchronicity Earth,

¹⁹ DUNCOMBE, J. (2022): The 2-Year Countdown to Deep-Sea Mining.

²⁰ DUNCOMBE, J. (2022): The 2-Year Countdown to Deep-Sea Mining.

²¹ MINING WATCH CANADA (2021): The Metals Company's Fortunes Sink As Deep Sea Governance Body Meets to Rush Rules.

plynúť podaním žiadosti štátom Nauru, je v celku otázne. Preto ťažba môže začať už v polovici roku 2023 regulovaná len draftami opatrení regulujúcich ťažbu.

Použitá literatúra:

1. ACKERMAN, D. (2020): Deep-Sea Mining: How to Balance Need for Metals with Ecological Impacts. [online]. [cit. 22. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://www.scientificamerican.com/article/deep-sea-mining-how-to-balance-need-for-metals-with-ecological-impacts1/>.
2. ALBERTS, E. C. (2020): Deep-sea mining: An environmental solution or impending catastrophe? [online]. [cit. 22. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://news.mongabay.com/2020/06/deep-sea-mining-an-environmental-solution-or-impending-catastrophe/>.
3. CASSAUWERS, T. (2021): Deep-sea mining: is it an environmental curse or could it save us? [online]. [cit. 22. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/horizon-magazine/deep-sea-mining-it-environmental-curse-or-could-it-save-us>.
4. CUYVERS, L., BERRY, W., GJERDE, K., THIELE, T., WILHEM, C. (2018): Deep seabed mining: a rising environmental challenge. Gland, Switzerland: IUCN and Gallifrey Foundation. 74 s. ISBN 978-2-8317-1921-4 (PDF) Dostupné na internete: <https://portals.iucn.org/library/sites/library/files/documents/2018-029-En.pdf>.
5. DRAZEN, J. C. et al (2020): Midwater ecosystems must be considered when evaluating environmental risks of deep-sea mining. [online]. [cit. 22. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://doi.org/10.1073/pnas.2011914117>.
6. DUNCOMBE, J. (2022): The 2-Year Countdown to Deep-Sea Mining. [online]. [cit. 22. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://eos.org/features/the-2-year-countdown-to-deep-sea-mining>.
7. HARAKAĽOVÁ, D. (2021): Právny režim Arktídy - s dôrazom na vybrané inštitúty morského práva. In: Medzinárodné vzťahy 2021: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky: zborník vedeckých prác z 22. medzinárodnej vedeckej konferencie, s. 273-280 online. Bratislava: EKONÓM, 2021. ISBN 978-80-225-4904-2.
8. HUND, K., LA PORTA, D., FABREGAS, T. P., LAING, T., DREXHAGE, J. (2020): Minerals for Climate Action: The Mineral Intensity of the Clean Energy Transition. [online]. [cit. 22. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://pubdocs.worldbank.org/en/961711588875536384/Minerals-for-Climate-Action-The-Mineral-Intensity-of-the-Clean-Energy-Transition.pdf>.
9. INTERNATIONAL SEABED AUTHORITY (2022): About ISA. [online]. [cit. 22. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://www.isa.org.jm/about-isa>.
10. INTERNATIONAL SEABED AUTHORITY (2022): Mining Code. [online]. [cit. 22. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://www.isa.org.jm/index.php/mining-code>.
11. KOLBERT, E. (2021): Mining the Bottom of the Sea. [online]. [cit. 23. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://www.newyorker.com/magazine/2022/01/03/mining-the-bottom-of-the-sea>.
12. MINING WATCH CANADA (2021): The Metals Company's Fortunes Sink As Deep Sea Governance Body Meets to Rush Rules. [online]. [cit. 23. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://miningwatch.ca/news/2021/12/9/metals-company-s-fortunes-sink-deep-sea-governance-body-meets-rush-rules>.
13. SHABAHAT, E. (2021): 'Antithetical to science': When deep-sea research meets mining interests. [online]. [cit. 23. 5. 2022]. Dostupné na internete: <https://news.mongabay.com/2021/10/antithetical-to-science-when-deep-sea-research-meets-mining-interests/>.

Kontakt:

Ing. Mgr. Dorota Harakaľová, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: dorota.harakalova@euba.sk

DODRŽIAVANIE MAASTRICHTSKÝCH KONVERGENČNÝCH KRITÉRIÍ ČLENSKÝCH ŠTÁTOV EÚ NA POZADÍ SÚČASNÝCH KRÍZ

MEETING MAASTRICHT CONVERGENCE CRITERIA BY THE EU MEMBER STATES DURING THE CURRENT CRISES

Lubica Harakal'ová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: lubica.harakalova@euba.sk

Abstrakt: Cieľom článku je analýza situácie v členských štátoch v dodržiavaní maastrichtských konvergenčných kritérií vo všetkých členských štátoch EÚ v období, kedy väčšina štátov zavádzala opatrenia ako reakciu na ochorenie COVID - 19. Sústreďujeme sa na dodržiavanie fiškálnych kritérií týkajúcich sa verejných financií - kritérium verejného dlhu a kritérium verejného deficitu všetkých členských štátov bez ohľadu či sú alebo nie členmi eurozóny. Použili sme jednoduchú metódu kvantitatívnej analýzy vychádzajúc zo štatistickej databázy EÚ Eurostat. Výsledkom analýzy je zistenie, že väčšina členských štátov EÚ prekračuje konvergenčné kritériá stability verejných financií, čo ale bolo umožnené aktivovaním únikovej doložky Paktu stability a rastu.

Kľúčové slová: maastrichtské konvergenčné kritériá, verejný deficit, verejný dlh, úniková doložka, Pakt stability a rastu

JEL:H12, F15, E58

Abstract: The aim of the article is to describe the situation in the Member States in meeting the Maastricht convergence criteria in all EU Member States at a time when most countries were implementing measures in response to covid 19. We focus on meeting public finance criteria - public debt stability and public deficit of all Member States, whether or not they are members of the euro area. We used a simple method of quantitative analysis based on the EU's statistical database Eurostat. The analysis shows that most EU Member States exceed the convergence criteria for the stability of public finances, which was made possible by the activation of the escape clause of the Stability and Growth Pact.

Keywords: Maastricht convergence criteria, public deficit, public dept, escape clause, Stability and Growth Pact

JEL: H12, F15, E58

Úvod

Maastrichtské konvergenčné kritériá slúžia na to, aby členské štáty eurozóny dlhodobo udržiavali stabilitu celého menového systému a hodnotu spoločnej meny. Fiškálne kritériá (deficit rozpočtu a verejný dlh) sú hodnotiacim ukazovateľom dobrej kondície národnej ekonomiky. Kritérium verejného deficitu určuje, že pomer plánovaného alebo skutočného schodku verejných financií k hrubému domácejmu produktu v trhových cenách nesmie prekročiť 3 %. Kritérium hrubého verejného dlhu stanovuje, že pomer verejného vládneho dlhu v trhových cenách k hrubému domácejmu produktu nepresiahne hranicu 60%.

Ekonomika členských štátov EÚ sa nepochybne dostala do kritickej situácie vplyvom opatrení národných vlád, ktoré mali zabrániť šíreniu ochorenia COVID-19. Členské štáty okrem nákladov súvisiacich priamo s ochorením (nákup ochranných pomôcok, testovanie, liečebné náklady) sa snažili priamou finančnou pomocou kompenzovať straty podnikateľom

v najviac zasiahnutých sektoroch ekonomiky. Časť z týchto nákladov bola kompenzovaná finančnými prostriedkami z EÚ, časť boli hradené z národných rozpočtov členských štátov EÚ. Okrem zvýšených vládnych výdavkov v tomto období, vzhľadom na množstvo obmedzení, bola redukovaná alebo v mnohých prípadoch ukončená činnosť mnohých podnikateľských subjektov, čo má vplyv na rast ekonomiky štátov. Bezprostredne po doznievaní ochorenia COVID-19 a istom oživovaní ekonomickej aktivity v členských štátoch, sa začal ozbrojený konflikt na Ukrajine, ktorý má, zdá sa, ešte fatálnejšie následky na ekonomiku EÚ. V súčasnosti sú ekonomiky členských štátov EÚ konfrontované s riešením dodávok primárnych zdrojov energie z Ruska, ktoré sú súčasťou balíka ekonomických sankcií voči Rusku.

Cieľom článku je popis situácie v členských štátoch EÚ v dodržiavaní maastrichtských konvergenčných kritérií, a to aj v nečlenských štátoch eurozóny. Sústreďujeme sa na dodržiavanie kritérií týkajúcich sa verejných financií – stabilita verejného dlhu a verejného deficitu všetkých členských štátov bez ohľadu, či sú alebo nie členmi eurozóny. Použili sme jednoduchú metódu kvantitatívnej analýzy vychádzajúc zo štatistickej databázy EÚ Eurostat, tieto uvádzame v tabuľkách. Okrem vlastnej interpretácie výsledkov uvádzame aj komentáre a hodnotenia autorov v odborných a vedeckých článkoch. Takisto uvádzame legislatívne akty EÚ, na základe ktorých sa prijímajú riešenia na úrovni EÚ a členských štátov. Časť článku popisujeme dodržiavanie maastrichtských kritérií v Slovenskej republike.

1 Maastrichtské kritériá – verejný dlh a verejný deficit

Dodržiavanie disciplíny vo verejných financiách je najsledovanejším ukazovateľom nielen zo strany národných vlád, ale predovšetkým zo strany Európskej komisie. Ako uvádza Beckworth¹ „bežný model nárastu verejného dlhu po roku 2008 naznačuje, že stúpajúce zaťaženie verejného dlhu bolo skôr dôsledkom ako príčinou krízy eurozóny. Národný dôchodok v mnohých krajinách klesol, čo týmto krajinám sťažilo splácanie ich verejných dlhov“. A pokračuje: „vo všetkých prípadoch to však bola práve oslabená ekonomika, ktorá katalyzovala udalosti, ktoré spôsobili prudký nárast zaťaženia verejného dlhu.“

Tabuľka 1: Výška verejného dlhu členských štátov EÚ (v % HDP) za roky 2015 – 2021

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Belgicko	105,2	105,0	102,0	99,9	97,7	112,8	108,2
Bulharsko	25,9	29,1	25,1	22,1	20,0	24,7	25,1
Česko	39,7	36,6	34,2	32,1	30,0	37,7	41,9
Dánsko	39,8	37,2	35,9	34,0	33,6	42,1	36,7
Nemecko	72,0	69,0	64,7	61,3	58,9	68,7	69,3
Estónsko	10,1	10,0	9,1	8,2	8,6	19,0	18,1
Írsko	76,7	74,3	67,8	63,1	57,2	58,4	56,0
Grécko	176,7	180,5	179,5	186,4	180,7	206,3	193,3
Španielsko	99,3	99,2	98,6	97,5	95,5	120,0	118,4
Francúzsko	95,6	98,0	98,1	97,8	97,5	115,0	112,9
Chorvátsko	83,3	79,8	76,7	73,3	71,1	87,3	79,8
Taliansko	135,3	134,8	134,2	134,4	134,3	155,6	150,8
Cyprus	107,2	103,1	92,9	98,4	91,1	115,3	103,6
Lotyšsko	37,1	40,4	39,0	37,1	36,7	43,2	44,8
Litva	42,5	39,7	39,1	33,7	35,9	46,6	44,3
Luxembursko	21,1	19,6	21,8	20,8	22,3	24,8	24,4
Maďarsko	75,7	74,8	72,1	69,1	65,5	80,1	76,8

¹ BECKWORTH, D (2016): The Monetary Policy Origins of the Eurozone Crisis, in MERCATUS WORKING PAPER June 2016.

Malta	56,3	54,6	47,7	43,6	40,7	53,4	57,0
Holandsko	64,6	61,9	56,9	52,4	48,5	54,3	52,1
Rakúsko	84,9	82,8	78,5	74,0	70,6	83,2	82,8
Poľsko	51,3	54,2	50,6	48,8	45,6	57,4	53,8
Portugalsko	131,2	131,5	126,1	121,5	116,6	135,2	127,4
Rumunsko	37,8	37,3	35,1	34,7	35,3	47,4	48,8
Slovinsko	82,6	78,5	74,2	70,3	65,6	79,8	74,7
Slovensko	51,8	52,4	51,6	49,6	48,1	59,7	63,1
Fínsko	63,6	63,2	61,2	59,8	59,5	69,5	65,8
Švédsko	43,7	42,3	40,7	38,9	34,9	39,7	36,7
EÚ -19	91,2	90,4	87,9	85,8	83,8	97,2	95,6
EÚ - 27	85,0	84,2	81,6	79,8	77,5	90,0	88,1

Prameň: Eurostat

Až 14 členských štátov má vyšší verejný dlh ako je 60 % HDP, členské štáty s najvyšším dlhom sú tradične Grécko, Taliansko, Portugalsko a Španielsko. Celkovo EÚ dlhuje 12 065 668,2 mil. EUR, z toho štáty Eurozóny 11 094 715,9 mil. EUR.² Pomer verejného dlhu je vysoký a v dôsledku pandémie sa zvýšil. Potrebné fiškálna reakcia na pandémiu COVID-19 a pokles produkcie viedli k výraznému zvýšeniu pomeru verejného dlhu, najmä v niektorých členských štátoch s vysokým zadlžením, aj keď bez zvyšovania nákladov na obsluhu dlhu. Súhrnný pomer verejného dlhu EÚ dosiahol maximum približne 92 % HDP v roku 2021 a očakáva sa, že v roku 2023 klesne len mierne na 89 % HDP. Zároveň zostávajú veľké rozdiely medzi členskými štátmi. Očakáva sa, že v roku 2023 verejné dlhy nad 100 % HDP budú v šiestich členských štátoch, pod úrovňou 60 % HDP zostane verejný dlh v približne polovici členských štátov.³

Tabuľka 2: Výška verejného deficitu členských štátov (v % HDP) za roky 2015 – 2021

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Nemecko	1,0	1,2	1,3	1,9	1,5	-4,3	-3,7
Belgicko	-2,4	-2,4	-0,7	-0,8	-1,9	-9,1	-5,5
Bulharsko	-1,9	0,3	1,6	1,7	2,1	-4,0	-4,1
Česko	-0,6	0,7	1,5	0,9	0,3	-5,6	-5,9
Dánsko	-1,2	0,1	1,8	0,8	4,1	-0,2	2,3
Estónsko	0,1	-0,4	-0,5	-0,6	0,1	-5,6	-2,4
Írsko	-2,0	-0,8	-0,3	0,1	0,5	-4,9	-1,9
Grécko	-5,9	0,2	0,6	0,9	1,1	-10,1	-7,4
Španielsko	-5,2	-4,3	-3,0	-2,5	-2,9	-11,0	-6,9
Francúzsko	-3,6	-3,6	-3,0	-2,3	-3,1	-9,1	-6,5
Chorvátsko	-3,4	-0,9	0,8	0,2	0,3	-7,4	-2,9
Taliansko	-2,6	-2,4	-2,4	-2,2	-1,5	-9,6	-7,2
Cyprus	-0,9	0,3	1,9	-3,5	1,3	-5,7	-1,7
Lotyšsko	-1,4	0,2	-0,8	-0,8	-0,6	-4,5	-7,3
Litva	-0,3	0,3	0,4	0,5	0,5	-7,2	-1,0
Luxembursko	1,3	1,9	1,4	3,0	2,3	-3,5	0,9

² EUROSTAT (2022): Government finance statistics.

³ EUROPEAN COMMISSION (2022): Communication from the Commission to the Council Fiscal policy guidance for 2023 Brussels, 2.3.2022 COM(2022) 85 final.

Maďarsko	-2,0	-1,8	-2,5	-2,1	-2,1	-8,0	-6,8
Malta	-0,8	1,1	3,2	1,9	0,5	-9,7	-8,0
Holandsko	-2,1	0,0	1,3	1,4	1,7	-4,2	-2,5
Rakúsko	-1,0	-1,5	-0,8	0,2	0,6	-8,3	-5,9
Poľsko	-2,6	-2,4	-1,5	-0,2	-0,7	-7,1	-1,9
Portugalsko	-4,4	-1,9	-3,0	-0,3	0,1	-5,8	-2,8
Rumunsko	-0,6	-2,6	-2,6	-2,9	-4,4	-9,4	-7,1
Slovinsko	-2,8	-1,9	-0,1	0,7	0,4	-7,7	-5,2
Slovensko	-2,7	-2,6	-1,0	-1,0	-1,3	-5,5	-6,2
Fínsko	-2,4	-1,7	-0,7	-0,9	-0,9	-5,5	-2,6
Švédsko	0,0	1,0	1,4	0,8	0,6	-2,8	-0,2
EÚ - 19	-1,9	-1,4	-0,8	-0,4	-0,6	-7,1	-5,1
EÚ - 27	-2,0	-1,5	-0,9	-0,4	-0,7	-6,8	-4,7

Prameň: Eurostat

Deficit v EÚ poklesol od roku 2021 oproti roku z 6,8 % na 4,7 % , ale aj tak 15 členských štátov má vyšší deficit ako 3 % HDP. Najvyšší deficit v roku 2021 mali Malta, Grécko, Lotyšsko a Taliansko. Len dva členské štáty vykazovali prebytok verejných financií – Dánsko a Luxembursko.

2 Pakt stability a rastu v súčasnosti

Významným stabilizátorom a kontrolným mechanizmom rozpočtovej disciplíny je Pakt stability a rastu, dohoda medzi členskými štátmi eurozóny, ktorá koordinuje ich rozpočtové politiky tak, „aby disciplína vo verejných financiách zabezpečovali stabilitu eura a nezvyšovali infláciu v eurozóne.“⁴ V roku 2013 boli prijaté nové právne predpisy na posilnenie hospodárskej koordinácie členských štátov, rozpočtových a hospodárskych politík v rámci Európskeho semestra tzv. „six-pack“.

Európska únia vo všeobecnosti, a najmä Komisia, tiež vyvinuli d'alekosiahle úsilie na prispôbenie sa výnimočným reakciám, ktoré si táto bezprecedentná kríza vyžaduje. V tomto duchu Komisia veľmi rýchlo prijala niekoľko dočasných rámcov a výrazne uvoľnila pravidlá EÚ o štátnej pomoci alebo právnych predpisoch o hospodárskej súťaži, aby sprevádzali podporné opatrenia prijaté na vnútroštátnej úrovni. V podobnom duchu Komisia v oznámení z 20. marca 2020 navrhla aktivovať všeobecnú únikovú doložku Paktu stability a rastu.⁵ Doložka bola zavedená ako súčasť reformy „Six-Pack“⁶ Paktu o stabilite a raste a jej cieľom je poskytnúť členským štátom fiškálny priestor na riešenie období „vážneho hospodárskeho poklesu“. Všeobecnou únikovou doložkou sa však nepozastavujú postupy Paktu stability a rastu. Umožní to Komisii a Rade uskutočniť potrebné opatrenia koordinácie politík v rámci paktu, a zároveň sa odchýliť od požiadaviek na rozpočet, ktoré by sa uplatňovali v bežnej situácii. Očakáva sa, že doložka bude deaktivovaná v roku 2023.⁷

Európska únia ako reakciu na hospodársku a finančnú krízu zriadila v roku 2010 záchranný finančný systém krízu Európsky fond finančnej stability (European Financial

⁴ EUROPEAN COMMISSION. (2010): Specifications on the implementation of the Stability and Growth Pact .

⁵ EURÓPSKA KOMISIA (2020): OZNÁMENIE KOMISIE RADE o aktivácii všeobecnej únikovej doložky Paktu stability a rastu V Bruseli 20. 3. 2020COM(2020) 123 final

⁶ ÚRADNÝ VESTNÍK EURÓPSKEJ ÚNIE L 306 Zväzok 54 23. novembra 2011 („Six pack“)

⁷ EUROPEAN COMMISSION (2021): COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN CENTRAL BANK, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE, THE COMMITTEE OF THE REGIONS AND THE EUROPEAN INVESTMENT BANK Annual Sustainable Growth Survey 2022 Brussels, 24. 11. 2021 COM(2021) 740 final.

Stability Facility), ktorý sa pretransformoval do súčasného trvalého eurovalu (od r. 2012) pod názvom Európsky stabilizačný mechanizmus (European Stability Mechanism) vo výške 500 mld. Dňa 18. marca 2020 ECB oznámila „nový dočasný program nákupu aktív cenných papierov súkromného a verejného sektora s cieľom čeliť vážnym rizikám pre transmisný mechanizmus menovej politiky a vyhliadky pre eurozónu, ktoré predstavuje prepuknutie a eskalujúce šírenie ochorenia COVID-19". Program núdzového nákupu pri pandémie (PEPP – Pandemic Emergency Purchase Programme) bude mať celkové krytie 750 miliárd EUR.⁸

3 Dodržiavanie kritéria stability verejných financií v Slovenskej republike

V štátnom rozpočte Slovenskej republiky sa celkovo v roku 2022 počíta s výdavkami súvisiacimi s pandemiou na úrovni 0,7 % HDP, pri celkovom schodku hospodárenia 4,9 % HDP.⁹ Slovenská republika ku koncu roka 2021 dlhovala 55 012,2 mil. EUR, v predchádzajúcom roku to bolo takmer o 10 miliárd EUR menej – 45 277,1 mil. EUR. Slovenská republika sa v predchádzajúcich rokoch – od roku 2014 medziročne zadlžovala zhruba 1 mld. EUR, medzi rokmi 2013 a 2014 dlh takmer nevzrástol.¹⁰ K najväčšiemu zníženiu deficitu k pomeru HDP došlo v priebehu roka 2017 a samozrejme najväčší nárast medziročného deficitu sme zaznamenali v roku 2020. Od roku 2015 SR dodržiavalo kritérium verejného deficitu do 3 % HDP až do roku 2020. Slovensko patrilo v roku 2021 k členským štátom s najvyšším deficitom v rámci EÚ.

V súlade s konsolidačnou stratégiou stanovenou v Programe stability začne aktívne ozdravovanie verejných financií Slovenskej republiky od roku 2023, čo je v súlade s očakávaným obnovením európskych fiškálnych pravidiel. Splnením tohto plánu bude deficit verejných financií znížený pod 3 % HDP od roku 2023 a zadlženie sa stabilizuje pod 60 % HDP.¹¹ Verejné financie budú aj v tomto roku pod vplyvom zdravotníckej krízy spôsobenej COVID – 19.

Ďalším negatívnym faktorom slovenskej ekonomiky, ktorý ovplyvňuje stav verejných financií prostredníctvom zvyšovania HDP, je stav zahraničného obchodu. Po negatívnej bilancii v apríli 2020, vykázal zahraničný obchod už v júni 2020 vysoký prebytok, ale v súčasnosti nič také nenastalo. Negatívna bilancia zahraničného obchodu SR trvá už piaty mesiac a prehľbuje sa, za prvý štvrt'rok 2022 schodok činí 972 miliónov eur.¹²

Verejné politiky súvisia s verejným záujmom, sú úzko späté s rozhodovaním o verejných financiách a ich vplyv ovplyvňuje rozsah a štruktúru verejných služieb. Členské štáty EÚ vykazujú vyššiu podobnosť verejných výdavkov a naopak v niektorých oblastiach vykazujú výrazné rozdiely, najmä v objeme verejných výdavkov napr. na dopravu a verejné zdravotníctvo. Tieto zistenia odrážajú finančné možnosti a priority krajín EÚ vo vybraných oblastiach verejných politík.¹³ Bez hlbšej analýzy využitia verejných financií v období COVID-19, ale aj v súčasnosti, môžeme konštatovať, že neefektívne nástroje, zbytočné obmedzovania a pod. negatívne poznačili stav verejných financií. Zároveň aktivovanie únikovej doložky Paktu stability a rastu môže spôsobiť, že vláda SR prestane obmedzovať svoje výdavky do takej miery, že ich konsolidácia potrvá podstatne dlhšie, než sa predpokladá.

⁸ EUROPEAN CENTRAL BANK (2020): Pandemic Emergency Purchase Programme.

⁹ MINISTERSTVO FINANCIÍ SR (2021): Návrh rozpočtového plánu Slovenskej republiky na rok 2022.

¹⁰ EUROSTAT (2022): General government deficit/surplus.

¹¹ MINISTERSTVO FINANCIÍ SR (2021): Návrh rozpočtového plánu Slovenskej republiky na rok 2022.

¹² JANKO, M. (2022): Zahraničný obchod je v miliardovom schodku.

¹³ HALÁSKOVA, R. – HALÁSKOVÁ, M. (2020): Analysis of Public Expenditures in the European Union in the Context of Public Policies.

Záver

V zimnej prognóze Komisie na rok 2022 sa predpokladalo, že silná hospodárska expanzia európskeho hospodárstva bude pokračovať aj v rokoch 2022 a 2023, aj keď na slabších základoch. Po miernom období mala hospodárska expanzia v druhom štvrtroku 2022 opäť nabráť tempo a zostať silná nad horizontom prognózy. Podľa zimnej prognózy sa očakávalo, že rast reálneho HDP EÚ v roku 2022 dosiahne 4,0 %, čo je o 1,3 pb menej ako v marci 2020. Zimná predpoveď predpokladala „návrat k normálu“ bude pokračovať aj v roku 2023, keď sa očakávalo spomalenie rastu na 2,8 %.¹⁴ Samozrejme všetky tieto ekonomické výhľady nepočítali vo svojich deskripciách s vojnovým konfliktom na Ukrajine, ktorý vážne narušil všetky ekonomické predpoklady.

Eurozóna zostáva asymetrickou menovou úniou, kde hospodárska a rozpočtová suverenita stále spočíva predovšetkým na národnej úrovni. Fiškálna reakcia na hospodársky dopad krízy COVID-19 sa teda uskutočnila najprv decentralizovaným spôsobom, pričom štáty ponúkajú svojim ustupujúcim ekonomikám priame a nepriame podporné opatrenia.¹⁵

Na druhej strane existujú dôkazy o vzťahu medzi nárastom dlhu a úspornými opatreniami a hospodárskym rastom počas krízy, tie isté dôkazy pri bližšom skúmaní poukazujú na spoločnú menovú politiku krajín eurozóny ako na skutočného vinníka prudkého rastu v tejto oblasti, ktorý stojí za prudkým poklesom hospodárskej aktivity. Predovšetkým sa zdá, že sprísnenie menovej politiky ECB v roku 2008 a opäť v rokoch 2010 – 2011 spôsobilo nielen dve recesie, ale vyvolalo aj krízu štátneho dlhu – a podporilo úsporné programy. Takéto zistenia poukazujú na potrebu nového režimu menovej politiky v eurozóne.¹⁶

Aktivovanie únikovej doložky Paktu stability a rastu sa predpokladá len do konca roka 2023. Súčasná kríza súvisiaca s vojnovým konfliktom na Ukrajine, sankcie voči Rusku, finančná podpora Ukrajine, črtajúci sa akýsi plán obnovy Ukrajiny, zvýšené vojenské výdavky na obranu, finančné schémy na zníženie energetickej závislosti od Ruska – toto sú všetko plány, ktoré predpokladajú ďalšie finančné výdavky národných rozpočtov a rozpočtu EÚ, do ktorého prispievajú predovšetkým členské štáty. Zároveň od roku 2028 začne splácanie členských štátov alokovaných prostriedkov z Plánu obnovy. Situácia si vyžaduje nielen zodpovedný finančný plán národných vlád členských štátov EÚ, ale najmä zodpovedných politikov v Európskej únii.

Použitá literatúra:

1. BECKWORTH, D (2016): The Monetary Policy Origins of the Eurozone Crisis, in MERCATUS WORKING PAPER *June 2016*, s. 47 [online]. [Citované 10. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.mercatus.org/system/files/Beckworth-Eurozone-Crisis-v1.pdf>
2. DERMINE, P. – MARKAKIS, M. (2020): The EU Fiscal, Economic and Monetary Policy Response to the COVID-19 Crisis In: *SSRN Electronic Journal*, March 2020 [online]. [Citované 15. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.researchgate.net/publication/340347063>. DOI: 10.2139/ssrn.3563299
3. EUROPEAN CENTRAL BANK (2020): Pandemic Emergency Purchase Programme [online]. [Citované 15. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.ecb.europa.eu/mopo/implement/pepp/html/index.en.html>

¹⁴ EUROPEAN COMMISSION (2022): COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL Fiscal policy guidance for 2023 Brussels, 2.3.2022 COM(2022) 85 final.

¹⁵ DERMINE, P. – MARKAKIS, M. (2020): The EU Fiscal, Economic and Monetary Policy Response to the COVID-19 Crisis.

¹⁶ BECKWORTH, D. (2016): The Monetary Policy Origins of the Eurozone Crisis, in MERCATUS WORKING PAPER, June 2016, s. 30.

4. EUROPEAN COMMISSION (2010): Specifications on the implementation of the Stability and Growth Pact [online]. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: [https://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/pdf/coc/2010-09-07_code_of_conduct_\(consolidated\)_en.pdf](https://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/pdf/coc/2010-09-07_code_of_conduct_(consolidated)_en.pdf)
5. EUROPEAN COMMISSION. (2021): COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE EUROPEAN PARLIAMENT, THE EUROPEAN COUNCIL, THE COUNCIL, THE EUROPEAN CENTRAL BANK, THE EUROPEAN ECONOMIC AND SOCIAL COMMITTEE, THE COMMITTEE OF THE REGIONS AND THE EUROPEAN INVESTMENT BANK Annual Sustainable Growth Survey 2022 Brussels, 24. 11. 2021 COM(2021) 740 final [online]. [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: https://ec.europa.eu/info/system/files/economy-finance/2022_european_semester_annual_sustainable_growth_survey.pdf
6. EUROPEAN COMMISSION (2022): COMMUNICATION FROM THE COMMISSION TO THE COUNCIL Fiscal policy guidance for 2023 Brussels, 2. 3. 2022 COM(2022) 85 final [online]. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/com_2022_85_1_en_act_en.pdf
7. EURÓPSKA KOMISIA (2020): OZNÁMENIE KOMISIE RADE o aktivácii všeobecnej únikovej doložky Pakty stability a rastu V Bruseli 20. 3. 2020 COM(2020) 123 final [online]. [Citované 10. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?qid=1591119459569&uri=CELEX:52020DC0123>
8. EUROSTAT (2022) : General government deficit/surplus <https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tec00127/default/table?lang=en>
9. EUROSTAT (2022): Government finance statistics. [online]. [Citované 13. 5. 2022.] Dostupné na internete: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Government_finance_statistics#Government_debt
10. HALÁSKOVA, R. – HALÁSKOVÁ, M. (2020): Analysis of Public Expenditures in the European Union in the Context of Public Policies. In: Staníčková, M., L. Melecký, P. Doleželová and T. Powadová (eds.): Proceedings of the 5th International Conference on European Integration 2020. Ostrava: VŠB - Technical University of Ostrava, 2020, pp. 240-247. ISBN 978-80-248-4455-8 (print). ISBN 978-80-248-4456-5 (on-line). ISSN 2571-029X. DOI 10.31490/9788024844565.
11. JANKO, M. (2022): Zahrančný obchod je v miliardovom schodku. In: *TREND*, roč. XXXI, č. 20, 19. 5. 2022.
12. MINISTERSTVO FINANCIÍ SR (2021): Návrh rozpočtového plánu Slovenskej republiky na rok 2022 [online]. [Citované 20. 5. 2022] Dostupné na internete: https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/economy-finance/2022_dbp_sk_sk.p
13. ÚRADNÝ VESTNÍK EURÓPSKEJ ÚNIE L 306 Zväzok 54, 23. novembra 2011 („Six pack“) [online]. [Citované 20. 5. 2022] Dostupné na internete: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=OJ:L:2011:306:FULL&from=GA>

Kontakt:

Ing. Ľubica Harakaľová, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Dolnozemska cesta 1/b
 852 35 Bratislava 5
 Slovenská republika
 e-mail: lubica.harakalova@euba.sk

KOOPERATÍVNA BEZPEČNOSŤ A JADROVÉ ZBRANE¹

COOPERATIVE SECURITY AND NUCLEAR WEAPONS

Klaudia Hraníková Pytel'ová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: klaudia.pytelova@euba.sk

Abstrakt: Bezpečnostná situácia sa v medzinárodnom spoločenstve postupom času zhoršuje. Trendom, ku ktorému sa autori ako aj štáty vo svojich medzinárodných vzťahoch vracajú je kooperatívna bezpečnosť. Cieľom príspevku je načrtnúť prepojenosť medzi kooperatívnou bezpečnosťou a jadrovými zbraňami, resp. pravidlami o ich nešírení a kontrole, nakoľko oba pojmy spolu do veľkej miery súvisia a v zásade a v konečnom dôsledku by mali smerovať k deeskalácii napätia v medzinárodnom spoločenstve.

Kľúčové slová: kooperatívna bezpečnosť, jadrové zbrane, odzbrojenie, kontrola zbrojenia
JEL: K33, K38

Abstract: The security situation in the international community is deteriorating over time. The trend to which the authors as well as the states in their international relations are returning is the cooperative security. The aim of the paper is to outline the connection between cooperative security and nuclear weapons, respectively rules of their non-proliferation and control, as the mentioned concepts are largely interlinked and should, in principle and ultimately, lead to the de-escalation of tensions in the international community.

Keywords: cooperative security, nuclear weapons, disarmament, arms control

JEL: K33, K38

Úvod

Pojem kooperatívna bezpečnosť sa začal intenzívnejšie objavovať v 90-tych rokoch 20. storočia, a vo veľkej miere to súviselo so situáciou v medzinárodnom spoločenstve (najmä so vznikom suverénnych štátov, rozpadom ZSSR a s novým bezpečnostným usporiadaním). Vznik kooperatívnej bezpečnosti sa datuje do 70-tych, resp. 80-tych rokov 20. storočia, pričom prvopočiatky sú úzko prepojené na Studenú vojnu a súperenie medzi USA a ZSSR. Základným konceptom novovznikajúceho typu bezpečnosti bolo nájsť kooperatívny element pri rizikových a konfliktných otázkach, a tým vytvárať bariéry budúcich konfliktov a jadrovej vojny.

Cieľom kooperatívnej bezpečnosti je teda v prvom rade preventívne spolupracovať, a teda viesť rokovania za účelom regulácie vojenskej sily štátu, a to na základe vzájomného súhlasu, a pre vzájomný prospech (medzi určitou skupinou štátov). Toto poňatie bezpečnosti predpokladá určitú mieru odzbrojenia, kontroly zbrojenia, spolupráce, suverénnych právomoci štátu zameraných najmä na individuálnu/ludskú bezpečnosť a využitie mierových prostriedkov pre prípadné sporové situácie (opätovne je treba zdôrazniť, že spravidla medzi určitou skupinou štátov). Kooperatívnu bezpečnosť nie je možné zamieňať s kolektívnou bezpečnosťou, ktorá je spojená s kogentnou zásadou zákazu hrozby a použitia sily v medzinárodných vzťahoch, a primárne sa uskutočňuje cez donucovací systém OSN, a to vo vzťahu k podmienkam

¹ Konferenčný príspevok bol vypracovaný ako čiastkový výstup v rámci projektu VEGA 1/0842/21 *Vývoj kooperatívnej bezpečnosti a pozícia Slovenskej republiky*.

výnimiek zo spomínaného zákazu, pričom je zmluvne zakotvená (Chartou OSN) ako záväzok štátov vykonať rozhodnutia Bezpečnostnej rady OSN.

Úloha kooperatívnej bezpečnosti by predovšetkým mala byť založená na preventívnom základe, a teda opatrenia kooperatívnej bezpečnosti nie sú nevyhnutne namierené proti konkrétnemu štátu (v prípade kolektívnej bezpečnosti OSN sa predpokladá určenie či ide o ohrozenie mieru, porušenie mieru alebo útočný čin a donucovacie opatrenia s alebo bez použitia sily prijaté Bezpečnostnou radou OSN sú namierené proti konkrétnemu aktérovi takto identifikovaných činov, a všetci členovia OSN sú kolektívne zaviazaní vykonať rezolúciu BR OSN).

Odzbrojenie, ako aj nešírenie, a to nielen jadrových zbraní sa v medzinárodnom spoločenstve primárne uskutočňuje jednak prostredníctvom príslušných medzinárodných zmlúv, ale jednak aj prostredníctvom medzinárodných organizácií (spravidla najmä OSN, ako aj iných regionálnych medzinárodných organizácií). V rámci OSN bola napr. zriadená tzv. Konferencia OSN o odzbrojení (1978),² ktorá mala byť jediným odzbrojovacím negociačným fórom medzinárodného spoločenstva, ale vzhľadom na nielen nedávny vývoj, je možné konštatovať, že „mandát na rokovania o zmluvách o odzbrojení je už takmer 20 rokov na mŕtvom bode“.³ Jedným z dôvodov je fakt, že cieľom odzbrojenia by malo byť znižovanie vojenskej sily, vojenských výdavkov v štátnych rozpočtoch, ako aj úmyselná redukcia výskumu a vývoja zbraňových systémov, pričom je viac než zjavné, že sa tento cieľ medzinárodnému spoločenstvu, resp. jednotlivým štátom z rôznych dôvodov nedarí naplniť.

S odzbrojením súvisí častejšie využívaný pojem, a to kontrola zbrojenia. V období Studenej vojny sa kontrola zbrojenia a odzbrojenie považovali za najvyššiu prioritu. Kontrola zbrojenia bola považovaná za pilier, ktorý podporoval strategickú stabilitu a udržiaval rovnováhu síl medzi superveľmocami a ich príslušnými spojencami. Hlavným cieľom tradičnej teórie kontroly zbrojenia, ktorá bola vyvinutá koncom 50-tych a začiatkom 60-tych rokov 20. storočia, bolo zvýšenie bezpečnosti a spoločným záujmom mocností bolo vyhnúť sa globálnej jadrovej likvidácii.⁴

Cieľom príspevku je načrtnúť vzťah medzi kooperatívnou bezpečnosťou a jadrovými zbraňami, resp. pravidlami o ich nešírení a kontrole, nakoľko oba pojmy spolu do veľkej miery súvisia a v zásade a v konečnom dôsledku by mali smerovať k deeskalácii napätia v medzinárodnom spoločenstve. V príspevku budú spravidla využívané metódy analýzy a deskripcie.

1 Kooperatívna bezpečnosť a jej teoretické východiská

Teoretické a definičné východiská kooperatívnej bezpečnosti boli a sú poznačené obdobím, v ktorom vznikali, a teda vtedajšími situáciami a vzťahmi v medzinárodnom spoločenstve. A autori vo veľkej miere reflektovali práve tieto „dobové“ skutočnosti. „Základnou myšlienkou kooperatívnej bezpečnosti je minimalizácia neistoty, ktorú štáty pociťujú v súvislosti s národnou bezpečnosťou, a to prostredníctvom vzájomnej regulácie vojenských spôsobilostí a operačných praktík, ktoré takéto obavy živí.“⁵ Podľa autorov *Staresa* a *Steinbrunera* predstavuje kooperatívna bezpečnosť preventívny prístup riešenia „medzinárodnej neistoty“. *Nolan* kooperatívne bezpečnostné usporiadanie vymedzil piatimi kľúčovými elementmi, medzi ktoré mimo iného zaradil aj dohody o spolupráci upravujúce veľkosť a zloženie vojenských síl, alebo podporu transparentnosti a vzájomnej interakcie ako základ pre monitorovanie dohodnutých obmedzení, pričom k nim zaradil aj obmedzenia

² Pozri bližšie: <https://www.un.org/disarmament/conference-on-disarmament/>

³ KANE, A. – NIELSEN, J. (2017): *Rethinking Strategic Stability*, s. 9.

⁴ Pozri napr. SCHELLING, T. C. – HALPERIN, M. H. (1961): *Strategy and Arms Control*, s. 1-6, alebo SCHELLING, T. C. (1960): *The Strategy of Conflict*, s. 145-148.

⁵ STARES, P. B. – STEINBRUNER, J. D. (1992): *Cooperative Security in the New Europe*.

týkajúce sa šírenia vyspelých technológií.⁶ Medzi kľúčové aspekty zaradil aj zavedenie prísnych kontrol a bezpečnostných opatrení pre jadrové sily (pričom vychádzal z ustanovení platných medzinárodných zmlúv), a aj sformulovanie medzinárodne podporovaného konceptu efektívnej a legitímnej intervencie, v rámci ktorej by bolo použitie sily vždy multilaterálne a volené len ako posledná možnosť.⁷ Trojica autorov v 90-tych rokoch 20. storočia prispela k definičnému chápaniu kooperatívnej bezpečnosti aj nasledovným vysvetľujúcim poňatím: „Ústredným účelom kooperatívnych bezpečnostných opatrení je zabrániť vojne, a to predovšetkým tým, že sa zabráni zhromažďovaniu prostriedkov na úspešnú agresiu. Kooperatívna bezpečnosť sa líši od tradičnej predstavy kolektívnej bezpečnosti tak ako líši preventívna medicína od akútnej starostlivosti.“⁸ Spoločnými znakmi týchto definícií mimo toho, že vznikali v 90-tych rokoch dvadsiateho storočia sú:

- zmluvné zakotvenie (ktoré predpokladá vzájomnú reguláciu vzťahov s cieľom eliminácie rizikových faktorov, ktoré by eskalovali možnú situáciu a ohrozili by ľudskú a národnú bezpečnosť),
- a teda preventívny prvok.

Vývoj v medzinárodnom spoločenstve po rozpade ZSSR spôsobil, že medzi prvok kooperatívnej bezpečnosti môžeme zaradiť aj „nejasnosť“, a to najmä v dôsledku uzatvárania dohôd, ktorých ustanovenia vykazujú znaky politicko-právneho kalkulu a úmyselnú nejednoznačnosť. Vojna v bývalej Juhoslávii a genocída v Rwande poukázali na nedostatky tak v kolektívnej, ako aj kooperatívnej bezpečnosti, a naplno sa začali prejavovať strategické záujmy suverénnych štátov. „Všetok tento vývoj bol v rozpore s predchádzajúcimi predpokladmi o nevyhnutnom kooperatívnom trende a relatívne rýchlej transformácii kooperatívnej bezpečnosti na niečo podobné bezpečnostnej komunite.“^{9,10} Tento vývoj viedol k bezpečnostným dilemám, ktoré sú známe ako špirálový model, keď jedna strana prijme opatrenia na zvýšenie svojej bezpečnosti (či už ide o pridanie vojenských spôsobilostí, nadväzovanie aliancií atď.) a iná strana to interpretuje ako hrozbu, a následne sama prijme opatrenia na posilnenie vlastnej bezpečnosti a spätný trend eskaluje napätie.

2 Jadrové zbrane, ich nešírenie a kontrola zbrojenia?

Zbrane hromadného ničenia predstavujú stálu hrozbu pre prežitie ľudstva. Riziká spojené s jadrovými zbraňami v podstate na rozdiel od chemických a bakteriologických zbraní sú ešte umocnené práve nepredvídateľnosťou, a teda takmer absolútnou absenciou kontroly nad účinkami po ich použití (najmä z časového hľadiska), nakoľko je známe, že napr. v prípade ionizujúceho žiarenia sa následky môžu prejaviť po týždňoch až rokoch. Avšak, v medzinárodnom práve neexistuje žiadny komplexný alebo všeobecný zákaz jadrových zbraní. Úpravu otázok spojených s jadrovými zbraňami je možné rozdeliť na dve roviny, a to všeobecnú a humanitárnu, ktorá je spojená primárne s haagskym a ženevským právom. Všeobecnú rovinu v kontexte tohto príspevku je treba chápať najmä vo vzťahu k medzinárodnej právnej úprave prostredníctvom medzinárodných zmlúv, ktorá je z mnohých uhlov pohľadu polemická, a to najmä kvôli laxnosti jednotlivých ustanovení príslušných zmlúv, ktoré sú následne umocnené prístupom a politikou štátov (zvlášť legálnych držiteľov jadrových zbraní, ale aj štátov, ktoré vyvíjajú technológiu smerom k vojenskému použitiu jadrového materiálu). Čo sa týka humanitárneho poňatia skrz haagske a ženevské dohovory práva ozbrojených konfliktov, toto nazeranie na jadrové zbrane je ustálenejšie, a zároveň podporené praxou štátov,

⁶ Pozri bližšie NOLAN, J. (1994): *Global Engagement: Cooperation and Security in the 21st Century*, s. 10.

⁷ Tamtiež.

⁸ CARTER, A. – PERRY, W. – STEINBRUNER, J. (1993): *A New Concept of Cooperative Security*, s. 13.

⁹ Pozri napr. DEUTSCH, K. et al. (1957): *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*.

¹⁰ KELLEHER, C. M. (2012): *Cooperative Security*, s. 10.

ako aj prostredníctvom *case law*. Napr. Medzinárodný súdny dvor vo svojom poradnom stanovisku z roku 1996 odsúdil použitie jadrových zbraní a uviedol, že „hrozba alebo použitie jadrových zbraní by bolo vo všeobecnosti v rozpore s pravidlami medzinárodného práva platnými v ozbrojených konfliktoch, a najmä princípmi a pravidlami humanitárneho práva.“¹¹

Prvou formálnou jadrovou dohodou, na ktorej sa podieľali USA aj Sovietsky zväz, bol štatút Medzinárodnej agentúry pre atómovú energiu, ktorá bola založená v roku 1957 a bola dôležitou inštitúciou v režime nešírenia jadrových zbraní. Jednou z hlavných úloh organizácie v súčasnosti je monitorovanie prevádzok jadrových reaktorov a iných zariadení v štátoch, ktoré nie sú legálnymi držiteľmi jadrových zbraní, a to s cieľom odhaliť a tým zabrániť zneužívaniu štiepných materiálov (plutónia a vysoko obohateného uránu) na použitie v jadrových zbraniach.

Zmluva o nešírení jadrových zbraní (NPT) je základným kameňom režimu nešírenia jadrových zbraní a ústredným bodom celosvetového úsilia o podporu spolupráce pri mierovom využívaní jadrovej energie a o dosiahnutie cieľa všeobecného a úplného jadrového odzbrojenia.¹² Špecifikom NPT je, že len vyzýva štáty vlastníace jadrové zbrane, aby sa odzbrojili od svojich zásob jadrových zbraní.¹³ NPT má tri piliere: nešírenie jadrových zbraní, mierové využitie jadrovej energie a odzbrojenie. Nešírenie, na ktoré sa vzťahuje článok I a článok II NPT, zakazuje štátom vlastniacim jadrové zbrane odovzdávať jadrové zbrane akémukoľvek príjemcovi alebo akýmkoľvek spôsobom pomáhať štátom nevlastniacim jadrové zbrane pri výrobe alebo získavaní jadrových zbraní. Podľa článku II sa štáty, ktoré nevlastnia jadrové zbrane, zaväzujú, že nebudú vyrábať ani získavať jadrové zbrane. Druhý pilier - mierové využitie, je pokrytý článkami IV a V NPT a uznáva právo všetkých strán na rozvoj jadrovej energie na mierové účely. Napokon, tretí pilier - odzbrojenie, je zahrnutý v článku VI a požaduje, aby sa všetky štáty vlastníace jadrové zbrane zaviazali viesť rokovania v dobrej viere o opatreniach na všeobecné a úplné odzbrojenie ich jadrových zbraní.¹⁴ V tomto kontexte je treba zdôrazniť, že štáty neuskutočnili kompletne a totálne odzbrojenie, a to z viacerých dôvodov, a to aj napriek tomu, že cieľom daného článku je spomínané „úplné odzbrojenie“. Každopádne, hlavný dôvod je treba hľadať práve v znení daného ustanovenia, ktoré je laxné a ukladá štátom disponujúcim jadrovými zbraňami len vágnu povinnosť postupovať všeobecným smerom k úplnému jadrovému odzbrojeniu. A druhým zjavným dôvodom je strategická politika jednotlivých štátov. A teda, v období konca dvadsiateho a začiatku dvadsiateho prvého storočia Spojené štáty americké spolu s ďalšími štátmi s jadrovými zbraňami, ktoré sú zmluvnými stranami NPT úmyselne ignorovali vybrané ustanovenia a naďalej vyvíjali jadrové zbrane na rôzne strategické politiky, predovšetkým na odstrašovanie. „Obava, že štáty legálne držiace jadrové zbrane neberú vážne svoje záväzky v oblasti jadrového odzbrojenia podľa článku VI NPT, vyústila v roku 2017 do rokovaní o Zmluve o zákaze jadrových zbraní (TPNW) a jej nadobudnutia platnosti v januári 2021.“¹⁵ „Túto otázku treba vnímať v kontexte širšej krízy legitimity v rámci NPT, ktorá je spôsobená najmä nedostatočnou implementáciou článku VI NPT, a ktorá tiež prispela k rokovaniam o TPNW.“¹⁶ Zároveň je treba konštatovať, že Medzinárodný súdny dvor vo svojom poradnom stanovisku, vo vzťahu k článku VI NPT uviedol nasledovné „existuje povinnosť pokračovať v dobrej viere v rokovaníach a v dobrej

¹¹ Poradné stanovisko Medzinárodného súdneho dvora o legalite hrozby alebo použitia jadrových zbraní z roku 1996, s. 266 – 67.

¹² KIRSTEN, I. – ZARKA, M. (2022): Balancing The Three Pillars Of The NPT: How Can Promoting Peaceful Uses Help? S. 1.

¹³ Pozri Zmluvu o nešírení jadrových zbraní/ Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) – UNODA

¹⁴ Pozri príslušný článok VI NPT - Zmluva o nešírení jadrových zbraní/ Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) – UNODA

¹⁵ KIRSTEN, I. – ZARKA, M. (2022): Balancing The Three Pillars Of The NPT: How Can Promoting Peaceful Uses Help? S. 4.

¹⁶ ERÄSTÖ, T. (2019): The NPT and the TPNW: Compatible or conflicting nuclear weapons treaties?

viere viesť rokovania smerom k záverom vedúcim k jadrovému odzbrojeniu vo všetkých jeho aspektoch, a to pod prísnu a efektívnu medzinárodnou kontrolou.¹⁷

Kontrolu zbrojenia je možné datovať do roku 1899, kedy počas Prvej haagskej konferencie boli podniknuté kroky, ktoré sa považujú za začiatok kontroly zbrojenia. V tom čase však problematika odzbrojenia absentovala v bezpečnostnej agende, keďže vtedajšie veľmoci považovali armády nielen za nástroje obrany, ale aj za nástroje dobývania a imperiálnej expanzie. Kontrola zbrojenia sa líši od odzbrojenia, pretože nemusí nutne smerovať k redukcii zbraní – v skutočnosti si niektoré prípady vyžadujú zvýšenie zbraní pre jednu stranu, aby sa dosiahla rovnováha – skôr je hlavným účelom stabilizácia existujúcich podmienok.¹⁸ V konečnom dôsledku samotná „držba zbraní“ by nemala predstavovať bezpečnostné riziko, nakoľko základným predpokladom napr. v prípade inštitútu práva na sebaobranu je, že štát legálne použije silu proti agresorovi a bude sa odporúčene brániť. Každopádne sa držba určitého množstva konkrétnych zbraní a zbraňových systémov môže považovať za hrozbu (že ich štát môže použiť), čo následne vedie k bezpečnostnými dilemám a eskalácii napätia. Toto konštatovanie v takmer absolútnej miere platí pre držbu jadrových zbraní (a zvlášť v momentálnej situácii ozbrojeného konfliktu na Ukrajine).

Záver

Jadrové zbrane sa v určitom rozsahu a v určitej zmienke spomínajú v definičných vymedzeniach autorov zaoberajúcich sa kooperatívnou bezpečnosťou, a to najmä kvôli prepojenosti vzniku kooperatívnej bezpečnosti so situáciou Studenej vojny, a teda v zásade s jadrovým odstrašením. Vývoj nedávnych rokov, a to najmä vo vzťahu k strategickým politikám nielen štátov, ktoré majú v legálnej držbe jadrové zbrane, naznačuje „upustenie“ od uplatňovania článku VI NPT. Ako naznačil Medzinárodný súdny dvor vo svojom poradnom stanovisku nejde o porušenie povinnosti úplného odzbrojenia, ale o nedodržanie záväzku pokračovať v dobrej viere v rokovaní, ktoré by viedli k jednoznačným záverom a dohodám na poli odzbrojenia, prípadne aspoň k účinnej medzinárodnej kontrole jadrových zbraní. Uplatňovanie znakov kooperatívnej bezpečnosti ako zmluvné zakotvenia a prevencia práve na úpravu otázok spojených s jadrovými zbraňami, sa javí ako nanajvýš žiaduce, a to aj kvôli jednak zlyhávaniu kolektívnej bezpečnosti OSN, ako aj kvôli ničivej sile jadrových zbraní (v prípade ich použitia). Cieľom kooperatívnych záväzkov je právne vytvoriť situáciu (prostredníctvom medzinárodnej zmluvy/zmlúv), ktorá by nevedla k eskalácii napätia, a teda by nebola vnímaná ako hrozba (vo vzťahu k žiadnej zmluvnej strane/štátu) teda riziko, ktoré by následne viedlo k tzv. bezpečnostnej dileme. Kooperatívna bezpečnosť vyžaduje „hľadanie a inštitucionalizáciu spolupráce tam, kde potenciál pre konflikty záujmov zdanlivo ďaleko prevyšuje spoločné ciele.“¹⁹ Na záver je treba konštatovať, že vzhľadom na vývoj v medzinárodnom spoločenstve je kooperatívna bezpečnosť, ako aj úprava otázok spojených s jadrovými zbraňami (odzbrojenie, nešírenie ako aj kontrola zbrojenia) v zásade v slepej uličke.

Použitá literatúra:

1. BETTS, R. K. (1992): Systems for Peace or Causes of War? Collective Security, Arms Control, and the New Europe. [online]. In: *International Security*, roč. 17, č. 1, s. 5-43. [Citované 3. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://doi.org/10.2307/2539157>

¹⁷ Poradné stanovisko Medzinárodného súdneho dvora o legalite hrozby alebo použitia jadrových zbraní z roku 1996, s. 266-267.

¹⁸ LANDAU, E. B. (2006): Arms Control in the Middle East: Cooperative Security Dialogue and Regional Constraints, s. 3.

¹⁹ LARSEN, J. A. (2009): An Introduction to Arms Control and Cooperative Security, s. 9.

2. CARTER, A. – PERRY, W. – STEINBRUNER, J. (1993): *A New Concept of Cooperative Security*. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 1993. ISBN 0-8157-8145-8
3. DEUTSCH, K. et al. (1957): *Political Community and the North Atlantic Area: International Organization in the Light of Historical Experience*. Publications of the Center for Research on World Political Institutions, Princeton University. Princeton, N. J.: Princeton University Press, 1957.
4. ERÄSTÖ, T. (2019): The NPT and the TPNW: Compatible or conflicting nuclear weapons treaties? [online]. In: *SIPRI WritePeace blog*, 6 Mar. 2019. [Citované 11. 5. 2022.] Dostupné na internete: The NPT and the TPNW: Compatible or conflicting nuclear weapons treaties? | SIPRI
5. KANE, A. – NIELSEN, J. (2017): Rethinking Strategic Stability. In: *SIPRI 2017 Reintroducing Disarmament and Cooperative Security to the Toolbox of 21st Century Leaders*. In: Plesch, D. – Miletić, K. – Rauf, T. (eds.) 2017, s. 71.
6. KELLEHER, C. M. (2012): Cooperative Security. [online]. In: *Cooperative Security in Europe: New Wine, New Bottles*, Center for International & Security Studies, U. Maryland, 2012, s. 6-20. [Citované 5. 5. 2022.] Dostupné na internete: *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/resrep05033.4>.
7. KIRSTEN, I. – ZARKA, M. (2022): Balancing The Three Pillars Of The NPT: How Can Promoting Peaceful Uses Help? [online]. In: *EU Non-Proliferation and Disarmament Consortium: Non-Proliferation And Disarmament Papers*, May 2022. [Citované 8. 5. 2022.] Dostupné na internete: Balancing the Three Pillars of the NPT: How can Promoting Peaceful Uses Help? (nonproliferation.eu)
8. LANDAU, E. B. (2006): *Arms Control in the Middle East: Cooperative Security Dialogue and Regional Constraints*. Portland: Sussex Academic Press, 2006, s. 256. ISBN 978-1845190286
9. LARSEN, J. A. (2009): An Introduction to Arms Control and Cooperative Security. In: *Arms Control and Cooperative Security* edited by Jeffrey A. Larsen and James J. Wirtz/ Lynne Rienner Publishers, 2009. ISBN 78-1-58826-660-6
10. NOLAN, J. (1994): *Global Engagement: Cooperation and Security in the 21st Century*. Brookings Institution Press, 1994, s. 640. ISBN 978-0815760986
11. SCHELLING, T. C. – HALPERIN, M. H. (1961): *Strategy and Arms Control*. Twentieth Century Fund: New York, 1961, s. 148.
12. SCHELLING, T. C. (1960): *The Strategy of Conflict*. Cambridge/Massachusetts: Harvard University Press, 1960. In: *The Review of Politics*, roč. 24, č. 1, s. 145-148.
13. STARES, P. B. – STEINBRUNER J. D. (1992): Cooperative Security in the New Europe. In: STARES, P. B. (ed): *The New Germany and the New Europe*, The Brookings Institution, 1992, s. 223.
14. United Nations: Office for Disarmament Affairs/ Conference on Disarmament, Conference on Disarmament – UNODA
15. Poradné stanovisko Medzinárodného súdneho dvora o legalite hrozby alebo použitia jadrových zbraní z roku 1996. [online]. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 1. C.J. Reports 1996, p. 226. [Citované 7. 5. 2022.] Dostupné na internete: 095-19960708-ADV-01-00-EN.pdf (icj-cij.org)
16. Zmluva o nešírení jadrových zbraní/Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT), Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons (NPT) – UNODA

Kontakt:

JUDr. Klaudia Hraniková Pytel'ová, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: klaudia.pytelova@euba.sk

O VYBRANÝCH ASPEKTOCH POZÍCIE ŠTÁTOV VYŠEHRADSKÉJ SKUPINY V RÁMCI REALIZÁCIE DOHOVORU O ZÁKAZOCH ALEBO OBMEDZENIACH POUŽITIA URČITÝCH KONVENČNÝCH ZBRANÍ?¹

ON SELECTED ASPECTS OF THE POSITION OF THE VISEGRAD GROUP COUNTRIES IN THE FRAMEWORK OF IMPLEMENTATION OF THE CONVENTION ON PROHIBITIONS OR RESTRICTIONS ON THE USE OF CERTAIN CONVENTIONAL WEAPONS?

Lujza Chrvalová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: chrvalová.lujza@gmail.com

Abstrakt: Debaty o smrtiacich autonómnych zbraňových systémoch a ich potenciálnom legislatívnom pokrytí prebiehajú na medzinárodnej úrovni v rámci Dohovoru o zákazoch alebo obmedzeniach použitia určitých konvenčných zbraní od roku 2013. Autorka považuje za dôležité skúmať túto problematiku nielen z globálneho hľadiska a v rámci príspevku sa sústreďuje na krajiny Vyšehradskej štvorky. Hlavným cieľom článku je na základe syntézy dostupných zdrojov vyselektovať kvalitatívne údaje týkajúce sa postoja krajín Vyšehradskej štvorky voči LAWS a ich skúseností s týmito zbraňovými technológiami a identifikovať, či existujú spoločné, respektíve rozdielne znaky, ktoré charakterizujú túto skupinu štátov. Súčasťou článku je aj stručná genéza vývoja členstva krajín Vyšehradskej štvorky v rámci CCW ako potenciálneho nástroja pri regulácii LAWS na medzinárodnej úrovni.

Kľúčové slová: konvenčné zbrane, smrtiace autonómne zbraňové systémy, Dohovor o zákazoch alebo obmedzeniach použitia určitých konvenčných zbraní, Vyšehradska skupina.

JEL: F19, F52

Abstract: Debates on lethal autonomous weapon systems and their potential legislative coverage have been taking place on the international level under the Convention on prohibitions or restrictions on the use of certain conventional weapons (CCW) since 2013. The author considers it important to examine this issue not only on global level and focuses on the analyses of Visegrad Four countries. The main goal of the article is, based on the synthesis of available sources, to select qualitative data on the opinion of Visegrad Four countries towards LAWS and their experience with these weapon technologies, and to identify whether there are common or different features that characterize this group of countries. The article also includes a brief genesis of the development of membership of the Visegrad Four countries within the CCW as a potential tool in the regulation of LAWS on the international level.

Keywords: conventional weapons, lethal autonomous weapon systems, Convention on Certain Conventional Weapons, Visegrad Group.

JEL: F19, F52

¹ Článok bol spracovaný v rámci projektu VEGA 1/0842/21 *Vývoj kooperatívnej bezpečnosti a pozícia Slovenskej republiky.*

Úvod

Smrtiace autonómne zbraňové systémy (z angl. lethal autonomous weapon systems, ďalej ako LAWS) možno definovať ako „zbraňové systémy, ktoré využívajú umelú inteligenciu (AI) na identifikáciu, výber a zabíjanie ľudských cieľov bez ľudského zásahu.“² Tieto zbraňové systémy sú naprogramované, aby identifikovali svoje ciele napr. na základe tvárového rozpoznávania, pričom ich možno nasadiť v rôznych prostrediach. LAWS sú nastavené na použitie sily čiastočne na základe prostredia, v ktorom sa používajú. Rozhodnutie o použití sily možno urobiť s väčším predstihom ako pri tradičných zbraňoch, a to na základe predpokladov o okolnostiach, ktoré budú prevládať pri čase útoku.³ Napriek tomu, že neexistuje jednotná definícia LAWS, definície jednotlivých štátov a expertov zdieľajú viaceré identické znaky obsiahnuté vo vyššie uvedenej definícii.

Opierajúc sa o takúto charakterizáciu LAWS, nie je prekvapujúce, že sa na medzinárodnej scéne rozprúdila debata týkajúca sa výziev a hrozieb, ktoré by potenciálne nasadenie LAWS mohlo spôsobiť, a to napriek tomu, že tieto zbraňové systémy sú ešte len vo fáze výskumu a vývoja. Na základe tejto debaty sa jednotlivé štáty, mimostátne subjekty a široká verejnosť rozdelili na tie subjekty, ktoré podporujú zavedenie pre-emptívneho zákazu LAWS, tie ktoré sú proti pre-emptívnemu zakazu LAWS, štáty podporujúce nezáväznú politickú deklaráciu týkajúcu sa LAWS a tie subjekty, ktoré oficiálne nezaujali stanovisko ani k jednej z týchto možností. Ako najvhodnejšia alternatíva legislatívneho pokrytia LAWS prichádza do úvahy pridanie šiesteho protokolu k Dohovoru o zákazoch alebo obmedzeniach použitia určitých konvenčných zbraní, ktoré môžu byť považované za nadmerne zraňujúce alebo majúce nerozlišujúce účinky⁴ (ďalej ako CCW).

1 Ciele a použité metódy

LAWS predstavujú stále sa rozvíjajúce progresívne zbraňové technológie, ktoré môžu mať v budúcnosti následky nielen na medzinárodnú bezpečnosť, ale aj ekonomické, humanitárne a ďalšie iné implikácie. Autorka považuje za dôležité skúmať túto problematiku nielen z globálneho hľadiska, ktoré tvoria jednotlivé prebiehajúce debaty o potenciálnej medzinárodnej legislatíve v rámci medzinárodných fór a potenciálnych následkov nasadenia LAWS, ale taktiež z regionálneho hľadiska v podobe vývoja prístupu jednotlivých štátov, respektíve skupín štátov, ich skúseností s LAWS, ako aj ich stanovísk zaujatých na týchto medzinárodných fórach.

Zvolenou skupinou štátov v rámci analýzy sú krajiny Vyšehradskej štvorky (ďalej ako krajiny V4). Hlavným cieľom článku je na základe syntézy dostupných zdrojov vyselektovať kvalitatívne údaje týkajúce sa postoja krajín V4 voči LAWS a ich skúseností s týmito zbraňovými technológiami a pomocou metódy analýzy a komparácie identifikovať či existujú spoločné, respektíve rozdielne znaky, ktoré charakterizujú túto skupinu štátov. Súčasťou článku je aj popisanie výziev, ktorým krajiny V4 čelia v súvislosti s LAWS, ako aj stručná genéza vývoja členstva krajín V4 v rámci CCW ako potenciálneho nástroja pri regulácii LAWS na medzinárodnej úrovni. Z metodologického hľadiska sú využívané syntéza, kvalitatívna analýza, komparácia a indukcia.

Analýza vychádza najmä z oficiálnych zápisníc jednotlivých zasadnutí CCW a Skupiny vládnych expertov pre nové technológie v oblasti LAWS, stanovísk krajín V4 z týchto zasadnutí, internetových portálov národných orgánov krajín V4, publikácií expertov

² Lethal LAWS (n. d.): What are lethal autonomous weapons?

³ BOULANIN, V. – BRUUN, L. – GOUSSAC, N. (2021): Autonomous weapon systems and international humanitarian law.

⁴ Z angl. „The Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects“.

zaoberajúcich sa otázkou LAWS, ako aj internetových portálov vládnych a mimovládnych organizácií zameraných na odzbrojovanie.

2 Zapojenie krajín V4 do Dohovoru o zákazoch alebo obmedzeniach použitia určitých konvenčných zbraní

CCW vstúpil do platnosti 2. decembra 1983 po ratifikácii 50 signatárskymi štátmi. „Cieľom dohovoru je chrániť vojenské jednotky pred neľudskými zraneniami a zabrániť náhodnému zraneniu alebo zabitiu nekombatantov niektorými typmi zbraní.“⁵ Predmetné typy zbraní sú vymedzené dodatočnými protokolmi k CCW, pričom do dnešného dňa ich bolo prijatých 5, a to Protokol I o nezistiteľných úlomkoch, Protokol II o zákazoch alebo obmedzeniach použitia mín, nástražných systémov a iných zariadení, Protokol III o zákazoch alebo obmedzeniach použitia zápalných zbraní, Protokol IV o oslepujúcich laserových zbraniach a Protokol V o výbušných pozostatkoch vojny.

K dnešnému dňu má CCW 125 zmluvných strán, vrátane všetkých krajín V4. Československo podpísalo CCW, vrátane Protokolu I, II a III, dňa 10. apríla 1981 a následne v roku 1982 ju ratifikovalo. Po rozpade Československa prešiel v roku 1993 CCW sukcesiou na Českú republiku a Slovenskú republiku. Aby sa mohol štát stať zmluvnou stranou CCW, musí ratifikovať dva alebo viacero protokolov. Jednotlivé krajiny V4 sú zmluvnými stranami všetkých protokolov, pričom Poľsko pristúpilo k CCW, ako aj k Protokolu IV a V ako posledné z krajín V4 (Tabuľka 1). „Kedykoľvek po nadobudnutí platnosti tohto dohovoru môže ktorákoľvek vysoká zmluvná strana navrhnúť prijatie dodatkových protokolov týkajúcich sa iných kategórií konvenčných zbraní, ktoré jestvujúce pripojené protokoly nezahŕňajú.“⁶ V prípade vzniku ďalšieho protokolu k CCW sa môžu jednotlivé štáty rozhodnúť, či k nemu pristúpia alebo ním nebudú viazané.

Tabuľka 1: Zapojenie krajín V4 do Dohovoru o zákazoch alebo obmedzeniach použitia určitých konvenčných zbraní

Krajina	CCW	Protokol I	Protokol II	Protokol III	Protokol IV	Protokol V
CZ	22.2.1993	✓	✓	✓	10.8.1998	6.6.2006
HU	14.6.1982	✓	✓	✓	30.1.1998	13.11.2006
PL	2.6.1983	✓	✓	✓	23.9.2004	26.9.2011
SK	28.5.1993	✓	✓	✓	30.11.1999	23.3.2006

Vysvetlivky: dátum (ratifikácia, pristúpenie); „✓“ (pristúpenie k protokolu).

CCW - Dohovor o zákazoch alebo obmedzeniach použitia určitých konvenčných zbraní, ktoré môžu byť považované za nadmerne zraňujúce alebo majúce nerozlišujúce účinky.

Zdroj: United Nations Treaty Collection (2022).

Je to práve vznik nového protokolu k CCW, ktorý predstavuje možnosť medzinárodného legislatívneho aktu potenciálne upravujúceho LAWS. Množstvo krajín vyjadrilo podporu, aby bol prostredníctvom tohto aktu zavedený pre-emptívny zákaz na vývoj, výrobu a nasadenie LAWS. Možnosť vzniku nového šiesteho protokolu je už od roku 2013 predmetom diskusií na zasadnutiach expertov pre otázky LAWS v rámci CCW a neskôr od roku 2017 v podobe zasadnutí Skupiny vládnych expertov pre nové technológie v oblasti

⁵ Arms Control Association (2017): Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) At a Glance.

⁶ United Nation Office for Disarmament Affairs (2022): Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects.

smrtiacich autonómnych zbraňových systémov⁷ (ďalej ako GGE LAWS). GGE LAWS sa vytvorila, aby pokrývala výlučne otázky týkajúce sa LAWS a združovala nielen zmluvné strany v podobe štátov, ale aj veľký počet vládnych a mimovládnych organizácií, a entít výskumnej a akademickej oblasti, s otvoreným členstvom umožňujúcim prístup dodatočných subjektov. Združenie takto rozličných subjektov z rôznych sfér viedlo k prehĺbeniu diskusií a zaisteniu zvýšenej pozornosti vlád a kontroly zo strany širokej verejnosti.⁸

3 Analýza postoja krajín V4 voči smrtiacim autonómnym zbraňovým systémom

Počas zasadnutí CCW, neskôr vo formáte GGE LAWS alebo na inej medzinárodnej platforme zameranej na LAWS, sa ani jedna z krajín V4 oficiálne nevyjadrila v prospech, respektíve proti zavedeniu zákazu vývoja, výroby a potenciálneho nasadenia LAWS. Takéto stanovisko zaujali krajiny V4 napriek tomu, že žiadna z nich sa nezaobrá vo veľkej miere vývojom týchto typov zbraňových systémov. Pre porovnanie, z ostatných krajín Európskej únie sa oficiálne vyjadrilo v prospech zavedenia pre-emptívneho zákazu LAWS iba Rakúsko. Nemecko a Francúzsko navrhli alternatívny prístup v podobe právne nezáväznej politickej deklarácie, ktorá by potvrdzovala aplikáciu medzinárodného humanitárneho práva na LAWS a na základe ktorej by konečné rozhodnutie týkajúce sa usmrtenia zo strany zbraňových systémov s určitou mierou autonómie zostalo v kompetencii ľudskej zložky.⁹

Z pohľadu participácie krajín V4 na zasadnutiach CCW a GGE LAWS (Tabuľka 2) možno hovoriť o pozitívnom vývoji, nakoľko s výnimkou Maďarska v roku 2014, sa krajiny V4 zúčastnili všetkých zasadnutí. K zasadnutiam z roku 2017 – 2019 boli dostupné údaje aj o počte účastníkov a ich profesného zaradenia, ktoré indikujú z pomedzi krajín V4 najväčšiu angažovanosť Poľska, nasledovaného Českou republikou v rámci debát týkajúcich sa LAWS. V prípade Poľska a Českej republiky sa okrem reprezentantov stálej misie v Ženeve vo väčšej miere a počte zúčastňovali zasadnutí aj reprezentanti ministerstiev obrany a zahraničných vecí, ale aj zástupcovia veliteľstva ozbrojených síl a výskumných inštitútov zaoberajúcich sa autonómymi technológiami.

Tabuľka 2 Participácia krajín V4 na zasadnutiach CCW na tému LAWS

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2021
Česká republika				4 repr.	5 repr.	6 repr.	
Maďarsko				3 repr.	3 repr.	3 repr.	
Poľsko				7 repr.	5 repr.	11 repr.	
Slovenská republika				3 repr.	2 repr.	3 repr.	

Vysvetlivky: zelená (participácia, vrátane počtu účastníkov za daný štát), oranžová (neparticipácia). Rok 2020 nie je obsiahnutý z dôvodu, že sa dané zasadnutie GGE LAWS konalo hybridnou (online-prezenčnou) formou.

Zdroj: vlastné spracovanie autora podľa Reaching Critical Will (2022). *Convention on Certain Conventional Weapons (CCW)*.

Napriek tomu, že krajiny V4 nezaujali oficiálne stanovisko k pre-emptívnemu zákazu LAWS, uvedomujú si, aké výzvy a hrozby by mohlo ich potenciálne nasadenie v budúcnosti spôsobiť. Príkladom je aj vyjadrenie Českej republiky, ktorá, už v roku 2014 na prvom zasadnutí expertov na LAWS v rámci CCW, upozornila na to, že už v minulosti bolo dosť ťažké udržať rovnováhu medzi humanitárnymi záujmami a bezpečnostnými požiadavkami, čo bude

⁷ Z angl. „Group of Governmental Experts on emerging technologies in the area of lethal autonomous weapons systems“.

⁸ FORD, C. A. (2020): AI, Human-Machine Interaction, and Autonomous Weapons: Thinking Carefully About Taking "Killer Robots" Seriously.

⁹ SAYLER, K. M. – MOODIE, M. (2020): International Discussions Concerning Lethal Autonomous Weapon Systems.

ešte väčšou výzvou dosiahnuť v kontexte potenciálneho nasadenia sofistikovaných autonómnych zbraní.¹⁰ V tomto kontexte sa počas zasadnutí CCW a GGE LAWS reprezentanti Českej republiky viackrát vyjadrili, že akt usmrtienia by mal byť ponechaný v rukách človeka a nie prenesený na stroje, pričom musí byť zachované medzinárodné humanitárne právo. Vo svojom stanovisku na zasadnutí CCW z roku 2015 uviedli aj potenciálne benefity, ktoré by LAWS mohli priniesť, a to v podobe „súvisiaceho rozvoja autonómnych kapacít, ktoré by mohli viesť k lepšej ochrane nekombatantov.“¹¹ Česká republika označila v tejto súvislosti zavedenie pre-emptívneho zákazu alebo podobnej legislatívy obmedzujúcej vývoj a nasadenie LAWS za predčasné, pričom verí, že prípadné riziká by mohli byť eliminované povinnosťou štátov (vyplývajúcou z existujúceho medzinárodného práva) preskúmať, či sú nové zbraňové systémy v súlade s medzinárodným humanitárnym právom.

Postoj Českej republiky môže byť ovplyvnený aj faktom, že sa jej štátny podnik VOP CZ v spolupráci s Centrom pre pokročilú outdoorovú robotiku (z angl. Center for Advanced Field Robotics, CAFR) a s univerzitami už venuje vývoju a testovaniu bezpilotných pozemných robotických vozidiel TAROS. Tento systém je určený pre bojovú a logistickú podporu mechanizovaných, prieskumných a špeciálnych jednotiek. Ide o modulárny systém, na ktorý je možné nasadiť prieskumné, komunikačné alebo bojové systémy v závislosti od požiadaviek zákazníka, pričom môže slúžiť aj ako základňa pre lietajúce prieskumné prostriedky.¹² Autonómne funkcie spočívajú vo vnímaní okolia pomocou senzorou a kamerového systému, vďaka ktorým sa dokáže robotický systém pohybovať bez ľudského operátora.

Poľsko sa z pomedzi krajín V4 najviac zapája do debaty týkajúcej sa LAWS počas zasadnutí CCW a GGE LAWS, a to z pohľadu rôznych aspektov, ktoré sú na týchto zasadnutiach diskutované. Rovnako ako Česká republika aj zástupcovia Poľska zaujali postoj, že musí byť zachovaná ľudská zložka pri vykonávaní aktu usmrtienia a že toto rozhodnutie nemôže byť nikdy prenesené na stroje, respektíve zbraňové systémy.¹³ Ide o tzv. zmysluplnú ľudskú kontrolu (z angl. meaningful human control), ktorá zohráva v stanoviskách Poľska významné zastúpenie a na ktorú sa táto krajina snaží upriamiť pozornosť v spoločných diskusiách. Poľsko vo svojich oficiálnych vyjadreniach často poukazuje aj na potenciálne nebezpečenstvo, ktoré by mohlo vzniknúť pri nasadení a šírení LAWS, a preto už v roku 2015 navrhlo zavedenie prísnejšej štátnej kontroly transferov LAWS a súvisiacich technológií, ako aj zdieľanie osvedčených postupov (z angl. best practises) v exportnej kontrole zo strany jednotlivých štátov.¹⁴ Prísnejšia štátna kontrola medzinárodných transferov by mala okrem iného slúžiť aj na prevenciu pred získaním týchto zbraňových systémov zo strany teroristických organizácií a iných neštátnych subjektov. Okrem toho vidí Poľsko problém aj v samotnej podstate LAWS ako robotického systému, pričom nemožno spoľahlivo zaručiť, že systém bude schopný vždy rozoznať kombatanta od civilného obyvateľstva, čo je v ozbrojenom konflikte problematické rozoznať aj zo strany samotných kombatantov. Dôležitú tému, na ktorú Poľsko viackrát počas zasadnutí nadviazalo, bola potreba rozlišovať medzi autonómnymi a automatickými systémami.

Vyššiu aktivitu Poľska na zasadnutiach CCW a GGE LAWS v porovnaní s ostatnými štátmi V4 možno pozorovať aj v podobe predkladania pracovných materiálov (z angl. working papers), ktorých cieľom je prispieť k diskusii o LAWS. Príkladom bol napríklad v roku 2018

¹⁰ Reaching Critical Will (2014): Statement by the Czech Republic.

¹¹ Reaching Critical Will (2015): Statement by the Czech Republic 13 April 2015.

¹² GROHMANN, J. (2014): Český vojenský robot TAROS 6×6 V2.

¹³ Reaching Critical Will (2015): Military Perspective on Accountability In the Context of Lethal Autonomous Weapon Systems.

¹⁴ Reaching Critical Will (2015): Developing "best practices" in the exports of LAWS.

predložený pracovný materiál týkajúci sa výlučne etickej a právnej dimenzie LAWS.¹⁵ V ňom Poľsko upozorňovalo na chýbajúce etické cítenie u autonómnych systémov, opätovne na potrebu ponechania ľudskej zložky pri akte usmrtenia a potrebu preskúmať, či je zavedenie akéhokoľvek zbraňového systému v súlade medzinárodným právom a medzinárodným humanitárnym právom.

Poľsko nazaujalo oficiálne stanovisko, ktorým by súhlasilo alebo nesúhlasilo so zavedením pre-emptívneho zákazu vývoja, výskumu a nasadenia LAWS. Avšak na zasadnutí v roku 2019 sa vyjadrilo, že aktuálne nevidí potrebu spracovať právny rámec osobitne pre LAWS, nakoľko považuje za dostačujúce existujúce medzinárodné humanitárne právo. Naopak vidí zmysel v dokumente, ktorý by bol zameraný nie na „zákaz“ LAWS, ale „usmerňoval“ a „reguloval“ by takéto zbraňové systémy, „bez ohľadu na jeho formu, ktorou môže byť politická deklarácia, usmernenia, princípy alebo kódex správania, pričom by mal tento dokument slúžiť ako nástroj, ktorý odráža spoločné porozumenie, ku ktorému sa doteraz dospelo.“¹⁶

V porovnaní s Českou republikou a Poľskom sú Slovenská republika a Maďarsko menej aktívne počas zasadnutí CCW a GGE LAWS, čoho dôkazom sú najmä zaznamenané vystúpenia reprezentantov participujúcich štátov dostupné v rámci zápisníc z jednotlivých zasadnutí, ako aj celkové množstvo zdrojov týkajúcich sa stanoviska týchto dvoch štátov k LAWS. Napriek menšej angažovanosti, považuje Maďarsko CCW a jeho protokoly za vhodný nástroj na „podstatnú úvahu“ o LAWS.¹⁷ Hoci propaguje pozitívny postoj voči debatám o LAWS v rámci CCW, nezaujalo zatiaľ oficiálne stanovisko k zavedeniu pre-emptívneho zákazu LAWS. Ak by sa rozhodnutie o pre-emptívnom zákaze odvíjalo od názoru verejnosti, Maďarsko patrí v rámci výskumov medzi štáty s najvyššou mierou opozície voči LAWS zo strany širokej verejnosti. Toto zistenie potvrdil napríklad aj výskum Ipsos, v rámci ktorého 70 %¹⁸ respondentov Maďarska vyjadrilo podporu zákazu LAWS.

Slovenská republika, podobne ako Maďarsko, bola doteraz menej činná počas zasadnutí CCW a GGE LAWS v podobe vyjadrených oficiálnych stanovísk a predkladaných dokumentov v počte nula. Rovnako ako ostatné krajiny V4, ani Slovenská republika zatiaľ nezaujala finálny postoj voči zavedeniu pre-emptívneho zákazu LAWS, či už prostredníctvom CCW a jeho protokolov alebo inou medzinárodnou legislatívnou formou. Totožným znakom je aj vyjadrenie Slovenskej republiky, že pokladá CCW za vhodnú platformu na diskusie týkajúce sa LAWS a tiež podporenie vzniku GGE LAWS a jej činnosti od roku 2017. Na margo vzniku GGE LAWS sa Slovenská republika na 5th Review Conference zmluvných strán k CCW dokonca vyjadrila, že podporuje GGE LAWS nielen ako platformu na diskusie týkajúce sa LAWS, ale aj ako platformu s mandátom na vznik konkrétnejších krokov v budúcnosti.¹⁹

Krajiny V4 sa zaoberajú témou LAWS aj na iných medzinárodných fórach ako len v rámci zasadnutí CCW a GGE LAWS, a to napríklad na medzinárodných konferenciách venovaných robotike a umelej inteligencii. V roku 2018 bola dokonca zorganizovaná konferencia krajín V4 iba pre oblasť umelej inteligencie, v rámci ktorej rezonovala aj téma umelej inteligencie v spojení s bezpečnostnými rizikami, pod ktorú spadajú práve LAWS. Vychádzajúc z výstupov konferencie boli LAWS označené ako „veľmi zložitá a komplikovaná na ovládanie alebo dokonca na pochopenie,“²⁰ s čím sú spojené práve potenciálne bezpečnostné

¹⁵ United Nations – UNODA meeting place (2018): Working Paper on Lethal Autonomous Weapons Systems submitted by Poland.

¹⁶ United Nations – UNODA meeting place (2019): Statement of the Delegation of Poland (4th GGE on LAWS).

¹⁷ United Nations (2016): Statement of Hungary at the General Debate of the 71 th Session of the UN General Assembly, First Committee.

¹⁸ Ipsos (2021): Global Survey Highlights Continued Opposition to Fully Autonomous Weapons.

¹⁹ United Nations Digital Recordings Portal (2016): CCW 5th Review Conference of the contracting parties.

²⁰ Slovak Liaison Office for Research and Development (2018): Visegrad 4 Conference on Artificial Intelligence.

riziká do budúcnosti. Okrem toho sa napríklad Česká republika zúčastňuje na medzinárodných veľtrhoch, na ktorých prezentovala už aj spomínaný robotický systém TAROS.

Záver a diskusia

V nadväznosti na ciele článku vykonala autorka syntézu a následne analýzu údajov týkajúcich sa postoja krajín V4 voči LAWS a možnému vzniku pre-emptívneho zákazu týchto zbraňových systémov. Na základe analýzy dospela autorka k tvrdeniu, že existujú určité spoločné, ale aj rozdielne znaky definujúce krajiny V4 v otázke LAWS.

Medzi spoločné znaky zaraďuje autorka, že ani jedna z krajín V4 sa oficiálne finálne nevyjadrila za/proti vzniku novej legislatívy výlučne zameranej na LAWS, hoci napríklad Poľsko v roku 2019 zaujalo stanovisko, že nevidí potrebu zaviesť novú legislatívu zakazujúcu LAWS, ale skôr uprednostňuje regulujúci alebo usmerňujúci dokument, a Česká republika označila takýto legislatívny akt za predčasný. Avšak ani v jednom prípade nejde o oficiálne finálne stanovisko k pre-emptívnemu zákazu LAWS a ani tak nie je v rámci dostupnej literatúry a internetových portálov CCW a mimovládnych organizácií charakterizované. Za ďalší spoločný znak je možné označiť pozitívny prístup všetkých krajín V4 k debatám o LAWS v rámci CCW a GGE LAWS. Tento znak je definovaný vyjadreniami krajín V4, ktoré označujú CCW za najvhodnejšiu platformu na riešenie LAWS, ako aj takmer 100 %-nou účasťou na zasadnutiach CCW a GGE LAWS, s výnimkou Maďarska v roku 2014.

Na základe menšej angažovanosti Slovenskej republiky a Maďarska, a z toho vyplývajúcej neexistencie stanovísk týchto krajín voči témam týkajúcich sa LAWS, ich nemožno do hĺbky porovnať s Poľskom a Českou republikou. Autorka preto porovnala stanoviská Poľska a Českej republiky a našla určité spoločné znaky. Obe krajiny sa vyjadrili, že akt usmrtenia nemôže byť ponechaný v rukách autonómnych systémov a že sa musí uplatňovať medzinárodné humanitárne právo pri nasadení akéhokoľvek zbraňového systému.

Ako hlavný rozdielny znak označuje autorka práve mieru prístupu krajín V4 k debatám o LAWS v rámci CCW a GGE LAWS, ktorá sa odráža nízkou mierou angažovanosti Slovenskej republiky a Maďarska voči Poľsku a v menšej miere aj voči Českej republike. Menšiu mieru autorka definuje množstvom zaujatých stanovísk, predložených pracovných materiálov, ako aj počtom a profesným zaradením zúčastnených reprezentantov týchto krajín na zasadnutiach CCW a GGE LAWS.

Otvorenou otázkou a výzvou naďalej ostáva zaujatie oficiálneho stanoviska k pre-emptívnemu zákazu LAWS, avšak táto výzva pretrváva v prípade skoro všetkých krajín Európskej únie. Z dostupných údajov, ako aj samotnej podstaty LAWS nepredpokladá autorka, že krajiny V4 zaujmú finálne stanovisko k pre-emptívnemu zákazu LAWS v najbližších rokoch. Autorka však verí, že nakoľko sa krajiny V4 nezaraďujú medzi štáty zaoberajúce sa výskumom a vývojom LAWS (v prípade českých robotických vozidiel TAROS nejde prioritne o výrobu zbraňových systémov), vezmú si príklad zo susediaceho Rakúska a iných mimoeurópskych krajín nevenujúcich sa výskumu LAWS, a vyjadrí sa v prospech pre-emptívneho zákazu týchto progresívnych zbraňových systémov.

Použitá literatúra:

1. Arms Control Association (2017): Convention on Certain Conventional Weapons (CCW) At a Glance [online]. [Citované 4. 4. 2022.] Dostupné na internete: <<https://www.armscontrol.org/factsheets/CCW>>
2. Arms Control Association (2019): *Autonomous Weapons Systems and the Laws of War* [online]. [Citované 11. 4. 2022.] Dostupné na internete: <<https://www.armscontrol.org/act/2019-03/features/autonomous-weapons-systems-laws-war>>
3. BOULANIN, V. – BRUUN, L. – GOUSSAC, N. (2021): Autonomous weapon systems and international humanitarian law. In: *EU Non-Proliferation and Disarmament*

- Consortium* [online]. [Citované 5. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.sipri.org/sites/default/files/2021-06/2106_aws_and_ihl.pdf>
4. FORD, C. A. (2020): AI, Human-Machine Interaction, and Autonomous Weapons: Thinking Carefully About Taking "Killer Robots" Seriously. In: *Arms Control and International Security Papers*, roč. 2, č. 1, 2020.
 5. GROHMANN, J. (2014): Český vojenský robot TAROS 6×6 V2. In: *Armádní noviny* [online]. [Citované 5. 5. 2022.] Dostupné na internete: <<https://www.armadinoviny.cz/cesky-vojensky-robot-taros-6c3976-v2.html>>
 6. Ipsos (2021): *Global Survey Highlights Continued Opposition to Fully Autonomous Weapons* [online]. [Citované 7. 5. 2022.] Dostupné na internete: <<https://www.ipsos.com/en-us/global-survey-highlights-continued-opposition-fully-autonomous-weapons>>
 7. Lethal LAWS (n. d.): *What are lethal autonomous weapons?* [online]. [Citované 5. 5. 2022.] Dostupné na internete: <<https://autonomousweapons.org/>>
 8. Reaching Critical Will (2022): *Convention on Certain Conventional Weapons (CCW)* [online]. [Citované 5. 5. 2022.] Dostupné na internete: <<https://www.reachingcriticalwill.org/disarmament-fora/ccw>>
 9. [0] Reaching Critical Will (2014): *Statement by the Czech Republic* [online]. [Citované 11. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/ccw/2014/statements/13May_CzechRepublic.pdf>
 10. Reaching Critical Will (2015): *Developing "best practices" in the exports of LAWS* [online]. [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/ccw/2015/meeting-experts-laws/statements/17April_Poland.pdf>
 11. Reaching Critical Will (2015): *Military Perspective on Accountability In the Context of Lethal Autonomous Weapon Systems* [online]. [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/ccw/2015/meeting-experts-laws/statements/15April_Poland.pdf>
 12. Reaching Critical Will (2015): *Statement by the Czech Republic 13 April 2015* [online]. [Citované 5. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.reachingcriticalwill.org/images/documents/Disarmament-fora/ccw/2015/meeting-experts-laws/statements/13April_CzechRepublic.pdf>
 13. SAYLER, K. M. – MOODIE, M. (2020): *International Discussions Concerning Lethal Autonomous Weapon Systems* [online]. [Citované 11. 4. 2022.] Dostupné na internete: <<https://fas.org/sgp/crs/weapons/IF11294.pdf>>
 14. Slovak Liaison Office for Research and Development (2018): *Visegrad 4 Conference on Artificial Intelligence* [online]. [Citované 8. 5. 2022.] Dostupné na internete: <<https://www.slord.sk/wp-content/uploads/sites/2/2020/10/Main-outcomes-and-messages-of-the-V4-Conference-on-Artificial-Intelligence-11.10.2018-Brussels.pdf>>
 15. United Nations (2016): *Statement of Hungary at the General Debate of the 71 th Session of the UN General Assembly, First Committee* [online]. [Citované 7. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://s3.amazonaws.com/unoda-web/wp-content/uploads/2016/10/7-Oct_Hungary.pdf>
 16. United Nations Digital Recordings Portal (2016): *CCW 5th Review Conference of the contracting parties*. Nahrávka (čas 01:33:47, dátum 12. 12. 2016) [online]. [Citované 8. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://conf.unog.ch/digitalrecordings/index.html?guid=public/61.0500/DDE5EFD9-810F-41D4-A0AB-3D6244069E03_15h03&position=5627>
 17. United Nation Office for Disarmament Affairs (2022): *Convention on Prohibitions or Restrictions on the Use of Certain Conventional Weapons Which May Be Deemed to Be*

- Excessively Injurious or to Have Indiscriminate Effects* [online]. [Citované 31. 3. 2022.] Dostupné na internete: <<https://treaties.unoda.org/t/ccwc>>
18. United Nations Treaty Collection (2022) [online]. [Citované 31. 3. 2022.] Dostupné na internete: <https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?id=26&subid=A&clang=_en>
19. United Nations – UNODA meeting place (2019): *Statement of the Delegation of Poland (4th GGE on LAWS)* [online]. [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: <[https://docs-library.unoda.org/Convention_on_Certain_Conventional_Weapons_-_Group_of_Governmental_Experts_\(2019\)/3.%2BGGE_LAWS_March%2B2019_PL%2BStatement_5%28e%29%2BPossible%2Boptions_27.03.2019.pdf](https://docs-library.unoda.org/Convention_on_Certain_Conventional_Weapons_-_Group_of_Governmental_Experts_(2019)/3.%2BGGE_LAWS_March%2B2019_PL%2BStatement_5%28e%29%2BPossible%2Boptions_27.03.2019.pdf)>
20. United Nations – UNODA meeting place (2018): *Working Paper on Lethal Autonomous Weapons Systems submitted by Poland* [online]. [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: <[https://docs-library.unoda.org/Convention_on_Certain_Conventional_Weapons_-_Group_of_Governmental_Experts_\(2018\)/CCW_GGE.1_2018_WP.3.pdf](https://docs-library.unoda.org/Convention_on_Certain_Conventional_Weapons_-_Group_of_Governmental_Experts_(2018)/CCW_GGE.1_2018_WP.3.pdf)> [Citované 12. 5. 2022]

Kontakt:

Ing. Lujza Chrvalová

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

chrvalova.lujza@gmail.com

KOMPARATÍVNE VÝHODY VO VÝVOZE TURECKEJ REPUBLIKY

COMPARATIVE ADVANTAGE IN EXPORTS OF TURKEY

Peter Jančovič

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: peter.jancovic@euba.sk

Abstrakt: Cieľom príspevku bolo identifikovať komoditné skupiny, pri ktorých vývoze dosahuje Turecká republika najvyššie komparatívne výhody a zistiť, či došlo k významným zmenám medzinárodnej špecializácie tureckej ekonomiky v období rokov 1995 – 2020. Na dosiahnutie cieľa príspevku sme aplikovali Lafayov index medzinárodnej špecializácie s využitím údajov o komoditnej štruktúre zahraničného obchodu na trojmiestnej úrovni Štandardnej medzinárodnej obchodnej klasifikácie. Vypočítané hodnoty Lafayovho indexu naznačujú, že Turecko dosahuje najvyššie komparatívne výhody vo vývoze textilných a odevných priemyselných výrobkov, domácich spotrebičov, čerstvého alebo sušeného ovocia a orechov, metalurgických výrobkov a motorových vozidiel. Počas skúmaného obdobia sa miera medzinárodnej špecializácie Turecka v uvedených odvetviach zmenila.

Kľúčové slová: Turecko, zahraničný obchod, komparatívna výhoda, Lafayov index

JEL: F10, O53, Q17

Abstract: The aim of this paper was to identify the commodity groups for which the Republic of Turkey reveals the highest comparative advantages and to determine whether there have been significant changes in the international specialization of the economy over the period 1995 – 2020. To reach the aim of this paper, we employed the Lafay index of international specialization using data on the structure of foreign trade at the three-digit level of the Standard International Trade Classification. The values of the Lafay index indicate that Turkey has the highest comparative advantages in exports of textile and clothing products, household appliances, fresh or dried fruits and nuts, metallurgy products and motor vehicles. During the period under examination, the level of international specialization of Turkey in those sectors has changed.

Keywords: Turkey, foreign trade, comparative advantage, Lafay index

JEL: F10, O53, Q17

Úvod

Komparatívne výhody predstavujú jeden z najstarších a najdôležitejších konceptov medzinárodného obchodu a ekonómie ako takej. Avšak existujúca teoretická a empirická literatúra nie je vždy jednotná, pokiaľ ide o presný význam, rozsah a spôsob merania komparatívnych výhod krajiny. Vo všeobecnosti predstavuje komparatívna výhoda schopnosť krajiny vyrábať určitý produkt efektívnejšie, resp. s nižšími nákladmi v porovnaní s inými krajinami alebo zvyškom sveta, prípadne vo vzťahu k iným produktom, ktoré daná krajina vyrába. Preto možno očakávať, že národná ekonomika sa bude špecializovať na výrobu a vývoz takých tovarov, pri ktorých dosahuje komparatívne výhody. Komparatívne výhody možno rozdeliť na prirodzené (tradičné, statické), spočívajúce vo vybavenosti ekonomiky výrobnými faktormi, a nadobudnuté (nové, dynamické), teda získané napríklad v dôsledku prílevu priamych zahraničných investícií do ekonomiky.

Cieľom príspevku je identifikovať komoditné skupiny, pri ktorých vývoze dosahuje Turecká republika najvyššie komparatívne výhody a zistiť, či došlo k významným zmenám medzinárodnej špecializácie ekonomiky v období rokov 1995 – 2020. Komparatívne výhody a mieru medzinárodnej špecializácie národnej ekonomiky možno kvantifikovať pomocou viacerých ukazovateľov. V predkladanom príspevku používame Lafayov index medzinárodnej špecializácie (LFI). Výpočet hodnôt indexu vychádza z údajov o komoditnej štruktúre zahraničného obchodu na trojmiestnej úrovni *Štandardnej medzinárodnej obchodnej klasifikácie (SITC), Rev. 3*. Údaje pochádzajú z databázy *UNCTADstat*.

Príspevok je štruktúrovaný nasledovne. V prvej časti sa venujeme stručnému prehľadu existujúcej literatúry o medzinárodnej špecializácii a komparatívnych výhodách vo vývoze Tureckej republiky. Druhá časť príspevku je venovaná priblíženiu použitých údajov a metód skúmania. V tretej časti prezentujeme výsledky vypočítaných hodnôt Lafayovho indexu a analyzujeme zmeny medzinárodnej špecializácie Turecka v sledovanom období. Následne záverečná časť sumarizuje hlavné zistenia predkladaného príspevku.

1 Prehľad literatúry

Pokiaľ ide o existujúcu literatúru zaoberajúcu sa medzinárodnou špecializáciou a komparatívnymi výhodami vo vývoze Tureckej republiky, väčšina autorov sa venuje danej problematike vo vzťahu k Európskej únii. Akgüngör a kol. skúmali konkurencieschopnosť tureckého priemyselného odvetvia spracovávajúceho ovocie a zeleninu na trhu Európskej únie v období rokov 1994 – 1997 a zistili, že Turecko je konkurencieschopnejšie vo vývoze spracovaného hrozna v porovnaní so Španielskom a Portugalskom, rovnako ako vo vývoze spracovaných citrusových plodov v porovnaní s Gréckom a Portugalskom.¹ Yilmaz sa zaoberal medzinárodnou konkurencieschopnosťou Tureckej republiky v porovnaní s niektorými kandidátskymi krajinami a členskými štátmi Európskej únie s využitím viacerých indexov.² Z jeho zistení vyplýva, že turecká ekonomika mala v období rokov 1996 – 1999 silné komparatívne výhody vo vývoze primárnych produktov a tovarov náročných na pracovnú silu.

Utkulu a Seymen analyzovali konkurencieschopnosť Turecka vo vzťahu k Európskej únii na základe výpočtu hodnôt siedmich indexov komparatívnych výhod za obdobie rokov 1990 – 2003.³ Z vypočítaných hodnôt indexov vyplýva, že Turecko malo v skúmanom období odhalené komparatívne výhody vo vývoze komoditných skupín ako odev a odevné doplnky, zelenina a ovocie, cukor a prípravky z cukru, med, tabak, olejnaté semená a olejnaté ovocie. Autori sa tiež zaoberali dopadmi uzavretia dohody o vytvorení colnej únie medzi Európskou úniou a Tureckom⁴ a zistili, že hodnoty použitých indexov zostali relatívne stabilné, aj keď v skúmanom období došlo k oslabeniu komparatívnych výhod vo vývoze niektorých vyššie uvedených komoditných skupín.

Ince a Demir analyzovali konkurencieschopnosť Turecka v porovnaní s Nemeckom na úrovni priemyselných odvetví a zistili, že Turecko má relatívnu komparatívnu výhodu v odvetví textilného a odevného priemyslu, zatiaľ čo vykazuje relatívnu komparatívnu nevýhodu v oblasti high-tech produkcie.⁵ Erlat a Erlat skúmali vývoj medzinárodnej špecializácie tureckého vývozu s využitím Balassovho indexu odhalených komparatívnych

¹ AKGÜNGÖR, S. – BARBAROS, R. F. – KUMRAL, N. (2002): Competitiveness of the Turkish Fruit and Vegetable Processing Industry in the European Union Market.

² YILMAZ, B. (2002): Turkey's Competitiveness in the European Union. A Comparison with Greece, Portugal, Spain, and the EU/12/15.

³ UTKULU, U. – SEYMEN, D. (2004): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey *vis-à-vis* the EU/15.

⁴ Dohoda o vytvorení colnej únie medzi Európskou úniou a Tureckom nadobudla platnosť 31. decembra 1995.

⁵ INCE, M. – DEMIR, H. M. (2007): Comparative Advantage and Competitiveness: The Case of Turkey and Germany.

výhod a Lafayovho indexu medzinárodnej špecializácie v období rokov 1969 – 2005.⁶ Dospeli k záveru, že v sledovanom období poklesla miera medzinárodnej špecializácie Turecka z hľadiska celkového zahraničného obchodu s Európskou úniou, rovnako ako celým svetom.

Altay Topcu a Kilavuz skúmali konkurencieschopnosť tovarov tureckého výrobného sektora na trhu Európskej únie v rokoch 1996 – 2006, teda v období po uzavretí dohody o colnej únii medzi Tureckom a EÚ, pomocou Balassovho a Vollrathovho indexu komparatívnych výhod.⁷ Z ich zistení vyplýva, že Turecko má komparatívne výhody v zahraničnom obchode s niektorými tovarmi s nízkou a nižšou strednou technologickou náročnosťou, najmä pokiaľ ide o textilný a odevný priemysel, a komparatívne nevýhody vo vývoze priemyselných výrobkov s vyššou strednou a vysokou technologickou náročnosťou. Inými slovami, Turecká republika dosahuje komparatívne výhody predovšetkým pri tovaroch náročných na pracovnú silu a suroviny.⁸ Altay Topcu a Kilavuz dodávajú, že po vytvorení colnej únie medzi Tureckom a Európskou úniou sa komparatívne výhody Turecka nezmenili, aj napriek očakávaniam, že colná únia zvýši konkurencieschopnosť tureckej priemyselnej produkcie na trhu EÚ.

Ekmen-Özçelik a Erlat analyzovali konkurencieschopnosť Turecka na trhu Európskej únie v rokoch 1996 – 2010 z hľadiska statických a dynamických komparatívnych výhod s využitím Balassovho indexu odhalených komparatívnych výhod.⁹ Autorky zistili, že Turecko dosahuje najvyššie odhalené komparatívne výhody vo vývoze motorových vozidiel, hlinených stavebných materiálov, oblečenia, ovocia a zeleniny. Şahinli skúmal konkurencieschopnosť poľnohospodárskeho sektora Tureckej republiky vo svetovom hospodárstve za obdobie rokov 2000 – 2011 aplikujúc index odhalených komparatívnych výhod.¹⁰ Zistil, že Turecko vykazuje najvyššie komparatívne výhody vo vývoze sušených marhúl, nelúpaných lieskových orechov, sušených fig, dúl, makových semien, fig, sušených hrozienok a múky.

Altay Topcu a Sümerli Sarigül analyzovali konkurencieschopnosť piatich odvetví, ktoré mali najvyšší podiel na celkovom tureckom vývoze v období rokov 2000 – 2014.¹¹ Dospeli k záveru, že Turecko bolo v skúmanom období čistým vývozcom a zároveň dosahovalo komparatívne výhody v odvetviach, akými sú textilný, odevný, hutnícky, elektrotechnický a automobilový priemysel. Z ich zistení taktiež vyplýva, že Turecká republika dlhodobo preukazuje najvyššie komparatívne výhody vo vývoze produktov textilného a odevného priemyslu. Erdem skúmal konkurencieschopnosť tureckej produkcie sušeného ovocia a zeleniny v rokoch 2007 – 2017 v porovnaní s dvanástimi krajinami, ktoré sú najväčšími svetovými producentmi sušeného ovocia a zeleniny.¹² Zistil, že Turecko patrí z globálneho hľadiska medzi krajiny, ktoré preukazujú najvyššie komparatívne výhody vo vývoze sušených poľnohospodárskych produktov. Turecká republika v danom odvetví dosahuje prirodzené komparatívne výhody spočívajúce najmä v klimatických podmienkach a relatívne lacnej pracovnej sile.

2 Použité metódy a údaje

Cieľom príspevku je identifikovať komoditné skupiny, pri ktorých vývoze dosahuje Turecká republika najvyššie komparatívne výhody a zistiť, či došlo k významným zmenám

⁶ ERLAT, G. – ERLAT, H. (2008): How Has Specialization in Turkish Exports Evolved over Time? A Study Based on Galtonian Regressions.

⁷ ALTAY TOPCU, B. – KILAVUZ, E. (2012): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness of the Turkish Manufacturing Sector in the European Market.

⁸ Ibid.

⁹ EKMEN-ÖZÇELİK, S. – ERLAT, G. (2013): Turkey's Comparative Advantages and Dynamic Market Positioning in the EU market.

¹⁰ ŞAHİNLİ, M. A. (2014): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Turkey Agricultural Sector.

¹¹ ALTAY TOPCU, B. – SÜMERLİ SARIGÜL, S. (2015): Comparative Advantage and the Product Mapping of Exporting Sectors in Turkey.

¹² ERDEM, T. (2020): Competitiveness of dried sector: A case study of world and Turkey.

medzinárodnej špecializácie ekonomiky v období rokov 1995 – 2020. Na dosiahnutie uvedeného cieľa využívame Lafayov index medzinárodnej špecializácie (LFI), ktorého matematická formulácia má nasledovnú podobu:

$$LFI_j^i = 100 \left(\frac{x_j^i - m_j^i}{x_j^i + m_j^i} - \frac{\sum_{j=1}^N (x_j^i - m_j^i)}{\sum_{j=1}^N (x_j^i + m_j^i)} \right) \frac{x_j^i + m_j^i}{\sum_{j=1}^N (x_j^i + m_j^i)} \quad (1)$$

kde x_j^i a m_j^i predstavujú vývoz, resp. dovoz komoditnej skupiny j krajiny i do, resp. zo zvyšku sveta a N predstavuje celkový počet komoditných skupín. Kladné hodnoty LFI naznačujú existenciu komparatívnej výhody krajiny vo vývoze skúmanej komoditnej skupiny a naopak, záporné hodnoty indikujú komparatívnu nevýhodu krajiny vo vývoze danej komoditnej skupiny.¹³ Zároveň platí, že čím je hodnota Lafayovho indexu vyššia ako nula, tým vyššia je miera medzinárodnej špecializácie krajiny v obchode s danou tovarovou skupinou.

Lafayov index má v porovnaní s inými ukazovateľmi komparatívnych výhod krajiny určité výhody. Po prvé, LFI eliminuje vplyv cyklických faktorov, ktoré môžu v krátkom období ovplyvniť veľkosť obchodných tokov tým, že zohľadňuje rozdiel medzi normalizovanou obchodnou bilanciou každej komoditnej skupiny a celkovou normalizovanou obchodnou bilanciou. Predpokladom je, že cyklické faktory ovplyvňujú agregované a dezagregované obchodné toky rovnakým spôsobom.¹⁴ Po druhé, na rozdiel od Balassovho indexu odhalených komparatívnych výhod (RCA), Lafayov index medzinárodnej špecializácie berie do úvahy nielen vývoz, ale aj dovoz, zohľadňujúc vnútroodvetvový obchod a reexport krajiny.¹⁵

Hodnoty Lafayovho indexu medzinárodnej špecializácie sú vypočítané s využitím relatívne dezagregovaných údajov o tovarovej štruktúre zahraničného obchodu. Aplikované údaje sú na trojmiestnej úrovni *Štandardnej medzinárodnej obchodnej klasifikácie (SITC), Rev. 3*. Lafayov index je tak vypočítaný pre viac ako 250 komoditných skupín pre každý skúmaný rok. Hierarchická štruktúra SITC klasifikácie pozostáva zo sekcií (tried) s jednomiestnym kódom, divízií s dvojmiestnym kódom, skupín s trojmiestnym kódom, podskupín so štvormiestnym kódom a položiek s päťmiestnym numerickým kódom.¹⁶ Erlat a Erlat uvádzajú, že s využitím údajov na trojmiestnej úrovni SITC môže vnútroodvetvový obchod veľmi dobre indikovať dovoz medziproduktov používaných pri výrobe hotových výrobkov v danej kategórii.¹⁷ Údaje o tovarovej štruktúre zahraničného obchodu pochádzajú z databázy *UNCTADstat*.¹⁸ Na základe dostupnosti údajov sú hodnoty LFI vypočítané za roky 1995, 2000, 2005, 2010, 2015 a 2020.

3 Výsledky Lafayovho indexu medzinárodnej špecializácie

Podľa údajov *UNCTADstat*, najvýznamnejšími vývoznými komoditnými skupinami Turecka za rok 2020 boli motorové vozidlá na prepravu osôb (5,68 % celkového vývozu), odevy z textilných materiálov (3,62 %), čerstvé alebo sušené ovocie a orechy (2,78 %), elektrické a mechanické zariadenia pre domácnosti (2,73 %) a železné a oceľové tyče, prúty,

¹³ ZAGHINI, A. (2003): Trade Advantages and Specialization Dynamics in Acceding Countries, s. 11.

¹⁴ CASELLI, P. – ZAGHINI, A. (2005): International Specialization Models in Latin America: The Case of Argentine, s. 11.

¹⁵ ZAGHINI, A. (2003): Trade Advantages and Specialization Dynamics in Acceding Countries, s. 10.

¹⁶ OECD (2022): Standard International Trade Classification (SITC).

¹⁷ ERLAT, G. – ERLAT, H. (2008): How Has Specialization in Turkish Exports Evolved over Time? A Study Based on Galtonian Regressions.

¹⁸ UNCTADstat (2022): Trade structure.

uholníky a tvarovky (2,66 %).¹⁹ Vo vývoze Tureckej republiky dlhodobo dominujú výroby automobilového, textilného a odevného, elektronického, klenotníckeho a metalurgického priemyslu. Pokiaľ ide o poľnohospodársku produkciu, dominantné postavenie v tureckom vývoze majú lieskové orechy, sušené hrozienka a iné sušené ovocie (najmä marhule a figy), mandarínky, citróny, limetky, figy, čerešne, broskyne a marhule.²⁰ Vo všeobecnosti možno konštatovať, že tovarová štruktúra tureckého vývozu je relatívne diverzifikovaná, a to z hľadiska počtu komoditných skupín a ich podielu na celkovom vývoze, ako aj náročnosti vyvážaných tovarov na jednotlivé výrobné faktory.

V tovarovej štruktúre dovozu Turecka v roku 2020 dominovali komoditné skupiny ako nemonetárne zlato (11,47 % celkového dovozu), motorové vozidlá na prepravu osôb (3,61 %), ropné oleje alebo oleje získané z bitúmenových nerastov (2,88 %), železné a oceľové odpady a šrot (2,84 %) a časti, súčasti a príslušenstvá vozidiel (2,38 %).²¹ Podľa údajov *UNCTADstat*, nemonetárne zlato²² je dlhodobo významnou dovážanou komoditou v tureckom zahraničnom obchode s tovarmi. V rokoch 2017 – 2020 sa nemonetárne zlato zaradilo medzi top tri komoditné skupiny s najvyšším podielom na celkovom dovoze.²³ Medzi hlavné dôvody vysokého dovozu zlata možno zaradiť jeho využitie v tureckom klenotníckom priemysle (výroba šperkov), ďalej na úspory (uchovávatel' hodnoty) a použitie zlata ako platobného prostriedku.²⁴

Tabuľka 1 uvádza komoditné skupiny, pri ktorých vývoze Turecko dosahovalo v roku 2020 hodnoty Lafayovho indexu medzinárodnej špecializácie vyššie ako 0,45 v zostupnom poradí. Z údajov v tabuľke 1 vyplýva, že Turecko dlhodobo zaznamenáva najvyššie komparatívne výhody vo vývoze odevov z textilných materiálov (svetre, pulóvre, vesty, tričká, tielka a pod.), hoci miera medzinárodnej špecializácie Turecka v danom odvetví sa medzi rokmi 1995 a 2020 podstatne znížila. Inými slovami, turecká ekonomika naďalej preukazuje najvyššiu mieru medzinárodnej špecializácie pri tovaroch náročných na pracovnú silu s nízkou technologickou náročnosťou. Relatívne vysoké hodnoty LFI dosahujú aj iné komoditné skupiny v rámci textilného a odevného priemyslu, resp. komoditné skupiny patriace do divízie 84, akými sú dámske odevy z textilných materiálov, pletené alebo háčkované dámske odevy z textílie a nepletené pánske odevy z textílie (tabuľka 1). K podobným záverom dospeli aj mnohí iní autori ako napríklad Altay Topcu a Sümerli Sarigül, podľa ktorých Turecká republika dlhodobo preukazuje najvyššie komparatívne výhody vo vývoze produktov textilného a odevného priemyslu.²⁵ Vo všeobecnosti však možno konštatovať, že miera medzinárodnej špecializácie Turecka v odvetví textilnej a odevnej priemyselnej produkcie zaznamenala v skúmanom období klesajúci trend.

Elektrické a mechanické zariadenia pre domácnosti predstavujú komoditnú skupinu s druhou najvyššou hodnotou Lafayovho indexu medzinárodnej špecializácie Turecka za rok 2020 (tabuľka 1). Konkrétne ide o domáce spotrebiče ako chladničky, sporáky, práčky, umývačky riadu a mrazničky, ktoré majú najvyšší podiel na tureckom vývoze v rámci uvedenej komoditnej skupiny. Podľa Ministerstva obchodu Tureckej republiky, odvetvie výroby domácich spotrebičov, ktoré sa začalo rozvíjať v 50. rokoch 20. storočia, je v súčasnosti jedným z dobre etablovaných a dynamicky sa rozvíjajúcich priemyselných odvetví tureckej

¹⁹ UNCTADstat (2022): Trade structure.

²⁰ UN Comtrade Database (2022): Foreign trade data.

²¹ UNCTADstat (2022): Trade structure.

²² Nemonetárne (nemenové) zlato je zlato dovážané na iné účely ako na jeho držbu menovými inštitúciami vo forme rezervných aktív.

²³ UN Comtrade Database (2022): Foreign trade data.

²⁴ GÜRSES, U. (2017): What is going on with Turkey's gold trade?

²⁵ ALTAY TOPCU, B. – SÜMERLI SARIGÜL, S. (2015): Comparative Advantage and the Product Mapping of Exporting Sectors in Turkey.

ekonomiky.²⁶ Hodnoty LFI uvedené v tabuľke 1 indikujú, že komparatívne výhody Turecka vo vývoze elektrických a mechanických zariadení pre domácnosti majú rastúci trend.

Tabuľka 1: Hodnoty Lafayovho indexu medzinárodnej špecializácie Turecka

Kód	Komoditná skupina	1995	2000	2005	2010	2015	2020
845	Odevy z textilných materiálov	4,24	3,87	2,79	1,66	1,54	1,71
775	Elektrické a mechanické zariadenia pre domácnosti	0,34	0,32	0,87	1,00	0,96	1,19
057	Ovocie a orechy, čerstvé alebo sušené	2,57	1,61	1,56	1,39	1,33	1,17
676	Železná a oceľové tyče, prúty, uholníky, tvarovky...	2,18	1,56	1,83	1,95	1,19	1,14
782	Motorové vozidlá na prepravu tovaru	-0,14	-0,62	0,92	1,20	1,09	1,07
781	Motorové vozidlá na prepravu osôb	0,12	-1,20	1,03	0,63	-0,17	0,89
842	Dámske odevy z textilných materiálov	2,49	2,40	1,78	0,90	0,97	0,89
897	Šperky a predmety z drahých kovov	0,14	0,59	0,67	0,54	1,11	0,87
821	Nábytok a jeho časti	0,07	0,13	0,31	0,39	0,55	0,86
659	Textilné podlahové krytiny	0,54	0,43	0,38	0,49	0,64	0,76
658	Hotové výrobky z textilných materiálov	1,12	1,63	1,26	0,75	0,64	0,68
661	Vápno, cement, stavebný materiál (nesklenený)	0,43	0,56	0,73	0,80	0,49	0,66
048	Výrobky z obilnín a múky z ovocia a zeleniny	0,47	0,17	0,21	0,31	0,46	0,57
783	Iné motorové vozidlá	0,06	0,18	0,34	0,19	0,16	0,52
844	Dámske odevy z textílie, pletené alebo háčkované	2,52	1,45	0,85	0,80	0,68	0,50
841	Pánske odevy z textílie, nepletené	1,82	1,43	1,14	0,62	0,65	0,48
691	Konštrukcie a časti zo železa, ocele a hliníka	0,08	0,08	0,31	0,44	0,42	0,46

Prameň: vlastné spracovanie podľa údajov UNCTADstat (2022): Trade structure.

Čerstvé alebo sušené ovocie a orechy predstavujú komoditnú skupinu s treťou najvyššou hodnotou LFI za rok 2020 (tabuľka 1). Ako už bolo uvedené, Turecko dosahuje v produkcii a vývoze čerstvého alebo spracovaného ovocia a orechov prirodzené komparatívne výhody založené predovšetkým na vhodných klimatických podmienkach a dostupnosti výrobných faktorov. Avšak vývoj hodnôt LFI pre komoditnú skupinu 057 – ovocie a orechy, čerstvé alebo sušené, naznačuje, že miera medzinárodnej špecializácie Turecka v danom odvetví vykazuje výrazne klesajúcu tendenciu. Ďalšou komoditnou skupinou, pri ktorej vývoze Turecko dlhodobo preukazuje relatívne vysoké hodnoty LFI sú železná a oceľové tyče, prúty, uholníky a tvarovky (tabuľka 1). Avšak v období rokov 1995 – 2020 možno pozorovať zníženie komparatívnych výhod Turecka vo vývoze produktov komoditnej skupiny 676 – železná a oceľové tyče, prúty, uholníky a tvarovky.

Hodnoty Lafayovho indexu pre komoditné skupiny patriace do divízie 78 – cestné vozidlá zaznamenali v skúmanom období dynamický vývoj. Zatiaľ čo do konca 20. storočia malo Turecko komparatívnu nevýhodu vo vývoze motorových vozidiel na prepravu tovaru, situácia sa od začiatku nového storočia výrazne zmenila. V súčasnosti patria motorové vozidlá na prepravu tovaru a osôb a iné motorové vozidlá medzi komoditné skupiny, pri ktorých vývoze má Turecká republika najvyššie komparatívne výhody (tabuľka 1). Ďalšími komoditnými skupinami s hodnotami LFI vyššími ako 0,45 za rok 2020 sú šperky a predmety z drahých kovov, nábytok a jeho časti, textilné podlahové krytiny, hotové výrobky z textilných materiálov, vápno, cement a stavebný materiál, výrobky z obilnín a múky z ovocia a zeleniny, konštrukcie a časti zo železa, ocele a hliníka (tabuľka 1). Súhrnne ide predovšetkým o výrobky s nízkou technologickou náročnosťou.

²⁶ MINISTRY OF TRADE (2019): Household Appliances, Parts and Components.

Záver

Cieľom príspevku bolo pomocou výpočtu hodnôt Lafayovho indexu medzinárodnej špecializácie identifikovať komoditné skupiny, pri ktorých vývoze dosahuje Turecká republika najvyššie komparatívne výhody a zistiť, či došlo k významným zmenám medzinárodnej špecializácie ekonomiky v období rokov 1995 – 2020.

Turecko naďalej dosahuje najvyššie komparatívne výhody vo vývoze tovarov náročných na pracovnú silu, konkrétne pri výrobkoch textilného a odevného priemyslu, hoci miera medzinárodnej špecializácie Turecka v danom odvetví vykazuje klesajúci trend. Ovocie a orechy, čerstvé alebo sušené, predstavujú ďalšiu komoditnú skupinu, pri ktorej vývoze má Turecko tradične vysoké komparatívne výhody, avšak miera medzinárodnej špecializácie tureckej ekonomiky v danom odvetví výrazne klesá. Elektrické a mechanické zariadenia pre domácnosti (domáce spotrebiče) a motorové vozidlá, ako tovary so strednou technologickou náročnosťou, sú ďalšími komoditnými skupinami s relatívne vysokými hodnotami Lafayovho indexu za rok 2020. Pokiaľ ide o domáce spotrebiče, miera medzinárodnej špecializácie Turecka v danom odvetví zaznamenáva rastúci trend. Vývoj komparatívnych výhod Turecka vo vývoze motorových vozidiel na prepravu tovaru a osôb a iných motorových vozidiel je heterogénny. Ďalšie významné komoditné skupiny s relatívne vysokými hodnotami Lafayovho indexu medzinárodnej špecializácie Tureckej republiky za rok 2020 pozostávajú prevažne z tovarov s nízkou, prípadne strednou technologickou náročnosťou.

V blízkej budúcnosti možno očakávať, že Turecká republika bude naďalej dosahovať vysoké prirodzené komparatívne výhody pri výrobkoch textilného a odevného priemyslu a poľnohospodárskych produktoch, ktoré spočívajú vo vhodných klimatických podmienkach a dostupnosti výrobných faktorov. Avšak vzhľadom na vývoj hodnôt Lafayovho indexu možno predpokladať rastúci trend medzinárodnej špecializácie Turecka pri tovaroch automobilového a elektronického priemyslu, skôr ako pri výrobkoch textilného a odevného priemyslu.

Použitá literatúra:

1. AKGÜNGÖR, S. – BARBAROS, R. F. – KUMRAL, N. (2002): Competitiveness of the Turkish Fruit and Vegetable Processing Industry in the European Union Market. In: *Russian and East European Finance and Trade*, 2002, roč. 38, č. 3, s. 34-53.
2. ALTAY TOPCU, B. – KILAVUZ, E. (2012): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness of the Turkish Manufacturing Sector in the European Market. In: *International Journal of Economics and Finance Studies*, 2012, roč. 4, č. 2, s. 21-34.
3. ALTAY TOPCU, B. – SÜMERLI SARIGÜL, S. (2015): Comparative Advantage and the Product Mapping of Exporting Sectors in Turkey. In: *The Journal of Academic Social Science*, 2015, roč. 3, č. 18, s. 330-348.
4. CASELLI, P. – ZAGHINI, A. (2005): International Specialization Models in Latin America: The Case of Argentine. [online]. 2005. [Citované 7. 5. 2022.] Dostupné na internete: https://ideas.repec.org/p/bdi/wptemi/td_558_05.html.
5. EKMEN-ÖZÇELİK, S. – ERLAT, G. (2013): Turkey's Comparative Advantages and Dynamic Market Positioning in the EU market. [online]. In: *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 2013. [Citované 18. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://meea.sites.luc.edu/volume15/pdfs/Turkey-Comparative-Advantages.pdf>.
6. ERDEM, T. (2020): Competitiveness of dried sector: A case study of world and Turkey. In: *Agricultural Economics*, 2020, roč. 66, č. 8, s. 365-372.
7. ERLAT, G. – ERLAT, H. (2008): How Has Specialization in Turkish Exports Evolved over Time? A Study Based on Galtonian Regressions. [online]. In: *Topics in Middle Eastern and African Economies*, 2008. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://ecommons.luc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1097&context=meea>.

8. GÜRSES, U. (2017): What is going on with Turkey's gold trade? [online]. In: *Hürriyet Daily News*, 22. 6. 2017. [Citované 15. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.hurriyetdailynews.com/opinion/ugur-gurses/what-is-going-on-with-turkeys-gold-trade-114613>.
9. INCE, M. – DEMIR, H. M. (2007): Comparative Advantage and Competitiveness: The Case of Turkey and Germany. In: *Review of Social, Economic and Business Studies*, 2007, roč. 5, č. 6, s. 149-171.
10. MINISTRY OF TRADE (2019): Household Appliances, Parts and Components. [online]. 2019. [Citované 14. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.trade.gov.tr/data/5b8fd58313b8761f041fee92/Household%20Appliances,%20Parts%20and%20Components.pdf>.
11. OECD (2022): Standard International Trade Classification (SITC). [online]. 2022. [Citované 8. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=2466>.
12. ŞAHİNLİ, M. A. (2014): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Turkey Agricultural Sector. In: *Journal of Agricultural Sciences*, 2014, roč. 24, č. 3, s. 210-217.
13. UN Comtrade Database (2022): Foreign trade data. [online]. 2022. [Citované 10. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://comtrade.un.org/data/>.
14. UNCTADstat (2022): Trade structure. [online]. 2022. [Citované 9. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>.
15. UTKULU, U. – SEYMEN, D. (2004): Revealed Comparative Advantage and Competitiveness: Evidence for Turkey *vis-à-vis* the EU/15. [online]. In: *European Trade Study Group*, 2004. [Citované 14. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.etsg.org/ETSG2004/Papers/seymen.pdf>.
16. YILMAZ, B. (2002): Turkey's Competitiveness in the European Union. A Comparison with Greece, Portugal, Spain, and the EU/12/15. In: *Russian and East European Finance and Trade*, 2002, roč. 38, č. 3, s. 54-72.
17. ZAGHINI, A. (2003): Trade Advantages and Specialization Dynamics in Acceding Countries. [online]. 2003. [Citované 6. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/152683/1/ecbwp0249.pdf>.

Kontakt:

Ing. Peter Jančovič

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: peter.jancovic@euba.sk

OBCHODNÁ VÝMENA MEDZI SPOJENÝMI ŠTÁTMI MEXICKÝMI A SLOVENSKOU REPUBLIKOU

TRADE BETWEEN THE UNITED MEXICAN STATES AND THE SLOVAK REPUBLIC

Barbora Janubová

^a Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: barbora.janubova@euba.sk

Abstrakt: V príspevku sa venujeme obchodnému aspektu vzťahov Slovenskej republiky a Spojených štátov mexických. Skúmame vývoj obchodnej výmeny od vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 a zmenu komoditnej štruktúry bilaterálneho obchodu medzi nimi. Konštatujeme, že sa vzájomný obchod skutočne rozvinul, a to aj z hľadiska objemu aj z hľadiska diferenciacie komoditnej štruktúry. Mexiko je zároveň najdôležitejším obchodným partnerom Slovenska z regiónu Latinskej Ameriky.

Kľúčové slová: Mexiko, Slovenská republika, obchodná bilancia

JEL: F10, F13

Abstract: In this paper, we deal with the trade aspect of relations between the Slovak Republic and the United Mexican States. We examine the development of their bilateral trade since the establishment of the independent Slovak Republic in 1993 and the change in the commodity structure of bilateral trade between them. We note that mutual trade has indeed developed, both in terms of volume and in terms of the differentiation of the commodity structure. Mexico is also Slovakia's most important trading partner in the Latin American region.

Keywords: Mexico, Slovakia, trade balance

JEL: F10, F13

Úvod

Slovensko-mexické vzťahy oslávajú budúci rok už 30. výročie. Od založenia samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993 sa vzájomné vzťahy rozvíjajú, o čom svedčí zintenzívnenie spolupráce medzi oboma krajinami, najmä v hospodárskej spolupráci, čo potvrdzujú predstavitelia Slovenskej republiky aj Spojených štátov mexických (ďalej Mexiko).

Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR dlhodobo prejavuje záujem o intenzifikáciu vzťahov s Mexikom, a to nielen v obchodnej výmene, ale tiež v rozvoji spolupráce v oblasti kultúry, vedy a výskumu, školstva, turizmu a poľnohospodárstva.¹

V príspevku sa venujeme práve obchodnému aspektu vzťahov týchto dvoch štátov, pretože stále predstavuje najdôležitejší pilier spolupráce. Napriek tomu, že Mexiko je vzdialeným trhom pre Slovenskú republiku, a naopak, zisťujeme prostredníctvom analýzy a komparácie údajov z UN Comtrade databázy, či sa obchodná výmena v skúmanom období posilnila. Tiež sa venujeme otázke, či prišlo k zmene v rámci komoditnej štruktúry bilaterálnej hospodárskej výmeny.

¹ MZVaEZ SR (2013): Štátny tajomník Peter Burian prijal nového mexického veľvyslanca.

1 Prehľad literatúry

Zahraničný obchod predstavuje dôležitú súčasť oboch ekonomík. V prípade Mexika sa miera zahraničného obchodu zintenzívnila po prijatí modelu založeného na neoliberalizme (koniec 80.rokov 20.storočia)² a predovšetkým prijatím Severoamerickej dohody o voľnom obchode (účinnosť od 1994). Od roku 2000 sa miera zahraničného obchodu Mexika zdvojnásobila.³ Otvorenosť mexickej ekonomiky je na úrovni 80,56 % HDP, čo zaraďuje Mexiko na 89. priečku vo svete.⁴ Naopak, Slovenská republika je deviatou najotvorenejšou ekonomikou sveta, čo je podmienené veľkosťou ekonomiky. Otvorenosť slovenskej ekonomiky dosahuje vyše 190 % HDP.⁵

Pozornosť výskumníkov sa predovšetkým sústreďuje na skúmanie zahraničného obchodu medzi Mexikom a Európskou úniou ako celkom. Spomenieme autorov Ibarra-Yunez,⁶ Serrana⁷ a kol., Sanahuja,⁸ Rosas⁹ a Marzábala a kol.¹⁰ Rovnako skúmaniu zahraničného obchodu Slovenska sa venuje veľké množstvo ekonómov, prevažne slovenských. Autori ako Kašťáková,¹¹ Širá,¹² Kordoš,¹³ Vagac – Palenik – Kvetan - Krivanská¹⁴ a Dubravská – Širá¹⁵ sa venujú rôznym aspektom zahraničného obchodu Slovenska.

Téme slovensko-mexického vzájomného obchodu sa nevenuje veľká pozornosť, čo je spôsobené tým, že Mexiko a Slovensko si nie sú vzájomne dôležitými obchodnými partnermi z globálneho hľadiska. Napriek tomu, považujeme za prínosné preskúmať práve bilaterálny obchod Mexika a Slovenska a zmeny v rámci komoditnej štruktúry, ktoré sa udiali za posledných dvadsať rokov.

2 Mexiko ako najdôležitejší obchodný partner SR v Latinskej Amerike

Mexiko je najdôležitejším obchodným partnerom Slovenska v regióne Latinskej Ameriky. Obrat bilaterálneho obchodu Slovenska s Mexikom dlhodobo dosahuje najvyššie hodnoty v porovnaní so všetkými ostatnými latinskoamerickými krajinami.

Ako vidno z grafov 1 a 2, Mexiko je z krajín Latinskej Ameriky s vysokým náskokom najvýraznejším obchodným partnerom v exporte aj importe SR.

Celková hodnota exportu zo Slovenska do Mexika mala v roku 2021 hodnotu 285 miliónov USD, pričom bol zaznamenaný nárast exportu oproti predchádzajúcemu roku. Rok 2020 bol totižto výrazne ovplyvnený pandemiou Covidu-19, čo sa prejavilo 34 %-ným poklesom slovenského exportu do Mexika oproti roku 2019.¹⁶

² Prezident Carlos Salinas implementoval novú stratégiu – neoliberálny model hospodárskej politiky.

³ WORLD BANK (2020). *Exports of goods and services (% of GDP) – Mexico*.

⁴ THE GLOBAL ECONOMY.COM: Trade openness - Country rankings.

⁵ Ibid.

⁶ IBARRA-YUNEZ, A. (2003): "Spaghetti regionalism or strategic foreign trade: some evidence for Mexico.

⁷ SERRANO, C. et al. (2015): Evaluation of the effects of the Free Trade Agreement between the European Union and Mexico on bilateral trade and investment.

⁸ SANAHUJA, J-A. (2018): Trade, Politics, and Democratization: The 1997 Global Agreement Between the European Union and Mexico.

⁹ ROSAS, M-C. (2002): Mexican Foreign Trade in the new Millennium.

¹⁰ MARZÁBAL, Ó. R. et al. (2016): Progress in the Pattern of Intra-industrial Trade between the European Union and Latin America: The Cases of Brazil and Mexico.

¹¹ KAŠŤÁKOVÁ, E. (2017): Intenzita zahraničného obchodu medzi Slovenskom a Ruskom v súčasnom období.

¹² ŠIRÁ, E. (s. n.): Komodity ako faktory konkurencieschopnosti slovenska na zahraničných trhoch.

¹³ KORDOŠ, M. (2019): British-Slovak Foreign Trade Relations: Consequences of Brexit.

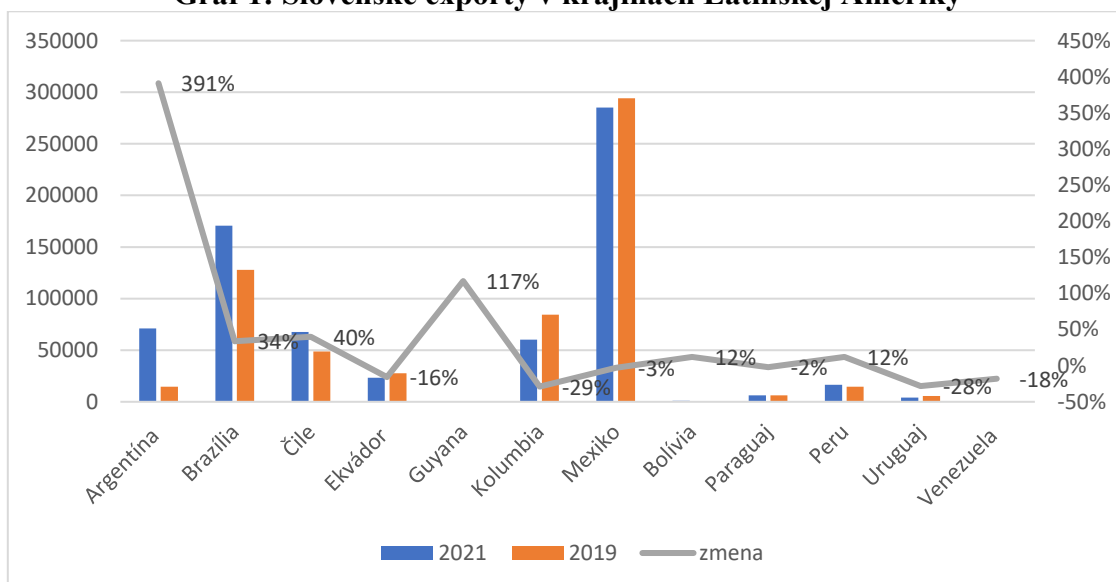
¹⁴ VAGAC, L. – PALENIK, V. – KVETAN, V. – KRIVANSKÁ, K. (2001): Sectoral Analysis of the Slovak Foreign Trade.

¹⁵ DUBRAVSKÁ, M. – ŠIRÁ, E. (2015): The Analysis of the Factors Influencing the International Trade of the Slovak Republic.

¹⁶ MZVaEZ SR (2021): Ekonomická informácia o teritóriu – Spojené štáty mexické.

Avšak, išlo iba o dočasný efekt, pretože zaznamenávame postupný návrat hodnoty slovenského exportu z predpandemickej úrovne. Medzi rokmi 2019 a 2021 došlo iba k 3 %-nému zníženiu slovenských exportov do Mexika. Predpokladáme teda postupné oživenie obchodu medzi Slovenskom a Mexikom. Pri porovnaní s ostatnými latinskoamerickými štátmi, konštatujeme, že napriek kríze bol zaznamenaný výrazný nárast slovenského exportu do Argentíny, Brazílie a Čile, ale, s výnimkou Brazílie, dosahujú slovenské exporty do Mexika stále niekoľkonásobne vyššie hodnoty (graf 1).

Graf 1: Slovenské exporty v krajinách Latinskej Ameriky

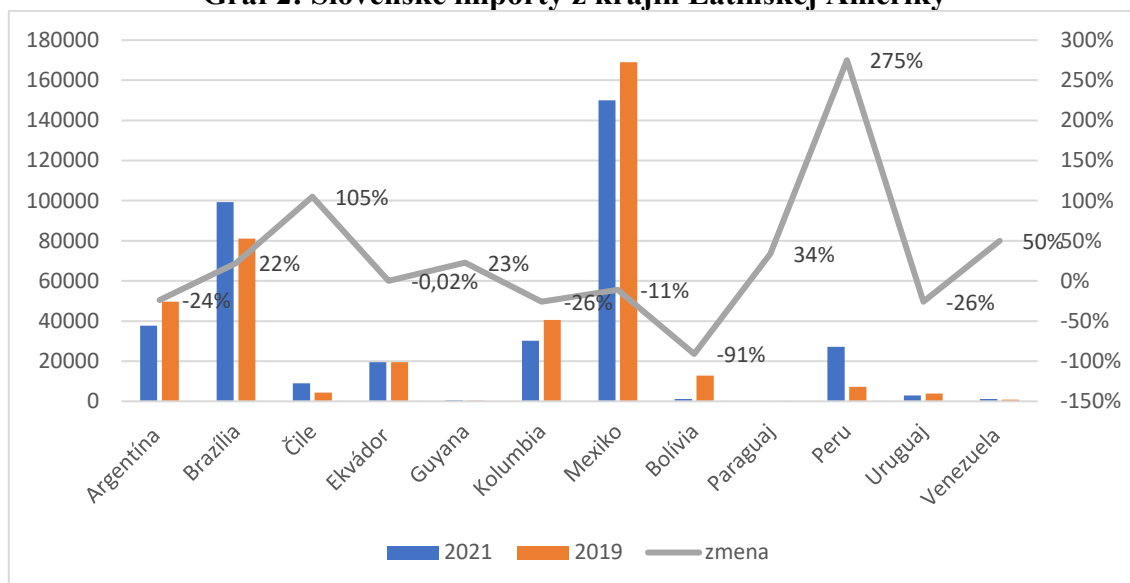
Zdroj: UN Comtrade, vlastné prepočty.

V súvislosti s pandémiou Covid-19 bol zaznamenaný podobný scenár aj pri dovoze mexických produktov na Slovensko. Totižto, v roku 2020 došlo k poklesu importu z Mexika o 29 % v porovnaní s rokom 2019. Hodnota importu z Mexika v roku 2021 dosiahla hodnotu takmer 150 miliónov USD,¹⁷ čo predstavuje opäť najvyššiu hodnotu spomedzi všetkých latinskoamerických krajín.

Pri porovnaní so slovenským exportom do Mexika, sa mexický export na Slovensko znížil medzi rokmi 2019 a 2021 ešte výraznejšie. Ide teda o pomalší návrat na pred pandemickú úroveň (graf 2). Podobne ako v prípade slovenských exportov do Brazílie, zaznamenávame nárast brazílskych exportov na Slovensko, ďalej nárast exportov z Čile, Venezuely a predovšetkým z Peru. Napriek tomuto pozitívnemu trendu v obchode Slovenska s inými latinskoamerickými štátmi je ale zjavné, že ide o nevýznamných obchodných partnerov Slovenska.

¹⁷ UN Comtrade (2022).

Graf 2: Slovenské importy z krajín Latinskej Ameriky

Zdroj: UN Comtrade, vlastné prepočty.

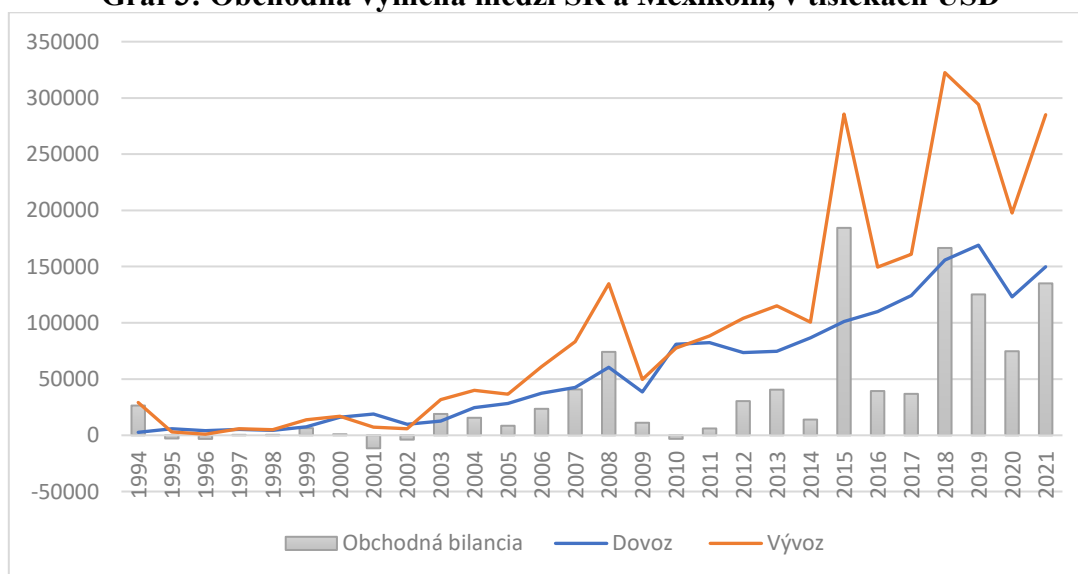
3 Vývoj vzájomného obchodu

Počas prvých rokov existencie samostatnej Slovenskej republiky bol vzájomný obchod s Mexikom na nízkej úrovni. Taktiež treba podotknúť, že po nadobudnutí účinnosti Globálnej dohody v roku 2000 sa obchod s Mexikom postupne zvýšil.

Obchodná bilancia Slovenska s Mexikom je od roku 2003 prevažne aktívna, s výnimkou roku 2010, kedy kvôli globálnej kríze došlo k zníženiu medzinárodného obchodu. Obchod Slovenska s Mexikom počas krízy poklesol, pričom došlo k výraznejšiemu poklesu exportu ako aj importu. Následne sa v roku 2010 dovoz zotavil rýchlejšie ako vývoz (graf 3).

Výraznejší nárast obchodu medzi dvoma krajinami sa udial v roku 2008, 2015 a 2018, čo bolo sprevádzané najmä zvýšením exportu slovenských produktov do Mexika.

Graf 3: Obchodná výmena medzi SR a Mexikom, v tisíckach USD

Zdroj: UN Comtrade (2022).

4 Komoditná štruktúra vzájomného obchodu

Podľa Štandardnej medzinárodnej obchodnej klasifikácie (SITC) väčšinu exportu, slovenského aj mexického, tvorí ostatný priemyselný tovar zo sekcie 8.

V súčasnosti sú najvýznamnejšou časťou slovenského exportu do Mexika vozidlá, stroje a mechanické zariadenia, kotly, jadrové reaktory, elektrické stroje a zariadenia, za nimi nasledujú výrobky z gumy, železa a ocele. Prevažnú časť slovenského exportu tvorí priemyselný tovar, stroje a dopravné zariadenia.

V obchodnej štruktúre mexického exportu na Slovensko dominujú elektrické stroje a dopravné prostriedky, za nimi nasledujú ostatné komoditné skupiny kategórie 8 a 9 ako optické, fotografické, kinematografické, chirurgické nástroje či kotly a jadrové reaktory (tabuľka 1). Medzi ďalšie významné tovary vyvážané z Mexika na Slovensko patria tovary s nižšou pridanou hodnotou zo skupiny potravín, nápojov a tabaku, ako sú ovocie a orechy, káva a čaj.¹⁸

Tabuľka 1: Top 5 slovenských a mexických exportných skupín (kategória HS 2) v roku 2021

<i>Slovenský vývoz do Mexika</i>	<i>Mexický vývoz na Slovensko</i>
87 Vozidlá s výnimkou železničných alebo električkových koľajových vozidiel a ich časti a súčasti	85 Elektrické stroje a zariadenia a ich časti
84 Stroje a mechanické zariadenia, kotly, jadrové reaktory, ich časti	87 Vozidlá s výnimkou železničných alebo električkových koľajových vozidiel a ich časti a súčasti
85 Elektrické stroje a zariadenia a ich časti	90 Optické, fotografické, kinematografické, meracie, kontrolné, lekárske alebo chirurgické nástroje a prístroje, časti a príslušenstvo
40 Kaučuk a výrobky z neho	84 Stroje a mechanické zariadenia, kotly, jadrové reaktory, ich časti
73 Výrobky zo železa alebo ocele	96 Rôzne priemyselné výrobky

Zdroj: UN Comtrade (2022).

Tovarová štruktúra slovenského aj mexického vývozu sa veľmi zmenila, a to nielen v súvislosti s bilaterálnym obchodom týchto dvoch krajín. Samozrejme, tento trend súvisí s vývojom oboch ekonomík a zmenou ich komparatívnych výhod.

V roku 1999, pred podpísaním Globálnej dohody medzi EÚ a Mexikom a v prvej dekáde existencie Slovenskej republiky, najviac z Mexika na Slovensko vyvážaným tovarom bola skupina 85 *Elektrické stroje a zariadenia a ich časti*, čo sa nezmenilo ani v súčasnosti. Ale z väčšej časti sa komoditná štruktúra zmenila, k popredným vývozným artiklom patrili produkty s nižšou pridanou hodnotou: káva, tabak, tabakové výrobky, nápoje, liehoviny a ocot.

Slovenské exporty do Mexika sa tiež zmenili. V tovarovej štruktúre top 5 najviac exportovaných produktov zo SR do Mexika si pozíciu od roku 1999 do súčasnosti udržali iba 84 a 85. Okrem nich najviac vyvážanými skupinami v roku 1999 boli železo a oceľ, sklo a sklenený tovar a organické chemikálie.¹⁹ Vo všeobecnosti, išlo tiež o produkty s nižšou pridanou hodnotou ako v súčasnosti.

Zároveň, treba podotknúť, že sa obchod Slovenska s Mexikom výrazne rozvinul, pretože v roku 1999 Slovensko vyvážalo iba 11 komoditných skupín do Mexika, pričom v roku 2021 už viac ako štvornásobok.

¹⁸ UN Comtrade (2022).

¹⁹ *Ibid.*

Tabuľka 2: Top 5 slovenských a mexických exportných skupín (kategória HS 2) v roku 1999

Slovenský vývoz do Mexika	Mexický vývoz na Slovensko
72 <i>Železo a oceľ</i>	85 <i>Elektrické stroje a zariadenia a ich časti</i>
84 <i>Stroje a mechanické zariadenia, kotly, jadrové reaktory, ich časti</i>	09 <i>Káva, čaj etc.</i>
70 <i>Sklo a sklenený tovar</i>	24 <i>Tabak a vyrobené tabakové náhrady</i>
29 <i>Organické chemikálie</i>	22 <i>Nápoje, liehoviny a ocot</i>
85 <i>Elektrické stroje a zariadenia a ich časti</i>	90 <i>Optické, fotografické, kinematografické, meracie, kontrolné, lekárske alebo chirurgické nástroje a prístroje, časti a príslušenstvo</i>

Zdroj: UN Comtrade (2022).

Záver

V predkladanom príspevku sa venujeme bilaterálnej obchodnej výmene medzi Slovenskou republikou a Spojenými štátmi mexickými. Napriek tomu, že nejde o vzájomne najdôležitejších obchodných partnerov, identifikujeme niekoľko trendov. Mexiko je jednoznačne najväčším latinskoamerickým partnerom, rovnako vo vývoze aj dovoze, Slovenskej republiky.

Zaujímavou skutočnosťou je tiež fakt, že bilaterálny obchodný tok sa pomerne rýchlo opätovne rozvinul po prekonaní krízového roku 2020 počas pandémie Covid-19. Takisto sme identifikovali výrazný rozvoj obchodu od vzniku samostatnej Slovenskej republiky v roku 1993. Zvýšil sa celkový objem obchodu a zároveň došlo k diverzifikácii komoditnej štruktúry.

Navyše podľa slovenského ministerstva zahraničných vecí existuje potenciál ďalšej hospodárskej spolupráce medzi Slovenskom a Mexikom aj možnosť uplatnenia sa slovenských firiem na mexickom, značne diverzifikovanom, trhu za predpokladu, že získajú konkurenčnú výhodu. Prekážkami, ktorým môžu slovenskí podnikatelia čeliť v Mexiku, sú cenový rozdiel, náklady na dopravu a vysoká miera byrokracie.²⁰

Podľa slov mexického veľvyslanectva so sídlom vo Viedni s pôsobnosťou aj pre Slovensko, mexická strana pokračuje v rozvíjaní vzájomných vzťahoch so Slovenskou republikou a identifikácii oblastí na rozšírenie bilaterálnej spolupráce.²¹

K ďalšiemu rozvoju hospodárskej spolupráce a novým príležitostiam na oboch stranách môže prispieť práve nová aktualizovaná Globálna dohoda medzi Mexikom a Európskou úniou.

Priaznivé vzťahy medzi Slovenskom a Mexikom deklaruje aj založenie Skupiny priateľstva Mexiko-Slovensko v Poslaneckej snemovni Kongresu Spojených štátov amerických.²²

Použitá literatúra:

1. UN Comtrade (2022): [online]. [Citované 30. 4. 2014.] Dostupné na internete: Download trade data | UN Comtrade: International Trade Statistics
2. MZVaEZ SR (2021): Ekonomická informácia o teritóriu – Spojené štáty mexické.
3. Mexické veľvyslanectvo v Rakúsku. Relaciones bilaterales México-República eslovaca. [online]. [Citované 29. 4. 2014.] Dostupné na internete: México y Eslovaquia (sre.gob.mx)
4. MZVaEZ SR (2016): Ustanovenie Skupiny priateľstva Mexiko – Slovensko v Poslaneckej snemovni Kongresu Spojených štátov Mexických. [online]. 25. 7. 2016 [Citované 30. 4. 2014.] Dostupné na internete: Ustanovenie Skupiny priateľstva Mexiko

²⁰ MZVaEZ SR (2021): Ekonomická informácia o teritóriu – Spojené štáty mexické.

²¹ Mexické veľvyslanectvo v Rakúsku. Relaciones bilaterales México-República eslovaca.

²² MZVaEZ SR (2016): Ustanovenie Skupiny priateľstva Mexiko – Slovensko v Poslaneckej snemovni Kongresu Spojených štátov Mexických.

- Slovensko v Poslaneckej snemovni Kongresu Spojených štátov Mexických - Detail web obsahu - Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR (mzv.sk)
5. MZVaEZ SR (2013): Štátny tajomník Peter Burian prijal nového mexického veľvyslanca. [online]. 17. 10. 2013 [Citované 10. 5. 2022.] Dostupné na internete: Štátny tajomník Peter Burian prijal nového mexického veľvyslanca – Detail web obsahu – Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí SR (mzv.sk)
 6. WORLD BANK (2020): Exports of goods and services (% of GDP) - Mexico <https://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?locations=MX>
 7. THE GLOBAL ECONOMY.COM: Trade openness – Country rankings. [online]. [Citované 30. 4. 2014.] Dostupné na internete: Trade openness by country, around the world | TheGlobalEconomy.com
 8. DUBRAVSKÁ, M. – ŠIRÁ, E. (2015): The Analysis of the Factors Influencing the International Trade of the Slovak Republic. In: *Procedia Economics and Finance*, roč. 23, 2015, s. 1210-1216.
 9. VAGAC, L. – PALENÍK, V. – KVETAN, V. – KRIVANSKÁ, K. (2001): Sectoral Analysis of the Slovak Foreign Trade. Phare ACE Research Project P97-8134-R
 10. Enlarging the EU: The Trade Balance Effects. Dostupné na internete: publications_phare2001b.pdf (cphr.sk)
 11. KORDOŠ, M. (2019): British-Slovak Foreign Trade Relations: Consequences of Brexit. In: *Marketing and Management of Innovations*, č. 3, s. 341-353.
 12. ŠIRÁ, E. (s. n.): Komodity ako faktory konkurencieschopnosti slovenska na zahraničných trhoch. Dostupné na internete: Zborník z vedeckých prác katedry ekonómie a ekonomiky (pulib.sk)
 13. KAŠŤÁKOVÁ, E. (2017): Intenzita zahraničného obchodu medzi Slovenskom a Ruskom v súčasnom období. In: *Studia commercialia Bratislavensia*, roč. 10, č. 37, 2017, s. 44-53.
 14. IBARRA-YUNEZ, A. (2003): "Spaghetti regionalism or strategic foreign trade: some evidence for Mexico. In: *Journal of Development Economics*, roč. 72, č. 2, s. 567-584.
 15. MARZÁBAL, Ó. R. et al. (2016): *Progress in the Pattern of Intra-industrial Trade between the European Union and Latin America: The Cases of Brazil and Mexico*. Nemecko: EU-LAC Foundation, 2016. ISBN 978-84-608-6332-8
 16. ROSAS, M-C. (2002): Mexican Foreign Trade in the new Millennium. APEC Study Center, Institute of Developing Economies. Dostupné na internete: Mexican Foreign Trade Policy in the New Millennium (ide.go.jp).
 17. SANAHUJA, J-A. (2018): Trade, Politics, and Democratization: The 1997 Global Agreement Between the European Union and Mexico. In: *Journal of Interamerican Studies and World Affairs*, roč. 42, č. 2: Special, ss. 35 – 62.
 18. SERRANO, C. et al. (2015): Evaluation of the effects of the Free Trade Agreement between the European Union and Mexico on bilateral trade and investment. Working Paper, BBVA. Dostupné na internete: DT15-14_FTAEUM.pdf (bbvaresearch.com).

Kontakt:

Ing. Barbora Janubová, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: barbora.janubova@euba.sk

VOTING BEHAVIOUR IN THE EU COUNCIL AFTER 2015: EVIDENCE FROM THE VISEGRAD GROUP COUNTRIES

Tomáš Kajánek

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovak Republic, e-mail: tomas.kajane@euba.sk

Abstract: The outbreak of the migration and asylum crisis in the European Union brought the Visegrad Group back on the political map of Europe due to the rejection of the EU mainstream-accepted instruments of solidarity in 2015. Since then, the Visegrad Group has taken a jointly coordinated position on the issue of resolving migratory pressures. On the other hand, during the second decade of the 21st century, the group was also characterized by differing ideas about the future of European integration or an illiberal partnership on the Budapest-Warsaw axis, which attracts the attention of the rest of the Member States or European institutions. The present article aims to quantitatively analyze the results of voting of EU Member States - especially the Czech Republic, Hungary, Poland and the Slovak Republic in the Council of the European Union in the period from late September 2015 to late 2021 and to point out the penetration of national votes within the Visegrad group and voting trends compared to other European Union Member States. The article contains 2 tables.

Keywords: Visegrad Group, Council of the European Union, vote, legislative process of the European Union, collective decision making

JEL: D72, F02, F50

Introduction

The votes of the ministers of the Member States in the Council of the European Union generally demonstrate the intensive efforts of national representatives to adopt European legislation by consensus, even in those EU Council votes which require only a qualified or simple majority of Member States to adopt legal acts. Therefore, in the case of the EU's ordinary legislative procedure, we rarely find such results of votes in which the number of Member States' ministers voting against or abstaining would approach the critical number of states that could impede the adoption of legislation. Much more often in the voting results, we also find cases in which the adoption of legislation is opposed by only one or a few Member States. The high level of support for the adopted legislation in a consensual manner partly testifies to the functionality of the European integration project, symbolically reminiscent of the well-known motto of the EU. Taking into account the fact that the support of the adopted legislation varies within the group of Member States, the paper aims to quantify these existing differences in the support of Member States within a limited period of time and at the same time quantitatively analyze the results of voting behaviour of Visegrad countries in the EU Council to demonstrate the consistency of the positions of the Czech Republic, Hungary, Poland and the Slovak Republic within the legislative process in the Council of the EU since September 2015 - the crisis period when the Visegrad Group drew the exclusive attention of the European Community.

1 Visegrad Group in the European Union

The Visegrad Group (V4) returned to the political map of Europe especially in the second half of 2015, at the time after the outbreak of the migration and asylum crisis in the EU

that resulted in unprecedented mass influx of migrants and asylum seekers in the EU single market. It was the topic of migration and asylum and the different ideas of their management that became a fundamental aspect of the Visegrad Group's perception across the Union and to a greater or lesser extent approached and influenced national political discourse in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. Several academics have begun to return attention to the Central European region as a result of the blocking of the proposal to redistribute refugees in the context of Member States' solidarity in times of crisis. Analyzes of the cohesion of the V4 countries' positions on migration crisis management are presented by several studies, including the work of Nyzio, A.,¹ Ivanova, D.,² Pachocka, M.³ or Nič, M.⁴ who described the sequence of events, starting with the outbreak of the migration crisis and the beginning of a broader discourse on the future of Europe, as the turning point of the Visegrad partnership in the EU 25 years after the group's inception.

A well-known memento of the V4's position on the management of migration and asylum pressures has become the negative position of V4 leaders on mandatory quotas as a tool for the relocation of refugees in the 28 EU Member States. Despite the sealing of the common position of leaders in the Declaration from the extraordinary meeting of V4 Leaders in Prague on September 4, 2015, in which they unanimously described the presented solutions to the crisis in the form of temporary or permanent quotas as unacceptable, by two, resp. three weeks later, in a special legislative procedure, states did not vote on the two EU Council decisions^{5,6} in the same pattern. Despite the generally proclaimed support for the rejection of any quotas before the EU decisions were adopted, as in the following years, Poland bounced back from the rest of the group at the last minute and, in the case of both decisions, voted for their adoption. In the end, only Romania supported the position of the remaining V4 states, while Finland abstained.⁷ Paradoxically, it is necessary to perceive the fact that the voting on the two EU decisions of September 2015 does not clearly underpin the consistency of the Visegrad Group in the leaders' statements, which was perceived at an earlier meeting or in later statements after the adoption of temporary measures.

Although the literature has often cited the firm position of the V4 on EU migration and asylum policy as the most significant case of consistent opposition to the European mainstream, we do not find available analyzes to assess aggregate consensus and differences in EU Council voting in the EU legislative process. At the same time, however, there is a number of researchers who in their contributions address the issue of voting in the (selected or all) EU Member States. Several empirical studies of this nature analyzing voting trends, especially after the Eastern

¹ NYZIO, A. (2017): The Second Revival?: The Visegrád Group and the European Migrant Crisis in 2015-2017. In: *Politeja*, 2017, Vol. 50, No. 5, pp. 47-98.

² IVANOVA, D. (2016). Migrant Crisis and the Visegrád Group's Policy. [online]. In: *International Conference: Knowledge-Based Organization*. Vol. 22, No. 1, 2016. [Cited 20. 3. 2022.] Available online: <https://sciendo.com/pdf/10.1515/kbo-2016-0007>

³ PACHOCKA, M. (2016): Understanding the Visegrad Group States' Response to the Migrant and Refugee Crisis 2014+ in the European Union. In: *Yearbook of Polish European Studies*, 2016, Vol. 2016, No. 19, pp. 101-132.

⁴ NIČ, M. (2017): The Visegrád Group in the EU: 2016 as a turning point? In: *European View*, 2016, Vol. 15, No. 2, pp. 281-290.

⁵ Council Decision (EU) 2015/1523. [online]. In: *Eur-lex*, 2015. [Cited 20. 3. 2022.] Available online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1523&from=EN>

⁶ Council Decision (EU) 2015/1601. [online]. In: *Eur-lex*, 2015. [Cited 20. 3. 2022.] Available online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1601&from=EN>

⁷ VINCIGUERRA, M. C. (2021): Punching Below Its Weight: The Role of the European Parliament in Politicised Consultation Procedures. In: *Politics and Governance*. Vol. 9, No. 3, pp. 29-39.

enlargement, are presented, for example, by Panke, D.,⁸ Hagemann, S.,⁹ Plechanovová, B.,¹⁰ Hosli, M., Mattila, M.¹¹ etc. In order to provide an overview of the voting trends of the V4 states, in the next section we present an analysis of the votes taken.

2 Methodology

In order to evaluate the penetrations and differences in the voting of the Czech Republic, Hungary, Poland and the Slovak Republic in the Council of the EU within the legislative procedure, we proceed from a reference period of more than six years from September 23, 2015 to December 31, 2021. In the quantitative analysis of voting results we evaluate both the degree of uniformity in the voting of individual pairs of V4 states and the grouping of four states as such. To better illustrate the frequent non-support of the adoption of European legislation by the V4 countries, the support of European legislation during the voting is quantified for all EU Member States, including the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. The relative expressions of support for European legislation for each Member State are recorded only by those votes in which the states participated. In the case of the Czech Republic, there are 631 votes, and in the case of the remaining V4 states, there were 2 votes less. We draw all data on the votes of individual EU member states from the database of votes of the representatives of the EU Member States, which is available on the website of the Council of the EU.¹²

3 Results

The data recorded in the table below generally confirm the unwritten rule that, although most European legislation requires a qualified majority to be adopted, EU Member States' ministers prefer to seek agreements that suit all EU Member States, while approaching consensus, and in most cases they achieve it even though it is not necessary. During the reference period, in which the EU Council voted on 631 legislative acts,¹³ more than half of the EU Member States voted for the adoption of the legislation in more than 98% of the votes, which in practice means that they voted against the adoption of legislation or abstained in a maximum of 12 votes.

Based on the voting data of all EU Member States after September 2015, we observe that the V4 countries in the reference period are generally among the most common blockers of European legislation, which testifies to their position in the lower quartile of the EU Member States. Moreover, following the withdrawal of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the absolute most blocking states became Poland, which did not support more than 5% of legislative proposals, and Hungary, which did not support more than 7% of them. However, based on a comparison of the support of the adopted legislation with the previous six-year period 2009-2015, we find that in general there was an increase in cases of blocking the adoption of legislation or abstentions in all V4 countries, with the largest increase in relative

⁸ PANKE, D. (2010): Small states in the European Union: structural disadvantages in EU policy-making and counter-strategies. In: *Journal of European Public Policy*. Vol. 17, No. 6, pp. 799-817.

⁹ HAGEMANN, S. (2007): Applying Ideal Point Estimation Methods to the Council of Ministers. In: *European Union Politics*. Vol. 8, No. 2, pp. 279-296.

¹⁰ PLECHANOVOVÁ, B. (2011): The EU Council enlarged: North-South-East or core-periphery? In: *European Union Politics*. Vol. 12, No. 1, pp. 87-106.

¹¹ HOSLI, M. – MATTILA, M. (2011): Voting in the Council of the European Union after the 2004 Enlargement: A Comparison of Old and New Member States. In: *Journal of Common Market Studies*. Vol. 49, No. 6, pp. 1249-1270.

¹² COUNCIL OF THE EU (2022): Search for voting results. [online]. In: *Council of the EU*, 2022. [Cited 22. 3. 2022.] Available online: <https://www.consilium.europa.eu/en/general-secretariat/corporate-policies/transparency/open-data/voting-results/>

¹³ Some EU Member States did not take part in some of the votes as a result of a country's non-participation in selected EU policies.

terms characteristic for voting behavior of Hungary, as Hungarian ministers did not support only about 2.5% of the legislation adopted in the previous period.¹⁴

Table 1: Proportion of votes of EU Member States for the adoption of legislation in the period September 23, 2015 – December 31, 2021

Country	% votes	Country	% votes	Country	% votes	Country	% votes
France	99,84%	Romania	98,89%	Denmark	98,08%	Slovakia	96,82%
Portugal	99,52%	Italy	98,73%	Latvia	97,94%	Czechia	96,51%
Finland	99,21%	Malta	98,57%	Sweden	97,78%	Netherlands	96,51%
Greece	99,21%	Estonia	98,57%	Belgium	97,46%	Austria	95,09%
Spain	99,21%	Cyprus	98,42%	Bulgaria	97,46%	Poland	94,75%
Ireland	98,97%	Croatia	98,26%	Luxembourg	97,31%	Hungary	92,86%
Slovenia	98,89%	Lithuania	98,09%	Germany	96,83%	UK	78,36%

Source: Author's own work based on: COUNCIL OF THE EU. (2022): Search for voting results. [online]. In: *Council of the EU*, 2022. [Cited 22. 3. 2022.] Available online: <https://www.consilium.europa.eu/en/general-secretariat/corporate-policies/transparency/open-data/voting-results/>

An overview of the voting of the V4 states also points to a number of important trends in terms of parallelism and divergence. Within the group, after September 23, 2015, the Slovak Republic became the Member State that most often supported the adoption of European legislation in the legislation procedure. However, despite the seemingly low level of declining support for the adoption of legislation by blocking it or abstaining from voting (ten times in both cases), in a relative European comparison, the trend of voting is more rejecting. Due to its participation in two additional votes on enhanced cooperation in the area of jurisdiction, applicable law and recognition and enforcement of decisions in matrimonial property regimes, the Czech Republic was the V4 country with the highest number of votes in the period under review. Compared to the Slovak Republic, it blocked the adoption of legislation less, but abstained more often, as a result of which a lower level of voting support was recorded than in the case of Slovak Republic.

In general, however, the two aforementioned states within the Visegrad Group recorded the largest consensus in the vote at the level of 96.18% and the positions of the states differed only in the case of 24 votes. However, based on a comparison of the voting trends of the other countries in the grouping, the penetration in voting is significantly lower. The degree of agreement of the voting of the Slovak Republic in comparison with Poland in the observed period reached 92.58% and in comparison with the Hungarian voting 91.26%, which in practice means inconsistent voting behavior in 47 and 55 cases respectively. Taking into account other double combinations of V4 countries, Poland voted in the EU Council identically with the Czech Republic in 92.85% of votes (584 out of 629 votes) and with Hungary in 91.57% of votes (576 out of 629 votes). We observe the absolute lowest agreement in voting behavior within the observed period in the last pair of countries consisting of the Czech Republic and Hungary, whose ministers also voted in 90.62% of cases (570 out of 629). Taking into account the results of all four states at the same time, the agreement rate in 629 votes is additionally falling even lower. In the period under review, there was an absolute agreement in the voting of four states

¹⁴ HIX, S. – HAGEMANN, S. (2015): Is the UK a winner or loser in the EU Council? [online]. In: *The Guardian*, 2015. [Cited 20. 3. 2022.] Available online <https://www.theguardian.com/world/datablog/2015/nov/02/is-uk-winner-or-loser-european-council>

in a total of 553 votes (87,92%), while in all of the votings there was a consensus of votes "for" the adoption of the discussed EU legislation.

Given the uniformity in the vote against the adoption of the legislation, the coordination of national positions is significantly lower. The highest consensus in the vote against is characteristic of the tandem of Hungary and Poland (10 times). In the case of the Czech Republic and Slovakia, the adoption of legislation was blocked in a total of 4 votes, and in the other combinations of states there was no agreement in more than two cases.

Table 2: Overview of the results of the voting of the V4 countries in the EU Council in the period September 23, 2015 – December 31, 2021

Vote	Czechia	Hungary	Poland	Slovakia
For	609	585	595	609
Against	8	23	17	10
Abstain	14	20	16	10
Not participating	0	2	2	2
<i>Of which in the case of qualified majority rule voting</i>				
	Czechia	Hungary	Poland	Slovakia
For	557	536	546	559
Against	8	23	17	10
Abstain	14	20	16	10
Not participating	0	0	0	0

Source: Author's own work based on: COUNCIL OF THE EU. (2022): Search for voting results. [online]. In: *Council of the EU*, 2022. [Cited 22. 3. 2022.] Available online: <https://www.consilium.europa.eu/en/general-secretariat/corporate-policies/transparency/open-data/voting-results/>

Conclusion

Based on the results of the analysis of Member States' votes in the EU Council in the period after September 2015 until the end of 2021, the analysis of the EU Council voting has shown that all V4 countries are among the current six EU Member States with the lowest support for adopting EU legislation. However, within the Visegrad Group countries, there are significant differences in the number votes blocking the legislation or abstentions. Moreover, during the period under review, we do not find any blocking of European legislation by all states at the same time, and at the same time all legislative acts voted against or abstained by the V4 states were adopted despite non-consensual support by Member States. As a result, the V4 countries can be described as the least successful in promoting national positions in the EU legislative process. Probably the most important aspect of the consistency of voting of the created V4 countries pairs was the highest rate of blocking the adoption of legislation by Hungary, as it was the southernmost state of the grouping with which the other countries reached the lowest agreement in the vote since the outbreak of the migration crisis. The only pair of countries with a significantly different voting uniformity is the tandem Czech Republic and Slovakia. In addition, the consistency of voting from an aggregate point of view has shown that the V4 states voted inconsistently in almost every eighth vote within the EU's legislative process. Based on this fact, taking into account the sequence of events of the second decade concerning the Visegrad Group countries in the context of EU membership, the question therefore arises as to what extent is the current Visegrad united in diversity?

References:

1. Council Decision (EU) 2015/1523. [online]. In: *Eur-lex*, 2015. [Cited 20. 3. 2022.] Available online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1523&from=EN>
2. Council Decision (EU) 2015/1601. [online]. In: *Eur-lex*, 2015. [Cited 20. 3. 2022.] Available online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32015D1601&from=EN>
3. COUNCIL OF THE EU (2022): Search for voting results. [online]. In: *Council of the EU*, 2022. [Cited 22. 3. 2022.] Available online: <https://www.consilium.europa.eu/en/general-secretariat/corporate-policies/transparency/open-data/voting-results/>
4. HAGEMANN, S. (2007): Applying Ideal Point Estimation Methods to the Council of Ministers. In: *European Union Politics*, Vol. 8, No. 2, pp. 279-296.
5. HIX, S. – HAGEMANN, S. (2015): Is the UK a winner or loser in the EU Council? [online]. In: *The Guardian*, 2015. [Cited 20. 3. 2022.] Available online <https://www.theguardian.com/world/datablog/2015/nov/02/is-uk-winner-or-loser-european-council>
6. HOSLI, M. – MATTILA, M. (2011): Voting in the Council of the European Union after the 2004 Enlargement: A Comparison of Old and New Member States. In: *Journal of Common Market Studies*, Vol. 49, No. 6, pp. 1249-1270.
7. IVANOVA, D. (2016): Migrant Crisis and the Visegrád Group's Policy. [online]. In: *International Conference: Knowledge-Based Organization*, Vol. 22, No. 1, 2016. [Cited 20. 3. 2022.] Available online: <https://sciendo.com/pdf/10.1515/kbo-2016-0007>
8. NIČ, M. (2017): The Visegrád Group in the EU: 2016 as a turning point? In: *European View*, 2016, Vol. 15, No. 2, pp. 281-290.
9. NYZIO, A. (2017): The Second Revival?: The Visegrád Group and the European Migrant Crisis in 2015-2017. In: *Politeja*, 2017, Vol. 50, No. 5, pp. 47-98.
10. PACHOCKA, M. (2016): Understanding the Visegrad Group States' Response to the Migrant and Refugee Crisis 2014+ in the European Union. In: *Yearbook of Polish European Studies*, 2016, Vol. 2016, No. 19, pp. 101-132.
11. PANKE, D. (2010): Small states in the European Union: structural disadvantages in EU policy-making and counter-strategies. In: *Journal of European Public Policy*, Vol. 17, No. 6, pp. 799-817.
12. PLECHANOVÁ, B. (2011): The EU Council enlarged: North-South-East or core-periphery? In: *European Union Politics*, Vol. 12, No. 1, pp. 87-106.
13. VINCIGUERRA, M. C. (2021): Punching Below Its Weight: The Role of the European Parliament in Politicised Consultation Procedures. In: *Politics and Governance*, Vol. 9, No. 3, pp. 29-39.

Contact:

Ing. Tomáš Kajánek

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovak Republic

e-mail: tomas.kajANEK@euba.sk

KVANTITATÍVNY A KVALITATÍVNY VÝSKUM V POLITICKÝCH VEDÁCH

QUANTITATIVE AND QUALITATIVE RESEARCH IN POLITICAL SCIENCE

Martin Karas

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: martin.karas@euba.sk

Abstrakt: Tento príspevok sa zaoberá metodologickými paradigmami v politických vedách. Cieľom príspevku je prezentovať základné charakteristiky kvalitatívneho a kvantitatívneho výskumu v spoločenských vedách a kriticky vyhodnotiť ich aplikáciu v politických odboroch. Príspevok identifikuje necitlivosť na kontext a tendenciu k overovaniu hypotéz bez práce s teóriou ako problémy kvantitatívnych prístupov, a subjektivitu v procese analýzy dát a nízku vonkajšiu teoretickú platnosť ako problémy kvalitatívnych prístupov.

Kľúčové slová: kvalitatívny výskum, kvantitatívny výskum, metodológia, politické vedy
JEL: P16

Abstract: This article deals with methodological paradigms in Political Science. The goal of this article is to identify the basic characteristics of qualitative and quantitative research in social sciences and to critically evaluate their application in disciplines of Political Science. The article identifies low sensitivity to context and tendency towards simplistic hypothesis testing as the main issues of quantitative approaches, and high subjectivity in the process of data analysis and low external theoretical validity as the main issues of qualitative research.

Keywords: qualitative research, quantitative research, methodology, Political Science
JEL: P16

Úvod

Historický pôvod delenia výskumu v spoločenských vedách na kvantitatívny a kvalitatívny nie je jednoduché presne identifikovať. Tradičná interpretácia histórie spoločenskovedného výskumu hovorí, že kvantitatívny výskum dominoval v 19. a do polovice 20. storočia, pričom kvalitatívny výskum sa do popredia dostáva v druhej polovici 20. storočia.¹ V špecifických vedných odboroch však môžeme pozorovať aj opačný vývoj. V medzinárodných vzťahoch napríklad tradične dominovala kvalitatívna analýza a kvantitatívne prístupy môžeme pozorovať najmä po nástupe scientizmu v 20. storočí, kedy sa výskumníci v oblasti medzinárodných vzťahov začali snažiť o replikáciu relatívneho úspechu prírodných vied v produkcii spoľahlivých teórií o predmetoch svojho záujmu prostredníctvom často násilnej snahy o aplikáciu metód prírodných vied v oblasti vied spoločenských.² Cieľom tohto príspevku je kritická analýza kvantitatívnych a kvalitatívnych prístupov v oblasti politických vied. V prvej časti práce budú oba prístupy konceptualizované na základe ich

¹ CRESWELL, J. W. – CRESWELL, J. D. (2018): Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches, s. 41.

² ABOU SAMRA, A. (2021): The debates of methodology and methods: reflections on the development of the study of international relations, s. 3.

charakteristických prvkov. V druhej časti budú identifikované hlavné problémy oboch prístupov v špecifických kontextoch a bude demonštrované ako dogmatické vnímanie metodologického delenia obmedzuje výskumné stratégie v praxi.

1 Charakteristiky kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu

V tejto časti bude prezentovaná stručná syntéza odbornej literatúry ohľadom delenia vedeckého výskumu v spoločenských vedách na kvantitatívny a kvalitatívny. Ak existuje nejaký konsenzus ohľadom delenia spoločenskovedného výskumu na kvalitatívny a kvantitatívny, tak sa týka toho, že je toto delenie nutné nevnímať striktné duálne, ale treba sa naň pozeráť ako na kontinuum. To znamená, že väčšina výskumných projektov v spoločenských vedách predstavuje mix črt typických pre kvantitatívny a kvalitatívny výskum. Najčastejšie sú preto tieto metodologické paradigmy konceptualizované ako kontinuum, na ktorého koncoch sa nachádzajú v realite neexistujúce ideálne typy kvalitatívneho a kvantitatívneho výskumu.

Vo vzťahu k charakteristikám výskumných projektov, na základe ktorých radíme projekty na spektre skôr na jednu alebo druhú stranu sa náš konsenzus už tradične rozpadá, a to najmä ohľadom toho, ktoré z charakteristík sú kľúčové a ktoré nie sú dôležité. Zrejme najjednoduchšia charakteristika výskumu v spoločenských vedách na základe ktorej môžeme na pomyselnom kontinuu posunúť výskum na kvantitatívnu alebo kvalitatívnu stranu je typ zdrojov, ktoré sú vo výskume použité na zodpovedanie otázky alebo overenie hypotézy. Za kvalitatívne zdroje sa v tomto kontexte považujú textové údaje a za kvantitatívne sa považujú číselné údaje. Táto charakteristika má síce výhodu vo svojej jednoduchosti ale z analytického hľadiska je takmer nepoužiteľná vzhľadom na to, že aj textové zdroje je možné operacionalizovať do číselnej podoby.

V diskusii o metodologických paradigmách je preto oveľa užitočnejšie rozlišovať skôr medzi redukcionizmom, ako charakteristikou kvantitatívneho výskumu a holizmom ako charakteristikou kvalitatívneho výskumu.³ Redukcionizmus je v tomto kontexte prístup k spoločenským vedám, ktorý sa snaží o redukciu skúmanej reality na čo najmenšie množstvo číselných údajov. V praxi je vyjadrením tohto prístupu napríklad snaha o vyjadrenie miery demokracie na základe demokratických indexov s cieľom porovnať čo najväčšie množstvo štátov. Holizmus je naopak vyjadrením prístupu, ktorý zdôrazňuje zložitosť skúmaných fenoménov a nutnosť študovať ich v špecifickom kontexte pri zohľadnení všetkých možných faktorov, ktoré daný fenomén ovplyvňujú, alebo ktoré sú daným fenoménom ovplyvnené. Vyjadrením tohto prístupu vo výskumnej praxi sú napríklad jedinečné prípadové štúdie.

Druhou charakteristikou výskumných projektov, ktorá sa používa na zaradenie výskumu na kvantitatívnu alebo kvalitatívnu stranu spektra je to, či sa výskum snaží o overenie úzko stanovenej hypotézy, alebo o zodpovedanie široko položenej výskumnej otázky. Toto delenie nám však opäť o výskumnom projekte v skutočnosti takmer nič nehovorí, keďže v závislosti na tom ako je výskumná otázka položená, alebo hypotéza sformulovaná, tak v niektorých prípadoch sú zameniteľné. V tomto kontexte má oveľa väčší zmysel rozlišovať medzi deduktívnou logickou výskumného projektu, ktorá je typická skôr pre kvantitatívny výskum, a induktívnou logikou, ktorou sa vyznačujú kvalitatívne zamerané projekty. Táto charakteristika je však stále problematická, pretože aj výskum, ktorý by sme vo všetkých ostatných smeroch označili za kvalitatívny môže mať deduktívnu logiku.

Posledný kľúčový rozdiel medzi kvalitatívnym a kvantitatívnym výskumom, ktorý sa pravidelne objavuje v odbornej literatúre je rozdiel v cieľoch výskumu. Kvantitatívny výskum je najčastejšie v konečnom dôsledku zameraný na skúmanie kauzálnych alebo iných vzťahov medzi premennými. Kvalitatívny výskum sa naopak tradične snaží porozumieť významom,

³ NEUMAN, W. L. (2014): Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches, s. 25.

ktoré ľudia pripisujú fenoménom, postojom ľudí k určitým témam, alebo tomu akú úlohu zohráva jazyk pri produkcii spoločenskej reality. Pozorný čitateľ si všimne, že pri všetkých spomínaných charakteristikách výskumných projektov môže bohužiaľ dochádzať ku kombinácii kvalitatívnych a kvantitatívnych prvkov, kedy výskum môže byť napríklad zároveň holistický a zaoberať sa vzťahom medzi premennými, čo vedie k otázke, či má vôbec zmysel prezentovanú konceptualizáciu vedeckého výskumu používať.

2 Kvantitatívny a kvalitatívny výskum v politických vedách

Ak sme ochotní ponechať stranou problémy s definíciou kvalitatívneho a kvantitatívneho výskumu prezentované v predchádzajúcej časti, môžeme si položiť nasledovnú otázku: Ktorá z prezentovaných metodologických paradigiem predstavuje sľubnejší prístup k politickým vedám? Inak povedané: Mali by sme robiť skôr kvantitatívny alebo skôr kvalitatívny výskum?

V prvom rade sa pozrieme na kvantitatívny výskum. Použitie tradičným kvantitatívnych metód v politických vedách je do veľkej miery limitované predmetom štúdia politických vied, ktorým sú inštitúcie a štáty. To znamená, že v politických vedách je využitie vedeckej metódy, s ktorou je kvantitatívny výskum takmer synonymný v odboroch ako je psychológia⁴ mimoriadne problematické.⁵ Touto metódou je experiment, ktorý si vyžaduje vytvorenie laboratórneho prostredia, do ktorého inštitúcie a štáty proste nedokážeme dostať. Preto ak v politických vedách hovoríme o kvantitatívnych metódach, tak máme najčastejšie na mysli rôzne formy štatistickej analýzy.

Štatistická analýza je bezpochyby veľmi užitočným nástrojom na výskum ktoréhokoľvek vedeckého odboru. Jej kľúčovou výhodou je miera objektivity, ktorú je možné dosiahnuť v procese analýzy dát.⁶ Pri štatistickej analýze je cieľom obmedziť čo najviac vplyv výskumníka na výsledky analýzy, čo znamená, že dochádza nanajvýš k minimálnej potrebe interpretácie údajov, ktoré sú analyzované.⁷ Úplne eliminovať vplyv výskumníka sa samozrejme nedá z praktického a zrejme ani filozofického hľadiska, a to najmä v procese výberu údajov na analýzu, ale samotná analýza prebieha na základe univerzálnych a objektívnych matematických princípov. Vstup výskumníka v procese analýzy je v porovnaní s kvalitatívnymi metódami minimálny.

Čo sa však týka vedeckej praxe v politických vedách je bezpochyby na mieste otázka, či nám tieto metódy pomáhajú vysvetliť alebo porozumieť politickým fenoménom. Kľúčovým problémom, na ktorý v minulosti upozornili aj napríklad Mearsheimer a Walt je nereflexívne využívanie týchto metód na jednoduché testovanie hypotéz, ktoré nijakým spôsobom nepracujú s teóriou.⁸ V takomto prípade síce má výskum prestíž „objektivity“, ale nijakým spôsobom neprispieva k rozvoju disciplíny. Je pravdou, že aj testovanie jednoduchej hypotézy môže byť považované za prvotný krok k formulácii teórie, alebo k vytvoreniu teoretického rámca, ale viacerí autori v politických odboroch naznačujú, že sa stáva bežnou praxou kvantitatívneho

⁴ CRESWELL, J. W. – CRESWELL, J. D. (2018): Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches, s. 45.

⁵ DRUCKMAN, J. N. – GREEN, D. P. – KUKLINSKI, J. H. – LUPA, A. (2006): The growth and development of experimental research in political science.

⁶ Objektívna v tomto kontexte znamená mieru vplyvu výskumníka na výsledky výskumu. Predstavuje tak relatívny koncept nie absolútnu kategóriu v zmysle „Archimedovho bodu“.

⁷ BRAUMOELLER, B. F. – SARTORI, A. E. (2004): The promise and perils of statistics in International Relations, s. 130.

⁸ MEARSHEIMER, J. J. – WALT, S. M. (2013): Leaving theory behind: Why simplistic hypothesis testing is bad for International Relations.

výskumu teóriu ignorovať.⁹ Kriticky je možné vnímať aj redukcionizmus typický pre štatistickú analýzu. Znamená to, že takýto výskum nie je citlivý na kontext, čo sa často prejavuje pri aplikácii štatistických modelov v praxi. Akákoľvek zmena kontextu, či už historická, geografická alebo kultúrna neraz znamená, že daný model nedokážeme aplikovať dostatočne univerzálne.

V kontraste k tomuto argumentu je silnou stránkou kvalitatívnych prístupov práve zohľadnenie kontextu pri skúmaní politických fenoménov.¹⁰ Najmä v politickej praxi je kvalitatívny výskum, ktorý zohľadňuje kultúrny, historický a geografický kontext nenahraditeľný. Na druhú stranu si treba uvedomiť, že cieľom vedeckého výskumu v politických vedách je v konečnom dôsledku odhalenie hlbokých štruktúr, ktoré „riadia“ politiku. V tomto zmysle je otázne ako k tomuto cieľu prispieva detailne štúdium fenoménu v obmedzenom historickom, geografickom a kultúrnom kontexte. Zrejme najväčším problémom kvalitatívneho výskumu je však tradične miera vplyvu, ktorý má výskumník na výsledky výskumného projektu. Vzhľadom na to, že proces analýzy nie je riadený matematickými zákonitosťami ale „len“ logickými operáciami dochádza k väčšej potrebe interpretácie niektorých skutočností. Táto interpretácia je následne nutne závislá od všetkých a priori postojov výskumníka (politická orientácia, osobná skúsenosť, socioekonomické postavenie,...). Za zmienku však stojí aj fakt, že táto skutočnosť (aktívne zapojenie výskumníka) nie je vždy považovaná za problém kvalitatívneho výskumu, a to najmä v rámci interpretatívnej paradigmy.

Záver

Príspevok je stručnou diskúsiou vybraných aspektov delenia výskumu v politických vedách na kvalitatívny a kvantitatívny. V prvej časti príspevok prezentuje tradičnú konceptualizáciu vedeckého výskumu na základe delenia na kvantitatívny a kvalitatívny, pričom je dôraz kladený na obmedzenú možnosť použitia týchto konceptov na charakterizáciu konkrétnych výskumných projektov. Napriek tomu je toto delenie užitočné ako nástroj na uvažovanie nad konkrétnymi aspektmi vedeckého výskumu. V druhej časti bola následne prezentovaná stručná kritická analýza využívania kvantitatívnych a kvalitatívnych metód v politických vedách v rámci ktorej boli identifikované hlavné problémy týchto prístupov. Pri kvantitatívnych metódach predstavuje problém tendencia ich využívania na jednoduché testovanie hypotéz a ich necitlivosť na kontext. V prípade kvalitatívnych metód predstavuje hlavné problémy miera vplyvu výskumníka na proces analýzy dát a nízka vonkajšia teoretická platnosť.

Použitá literatúra:

1. ABOU SAMRA, A. (2021): The debates of methodology and methods: reflections on the development of the study of international relations, In: *Review of Economics and Political Science*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/REPS-06-2020-0063>.
2. CRESWELL, J. W. – CRESWELL, J. D. (2018): *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*, 5th ed., SAGE Publications, ISBN 978-1-5063-8670-6.
3. ACHEN, CH. (2005): Let's put garbage-can regressions and garbage-can probits where they belong. In: *Conflict Management and Peace Science*, roč. 22, č. 3, s. 327-339.

⁹ ACHEN, CH. (2005): Let's put garbage-can regressions and garbage-can probits where they belong, MEARSHEIMER, J. J. – WALT, S. M. (2013): Leaving theory behind: Why simplistic hypothesis testing is bad for International Relations.

¹⁰ DRULÁK, P. a kol. (2008): Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích, s. 19.

4. BRAUMOELLER, B. F. – SARTORI, A. E. (2004): The promise and perils of statistics in International Relations. In: Sprinz, D, Wolinsky, Y. (eds.): *Models, Numbers, and Cases: Methods for Studying International Relations*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, s. 129-151.
5. DRUCKMAN, J. N. – GREEN, D. P. – KUKLINSKI, J. H. – LUPIA, A. (2006): The growth and development of experimental research in political science. In: *American Political Science Review*, roč. 100, č. 4.
6. NEUMAN, W. L. (2014): *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. 7th ed. Pearson Education Limited. ISBN 10: 1292020237. 599 s.
7. MEARSHEIMER, J. J. – WALT, S. M. (2013): Leaving theory behind: Why simplistic hypothesis testing is bad for International Relations, In: *European Journal of International Relations*, roč. 19, č. 3, s. 427-457.
8. DRULÁK, P. a kol. (2008): *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. vyd. 1. Praha: Portál, 2008. 256 s.

Kontakt:

Mgr. Martin Karas, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: martin.karas@euba.sk

WHAT DETERMINANTS DRIVES FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN UKRAINE?¹

Lidiia Karpenko, Mykola Izha

Educational and Scientific Institute of Public Service and Management of the National University "Odesa Polytechnic", Genueska 22, 65009, Odessa, Ukraine, e-mail: Lidiiko888@gmail.com

Abstract: Foreign direct investment plays an important role in the global economy. There is a huge competition among countries for their attraction, since they have a positive impact on the economy of the country that receives the investment. In addition to direct effects - an increase in GDP, budget revenues, and the decrease in unemployment - foreign direct investment also indirectly has a positive impact on the host country in the form of new knowledge, transfer of experience, dissemination of technology. This study is aimed at identifying and assessing the factors (determinants) that affect the inflow of foreign direct investment into the regions of Ukraine. The paper examined the factors that have a significant impact on the volume of foreign direct investment. To verify the hypotheses, an economic-mathematical model with fixed effects is proposed.

Keywords: direct investment, investment activity, investment project, investment strategy, determinants, territorial development.

JEL: M21, M29, O16

Introduction

The current state of economic and social development of Ukraine requires an understanding of the effective role of investment policy in the economic system of the state. Foreign direct investment (hereinafter referred to as FDI) plays an important role in the global economy. According to statistics, over the past 30 years, foreign direct investment flows have increased 26.3 times, while the world gross domestic product has increased only 5.8 times. The main driver of global growth, according to "UNCTAD",² is the sharp increase in international mergers and acquisitions. There is huge competition between countries for foreign direct investment, since FDI has a positive effect on the economy of the recipient country. In addition to direct effects, such as an increase in GDP, budget revenues, decrease in unemployment, an increase in the quality of products and, as a result, an expansion of relations with foreign markets, FDI also indirectly has a positive impact on the host country, in the form of new knowledge, transfer of experience, dissemination technologies, increasing demand for local goods and services, staff training, etc. Foreign investment also allows accelerating the process of adaptation for local enterprises to world standards. Thus, foreign capital is quite attractive not only for the economy of the host entity, but also for society. After analyzing the data on FDI inflows to Ukraine, we can conclude that their volume has declined sharply. Analysts say

¹ The scientific and methodical tools have been implemented: by the Executive Committee of the Odessa City Council in the form of "Scientific and methodological recommendations to local authorities regarding the evaluation of the effectiveness of investment projects under the conditions of compliance control (certificate No. 12.2-16 outgoing number / 890 dated December 6, 2016, Act No. 21 / 01-12 / D dated September 1, 2016); Department of Economic Development of Odessa City Council (certificate No. 2565 / 01-41 dated December 5, 2016) during the development of the Strategy of Economic and Social Development of Odessa City until 2022, Program of Socio-Economic and Cultural Development of Odessa City in 2020, Investment Strategy "Odessa 5T".

² UNCTAD (2016): Trade and Development Report.

that the sharp decline in foreign investment was caused by the depreciation of the UAH, energy prices.

Foreign investments are long-term capital investments that foreign investors direct to various sectors of the economy, taking into account the attractiveness of the investment object and other factors. Part of the FDI literature argues that foreign firms have beneficial “side effects” on the productivity of domestic firms, allowing the latter to observe and learn from foreign partners and introduce new products and technologies. On the other hand, foreign firms can negatively influence domestic companies. They can force domestic firms to reduce production and charge a higher average price as fixed costs are spread over a smaller scale of production. Studies of the impact of foreign presence on the performance of domestic firms include as an explanatory variable some measure of foreign presence, typically the share of foreign firms in the output of the industry, as well as the financial and other performance of FDI recipient firms. According to the number of researchers, the effect of FDI on a domestic firm is negative in developing countries such as Morocco, Venezuela, as well as in countries with economies in transition, such as Bulgaria, Romania and the Czech Republic. Ukraine is no exception. Nevertheless, a number of authors find positive effects in five out of ten countries with economies in transition.

1 Literature review

For sustainable socio-economic development of the regions of Ukraine it is necessary to attract a sufficient amount of funds from both internal and external sources. The results of basic research by Ukrainian and foreign scientists clearly indicate that the processes of economic renewal and growth are determined by the size and structure of investments, the quality and speed of their implementation. Many scholars have paid attention to the study of modern vectors to the formation of the country investment policy. A wide range of issues related to research in the area of investment activity and attracting foreign investment in order to improve the investment climate are reflected in the works of domestic and foreign scientists and economists. For example, Drobyazko S. (2020) presents innovative methods for the development of business economic security at the micro and macro levels. Mayorova (2013) in the work explores the investment process and financial and credit importance of its revitalization in Ukraine. Pearce (2013), for instant, investigates the strategic management, formulation, implementation, and control. Karpenko (2017) is working on the issues analytical tools of integrated managerial analysis for the activation strategy of the enterprise innovative investment development the system. Research in the formation of international investment strategies can be seen in articles of scientists Lipkova & Bohac (2016). Thus, the chosen research topic is relevant, requiring constant improvement and elaboration of ways to optimize investment activity.

2 Research goal

The aim of the work consists of studying investment determinants modelling for territorial development of southern Ukraine: on the base of institutional quality and economic growth. The empirical part of the work is expressed by the economic and statistical investigations of foreign direct investment in targeted region. In this paper, authors propose systematisation of the main indicators which are used in economic and statistical methods for predicting the level of risk in assessing the effectiveness of investment projects. Authors systematize the instrumental base for extrapolating and building the prognostic validity of international investment activity at the territorial level.

3 Data and methodology

At present, the activity of transnational corporations (TNCs) and the inflow of foreign direct investment in Ukraine are significantly inferior to other countries of Western Europe and the CIS, but, despite this, Ukraine has significant potential for foreign investors and is a promising market.³

When making investment decisions and choosing a country for the implementation of an investment project, TNCs are guided by many factors. In the scientific literature, there is still no generally accepted explanation of the reasons that determine the choice by corporations of a particular area for deploying an investment project.

At the same time, there are several groups of criteria for evaluating the effectiveness of an investment project:

- the attractiveness of the country in terms of costs (here, the cost of labour, the characteristics of the tax system and subsidies, the quality of infrastructure, human resources and the development of financial markets are taken into account);

- the attractiveness of the country in terms of sales: characteristics of the local market, its development, growth potential and the country's openness to international trade;

- the attractiveness of the country in terms of cultural characteristics and political risk.

According to these criteria, Ukraine is quite attractive for the activities of TNCs, but some factors still offset this attractiveness, while reducing the competitive advantages of our country.

In terms of the number of consumers, Ukraine is a potentially large market in Europe. The relative under saturation of the Ukrainian market makes it quite promising for foreign investors, although the low income level of a significant number of the Ukrainian population hinders the formation of dynamic solvent demand. For TNCs from the EU and the US, the most attractive areas of Ukraine are the following:

- Ukrainian food industry. In the food industry of the world, the Swiss company Nestle, the Belgian AB InBev, the American Kraft-Heinz and Coca-Cola Company, the Anglo-Dutch Unilever; - trading companies. Wall-Mart Stores, Carrefour SA, McDonalds Corporation have already entered the Ukrainian market;

- financial sector. The largest TNC representative here is Raiffeisen International Bank-Holding AG;

- pharmaceuticals. Known in Ukraine are the German brands "BASF SE" and "Bayer AG". It was in these industries before the recent well-known sad events in Ukraine that there was a rapid turnover of capital.⁴

After stabilization of the political and economic situation in our country, growth in these industries will undoubtedly resume, despite the fact that commercial risks will be low. It is also attractive for TNCs from industrialized countries to invest in business services infrastructure to serve, first of all, enterprises with foreign investments. Ukraine has a significant potential for foreign investors, which is determined by a relatively large and growing market, the availability of production factors, infrastructure, and favourable geographical position.⁵

But, despite this, the instability and legal uncertainty of tax legislation, the lack of transparency of the financial market and privatization processes, the lack of protection of property rights, the bureaucratization of the administrative apparatus and the unreasonably high level of the country's participation in economic life are only an incomplete list of factors that hinder the inflow of foreign capital into Ukraine and complicate its integration into the global financial system. Recently, this list has been replenished with macroeconomic instability due to the volatility of prices for fuel and raw materials, and a high level of political risks.

³ PEARCE, J. A. (2013): Strategic management: formulation, implementation and control.

⁴ DROBYAZKO, S. (2020): Resource supporting of business economic security at the micro and macro levels.

⁵ KARPENKO, L. (2017): The system of analytical tools of integrated managerial analysis for the activation strategy of the enterprise innovative investment development the system.

Thus, it can be stated that the national economy does not fully use the available opportunities to increase FDI, and therefore the problem of attracting them, as before, remains extremely relevant for Ukraine.

So we are going to investigate and describe the optimal investment strategies with investor liabilities and investment determinants.

Up to this point, the optimization model has focused primarily on portfolio assets, however practically all portfolios exist in order to meet some future obligations. Pension funds are set up to provide income and benefits to retirees. Endowments support current and future expenses of universities and foundations. Insurance company portfolios are designed to build assets in order to meet future claims. In all of these cases, the primary goal of the investor is not simply asset growth, but fulfilling future commitments. The investor is thus concerned with the growth of assets net of future outflows. In particular, a financial intermediary may be concerned with changes in net worth, where net is defined in terms of a set of existing liabilities.⁶

There are different ways to express the problem of net worth optimization; however they all are related to the basic challenge of adapting a potentially complex set of future liabilities to the two-dimensional framework of the portfolio optimization model. In essence, the liabilities faced by the fund must be characterized by expectations of mean return, standard deviation, and correlations to assets if they are to fit into the risk-return space.

Consider, for example, a pension fund that has a known set of cash payouts due in a five year period extending from ten years to fifteen years in the future. The efficient frontier technology can be adapted to optimizing the portfolio with respect to these anticipated liabilities. In this case, the riskless asset from the fund's perspective would be a portfolio of bonds with cash flows precisely matching the future stream of liabilities. The risk and return and correlations of this matching portfolio of bonds perfectly characterize the liabilities, so in this sense it could be called a "liability asset."

This cash flow matching portfolio is also said to defeat the liabilities. It thus functions much like the riskless asset in the standard model. Once these known liabilities have been defeated, the fund can optimize over the remaining assets. This is equivalent mathematically to treating the liabilities as negative assets, and constraining the portfolio to hold the "liability asset" in the proportion that the present value of these future liabilities bears to the current value of the assets in the portfolio.

Thus, returns on net worth can be expressed in terms of assets and liabilities.⁷ If S_t is surplus or net worth (assets minus liabilities), then return on surplus is

$$R_S = \frac{S_{t+1} - S_t}{S_t} \quad (1)$$

S_{t+1} - is determined as assets minus liabilities in period $t + 1$. It follows that

$$(1 + R_S) = \frac{A_{t+1} - L_{t+1}}{S_t} = \frac{A_{t+1}}{S_t} - \frac{L_{t+1}}{S_t} \quad (2)$$

Multiplying the first term by A_t / A_t and the second term by L_t / L_t results in

$$(1 + R_S) = \frac{A_{t+1}}{S_t} \times \frac{A_t}{S_t} - \frac{L_{t+1}}{L_t} \times \frac{L_t}{S_t} \quad (3)$$

⁶ CASIDY, R. (2014): Linking Brand Orientation with Service Quality, Satisfaction, and Positive Word-of-Mouth: Evidence from the Higher Education Sector.

⁷ ELTON, E. J. – GRUBER, M. J. (2014): Modern Portfolio Theory and Investment Analysis.

recognizing that $A_t - L_t = S_t$.

One approach to net optimization is to use historical asset returns net of liabilities as an empirical starting point for the analysis. In the previous example, let us assume that the present value of the assets is twice that of the present value of the liabilities. Since a portfolio of intermediate-term zero-coupon government bonds pay off the liabilities, we may estimate the risk, return, and correlations of liability asset R_L using the historical time series performance of intermediate term government bonds.

We may also estimate the inputs for three asset classes: stocks [S], intermediate-term government bonds [B], and Treasury bills [F] using historical data. Then we transform each return series to the return on net worth by subtracting off the appropriately scaled liability series.

Thus, our “net” time-series, used to calculate inputs to the optimization model, are

$$R_S - \frac{1}{2} R_L, R_B - \frac{1}{2} R_L \text{ and } R_F - \frac{1}{2} R_L. \quad (4)$$

The means, standard deviations, and correlations of these three net series are then used to calculate an efficient frontier. What will this frontier look like? Note first that all of the positions of the basic asset classes change as a result of subtracting off the liabilities.

Consider a portfolio entirely invested in B . Since L and B are perfectly correlated to each other, the liabilities are paid off, i.e., perfectly hedged through matching cash flows. This only requires half of the assets, however. The remaining half of the assets is then invested in intermediate term bonds. This asset portfolio now has half the expected return and half the variance compared to what a bond portfolio would have in an “asset only” optimization because the liabilities have effectively perfectly hedged away this amount of the risk and return from the net investment.

4 Key research findings

The first step of modelling for territorial development is the Empirical *Solutions*. The empirical, data-based approach asks whether the equity premium is properly measured given the data available to researchers for study. For example, perhaps a century ago, investors believed that stock investing was a very risky prospect, and they demanded a commensurate compensation for holding equities. A century later, their equity investments turned out well - at least as measured by the US historical stock market data. Economist Thomas Reitz (1998) argues that investors in the past may have properly anticipated crashes that just never occurred in the data but it does not mean that they could not have happened, only that we were lucky enough to avoid such disasters.⁸

In fact, when we look at the returns to the US market, we know we are looking at the lucky market. The United States was on the winning side of the two world wars of the twentieth century and also grew to become the dominant stock market in the world by the late twentieth century. These facts alone would suggest that it is not a representative sample to measure stock market performance and to measure the equity premium. The next step we are going to examine this issue. Brown, Goetzmann, and Ross (1995)⁹ developed a simple model in which some stock markets decrease in capitalization and finally disappear, while others thrive and end up in the

⁸ KARPENKO, L. – IZHA, M. – RACHYNSKYI, A. (2020): Structural and Wave Analysis Energy Policy of Ukraine in the Context of European Integration.

⁹ MAYOROVA, T. (2013): Investment process and financial and credit importance of its activation in Ukraine: monograph.

historical record. They showed that by only including those that survive, the estimated historical premium will be positively biased.

Claus and Thomas (2001) and Fama and French (2002) take a different tack. They use non-return data such as earnings forecasts, dividends, and growth rates to estimate the expected equity premium historically. Fama and French argue that the high returns in the second half of the twentieth century in the United States were a surprise and should not be considered as part of an expected premium. Claus and Thomas conclude that the equity premium might be as low as 3% now. These empirical approaches taken together have caused a downward adjustment in expectations about future equity premium, but do not explain away the entire magnitude of the historical equity premium.¹⁰

The second step of modelling for territorial development is the *Theoretical Solutions*. Theoretical solutions to the equity premium puzzle, on the other hand, have led to the development of more sophisticated models of investor utility functions and attitudes towards risk. For example, one class of theoretical solutions posits that rational investors hate to see their standard of living decline, even when it has recently increased. They are thus very averse to even small drops in their wealth. This is called “habit-formation” or “racketing of consumption.” This way of modelling preferences means that, no matter how much wealth an investor accumulates, he or she has an extraordinary aversion to a small drop in current wealth level, or in their wealth compared to everyone else’s wealth. These models are theoretically sound, but they have some difficulty in explaining the average level of stock market participation - they predict a widespread investment in stocks by people at an early stage of life, a pattern not observed in surveys of household finances.

Another approach seeks to explain the equity premium puzzle as a result of irrational or inconsistent investor choice. Benartzi and Thaler (1995)¹¹ for example, suggest that the high equity premium may be the result of equity investors focusing too much on short-term market performance. For example, suppose that you hired a money manager and entrusted this manager with your entire asset portfolio. You also instructed the manager not to lose money in any single year or you would fire him. In this situation, the manager would be unwilling to invest in stocks, or would incur large insurance costs to cover the risk of a loss in any given year. The portfolio would simply not grow as quickly as it would have if the manager was told that a loss in any given year was acceptable, but a loss over a twenty year horizon was not. The effect of evaluating portfolio performance on an annual basis with respect to a given required return is to make investors more adverse to equity investment, effectively increasing the premium demanded by investors to hold stocks.

While all of these attempts to solve the equity premium puzzle have added significantly to financial research, none have yet satisfactorily reconciled models over investor utility with the empirically observed excess return of stocks over bonds. Until we further understand this divergence between data and theory, it is wise to use utility analysis with some caution. The notion that we may not properly understand even the order of magnitude of aggregate investor risk aversion is troubling.¹²

Results

Practical aspects of this work are concerned with study of investment sector in Kherson, Ukraine. In this regard, statistical data concerning investment potential and enterprise activity on the market are examined below.

¹⁰ KARPENKO, L. – PASHKO, P. (2019): Formation of the system of fair business practice of the company under conditions of corporate responsibility.

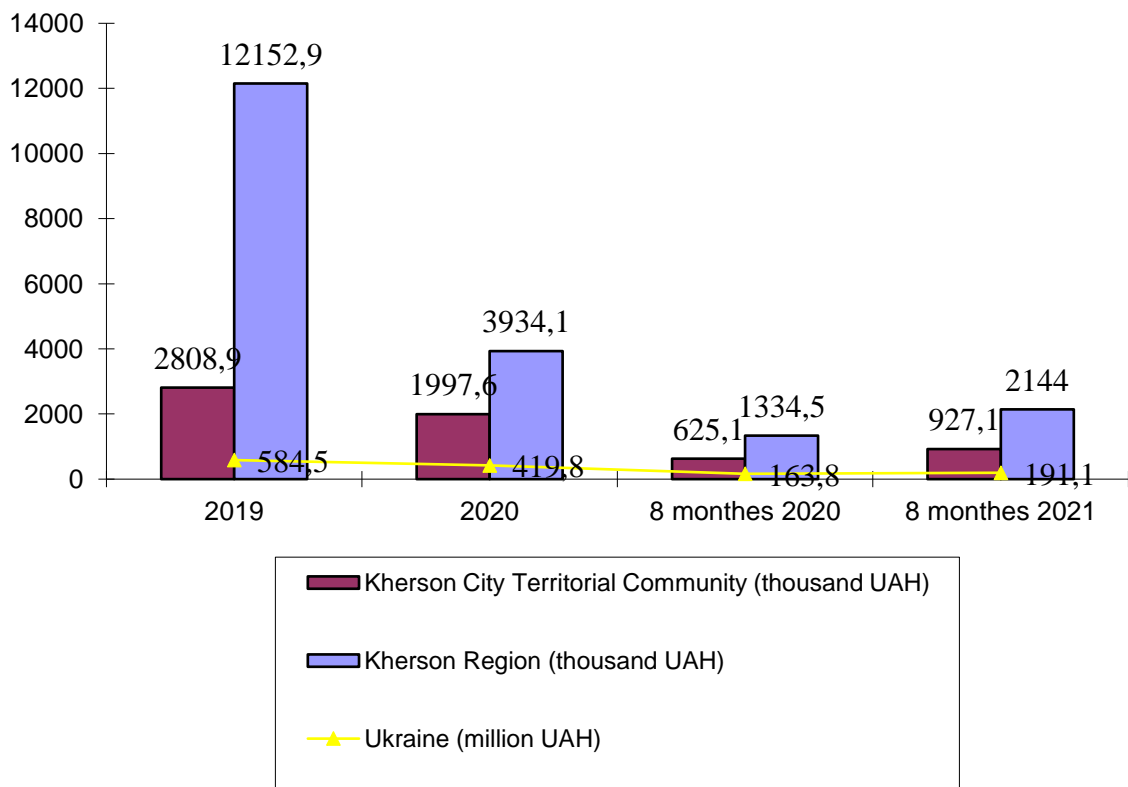
¹¹ LIPKOVA, L. (2012): Innovation Policy of the European Union.

¹² LIPKOVÁ, L. – HOVORKOVÁ, K. (2018): Economic situation in Norway after the outbreak of the global financial and oil crises in the context of EU integration trends.

So, let's research the investments, implementation of the city's image policy, international cooperation and foreign economic activity. In 2020, there was a reduction in the amount of capital investment. Most economic agents have taken an investment pause: domestic - due to loss of financial resources due to the impact of restrictive quarantine measures, foreign investors - due to uncertainty about the timing and nature of the spread of disease and waiting for the situation to improve. For 6 months of 2021, enterprises and organizations, thanks to all sources of financing, mastered UAH 927.1 million of capital investments, which is 48.3% more than in the same period of 2020 (see Fig.1-2).

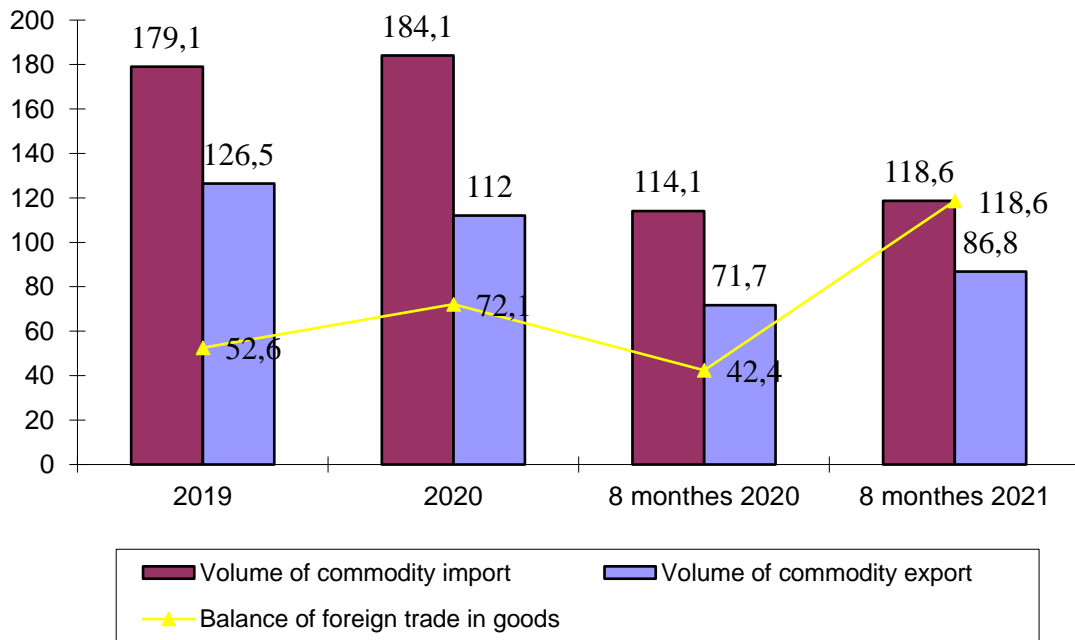
The implementation of the World Bank's investment project "Improving energy efficiency in the district heating sector of Ukraine" on the basis of MKP "Khersonteploenergo" (project cost 21.65 million US dollars). As of October 1, 2021, UAH 120.1 million of investments were made.

Figure 1: Capital investment in Kherson City Territorial Community, Kherson Region and Ukraine

Source: formed by the authors on the base of UKRSTAT (2022): *Statistics*.

Figure 2: Dynamics of current trade activities in Kherson City Territorial Community

Source: formed by the authors on the base of UKRSTAT (2022): *Statistics*.

Work continues on the investment project "Improvement of public transport infrastructure of Kherson by purchasing new low-floor trolleybuses and related repair equipment, repair and modernization of trolleybus catenaries", the main purpose of which is the development of environmentally friendly and socially significant transport. The cost of the Project is EUR 12.5 million, including EUR 10 million - EBRD loan (80%); 1.5 million Euro - grant Neighborhood Investment Platform (12%); 1 million Euro - local contribution (8%). The loan is provided for a period of 13 years. In addition to these funds, Kherson will receive additional funding in the form of grants:

- 460 thousand Euro - for the payment of consultants in the framework of the Project;
- 150 thousand Euro - for the development of the Plan for Sustainable Urban Mobility.

According to the results of the EBRD tender, the contractor was the French company "Egis International", which began operations in October 2020, which will last for 12 to 16 months. In 2020, tender procedures were conducted for the purchase of trolleybuses for MKP "Khersonelectrotrans", related equipment and spare parts. In 2021, the tender proposals of the bidders were evaluated, a draft contract for the supply of rolling stock was prepared, and the EBRD approved the report on the evaluation of tender proposals and the specified draft contract. In October of this year, MKP "Khersonelectrotrans" and the winning company finally agreed on the details of the contract.

The Kherson City Council, the Northern Environmental Finance Corporation (NEFCO) and the Clean Energy Solution (CES) consulting company are working together to develop a feasibility study for a project to improve the energy efficiency of public buildings in the Kherson Municipal Clinical Hospital and street lighting of the city of Kherson. During the work, 4 buildings were selected, which together occupy 81% of the total area of the hospital and use approximately 80% of the total level of basic energy consumption. The cost of the proposed measures - 4.2 million Euro, payback period - 10.5 years, energy savings - 46%.¹³

¹³ UKRSTAT (2022): *Statistics*.

Main problems:

- low investment opportunity due to the unstable political and economic situation in Ukraine;
- low activity in the promotion and promotion of new forms of investment, but also in the development of instruments of state-private partnership;
- compliance with the pace of investment activity and business activity caused by the acute respiratory disease COVID-19 pandemic.
- key targets for 2022:
 - formation of favourable investment climate on the territory of Kherson City Territorial Community (CTC);
 - raising domestic and foreign investments and organizing work from the future to finance the development of priority directions of social and economic development of the Kherson MTG.

Main tasks for 2022:

- preparation, implementation and support of investment projects and programs for the budget of the state budget and the budget of the Kherson CTC;
- shaping investment propositions for the development of the community and popularization among potential investors, setting out the promotion of investment activity in Ukraine;
- development of a mechanism for the promotion of state-private partnership;
- development of the project "Creation of an industrial park in the city of Kherson";
- exchange of knowledge with other regions of Ukraine for effective methods of obtaining foreign investments;
- holding seminars, investment forums;
- obtaining funds from international financial organizations, international grant projects and programs of international technical assistance for the implementation of investment projects on the territory of the Kherson CTC.

Expected results and target indicators to be achieved in 2022:

- improving the investment climate in the Kherson CTC;
- increase in the volume of disbursed capital investments on the territory of Kherson CTC.

In order to increase the investment attractiveness of the city, in January - September 2021, 19 meetings were held with representatives of foreign countries, including: the State of Israel, the United States, the Republic of Poland, the People`s Republic of Bulgaria, the Independent Evaluation Mission of the Government of Denmark, the United Arab Emirates.

Conclusions

In the work authors propose to improve the mechanisms of the state`s investment policy based on the institutional quality and economic growth.

The issue of improving the investment climate and business conditions has been and remains the most relevant for any country, especially the developing one. Lack of stable economic development, low level of product competitiveness, depreciation of fixed assets by 90% in virtually all sectors of the economy and a number of other factors, exacerbated the investment attractiveness of the state, especially in the context of recent events. Discussions in the area of European integration processes are impossible without a detailed assessment of the investment attractiveness and competitiveness of the Ukrainian economy.

Currently, international cooperation in the region is somewhat formal. Interregional relations are limited to the signing of memoranda between partner regions. Large cities of different countries usually hold large-scale events of an international nature, which unite representatives of the world community and are of interest for establishing business contacts

with foreign partners. There is also no practice of exchanging experience between specialists who are directly involved in attracting investment and international cooperation¹⁴.

Particular attention needs to be paid to attracting projects (programs) of international technical assistance, which are important for socio-economic development of the region, as their implementation significantly reduces the burden on local budgets, active institutional changes, infrastructure development, which in turn, creates a favourable investment environment in the region. Some projects (programs) of international technical assistance allow to solve first of all social problems, which are often financed on a residual basis¹⁵.

Common factors hindering investment attraction and development of foreign economic cooperation are imperfection, instability and inconsistency of the legal framework governing capital investment in Ukraine, low awareness of the international community about the investment potential of Ukraine as a whole and its individual regions.

Regional problems of attracting effective investment in the economy of the region are:

- lack of a single system of preferences for investors approved at the regional and local levels, which would combine a number of fiscal and administrative benefits for the implementation of investment projects under certain conditions;

- lack of specific business plans, feasibility studies and development projects of territorial communities of the region, developed in accordance with international standards and on the basis of professional research of the investment potential of the region, etc.

The imperatives of sustainable development pose new challenges and diversify the investment policy of the state of Ukraine.

In the mid-term, in our opinion, attention should be paid to the following points:

- digital transformation;
- formation of the legal and regulatory framework for the investment market;
- improving the quality of public investment management, as well as the responsibility of state organizations for the implementation of investment policy;
- identifying reliable sources and new methods of financing investments, determining priority sectors of the economy for capital investments with appropriate measures to promote them;
- creation of favourable conditions for all business entities in order to increase their investment activity, economic recovery, increase production efficiency and solve social problems;
- intensive holding of investment fairs abroad;
- to stimulate foreign investors and protect investments, providing them with additional discounts and preferences, as well as government guarantees;
- development of investment projects to attract new, non-traditional investor countries.

Summarizing the above, the following can be noted. In the context of economic imbalances and global challenges, it is expedient to pursue an active state investment policy. An important role in attracting investment is played by ensuring political and legislative stability, purposefully informing the public about the results of measures taken to improve the investment climate in the country, which should give a positive signal to potential investors. The implementation of the proposed recommendations will raise the investment sphere of the state to a qualitatively new level and will contribute to its socio-economic and technological development.

¹⁴ LIPKOVÁ, L. – BOHAC, R. (2016): Cataracts of globalization and the economic diplomacy of small states.

¹⁵ MRÁZ, S. – ZUBRO, T. (2016): Gosudarstvennyj suverenitet i gumanitarnaja intervencija.

References:

1. UNCTAD (2016): Trade and Development Report (2016): URL: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/tdr2016_en.pdf
2. PEARCE, J. A. (2013): *Strategic management: formulation, implementation and control*. 8th ed. Publications Office of the McGraw-Hill Companies. ISBN 0-07-248846-8.
3. DROBYAZKO, S. (2020): Resource supporting of business economic security at the micro and macro levels. In: *Journal of Security and Sustainability Issues*, 2020, Vol. 10, No. 1, pp. 307-320. ISSN 2029-7017 (print). ISSN 2029-7025 (online)
4. KARPENKO, L. (2017): The system of analytical tools of integrated managerial analysis for the activation strategy of the enterprise innovative investment development the system. In: *International Conference on Current issues of world economy and politics: International Relations 2017*. Bratislava: University of Economics in Bratislava, pp. 499-510. ISBN 978-80-225-4488-7.
5. CASIDY, R. (2014): Linking Brand Orientation with Service Quality, Satisfaction, and Positive Word-of-Mouth: Evidence from the Higher Education Sector In: *Journal of Nonprofit and Public Sector Marketin*, 2014, Vol. 26, No. 2, pp. 142-161.
6. ELTON, E. J. – GRUBER, M. J. (2014): *Modern Portfolio Theory and Investment Analysis*. 7-th ed. New York: New York University, 2014. 728 p. ISBN-13 978-0470-05082-8.
7. KARPENKO, L. – IZHA, M. – RACHYNSKYI, A. (2020): Structural and Wave Analysis Energy Policy of Ukraine in the Context of European Integration. In: KARPENKO, L. – IZHA, M. – RACHYNSKYI, A. (eds.): *Proceedings of the 5 th International Conference on European Integration 2020*. Ostrava: VSB-Technical University of Ostrava, 2020, pp. 391-405. ISBN 978-80-248-4455-8 (print). ISBN 978-80-248-4456-5 (on-line). ISSN 2571-029X. DOI 10.31490/9788024844565.
8. MAYOROVA, T. (2013): *Investment process and financial and credit importance of its activation in Ukraine: monograph*. Kiev: KNEU, 2013. 332 p.
9. KARPENKO, L. – PASHKO, P. (2019): Formation of the system of fair business practice of the company under conditions of corporate responsibility. *Academy of Strategic Management Journal, London*, 2019, Vol. 18, No. 2, pp.1-8. Print ISSN: 1544-1458; Online ISSN: 1939-6104
10. LIPKOVA, L. (2012): Innovation Policy of the European Union. In: *Proceeding of the 1st International Conference on European Integration 2012*. Ostrava: VSB-Technical University of Ostrava, 2012, pp. 171-178. ISBN 978-80-248-2685-1.
11. LIPKOVÁ, L. – HOVORKOVÁ, K. (2018): Economic situation in Norway after the outbreak of the global financial and oil crises in the context of EU integration trends. In: *Research Journal of Economic Annals-XXI*, 2018, Vol. 169, No. 1-2, pp. 12-14. ISSN 1728-6239.
12. UKRSTAT (2022). *Statistics* [online]. [cit. 2022-05-18]. Available at: <http://www.ks.ukrstat.gov.ua/>
13. LIPKOVÁ, L. – BOHAC, R. (2016): Cataracts of globalization and the economic diplomacy of small states. In: *Research Journal of Economic Annals-XXI*, 2016, Vol. 159, No. 5-6, pp. 16-19. ISSN 1728-6239
14. MRÁZ, S. – ZUBRO, T. (2016): Gosudarstvennyj suverenitet i gumanitarnaja intervencija. In: *Revista Moldovenească de drept internațional și relații internaționale*, 2016, Vol. 11, No. 4, pp. 519-527.

Contact:

prof. Lidiia Karpenko, Doctor in Economics

National University "Odesa Polytechnic"

Genueska 22

65009 Odessa

Ukraine

e-mail: Lidiako888@gmail.com

prof. Mykola Izha, Doctor of Political Sciences

Honored Educator of Ukraine

National University "Odesa Polytechnic"

Genueska 22

65009 Odessa

Ukraine

VODA AKO HNACIA SILA MIGRÁCIE V INDII: PREHĽAD LITERATÚRY¹

WATER AS A MIGRATION DRIVER IN INDIA: LITERATURE OVERVIEW

Andrej Kiner

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: andrej.kiner@euba.sk

Abstrakt: V posledných rokoch sú dopady životného prostredia na migráciu obyvateľstva čoraz väčším problémom nielen na globálnej, ale aj regionálnej úrovni. Je náročné načrtnúť konkrétne hybné sily ľudskej migrácie a následne ich kvantifikovať, preto sa v tomto článku venujeme špecifickej oblasti migračných štúdií, a to environmentálnej migrácii. V rámci tejto oblasti konkrétne analyzujeme dôležitosť vody ako hnacej sily migračných tokov. Cieľom článku je zmapovať súčasný stav v Indii, kde životné prostredie zohráva hlavnú úlohu pri pohybe obyvateľstva.

Kľúčové slová: India, environmentálna migrácia, voda

JEL: F22, Q56

Abstract: Recently, the impact of the environment on population migration has been increasingly escalating not only at the global but also at the regional level. It is difficult to outline the specific drivers of human migration and then quantify them, so in this article we focus on a specific area of migration studies, namely environmental migration. Within this area, we specifically analyse the importance water as a driver of migration flows. The aim of the article is to map the current situation in India, where the environment is considered crucial in terms of the movement of the population.

Keywords: India, environmental migration, water

JEL: F22, Q56

Úvod

Jeden z procesov ovplyvňujúci celý svet v posledných desaťročiach je globalizácia. Narastajúci vzájomný vzťah a závislosť svetových ekonomík a politických systémov je sčasti zapríčinený aj pohybom ľudí, t. j. migráciou. Medzinárodná migrácia je v súčasnosti diskutovaná širokou verejnosťou, zákonodarcami a odborníkmi či akademikmi z mnohých oblastí. Takýto široký záujem je pochopiteľný, nakoľko migrácia predstavuje významný atribút globálnych zmien v čoraz väčšom počte krajín, ktorý má na spoločnosť ekonomické, sociálne, kultúrne, politické alebo environmentálne dopady, hoci sa migrácia obyvateľstva vo všeobecnosti považuje za prirodzený jav.²

Niektorí migranti sú síce motivovaní lepšími ekonomickými podmienkami a vyššou kvalitou života, no napriek tomu medzi nimi rozlišujeme takých, ktorí sú nútení emigrovať kvôli postupnému zhoršovaniu sa životného prostredia. Životné prostredie zohráva v živote

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci projektu mladých učiteľov, vedeckých pracovníkov a doktorandov s názvom Koncept vody v spoločenských a lingvistických súvislostiach, č. I-22-103-00.

² FIGUET, E. (2013): From "Primitive Migration" to "Climate Refugees": The Curious Fate of the Natural Environment in Migration Studies, s. 148-162.

človeka významnú úlohu a migrácia v dôsledku environmentálnych katastrof alebo degradácie prírody nie je novým javom. Pod environmentálnou migráciou v tomto článku rozumieme migráciu, ktorá je charakterizovaná nepriaznivými environmentálnymi udalosťami, podmienkami a ich dopadmi, pre ktoré je obyvateľstvo nútené opustiť územie.

V tomto článku nebudeme pristupovať k environmentálnej migrácii ako ku komplexnému fenoménu plynúceho z rôznych nepriaznivých klimatických podmienok, avšak zameriame sa len na jeden faktor – vodu. Voda a jej význam sa v akademickom diskurze vyskytuje v rozličných kontextoch a v súčasnosti predstavuje jeden z kľúčových elementov pre život a jej význam si čoraz väčšími uvedomujú aj odborníci zaoberajúci sa migráciou. Našu pozornosť sme sústredili na vodu z toho dôvodu, nakoľko je nevyhnutným predpokladom života na zemi a ide pomerne o vzácny zdroj. Ako uvádza správa Svetovej banky, zmena globálnej klímy ohrozuje situáciu s vodou, čo vedie k vypuknutiu tzv. vodnej krízy, ktorá bude jednou z hnacích síl nedobrovoľnej migrácie v nasledujúcom období. Správa uvádza, že obmedzená zásoba vody súvisí s 10 % nárastu celkovej migrácie v rámci krajín medzi rokmi 1970 a 2000. Do konca 21. storočia sa predpokladá, že prehlbujúce sa suchá postihnú asi 700 miliónov ľudí.³ Tieto klimatické šoky budú mať neúmerne dopad na rozvojové krajiny, pričom viac ako 85 % postihnutých ľudí žije v krajinách s nízkymi alebo strednými príjmami.⁴ Často sú to však chudobní, ktorí si kvôli osobným ekonomickým podmienkam nemôžu dovoliť odísť. Správa naďalej uvádza, že obyvatelia chudobných krajín sa sťahujú štyrikrát menej ako obyvatelia bohatších krajín.⁵ Degradácia životného prostredia, zmena klímy a z nich vyplývajúce riziká spojené s ohrozením zásob pitnej vody a jej kvality predstavujú významné výzvy pre ľudskú bezpečnosť a trvalo udržateľný hospodársky a ľudský rozvoj. Cieľom tohto článku je tak poukázať a zdôrazniť dôležitosť vody ako významný činiteľ a push faktor environmentálnej migrácie v Indii.

India je husto zaľudnená, má ideálne predispozície akcelerovať ekonomicky, pričom úroveň znečistenia životného prostredia je na vysokej úrovni- India sa ukázala ako najrýchlejšie rastúca veľká ekonomika na svete a očakáva sa, že v priebehu nasledujúcich 10 – 15 rokov bude jednou z troch najvýznamnejších ekonomických veľmocí na svete, podporovaná svojou robustnou demokraciou a silnými partnerstvami. Na druhej strane, v dôsledku rýchlej industrializácie a nadmerného využívania zdrojov podzemnej vody došlo k ich ohrozeniu a tak India dlhodobo zápasí so zdrojmi pitnej vody, na čo už v roku 1995 poukázal aj Ramesh a kol.⁶

1 Klimatické zmeny, environmentálni utečenci a migrácia

India leží v južnej Ázii, je klasifikovaná ako rozvíjajúca sa alebo rozvojová krajina, ktorá v súčasnosti zažíva rýchly ekonomický rozvoj, ktorý je podmienený spoločenskými a kultúrnymi zmenami. Podľa Svetovej banky je India tretia najväčšia ekonomika a demokracia sveta s približne 1,4 miliardou ľudí. Od získania nezávislosti v roku 1947 sa z dovtedy krajiny odkázanej na import obilnín stala poľnohospodársku veľmoc, ktorá je momentálne významným exportérom potravín. Sektor poľnohospodárstva tvorí až 15 % celkového HDP krajiny a zamestnáva približne 70 % celkovej populácie.⁷

³ ZAVERI, E. – RUSS, J. – KHAN, A. – DAMANIA, R. – JÄGERSKOG, A. (2021): Ebb and Flow: Volume 1. Water, Migration, and Development. World Bank Publications.

⁴ DAMANIA, R. – DESBUREAUX, S. – HYLAND, M. – ISLAM, A. – MOORE, S. – RODELLA, A.-S. – RUSS, J. – ZAVERI, E. (2017): Uncharted Waters: The New Economics of Water Scarcity and Variability. Washington, DC: World Bank.

⁵ ZAVERI, E. – RUSS, J. – KHAN, A. – DAMANIA, R. – JÄGERSKOG, A. (2021): Ebb and Flow: Volume 1. Water, Migration, and Development. World Bank Publications.

⁶ RAMESH, R. – SHIV KUMAR, K. – ESWARAMOORTHY, S. – PURVAJA, G. R. (1995): Migration and contamination of major and trace elements in groundwater of Madras City, India, s. 126-136.

⁷ Svetová banka (2021): The World Bank in India.

Empirické dôkazy ukazujú, že obyvateľstvo v rozvojových krajinách, ktoré navyše čelia klimatickým šokom, na ne odpovedá predovšetkým vnútornou, ale i cezhraničnou migráciou. Krátkodobé klimatické šoky postihujú najmä ľudí pracujúcich v poľnohospodárstve, čo je aj prípad Indie.⁸ Vzhľadom na rozľahlosť Indie a jej zložitú geografiu má podnebie v tejto časti zemegule veľké rozdiely. Dôležité meteorologické javy, ktoré ovplyvňujú Indiu, sú záplavy a suchá, monzúnové obdobia a cyklóny, vlny horúčav, ale aj dlhotrvajúce hmla a sneženie.⁹

V Indii vláda prikladá vnútornej migrácii veľmi nízku prioritu, čo je čiastočne spôsobené limitovanými informáciami o jej povahe a rozsahu. Okrem vnútornej migrácie bola India cieľovou krajinou pre medzinárodných migrantov z krajín ako Bangladéš, Nepál, Bhután, Srí Lanka, Mjanmarsko, Tibet a Pakistan. Dôvody migrácie sú veľmi rôznorodé a k rozhodnutiu migrovať často dochádza kombináciou rôznych faktorov. Medzi dôležité príčiny patria ekonomické, politické a sociálne faktory. Environmentálne príčiny migrácie často súvisia s faktormi ekonomickými, najmä, ak priamo ovplyvňujú výšku príjmov. Napriek rýchlo rastúcemu záujmu o environmentálnu migráciu sa environmentálna migrácia ako samostatný vedný odbor rozvinul len nedávno.¹⁰ Aj z toho dôvodu k dnešnému dňu neexistuje žiadna právna definícia pre osoby, ktorých hnačím mechanizmom migrovať boli environmentálne dôvody. Donedávna sa termíny ako „environmentálny utečenec“ objavovali iba v mediálnych kruhoch. Pojem „utečenec“ však implikuje pocit nedobrovoľnej zmeny miesta trvalého pobytu s účelom ochrany či záchrany života.¹¹

Nehľadiac na právny aspekt environmentálnej migrácie, environmentálnych utečencov možno definovať ako obyvateľov, ktorí nemôžu viesť bezpečný život vo svojej tradičnej domovine v dôsledku environmentálnych faktorov, najmä sucha, dezertifikácie, odlesňovania, nedostatku vody a klimatických zmien vrátane prírodných katastrof.¹² Na druhej strane, podľa Venkataramana (2017), pojmy týkajúce sa spomínanej skupiny utečencov sú otázne a kontroverzné zároveň, keďže právny diskurz, ako sme uviedli, ignoruje existenciu „environmentálnych utečencov“.¹³ Okrem kontextu zmeny klímy a životného prostredia Dohovor o právnom postavení utečencov z roku 1951 prijatý 28. júla 1951 neuznáva environmentálne faktory ako kritériá na definovanie utečenca (UNHCR, 2021).¹⁴ V tomto ohľade registrujeme snahy mnohých aktérov, medzi nimi aj Medzinárodnú organizáciu pre migráciu (IOM). IOM predložila v roku 2007 pracovnú definíciu environmentálnych migrantov: „Environmentálni migranti sú osoby alebo skupiny osôb, ktoré sú prevažne z dôvodov náhlej alebo postupnej zmeny prostredia, ktorá nepriaznivo ovplyvňuje ich životy alebo životné podmienky, nútené opustiť svoje obvyklé domovy alebo sa tak rozhodnú dočasne alebo natrvalo opustiť, a ktorí sa pohybujú v rámci svojej krajiny alebo v zahraničí.“¹⁵

⁸ WALDINGER, M. – FANKHAUSER, S. (2015): Climate change and migration in developing countries: evidence and implications for PRISE countries, 22 s.

⁹ DASH, S. K. – JENAMANI, R. K. – KALSI, S. R. – PANDA, S. K. (2007): Some evidence of climate change in twentieth-century India, ss. 299-321.

¹⁰ BOSE, P. – LUNSTRUM, E. (2014): Introduction Environmentally Induced Displacement and Forced Migration, ss. 5-10.

¹¹ ČERNOTA, M. (2012): Postavenie environmentálnych migrantov v súčasných geopolitických a právnych rámcoc, s. 85-98.

¹² BIERMANN, F. – BOAS, I. (2012): Climate Change and Human Migration: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees, s. 291-300.

¹³ VENKATARAMAN, N. (2017): What's Not in a Frame? Analysis of Media Representations of the Environmental Refugee, s. 241-279.

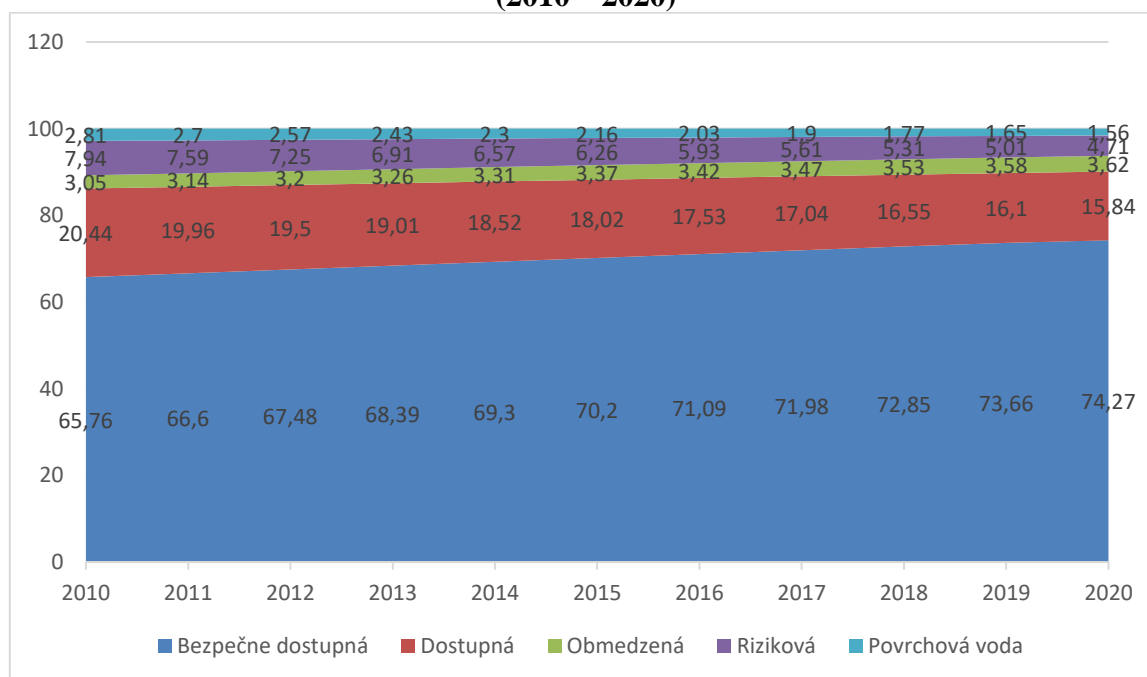
¹⁴ UNHCR (1951): Convention relating to the Status of Refugees (189 U.N.T.S. 150, entered into force April 22, 1954), 56 s.

¹⁵ IOM (2007): Discussion Note: Migration and the Environment.

2 Voda ako hnacia sila environmentálnej migrácie v Indii

Akútny nedostatok vody v kombinácii s teplotnými výkyvmi negatívne ovplyvňuje pestovanie pšenice aj ryže v severozápadnej Indii.¹⁶ Zmena klímy prakticky znemožňuje poľnohospodárstvo, ale aj chov hospodárskych zvierat, čo zároveň zvyšuje hospodársku súťaž o zdroje, ako je voda. To môže viesť k násiliu medzi súperiacim obyvateľstvom, nedostatku vody a následnému vysídľovaniu.¹⁷ Nasledujúci graf zobrazuje, koľko percent domácností má prístup k zdravotne nezávadnej vode. Pozorujeme, že ich celkový podiel sa v horizonte 10 rokov zvýšil približne o 9 percentuálnych bodov. Fakt, že pitná voda je čoraz dostupnejšia potvrdzuje aj klesajúci podiel domácností, ktoré musia za vodným zdrojom dochádzať menej ako 30 minút. V súčasnosti ich nájdeme menej ako 16 %. Naopak, členov domácností, ktorí sú nútení cestovať za kvalitným zdrojom vody viac ako 30 minút postupne narastá, a v roku 2020 ich bolo približne 3,6 %. Domácností, ktoré sú odkázané čerpať vodu z rizikových, nezabezpečených zdrojov, ubúda. Počiatkom nami pozorovaného obdobia ich bolo takmer 8 %, pričom podľa posledných dát je ich 4,72 %. Poslednú skupinu tvoria domácnosti, ktoré doteraz čerpajú vodu z povrchových zdrojov, akými sú rieky, jazerá a pod.

Graf č. 1: Prístup domácností ku kvalitnému a nezávadnému zdroju vody v Indii (2010 – 2020)

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe dát WHO/UNICEF.

Štúdie, ktoré v Indii skúmali vplyvy environmentálnych zmien na mobilitu obyvateľstva, vychádzajú buď z údajov o migrácii na úrovni štátu vyplývajúce zo sčítania ľudu, alebo z údajov o domácnostiach z menších geografických oblastí v rámci štátu. V našom prípade ide o výskum, ktorí realizovali Dallmann a Millock (2017), či Fishman et al. (2013). Dallmann a Millock zistili, že medzinárodná migrácia mierne stúpa v reakcii na pretrvávajúce obdobie nedostatku zrážok a následného sucha.¹⁸ Ako sme načrtli, environmentálna migrácia je často podmienená ekonomickými faktormi, čo potvrdzujú zistenia Fishmana a kol. (2013). Tí pristupujú k migrácii empiricky, a to v reakcii na vyčerpanie podzemných vôd.

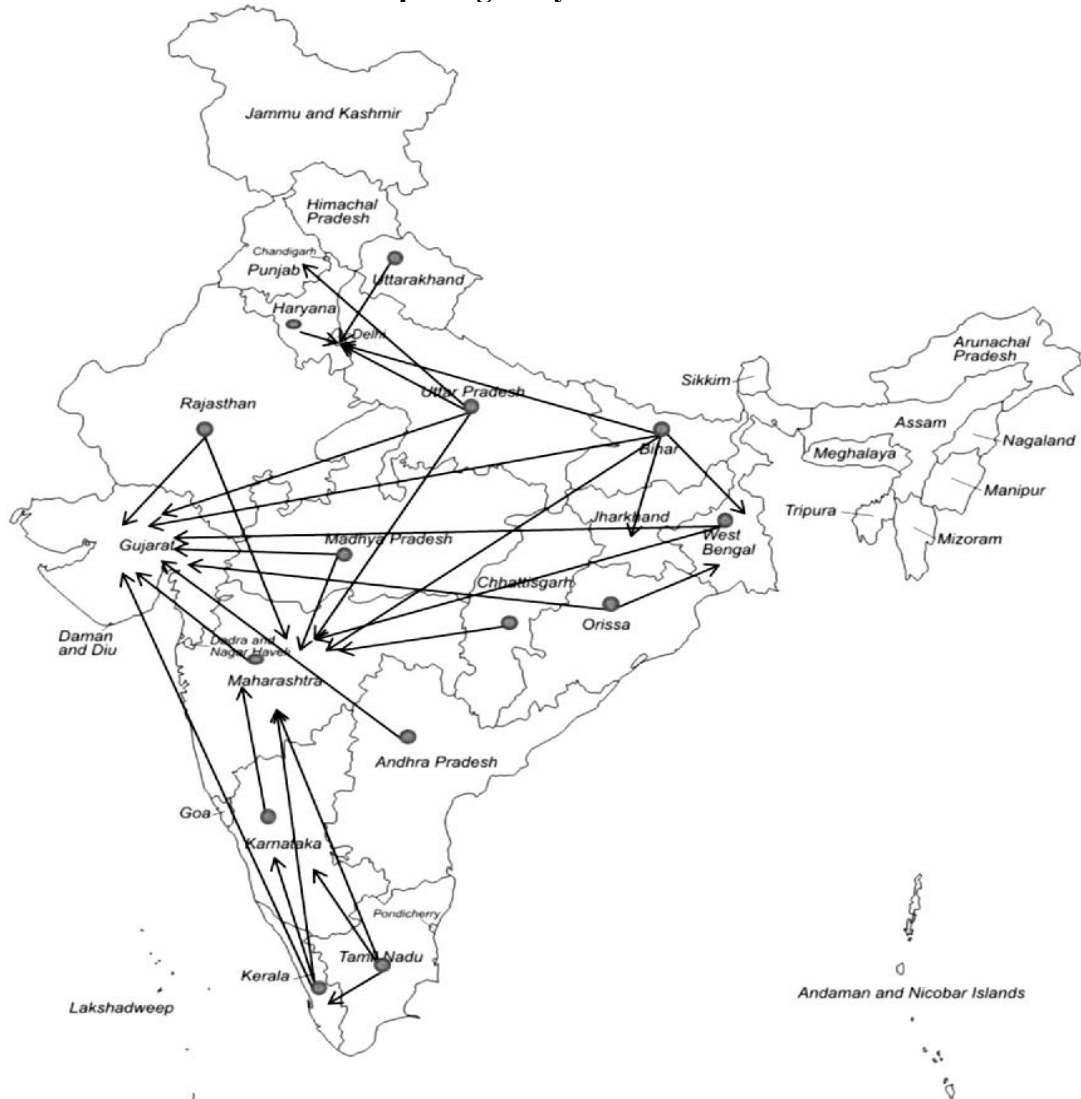
¹⁶ AHMAD, J. – ALAM, D. – HASEEN, M. S. (2011): Impact of climate change on agriculture and food security in India, s. 129-137.

¹⁷ ČAJKA, P. (2019): Environmentálna migrácia ako faktor politickej nestability regiónu, s. 24-36.

¹⁸ DALLMANN, I. – MILLOCK, K. (2017): Climate variability and inter-state migration in India, s. 560-594

V severozápadnej časti krajiny Gudžarát, kde 88 % domácností je závislých na poľnohospodárstve, zaznamenali signifikantný pokles hladín podzemných vôd. Zistili, že v dedinách, ktoré sú zasiahnuté nedostatkom podzemných vôd, je vyššia miera trvalej vnútornej migrácie do mestských oblastí.¹⁹ Suché oblasti Bihar, Uriša, Gudžarát²⁰ a Západné Bengálsko sú tiež známe vysokou mierou migrácie. V tomto prípade ale obyvatelia migrujú dočasne. Uriša, ktorá sa nachádza na východnom pobreží Indie pozdĺž Bengálskeho zálivu, je jedným z najviac postihnutých regiónov v Indii. Hoci väčšina miestnych sú odkázaní na poľnohospodárstvo, príjem z dočasnej migrácie je hlavným zdrojom príjmov počas období s nízkou intenzitou zrážok.²¹ Nasledujúci obrázok zachytáva vnútorné migračné toky, ktoré sú vyvolávané environmentálnymi dopadmi súvisiacimi s vodou.

Obrázok č. 1: Mapa migračných tokov v Indii.

Zdroj: Basu, M. – Shaw, R. (2014): *Water scarcity and migration: An Indian perspective*

¹⁹ FISHMAN, R. – JAIN, M. – KISHORE, A. (2015): When water runs out: Scarcity, adaptation and migration in Gujarat.

²⁰ Síce región Gudžarát a jeho obyvateľstvo je odkázané na poľnohospodárstvo, silno zastúpený je aj sektor priemyslu, kde obyvatelia aj z ostatných štátov dočasne hľadajú zamestnanie počas nepriaznivých klimatických podmienok (vid' Obrázok č. 1).

²¹ BASU, M. – SHAW, R. (2014): *Water scarcity and migration: An Indian perspective*, s. 187-211.

Voda nevlýva na pohyb obyvateľov Indie len ako nedostatkový element v poľnohospodárstve. Migranti čelia špecifickým problémom súvisiacimi s kvalitou vody a jej nezávadnosti. Napríklad 53 % migrantiek v mestských oblastiach Indie nemá prístup k bezpečnej pitnej vode. Aj táto skutočnosť je jedným z mnohých motívov, ktoré nútia domáce obyvateľstvo migrovať.²²

Rajendra Singh, odborník, environmentalista a miestny aktivista, tvrdí, že 72 % podzemných zásob vody v Indii vyschlo, čo môže spôsobiť krízu tak závažnú, že môže viesť ľudí k tomu, aby hľadali útočisko v krajinách bohatých na vodu. V takejto situácii bude ťažké zachrániť krajinu pred hrozbou nedostatku vody. V roku 2019 bolo 365 okresov v 17 štátoch krajiny zasiahnutým suchom, no na druhej strane viac ako 190 okresov čelilo záplavám, ktoré si vyžiadali aj straty na životoch. Takýto kontrast medzi dočasným nedostatkom a prebytkom vody predstavuje výzvu pre miestne authority, aby zefektívniili jej manažment.²³ Okrem toho Singh vyjadril svoje obavy a predvídal, že Indii hrozí v nadchádzajúcich 7 rokoch masová emigrácia. Už teraz dochádza k migrácii kvôli nedostatku vody a všade prítomná vnútorná migrácia z dedín do miest by mala byť označená ako vysídľovanie ľudí.²⁴

Záver

Environmentálne zmeny a katastrofy boli vždy hlavnými hnacími silami migrácie. Predpovede klimatických zmien v reakcii na neustále sa zhoršujúce životné prostredie však naznačujú, že sa očakáva zvýšená mobilita obyvateľstva. Keďže extrémne udalosti súvisiace s počasím, ako sú povodne, suchá a búrky, sa stávajú častejšími a intenzívnejšími, táto skutočnosť čoraz väčšmi ovplyvňuje živobytie a bezpečnosť ľudí.

Objektom nášho pozorovania bola India a jej štáty. V celej krajine sú školy v mnohých oblastiach zatvorené, lekári odkladajú operácie s tým, že po zákrokoch nemajú vodu na umývanie rúk. Bez úrody a bez vody sa obyvatelia sťahujú do miest, kde je zdravotne nezávadná voda dostupnejšia. Hoci len 15 % hrubého domáceho produktu Indie pochádza z poľnohospodárstva, tento sektor zamestnáva takmer tri štvrtiny z 1,4 miliardy obyvateľov. Bez vody na zavlažovanie bolo sucho pre poľnohospodárov zničujúce. Medzi najviac vyskytujúce sa environmentálne problémy, ktorých spoločným menovateľom je voda, patria predovšetkým suchá vyvolané nedostatkom zrážok a následným znižovaním hladiny podzemnej vody. Naopak, ako sme uviedli v príspevku, niektoré štáty Indie zápasia s výkyvom počasia v podobe monzúnov, ktoré spôsobujú záplavy.

Na základe pozorovaných prameňov možno konštatovať, že environmentálna migrácia v Indii má predovšetkým ekonomické a sociálne determinanty. Migračné toky sú zväčša tvorené ľuďmi, ktorých primárnym zdrojom obživy je poľnohospodárska činnosť. Ako vyplýva z článku, prevažne ide o vnútornú migráciu, avšak v nasledujúcich rokoch sa očakáva, že migračné toky presiahnu hranice Indie. Nakoľko ide o jednu z najľudnatejších krajín sveta, medzinárodná migrácia predstavuje výzvu nielen pre krajinu samotnú, ale taktiež pre okolité krajiny a svet.

Použitá literatúra:

1. AHMAD, J. – ALAM, D. – HASEEN, M. S. (2011): Impact of climate change on agriculture and food security in India. In: *International Journal of Agriculture, Environment and Biotechnology*, roč. 4, č. 2, s. 129-137.

²² NAGABHATLA, N. – POURAMIN, P. – BRAHMBHATT, R. – FIORET, C. – GLICKMAN, T. – NEWBOLD, K. B. – SMAKHTIN, V. (2020): Water and Migration: A Global Overview.

²³ The Print (2019): India could soon have 'water refugees' migrating to other countries.

²⁴ The Times of India (2021): Climate refugee crisis beckons in India if water scarcity continues: 'Waterman' Rajendra Singh.

2. BASU, M., – SHAW, R. (2014): Water scarcity and migration: An Indian perspective. In: *Water Insecurity: A Social Dilemma*, s. 187-211.
3. BIERMANN, F. – BOAS, I. (2012): Climate Change and Human Migration: Towards a Global Governance System to Protect Climate Refugees. In: *Climate Change, Human Security and Violent Conflict*, roč. 8, s. 291-300. doi:10.1007/978-3-642-28626-1_15
4. BOSE, P. – LUNSTRUM, E. (2014): Introduction Environmentally Induced Displacement and Forced Migration. In: *Refuge: Canada's Journal on Refugees*, roč. 29, č. 2, s. 5-10.
5. ČAJKA, P. (2019): Environmentálna migrácia ako faktor politickej nestability regiónu. In: *Almanach: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*, roč. 14, č. 4, s. 24-36.
6. ČERNOTA, M. (2012): Postavenie environmentálnych migrantov v súčasných geopolitických a právnych rámcoch. In: *Almanach: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*, roč. 7, č. 3, s. 85-98.
7. DALLMANN, I. – MILLOCK, K. (2017): *Climate variability and inter-state migration in India*, CESifo Economic Studies 63, s. 560-594
8. DAMANIA, R. – DESBUREAUX, S. – HYLAND, M. – ISLAM, A. – MOORE, S. – RODELLA, A.-S. – RUSS, J. – ZAVERI, E. (2017): *Uncharted Waters: The New Economics of Water Scarcity and Variability*. Washington, DC: World Bank.
9. DASH, S. K. – JENAMANI, R. K. – KALSI, S. R. – PANDA, S. K. (2007): Some evidence of climate change in twentieth-century India. In: *Climatic Change*, roč. 85, č. 3-4, s. 299-321. doi:10.1007/s10584-007-9305-9
10. FISHMAN, R. – JAIN, M. – KISHORE, A. (2015): *When water runs out: Scarcity, adaptation and migration in Gujarat*. International Growth Center Working Paper
11. IOM (2007): *Discussion Note: Migration and the Environment*. MC/INF/288, IOM.
12. NAGABHATLA, N. – POURAMIN, P. – BRAHMBHATT, R. – FIORET, C. – GLICKMAN, T. – NEWBOLD, K. B. – SMAKHTIN, V. (2020): *Water and Migration: A Global Overview*. UNU-INWEH Report Series, (10).
13. PIGUET, E. (2013): From “Primitive Migration” to “Climate Refugees”: The Curious Fate of the Natural Environment in Migration Studies. In: *Annals of the Association of American Geographers*, roč. 103, č. 1, s. 148-162. doi:10.1080/00045608.2012.696233
14. RAMESH, R. – SHIV KUMAR, K. – ESWARAMOORTHY, S. – PURVAJA, G. R. (1995): Migration and contamination of major and trace elements in groundwater of Madras City, India. In: *Environmental Geology*, roč. 25, č. 2, s. 126-136.
15. Svetová banka (2021): The World Bank in India [online]. In: *The World Bank*, 21.10.2021. [Citované dňa: 18.5.2022.] Dostupné na internete: <https://www.worldbank.org/en/country/india>
16. The Print (2019): India could soon have ‘water refugees’ migrating to other countries [online]. In: *The Print*, 17.9.2019. [Citované 17.5.2022.] Dostupné na internete: <https://theprint.in/india/india-could-soon-have-water-refugees-migrating-to-other-countries/292738/>
17. The Times of India (2021): Climate refugee crisis beckons in India if water scarcity continues: 'Waterman' Rajendra Singh [online]. In: *The Times of India*, 9. 10. 2021. [Citované 17. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://timesofindia.indiatimes.com/home/environment/climate-refugee-crisis-beckons-in-india-if-water-scarcity-continues-waterman-rajendra-singh/articleshow/86890887.cms>
18. UNHCR (1951): *Convention relating to the Status of Refugees (189 U.N.T.S. 150, entered into force April 22, 1954)*. United Nations, 1951. 56 s.
19. WHO/UNICEF (2021): Trends in drinking water service levels [online]. In: *UNICEF JMP*. [Citované 22. 6. 2022.] Dostupné na internete: <https://washdata.org/data/household#!/>

20. VENKATARAMAN, N. (2017): What's Not in a Frame? Analysis of Media Representations of the Environmental Refugee. In: *Exploring Silence and Absence in Discourse*, s. 241-279. doi:10.1007/978-3-319-64580-3_9
21. WALDINGER, M. – FANKHAUSER, S. (2015): *Climate change and migration in developing countries: evidence and implications for PRISE countries*. ESRC Centre for Climate Change Economics and Policy, Grantham Research Institute on Climate Change and the Environment. 22 s.
22. ZAVERI, E. – RUSS, J. – KHAN, A. – DAMANIA, R. – JÄGERSKOG, A. (2021): *Ebb and Flow: Volume 1. Water, Migration, and Development*. World Bank Publications.

Kontakt:

Mgr. Andrej Kiner

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: andrej.kiner@euba.sk

THEORETICAL APPROACHES TO INTERCULTURAL INTELLIGENCE AS AN INEVITABLE COMPONENT OF INTERCULTURAL COMPETENCE

Patrik Kozár

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava, Dolnozemská cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovak Republic, e-mail: patrik.kozar@euba.sk

Abstract: Cultural intelligence is helping businesses around the world to become more efficient in decision making, communication, negotiating across cultures and motivating people who come from culturally diverse backgrounds. Organizations need to focus on cultural diversity and seek after ways to become an inclusive organization because diversity management is a key component to effective people management that increases productivity in the workplace. Cultural intelligence has become a key driver for understanding, adapting and performing well in the international arena. This skill should be mastered not only by university students but also by all those who want to be successful in professional life. The aim of the present paper is to provide an overview of the theory of intercultural competence based on literature research. Such a comprehensive summary of the theory in this area could serve as a theoretical basis for teaching intercultural competence at Slovak universities and thus could contribute to improving and deepening the teaching of intercultural competence.

Keywords: intercultural intelligence, definition, teaching, intercultural communication

JEL: D83, M14, Y80

Introduction

Globalization brings together people from different cultural and social backgrounds. Globalization has increased the creativity and productivity of many companies, in addition, it has also highlighted the need for people from different backgrounds to interact with each other. Many professions, such as salespeople, educators, marketers, managers, to name just a few professions, face new challenges when dealing with clients, students, and customers who sometimes have different experiences and cultural expectations.

Along with these encounters, it has been observed that some people seem to be "better" at interacting with those who are culturally different from themselves. Some business people are more successful abroad, some teachers in turn are better able to teach diverse groups of students. The new reality of diversity has brought about efforts to match the cultural backgrounds of customers and professionals, attempts to select those individuals who are suited to fulfil a task or who already have experience in intercultural cultural interactions. However, both researchers and practitioners have long recognised that the ability to negotiate cultural differences can be seen as a skill that can be learned and trained.

Intercultural intelligence is a key skill for the twenty-first century. It is a person's ability to adapt effectively to a new cultural context. Cultural intelligence helps business people around the world to make more effective decisions, communicate and negotiate across cultures, lead and motivate others who are culturally different, and also helps them manage their careers. Organizations need to focus on cultural diversity and look for ways to become an inclusive organization, as diversity management is a key component of effective people management that

increases productivity in the workplace. Intercultural intelligence is a tool that can enhance an individual's ability to communicate with people outside their culture.¹

Since culture is learned from an individual's environment, people living in different places have different cultures. Organizations need to focus on diversity because it has a greater potential to affect a company's productivity and competitive advantage. To deal with the issue of diverse cultures, new global skills need to be acquired for effective leadership. Organisations need to develop a new breed of employees who can see beyond superficial cultural differences. This insight can be achieved through intercultural intelligence, which can enhance an individual's ability to interact with people outside of their own culture. People who are culturally intelligent can communicate effectively with individuals from another culture. This skill should be acquired not only by university students but also by all those who want to be successful in their professional lives. The aim of the present paper is to provide an extensive overview of the theory of intercultural competence based on literature research, which could serve as a theoretical basis for teaching intercultural competence at Slovak universities and thus could contribute to the improvement and deepening of teaching in this area.²

1 Intercultural competence - Multidimensional concept

Earley and Ang introduced the concept of cultural intelligence (CQ). The authors define it as an individual's ability to function effectively in situations that are characterized by cultural diversity.³ Individuals with higher CQ have the ability to encounter confusing situations, think deeply about what is going on, and make appropriate adjustments in the way they understand, relate to, and lead in the context of these different cultures. According to the authors, this is an adaptive state that can be developed over time. For this reason, we believe that adequate and continuous education and knowledge development in the area of intercultural competence can have a positive effect on professional working life, but also on personal, of university students who will work in an international work environment after graduation. CQ is a multidimensional concept that includes metacognitive, cognitive, motivational, and behavioural dimensions.⁴

Metacognitive CQ: Metacognitive CQ (CQ strategy) refers to the mental processes that individuals use to acquire and understand cultural knowledge, including knowledge and control over individual thought processes related to culture. It involves strategic planning prior to intercultural interactions, adapting cultural knowledge when interacting with people with different cultural backgrounds, and monitoring the accuracy of cultural knowledge during intercultural encounters.⁵

Cognitive CQ: The cognitive component (CQ - knowledge) refers to how an individual understands similarities and differences between cultures.⁶ People with high cognitive CQ know and understand economic, legal and social contexts of different cultures. They are also aware of existing cultural patterns and have information about the values, norms and traditions specific to the cultures with which they come into contact.

Motivational CQ: The motivational component reflects a person's tendency to commit to adaptive behaviour when they find themselves in a culturally unfamiliar environment.⁷ It

¹ JYOTI, J. – KOUR, S. (2015): Assessing the cultural intelligence and task performance equation: Mediating role of cultural adjustment, pp. 236-258.

² In this paper, we use the terms cultural/intercultural competence and cultural/intercultural intelligence synonymously.

³ EARLEY, P.C. – ANG, S. (2003): Cultural Intelligence: Individual Interactions across Cultures, p. 12.

⁴ ANG, S. et al. (2007): Cultural intelligence: Its measurement and effects on cultural judgment and decision making, cultural adaptation and task performance, pp. 335-371.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

⁷ EARLEY, P. C. – PETERSON, R. S. (2004): The elusive cultural chameleon: Cultural intelligence as a new approach to intercultural training for the global manager, pp. 100-115.

includes a natural preference for interacting with people from different cultures, confidence in culturally different interactions, and coping with stress of adapting to an unfamiliar environment. Individuals with high motivational CQ focus attention and energy on intercultural situations based on intrinsic interest and confidence in their intercultural efficacy.

Behavioural CQ: The behavioural component refers to the ability to exhibit appropriate verbal and nonverbal actions when interacting with people from different cultures. It includes a sense of flexibility in behavioural responses that are appropriate to a variety of culturally different situations and the ability to adapt verbal and nonverbal behaviours when intercultural interaction requires it.⁸

2 Another approach to intercultural intelligence

Some researchers have sought to accentuate the importance of CQ by describing the approach related to cultural intelligence as one that is not culturally specific, that means, it is a construct regardless of culture that can be related to and used in any specific cultural situation. Thomas states that cultural intelligence develops a capacity that further helps and enables an individual to understand and act appropriately across a wide range of cultures.⁹ The author proposed three components of CQ, namely: knowledge, mindfulness and behaviour.

Knowledge: the component includes knowledge regarding existing cultural differences and includes what, why, when and how culture can create influence. Thomas divided knowledge into two parts, i.e., content knowledge and process knowledge.¹⁰ Content knowledge includes all knowledge related to understanding differences in one's own behaviour as well as in the behaviour of other people. If content knowledge is related to past experiences, then it is called assimilation and if change or adaptation of this past knowledge occurs, then it is referred to as accommodation. Thus, processing at the cognitive level is continuous and knowledge evolves accordingly.

Mindfulness: this is the component that leads the individual to be alert to perceptions and emotions at a personal level and to be aware of the external environment.¹¹ Mindfulness is stated as an interrelated process consisting of mindful attention, mindful monitoring and mindful regulation.

Behaviour: the component is described as the display or expression of appropriate behaviours according to the emerging cultural environment based on knowledge and prior experience that leads to positive outcomes, achievements or recognition by other individuals.

A key factor is cultural intelligence, which shapes and refines the set of skills needed to perform in the global sphere. Peterson seeks to define it as a capability that requires the use of a specific skill set and characteristics that are consistent with the values and attitudes of the people with whom the pattern of interaction is set.¹² His approach is based on the concept of multiple intelligences. The multiple intelligences approach is based on Gardner's work, which includes seven different types of intelligences, of which he selected four, i.e. linguistic, spatial, intrapersonal and interpersonal intelligences.¹³ Linguistic is related to the language used in communication and expression. Spatial is the ability needed to understand the meaning of proxemics in other cultures. Intrapersonal involves the ability to show the right emotions in a

⁸ ANG S. – VAN DYNE, L. – KOH, C. (2006): Personality correlates of the four-factor model of cultural intelligence, pp. 100-123.

⁹ THOMAS, D. C. (2006): Domain and development of cultural intelligence the importance of mindfulness, pp. 78-99.

¹⁰ Ibid.

¹¹ FELVER, J. C. – DOERNER, E. – JONES, J. – KAYE, N. C. – MERRELL, K. W. (2013): Mindfulness in school psychology: applications for intervention and professional practice, pp. 531-547.

¹² PETERSONS, B. (2004): Cultural intelligence: A guide to working with people from other cultures, p. 16.

¹³ GARDNER, H. (1995): "Multiple intelligences" as a catalyst, pp. 16-18.

different cultural setting. Interpersonal involves building an understanding towards feelings and emotions of others that will enable the individual to communicate better.

Cultural intelligence helps in enhancing and building the cultural competence of managers, leaders and teams in today's organizations. It is described as a multidimensional competency encompassing cultural knowledge and the differences that exist within them. In the previous section of this paper, we introduced the multidimensional model of intercultural intelligence introduced by Earley and Ang. This model is used to understand why some people are more successful in intercultural settings than others. Properly adapting and integrating the CQ model into intercultural communication instruction according to students' needs can positively reflect on their CQ levels and better prepare them for the workforce. In the next section of the paper, we will review the understanding of intercultural intelligence in academic circles. Based on literature research and subsequent analysis of the literature, we have selected interpretations of intercultural intelligence and the results of studies that we consider relevant and contributory to the academic discourse.

3 Intercultural competence: selected definitions

Earley and Peterson¹⁴ explored the concept of cultural intelligence (CQ) and its implications for global management. The authors identified methods of cultural assessment. According to them, the first important shortcoming of the current approach to intercultural education is that it embeds the assumption that all individuals need a similar mode of cultural exposure and learning. A similar statement is made by the Slovak authors Benčíková and Malá, who state in their publication that various managerial courses, including the ones which prepare future managers for their job, e.g. at universities, often provide useful theoretical information and tips on how enterprises and organisations should be managed. However, the considerations of this theory's applicability across different cultures around the globe, are rarely taken into account. Learning about managerial roles and approaches from, for example, an American textbook may not be efficient in other parts of the world, such as Asia, Eastern Europe, or Latin America, mainly due to the inevitable cultural bias of the authors, who are founding their theories and recommendations on their own cultural views and expectations, and thus unknowingly, not considering the potential cultural diversity of the readers.¹⁵ The second shortcoming identified by the authors is that training methods tend to focus heavily on information based on knowledge and awareness of the target culture, rather than focusing on the metacognitive skills needed to learn in new situations and cultures. We came to a similar conclusion when we researched the available literature on intercultural communication and found out that there are a number of studies, publications, textbooks, or articles that deal with intercultural communication, interculturality, or cross-cultural comparisons. In most cases, however, these are solely a kind of theoretical technical description of the realities of a given culture or country.¹⁶ Thirdly, the current approach to intercultural training programmes assumes a strong link between cultural values and norms and the behaviour of an individual within a given culture. Finally, according to the authors, current methods of intercultural training rely heavily on analogical learning. According to the authors, three aspects of the theoretical orientation in the CQ model are reflected in the design of intercultural training programs, which include (a) training of the metacognitive aspect, (b) training of the motivational aspect, and (c) and the behavioural aspect of training. In designing intercultural training, they linked the elements of CQ to training needs such as intensity, duration and nature. They concluded that in

¹⁴ EARLEY, P. C. – PETERSON, R. S. (2004): The elusive cultural chameleon: Cultural intelligence as a new approach to intercultural training for the global manager, pp. 100-115.

¹⁵ BENČIKOVÁ, D. – MALÁ, D. (2018): Communication across cultures for future managers, pp. 10-11.

¹⁶ KOZÁR, P. (2021): Influence of German cultural environment on intercultural communication (Dissertation proposal), p. 15.

order for global managers to become culturally intelligent, appropriate training should be provided.

Ang, Van Dyne, and Koh¹⁷ examined a model of personality characteristics as a predictor of CQ. The "Big Five" personality factors are (a) extraversion, (b) agreeableness, (c) conscientiousness, (d) emotional stability, and (e) openness to experience. The study showed that conscientiousness was related to metacognitive CQ; contrary to expectation, emotional stability was negatively related to behavioural CQ. Agreeableness was positively related to behavioural CQ. Results further showed that extraversion was positively related to motivational CQ and behavioural CQ, and openness to experience was related to all four CQ factors. In conclusion, the study demonstrated the existence of a relationship between the "Big Five" personality factors and the four-factor model of CQ.

Brislin, Worthley and Macnad¹⁸ investigated the association between CQ and other types of interactive intelligence such as SQ¹⁹ or EQ.²⁰ They also explored other topics including adjustment to another culture, intercultural training, unconfirmed expectations, and the ability to cope with confusion when interacting with people from another culture. A person's CQ can be enhanced through experience, practice, and a positive approach to lifelong learning. Another thing that is important for understanding CQ is intercultural training. To enrich the connotations of CQ with adapting to a foreign country, there are three types of behaviours that can be included in an intercultural training program that vary in dimension from specific to general: the first deals with very specific behaviours that a person needs to know in order to successfully adapt to another culture, the second increases the level of generalization of the behaviours, and the last is very general with the understanding that people will know that there will be challenges that cannot be anticipated during their time abroad. The author examined that highly effective people possess a combination of cognitive SQ and EQ. Another thing that is important to better understand CQ is expectancy, because unconfirmed expectancy is a state where the expected outcome or response to an interaction is not what actually occurs. A culturally intelligent person should always be prepared for unexpected outcomes. Another important and critical skill of culturally intelligent people is expectancy of understanding. A culturally intelligent person has the ability to cope with confusion when interacting with people from cultures other than their own. The last thing that helps to better understand CQ is an awareness of manipulation. Intercultural interactions are not always cooperative in nature, but are sometimes very competitive. The author concludes that cognitive intelligence should be combined with other types of intelligence such as EQ, SQ in order to achieve more meaningful results in achieving set goals.

Triandis²¹ examined some attributes that are important to achieve CQ. The first is suspension of judgment. A culturally intelligent person does not make a judgment until information beyond the other person's ethnicity is available because personality attributes need to be taken into consideration. The second attribute is the importance attached to the situation. A person who is culturally intelligent looks for actual behaviour in different situations. Thus, he pays special attention to the situation. The third is training to overcome ethnocentrism. All people are ethnocentric, i.e., they have a strong feeling that what is normal in their culture is/or should be normal everywhere. He argues that ethnocentrism can be reduced by giving a person adequate training. According to the author, CQ requires cognitive, affective, and behavioural

¹⁷ ANG S. – VAN DYNE, L. – KOH, C. (2006): Personality correlates of the four-factor model of cultural intelligence, pp. 100-123.

¹⁸ BRISLIN, R. – WORTHELY, R. – MACNAB, B. (2006): Cultural Intelligence: Understanding Behaviours that serve People's Goals, pp. 40-55.

¹⁹ Social Intelligence.

²⁰ Emotional Intelligence.

²¹ TRIANDIS, H. C. (2006): Cultural intelligence in organizations, pp. 20-26.

training. Another attribute that will make a person culturally intelligent is tolerance of various organizational attributes. A culturally intelligent person chooses those organizations with which he is compatible and flexible enough to adapt to different organizational environments. The final attribute of the culturally intelligent person is organizational practices. A culturally intelligent person hires employees according to organizational practices. Triandis concluded that a culturally intelligent person does not make or reach a conclusion without having sufficient information. CQ can be increased by providing training to help them learn how to select an organization to avoid countercultural situations. CQ can be increased by examining both the positive and negative characteristics of one's own and others' culture.

Turner and Trompenaars²² formulated three fundamental hypotheses that can underpin the concept of cultural intelligence. The aim was to consider the critique and determine whether such a capability actually exists. The most common objection is that cultures are relative in their values and culture survives in the environment in which it is found. Culture is relative to the circumstances of the environment and at the same time has contrasting values between cultures. Each culture can reconcile its contrasting values, i.e., beliefs and facts that are completely different and can be both true and successful. A culturally intelligent person synergistically combines these contrasting values to become more productive. The authors have provided hypotheses about synergy to overcome this objection. The complementarity hypothesis states that the study of culture is a step backwards, so objective fact-checking is needed. Another hypothesis established to study CQ is the latency hypothesis, which states that cultures have both dominant and latent values that complement each other. Beneath the surface of a culture we find a subculture in which the latent values are found. Latent values are covert beneath the surface. CQ can be increased by taking latent values into account and allowing them to surface and qualify the dominant values. In conclusion, the CQ must rely on these three hypotheses.

Crowne²³ examined the impact of cultural exposure on CQ, as well as developing an understanding of how depth of exposure affects a person's CQ. The study examined the CQ of people with any type of exposure abroad, including work, education, vacation, or other experiences, and people who had none of these experiences. Data were collected from 140 people, which included employees and students. Results showed that participants who had experience, education, and employment abroad showed higher levels of metacognitive CQ. Education abroad also produced higher levels of cognitive, motivational, and behavioural CQ. The author investigated whether some non-expositional variables influence the components of CQ. The only aspect that was affected by any of the non-exposure variables was behavioural CQ. Metacognitive CQ tended to be higher for those who visited more countries for employment and was also higher for those who were US citizens. Cognitive CQ and behavioural CQ were higher for those who visited more foreign countries for employment and education. Motivational CQ provided different results. It was higher for individuals who visited multiple countries for vacation and other purposes. Behavioural CQ was also higher for individuals who were currently employed. Crowne concluded that cultural intelligence skills are useful not only for those who travel abroad, but also for any individual in the workplace. Those who had been abroad for employment and education were found to have higher levels of CQ. Those individuals who visited multiple countries for employment and education had higher levels of CQ. On the other hand, the number of countries that an individual visited for vacation or other purposes did not affect the overall level of CQ.²⁴

²² TURNER, C. H. – TROMPENAARS, F. (2006): Cultural Intelligence: Is Such a Capacity Credible?, pp. 56-63.

²³ CROWNE, K. A. (2008): What leads to cultural intelligence?, pp. 391-399.

²⁴ Ibid.

Karma and Vedina²⁵ believed that it is important for managers to manage the ever-increasing diversity of the workforce in order to work in multicultural teams or organizations. The researchers stated that diversity needs to be managed in order for organizations to gain an advantage in today's interconnected world. The goal was to integrate conceptualizations of workforce diversity and cultural intelligence into a single model for future estimates of their impact on organizational performance. They proposed that organizational performance depends on the ability of organizational members to recognize cultural differences, be able to confront them, and then act on that information, in other words, they should be culturally intelligent. The researchers stated that diversity is a characteristic of a social grouping that reflects the degree to which there are objective or subjective differences among people in the group. Different experiences and perspectives lead members of organizations to approach problems and make decisions based on different information, from different perspectives, and with different attitudes. Therefore, teams composed of people with diverse backgrounds and characteristics are expected to produce a wider range of ideas, alternatives and solutions, and thus achieve better results. The authors further found that a mix of cultural values would be extremely useful in supporting the success of new product development and that complementary values are best suited to the innovation process. The effects of different types of diversity can be both positive and negative. Motivational dimensions influence cultural adaptation, which can further influence behaviour. Overall, openness to experience facilitates the process. Openness is not only a personality trait but also a cultural value. It consists of stimulating and self-directing types of values. If these values are encouraged in a particular culture, the individual is more open to change and new experiences. Researchers have concluded that diversity as an organizational value, if embraced by organizational members, can serve as an important means of success, and if people are recruited based on CQ-related characteristics, then the entire organization can benefit.²⁶

Conclusion

Cultural intelligence is a person's ability to act effectively in a situation that is characterized by cultural diversity. With the advent of globalization, organizations need culturally intelligent managers and employees because they can easily adapt in a culturally different situation. Organisations today consider 'culturally intelligent' employees as a source of competitive advantage. Individuals who are culturally intelligent are better able to adapt in an intercultural situation, which leads to an increase in their performance. Low cultural intelligence leads to stress and unnecessary conflicts. Therefore, organizations need culturally intelligent employees to cope with the challenges of different cultures.

Unprecedented growth and fierce competition require the need to acquire a set of unique competencies, especially in terms of cultural intelligence of leaders and teams to achieve performance and gain momentum. This paper has attempted to bring to light the current research conducted by various experts in the field of intercultural communication. We believe to have accentuated the importance of intercultural intelligent and its relevance in today's world. As we mentioned above, a person's CQ can be enhanced by experience, practice and a positive approach to lifelong learning. Therefore, students need to be provided with the right training to be able to deal effectively with the challenges of working in a multicultural team or working abroad. Based on well-designed instruction and matching the needs of students through effective teaching, performance, adaptability and effectiveness in future occupations can be improved. We firmly believe that educating students in the intercultural field is becoming increasingly important as the world becomes more interconnected. Knowledge of intercultural

²⁵ KARMA, K. – VEDINA, R. (2009): Cultural intelligence as a prism between workforce diversity and performance in a modern organisation, pp. 527-542.

²⁶ Ibid.

communication not only makes us better workers but also citizens who can respond promptly and correctly to opportunities and various situations (pitfalls) that take place in the international field.

References:

1. ANG, S. et al. (2007): Cultural intelligence: Its measurement and effects on cultural judgment and decision making cultural adaptation and task performance. In: *Management and Organization Review*, Vol. 3, No. 3, pp. 335-371.
2. ANG, S. – VAN DYNE, L. – KOH, C. (2006): Personality correlates of the four-factor model of cultural intelligence. In: *Group Organization Management*, Vol. 31, No. 1, pp. 100-123.
3. BENČIKOVÁ, D. – MALÁ, D. (2018): *Communication across cultures for future managers*. Banská Bystrica: Belianum, 2018. 243 s. ISBN 978-80-557-1567-7.
4. BRISLIN, R. – WORTHELY, R. – MACNAB, B. (2006). Cultural Intelligence: Understanding Behaviours that serve Peoples Goals. In: *Group and Organisation Management*, 2006, Vol. 31, No. 1, pp. 40-55.
5. CROWNE, K. A. (2008): What leads to cultural intelligence? In: *Business Horizon*, 2008, Vol. 51, No. 5, pp. 391-399.
6. EARLEY, P. C. – ANG, S. (2003): *Cultural Intelligence: Individual Interactions across Cultures*. (1st ed.). Palo Alto, CA: Stanford University Press, 2003. 400 pp. ISBN 9780804743129.
7. EARLEY, P. C. – PETERSON, R. S. (2004). The elusive cultural chameleon: Cultural intelligence as a new approach to intercultural training for the global manager. In: *Academy of Management Learning and Education*, 2004, Vol. 3, No. 1, pp. 100-115.
8. FELVER, J. C. et al. (2013): Mindfulness in school psychology: applications for intervention and professional practice. In: *Psychology in the Schools*, 2013, Vol. 50, No. 6, pp. 531-547.
9. GARDNER, H. (1995): "Multiple intelligences" as a catalyst. In: *English Journal*, 2015, pp. 16-18.
10. JYOTI, J. – KOUR, S. (2015): Assessing the cultural intelligence and task performance equation: Mediating role of cultural adjustment. In: *Cross Cultural Management*, 2015, Vol. 22, No. 2, pp. 236-258.
11. KARMA, K. – VEDINA, R. (2009): Cultural intelligence as a prism between workforce diversity and performance in a modern organisation. In: *Review of International Comparative Management*, 2009, Vol. 10, No. 3, pp. 527-542.
12. KOZÁR, P. (2021): *Influence of German cultural environment on intercultural communication (Dissertation proposal)*, 2021. 18 pp.
13. PETERSONS, B. (2004): *Cultural intelligence: A guide to working with people from other cultures*. USA: Intercultural Press, 2004. ISBN: 1-931930-00-7.
14. TRIADNID, H. C. (2006): Cultural intelligence in organizations. In: *Group Organization Management*, 2006, Vol. 31, No. 1, pp. 20-26.
15. TURNER, C. H. – TROMPENENAARS, F. (2006): Cultural Intelligence: Is Such a Capacity Credible? In: *Group Organization Management*, Vol. 31, No. 1, pp. 56-63.

Contact:

PhDr. Patrik Kozár

Faculty of International Relations
University of Economics in Bratislava
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovak Republic
e-mail: patrik.kozar@euba.sk

SPOLOČENSKÁ A SOCIÁLNA ZODPOVEDNOSŤ FIRIEM VO VYBRANÝCH TNK AKO JEDEN Z UKAZOVATEĽOV ICH KORPORÁTNEJ IDENTITY

CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN SELECTED TNS AS ONE OF THE INDICATORS OF THEIR CORPORATE IDENTITY

Sonia Krajčík Danišová

Faculty of Applied Languages, University of Economics in Bratislava, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovak Republic, e-mail: sonia.krajcik.danisova@euba.sk

Abstrakt: Aktivity spadajúce do kategórie spoločenskej a sociálnej zodpovednosti firiem (CSR) sú jedným z mnohých ukazovateľov korporátnej identity firiem, konkrétne korporátneho imidžu a korporátnej kultúry. Cieľom príspevku bolo zanalyzovať takéto aktivity dvoch nemeckých spoločností Lidl a Wilo na slovenskom trhu. V prieskume bola použitá metóda interview so zástupcami oboch spoločností na Slovensku a analýza webových stránok slovenských dcérskych spoločností. Porovnaním týchto aktivít v nemeckých materských spoločnostiach s ich slovenskými dcérskymi spoločnosťami bolo zistené, aktivitám CSR sa na Slovensku v porovnaní s Nemeckom, UK či USA ešte stále nevenuje rovnako veľká pozornosť. To negatívne vplyva na budovanie pozitívneho korporátneho imidžu, či už tieto firmy patria na trhu k lídrom, alebo majú niekoľko silných konkurentov.

Kľúčové slová: Korporátne identity, korporátne kultúra, korporátne komunikácia, korporátne imidž, spoločenská a sociálna zodpovednosť firiem (podľa angl. CSR), transnacionálna korporácia (TNK)

JEL: J53, M14, M31

Abstract: Activities falling into the category of corporate social responsibility (CSR) are one of the many indicators of corporate identity, specifically corporate image and corporate culture. The aim of the paper was to analyze such activities of two German companies Lidl and Wilo on the Slovak market. The survey used the method of interviews with representatives of both companies in Slovakia and an analysis of the websites of Slovak subsidiaries. By comparing these activities in German parent companies with their Slovak subsidiaries, it was found that CSR activities in Slovakia are still not given as much attention compared to Germany, the UK or the USA. This has a negative effect on building a positive corporate image, whether these companies are market leaders or have several strong competitors.

Keywords: Corporate identity, corporate culture, corporate communication, corporate image, corporate social responsibility (CSR), transnational corporation (TNC)

JEL: J53, M14, M31

Úvod

Za posledných desať rokov bolo svetové podnikateľské prostredie ovplyvnené nielen hospodárskou krízou z roku 2007, ale i migračnou krízou a korona-krízou. Toto obdobie je tiež charakteristické dlhodobým procesom globalizácie, ako i turbulentnými výkyvmi na akciových trhoch a inými neustálymi zmenami, čo spôsobilo striedavo pozitívny i negatívny ekonomický vývoj. Keďže *korporátne identity* (z angl. *Corporate Identity* – CI) predstavuje pre firmy strategický nástroj ich budovania, musí teda predstavovať špecifické vlastnosti, schopnosti,

prednosti až osobnosť firmy. Prostredie ovplyvňuje, formuje a spôsobuje zmeny v stratégiách všetkých trhových subjektov.

Fenomén sociálnej a spoločenskej zodpovednosti firiem sa na slovenskom trhu začal objavovať spolu s príchodom zahraničných firiem a aj v etických kódexoch transnacionálnych korporácií (ďalej iba TNK) pôsobiacich na Slovensku sa často spomína pod jej pôvodným anglickým názvom – t. j. Corporate Social Responsibility (CSR). Definovaná je veľmi široko a rôznorodo a v rámci CI tiež spadá pod korporátny imidž (CIm), resp. pod korporátnu/firemnú kultúru (CC). Slovenský termín nie je rigidne ustálený a v rôznych odborných textoch je preto možné stretnúť sa s niekoľkými ďalšími ekvivalentami, ako napr. aj spoločensky zodpovedné podnikanie (SZP).

Hlavnou príčinou vzniku myšlienky spoločensky zodpovedného podnikania bola otázka, ako dobre podnikat', resp. tak, aby z procesu výsledkov mal prospech čo najširší okruh ľudí. Cieľom výskumu bolo zanalyzovať aktivity sociálnej a spoločenskej zodpovednosti firiem (CSR) v dvoch nemeckých TNK – Lidl a Wilo. V prieskume boli použité metódy interview so zástupcami oboch spoločností na Slovensku, ako aj analýza webových stránok a výročných správ oboch slovenských dcérskych spoločností. Webové stránky nás zaujímali viac preto, že sme chceli zistiť, či spoločnosti vedome používajú aktivity CSR na budovanie svojho CIm a CI.

1 Teoretické vymedzenie a význam budovania korporátnej identity (CI) pre úspešné postavenie firmy na trhu

Cieľom prvej kapitoly príspevku je identifikovať a charakterizovať súčasný vývoj svetového podnikateľského prostredia, zhrnúť teoretické poznatky konceptu korporátnej identity – z anglického Corporate Identity (ďalej iba CI), ako strategického nástroja, ktorý uplatňujú firmy na trhu a poukázať na dôležitosť tohto konceptu a jeho miesto v strategickom manažmente. Ďalším cieľom tejto kapitoly je identifikovať jednotlivé dimenzie CI tzv. CI mixu (Corporate Culture – CC, Corporate Communication – CCom, Corporate Network – CN, Corporate Design – CD a Corporate Image – CIm). Termín CI (ako aj všetky jeho prvky) je v slovenskej vedeckej literatúre používaný väčšinou v anglickom jazyku a jeho doslovný preklad, ktorý by bol korporátna identita, firemná identita alebo podniková identita nie je doteraz zjednotený. V článku je používaný pojem CI v anglickom jazyku – v jeho skrátenej forme CI, ako aj pojmy vzťahujúce sa na jednotlivé prvky CI – CC, CCom, CN, CD a CIm.

Podľa *Balmera* môžeme CI tiež chápať ako koordinovanú a integrovanú činnosť (t. j. stratégiu), v rámci ktorej by mala CI spĺňať kritéria viacdimezionality, multispektrálnej adresnosti a synergie. Práve jasne stanovená firemná stratégia môže zaručiť i fungujúcu firemnú komunikáciu istotu a dôveru a celkovú uniformitu v spoločnosti.¹ Podľa dvojice amerických autorov *Kimberlyho* a *Bouchikhiho* by CI firmy mala byť následne integrovaná aj do produktových, cenových, marketingových, komunikačných, distribučných stratégií firmy, aby všetky cieľové skupiny dokázali spoločnosť vnímať rovnako. Okrem podnikateľských subjektov si môžu koncepciu CI budovať aj iné subjekty trhu. (napr.: štáty, svetové organizácie, politické strany či vysoké školy), ktoré chcú jasne a zreteľne komunikovať s vonkajším aj vnútorným prostredím a strategicky tak budovať povedomie o sebe.²

CI zahŕňa všetky hmatateľné objekty a prejavy správania spoločnosti, ktorými sa firma prezentuje navonok. Podľa *Zorkóciovej* je CI prejavom osobnosti firmy, ktorý sa odráža nie len v CC ale aj v CIm. Teoreticky vymedziť pojem CI je však veľmi komplikované, pretože odborná verejnosť nie je jednotná pri špecifikácii tohto fenoménu. Je to spôsobené hlavne tým, že CI je viacdimezionálnym a interdisciplinárnym fenoménom a taký podlieha zmenám nielen

¹ HE, H.-W. – BALMER, J. M. T. (2011): A Grounded Theory of the corporate identity and corporate strategy dynamic: a corporate marketing perspective. In: *European Journal of Marketing*, Vol. 67, č. 3 – 4, s. 401-430.

² BOUCHIKHI, H. – KIMBERLY, J. R. (2008): *The Soul Of The Corporation: How To Manage The Identity Of Your Company*. New Jersey: Wharton School Publishing, 2008. 194 s., s. 5.

v priestore, ale i v čase. Podľa CI sa dá spoločnosť jasne rozpoznať a jednoznačne odlišiť od ostatných konkurentov na trhu. CI by mala zahŕňať nielen históriu, filozofiu a víziu firmy, ale aj komplexný pohľad na jej zamestnancov a etické a morálne hodnoty ktoré firma vyznáva.³

Podľa *Marwick* a *Filla* vypovedá CI o tom, čo spoločnosť je, ako funguje, aký je spôsob, akým vykonáva svoje podnikateľské aktivity a aké stratégie si prisvojí a následne implementuje do ďalších procesov. CI spoločnosti je niečo, čím sa jedna spoločnosť odlišuje od druhej⁴. *Balmer* a *Gray* poukázali na unikátne charakteristiky tzv. korporátnej osobnosti (Corporate Personality – CPe), ktoré CI odráža a ktoré sú hlboko zakorenené v správaní členov spoločnosti, ktorí pomáhajú zamestnancom plne sa stotožniť so spoločnosťou.⁵ Práve preto rozlišujeme medzi ponímaním „ako sami seba vnímame“, čo sa odráža v CI a tým, „ako by sme chceli byť inými vnímaní“, čo reprezentuje tzv. „želaná CI“. *Greyser* túto teóriu ešte doplnil o niekoľko ďalších pojmov, pričom poukázal na potrebu rozlišovať medzi zámermi, stratégiami a rôznymi aspektami CI, ktoré vytvárajú vlastnú identitu⁶. Podľa *Chuna* takúto identitu odlišujeme od identity spoločnosti, ktorá vychádza zo subjektívneho vnímania identity spoločnosti ich vlastnými akcionármi a nazývame ju „vnímaná identita“ (z angl. perceived identity). Naopak, „želaná identita“ zahŕňa nielen to, ako sa spoločnosť chce sama vnímať a prezentovať (z angl. ideal / desired identity), ale aj to, ako chce byť vnímaná inými – t. j. „želaný imidž“ (z angl. intended image). Rozlišujeme tiež medzi identitou spoločnosti a CI, s tým, že identita spoločnosti je termínom spadajúcim pod správanie spoločnosti a CI je termínom spadajúcim pod identitu na strategickej úrovni.⁷ Tieto termíny sú na pohľad zameniteľné a často preto nesprávne prekladané. *Hatch* a *Schultz* poukázali na to, že identita spoločnosti sa vzťahuje na to, čo si o svojej spoločnosti myslia jej vlastní akcionári, kým CI sa vzťahuje na to ako spoločnosť funguje na základe zdieľaných presvedčení a spoločných cieľov.⁸

V rámci CI rozlišujú *Pérez* a *Rodríguez del Bosque* nasledujúcich päť dominantných atribútov: identita ako osobnosť spoločnosti, identita ako imidž spoločnosti, identita ako vizuálny imidž, identita ako súbor spôsobov prejavu CCom a identita ako integratívny koncept.⁹ CI je tiež vnímaná ako súbor firemných zdrojov, ktoré sú charakteristické pre danú spoločnosť. *Melevar* ich sumarizuje v modeli, ktorý obsahuje 21 vnútorných faktorov zoskupených do siedmich kategórii.¹⁰

Vzájomné vzťahy, ktoré vytvárajú CI skúmali aj *Melevar* a *Karaosmanoglu* a tí prišli k záveru, že CC vychádzajúca z histórie spoločnosti, z jej zakladateľa, krajiny pôvodu, subkultúr a obsahujúca misiu, víziu a hodnoty spoločnosti, ovplyvňuje korporátnu stratégiu ako aj CB (t. j. správanie spoločnosti, manažmentu aj zamestnancov). Korporátna stratégia nasleduje korporátnu štruktúru pre štruktúru značky a organizačnú štruktúru, ktoré priamo ovplyvňujú prejavy CD (slogan, architektúra, rozmiestnenie kancelárie, webstránka, lokalita). Korporátna stratégia, CC a CB spolu vytvárajú CCom (marketing, manažment, komunikácia

³ ZORKÓCIOVÁ, O. a kol. (2007): *Corporate Identity* II. 2.vydanie. Bratislava: Ekonóm, 2007. 282 s., s. 9-10.

⁴ MARKWICK, N. – FILL, Ch. (1997): Towards a Framework for Managing Corporate Identity. In: *European Journal of Marketing*, Vol. 31, č. 5 – 6, s. 396-409.

⁵ BALMER, J. M. T. – GRAY, E. R. (2000): Corporate Identity and Corporate Communications: Creating a Competitive Advantage. In: *Industrial and Commercial Training*, Vol. 32, č. 7, s. 256-261.

⁶ BALMER, J. – GREYSER, S. (2002): *Perspectives on Identity, Image, Reputation, Corporate Branding, and Corporate-Level Marketing*. Taylor & Francis e-Library, s. 41-42.

⁷ CHUN, R. (2005): Corporate Reputation: Meaning and Measurement. In: *International Journal of Management Reviews*, Vol. 7, č. 2, s. 91-109.

⁸ HATCH, M. J. – SCHULTZ, M. (2003): Bringing The Corporation Into Corporate Branding. In: *European Journal of Marketing*, Vol. 37, č. 7 – 8, s. 1041-1064.

⁹ PÉREZ, A. – RODRÍGUEZ DEL BOSQUE, I. (2014): Customer CSR in the Banking Industry. In: *International Journal of Bank Marketing*, Emerald Group Publ. Ltd., Vol. 32, č. 3, s. 223-244.

¹⁰ MELEVAR, T. C. (2003): Determinants of the Corporate Identity Construct: A Review of the Literature, In: *Journal of Marketing Communications*, Vol. 9, s. 195-220.

v spoločnosti) ktoré spolu s CD vytvárajú CI.¹¹ Kontrast medzi CI a CC analyzujú *Reitter* a *Ramanantsoa*, ktorí poukázali na to, že symbolické produkty (čiže viditeľná časť spoločnosti) majú funkciu odkomunikovať tzv. „organizačné imaginaire“ (čiže skrytú časť spoločnosti). Tieto dve úrovne sa vzájomne dotvárajú a umožňujú pochopiť podstatu spoločnosti a jej fungovanie.¹²

Historický vývoj teoretických náhľadov na pojem a formovanie CI siaha až hlboko do 19. storočia, kedy sa CI chápala ako prejav charakteru osoby zakladateľa firmy, ktorý definoval firemnú stratégiu aj hodnoty firmy. V tomto období sa na vizuálnu stránku vôbec nedbalo a toto obdobie trvalo až do konca prvej svetovej vojny. Dvadsať až štyridsať rokov dvadsiateho storočia boli tzv. značkovo-technické, čo znamená že značka bola dôležitá len z technickej a výrobkovej sféry, a vtedajšie produkty boli prakticky kvalitatívne aj cenovo rovnocenné. Keďže v medzivojnovom období absentovali masmediálne spôsoby komunikácie, CI sa ešte nedalo komunikovať verejnosti. V šesťdesiatych až sedemdesiatych rokoch dvadsiateho storočia začala CI naberať na dôležitosť. Najdôležitejším prvkom CI bol CD, boli vyvinuté logá a tie odlišili spoločnosti od svojich konkurentov. Orientácia na zákazníka bola doplnená aj o opačný pohľad a firmy začali sledovať postoje a pocity zákazníkov voči firme. Do popredia sa dostali riadenie správania sa zamestnancov a motivačné stratégie. Do konca osemdesiatych rokov sa fenomén CI začína chápať ako strategický nástroj riadenia. S nástupom globalizácie sa v deväťdesiatych rokoch začínajú formovať veľké americké a európske TNK, ktoré začali vstupovať na rôzne trhy a do rôznych podnikateľských oblastí. Fenomén CI v tomto období získal globálne dimenzie a vďaka informatizácii a rozvoju internetu sa rozvinuli aj online CI stratégie.¹³

Ďalšie chápanie CI vychádza z jeho dichotomického rozdelenia na dve odlišné perspektívy pri definovaní jej konceptu – korporátne osobnosť (Corporate Personality – CPe) a CI mix, kde najdôležitejším elementom CI mixu spoločnosti mala byť jej vizuálna prezentácia. Dichotomické rozdelenie však najviac rezonovalo odbornou literatúrou na prelome sedemdesiatych a osemdesiatych rokov. Teoretické koncepcie pojmu CI na prelome dvadsiateho a dvadsiateho prvého storočia boli stabilné a zahŕňali fenomén CPe, CI mix, fenomén CED¹⁴ či CIm. Neschopnosť ustanoviť jednotnú definíciu CI priviedlo niektorých autorov k tomu, že namiesto presného pojmu sa začali orientovať skôr na jeho pochopenie, čo neskôr viedlo k vytvoreniu téz, ktoré analyzujú koncept CI¹⁵. *Bouchikhi* a *Kimberly* vnímajú CI ako súbor princípov podnikania, podnikových zásad, opatrení, koncepcii, ideálov a stanov, ktoré jednak definujú základné hodnoty a ciele firmy a zabezpečujú ich akceptáciu, ale určujú aj stratégie, ktoré zaručujú optimálnu cestu zo súčasného stavu do stavu želaného, a tiež priradujú zdroje aktivitám, ktoré tieto stratégie vyžadujú. Na základe takéhoto teoretického vymedzenia CI odvodili základné funkcie CI. Prvou z nich je *informačno-komunikačná funkcia*, ktorá má za cieľ dosiahnuť jednoznačnú a pozitívnu (asociáciami spojenú) známosť firmy, ako aj transparentnú (zamestnancami pochopenú a nasledovanú) koncepciu CI. Druhou funkciou CI je *funkcia vytvárania imidžu*, ktorá má za cieľ vybudovať sympatie voči firme v očiach určitých záujmových skupín. Treťou funkciou je *integračná funkcia*, ktorá má za cieľ

¹¹ MELEVAR, T. C. – KARAOSMANOGLU, E. (2006): 7 Dimensions of Corporate Identity. A Categorisation from the Practitioners' Perspectives. In: *European Journal of Marketing*, Vol. 40, č. 7 – 8, s. 846-869.

¹² REITTER R. – RAMANANTSOA, B. (1985): *Pouvoir et politique. Au-delà de la culture d'entreprise*. McGraw-Hill, Paris, s. 41.

¹³ ZORKÓCIOVÁ, O. – RATKOVSKÁ, G. (2009): Osobitosti a cieľové subjekty späté s procesom budovania Corporate Identity nefiremných subjektov. In: *Studia commercialia Bratislavensia*, 2009, roč. 2, č. 8, s. 143-162.

¹⁴ Fenomén CED – z anglického C = central, E = enduring, D = distinctiveness.

¹⁵ *Ibid*, s. 143-162.

vytvoriť synergické efekty naprieč celou firmou a poslednou je *funkcia ovplyvňovania vzťahov*.¹⁶

Ďalšou dôležitou charakteristikou CI sú jej medzinárodné dimenzie, pričom rozlišujeme *monolitnú CI* (jednotná vizuálna aj komunikačná prezentácia firmy, ako má napr. McDonald's), *delegovanú/riadenú CI* (dcérske firmy tu majú vlastný štýl identity voči materskej spoločnosti, ktorá však stojí vždy v pozadí, ako má napr. Danone) a *značková CI* (každá divízia alebo výrobok má svoju vlastnú identitu, napr. ako dôsledok fúzií už existujúcich firiem, ako je tomu napr. v spoločnosti Procter & Gamble).¹⁷ CI ďalej môžeme chápať v dvoch rovinách – ako vonkajšiu identitu (výrobky, služby, prostredie vo firme vplyvajúce na zamestnancov a komunikácia firmy s okolím) a vnútornú identitu (spôsoby riadenia firmy, kódexy správania, etické kódexy, firemné rituály).¹⁸ Na základe tejto analýzy môžeme rozdeliť celý komplex CI do jednotlivých prvkov, ktoré medzi sebou vytvárajú rôzne väzby a vzájomne sa ovplyvňujú.

Analýze aktivít spoločenskej a sociálnej zodpovednosti firiem v dvoch nemeckých spoločnostiach Lidl a Wilo predchádza stručná charakteristika oboch týchto transnacionálnych korporácií so zameraním na ich korporátnu identitu. Výber firiem bol zámerný, nakoľko sú si navzájom priamou konkurenciou a stupeň penetrácie do firmy bol pomerne vysoký, najmä vďaka externej spolupráce oboch spoločností s partnerom Bratislavská Business School (dnes súčasťou Centra celoživotného vzdelávania Ekonomickej univerzity v Bratislave, ktoré je celouniverzitným pracoviskom univerzity). Obe skúmané spoločnosti sú bližšie predstavené v nasledujúcej kapitole.

2 Základná charakteristika nemeckých spoločností Lidl a Wilo

Lidl je nemecká sieť diskontných predajní, ktorá pôsobí vo viacerých štátoch Európy a zaoberá sa predajom predovšetkým potravinárskeho a spotrebného tovaru. Svojou dynamickou expanziou sa rozrástá po celej Európe, kde je najväčším diskontným obchodným reťazcom (a na svete druhým najväčším po sieti Aldi). Na Slovensku patrí do prvej trojice najväčších obchodných reťazcov spolu s Tescom a Kauflandom, ktorý je tiež súčasťou rovnakej finančnej skupiny – Schwarz-Gruppe. Skupinu Lidl Stiftung&Co. KG oficiálne založili v roku 1973 v nemeckom meste Neckarsulm, kde sídli aj dodnes. Zakladateľ Dieter Schwarz je syn Josefa Schwarza, ktorý obchodoval s potravinami už od roku 1930. V roku 1973 kúpil Schwarz za 1,000 nemeckých mariek práva na názov Lidl, od vtedy už penzionovaného spoločníka svojho otca, Ludwiga Lidla, a otvoril prvú diskontnú predajňu v meste Ludwigshafen, ktorá mala iba troch zamestnancov a skladovala okolo 500 produktových radov. Do roku 1979 otvorili šesť ďalších predajní, čo bolo celkovo 30 predajní. V 80. rokoch 20. storočia otvorili 300 obchodných prevádzok po celom Nemecku, pričom každý obchod v priemere zamestnával sedem ľudí a skladoval okolo 900 produktových radov. Začiatkom 90. rokov 20. storočia sa už začali angažovať mimo hraníc Nemecka a otvorili predajne vo Francúzsku. V súčasnosti má reťazec Lidl viac ako 10.000 predajní v tridsiatich európskych krajinách a expanduje už aj do Ameriky.¹⁹ Na Slovensku sa skupina etablovala v roku 2004 (ako Lidl Slovenská republika, v.o.s.) otvorením svojich prvých 14 predajní (v ČR až o rok skôr) a ich počet sa do konca roka zvýšil na 39. V roku 2018 mal Lidl na Slovensku 131 predajní, ktoré sú zásobované z troch logistických centier v Seredi,²⁰ Nemšovej a Záborského pri Prešove. Do roku 2014 Lidl

¹⁶ BOUCHIKHI, H. – KIMBERLY, J. R. (2008): *The Soul Of The Corporation: How To Manage The Identity Of Your Company*. New Jersey: Wharton School Publishing, 2008. 194 s., s. 120.

¹⁷ PELSMACKER, P. De – GEUENS, M. – Van Den BERGH, J. (2010): *Marketing Communications: A European Perspective*. 4th ed. Harlow: Pearson Education Limited, 2010. xxiii, 660 s., s. 35.

¹⁸ Ibid, s. 39

¹⁹ O nás [online]. lidl.sk, [cit. 2018-12-02]. Dostupné online: <https://www.lidl.sk/sk/o-nas.htm>

²⁰ Lidl stavia v Seredi obrí sklad,..., SITA, 10. marec 2015. Online. [15] Lidl otvoril v Seredi obrí sklad, má špičkový ekologický certifikát, SITA, 29. 2. 2016

preinvestoval na Slovensku 420 miliónov €. ²¹ Spoločnosť patrí k najväčším zamestnávateľom na Slovensku, keď v septembri 2014 zamestnával 3 600²² a vo februári 2016 už 4 000²³ pracovníkov. Centrálné vedenie spoločnosti Lidl pre slovenský a český trh sídlilo najprv v Prahe. Od roku 2011 sídli slovenská centrála v Bratislave a pracuje v nej viac ako 190 zamestnancov v oblastiach ako je predaj, nákup, administratíva, logistika, centrálna služba a expanzia.

Nemecká spoločnosť Wilo Group je jedným z popredných svetových výrobcov čerpadiel a systémov čerpania na zásobovanie vodou a pre klimatizácie. Wilo je časťou firmy WILO – SALMSON Group a vedenie spoločnosti Wilo je v nemeckom Dortmunde, kde bola v roku 1872 založená. V roku 1928 uviedla firma na trh vykurovacie obehové čerpadlá. Vstup nového segmentu na slovenský trh umožnil koncern WILO AG (Dortmund), ktorý 1. 1. 2003 prevzal spoločnosť EMU (Unterwasserpumpen Hof/Saale) za účelom posilnenia pozície na svetovom trhu v oblasti čerpacej techniky. Firma WILO Slovakia, s.r.o., Bratislava, sa od 1. 4. 2003 stala výhradným dovozcom a distribútorom produktov svetového výrobcu čerpadiel a strojných zariadení pre komunálne a priemyselné zásobovanie v SR, ktorým je nemecká spoločnosť EMU. Produkty WILO a EMU sa dopĺňajú, a to bez toho, aby si vzájomne konkurovali.

3 Metodológia výskumu a stručná charakteristika respondentov

Článok nadväzuje na výskum z rokov 2017 až 2018. Vzorku respondentov predstavovalo všetkých 14 zamestnancov – manažérov (7 žien a 7 mužov) spoločnosti WILO Slovakia, s.r.o a jej českej pobočky v Prahe a 28 zamestnancov (16 žien a 12 mužov) spoločnosti Lidl, z ktorých 4 boli manažéri. Celkový počet respondentov bolo teda 42 a návratnosť dotazníkov bola 60,8 %. Pri vyhodnocovaní odpovedí respondentov, jednak prostredníctvom osobných rozhovorov, ako aj prostredníctvom dotazníkov vyhotovených v programe MS Excel, boli použité štatistické metódy. Samotný zber primárnych údajov sa vykonal prostredníctvom metódy dopytovania, pričom boli využité uzavreté aj otvorené otázky. Respondentov možno rozdeliť do dvoch hlavných skupín.

Prvú skupinu respondentov tvorili priamo slovenskí i zahraniční zamestnanci skúmaných firiem (dcérskych spoločností vybraných TNK Wilo a Lidl), ktorí vedú identifikovať strategické rozhodnutia týchto firiem v oblasti marketingových stratégií a títo boli dopytovaní v slovenskom alebo v anglickom jazyku prostredníctvom interview (osobných rozhovorov nahrávaných na diktafón pre účely ďalšieho spracovania). Zrealizovaný výskum poukazuje na vnútorný rozmer korporátnej kultúry. Pre získanie podkladov pre analýzu externého rozmeru korporátnej kultúry by bolo nevyhnutné získať vyjadrenie podstatne rozsiahlejšej skupiny respondentov, predovšetkým spotrebiteľov a zákazníkov, čo nebolo predmetom nášho výskumu, avšak by mohlo byť vhodným podnetom pre ďalšie skúmanie v budúcnosti. Ďalšia skupina respondentov bola oslovená prostredníctvom internetového dotazníka rozoslaného prostredníctvom Internetu v Excel súbore, kde bola uvedená odpovedná e-mailová adresa. Výskum prostredníctvom osobných interview bol realizovaný v období september 2017 až február 2018 a dotazníkový prieskum až od novembra 2017 do marca 2018, kedy bol príjem dotazníkov na e-mailovú adresu ukončený.

Analýza výročných správ a webových stránok nemeckých materských firiem, ako aj ich slovenských dcérskych firiem, bola dôležitou časťou výskumu najmä z toho dôvodu, že sme chceli poukázať na priamu súvislosť medzi aktivitami CSR a snahou budovania si pozitívneho CIu v povedomí zamestnancov, zákazníkov a spotrebiteľov. Trend CSR aktivít na Slovensku

²¹ SEDLÁK, J.: Lidl súperí o prvenstvo s Tescom, Pravda, 5. 9. 2014

²² Lidl Slovenská republika sa chce aj naďalej rozvíjať, 4. 9. 2014

²³ Výročná správa spoločnosti Lidl Slovenská republika, v.o.s. za obchodný rok 2016. DOI: <https://finstat.sk/35793783/zavierka>

sa stále viac a viac dostáva do povedomia verejnosti, no stále tieto aktivity a ich „marketing“ na slovenských webstránkach markantne zaostáva za tými domácimi – nemeckými. Zaujímavých poznatkom je tiež skutočnosť, že v období 2019 – 2022 sa aktivity CSR čiastočne utlmili, či už kvôli korona kríze, alebo ako dôsledok úsporných opatrení. Nové aktivity za toto obdobie sme taktiež nezaznamenali, no situáciu priebežne monitorujeme a výskum každoročne aktualizujeme.

4 Vplyv spoločenskej a sociálnej zodpovednosti firiem v nemeckých spoločnostiach Lidl a Wilo na ich korporátny imidž

Corporate Social Responsibility (CSR) je v preklade Spoločenská a sociálna zodpovednosť firiem a v rámci CI je spravidla zaradovaná pod CIm, resp. pod CC. Je to pomerne nový prístup, ktorý vznikol v polovici minulého storočia. Metóda vychádza z toho, že úspech firmy závisí na etických postojoch medzi zamestnancami a zamestnávateľmi. Existuje viacero slovenských prekladov, najčastejšie je možné stretnúť sa so slovným spojením „spoločenská zodpovednosť firmy“. Jedna z prvých definícií filozofie spoločenskej zodpovednosti znie: „Zväzok podnikateľov usilovať sa o také stratégie, robiť také rozhodnutia alebo vykonávať také aktivity, ktoré sú žiaduce z pohľadu cieľov a hodnôt našej spoločnosti“. Európska únia tento pojem chápe nasledovne: „Dobrovoľné úsilie firiem, ktoré presahuje bežný rámec dodržiavania právnych predpisov. Ide o dosahovanie sociálnych a environmentálnych cieľov v rámci každodenných činností firmy.“²⁴

Základné princípy konceptu spoločenskej zodpovednosti sú dané sociálnou etikou. Sociálna etika tak postuluje tri základné princípy, ktoré orientujú a koordinujú sociálne rokovania. Tieto princípy nemožno chápať izolovane, pretože spolu vnútorne súvisia. Sú nimi princípy solidarity, subsidiarity a všeobecného blaha.²⁵

Princíp solidarity upravuje vzájomný pomer medzi jednotlivými členmi spoločnosti, a to tým spôsobom, že každý jednotlivec je spoluzodpovedný za blaho spoločnosti - všetci sme na jednej lodi – jeden za všetkých, všetci za jedného. Skupinová solidarita je dôležitá, ale je to len jedna strana mince, vzťahuje sa len na jeden čiastkový aspekt. Pri jej rešpektovaní musí človek nemyslieť na seba a smerovať k blahu všetkých.²⁶

Princíp subsidiarity usporadúva vzťah spoločenského celku k jednotlivcovi alebo k jednotlivým spoločenským skupinám. Princíp obsahuje dve úrovne: 1. úroveň vlastnej pomoci (svojpomoci). To znamená právo a povinnosť jednotlivcej osoby a menšieho spoločenstva samostatne zodpovedať za svoju činnosť. 2. úroveň - právo a povinnosť väčšieho spoločenstva (v konečnom dôsledku štátu) poskytovať pomoc tam, kde nedostačuje svojpomoc.

Princíp spoločného dobra vychádza z premisy, že všeobecné blaho je súhrn podmienok spoločenského života, prostredníctvom ktorých môžu ľudia ľahšie dosiahnuť svojej dokonalosti. Pri tom záleží na zachovaní práva povinností ľudskej osoby. Tento princíp obsahuje ako hodnotový rozmer (práva a povinnosti jednotlivca), taktiež inštitucionálny rozmer (súhrn podmienok), ktorým je legitimizovaný, ale tiež obmedzovaný sociálny štát.²⁷

Spoločenská a sociálna zodpovednosť (CSR) spoločnosti Lidl má obrovský rozmer. Manažment firmy si je uvedomuje zodpovednosť a práve preto sa zasadzuje za zlepšenia a inovácie v piatich základných oblastiach – jednoduchosti a orientácie na zákazníka so zodpovedným prístupom k zamestnancom, zákazníkom, životnému prostrediu, spoločnosti i dodávateľom (a úspech spoločnosti závisí od úspešného zosúladenia týchto základných princípov). Konkrétne kroky realizuje v spolupráci s externými partnermi (zákazníci,

²⁴ BOWEN, H. R. (1953): *Social responsibilities of the businessman*. New York: Harper, s. 66.

²⁵ HREHOVÁ, H. (2005): *Etika – sociálne vzťahy – spoločnosť*. Bratislava: VEDA, 2005. 337 s., s. 288.

²⁶ DURKHEIM, É. (2004): *Společenská dělba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2004. 376 s., s. 112-113.

²⁷ RAWLS, J. (1995): *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995. 361 s., s.89.

dodávateľia) a kolegami (výsadba stromčekov, firemné dobrovoľníctvo, možnosť rozhodnúť o lokálnych projektoch). Túto mimoriadne komplexnú tému si bližšie rozoberieme v nasledujúcej časti dizertačnej práce.

Lidl ako spoločnosť s medzinárodnou pôsobnosťou si je vedomá toho, že stojí v strede verejnej pozornosti, a práve preto rešpektuje rozmanitosť kultúr a uznáva rozdielnosť ich hodnôt a tradícií. Spoločnosť Lidl preto zhrnula svoju filozofiu spoločenskej zodpovednosti do niekoľkých firemných zásad jednaní:

- Spokojnosť zákazníkov ovplyvňuje naše konanie.
- Našu pozíciu na trhu určuje optimálny pomer výkonu a ceny.
- Vďaka expanzii a neustálemu zlepšovaniu našich predajní rastieme stále ďalej.
- Ako rozvetvená spoločnosť pracujeme systematicky.
- Zárukou úspechu sú krátke rozhodovacie procesy a jednoduché pracovné postupy.
- Dodržiavame platné zákony a interné smernice.
- Pri každodennej práci preberáme ekonomickú, spoločenskú a ekologickú zodpovednosť.
- V spoločnosti je základným pravidlom čestný prístup ku každému.
- Navzájom sa podporujeme a rešpektujeme.
- Dohody sú dodržiavané v dôvernej atmosfére.
- Pochváliť, prejaviť uznanie, ale i umenie prijať kritiku, je súčasťou našej každodennej práce.
- Obklopujeme sa „silnými zamestnancami“ – tým je v každej oblasti zaistená zastupiteľnosť.

Spoločnosť Lidl SK si ako dcérska spoločnosť osvojila tieto zásady a pri každodennej práci preberá ekonomickú, spoločenskú a ekologickú zodpovednosť. Neustále sa snaží pristupovať zodpovedne k ľuďom a k prírode, priebežne sa zasadzuje za zlepšenie ochrany životného prostredia a klímy. Dôkazom toho sú nielen jej aktivity na rôznych úrovniach, ale i firemné motto „Na ceste k lepšiemu zajtrajšku“, ktoré sa snaží naplňať. Spoločnosť Lidl SK má zato, že je to aj ich zodpovednosťou, aký svet zanecháme ďalším generáciám a nie je jej ľahostajné, v akom svete žijeme a v akom budú žiť budúce generácie. Prostredníctvom rozličných projektov sa snažia zmeniť myslenie ľudí a šíriť povedomie o potrebe pomáhať.²⁸ Spoločnosť dokonca obstála v rozsiahlom environmentálnom audite oprávnenej organizácie ENVI-PAK a stala sa v poradí siedmym subjektom v SR, ktorý získal certifikát pre zodpovedné organizácie (tá ho udelila v rámci medzinárodného projektu „Zodpovedná spoločnosť“, ktorého autorom je oprávnená organizácia ENVI-PAK. „Spoločnosť Lidl na základe dosiahnutého hodnotenia v environmentálnom audite potvrdila správnosť nastavenia procesov jednak v oblasti triedenia a zhodnocovania odpadov a vysokú úroveň svojej environmentálnej zodpovednosti. Lidl sa dlhšie profiluje ako environmentálne zodpovedná organizácia aj prostredníctvom viacerých inšpiratívnych a užitočných environmentálnych projektov pre školy,“ uviedla pani Jana Gemeranová z ENVI-PAK. Audit potvrdil, že spoločnosť Lidl tiež aktívne prispieva k ochrane životného prostredia a zvyšovaniu environmentálneho povedomia.²⁹

Spoločnosť Lidl SK, v.o.s. podporila vytvorenie publikácie „Sochárske diela na území Bratislavy (1945 – 2012)“. Keďže až do roku 2012 neexistoval žiaden ucelený súpis moderných sochárskych diel nachádzajúcich sa vo verejnom priestore hlavného mesta. Súpis sochárskych diel umiestnených vo verejnom priestore hlavného mesta je dôležitým krokom k ochrane

²⁸ Oficiálna slovenská webstránka spoločnosti LIDL. Dostupné na internete: <https://www.lidl.sk/sk/spolocenskazodpovednost.htm>

²⁹ Oficiálna slovenská webstránka spoločnosti LIDL. Dostupné na internete: <https://www.lidl.sk/sk/spolocnost.htm>

kultúrno-historických pamiatok v Bratislave. Cieľom tohto projektu je zabrániť poškodeniu umeleckých diel, ktoré doteraz nebolo možné dohľadať v žiadnom dostupnom katalógu. Na príprave súpisu sochárskych diel umiestnených v katastrálnych územiach všetkých mestských častí Bratislavy pracovali teoretici umenia zo združenia Resculpture.sk pri Slovenskej výtvarnej únii a garantom diela je akademický sochár prof. Jozef Jankovič.

V oblasti životného prostredia konajú tiež mimoriadne zodpovedne, nakoľko ich dôraz na kvalitu a efektívnosť je možné dlhodobo naplňať len v súlade s trvalo udržateľným rozvojom. Spoločnosť nielen aktívne prispieva k obnove ŽP sadením stromčekov v Tatrách, ale aj podporuje recykláciu – všetky propagačné materiály tlačí na recyklovaný papier (tzv. Ecolabel). Ročne tak zrecyklujú tisíce ton papiera a stovky ton plastov. Zapájajú sa tiež do systému zberu, zhodnocovania a recyklácie odpadov z obalov (ENVI-PAK), čím znižujú emisie skleníkových plynov a o týchto aktivitách informujú aj svojich zákazníkov, čím ich nepriamo environmentálne vzdelávajú. Spoločnosť Lidl tiež znižuje objem obalov výrobkov a na ŽP berie ohľad aj pri výstavbe svojich budov (napr. certifikácia a technológie v LC Sereď a nových predajniach). Spoliehajú sa na „zelenú energiu“ – až 93 % z celkovej ročnej spotreby spoločnosti Lidl pochádza z vodných elektrární, inštalujú tiež fotovoltaičné panely, nabíjacie e-stanice v LC Sereď a na nových predajniach.

V oblasti CSR a CH je spoločnosť Lidl spomedzi našich šiestich TNK na popredných miestach a ich rôznorodé projekty dosahujú v praxi dlhodobo pozitívne výsledky. Projekty sa prioritne orientujú na deti a mládež a ich zdravý životný štýl (detské ihriská, zdravé recepty), vzdelávanie, prevenciu (dopravná výchova, prvá pomoc, Ekohra), či skvalitňovanie zdravotnej starostlivosti (prístroje pre novorodencov, spolupráca s nemocnicami). Projekty Lidl sa tiež orientujú na lokálne záujmy (podpora kultúrnych podujatí) a na pomoc deťom z detských domovov (spolupráca s NO Úsmev ako dar a relácia RTVS Strom želaní).

CSR aktivity orientované na zákazníka sa prejavujú neustálym zvyšovaním kvality ich produktov (vysoký podiel pôvodnej suroviny, znížený obsah soli či cukru), dbaním o dobré životné podmienky chovných zvierat (vajcia z podstielkového chovu), zasadzovaním sa za zodpovedný proces výroby rozširovaním sortimentu výrobkov s certifikovaným pôvodom (sociálne i ekologické certifikáty ako MSC, UTZ, BIO, Fairtrade, FSC, Dolphin Safe, Rainforest Alliance, AISE, Dôvera k textíliám, Cyclafill a ďalšie), či rozširovaním sortimentu pre ľudí s rôznymi potravinovými intoleranciami (sortiment v kategóriách Laktosefrei alebo Glutenfrei) a preferenciami (vegánske produkty).

CSR aktivity orientované na dodávateľa sa prejavujú hlavne striktným dodržiavaním kvalitatívnych štandardov, ktoré vedú k pevným obchodným vzťahom. Spoločnosť Lidl bola jedno zo spoločností, ktoré iniciovali vznik SCI na európskej i domácej úrovni a sú tiež súčasťou únievej BSCI. Uprednostňujú slovenských potravinových dodávateľov a umožňujú im expandovať do iných krajín, no pomáhajú rozvíjať sa.

Aktivity CSR orientované na zamestnancov sú založené na presvedčení, že motivovaní ľudia a dobré pracovné prostredie sú hlavnými predpokladmi úspechu a dobrých výsledkov. Spoločnosť Lidl sa zasadzuje za dodržiavanie princípov tzv. Work-Life-Balance, čo znamená optimalizovanie, harmonizovanie, vyvažovanie, zladzovanie priorít životného štýlu či osobného a pracovného života zamestnancov spoločnosti. Podporujú nielen vertikálnu a horizontálnu, ale i medzinárodnú mobilitu a voľné pracovné pozície obsadzujú primárne z vlastných radov.

Za všetky projekty Lidl v oblasti CSR spomenieme iba niektoré. Projekt Ekohra – Myslite EkoLogicky je zacielený na školopovinné deti a má ich viesť k ekologickejšiemu zmýšľaniu. V spolupráci s Ministerstvom školstva SR mali žiaci zbierať plastové fľaše od nápojov, pričom školy následne odovzdávali PET obaly prostredníctvom automatov na výkup vratných obalov do Lidl predajní. Sedem najúspešnejších škôl z celého SR odmenili hodnotnými cenami za celkovo 210 000 eur. Len za jeden mesiac sa vyzbieralo 7 650 000

plastových fliaš a školáci vyčistili od plastových fliaš blízky les, jazierko či okolie vodnej nádrže. Úspech projektu z roku 2014 podnietil jeho opakovanie aj v ďalších rokoch.

Ďalším úspešným projektom spoločnosti Lidl bol projekt Dobré rozprávky. Zákazníci si za minimálne 20-eurový nákup môžu za 1€, zakúpiť jedno rozprávkové CD a tým sa do projektu zapojiť. Špičkové vybavenie za viac ako 19 000 eur je určené na liečbu vážne chorých detí a získalo ho 53 novorodeneckých pracovísk vo všetkých nemocniciach, ktoré na Slovensku umožňujú bezplatný pôrod. Za tri roky takto získali slovenské nemocnice prístroje v hodnote takmer 2,5 milióna eur.

CSR projekty orientované na komunity, kde má spoločnosť Lidl svoje predajne a kde ich výstavbou nepriaznivo zasiahli do životného prostredia, sú dominujúce. Projekt Saguario mal podnieť základné a stredné školy v zbere vrchnáčikov z fliaš vôd Saguario. Žiaci spoločne vyzbierali 350 000 vrchnáčikov s celkovou váhou 700 kg. Spoločnosť Lidl ich následne nechala zrecyklovať a z výslednej hmoty vyrobiť plastové profily na 28 lavičiek, ktoré sa nachádzajú v bratislavskom Ružinove. Ich oficiálne odovzdanie do užívania bolo spojené s burzou kníh.

Projekt Voda pre stromy sa tiež spája s vodou značky Saguario (tentokrát však s jej predajom) a bola bezprostrednou reakciou spoločnosti Lidl na veternú smršť, ktorá sa v roku 2004 prehnala Tatrami a zdevastovala ich značnú časť. Od roku 2012 vysadila spoločnosť Lidl v Tatrách 500 000 stromčekov, ktoré rastú na ploche približne 200 hektárov (rozloha takmer 300 futbalových ihrísk) a v budúcnosti by mohol poskytnúť kyslík pre asi 26 000 ľudí.

Ako sme už skôr spomínali, spoločnosť Lidl je orientovaná na lokálne záujmy a preto pri príležitosti otvorenia novej či zmodernizovanej predajne podporia školy v bezprostrednej blízkosti takejto predajne (za každý nákup nad 10€ v prvý deň predaja venujú 1€). Školám venujú športové a vzdelávacie vybavenie podľa ich vlastného výberu či interaktívne tabule, pričom tieto pomôcky pomáhajú zlepšiť školské i mimoškolské aktivity žiakov. Školám je venovaný i projekt s názvom Kamil a Emil, ktorý sa v niekoľkých cykloch venuje dopravnej výchove a osvete prvej pomoci prostredníctvom knižných publikácií.

Nemecká spoločnosť Wilo, ako globálny poskytovateľ pre technické zariadenie budov, vodné hospodárstvo a priemysel, vníma aktivity CSR nielen ako zodpovednosť voči svojim zákazníkom a spoločnosti krajiny, v ktorej sídli, ale aj voči verejnému blahu a životnému prostrediu. Za hlavnú podmienku úspešného rozvoja podnikania vnímajú zodpovedné konanie a spoločenské nasadenie. Aktivity CSR pre nich znamenajú nielen poskytovanie darov a sponzorovanie, ale najmä udržateľné vedenie podniku: férové obchodné praktiky, personálna politika zameraná na svojich spolupracovníkov v interkultúrnom kontexte, šetrné používanie prírodných zdrojov, ochrana klímy a životného prostredia, nasadenie na mieste a zodpovednosť v rámci dodávateľského reťazca. Firma preto na dosiahnutie udržateľného úspechu koná nielen globálne, ale aj lokálne a preto sa vždy optimálne zapojí do regionálnej spoločnosti a aby ju verejnosť na danom mieste vnímala pozitívne. Zapájajú sa aj do množstva národných aj medzinárodných CSR programov v oblasti kultúry, vzdelávania a rozvojovej pomoci v bezprostrednom okolí ich pobočiek. Niektoré z týchto programov si spomenieme detailnejšie.

Projekt Burkarda Freitagova „Studne pre Masajov“ mal za úlohu vyriešiť problém s nedostatkom vody v severnej Tanzánii a uľahčiť tak život približne 2 000 obyvateľom dediny Loltepes (asi 15 km južne od hlavného mesta provincie Arusha). Spoločnosť Wilo darovala niekoľko čerpadiel a studne, v ktorých sú čerpadlá použité, zabezpečujú zásobovanie vodou v okruhu približne 30 kilometrov okolo dediny. Miesta na odber vody, ktoré vďaka projektu vznikli, sú veľkou pomocou pre obyvateľov tejto dediny. V dedine Loltepes odvtedy vznikla dokonca škola a škôlka.

V roku 2008 dcérska spoločnosť Wilo China zorganizovala zbierku na opätovnú výstavbu základnej školy Shikeng v okrese Yangxin v čínskej provincii Chu-Pei, ktorá už nespĺňala základné technické normy, bola kategorizovaná ako nebezpečná a novostavbu museli zbúrať. Zamestnanci vyzbierali dary v hodnote 170 000 CNY a spoločnosť Wilo China k tomu

pridala ďalších 50 000 CNY. Celkom teda bolo k dispozícii 220 000 CNY, čo je približne 23 500 EUR. V spolupráci so školským úradom v Yangxine bola suma 200 000 CNY použitá na výstavbu základnej školy a zvyšných 20 000 CNY sa použilo na výstavbu knižnice v inej základnej škole. Dnes sa škola volá Shikeng–Wilo–Hope a na znak vďaka boli do steny vedľa školskej brány vytesané mená všetkých darcov, ako aj logo spoločnosti Wilo Gruppe.

Spoločnosť Wilo sa v rámci CI prezentuje ako firma, ktorá za úspechom podnikania vidí motiváciu, pracovitosť, tímovú hru a efektívnosť, a preto sú ich CSR aktivity mimoriadne úzko prepojené s výkonovým športom. Okrem sociálnych aktivít sa celosvetovo zameriavajú aj na cieľnú propagáciu a podporu vybraných športových udalostí. Futbalový tím Borussia Dortmund (BVB) má na domácom štadióne Signal Iduna Park vďaka firme Wilo perfektné miestne podmienky vďaka výkonným čerpadlám na vyhrievanie trávnik a tie zabezpečujú aj pri mínusových teplotách optimálny zelený povrch na hru. Firma Wilo tiež poskytla 24 čerpadiel pitnej vody a iných zariadení na zvyšovanie tlaku v sanitárnej a gastronomickej sekcii štadióna a výrazne tak pomohla zefektívniť celú gastro-prevádzku a znížiť náklady na energie a vodu. Spoločnosť Wilo je od roku 2010 hlavným sponzorom mužstva Deutschland-Achter a angažuje sa aj v ich odbornom vzdelávaní. Od roku 2013 je nadácia spoločnosti Wilo aktívna ako sponzor veslovania. Na začiatku sezóny 2015 rozšírila spoločnosť Wilo svoje sponzorstvo na celý tím a odvtedy patria k flotile Wilo aj zvyšné dva člny (dvojveslica a štvorveslica), ktoré patria do tímu mužstva Deutschland-Achter.³⁰

Záver

Korporátna identita (CI) má pre firmu strategický význam, a preto sa radí do strategických rozhodnutí, ktoré patria do rozhodovacej právomoci vrcholového manažmentu. Podľa rozdelenia spoločnosti na hierarchické úrovne sa koncept CI nachádza na úrovni korporácie, preto sa táto práca zaoberá najvyššou úrovňou, a teda korporátnou.

Firma zároveň musí monitorovať vonkajšie vplyvy a reagovať na ne, pretože práve na tieto signály reagujú reálni aj potenciálni zákazníci. Stačí malá nepozornosť a dlhodobý budovaný CI sa zničí v priebehu niekoľkých dní resp. hodín. Zvlášť dôležitý je monitoring všetkých signálov a správ z externého ale aj interného prostredia v čase hospodárskej krízy, či počas aktuálnej pandémie Covid 19. Možno konštatovať, že hrozby sa stávajú silnejšími ako príležitosti na trhu a firma častokrát čelí poklesom predaja, alebo zhoršeniu CI. Musí mať vypracované nielen strategické ale aj krízové plány, ku ktorým siahne v prípadoch, akým je aktuálna situácia v medzinárodnom podnikateľskom prostredí.

Uvedenie si dôležitosti a úlohy konceptu korporátnej identity (CI) vo firemnej stratégii, je kľúčom k úspechu a konkurencieschopnosti spoločností pôsobiacich v dynamickom medzinárodnom podnikateľskom prostredí poznačenom výraznými turbulenciami a inými cyklickými a štrukturálnymi zmenami. Firmy vychádzajú z vízie a poslania, ktoré formujú CI a na ktorých je CI postavená. Ako vízia a poslanie sú vytvorené na začiatku budovania firmy, tak isto je CI formovaná od prvej zmienky o firme. CI dáva podklad jasnej a trvácnej predstave, na základe ktorej je firma jasne rozpoznateľná a odlišiteľná od iných firiem v rámci odvetvia aj v rámci svetového obchodu.

Potreba rozvíjať aktivity CSR (či už smerom k zamestnancom a ich rodinám, alebo priamo ako eventy pre existujúcich zákazníkov) je čoraz naliehavšia a v porovnaní s aktivitami, ktoré obe TNK vynakladajú priamo v Nemecku, je ich prezentovanie sa na Slovensku neporovnateľné. Hlavným zistením bolo, že aktivitám CSR sa na Slovensku v porovnaní s USA a západnou Európou nevenuje rovnako veľká pozornosť, resp. ich propagácia na webových stránkach slovenských dcérskych spoločností je minimálna. Táto skutočnosť negatívne vplyva na budovanie pozitívneho korporátneho imidžu, bez ohľadu na to, či tieto

³⁰ Oficiálna slovenská webová stránka spoločnosti Wilo. Dostupné na internete: <https://wilo.com/sk/sk/>

spoločnosti patria na trhu k lídrom, alebo či majú niekoľko silných konkurentov. Navyše, takto cielená prezentácia spoločnosti má obrovský potenciál osloviť potenciálnych zákazníkov, ktorí prostredníctvom CCom, CC a CIm novej konkurenčnej spoločnosti možno pocítia potrebu stať sa súčasťou aktivít CSR a naplno využívať jej výhody.

Použitá literatúra:

1. BALMER, J. – GREYSER, S. (2002): *Perspectives on Identity, Image, Reputation, Corporate Branding, and Corporate-Level Marketing*. Taylor & Francis e-Library.
2. BALMER, J. M. T. – GRAY, E. R. (2000): Corporate Identity and Corporate Communications: Creating a Competitive Advantage. In: *Industrial and Commercial Training*, Vol. 32, č. 7, s. 256-261.
3. BOUCHIKHI, H. – KIMBERLY, J. R. (2008): *The Soul Of The Corporation: How To Manage The Identity Of Your Company*. New Jersey: Wharton School Publishing, 2008. ISBN 978-0-13-185726-1. 194 s.
4. BOUCHIKHI, H. – KIMBERLY, J. R. (2003): Escaping the Identity Trap. In: *Sloan Management Review*, Vol. 44, Issue 3, 2003. ISSN: 1532-9194.
5. BOWEN, H. R. (1953): Social responsibilities of the businessman. New York, Harper.
6. DURKHEIM, É. (2004): *Spoločenská dŕba práce*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2004. 376 s. ISBN 80-7325-041-1.
7. HATCH, M. J. – SCHULTZ, M. (2003): Bringing The Corporation Into Corporate Branding. In: *European Journal of Marketing*, Vol. 37, č. 7 – 8, s. 1041-1064.
8. HE, H.-W. – BALMER, J. M. T. (2011): A Grounded Theory of the corporate identity and corporate strategy dynamic: a corporate marketing perspective. In: *European Journal of Marketing*, Vol. 67, č. 3 – 4, s. 401-430.
9. HREHOVÁ, H. (2005): *Etika – sociálne vzťahy – spoločnosť*. Bratislava: VEDA, 2005. 337 s. ISBN 80-224-0849-2.
10. CHUN, R. (2005): Corporate Reputation: Meaning and Measurement, In: *International Journal of Management Reviews*, Vol. 7, č. 2, s. 91-109.
11. MARKWICK, N. – FILL, Ch. (1997): Towards a Framework for Managing Corporate Identity. In: *European Journal of Marketing*, Vol. 31, č. 5 – 6, s. 396-409.
12. MELEVAR, T. C. – KARAOSMANOGLU, E. (2006): Seven Dimensions of Corporate Identity. A Categorisation from the Practitioners' Perspectives. In: *European Journal of Marketing*, Vol. 40, č. 7 – 8, s. 846-869.
13. MELEVAR, T. C. (2003): Determinants of the Corporate Identity Construct: A Review of the Literature, In: *Journal of Marketing Communications*, Vol. 9, s. 195-220.
14. PELSMACKER, P. De – GEUENS, M. – BERGH, J. van den (2010): *Marketing Communications: A European Perspective*. 4th ed. Harlow: Pearson Education Limited, 2010. xxiii, 660 s. ISBN 978-0-273-72138-3.
15. PÉREZ, A. – RODRÍGUEZ DEL BOSQUE, I. (2014): Customer CSR in the Banking Industry. In: *International Journal of Bank Marketing*, Emerald Group Publ. Ltd., Vol. 32, č. 3, s. 223-244.
16. RAWLS, J. (1995): *Teorie spravodlnosti*. Praha: Victoria Publishing, 1995. 361 s. ISBN 80-85605-89-9.
17. ZORKÓCIOVÁ, O. – RATKOVSKÁ, G. (2009): Osobitosti a cieľové subjekty späté s procesom budovania Corporate Identity nefiremných subjektov. In: *Studia commercialia Bratislavensia*. ISSN 1337-7493, 2009, roč. 2, č. 8, s. 143-162.
18. ZORKÓCIOVÁ, O. a kol. (2007): *Corporate Identity II*. 2. vydanie. Bratislava: Ekonóm, 2007. 282 s. ISBN 978-80-225-2336-3
19. Magazín Fortune: Zoznam Global 500 (2022). DOI: <http://fortune.com/fortune500/lidl>
20. Magazín Fortune: Zoznam Global 500 (2021). DOI: <http://fortune.com/fortune500/wilo>

21. Oficiálna slovenská webstránka spoločnosti Lidl (2022). DOI: <https://spolocnost.lidl.sk/>
22. Oficiálna slovenská webstránka spoločnosti Wilo (2022). DOI: <https://wilo.com/sk/sk/>

Kontakt:

Ing. Mgr. Sonia Krajčík Danišová, PhD.

Faculty of Applied Languages

University of Economics in Bratislava

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovak Republic

e-mail: sonia.krajcik.danisova@euba.sk

NÁRODNÝ FRONT/NÁRODNÉ ZDRUŽENIE NA POLITICKEJ MAPE FRANCÚZSKA PO PREZIDENTSKÝCH VOĽBÁCH 2002

NATIONAL FRONT/NATIONAL RALLY ON THE POLITICAL MAP OF FRANCE AFTER PRESIDENTIAL ELECTIONS 2002

Rudolf Kucharčík

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, e-mail: rudolf.kucharcik@euba.sk

Abstrakt: Synonymom francúzskej extrémnej pravice bola dlhodobo politická strana Národný front, ktorú v roku 1972 založil Jean-Marie Le Pen. Národný front sa stal už v osemdesiatych rokoch minulého storočia neprehliadnuteľným fenoménom francúzskej politickej scény. Mnohé vyjadrenia jej predstaviteľov ju však zaradili medzi antisystémové, xenofóbne a rasistické politické hnutia. Prelom v jej vnímaní voličmi mal nastať po nástupe Marine Le Pen do kresla predsedníčky strany, ktorá dokonca iniciovala zmenu názvu strany na Národné združenie. Aj napriek dištancovaniu sa Marine Le Pen od niektorých vyjadrení jej otca, ostáva koalíčný potenciál strany de facto nulový.

Kľúčové slová: Národný front, Národné združenie, Francúzsko, Le Pen

JEL: F5, H7, N4

Abstract: The political party National Front has been for a long time synonym for French extreme right. The party was founded in 1972 by Jean-Marie Le Pen. The National Front became an unmissable phenomenon of the French political scene in the 1980s. However, many statements by its representatives classified it as an anti-system, xenophobic and racist political movement. The turning point in its perception by voters should have come after Marine Le Pen was elected as the party chairwoman. In this context she even initiated the change of the party's name to the National Rally. Despite distancing herself of her father's statements, the party's coalition potential remains de facto zero.

Keywords: National Front, National Rally, France, Le Pen

JEL: F5, H7, N4

Úvod

Politický radikalizmus je fenomén spätý s európskym politickým myslením a z neho vyplývajúcej politiky. Nachádza sa už v gréckom politickom myslení a radikálne myšlienky obsahuje aj kresťanstvo. Keďže práve ono je súčasťou identity západnej civilizácie, radikalizmus je dlhodobo prítomný v jej dejinách. Prvou krajinou kontinentálnej Európy, ktoré malo skúsenosť nielen s radikálnymi myšlienkami ale aj praxou bolo práve Francúzsko. Revolučná akcia ale vyvolala aj konzervatívnu reakciu. Revolučným myšlienkam zľava od prelomu 18. a 19. storočia oponuje konzervatívna pravica obhajujúca najskôr Boha a kráľa a neskôr národ. Rovnaký princíp pretrval aj v 20. storočí a pozorujeme ho aj v súčasnej francúzskej politike. Jeho najvýznamnejším reprezentantom je pravicový Národný front.¹ Francúzsky Národný front, ktorý zaraďujeme k európskej extrémnej pravici², vznikol oficiálne v roku 1972. Už od tohto obdobia je možné ho považovať za špecifický fenomén francúzskej

¹ Pozri aj: ŘÁDEK, M. – STRUHÁR, P. – BUŠŠA, M. (2013): Politický radikalizmus.

² K vymedzeniu extrémnej pravice pozri STRUHÁR, P. (2016). Vývoj neoficiálnej pravicovo-extrémistickej scény na Slovensku od roku 1989, s. 4-7.

politickej scény, hoci v prvých rokoch svojej existencie bol skôr okrajovou politickou stranou.³ Strana sa od začiatku profilovala ako anti-imigračná. Prejavy jej lídrov sa nevyhýbali xenofóbii a náznakom rasizmu a antisemitizmu. Napriek tomu však jej sila postupne rástla.

Výsledky

Od 80. rokov môžeme konštatovať prítomnosť nového, tretieho stranického pólu – pólu extrémnej pravice, ktorý stále v silnejších vlnách začal prenikať do systému, postupne si získavajúc čoraz väčší podiel elektorátu.⁴ Už v roku 1988 Jean-Marie Le Pen získal v prvom kole prezidentských volieb 14,4 % hlasov, čo znamenalo, že ho bolo ochotných podporiť viac ako 4 300 000 Francúzov.⁵ Ešte predtým, v parlamentných voľbách v roku 1986, získava Národný front 10 % hlasov voličov.⁶ Práve tento volebný úspech urýchlil diskusiu o zmene volebného systému, ktorý sa v tom čase využíval pri voľbách do francúzskeho Národného zhromaždenia. Pomerný volebný systém bol nahradený dvojkolovým väčšinovým volebným systémom. Cieľ bol zrejmý – oslabiť vplyv extrémnej pravice v politickom živote Francúzska. Skutočný prelom pri vnímaní Národného frontu nastal v roku 2002, keď sa jeho predsedovi Jean-Marie Le Penovi podarilo postúpiť do druhého kola prezidentských volieb spoločne s neo-gaullistom Jacquesom Chiracom. Jean-Marie Le Penovi stačilo v prvom kole získať 16,9 % hlasov na to, aby porazil socialistu Lionela Jospina, ktorého podporilo 16,2 % voličov. Víťaz Jacques Chirac získal 19,9 % hlasov.⁷ V súvislosti s tými voľbami treba zdôrazniť, že v druhom kole prezidentských volieb Francúzi Jeana-Marie Le Pena odmietli. Pre 82 % Francúzov bola jeho rétorika neprijateľná. O päť rokov neskôr, vo voľbách v roku 2007, získal už len 10,44 % hlasov a do druhého kola nepostúpil, avšak stále ho bolo ochotných v prvom kole prezidentských volieb podporiť viac ako 3 800 000 voličov.⁸

V roku 2011 sa novou predsedníčkou Národného frontu stala dcéra Jean-Marie Le Pena Marine Le Pen. Podobne ako jej otec, aj Marine Le Pen sa pokúšala zvíťaziť vo francúzskych prezidentských voľbách a to celkovo trikrát. V rokoch 2012, 2017 a 2022. Z grafov 1, 3, 4 a 5 je zrejmé, že jej volebný úspech postupne narastá. Zatiaľ čo v roku 2012 sa jej nepodarilo postúpiť do druhého kola volieb, v rokoch 2017 a 2022 tomu tak už nebolo. V oboch prípadoch si v druhom kole mohli francúzski voliči vybrať medzi ňou a Emmanuelom Macronom, ktorého nakoniec aj uprednostnili. Víťazstvo Emmanuela Macrona však neznamená, že počet hlasov pre Marine Le Pen môžeme považovať za zanedbateľný. Už v roku 2012 oslovila v prvom kole viac ako 6 400 000 voličov (graf 1). O päť rokov ešte o 1 200 000 viac. V roku 2022 sa stala prvým hlasom pre viac ako 8 000 000 Francúzov. V percentuálnom podiele to tak v roku 2017 ako aj 2022 znamenalo viac ako 20 % Francúzov. Jej protikandidát Emmanuel Macron oslovil v roku 2017 o milión Francúzov viac. O päť rokov neskôr bol rozdiel medzi nimi v prvom kole približne 1 600 000 (graf 1, 2). Berúc do úvahy percentuálny podiel, v roku 2017 podporilo Emmanuela Macrona v prvom kole približne o 3 % Francúzov viac ako Marine Le Pen. V roku 2022 bol rozdiel medzi nimi viac ako 4,5 % (graf 3).

³ Zakladateľ Národného frontu Jean-Marie Le Pen kandidoval už v roku 1974 na post francúzskeho prezidenta. Získal však len 0,62 % hlasov (WINOCK, M. a kol., s. 155).

⁴ AUGUSTÍN, M. (2022): Polarita stranického systému a stranická rekonpozícia vo Francúzsku po roku 2017: návrat politického streda, s. 83.

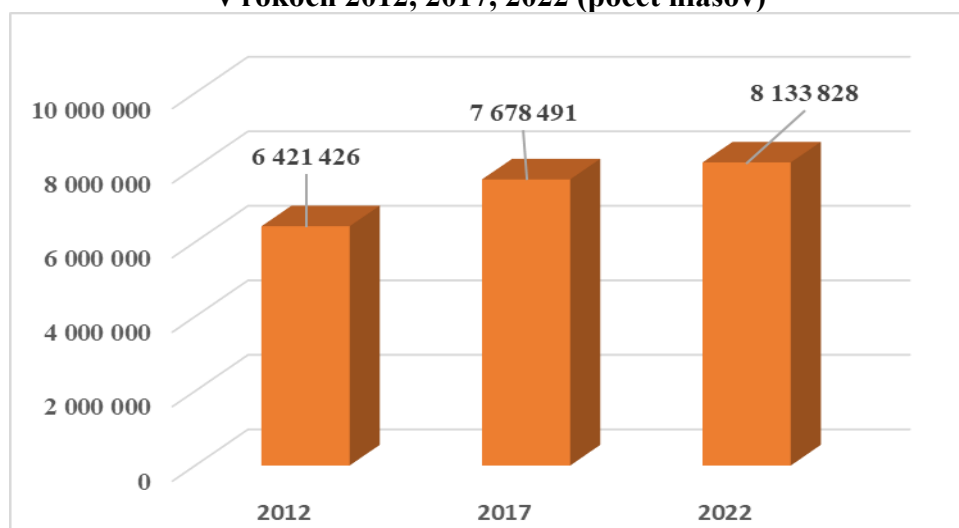
⁵ WINOCK, K. a kol. (1998): Historie extrémni pravice ve Francii, s. 175.

⁶ WINOCK, K. a kol. (1998): Historie extrémni pravice ve Francii, s. 164.

⁷ SODARO, M. J. (2004). Comparative Politics: A Global Introduction, s. 389.

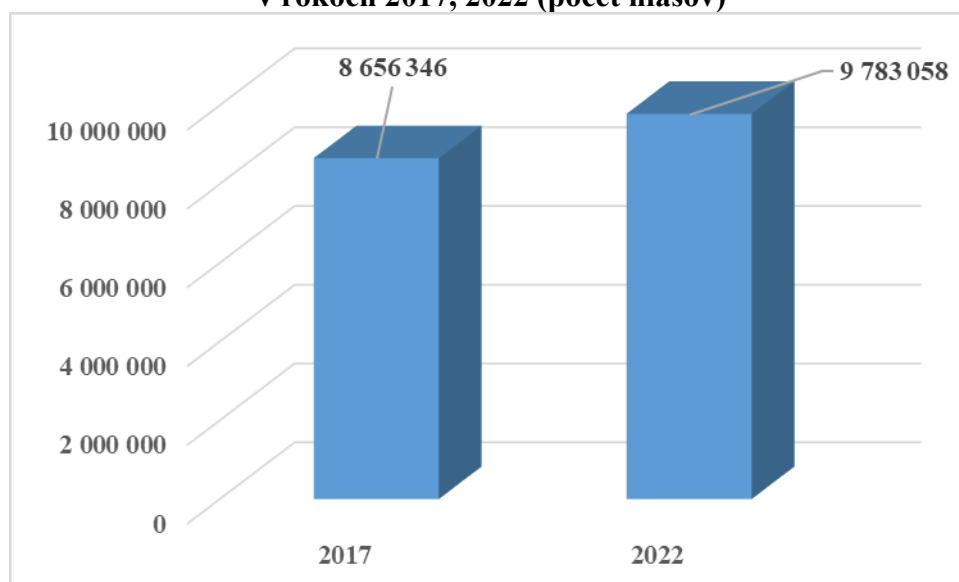
⁸ Election Guide (2022): Elections.

Graf 1: Volebné výsledky Marine Le Pen v prvom kole prezidentských volieb v rokoch 2012, 2017, 2022 (počet hlasov)

Prameň: Election Guide (2022): Elections.

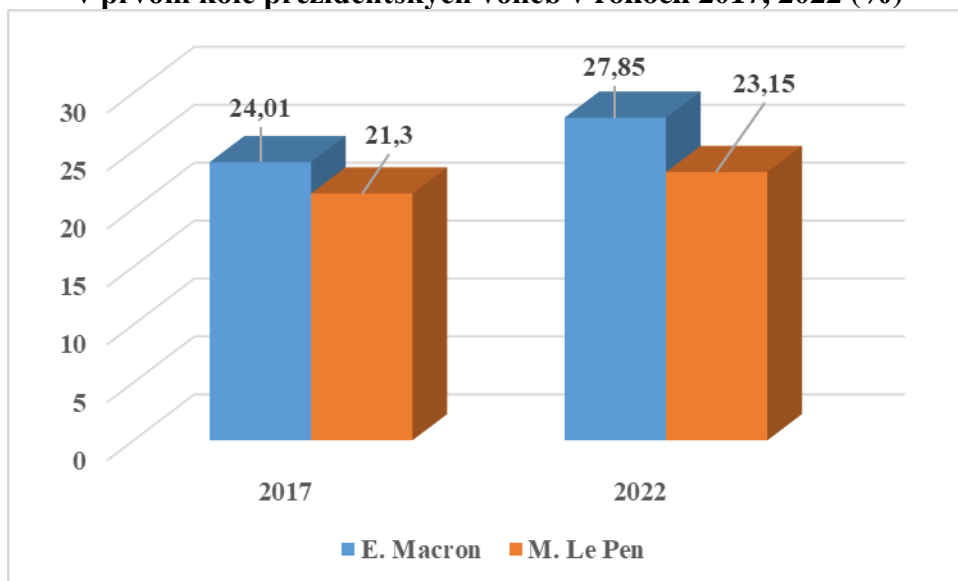
Graf 2: Volebné výsledky Emmanuela Macrona v prvom kole prezidentských volieb v rokoch 2017, 2022 (počet hlasov)

Prameň: Election Guide (2022): Elections.

Ak sa pozrieme na výsledky druhého kola, v oboch prípadoch – t. j. ani v roku 2017 ale ani v roku 2022 nemôžeme hovoriť o tesnom víťazstve Emmanuela Macrona. Jeho výsledok bol jednoznačný. Z politologického hľadiska je skôr zaujímavé znižovanie rozdielu pri konečnom výsledku. V roku 2017 podporilo Emmanuela Macrona približne o 10 000 000 Francúzov viac ako podporilo Marine Le Pen (graf 5). Z percentuálneho hľadiska bol rozdiel vyšší ako 30 %, keďže za víťazstvo Emmanuela Macrona sa vyslovilo dve tretiny Francúzov. O päť rokov neskôr bol rozdiel medzi nimi výrazne menší. Emmanuela Macrona podporilo o približne 5 a pol milióna Francúzov viac ako Marine La Pen. Z percentuálneho hľadiska získal Emmanuel Macron o 17 % hlasov viac ako Marine Le Pen (graf 4,5).

Graf 3: Porovnanie volebných výsledkov Emmanuela Macrona a Marine Le Pen v prvom kole prezidentských volieb v rokoch 2017, 2022 (%)

Prameň: Election Guide (2022): Elections.

Graf 4: Porovnanie volebných výsledkov Emmanuela Macrona a Marine Le Pen v druhom kole prezidentských volieb v rokoch 2017, 2022 (%)

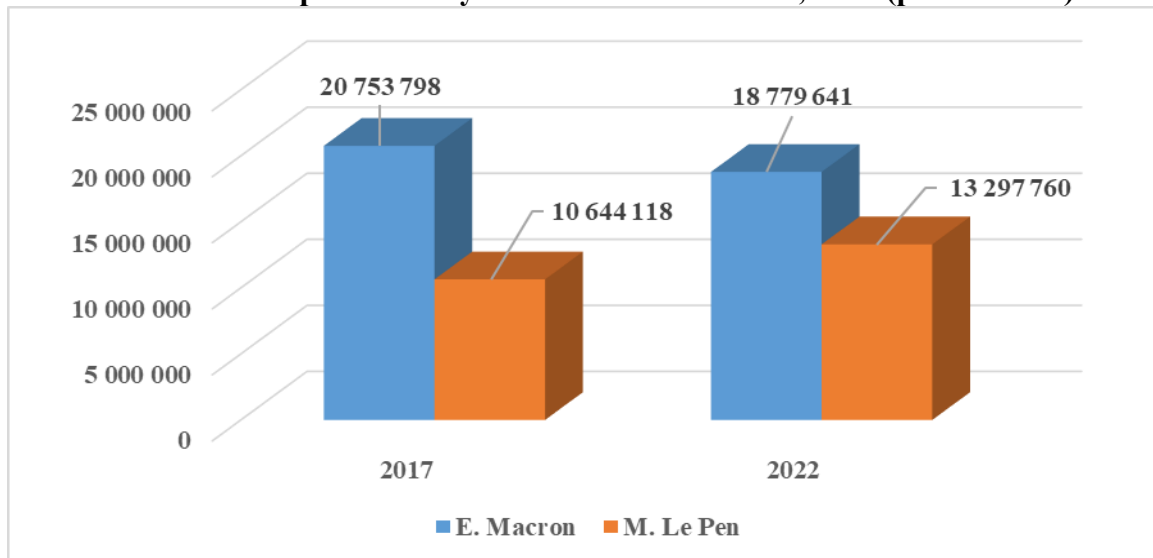

Prameň: Election Guide (2022): Elections.

Nárast politickej sily francúzskeho Národného frontu/Národného združenia je viditeľný aj v prípade francúzskych parlamentných volieb (graf 6, 7). Z grafu 7 je zrejme, že počet sympatizantov Národného frontu/Národného združenia nebol v historickej perspektíve marginálny ani v parlamentných voľbách. Dokazuje to počet hlasov pre kandidátov v prvom kole volieb. Výrazne nižší počet hlasov pre kandidátov Národného frontu/Národného združenia v druhom kole volieb je ľahko vysvetliteľný – v dôsledku dvojkolového volebného systému sa kandidátom Národného frontu nedarilo vo voľbách uspieť, keďže sa proti nim formovali spoločné koalície tzv. demokratických kandidátov. Túto situáciu sa podarilo postupne meniť novému vedeniu strany na čele s Marine Le Pen. V roku 2012 získava Národný front 2 kreslá v Národnom zhromaždení, v roku 2017 je to 8. Skutočný prelom však prichádza v roku 2022, keď strana už pod novým názvom Národné združenie (*Rassemblement National*) získava 89

mandátov v dolnej komore francúzskeho parlamentu (graf 6). Francúzsku politickú mapu po parlamentných voľbách v roku 2022 znázorňuje mapa 1.⁹

Graf 5: Porovnanie volebných výsledkov Emmanuela Macrona a Marine Le Pen v druhom kole prezidentských volieb v rokoch 2017, 2022 (počet hlasov)

Prameň: Election Guide (2022): Elections.

Záver

Na základe prieskumu, ktorý ešte v roku 2017 realizoval Pew Research Center sú stúpenkami strany Marine Le Pen predovšetkým muži, katolíci, resp. menej vzdelaná časť populácie. Voliči danej politickej strany majú skôr negatívny postoj k moslimom a utečencom. Ide zároveň o tú časť populácie, ktorá zastáva negatívny postoj ku globalizácii a Európskej únii.¹⁰

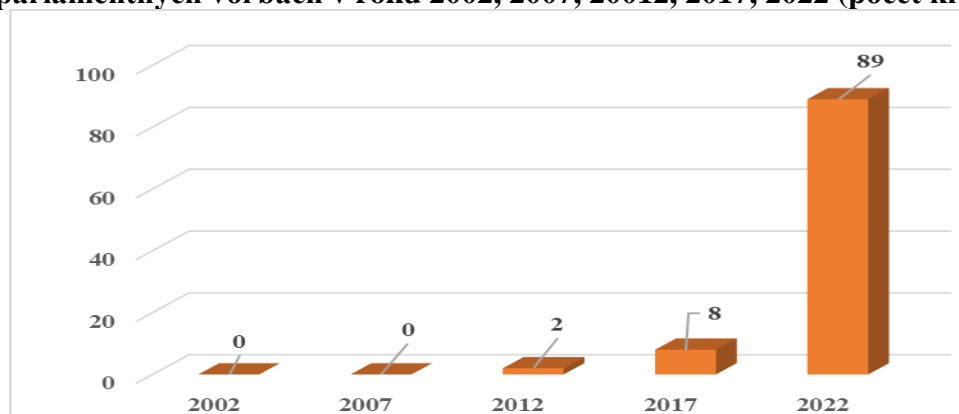
Dôvody postupného nárastu popularity strany pod vedením Marine Le Pen sú zrejmé. Strana prešla procesom ideologickej, programovej a personálnej transformácie (tzv. dediabolizácia) s cieľom pretrhnúť väzby na krajnú pravicu a zmazať extrémistickú stigmu, ktorú si strana niesla z minulosti.¹¹ Marine Le Pen sa dištancovala od otvoreného rasizmu a antisemitizmu jej otca a niektorých členov strany, ktorých sa neváhala zo strany vylúčiť a zároveň prestala otvorene hovoriť o vystúpení Francúzska z EÚ. Marine Le Pen sa okrem toho snaží stranu navonok profilovať ako striktno konzervatívnu obhajujúcu myšlienky francúzskeho nacionalizmu v jeho pôvodnej podobe.

⁹ Víťazom parlamentných volieb v roku 2022 sa stalo so ziskom 245 mandátov hnutie Spoločne (Ensemble), ktoré sa sformovalo okolo prezidenta Emmanuela Macrona. Jeho hlavou súčasťou bola Macronova strana Vpred (En Marche). Ďalšie strany sa v roku 2022 zoskupili pod vedením Jeana-Luca Mélanchona v rámci Novej ľudovej, socialistickej a ekologickej únie (NUPES). Získali 131 mandátov. Le Penovej Národnej združenie obsadí v 577 členom Národnom zhromaždení 89 kresiel a neogaullistickí konzervatívni republikáni 61 kresiel. Prameň: Election Guide (2022): Elections.

¹⁰ WIKE, R. (2017): 5 charts showing where France's National Front draws its support.

¹¹ AUGUSTÍN, M. (2017): Národný front po „normalizácii“: iný a predsa stále taký istý, s. 156.

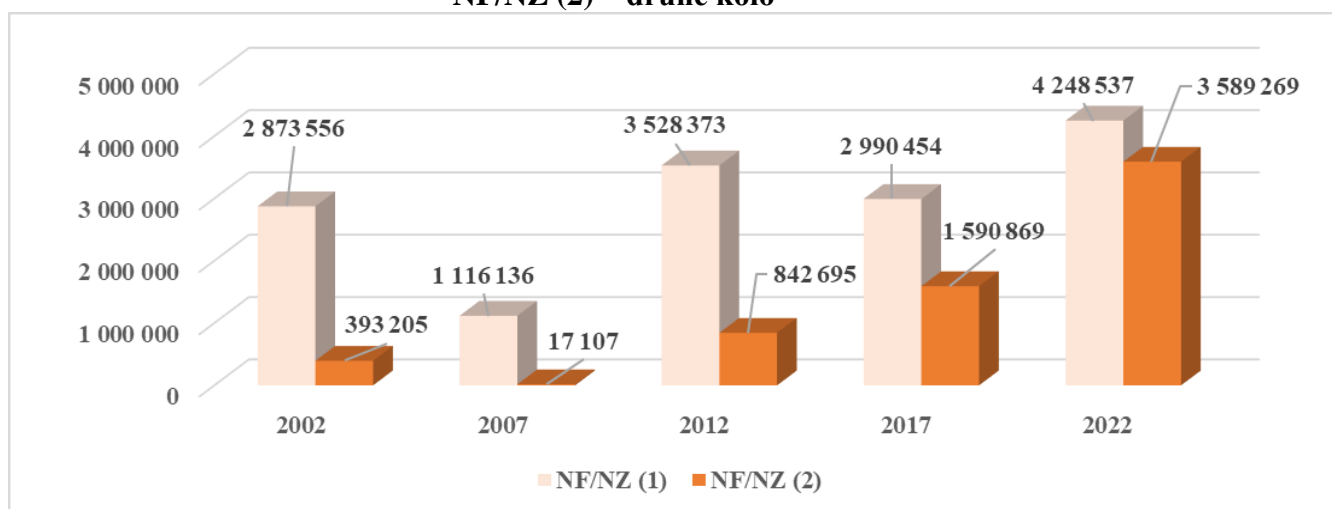
Graf 6: Volebné výsledky Národného frontu/Národného združenia po parlamentných voľbách v roku 2002, 2007, 2012, 2017, 2022 (počet kresiel)

Prameň: Election Guide (2022): Elections.; Ministère de l'Intérieur (2017): Résultats des élections législatives 2017.; Ministère de l'Intérieur (2022): Elections législatives 2022.

Aj z tohto získala sympatie niektorých bývalých neogaullistov, bývalých členov postgaullistických pravicových politických strán. Le Penovej politickej strane sa však napriek tomu nepodarilo zbaviť nálepky krajnej pravice predovšetkým kvôli anti-imigračnej a častokrát stále xenofóbnej rétorike mnohých jej členov. Pozícia strany v takých otázkach, ako sú imigrácia, islam a národ je rovnaká, ako tomu bolo v prípade Národného frontu v minulosti. Podobne je na tom napríklad aj nemecká AfD, pri ktorej však analytici predpokladali oslabovanie jej pozície kvôli hlbokému vnútornému rozkladu strany a nedostatku nových tém, ktoré by zapôsobili na jej potencionálnych voličov.¹² V kampani v roku 2022 musela zároveň v kontexte s ruskou agresiou na Ukrajine vysvetľovať svoju pozíciu k Vladimírovi Putinovi ako aj financovanie svojej prezidentskej kampane z Ruskej federácie.

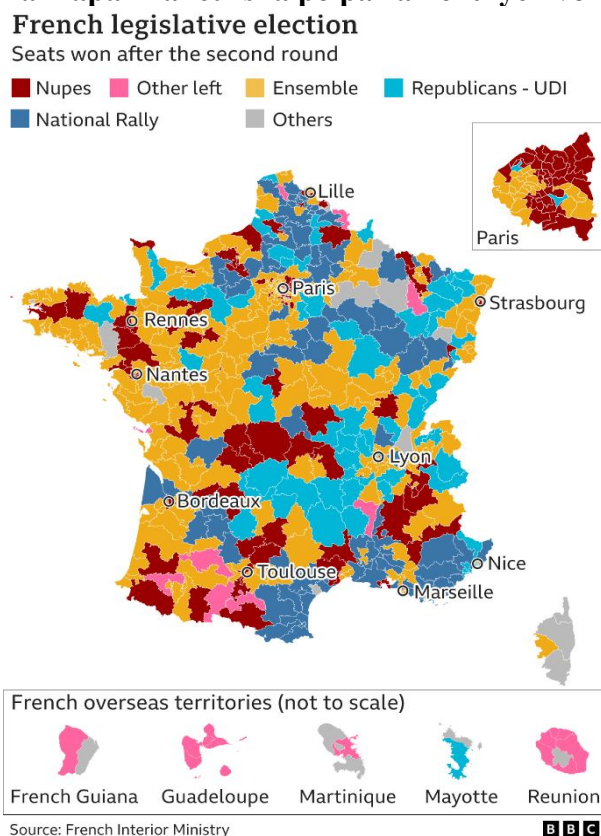
Graf 7: Volebné výsledky Národného frontu/Národného združenia po parlamentných voľbách v roku 2002, 2007, 2012, 2017, 2022 (počet hlasov); NF/NZ (1) – prvé kolo, NF/NZ (2) – druhé kolo

Prameň: Election Guide (2022): Elections.; Ministère de l'Intérieur (2017): Résultats des élections législatives 2017.; Ministère de l'Intérieur (2022): Elections législatives 2022.

¹² CSANYI, P. (2021). The German General Election 2021, s. 163

Mapa 1: Politická mapa Francúzska po parlamentných voľbách 2022

Prameň: Kirby, P. (2022): French elections: Macron loses majority as French vote fragments.

Použitá literatúra:

1. AUGUSTÍN, M. (2017): Národný front po „normalizácii“: iný a predsa stále taký istý. In: *Sociálne vedy z perspektívy mladých vedeckých pracovníkov*. Trnava: UCM v Trnave, 2017. ISBN 978-80-8105-826-4. s. 144-160.
2. AUGUSTÍN, M. (2022): Polarita stranického systému a stranická rekompozícia vo Francúzsku po roku 2017: návrat politického stredu. In: *Politické Vedy*, 2021, roč. 25, č. 1, s. 74-104. [Citované 30. 6. 2022.] Dostupné na internete: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2022.25.1.74-104>.
3. CSANYI, P. (2021): The German General Election 2021. In: *International Relations 2021: Current Issues of World Economy and Politics*. Conference proceedings 22nd International Scientific Conference. Bratislava: Publishing Ekonom, 2021, s. 162-169.
4. Election Guide (2022): Elections. [online]. [Citované 30. 6. 2022.] Dostupné na internete: https://electionguide.org/elections/type/custom/?country_id=75&election_institution_type_id=&year=.
5. KIRBY, P. (2022): French election: Far-right Le Pen's long quest for power in France. [online]. [Citované 30. 6. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.bbc.com/news/world-europe-61147709>.
6. KIRBY, P. (2022): French elections: Macron loses majority as French vote fragments. [online]. [Citované 30. 6. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.bbc.com/news/world-europe-61859881>.
7. Ministère de l'Intérieur (2017): Résultats des élections législatives 2017. [online]. [Citované 30. 6. 2022.] Dostupné na internete: [https://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Legislatives/elecresult__legislatives-2017/\(path\)/legislatives-2017/FE.html](https://www.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats/Legislatives/elecresult__legislatives-2017/(path)/legislatives-2017/FE.html).

8. Ministère de l'Intérieur (2022): Elections législatives 2022. [online]. [Citované 30. 6. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.resultats-elections.interieur.gouv.fr/legislatives-2022/FE.html>.
9. ŘÁDEK, M. – STRUHÁR, P. – BUŠŠA, M. (2013): *Politický radikalizmus*. TnUAD. Trenčín.
10. SODARO, M. J. (2004): *Comparative Politics: A Global Introduction*. New York: McGraw-Hill, 2004.
11. STRUHÁR, P. (2016): Vývoj neoficiálnej pravicovo-extrémistickej scény na Slovensku od roku 1989. In: *Rexter*, 14(1), s. 1-43.
12. WIKE, R. (2017): 5 charts showing where France's National Front draws its support. [online]. [Citované 30. 6. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/21/5-charts-showing-where-frances-national-front-draws-its-support/>.

Kontakt:

doc. PhDr. Rudolf Kucharčík, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: rudolf.kucharcik@euba.sk

ŠPECIFIKÁ HOSPODÁRSTVA SAUDSKEJ ARÁBIE A PERSPEKTÍVY ROZVOJA

PECULIARITIES OF SAUDI ARABIA ECONOMY AND PERSPECTIVES OF DEVELOPMENT

Mykhaylo Kunychka

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: mykhaylo.kunychka@euba.sk

Abstrakt: Saudská Arábia patrí k dvadsiatke najväčších hospodárstiev sveta, k významným investorom v regióne a kľúčovým hráčom na svetovom trhu s ropou. Preto predstavuje tento štát Blízkeho východu predmet záujmu viacerých štúdií. Tento príspevok sa venuje súčasným ekonomickým problémom Saudskej Arábie, jej osobitostiam a perspektívam. Pre dosiahnutie cieľa uskutočňujeme krátky rešerš dostupnej odbornej literatúry, analyzujeme špecifiká hospodárskej štruktúry, súčasné makroekonomické trendy a zapojenie do globálnej ekonomiky. V závere zhodnocujeme problémy a perspektívy ďalšieho ekonomického vývoja. Používame údaje získané z relevantných odborných prác a štatistických databáz medzinárodného či vládneho charakteru. Výsledky naznačujú, že potenciál ďalšieho ekonomického rozvoja krajiny je brzdený komoditnou koncentráciou výroby a obchodu, demografickou záťažou, ale aj rozsiahlou participáciou štátu na ekonomickej činnosti.

Kľúčové slová: ekonomický rast, ropa, obchod, investície, plán rozvoja, Saudská Arábia
JEL: F43, B27

Abstract: Saudi Arabia is one of the world's twenty largest economies, a major regional investor, and a key player in the global oil market. Therefore, this Middle Eastern country is the subject of multiple studies. This paper addresses the current economic problems of Saudi Arabia, its peculiarities, and perspectives. To achieve the purpose of the paper, we conduct a short literature review, analyze the specifics of the economic structure, current macroeconomic trends, and involvement in the global economy. In the end, we evaluate the problems and perspectives of further economic development. We use data obtained from relevant scientific works and international or governmental statistical databases. The results suggest that the potential for further economic development is hampered by commodity concentration of production and trade, demographic burden, and extensive state participation in economic activity.

Keywords: economic growth, oil, trade, investment, development plan, Saudi Arabia
JEL: F43, B27

Úvod

Saudská Arábia zaberá štyri pätiny Arabského polostrova a nachádza sa v geografickej časti sveta označovaného ako Stredný východ. Rozloha územia Saudskej Arábie je 13. najväčšia vo svete a predstavuje približne 2 150 000 km², kde žije okolo 34,8 mil. obyvateľov prevažne arabskej etnickej skupiny.¹ Väčšinu územia zaberajú púšte a polopúšte, ktoré obývajú kočovné beduínske kmene. Populácia Saudskej Arábie od získania nezávislosti v roku 1932, kedy sa odhadovala na 2,9 mil., rýchlo narastá a v priebehu 20. storočia mala jednu z najvyšších

¹ CIA (2021): The World Factbook: Saudi Arabia. [Online.] In: *CIA World Factbook*, 2021. [Citované 20. 9. 2021.]

mier rastu na svete. V priebehu 80. rokov dosiahla medziročný prírastok až 6 %. V súčasnosti medziročný rast populácie výrazne poklesol a predstavuje len 1,5 %, čo zodpovedá trendu arabských štátov Maghrebu a Mašriku.² Treba podotknúť, že 37 % celkového obyvateľstva predstavujú zahraniční pracovníci pochádzajúci hlavne zo štátov Južnej Ázii, avšak so zavedením politiky presadzovania domorodej pracovnej sily, ktorá je známa ako *saudizácia*, ich počet v posledných rokoch výrazne poklesol.³ Historicky bolo územie štátu nízko zaľudnené, čo sa zmenilo len v druhej polovici 20. storočia, kedy sa začali rozvíjať veľké urbanizované centrá, vrátane hlavného mesta Rijádu, Džiddy, alebo Mekky a Mediny. V súčasnosti žije až 85 % obyvateľstva v urbanizovaných oblastiach. Dôležitú kultúrnu a náboženskú úlohu zohrávajú hlavné sväté mestá islamu Mekka a Medina, ktoré sú cieľovou destináciou pre moslimských pútnikov z celého sveta a zdrojom prílevu zahraničných mien. Pred vypuknutím svetovej pandémie Covid-19 sa vyšplhali príjmy pochádzajúce z návštev svätých miest až na úroveň 12 mld. amerických dolárov.⁴

V súčasnosti Saudská Arábia patrí k dvadsiatke najväčších ekonomík vo svete a je motorom ekonomického rastu v regióne Stredný východ a severná Afrika. Predstavuje až jednu pätinu celkovej produkcie tohto regiónu. Podľa klasifikácie Svetovej banky je ekonomikou s vysokým príjmom. Jej absolútny HDP v roku 2020 predstavoval 700 mld. amerických dolárov alebo 0,8 % svetovej produkcie. Príjem na osobu sa rovnal 20 110 americkým dolárom⁵, hoci poklesol až o pätinu po „arabskej jari“, ktorá sa jej priamo nedotkla, a zníženiu cien uhl'ovodíkových palív. Podľa klasifikácie Rozvojového programu OSN sa umiestnilo kráľovstvo v rebríčku štátov podľa indexu ľudského rozvoja (HDI) na 40. mieste a patrí k skupine krajín s veľmi vysokou úrovňou HDI. Oficiálne štatistiky nepublikujú údaje o distribúcií príjmov, podľa odhadovaných hodnôt úroveň chudoby sa pohybuje v rozmedzí 12-20 %, ktorá je koncentrovaná hlavne v slumoch väčších mestských centier v domácnostiach prevažne riadených ženami.⁶

V príspevku sa budeme venovať súčasným osobitostiam ekonomického vývoja skúmaného štátu, problémom hospodárskeho rozmeru, ako aj výhľadom do budúcnosti. Pre dosiahnutie primárneho cieľa uskutočňujeme základnú makroekonomickú analýzu trendov ekonomického vývoja a štruktúry hospodárstva. Používame údaje relevantných odborných prác a štatistiky medzinárodných organizácií, vrátane Svetovej banky, Konferencie OSN pre obchod a rozvoj (UNCTAD), Svetovej obchodnej organizácie (WTO), a Medzinárodného menového fondu (IMF). Pre pokrytie informačných medzier aplikujeme údaje vládnych inštitúcií Saudskej Arábie.

1 Súčasný stav riešenej problematiky

Historický a súčasný vývoj ekonomických a sociálnych aspektov rozvoja Saudskej Arábie je objektom skúmania viacerých teoretických a empirických prác. Pravdepodobne najviac príspevkov sa venuje hlavne ťažbe a spracovaniu nerastného bohatstva, konkrétne jeho úlohe v národnej ekonomike a vo svetovej ekonomike. Alkhatlan, napríklad, skúma vplyv ropných príjmov na ekonomický rast Saudskej Arábie, pričom dospieva k pozitívnemu záveru, že ropné príjmy pozitívne vplyvajú na HDP, a to z krátkodobého tak aj z dlhodobého hľadiska.⁷

² SVETOVÁ BANKA (2021): World Bank Open Data. [Online.] In: *World Bank*, 2022. [Citované 31. 1. 2022.]

³ DE BEL-AIR, F. (2018): Demography, Migration and Labour Market in Saudi Arabia. [Online.] In: *GRC*, 2018. [Citované 31. 1. 2022.]

⁴ DARWISH, R. (2021): Saudi's 2021 Hajj Season Can Be More Profitable Than 2020. [Online.] In: *Albawaba*, 2021. [Citované 4. 2. 2022.]

⁵ SVETOVÁ BANKA (2021): World Bank Open Data. [Online.] In: *World Bank*, 2021. [Citované 22. 9. 2021.]

⁶ AL-KHAMRI, H. (2019): Vision 2030 and poverty in Saudi Arabia. [Online.] In: *Al Jazeera*, 2019. [Citované 1. 2. 2022.]

⁷ ALKHATHLAN, K. A. (2013): Contribution of oil in economic growth of Saudi Arabia. In: *Applied Economics Letters*, 2013, roč. 20, č. 4, s. 343-348.

Jeho výsledky ukazujú aj na negatívny dopad rastu domácej spotreby tejto komodity na objem národnej produkcie, čo poukazuje na potrebu zníženia domácej spotreby konvenčných zdrojov energie a diverzifikácie energetického mixu krajiny. Vedeckou reakciou na reformy v rámci akčného programu Vision 2030, vyhláseného v roku 2016, bola práca Blazqueza a kolektívu, ktorí s pomocou modelu všeobecného ekvilibria skúmali vplyv fiškálnych opatrení a energetickej diverzifikácie na spotrebu. Implementácia všetkých zahrnutých politík by mala zvýšiť národnú produkciu až o 5 %.⁸ Čiastkovo sa potvrdili výsledky skúmané v práci Alkhatlaneho, že diverzifikácia energetického mixu a zavedenie použitia obnoviteľných zdrojov energie bude mať pozitívny vplyv na rast spotreby a celkovej národnej produkcie, avšak tento efekt je citlivý na implementované schémy financovania.

Niblock a Malik skúmajú rozvoj Saudskej Arábie zo širšieho inštitucionálneho hľadiska, resp. z pohľadu úlohy štátu v národnom hospodárstve.⁹ Sledujú historický vývoj ekonomiky s dôrazom na hospodársky rozvoj. Pozerajú sa na túto krajinu, ako na ekonomiku s obrovskými príjmami z predaja nerastného bohatstva a relatívne nízkou populáciou. Spomínajú problém diverzifikácie národného hospodárstva a opustenia od závislosti na nerastnom bohatstve, pričom apelujú na rýchle vyčerpanie ropných rezerv do konca tohto storočia. Potrebu diverzifikácie celej štruktúry hospodárstva sa zaoberá taktiež Al Naimi. Naznačuje, že „diverzifikácia je kľúčom k vytvoreniu atraktívneho, prosperujúceho prostredia v krajine a zlepšeniu kvality jej inštitúcií a života jej občanov.“¹⁰ Jej výsledky ukazujú, že hoci Saudská Arábia dlhodobo implementuje diverzifikačné snahy, tento proces bude v budúcnosti spomaľovať úroveň cien ropy, rozpočtový deficit a tradičný vzdelávací systém.

Historicky prirodzenými problémami Saudskej Arábie sa zaoberá Knauerhase a poukazuje nie len na vyššie spomenutý problém surovinovej závislosti ale aj na tradične veľký podiel štátu, resp. podiel výdavkov na národnom produkte, ktorý dosahoval na začiatku 70. rokoch minulého storočia až dve tretiny HDP. V svojej renomovanej práci uvádza, že „... štát je ekonomikou.“¹¹

2 Štruktúra hospodárstva

Štruktúru ekonomiky Saudskej Arábie môžeme tradične rozdeliť na tri sektory, ktorým dominuje sektor služieb a predstavuje až 56 % celkovej produkcie. Zamestnáva až tri štvrtiny ekonomický aktívneho obyvateľstva. Nemenej dôležitým je sektor priemyslu, ktorý predstavuje 40 % na tvorbe HDP a zahŕňa pre národnú ekonomiku Saudskej Arábie kľúčové odvetvia, vrátane ťažobného či petrochemického. Vzhľadom na klimatické podmienky a geografické umiestnenie nie je poľnohospodárstvo podstatným prispievateľom do národnej produkcie a tvorí len 2,3 % HDP.¹² Musíme taktiež zdôrazniť, že národné hospodárstvo Saudskej Arábie je kriticky závislé na vládnych výdavkoch, ktoré predstavujú až 40 % HDP a determinujú kľúčové postavenie štátu v ekonomickom systéme.¹³

Historicky bol agrárny sektor na Arabskom polostrove obmedzený subsistenčným poľnohospodárstvom, malovýrobou zeleniny, a chovom tiav, oviec a kôz.¹⁴ Avšak, od zavedenia politiky plánovania v 70. rokoch minulého storočia začala vláda venovať osobitnú pozornosť domácej produkcii potravín a poskytla poľnohospodárom rozsiahle dotácie

⁸ BLAZQUEZ, J. a kol. (2021): Effects of Saudi Arabia's economic reforms: Insights from a DSGE model. In: *Economic Modelling*, 2021, roč. 95, s. 145-169.

⁹ NIBLOCK, T. – MALIK, M. (2007): *The political economy of Saudi Arabia*. 274 s.

¹⁰ AL NAIMI, S. M. (2021): Economic Diversification Trends in the Gulf: the Case of Saudi Arabia. In: *Circular Economy and Sustainability*, 2021, s. 1-10.

¹¹ KNAUERHASE, R. (1977): The Economic Development of Saudi Arabia: An Overview. In: *Current History*, 1977, roč. 72, č. 424, s. 9.

¹² SVETOVÁ BANKA (2021): World Bank Open Data. [Online.] In: *World Bank*, 2021. [Citované 22. 9. 2021.]

¹³ SAMA (2021): Saudi Central Bank Annual Report 2021. [Online.] In: *SAMA*, 2021. [Citované 4. 4. 2022.]

¹⁴ NIBLOCK, T. – MALIK, M. (2007): *The political economy of Saudi Arabia*, s. 35.

a stimuly. Boli uskutočnené programy na podporu zavádzania moderných poľnohospodárskych technológií, bola vybudovaná dopravná a skladovacia infraštruktúra, irigačné siete a zavedená podpora v oblasti poľnohospodárskeho výskumu a vzdelávania. V dôsledku toho Saudská Arábia zaznamenala fenomenálny nárast výroby základných potravín a stala sa sebestačnou v produkcii mäsa, mlieka a vajec. Kráľovstvo môžeme zaradiť aj medzi najväčších výrobcov datlí. Produkcia, napríklad obilnín, ktoré sa pestujú v severných regiónoch krajiny, narástla v období rokov 1970 – 1990 jedenásťkrát na úroveň 5 mil. ton. Avšak, kráľovstvo zostáva naďalej závislým na importe potravín, ktorým pokrýva až 80 % vnútornej spotreby.¹⁵ Napriek nedostatku potravín je dnes Saudská Arábia exportérom pšenice, mliečnych výrobkov, rýb, hydiny, ovocia, zeleniny a kvetov. Rastúcim sektorom poľnohospodárstva sa stáva akvakultúra, do ktorej smerujú ako súkromné tak aj štátne investície. V poslednom období sa rozšírila produkcia rýb a kreviet, ktorých chov je umiestnený prevažne na pobreží Červeného mora.¹⁶

Treba zdôrazniť, že vzhľadom na geografické rozmiestnenie krajiny, poľnohospodárstvo nemá veľký potenciál na rozvoj, okrem rozvoja rybolovu a akvakultúry, a je často dotované štátom. Pre zabezpečenie fungovania tohto sektora sú potrebné investície do umelého zavlažovania, ktoré čelí problému poklesu objemov vodných zdrojov. Pre zabezpečenie vodou bola, napríklad, vybudovaná sieť odsolovacích zariadení pri východnom a západnom pobreží krajiny.¹⁷ Pre zabezpečenie potravinovej bezpečnosti kráľovstvo začalo nakupovať pôdu v Afrike, Severnej a Južnej Amerike, alebo Európe.

V prípade podrobnejšej analýzy štruktúry priemyslu musíme zdôrazniť jednoznačnú prevahu ťažobného odvetvia, kde produkcia ropy a zemného plynu predstavujú 38 % HDP krajiny. Od objavenia komerčných nálezísk ropy na konci 30. rokov 20. storočia bola ropa dominantným faktorom hospodárskeho rastu. V súčasnosti sa Saudská Arábia umiestnila na druhej priečke po Venezuele v rebríčku krajín s najväčšími rezervami, ktoré predstavujú 17 % svetových zásob alebo 262 mld. barelov. Krajina je druhým najväčším producentom ropy po Spojených štátoch amerických a najväčším exportérom. Až 14 % svetového exportu pochádza zo Saudskej Arábie. V roku 2020 krajina produkovala 9,2 mil. barelov ropy za deň. Jej produkcia stále predstavuje dominujúcu (87 %) položku v príjmoch štátneho rozpočtu a exportných príjmoch (90 %).¹⁸ Krajina tiež disponuje 4 % geologicky preskúmanými zásobami zemného plynu, je piatym najväčším držiteľom rezerv na svete.

Zásoby ropy, ťažbu, distribúciu a spracovanie ropy v krajine kontroluje spoločnosť Aramco, ktorá bola založená v roku 1944 na báze americkej spoločnosti Caltex (*California Texas Oil Company*) a v roku 1980 stala sa spoločnosťou so 100 % majetkovou účasťou štátu.¹⁹ Na území Saudskej Arábie sa vyskytuje približne 130 nálezísk uhľovodíkových palív, kam patria aj najväčšie ropné polia na svete – kontinentálne pole Ghawar (neďaleko hraníc s Katarom) a pobrežný ťel Safaniya (v severnej časti Perzského zálivu). Pre distribúciu ropy používa spoločnosť dva kľúčové ropovody Petrolina a Abkaik-Janbu alebo menšie ropovody s dĺžkou viac ako 19 tisíc km. Aramco disponuje aj flotilou 90 veľkých ropných tankerov, ktorú prevádzkuje dcérska národná spoločnosť Bahri. Kľúčové ropné terminály pre export ropy sa nachádzajú v Perzskom zálive (Ras al-Juaymah a Ras Tanura) a Červenom mori (Janbu).²⁰

¹⁵ BRADBURY, C. (2020): The process of improving farming in Saudi Arabia. [Online] In: *The Borgen Project*, 2020. [Citované 30. 9. 2021].

¹⁶ MING-HSIEN, L. (n.a.): ICDF Aquaculture Development in the Kingdom of Saudi Arabia. [Online] In: *ICDF*, n.a. [Citované 4. 2. 2022].

¹⁷ SAMA (2021): Saudi Central Bank Annual Report 2021. [Online.] In: *SAMA*, 2021. [Citované 28. 9. 2021.]

¹⁸ FORBES (2018): Saudi Arabia. [Online.] In: *Forbes*, 2018. [Citované 30. 11. 2021.] c

¹⁹ HITTI, S. H. – ABED, G. T. (1974): The Economy and Finances of Saudi Arabia. In: *IMF Staff Papers*, 1977, roč. 21, č. 2, s. 248.

²⁰ SHABANEH, R. – SCHENCKERY, M. (2020): Assessing energy policy instruments: LNG imports into Saudi Arabia. In: *Energy Policy*, roč. 137, s. 3.

Zvyšok priemyselného odvetvia predstavuje spracovateľský priemysel (12 % HDP), kam spadá aj spracovanie ropy. Stavebníctvo predstavuje tretiu najväčšiu súčasť priemyselnej výroby a tvorí 4,5 % HDP. Relatívne veľký podiel ťažobného priemyslu na národnom dôchodku udržiava monokultúrne zameranie hospodárstva, a to napriek diverzifikačným snahám vlády datovaným od začiatku zavedenia päťročných plánov rozvoja v 70. rokoch 20. storočia. Z dôvodu vypuknutia svetovej pandémie covid-19 zaznamenali v roku 2020 všetky odvetvia priemyslu mierny pokles. Treba zdôrazniť, že úloha ostatných odvetví priemyslu je zanedbateľná, čo potvrdzujú aj údaje centrálnej banky Saudskej Arábie, ktorá nepublikuje podrobnejšie údaje o výkone odvetví mimo priemyslu ropy a plynu.

V poslednom období významne rastie odvetvie ťažby minerálov a drahých kovov. Ministerstvom priemyslu a minerálnych zdrojov bolo identifikovaných viac ako 3 000 ložísk kovov. V súčasnosti sa na území krajiny využíva 6 baní na ťažbu zlata a 2 bane na ťažbu medi a zinku, ktoré vyprodukovali v roku 2019 okolo 12 ton zlata a desiatky tisíc ton ďalších neželezných kovov.²¹

Sektor služieb je dôležitý nie len z pohľadu jeho podielu na celkovej produkcii ale aj zamestnanosti. V tomto sektore pracujú približne tri štvrtiny všetkých zamestnaných. Najväčšími podsektormi služieb sú finančné, poisťovacie, realitné a obchodné služby (10 %), či veľkoobchod, maloobchod, hotelierstvo a reštaurácie (9,3 %). Dopravné služby a komunikácia predstavujú len 6 % HDP. Vzhľadom na rozsiahly vplyv štátu na národné hospodárstvo vládne služby predstavujú až 14 % HDP. V poslednom období sa stáva významným odvetvím cestovný ruch, ktorý bol do roku 2019 limitovaný striktnými obmedzeniami v oblasti vstupu cudzincov za účelom turizmu. Vzhľadom na veľkú náboženskú a kultúrnu rolu krajiny v moslimskom svete, navštívi Saudskú Arábiu každoročne viac ako 20 mil. návštevníkov. Avšak, cestovný ruch je stále zanedbateľným odvetvím hospodárstva a zdrojom prílevu zahraničných mien, kde podiel tohto sektora na exporte predstavuje len necelých 7 %. V zozname Svetovej banky podľa podielu príjmov z cestovného ruchu na exporte sa Saudská Arábia umiestnila až na 104 mieste s 158 krajín.²²

3 Súčasný ekonomický vývoj

Na začiatku druhej dekády 21. storočia rástla ekonomika Saudskej Arábie takmer 10 % ročne, avšak tempo rastu HDP sa začalo spomaľovať a predstavovalo v roku 2020 len 4,1 %.²³ Najväčší pokles zaznamenal spracovateľský a ťažobný priemysel či sektor služieb, a to hlavne veľkoobchod, maloobchod a služby spojené s hotelierstvom a reštauráciami. V priemere bol medziročný rast HDP v období rokov 2011 – 2020 len 2,5 %. Úbytok zaznamenal aj HDP na osobu, ktorý poklesol z 25 243 amerických dolárov v roku 2012 na 20 110 amerických dolárov v roku 2020. Na poklese celkovej hospodárskej výkonnosti a produkcie na obyvateľa sa podpísali v tomto období klesajúce ceny ropy a vypuknutie svetovej pandémie covid-19. Cena ropy koša OPEC, kam patrí aj ropa produkovaná Saudskou Arábiou, poklesla viac ako dvakrát medzi rokmi 2014 a 2016.²⁴ Dôsledkom spomalenia hospodárskeho rastu bol aj nárast celkovej nezamestnanosti, ktorá dosiahla úroveň 7,4 % v roku 2020. Narástla aj úroveň nezamestnanosti medzi domácim obyvateľstvom, ktorá predstavovala 12,6 %.²⁵ Treba zdôrazniť, že Saudská Arábia sa dlhodobo stretáva s problémami nezamestnanosti vysokokvalifikovanej pracovnej sily. Približne dve tretiny populácie sú predstavené vekovou skupinou do 30 rokov, z ktorej väčšina sú nezamestnaní absolventi vysokých škôl. Výzvou pre hospodársky výkon a rozvoj je

²¹ SAMA (2021): Saudi Central Bank Annual Report 2021. [Online.] In: *SAMA*, 2021. [Citované 28. 3. 2022.]

²² SVETOVÁ BANKA (2021): World Bank Open Data. [Online.] In: *World Bank*, 2021. [Citované 22. 9. 2021.]

²³ SAMA (2021): Saudi Central Bank Annual Report 2021. [Online.] In: *SAMA*, 2021. [Citované 28. 3. 2022.]

²⁴ OPEC (2021): OPEC Basket Price. [Online.] In: *OPEC*, 2021. [Citované 3. 4. 2021.]

²⁵ IMF (2021): Saudi Arabia: 2021 Article IV Consultation-Press Release and Staff Report. [Online.] In: *IMF*, 2021. [Citované 6. 10. 2021.]

aj rapidný rast populácie. Obyvateľstvo Saudskej Arábie narástlo takmer o štvrtinu za poslednú dekádu a mladí ľudia do 15 rokov tvoria až 40 % populácie.

Tabuľka 1: Dynamika vývoja vybraných makroekonomických ukazovateľov

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
HDP v mld. USD	671,2	735,9	746,6	756,3	654,2	644,9	688,5	786,5	792,9	700,1
Rast HDP v %	10	5,4	2,7	3,7	4,1	1,7	-0,7	2,4	0,3	-4,1
HDP p. c. v USD	23745	25243	24845	24464	20627	19878	20802	23337	23139	20110
Nezamestnanosť	5,8	5,5	5,6	5,7	5,6	5,7	5,9	6	5,7	7,4
Inflácia	5,8	2,9	3,5	2,2	1,2	2,1	-0,8	2,5	-2,1	3,4
Hrubý vládny dlh, % HDP	5,4	3	2,1	1,6	5,8	13,1	17,2	19	22,8	32,4

Prameň: vlastné spracovanie na základe údajov Svetovej banky, Medzinárodného menového fondu a Centrálnej banky Saudskej Arábie, 2021.

Problém pre súčasný ale aj budúci hospodársky rast predstavuje pokles pozície Saudskej Arábie ako dominantného hráča v produkcii i exporte ropy, čo ovplyvňuje jej trhovú silu v regulácii cien a potenciálne príjmy do štátneho rozpočtu. Príjmy z ropy sú kľúčovým faktorom pre hospodársku prosperitu Saudskej Arábie a priamoúmerne ovplyvňujú jej ekonomický rast. Podiel krajiny na globálnom exporte ropy poklesol v období rokov 2013 – 2020 z 18 % na úroveň 14 %.²⁶ Negatívny trend môžeme sledovať aj vo vývoji podielu cestovného ruchu na celkovom HDP krajiny, ktorý poklesol medzi rokmi 2019 a 2020 až na 39 %, z 79 mld. USD (takmer 10 % HDP) na 48 mld. USD (7 % HDP), čo je v protiklade s akčným plánom rozvoja Vision 2030.²⁷ V roku 2020 narástla aj inflácia a to do výšky 3,5 % v porovnaní s rokom 2019, čo bolo spôsobené významnými zmenami vo fiškálnej politike štátu. V roku 2018 bola korunným princom Mohamedom bin Salmánom iniciovaná politika diverzifikácie príjmov do štátneho rozpočtu a zavedená päťpercentná daň z pridanej hodnoty (DPH). V roku 2020 bola DPH navýšená na úroveň 15 %, čo viedlo k miernemu zvýšeniu spotrebných cien. Za obdobie rokov 2011 – 2020 úroveň inflácie rástla v priemere 2 % ročne, čo zodpovedá praxi rozvinutých štátov so stabilným menovým prostredím. V tomto kontexte treba spomenúť menovú politiku Centrálnej banky, ktorá od roku 1986 preferuje fixný kurz riálu naviazaný na americký dolár s určitým stupňom oscilácie (3,75 riálov za 1 americký dolár), čo vyžaduje rozsiahle devízové rezervy ale udržiava relatívne stabilnú úroveň cien a hodnotu akumulovaných uspor.²⁸ Zavedenie niektorých daní v poslednom období súvisí so znížením devízových rezerv, ktoré poklesli na takmer 40 % za obdobie rokov 2014 – 2020, a zvýšením zahraničnej zadlženosti, ktorá narástla z 5,4 % HDP v roku 2011 do 34 % v roku 2020.²⁹ Pre zníženie rozpočtového deficitu, ktorý sa pokrýva zahraničnými pôžičkami, boli v roku 2020 zrušené príspevky na zvýšené životné náklady zamestnancom verejnej správy, ku ktorým došlo v dôsledku spomenutého zavedenia 15 % DPH a zníženia výdavkov na kľúčové projekty infraštruktúry zahrnuté v akčnom pláne Vision 2030. Výzvou pre uskutočnenie plánu zostava aj nízka úroveň ekonomickej aktivity obyvateľstva, čo negatívne ovplyvňuje efektívnosť národného hospodárstva. V krajine pracuje približne 40 % práceschopného obyvateľstva, pričom je veľká časť zamestnaná v personálne predimenzovanom štátnom sektore. Pre porovnanie, v členských štátoch OECD predstavuje priemerná úroveň ekonomickej aktivity až 60 %.³⁰

²⁶ UNCTAD (2021): Merchandise: Trade balance, annual. In: *UNCTAD Statistics*, 2021. [Citované 1. 3. 2022.]

²⁷ WTTC (2021): Travel and Tourism Economic Impact 2021. [Online.] In: *WTTC*, 2021. [Cited 28. 9. 2021.]

²⁸ MCGEEVER, P. (2020): Exploring the Possibility and Implications of Saudi Arabia Abandoning Its USD Currency Peg. [Online] In: *AAM Company*, 2020. [Citované 2. 2. 2022].

²⁹ IMF (2021): World Economic Outlook 2021. [Online.] In: *IMF*, 2021. [Citované 6. 10. 2021.]

³⁰ DIWAN, I. (2016): Saudi Arabia's Reform Path. [Online] In: *Project Syndicate*, 2016. [Citované 6. 10. 2021.]

V roku 2017 sa stal novým korunným princom Mohamed bin Salmán. Ako 32 ročný syn kráľa Salmána bin Abdul-Aziza, stal obhajcom nových hospodárskych a sociálnych reforiem zahrnutých do akčného plánu Vision 2030. V rámci programu boli iniciované konkrétne reformy zamerané na transformáciu konzervatívneho štátneho systému, ktoré zmenia fiškálnu a energetickú politiku štátu. Primárnym cieľom plánu je zvýšenie diverzifikácie národného energetického mixu, ktorý až na 62 % pozostáva z ropy a na 38 % zo zemného plynu.³¹ Treba zdôrazniť, že rast domácej spotreby konvenčných zdrojov energií, ako ropa či zemný plyn, brzdí hospodársky rast Saudskej Arábie, čo bolo potvrdené aj vo viacerých štúdiách uvedených v prehľade literatúry.

4 Zapojenie do svetovej ekonomiky

Z pohľadu zapojenia do medzinárodnej deľby práce je Saudská Arábia relatívne otvorenou ekonomikou, kde predstavuje podiel obchodu s tovarom a službami na HDP 67 %. Krajina uskutočňuje relatívne otvorenú zahraničnoobchodnú politiku, hoci uplatňuje mierne protekcionistické opatrenia voči dovozu výrobkov spracovateľského priemyslu, ťažobného priemyslu a chemického priemyslu. Po vstupe krajiny do Svetovej obchodnej organizácie (WTO) v roku 2005 boli redukované priemerné dovozné clá viac ako dvakrát. Saudská Arábia však zostáva krajinou s veľkou mierou dotovania v oblasti poľnohospodárstva, vodných zdrojov a fosílnych palív.

V období rokov 2011 – 2020 vykazovala priemerná miera rastu objemu exportu tovarov len 0,2 % ročne, čo bolo spôsobené výkyvmi cien nerastných surovín na svetových trhoch v polovici tohto obdobia. Priemerná miera rastu importu predstavovala 3,3 % ročne. Podobne ako väčšina exportérov ropy, dlhodobo krajina dosahuje aktívnu obchodnú bilanciu. Od roku 1948 vykazuje obchodná bilancia v tovarovej výmene výlučne kladné hodnoty. Na druhej strane vykazuje v obchode so službami pasívnu obchodnú bilanciu. Saudská Arábia je rentierskym štátom a väčšina zahraničných príjmov pochádza z exportu ropy, ktorá predstavuje až 74 % vývozu tovarov. Okrem nerastných surovín sa na exporte vedľajšie produkty petrochemického priemyslu, vrátane plastov (9 %), organických chemikálií (6 %), a hnojív (1 %).³² V priebehu posledných rokov výrazne vzrástol export hnojív, železných kovov, gummy a plastov. S rozvojom akvakultúry narástol aj export rýb a morských plodov. Zvýšila sa aj hodnota exportov ropy v dôsledku nárastu cien na svetových trhoch po jej prepadoch v rokoch 2014 a 2016. Cena ropy koša OPEC, kam patrí aj saudskoarabská ropa, poklesla z 96 USD za barel na začiatku roku 2014 na úroveň 40 USD na začiatku roka 2016.³³ Na druhej strane za obdobie rokov 2016 – 2020 výrazne poklesol export kapitálovo intenzívnych dopravných zariadení, vrátane lodí, člnov, plávajúcich konštrukcií a zariadení k lietadlám.

Hlavnými exportnými destináciami zostávali v roku 2020 Čína (20 %), Japonsko (10 %), India (9 %), Južná Kórea (9 %), a Spojené arabské emiráty (5 %). Podiel dlhoročného obchodného spojenca Spojených štátov amerických výrazne poklesol a predstavuje 5 % na celkovom exporte. Zahraničnoobchodné vzťahy so Spojenými štátmi americkými sa začali rozvíjať ešte v 40. rokoch 20. storočia, kedy bola americkými ropnými spoločnosťami realizovaná prvá komerčná ťažba ropy v Saudskej Arábii. V poslednom období došlo taktiež k výraznému nárastu objemu exportných tokov do regiónu Východnej a Južnej Ázie, vrátane Číny a Indie. V súčasnosti predstavuje export kľúčovej komodity – ropy do Ázie až dve tretiny objemu. Čína, Japonsko, India a Južná Kórea sú najvýznamnejšími destináciami v tomto regióne.³⁴

³¹ RITCHIE, H – ROSER, M. (2020): Saudi Arabia: Energy Country Profile. [Online.] In: *Our World in Data*, 2020. [Citované 3. 2. 2022.]

³² UNCTAD (2021): Merchandise: Trade balance, annual. In: *UNCTAD Statistics*, 2021. [Citované 1. 3. 2022.]

³³ OPEC (2021): OPEC Basket Price. [Online.] In: *OPEC*, 2021. [Citované 3. 10. 2021.]

³⁴ OEC (2019): Saudi Arabia Historical Data. [Online.] In: *OECD*, 2019. [Citované 1. 12. 2021.]

V importe tovarov prevláda mierne odlišná geografická štruktúra, kde sú najväčšími partnermi Čína (20 %), Spojené štáty americké (11 %), Spojené arabské emiráty (7 %), Nemecko (5 %) a India (5 %). Ku komoditnej štruktúre dovozu patria hlavne kapitálovo náročné priemyselné výrobky, vrátane dopravných vozidiel, priemyselných strojov, či telekomunikačných zariadení.³⁵ Významný podiel na importe predstavujú elektronické zariadenia, farmaceutické výrobky, textilné výrobky ale aj poľnohospodárske výrobky, a to hlavne zelenina a ovocie.³⁶

Problémom pre Saudskú Arábiu zostávajú fluktujúce ceny nerastných komodít na medzinárodných trhoch, na čo poukazuje aj kolísanie reálnych výmenných relácií. V čase vysokých cien ropy a zemného plynu reálne výmenne relácie dosahujú hodnoty indexu vyššie ako 100 bodov a naopak, v období nízkych cien klesajú pod hodnotu 100 bodov. Tieto údaje poukazujú aj na nestabilnú kúpyschopnosť saudských exportov a prílevu zahraničných mien do štátneho rozpočtu, čo negatívne ovplyvňuje proces plánovania a uskutočnenie päťročných plánov. V poslednom období viedla táto situácia k opakujúcim sa rozpočtovým deficitom a nárastu zahraničnej zadlženosti.

Z pohľadu medzinárodnej participácie na cezhraničných kapitálových tokoch je Saudská Arábia pomerne aktívnym aktérom v regióne Blízkeho východu, a to hlavne v oblasti odlevu investícií do zahraničia. V období ropných šokov a nárastu príjmov z predaja ropy investovala krajina hlavne do vyspelých krajín Západu, vrátane Spojených štátov amerických a Spojeného kráľovstva Veľkej Británie a Severného Írska. Zo začiatku 90. rokov 20. storočia bola Saudská Arábia aj významným prijímateľom zahraničného kapitálu. Avšak, z pohľadu prílevu PZI zaznamenalo saudskoarabské kráľovstvo v poslednej dekáde významný pokles, čo je možné vysvetliť politickými faktormi ale aj nižšími cenami ropy. Za obdobie rokov 2010 až 2019 poklesol prílev PZI až šesťkrát.³⁷ Ekonomická diverzifikácia iniciovaná v pláne Vision 2030 a nové projekty mimo ťažobného sektora však pomohli tento trend zvrátiť. V posledných rokoch boli zaznamenané kľúčové investície do sektoru finančných služieb, maloobchodu či elektronického obchodu. Kumulatívny súčet PZI v krajine sa zvýšil v roku 2019 a dosiahol úroveň 236 mld. amerických dolárov, čo predstavuje približne jednu tretinu HDP krajiny. Z pohľadu akumulovaného zahraničného kapitálu je Saudská Arábia v Západnej Ázii regionálnou špičkou, ktorú nasledujú Izrael, Turecko a Spojené arabské emiráty (SAE). Hlavnými investormi sú SAE, Spojené štáty americké, Francúzsko, Singapur, Japonsko a Kuvajt.³⁸ Investície sa zameriavajú predovšetkým na chemický a strojársky priemysel, nehnuteľnosti, fosílna palivá, cestovný ruch. V poslednom období zostáva na nízkej úrovni podiel PZI na tvorbe hrubého fixného kapitálu, čo poukazuje na obmedzenú otvorenosť národných spoločností. Zahraničné investície sú dôležité pre hrubú akumuláciu základného kapitálu a môžu byť použité na pokrytie zadlženosti národných spoločností. Avšak, Saudská Arábia nedisponuje nedostatkom finančných prostriedkov vzhľadom na funkčnosť jedného z najväčších fondov blahobytu vo svete, ktorého aktíva predstavujú 400 mld. USD. Verejný investičný fond sa aktívne podieľa na zahraničnej a domácej investičnej činnosti.³⁹

V roku 2016 bol prijatý program rozvoja Vision 2030, ktorý predpokladá zlepšenie investičného prostredia a podporu ekonomickej diverzifikácie. Súčasťou posledných iniciatív na podporu PZI boli taktiež revízia ťažobných zákonov zameraných na uľahčenie prístupu k financovaniu prieskumu, privatizačné zákony, zrušenie obmedzení vo vlastníckych podieloch

³⁵ WITS (2018): Tanzania Trade Summary 2017 Data. [Online.] In: *WITS*, 2018. [Cited 15. 5. 2019.]

³⁶ UNCTAD (2021): Merchandise trade matrix, annual. [Online.] In: *UNCTAD Statistics*, 2021. [Citované 1. 10. 2021.]

³⁷ UNCTAD (2021): Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual. [Online.] In: *UNCTAD Statistics*, 2021. [Citované 4. 10. 2021.]

³⁸ CAG (2021): Saudi Arabia: Foreign direct investment. [Online.] In: *CAG*, 2021. [Citované 4. 10. 2021.]

³⁹ PIF (2021): Public Investment Fund Program 2021-2025. [Online.] In: *UNCTAD Statistics*, 2021. [Citované 4. 10. 2021.]

zo strany zahraničných spoločností v sektore veľkoobchodu a maloobchodu, či spustenie špeciálnych ekonomických zón zameraných na cestovný ruch a obnoviteľné zdroje.

Umiestnenie saudskoarabských priamych investícií v zahraničí dosiahol 22,9 mld. amerických dolárov v roku 2018, čo predstavovalo 2,3 % svetového objemu. Avšak, v období vypuknutia pandémie covid-19 a nasledovného poklesu globálnej ekonomickej aktivity sa investovanie v zahraničí prudko spomalilo a dosiahlo len 4,8 mld. USD v roku 2020.⁴⁰ Pre kompenzáciu negatívnych efektov vo svetovom hospodárstve Verejný investičný fond umiestil 15 mld. USD na vnútornom trhu a zaviazal sa zvýšiť domáce investície v priebehu ďalších 5 rokov.⁴¹

Záver

Cieľom príspevku bola analýza súčasných osobitostí ekonomického vývoja Saudskej Arábie a problémov v hospodárskej oblasti. Pokúsili sme sa identifikovať aj ďalšie perspektívy ekonomického vývoja skúmaného štátu. Pre dosiahnutie primárneho cieľa sme uskutočnili základnú makroekonomickú analýzu trendov ekonomického vývoja a štruktúry hospodárstva. Výsledky analýzy štruktúry národného hospodárstva naznačujú, že sektor služieb sa stáva čoraz viac dominujúcim, hoci priemyselné odvetvia, ako ťažba a spracovanie ropy, zostávajú kľúčovými pre zabezpečenie hospodárskeho rastu a naplnenie štátneho rozpočtu. Až 87 % príjmu do štátneho rozpočtu je generovaných v ropnom sektore. Práve tieto príjmy predstavujú dôležitý prvok pre vytvorenie zdrojov Verejného investičného fondu a pokrytie výdavkov zahrnutých do päťročných plánov rozvoja či realizácie akčného plánu Vision 2030. Výsledky poukazujú na pomalú diverzifikáciu národného hospodárstva Saudskej Arábie, ktorá trvá od začiatku zavedenia päťročných plánov rozvoja na začiatku 70. rokov minulého storočia. Závislosť na ropnom priemysle je možné preukázať aj prostredníctvom odvetvovej koncentrácie exportu, kde predstavuje až tri štvrtiny vývozu tovarov nespracovaná ropa. Môžeme konštatovať, že pre Saudskú Arábiu platí závislosť na prírodných zdrojoch, čo vytvára zraniteľnosť národného hospodárstva v dôsledku fluktuálneho charakteru cien exportovanej komodity.

Pre zhodnotenie perspektív Saudskej Arábie, musíme poukázať na vývoj cien ropy, ktoré budú určovať hospodársky rast štátu aj naďalej. V období klesajúcich cien bude táto krajina Blízkeho východu vystavená problémom spojeným s financovaním päťročných plánov a nárastom medzinárodnej zadlženosti. V prípade nárastu cien, čo môžeme sledovať v aktuálnom období, pravdepodobne dôjde k vyšším tempám ekonomického rastu. Sociálno-demografickým problémom zostáva relatívna demografická zaťaženosť ekonomiky ako aj miera nezamestnanosti u mladých, čo bude vytvárať v bližšej budúcnosti tlak na verejné financie. Posledným ale nemenej významným faktorom hospodárskeho rastu je veľká úloha štátu, resp. rodiny Saúdovcov v ekonomike. Výdavky štátneho rozpočtu predstavujú až 40 % národnej produkcie. Tento kritický faktor značne politizuje hospodárske procesy a brzdí efektívny rozvoj priemyslu potrebný pre naplnenie cieľov diverzifikácie.

Použitá literatúra:

1. AL NAIMI, S. M. (2021): Economic Diversification Trends in the Gulf: the Case of Saudi Arabia. In: *Circular Economy and Sustainability*, 2021, s. 1-10.
2. AL-KHAMRI, H. (2019): Vision 2030 and poverty in Saudi Arabia. [Online.] In: *Al Jazeera*, 2019. [Citované 1. 2. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.aljazeera.com/opinions/2019/12/23/vision-2030-and-poverty-in-saudi-arabia>

⁴⁰ UNCTAD (2021): World Investment Report 2021. [Online.] In: *UNCTAD*, 2021. [Citované 1. 10. 2021.]

⁴¹ PIF (2021): Public Investment Fund Program 2021-2025. [Online.] In: *UNCTAD Statistics*, 2021. [Citované 1. 10. 2021.]

3. ALKHATHLAN, K. A. (2013): Contribution of oil in economic growth of Saudi Arabia. In: *Applied Economics Letters*, 2013, roč. 20, č. 4, s. 343-348.
4. BLAZQUEZ, J. a kol. (2021): Effects of Saudi Arabia's economic reforms: Insights from a DSGE model. In: *Economic Modelling*, 2021, roč. 95, s. 145-169.
5. BRADBURY, C. (2020): The process of improving farming in Saudi Arabia. [Online] In: *The Borgen Project*, 2020. [Citované 30. 9. 2021]. Dostupné na internete: <https://borgenproject.org/farming-in-saudi-arabia/>
6. CAG (2021): Saudi Arabia: Foreign direct investment. [Online.] In: *CAG*, 2021. [Citované 4. 10. 2021.] Dostupné na internete: <https://international.groupeco reditagricole.com/en/international-support/saudi-arabia/investing>
7. CIA (2021): The World Factbook: Saudi Arabia. [Online.] In: *CIA World Factbook*, 2021. [Citované 20. 9. 2021.] Dostupné na internete: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PETR.RT.ZS?locations=SA>
8. DARWISH, R. (2021): Saudi's 2021 Hajj Season Can Be More Profitable Than 2020. [Online.] In: *Albawaba*, 2021. [Citované 4. 2. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.albawaba.com/business/2021-hajj-season-profit-1438870>
9. DE BEL-AIR, F. (2018): Demography, Migration and Labour Market in Saudi Arabia. [Online.] In: *GRC*, 2018. [Citované 31. 1. 2022.] Dostupné na internete: https://gulf migration.grc.net/media/pubs/exno/GLMM_EN_2018_05.pdf
10. DIWAN, I. (2016): Saudi Arabia's Reform Path. [Online] In: *Project Syndicate*, 2016. [Citované 6. 10. 2021]. Dostupné na internete: <https://www.project-syndicate.org/commentary/saudi-arabia-vision-2030-reform-plan-by-ishac-diwan-2016-04>
11. FORBES (2018): Saudi Arabia. [Online.] In: *Forbes*, 2018. [Citované 30. 11. 2021.] Dostupné na internete: <https://www.forbes.com/places/saudi-arabia/?sh=6fb9a5b04e5c>
12. HITTI, S. H. – ABED, G. T. (1974): The Economy and Finances of Saudi Arabia. In: *IMF Staff Papers*, 1977, roč. 21, č. 2, s. 247-306.
13. IMF (2021): Saudi Arabia: 2021 Article IV Consultation-Press Release and Staff Report. [Online.] In: *IMF*, 2021. [Citované 6. 10. 2021.] Dostupné na internete: <https://www.imf.org/en/Publications/CR/Issues/2021/07/07/Saudi-Arabia-2021-Article-IV-Consultation-Press-Release-and-Staff-Report-461736>
14. IMF (2021): World Economic Outlook 2021. [Online.] In: *IMF*, 2021. [Citované 6. 10. 2021.] Dostupné na internete: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO>
15. KNAUERHASE, R. (1977): The Economic Development of Saudi Arabia: An Overview. In: *Current History*, 1977, roč. 72, č. 424, s. 6-10, 32-34.
16. MCGEEVER, P. (2020): Exploring the Possibility and Implications of Saudi Arabia Abandoning Its USD Currency Peg. [Online] In: *AAM Company*, 2020. [Citované 2. 2. 2022]. Dostupné na internete: <https://www.aamcompany.com/insight/exploring-the-possibility-and-implications-of-saudi-arabia-abandoning-its-usd-currency-peg/>
17. MING-HSIEN, L. (n.a.): ICDF Aquaculture Development in the Kingdom of Saudi Arabia. [Online] In: *ICDF*, n.a. [Citované 4. 2. 2022]. Dostupné na internete: https://www.icdf.org.tw/web_pub/20020702140316aquasaudi.pdf
18. NIBLOCK, T. – MALIK, M. (2007): *The political economy of Saudi Arabia*. London: Routledge, 2007. 274 s. ISBN 0-415-42842-4.
19. OEC (2019): Saudi Arabia Historical Data. [Online.] In: *OEC*, 2019. [Citované 1. 12. 2021.] Dostupné na internete: <https://oec.world/en/profile/country/sau?depthSelector1=HS4Depth>
20. OPEC (2021): OPEC Basket Price. [Online.] In: *OPEC*, 2021. [Citované 3. 10. 2021.] Dostupné na internete: https://www.opec.org/opec_web/en/data_graphs/40.htm

21. PIF (2021): Public Investment Fund Program 2021-2025. [Online.] In: *PIF*, 2021. [Citované 4. 10. 2021.] Dostupné na internete: <https://www.pif.gov.sa/VRP%202025%20Downloadables%20EN/PIFStrategy2021-2025-EN.pdf>
22. RITCHIE, H – ROSER, M. (2020): Saudi Arabia: Energy Country Profile. [Online.] In: *Our World in Data*, 2020. [Citované 3. 2. 2022.] Dostupné na internete: <https://ourworldindata.org/energy/country/saudi-arabia#licence>
23. SAMA (2021): Saudi Central Bank Annual Report 2021. [Online.] In: *SAMA*, 2021. [Citované 28. 3. 2022.] Dostupné na internete: https://www.sama.gov.sa/en-US/EconomicReports/AnnualReport/ANNUAL_Report_57th_2021.pdf
24. SHABANEH, R. – SCHENCKERY, M. (2020): Assessing energy policy instruments: LNG imports into Saudi Arabia. In: *Energy Policy*, roč. 137, s. 1-12.
25. SVETOVÁ BANKA (2021): World Bank Open Data. [Online.] In: *Svetová Banka*, 2021. [Citované 22. 9. 2021.] Dostupné na internete: <https://data.worldbank.org>
26. UNCTAD (2021): Foreign direct investment: Inward and outward flows and stock, annual. [Online.] In: *UNCTAD Statistics*, 2021. [Citované 4. 10. 2021.] Dostupné na internete: <https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx>
27. UNCTAD (2021): Merchandise trade matrix, annual. [Online.] In: *UNCTAD Statistics*, 2021. [Citované 1. 10. 2021.] Dostupné na internete: <https://unctadstat.unctad.org/wds/ReportFolders/reportFolders.aspx>
28. UNCTAD (2021): World Investment Report 2021. [Online.] In: *UNCTAD*, 2021. [Citované 1. 10. 2021.] Dostupné na internete: https://unctad.org/system/files/official-document/wir2021_en.pdf
29. WITS (2018): Tanzania Trade Summary 2017 Data. [Online.] In: *WITS*, 2018. [Cited 15. 5. 2019.] Dostupné na internete: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/TZA/StartYear/2013/EndYear/2017/TradeFlow/Import/Indicator/MPRT-TRD-VL/Partner/IND/Product/All-Groups>
30. WTTC (2021): Travel and Tourism Economic Impact 2021. [Online.] In: *WTTC*, 2021. [Cited 28. 9. 2021.] Dostupné na internete: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2021/Global%20Economic%20Impact%20and%20Trends%202021.pdf>

Kontakt:

Ing. Mykhaylo Kunychka, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: mykhaylo.kunychka@euba.sk

MAĎARSKÁ ZAHRANIČNÁ POLITIKA A VOJNA NA UKRAJINE

HUNGARIAN FOREIGN POLICY AND WAR IN UKRAINE

Milan Kurucz

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, milan.kurucz@euba.sk

Abstrakt: Zmeny v maďarskej zahraničnej politike po roku 2010 sa uskutočnili pod vplyvom dôsledkov finančnej a hospodárskej krízy na mocenské pomery v medzinárodných vzťahoch. Agresia Ruska voči Ukrajine a výsledok prebiehajúcej vojny môže vnieť podstatné korekcie do súčasných bezpečnostných a hospodárskych pomerov v Európe i v globálnom rozsahu. V podmienkach, keď EÚ a NATO sú vojensky síce nepriamo, ale hospodársky priamo zapojení do konfliktu s Ruskom, sa maďarská zahraničná politika v podobe v akej sa realizovala po roku 2010 dostáva do vážnych ťažkostí. V súčasnosti ešte nie je jasné, aké bude usporiadanie a forma prípadného nového medzinárodného poriadku po ukončení vojnového konfliktu. Zatiaľ zostáva otvorenou aj otázka, v akej miere začne Maďarsko podtlakom vonkajších okolností meniť svoju zahraničnú politiku.

Kľúčové slová: Maďarsko, zahraničná politika, vojna, medzinárodný poriadok

JEL: F50, F51

Abstract: Changes in Hungarian foreign policy after year 2010 were influenced by the financial and economic crisis and their consequences for power distribution in international relations. Russia's aggression against Ukraine and the outcome of the ongoing war could substantially adjust current security and economic conditions in Europe and globally. In this situation, Hungarian foreign policy, as has been implemented after 2010, is facing serious difficulties. At present, it is not yet clear how a possible new international order will be designed after the end of the war. For the time being, it remains an open question when and to what extent Hungary will begin to change its foreign policy under the pressure of external circumstances

Keywords: Hungary, foreign policy, war, international order

JEL: F50, F51

Úvod

Maďarsko za ostatných tridsať rokov prešlo vnútropoliticky i z hľadiska zahraničnej politiky protirečivým vývojom. Ak na konci osemdesiatych a v deväťdesiatych rokoch minulého storočia bolo považované za etalón prechodu k trhovému hospodárstvu a liberálnemu politickému systému s jednoznačnou euroatlantickou orientáciou v zahraničnej politike, potom v druhej dekáde dvadsiateho prvého storočia sa objavili vážne pochybnosti o jeho ďalšom smerovaní vo vnútornej i zahraničnej politike a zatiaľ zostáva vystavené vážnej kritike zo strany USA, ale aj ďalších partnerov v EÚ a NATO. Samotná maďarská vláda na čele s premiérom Viktorom Orbánom a jeho stranou FIDESZ, ktorá v parlamentných voľbách v roku 2010 získala ústavnú väčšinu a toto svoje postavenie si udržala po ďalších troch voľbách, otvorene deklarovala zásadný obrat k iliberálnemu politickému systému a v zahraničnej politike k nadviazaniu užších vzťahov s hospodárskymi a politickými konkurentmi EÚ a USA, predovšetkým s Ruskom a Čínou.

Aj keď hĺbka zmien v zahraničnej politike po roku 1989 a 2010 je odlišná (ak v roku 1989 došlo k zásadnému obratu, tak po roku 2010 sme svedkami rozvoľnenia, ale nie negovania euroatlantických väzieb Maďarska), obe sa uskutočnili v podmienkach transformácie medzinárodného systému. V prvom prípade išlo o zánik bipolarity a vznik unipolárneho poriadku, kým v druhom sa výraznejšie začala v medzinárodných vzťahoch presadzovať multipolarita.

Agresia Ruska voči Ukrajine a výsledok prebiehajúcej vojny môže v podstatnej miere ovplyvniť medzinárodný systém, bezpečnostné a hospodárske vzťahy v Európe i v globálnom rozmere. V podmienkach, keď EÚ a NATO sú vojensky nepriamo, ale hospodársky priamo zapojení do konfliktu s Ruskom, sa maďarská zahraničná politika v podobe v akej sa realizovala po roku 2010 dostáva do vážnych ťažkostí. V súčasnosti síce nie je jasné, aké bude usporiadanie a forma prípadného nového medzinárodného poriadku po ukončení vojnového konfliktu, a otvorenou zostáva aj otázka, ako sa maďarská vláda vysporiada so zmenou situácie, či začne meniť svoju politiku pod tlakom vonkajších okolností. Cieľom príspevku je načrtnúť príčinné súvislosti zmien v maďarskej zahraničnej politike po roku 1989 a jej smerovanie po skončení vojny v Ukrajine

1 Priority zahraničnej politiky po zániku bipolarity

V podmienkach transformácie spoločenského zriadenia v Maďarsku po roku 1989 a radikálnych zmien v medzinárodných vzťahov v dôsledku rozpadu Sovietskeho zväzu boli sformulované tri priority maďarskej zahraničnej politiky: integrácia do euroatlantických štruktúr, spolupráca so susednými krajinami a podpora maďarských menšín žijúcich v zahraničí.

Formulovanie hlavných smerov maďarskej zahraničnej politiky sa odohrávalo v podmienkach opätovného zapojenia krajiny do svetového kapitalistického systému. Podľa významnej skupiny autorov výsledkom ekonomických zmien v postsocialistických krajinách, teda aj v Maďarsku, bol vznik závislých trhových ekonomík s rozhodujúcou úlohou nadnárodného kapitálu vo financovaní rozvoja a podstatným príspevkom k príjmom štátneho rozpočtu a tvorbe pracovných miest.¹ Vytvorili sa asymetrických hospodárske vzťahy medzi jadrom alebo centrom tohto systému tvoreného hospodársky najsilnejšími štátmi a postsocialistickými štátmi, ktoré sa ocitli v pozícii ekonomickej poloperiférie. Politicky bola táto integrácia zafixovaná vstupom Maďarska do EÚ a NATO.

Striedajúce sa konzervatívne a socialisticko-liberálne vlády takéto zameranie vonkajších vzťahov nespochybňovali, aj keď ich akcenty v rámci jednotlivých priorít i vzťahov medzi nimi sa líšili, čo vyplývalo z ich sociálneho ukotvenia, ako aj ideologických východísk. Pre socialisticko-liberálne vládne kabinety bola rozhodujúca integračný cieľ a jemu sa podriaďovali ostatné dva, zatiaľ konzervatívne vlády, vrátane tej, na čele ktorej stal v rokoch 1994-1998 V. Orbán, kládli veľký dôraz na problematiku maďarských menšín v zahraničí a osobitne v susedných štátoch. Ideové východiská zahraničnej politiky socialistov a liberálov sa viažu skôr k neoliberalnému inštitucionalizmu a konštruktivismu (na pravidlách založená medzinárodná spolupráca) a Maďarské demokratické fórum (MDF), ktoré stálo na čele prvej postsocialistickej vlády a po roku 1994 mladí demokrati (FIDESZ) sa pridžžali realistických (teda prevažne mocenských) prístupov s výrazným nacionalistickým zafarbením.²

MDF sa pokúsila vytvoriť národnú kapitalistickú triedu a oslovila predovšetkým tú strednú triedu, ktorá bola menej integrovaná do bývalej nomenklatury a nedisponovala západnými hospodárskymi, politickými a kultúrnymi kontaktmi. Na druhej strane prijala

¹ KING, L. (2007): Central European Capitalism in Comparative perspective; LANE, D. (2009): Global Capitalism and the Transformation of State Socialism; NÖLKE, A. – Vliegenhart, A. (2009): Elarging the Varieties of Capitalism; SCHEIRING, G. (2020): The Retreat of Liberal Democracy.

² KISS, J. L. (2004): A kádárizmustól az EU tagságig: A magyar külpolitika metamorfózisa, s. 65.

požiadavku opätovného zapojenia do globálneho kapitalizmu, ale presadzovala vlastné záujmy v protiklade k záujmom podnikových manažmentov a s nimi spolupracujúcim medzinárodným kapitálom.³ MDF veľmi aktívne presadzovalo integráciu do euroatlantických štruktúr, lebo si od nej sľuovalo posilnenie regionálneho postavenia Maďarska vo vzťahu k susedom vrátane vytvorenia priestoru užšiu spoluprácu so zahraničnými Maďarmi. FIDESZ po roku 1994, keď sa vzdal liberálnej ideológie a stal sa hegemónom konzervatívneho tábora, s určitými korekciami prevzal politiku svojho predchodcu. Maďarská socialistická strana (MSZP) a Zväz slobodných demokratov boli spojencami medzinárodného kapitálu.⁴ Ich koaličné vlády sa vo svojej zahraničnej politike snažila eliminovať akékoľvek momenty, ktoré by mohli ohroziť hospodársku a bezpečnostno-politickú integráciu Maďarska alebo prílev zahraničného kapitálu do krajiny.

2 Zmeny v zahraničnej politike Maďarska po svetovej finančnej a hospodárskej kríze

V parlamentných voľbách v roku 2010 získal FIDESZ ústavnú väčšinu, čomu umožnilo uskutočniť rozsiahle zmeny v maďarskom politickom systéme a zafixovať ich v novej ústave. Zasiahol aj do hospodárstva, v prvom rade preskupením štruktúry vlastníctva v bankovom sektore a v nevýrobnej sfére. Dôležité korekcie však V. Orbán ohlásil aj zahraničnej politike. Nová maďarská vláda reagovala významné zmeny vo svojom vonkajšom prostredí, ktoré súviseli s finančnou a hospodárskou krízou, s vnútornými problémami EÚ najmä v dôsledku krízy eurozóny, ale aj oslabením hegemónického postavenia USA. Finančná kríza urýchlila vývoj k multipolárnemu svetu so vzostupom takých štátov ako Čína a India.⁵ Aj z hľadiska teórie svetového systému finančná kríza bola spojená s ukončením hegemónického cyklu USA a impulzom pre príchod novej éry multipolarty. Vznikajúce mocenské vákuum sa snažia zaplniť také autoritárske veľmoci ako Čína a Rusko, ktoré sa identifikujú ako alternatíva neoliberalného svetového poriadku vedeného USA.⁶ Maďarsko sa v meniacich medzinárodných hospodárskych a politických pomeroch rozhodlo pre prispôbenie sa k rastúcim (emerging) veľmociam.⁷ To síce viedlo k určitým napätiam v jeho vzťahoch s USA, NATO a EÚ, ale neznamenal zásadnú revíziu jeho spojeneckých záväzkov.

Krátko po voľbách v roku 2010 vo svojom prejave pred maďarskými veľvyslancami hovoril V. Orbán o vzniku nového svetového poriadku, v ktorom sa Západ stále viac oslabuje.⁸ Podľa Orbánovho hodnotenia globálna finančná a hospodárska kríza, ktorá vypukla v roku 2008, bola len sprievodným znakom konca starého usporiadania medzinárodných vzťahov, jeho prebiehajúcej rekonštrukcie. Svoje presvedčenie o tom, že ťažisko hospodárskeho rozvoja sa presúva na Východ zhrnul takto: “Maďarsko pláva pod vlajkou Západu, ale v globálnej ekonomike fúka východný vietor”.⁹

Na základe takto sformulovaných východísk sa maďarská vláda po roku 2010 pokúsila rozšíriť svoj hospodársky a politický manévrovací priestor za hranice euroatlantického regiónu. V roku 2012 vládny kabinet schválil stratégiu vonkajších ekonomických vzťahov, ktorej podstatnou súčasťou bola geografická diverzifikácia maďarského exportu smerom k rastúcim ázijským ekonomikám a osobitná pozornosť bola venovaná prehĺbeniu hospodárskych vzťahov

³ ÉBER, M. Á – GAGYI, Á. – GERÖCS, Cs. – JELINEK, Cs. – PINKASZ, A. (2014): 1989. Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához, s. 50.

⁴ Tamtiež.

⁵ BUROWS, M. J. – HARRIS, J.: Revisiting Future: Geopolitical Effects of the Financial Crisis.

⁶ SCHERING, G. (2020): The Retreat of Liberal Democracy, s. 52.

⁷ GRYGIEL, J. J. – MITCHELL, A. W. (2016): The Unquiet Frontier. Rising Rivals, s. 116.

⁸ Új világrendről beszélt Orbán Viktor (2010).

⁹ Tárgyilagos és realista nemzetpolitikára van szükség (2010).

s Ruskom a Čínou. Táto východná politika nazývaná aj otváranie sa východu bola považovaná za prípravu na nový multipolárny svetový poriadok.¹⁰

Po roku 2010 sa rozšírili maďarsko-ruské politické kontakty a pravidelnými sa stali stretnutia Orbán – Putin. V roku 2014 bola podpísaná dohoda o výstavbe dvoch nových reaktorov v jadrovej elektrárni Paks, ktorej súčasťou bola aj ruská pôžička vo výške 10 mld. Eur, ktorá by mala pokryť 80 % celkovej investície. Z hospodárskeho hľadiska vo vzťahoch s Ruskom zostala určujúcou závislosť na dodávkach zemného plynu (80 %) a ropy (60 %) pričom, maďarská vláda sa snažila využiť intenzívne politické kontakty na dosiahnutie výhodnejších cien predovšetkým za plyn.

S Čínou podpísalo Maďarsko v roku 2011 celý rad dohôd o spolupráci a o investičných projektoch. Najvýznamnejšou čínskou investíciou v Maďarsku je modernizácia železničnej trate Budapešť- Belehrad po ktorej má byť prepravovaný čínsky tovar z gréckeho prístavu Pireus do západnej Európy. Snaha Maďarska smerovala aj získanie čínskych digitálnych technologických investícií, najmä prostredníctvom spolupráce so spoločnosťou Huawei.

Všetky tieto kroky vyvolali tvrdú kritiku od predstaviteľov USA, ale aj niektorých ďalších spojencov. Na druhej strane Maďarsko v určitých smeroch len kopírovalo neomerkantilistickú politiku Nemecka ako svojho rozhodujúceho hospodárskeho partnera, a to tak z hľadiska investícií v automobilovom priemysle ako nosnom odvetví maďarského hospodárstva, ako aj obchodu.¹¹ Nemecko po skončení studenej vojny uprednostňovalo vo svojej zahraničnej politike záujmy nemeckých podnikateľov, a to tak vo vzťahu k Rusku a Číne, ale aj k ďalším partnerom. Vzhľadom na tieto skutočnosti bolo označované za váhajúceho hegemonu a geoeconomickú veľmoc.¹² V tejto svojej politike pokračovalo aj po kríze roku 2008 a predovšetkým vzhľadom na záujmy veľkých nemeckých korporácií zostávalo strategickým partnerom Maďarska. Otvorená alebo tichá podpora Nemecka bola pre Orbánovu vládu dôležitá aj v jej sporoch s inštitúciami EÚ.

3 Zahraničná politika Maďarska po vypuknutí vojny na Ukrajine

V čase vrcholiacej krízy a pred začiatkom agresie Ruska Orbán navštívil Moskvu a rokoval s prezidentom Putinom. Svoju cestu označil za mierovú misiu, čo však sotva možno prijať ako skutočný cieľ jeho cesty. Je zrejmé že svojím politickým gestom chcel získať určité hospodárske výhody, najmä čo sa týka dodávok plynu. Táto jeho cesta sa stretla so značnou nevôľou v EÚ a NATO a bolo vnímané ako oslabovanie jednoty vnútri týchto zoskupení.¹³ Otáznym aj doteraz zostáva, či Orbán a jeho minister zahraničných vecí dostatočne vyhodnotili riziko vypuknutia vojenského konfliktu a jeho dôsledky pre maďarskú politiku. Maďarsko po začatí invázie Ruska odsúdilo agresiu, označilo ju za porušenie medzinárodného práva. Podporilo tiež sankcie EÚ voči Rusku, poskytlo humanitárnu pomoc utečencom z Ukrajiny, ale odmietlo dodať Ukrajine zbrane alebo umožniť ich transport cez svoje územie. Hlavnou Orbánovou tézou, ktorá zohrala dôležitú úlohu aj vo volebnom víťazstve jeho strany, bola tá, že Maďarsko sa nesmie nechať vtiahnuť do vojny na Ukrajine.¹⁴

Maďarská vláda skomplikovala snahu EÚ o zavedenie nového balíka sankcií voči Rusku, ktorej súčasťou malo byť aj embargo na dovoz ruskej ropy, keď vyhlásilo, že bude takéto rozhodnutie vetovať. Požadovalo výnimku pre import tejto komodity z Ruska na päť rokov namiesto dvoch a poskytnutie finančných prostriedkov na technologickú prestavbu nielen rafinérie, ale aj ropovodov. Ani rokovanie predsedníčky EK s V. Orbánom v Budapešti

¹⁰ BERNEK, Á. (2018): Hazánkkeleti nyitás politikája és a 21. század geopolitikai stratégiái összefüggései.

¹¹ GERÖCS, T. – PINKASZ, A. (2019): Magyarország az Európai munkamegosztásban, s. 176.

¹² SZABO, S. (2014): Germany, Russia and the Rise of geoeconomics.

¹³ Viktor Orbán under fire for Moscow meeting with Vladimir Putin (2022).

¹⁴ Hungary will stay out of Ukraine war (2022).

nepriniesli zmenu maďarského stanoviska.¹⁵ Maďarsko ešte ďalej pritvrdilo svoju pozíciu a požadovalo, aby sa embargo nevzťahovalo na ropu dodávanú cez ropovody. Ide o snahu zachovať pre maďarský, ale aj nadnárodný kapitál umiestnený v Maďarsku, čo najdlhšie nízke ceny ropy a plynu, a tým aj konkurenčnú výhodu na európskom i globálnom trhu. Takýto postup je objektívne výhodný pre Rusko, ale či ide o priamu podporu zo strany Maďarska zostáva zatiaľ otvorené. Postoj maďarskej vlády v otázke energií má aj vnútropolitický aspekt, keďže embargo na import ropy by ohrozilo možnosť zachovať zastropovanie cien pohonných hmôt a desaťročné trvajúce subvencovanie cien energií a ďalších poplatkov pre domácnosti, teda opatrení, ktoré zohrali významnú úlohu aj v voľbom víťazstve FIDESZ v roku 2022. Tvrdá vyjednávacía pozícia Maďarska však môže viesť k tomu, že embargo na dovoz ropy prijmú členské štáty jednotlivo a Orbán príde v dôsledku toho o značné prostriedky pre energetický priemysel.¹⁶ Otáznym je, aké výsledky prinesie jeho mimoriadne tvrdá negociačná taktika pre Maďarsko, či v konečnom dôsledku nemôže ďalej oslabiť pozíciu Maďarska v EÚ a neprinesie aj finančné straty. Mimoriadne veľké je z tohto hľadiska riziko, že sa v dôsledku realizácie procedúry o právnom štáte, Maďarsko príde o veľké prostriedky z fondu obnovy. Zatiaľ nie je jasné, či Orbánova vláda uvažuje o takomto scenári a či je pripravená skôr či neskôr vymeniť lacnú ruskú ropu za tieto prostriedky.

Priestor na ten typ zahraničnej politiky, ktorú Maďarsko uskutočňovalo do vypuknutia vojny v Ukrajine sa aj v dôsledku sankcií doteraz prijatých EÚ značne zúžil. Drastické obmedzenie hospodárskych vzťahov medzi EÚ a Ruskom a predovšetkým zastavenie importu plynu a ropy z Ruska budú zákonite viesť k vzájomnej ekonomickej a politickej izolácii a hlbkej nedôvere. Výsledok vojny medzi Ukrajinou a Ruskom sa nevyhnutne prejaví na pomere síl medzi veľmocami, celkovým usporiadaním vzťahov v Európe, ale aj v globálnom rozsahu.

Aj keď dnes zostávajú hlavné otázky o podobe nového medzinárodného poriadku po ukončení vojny v Ukrajine otvorené, je pravdepodobné, že Maďarsko bude naďalej závisieť hospodársky i politicky od centra svetového systému, ktoré ešte po určitý čas zostane v transatlantickom priestore. Osobitne dôležitá bude pre Maďarsko pozícia Nemecka, jeho hospodárska stratégia a zahraničná politika. Súvisí to s maďarskou závislosťou na nemeckých priamych investíciách, ako aj možnosťami, ktoré pre maďarské zahraničnopolitické manévry vytvárala zahraničná politika Nemecka uprednostňujúca hospodárske záujmy najsilnejších nemeckých korporácií. Krátko po invázii Ruska sa nemecká koalíčná vláda sociálnych demokratov, zelených a liberálov rozhodla k bezprecedentnému obratu v obrannej politike vytvorením fondu v sume 110 mld. USD. Tieto prostriedky majú byť použité na postupné zvyšovanie výdavkov na vojenské účely. Ročné výdavky na obranu v roku 2024 vyrastú sumu takmer 83,5 mld. USD a oproti roku 2021 sa zvýšia o 45 %, vďaka čomu zaujme Nemecko po USA a Číne tretie miesto vo financovaní ozbrojených síl.¹⁷ Tento krok bol deklarovaný ako historický obrat (Zeitwende). Zdá sa však, že v politickej rovine nepôjde o jednoduchý proces. Nemecká vláda len po váhaní, ba až nechote výraznejšie sa angažovať v podpore Ukrajiny aj dodávkami zbraní prekročila rubikon. Spolu s opatreniami na ukončenie dodávok zemného plynu z Ruska a obmedzovania hospodárskych stykov smeruje Nemecko k vzdaniu sa niekoľko desaťročí trvajúcej tzv. východnej politiky (Ostpolitik). Ak skutočne vytvorí väčší priestor pre bezpečnostné aspekty svojho pôsobenia v medzinárodnom prostredí, bude to znamenať aj nové prístupy v cieľoch a realizácii zahraničnej politiky.

¹⁵ EU lobbies Hungary to break oil sanctions deadlock.

¹⁶ Hungary Hardens Opposition to EU Embargo on Russia Oil Imports.

¹⁷ Germany's historic defence budget growth makes them the third largest military spender.

Záver

Zmenené medzinárodné podmienky môžu prinútiť súčasnú maďarskú vládu ku korigovaniu zahraničnej politiky uskutočňovanej po roku 2010. Pravdepodobný návrat k nejakému variantu studenej vojny v Európe po skončení konfliktu na Ukrajine podstatne zvýši požiadavku na blokovú disciplínu a obmedzí možnosti doterajšej flexibility alebo manévrovania medzi mocenskými blokmi v maďarskej zahraničnej politike. Značný vplyv na orientáciu vonkajších vzťahov Maďarska bude mať predpokladaný obrat nemeckej politiky v Európe, posilnenie jej bezpečnostných hľadísk, a tým aj výraznejšie presadzovanie geopolitických prístupov na úkor doteraz dominantných geoeconomických záujmov.

Použitá literatúra:

1. BERNEK, Á. (2018): Hazánk keleti nyitás politikája és a 21. század geopolitikai stratégiái összefüggései. In: *Külügyi Szemle*, 2018, roč. 17, č. 2, s. 122-144.
2. BUROWS, M. J. – HARRIS, J. (2009): Revisiting the future : Geopolitical effects of the Financial Crisis.). *The Wahington Quarterly*, 2009, roč. 32, č. 2, s. 27-38.
3. ÉBER, M. Á.– GAGYI, Á. – GERÖCS, Cs. – JELINEK, Cs. – PINKASZ, A. (2014): 1989. Szempontok a rendszerváltás globális politikai gazdaságtanához. In: *Fordulat*, 2014, roč. 21, č. 1, s. 10-63.
4. *EU lobbies Hungary to break oil sanctions deadlock* [online] [citované 12. 5. 2022] Dostupné na [EU lobbies Hungary to break oil sanctions deadlock \(euobserver.com\)](http://euobserver.com)
5. *Germany's historic defence budget growth makes them the third largest military spender* [online] [citované 12. 5. 2022] Dostupné na [Germany's historic defense budget growth makes them the third largest global military spender with an annual budget of \\$83.5 billion by 2024, says GlobalData - GlobalData](http://GlobalData.com)
6. GERÖCS, T. – PINKASZ, A. (2019): Magyarország az Európai munkamegosztásban. A temelés áthelyezése a globális járműipari értékláncolatban, In: *Fordulat*, 2019, roč. 26, č. 2, s. 173-198.
7. GRYGIEL, J. J. – MITCHELL, A. W. (2016): *The Unquiet Frontier. Rising Rivals*. Princeton and Oxford: Priceton University Press, 2016. ISBN 9780691178264.
8. *Hungary Hardens Opposition to EU Embargo on Russia Oil Imports* [online] [citované 12. 5. 2022] [Hungary Hardens Opposition to EU Embargo on Russia Oil Imports - Bloomberg](http://Bloomberg.com).
9. *Hungary will stay out of Ukraine war* [online] [citované 12. 5. 2022] Dostupné na [Hungary will stay out of Ukraine war, PM Orban tells rally | Reuters](http://Reuters.com).
10. KISS, J. L. (2004): *A kádárizmustól az EU tagságig: A magyar külpolitika metamorfózisa*. In: Gazdag, F. – Kiss, J. L. *Magyar külpolitika a 20. században*. Budapest: Zrínyi, 2004, s. 45-80. ISBN 963-327-386-2.
11. KING, L. (2007): *Central European Capitalism in Comparative Perspective*. In: Hancké, B. et al. (eds.): *Beyond varieties of Capitalism: Conflict, Contradictions and Complementarities in the European Economy*. Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 307-327. ISBN 9780180199206483.
12. Lane, D. (2009): *Global Capitalism and the Transformation of State Socialism*. In: *Studies in Comparative International Development*, 2009, roč. 44, č. 2, s. 97-117.
13. NÖLKE, A. – VLIEGENHART, A. (2009): *Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe*. In: *World Politics*, roč. 61, č. 4, s. 670-702.
14. SCHERING, G. (2020): *The Retreat of Liberal Democracy. Authoritarian Capitalism and the Accumulative State in Hungary*. London: Palgrave Macmillan, 2020. ISBN-13: 978-3030487515.

15. SZABO, S. (2014): *Germany, Russia and the Rise of Geoeconomics*. London: Bloomsbery, 2014. ISBN 9781472596314.
16. *Tárgyilagos és realista nemzetpolitikára van szükség (2010)* [online] [citované 30. 4. 2022] Dostupné na Tárgyilagos és realista nemzetpolitikára van szükség (miniszterelnok.hu).
17. *Új világrendről beszélt Orbán Viktor (2010)* [online] [citované 30. 4. 2022] Dostupné na Külföld: Új világrendről beszélt Orbán Viktor - NOL.hu
18. *Viktor Orbán under fire for Moscow meeting with Vladimir Putin* [online] [citované 14. 5. 2022] Dostupné na Viktor Orban under fire for Moscow meeting with Vladimir Putin | Euronews.

Kontakt:

doc. Milan Kurucz, CSc.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: milan.kurucz@euba.sk

MODERN ENERGY SECURITY OF UKRAINE: GEOPOLITICAL CONTEXT

Mariya Kuznetsova

Expert in Sustainable Development & Business Strategy, Kyiv, Ukraine; PhD researcher, Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava, e-mail: mariyakuznetsova8@gmail.com

Abstract: The purpose of the paper is to analyze current geopolitical shifts in world energy security playground taking into account military actions in Eurasia. Crucial sectoral changes are predetermined by sanction law and international regulations implemented by cross-functional intergovernmental bodies. By means of secondary data analysis and systemic approach to world energy data evaluation major aspects of sustainability and net zero policy maintenance are outlined and explained in scope of wartime obstacles and minimum operational capacity. General forecasts for further energy market as well as low-carbon production development within the existing social responsibility claims and political obligations are demonstrated. Geopolitical obstacles and territorial barriers prevent comprehensive collaboration on supply-demand balance and availability of energy sources at affordable prices. Both domestic and regional markets of various countries, including Ukraine, are under considerable dependence of international relations. To mitigate the unbearable risks of global energy security undermining there is to be a claim for an accelerated green transition and transit status reinforcement in Ukraine.

Keywords: energy security, fossil fuel, low-carbon economy, supply-demand balance, sustainable development

JEL: F51, Q01, Q43

Introduction

The Fourth Industrial Revolution and COVID-19 crisis are left behind in scope of modern geopolitical threats. The war in Ukraine has led to a major breakthrough in the EU in search of alternatives to Russian oil and gas and calls for the expansion of nuclear energy. In the international scope Ukraine's energy security is one of the most important elements of an integral part of Europe's energy security as well as national geopolitical security of Ukraine.

In general, the country's energy security is an important condition for Ukraine's sustainable development¹. Energy consumption of the economy, inefficient use of energy resources, market monopolization and total dependence on energy imports (oil, gas, fuel for nuclear power plants and even coal) make the domestic energy sector vulnerable to sustainable operation and rapid response to technological, economic and social challenges, both external and internal. Solving these problems will require a new level of technological development of the energy sector, increase its competitiveness and make the sector transparent for both service providers and consumers, which in general will increase the level of energy security in Ukraine.

Today's reforms in the energy sector are aimed at boosting the energy sector's development and integration with European complexes, bringing it in line with EU norms and standards and creating fully functioning competitive natural gas and electricity markets with transparent pricing and adequate protection of consumers.

A competitive internal energy market cannot exist without independent regulators who enforce binding rules. According to the Third Energy Package, the national regulator must be

¹ PRESIDENT OF UKRAINE (2019): Decree 'On Sustainable Development Goals of Ukraine for the period till 2030'.

independent of both industry and government interests, and regulators from different EU countries must work together to promote competition, open markets and ensure the efficient and secure operation of energy infrastructure. To help the various national regulators cooperate and ensure the smooth functioning of the internal energy market, the EU has set up the Agency for the Cooperation of Energy Regulators (ACER), a kind of focal point.

An important element of national energy security is cross-border cooperation. National network operators are responsible for transparent and non-discriminatory access to electricity and gas networks and should work with their European counterparts to ensure optimal management of EU networks. This is done through the European Network of Transmission System Operators for Electricity (ENTSO-E) and the European Network of Transmission System Operators for Gas (ENTSO-G). These operators are developing standards to help harmonize the flow of electricity and gas through transmission systems in different countries. The up-to-date major challenges for the development of international collaboration in terms of energy security and sufficient efficiency following the sustainability goals presuppose geopolitical shifts. Mutually beneficial collaboration will initiate gradual changes in market forces and trade agreements.

1 Methodology

The aim of the study is to conduct the complex analysis of crucial features of modern energy security in accordance with international imperatives for sustainability and circular economy as well as international geopolitics. This work was performed within an extensive methodological framework. The main research method used within the study was secondary data analysis, based on thorough evaluation of world energy data. Systemic approach was comprehensively applied to multiple energy security procedural issues, simultaneously focusing on sectoral and source complexity. It was particularly relevant in order to achieve economically, environmentally and socially sustainable results. It provided practical implications on how energy data evaluation results can continue to grow and deepen beyond the energy market development and security maintenance. Being a strategic approach, it allowed to reconsider energy policies and analyze future forecasts.

2 Literature review

The issue of energy security is being well-discussed over the years, mainly due to a wide range of indicating elements. A lot of both practical and theoretical studies were conducted to reveal key peculiarities.

One of the greatest impacts of pandemic undoubtedly was considered in energy sector. Laveron F.² emphasizes, that many governments are implementing unprecedented COVID-19 recovery packages to try to revive the economy and create jobs. But the amount of money involved is not the only difference. Most of these governments – certainly in the European Union – are declaring that the recovery packages not only need to create economic activity and jobs in the short term, but must also take into account their long-term effects, and most of them concur that betting on sectors with a clear future is the best way to succeed in the long run. Therefore, decarbonization strategies which existed before COVID-19 are being endorsed as the best way to spend a large share of this money – money that, by its sheer amount, will shape the future of our economy and our lives, and for this reason must be allocated in a wise manner. As a result, decarbonization, digitalization, resilience, and economic recovery are the main pillars of these plans.

² LAVERON, F. (2020): The role of the electricity sector in the energy transition after COVID-19, p. 40.

Researchers Bouzarovski S. and S. Tirado Herrero³ underline the importance of considering energy poverty in this sense. While the condition is widespread across Europe, its spatial and social distribution is highly uneven. The existence of a geographical energy poverty divide in the European Union provides a starting point for conceptualizing and exploring the relationship between energy transitions – commonly described as wide-ranging processes of socio-technical change – and existing patterns of regional economic inequality.

Some experts point out the necessity of controlling energy balances (Gritsishina M.⁴) and maintaining synchronization issues (Kubatko O.⁵) in terms of energy security. Quite an interesting topic is the aspect of existing cohesion between energy security and social protection in the modern world (Prause G., Tuisk T., Olaniyi E.O.⁶).

Overall, energy security is about having constant access to energy sources on a timely, sustainable and affordable basis. Valid access to energy sources is particularly crucial in terms of basic needs provision and is supposed to be the first and foremost precondition of economic growth and long-term prosperity, social and political stability as well as ecological security. Therefore, energy security constitutes a vital part of future development of the world economy.

3 Energy security of Ukraine: state aspects

Ukraine's energy security has become especially acute with the beginning of Russia's hybrid aggression against the country. Aggressive actions in the economic sphere, constant blackmail of Russian state corporations and the threat of disruption of energy supplies from Russia (natural gas, nuclear fuel, oil and petroleum products) forced the government to look at energy security in a fundamentally new way.

Given Russia's continued political manipulation of its energy resources, it is crucial for Ukraine to diversify its energy resources and reduce its import dependence in order to strengthen its energy security. That is why Ukraine continues to pursue a policy aimed at diversifying energy supplies: we continue to buy natural gas for our own needs only in Europe and at the same time implement measures to integrate the national grid into European networks of electricity and gas transmission operators.

Energy is one of the strategically important sectors of Ukraine's economy on the safe, stable functioning and sustainable development of which depend the vital activity and quality of most spheres of society, as well as the well-being of citizens.⁷ Energy sector is also important in the global dimension, as Ukraine plays an important role in ensuring the energy security of the entire European continent.

The purpose of the ongoing reform is to increase Ukraine's energy security in the following key areas:⁸

- ensuring security of electricity and natural gas supply to consumers;
- integration of energy markets into European markets;
- increasing the reliability and efficiency of the unified energy system of Ukraine;
- diversification of sources and routes of energy supply;
- increase in the production of domestic energy taking into account considerations of economic feasibility;

³ BOUZAROVSKI, S. – TIRADO HERRERO, S. (2017): The energy divide: Integrating energy transitions, regional inequalities and poverty trends in the European Union, p. 69.

⁴ GRITSISHINA, M. (2019): Energy Balance: What is Needed to Create Balancing Capacities in Ukraine.

⁵ KUBATKO, O. (2017): Synchronization and uniformity assessment of economic and environmental fluctuations, p. 94.

⁶ PRAUSE, G. – TUISK, T. – OLANIYI, E. O. (2019): Between sustainability, social cohesion and security. Regional development in North-Eastern Estonia, p. 1238.

⁷ CABINET OF MINISTERS (2017): On approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 'Security, energy efficiency, competitiveness'.

⁸ GOVERNMENT PORTAL OF UKRAINE: official website (2022).

- development of renewable and low-carbon energy sources, alternative fuels;
- increasing energy efficiency in the chain from production to energy consumption;
- reforming the coal industry of Ukraine.

Ukrainian energy has significant potential for attracting investment. However, for a long time, the industry lacked transparent, competitive and clear rules of the game for market participants, monopolies and over-regulation. This hindered the progressive development and modernization of the Ukrainian energy sector. And the system of cross-subsidization and subsidies from the budget restrained the growth of energy prices for the population, while creating unequal conditions, hindering modernization and development, introduction of new technologies in fuel and energy enterprises.

Energy reform is aimed at bringing national legislation in line with EU law, norms and standards, as provided for in the Association Agreement between Ukraine and the European Union. Completion of the implementation of European legislation, implementation of European standards will not only accelerate positive changes in the energy sector. This will help unlock the country's significant potential in emerging energy segments, such as renewable energy. Together, all these steps will help strengthen the energy independence of our state and improve the quality of services for household consumers.

The government efforts to reform the energy sector are aimed at bringing the energy sector to a fundamentally new, high-quality level of development, bringing it in line with EU norms and standards, liberalizing and forming full-fledged natural gas and electricity markets with transparent and competitive pricing and consumer protection. These actions are also designed to optimize the energy balance and increase economic, energy and environmental security, especially in the face of external aggression. The main goal of these transformations is to strengthen Ukraine's energy security, reliably meet the needs of society and the economy in fuel and energy resources and create a solid foundation for a sustainable energy future of the country.

4 World energy market trends: Ukrainian context

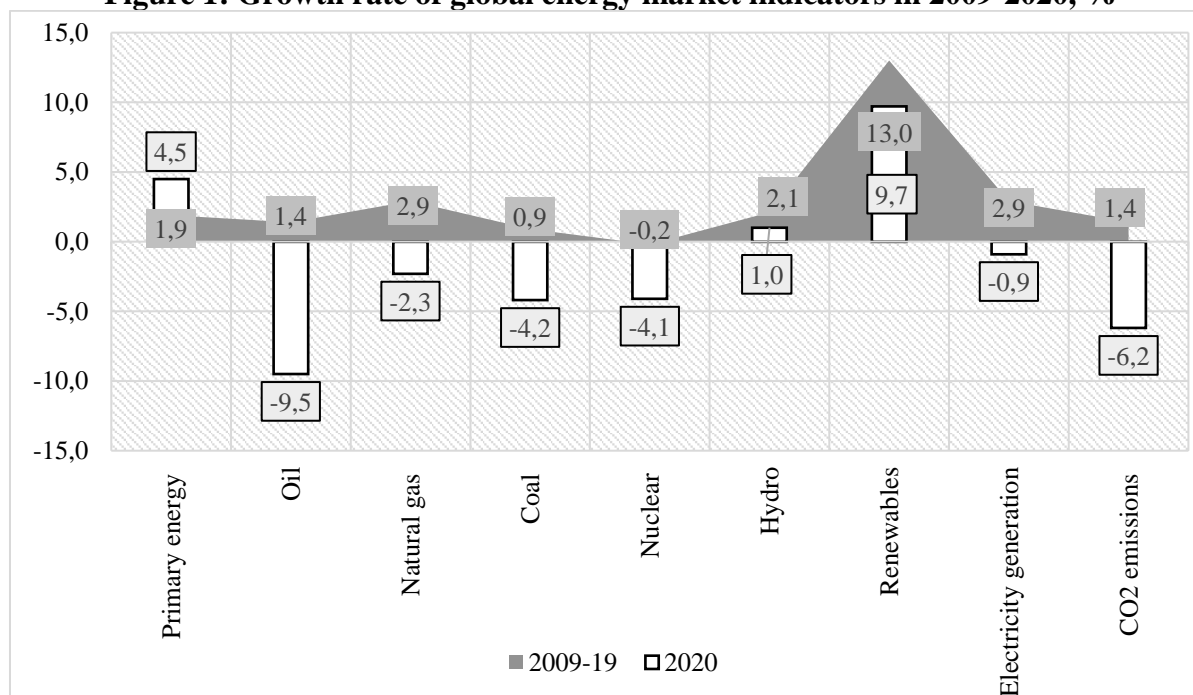
The global energy crisis set off by Russia's actions have significantly complicated the picture for governments, companies and investors as they try to determine what energy projects to encourage, develop or fund. Russia's invasion of Ukraine has brought major disruptions to the global energy system. Taking these into account, it is clear that any immediate shortfalls in fossil fuel production from Russia will need to be replaced by production elsewhere – even in a world working towards net zero emissions by 2050.⁹

World trends in energy field were quite promising as for the end of 2021. Ongoing economic growth, together with cold winters and warm summers, enabled the global electricity demand to rise in 2021 by more than 6 % – the largest increase since the recovery from the financial crisis in 2010. Significant changes in supply chains for coal and natural gas caused wholesale electricity prices to change taking into account market shifts. In spite of the gradual increase in renewable power, electricity power generation from coal and gas reached its peak levels.

Following the international energy data analysis (Figure 1) some crucial trends are visible. Firstly, primary energy consumption fell by 4.5 % in 2020 with oil demand accounting for 72 % of the decrease. Secondly, renewables power grew by a record 358 TWh and increased its share of total generation to 12 %. Thirdly, carbon emissions fell by 6.2 % and the carbon intensity of the energy mix declined by 1.8 %.

⁹ BIROL, F. (2022): What does the current global energy crisis mean for energy investment?

Figure 1: Growth rate of global energy market indicators in 2009-2020, %

Source: own compilation based on British Petroleum data.

In general, as a result of slowing electricity demand growth and sufficient additions of renewable power capacity, fossil fuel-based generation is foreseen quite stable in the nearest future. The expected fall is to be fixed in coal-fired generation following the decline in competitiveness relative to natural gas in markets like the United States and Europe are offset by growth in China and India. Gas-fired is considered to grow annually by around 1 %. The pandemic provokes price changes and generation shifts on various markets. However, during 2022-2024 an average annual electricity demand growth of 2.7 % is expected to be stated with growing renewables adequately matching moderate demand growth.¹⁰

Coal met more than half of the increase in global demand. Coal-fired electricity generation reached an all-time peak, growing by 9 %, the fastest since 2011, propelled by the exceptional demand and coal's cost competitiveness in some markets compared to gas. Renewables grew strongly – by 6 %, despite growth being limited by unfavorable weather conditions (in particular for hydropower). Gas-fired generation grew by 2 %, while nuclear increased by 3.5 %, almost reaching its 2019 levels. In total, CO₂ emissions from electricity rose by close to 7 % - record high. The increased demand for fossil fuels combined with supply constraints resulted in scarcities and high energy prices. Due to particularly high prices for gas in Europe and its 20 % share in the generation mix, average wholesale electricity prices in the fourth quarter of 2021 were more than four times as high as their 2015-2020 average.¹¹

Annual additions to global renewable electricity capacity are expected to average around 305 GW per year between 2021 and 2026 in the main case forecast. This implies an acceleration of almost 60 % compared to renewables' expansion over the last five years. Conversely, annual renewable capacity additions in the accelerated case are a quarter higher than in the main case, reaching over 380 GW on average over 2021-2026.¹²

¹⁰ BRITISH PETROLEUM: official website (2022).

¹¹ INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Electricity Market Report: January 2022.

¹² INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Renewables 2021. Analysis and forecast to 2026.

After Russia invaded Ukraine great sectoral shifts were fixed based on market fluctuations. In terms of electricity demand, it plummeted significantly and has demonstrated the constant downward trend:

- due to a gradual decrease in energy consumption in Ukraine the unprecedented fall was recognized – on the level of more than 40 %; monthly and weekly trends continue showing the abovementioned tendency;
- significant decrease in renewable energy sector was also revealed, taking into account occupied territories and destroyed facilities;
- the outstanding decline in electricity power generation has mainly taken in nuclear sector; demonstrating less, but still considerable decrease in coal and gas generation.

The situation with fossil fuel extraction is troubling due to the ongoing military actions. For example, gas field. Ukraine uses about 30 billion cubic meters of natural gas annually. Most of them are domestically produced gas, which covers 65-70 % of all needs. Every day Ukraine produces about 50 million cubic meters of gas. The two regions with the richest gas in Ukraine are Kharkiv and Poltava, located in the Eastern Oil and Gas Region. Kharkiv region provides 46 % of all Ukraine's natural gas needs, and Poltava region – 42 %. The rest of the production falls on the Western and Southern regions. However, the mining potential is decreasing because of strong military risks.

However, the Unified Energy System of Ukraine demonstrates stable performance with support for the frequency of 50 Hz. This means that Ukraine is ready to start commercial exports to the EU. Ukraine already supplies 200 MW of commercial electricity to Poland, but that amount could rise to 1.5 GW. After equipment upgrades, exports could increase to 3-4 GW. On May 20, 2021, DTEK together with Honeywell (USA) completed the construction of the first industrial power system in Ukraine as a pilot project with a capacity of 1 MW. Today, DTEK is ready to share its expertise to ensure the scalability of this technology.¹³ The installation of STATCOM or Energy Storage Systems that are able to continuously provide variable reactive power in response to voltage variations will be extremely important in this process.

It's worth mentioning that Ukraine has a strong potential in the production of renewable energy – according to various estimates it is about 70 million tons of oil equivalent per year. It has one of the fastest growing RES markets in Europe. The preliminary amount of foreign investment in renewable energy projects in Ukraine over the past two years amounted to about \$1.15 billion.

The high level of the green tariff in Ukraine creates an excessive price burden for consumers. In addition, the operation of large renewable energy power plants (RES), especially those that produce electricity from solar energy, wind, is characterized by sharply changing modes of operation within the United Energy System (UES) of Ukraine. This leads to additional costs for the scheduling of power plants and the maintenance of reserve capacity to regulate the modes of operation of power plants that use solar energy, wind. And the availability of sufficient reserves of energy generating capacity to maintain the balance between supply and demand in the electricity market is an important factor in the reliable and safe operation of the UES of Ukraine.

The auction model replaced the form of support for producers at the green tariff. The new approaches should balance the interests of electricity consumers and other market participants, ensuring the further development of renewable energy and reducing the growing financial burden on the final price of electricity.

Unfortunately, the war significantly affected the volume of electricity production by RES facilities. Today, almost half of all renewable energy facilities are in the war zone or in the temporarily occupied territories. A significant number of such facilities are located in the

¹³ DTEK: official website (2022).

occupied territories and have virtually ceased operations due to damage to transformer substations and power lines, danger to personnel and inability to access the facilities. The destruction of generating equipment due to shelling by Russian troops was recorded, in particular, several wind turbines burned due to shelling. The occupiers also stole equipment from captured RES facilities.

Moreover, Ukraine is a transit country through which Russia transports gas to European countries. Accordingly, Ukraine's gas transportation system is connected to the systems of Russia, Belarus, Hungary, Poland, Slovakia, Romania and Moldova. The introduction of European rules in the gas market allows Ukraine to import gas both by physical (separate GTS route) and virtual (offset) reverse. And some of Europe's largest underground gas storage facilities allow them to be filled not only with Ukrainian but also with European gas. Before the war Ukraine employed hundreds of gas traders, including European companies, dozens of companies extracting gas, earning an energy exchange, introducing daily balancing, importing gas from Europe and creating the preconditions for the formation of a gas hub. Due to war issues the Ukrainian transit status in geopolitics is also under threat.

In general, the reliance of the European Union and indirectly the United Kingdom on Russian gas supplies has increased over the last decade. Natural gas consumption in the EU and UK remained broadly flat in aggregate over this period, but production fell by a third and the gap has been filled by increased imports. Consequently, the share of Russian gas supplies increased from 25 % of the region's total gas demand in 2009 to 32 % in 2021. Meanwhile, the importance of Ukraine as a transit country has lessened due to the build-up of additional transit corridors bringing Russian piped gas to the EU and UK (e.g. Nord Stream). Transit flows via Ukraine accounted for over 25 % of Russia's pipeline deliveries to the EU and UK in 2021, significantly down from more than 60 % in 2009.¹⁴ Nevertheless, Ukraine remains an important conduit for Russian gas to Europe (transiting about 8 % of the EU and UK combined gas demand) and also relies heavily on imported gas for its own domestic use.

Conclusion

Russia's attack on Ukraine has led to an unprecedented global energy crisis. To protect consumers from rising energy prices, many countries are trying to reduce their dependence on Russian energy resources by pursuing a policy of accelerating the transition to carbon-free technologies. The transition to RES provides great potential for lower prices and dependence on fossil fuels in the short and long term. The war in Ukraine has added reasons for an accelerated green transition to reduce dependence on Russian energy imports. Investing in the development of RES is now a strategic point for many countries, especially in the EU. A lot of EU countries have announced plans to develop independent energy sources, including wind and solar power plants, which have the greatest potential to reduce the EU's energy sector's dependence on Russia by 2023. High fossil fuel prices have increased the competitiveness of RES technologies compared to coal and natural gas. There is heated discussion on replacing natural gas with electricity in the short term and, in the long term, with renewable gases derived from excess renewable energy. Moreover, worldwide by the end of the decade the production capacity of green and nuclear hydrogen is expected to rise significantly.

Further development of RES is also a challenge for manufacturers of relevant equipment, such as solar panels. Already, demand is higher than the capabilities of manufacturers. However, despite its potential, the accelerated development of new RES capacities depends significantly on a stable political environment that provides long-term investment confidence. The global context is predictable – to provide an opportunity to achieve even closer coordination of energy market reforms needed in Ukraine to strengthen corporate

¹⁴ INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Gas Market and Russian Supply.

governance and transparency in the run-up to Ukraine's synchronization with the European grid, scheduled for 2023 as well as also work to increase reverse flows within the existing gas transportation infrastructure under wartime conditions.

References

1. BIROL, F. (2022): What does the current global energy crisis mean for energy investment? [online]. In: International Energy Agency. [Cited 9. 5. 2022]. Available online: <https://www.iea.org/commentaries/what-does-the-current-global-energy-crisis-mean-for-energy-investment>.
2. BOUZAROVSKI, S. – TIRADO HERRERO, S. (2017): The energy divide: Integrating energy transitions, regional inequalities and poverty trends in the European Union. In: *Eur. Urban Reg. Stud.*, vol. 24, pp. 69-86.
3. BRITISH PETROLEUM: official website (2022). [Cited 11. 4. 2022]. Available online: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy/downloads.html>.
4. CABINET OF MINISTERS (2017): On approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 “Security, energy efficiency, competitiveness”. [Cited 9. 4. 2022]. Available online: <https://www.kmu.gov.ua/npas/250250456>.
5. DTEK: official website (2022). [Cited 15. 4. 2022]. Available online: <https://dtek.com/media-center/news/dtek-weekly-briefing-ukraines-energy-sector-amid-wa>.
6. GOVERNMENT PORTAL OF UKRAINE: official website (2022). [Cited 5. 4. 2022]. Available online: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/ekonomichne-zrostannya/energetychna-bezbeka>.
7. GRITSISHINA, M. (2019): Energy Balance: What is Needed to Create Balancing Capacities in Ukraine. [Cited 14. 4. 2022]. Available online: <https://mind.ua/openmind/20202701-energetichna-rivnovaga-shcho-treba-dlya-stvorennya-balansuyuchih-potuzhnostej-v-ukrayini>.
8. INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Electricity Market Report: January 2022. [Cited 14. 4. 2022]. Available online: <https://www.iea.org/reports/electricity-market-report-january-2022>.
9. INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Gas Market and Russian Supply. [Cited 14. 4. 2022]. Available online: <https://www.iea.org/reports/russian-supplies-to-global-energy-markets/gas-market-and-russian-supply-2>.
10. INTERNATIONAL ENERGY AGENCY (2022): Renewables 2021. Analysis and forecast to 2026. [Cited 14. 4. 2022]. Available online: <https://www.iea.org/reports/renewables-2021>.
11. KUBATKO, O. (2017): Synchronization and uniformity assessment of economic and environmental fluctuations. In: *J. Zhytomyr State Technol. Univ. Econ. Ser.*, vol. 2, pp. 92-97.
12. LAVERON, F. (2020): The role of the electricity sector in the energy transition after COVID-19. In: *Forum 2020*, vol. 123, pp. 38-41.
13. PRAUSE, G. – TUISK, T. – OLANIYI, E. O. (2019): Between sustainability, social cohesion and security. Regional development in North-Eastern Estonia. In: *Entrep. Sustain. Issues*, vol. 6, pp. 1235-1254.
14. PRESIDENT OF UKRAINE (2019): Decree “On Sustainable Development Goals of Ukraine for the period till 2030”. [Cited 25. 4. 2022]. Available online: <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/show/722/2019#Text>.
15. UNITED NATIONS CONFERENCE ON THE HUMAN ENVIRONMENT (1972): Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm,

- Sweden. [Cited 25. 4. 2022]. Available online: <http://www.un.org/documents/CONF/1994/CONF/CONF48/CONF4814r1.pdf>.
16. WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT (1987): Our Common Future. Oxford: Oxford University Press. (Frequently referred to as the Brundtland report after Gro Harlem Brundtland, Chairman of the Commission). [Cited 25. 4. 2022].
 17. WORLD SUMMIT ON SUSTAINABLE DEVELOPMENT (2002), Report of the World Summit on Sustainable Development, Johannesburg, South Africa. [Cited 25. 4. 2022]. Available online: http://www.un.org/jsummit/html/documents/summit_docs/131302_wssd_report_reissued.pdf.

Contacts:

Mariya Kuznetsova

International Expert; PhD researcher
Faculty of International Relations
University of Economics in Bratislava
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovak Republic
e-mail: mariyakuznetsova8@gmail.com

POJEM EXTRÉMIZMUS¹

CONCEPT OF EXTREMISM

Tomáš Martaus^a – Jaroslav Varecha^b

^a Katedra bezpečnosti a obrany, Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, Demänová 393, 031 01 Liptovský Mikuláš, Slovenská republika, e-mail: tomas.martaus@aos.sk

^b Katedra vojenskej taktiky a operačného umenia, Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, Demänová 393, 031 01 Liptovský Mikuláš, Slovenská republika, e-mail: jaroslav.varecha@aos.sk

Abstrakt: Cieľom predkladaného príspevku je na základe analýzy uplatňovaných východísk pri definovaní pojmu „extrémizmus“ postulovať vlastnú všeobecne akceptovateľnú definíciu tohto pojmu ako aj jeho vymedzenie sa voči označeniu „radikalizmus“. Jeho súčasťou je i hodnotenie úrovne právnej úpravy Slovenskej republiky v oblasti extrémizmu a jej nedostatkov. V záverečnej časti príspevok ponúka odporúčané riešenia pre zdokonalenie úrovne právnej úpravy regulujúcej spoločenské vzťahy v oblasti extrémizmu, a to v podobe rozšírenia extrémistických motívov v stávajúcich trestných činoch extrémizmu či rozšírení trestných činov extrémizmu aj o politický a environmentálny extrémizmus.

Kľúčové slová: extrémizmus, radikalizmus, trestný čin

JEL: K14

Abstract: The aim of the presented paper is, based on the analysis of the starting points used in the definition of the term "extremism", to postulate its own generally acceptable definition of this term, as well as its definition against the term "radicalism". It also includes an evaluation of the level of legislation of the Slovak Republic in the field of extremism and its shortcomings. In the final part, the paper offers recommended solutions for improving the level of legislation governing social relations in the field of extremism, in the form of expanding extremist motives in existing extremism crimes or extending extremism crimes to political and environmental extremism.

Keywords: extremism, radicalism, crime

JEL: K14

Úvod

V bezpečnostnom prostredí Slovenskej republiky je extrémizmus po dlhé roky aktuálnou a pomerne vážnou bezpečnostnou hrozbou pre jeho obyvateľov ako i samotné demokratické zriadenie štátu. Je preto pochopiteľné, že tomuto stavu tak v plnej miere zodpovedá aj vysoký záujem o túto špecifickú hrozbu, a to z pohľadu tých najrozličnejších subjektov a úrovní odborného skúmania či výskumu.

Samotnú existenciu extrémizmu, či jeho spoločenské akceptovanie časťou populácie, výrazne ovplyvňuje početnosť informácií, ktoré o ňom daná spoločnosť má. Čím viac je týchto informácií objektívnych, tým korektnejšie a akceptovateľnejšie povedomie si o ňom spoločnosť dokáže vytvoriť.

¹ Príspevok bol podporený výstupmi projektu NI 4200549 Optimalizácia rozhodovacích procesov krízového manažmentu v podmienkach OS SR pri predchádzaní a riešení krízových javov nevojenského charakteru.

V súčasnej dobe možno rovnako pozorovať stav, v ktorom páľčivé spoločenské otázky nachádzajú svoj bezprostredný obraz v extrémizme, v dôsledku čoho tak dochádza i k spätnej reakcii, vďaka ktorej nachádza extrémizmus zas svoje miesto v spoločnosti. Je preto nesmierne dôležité venovať pozornosť práve architektúre spoločnosti, ktorú je nevyhnutné budovať tak, aby dokázala korektne pristúpiť k riešeniu aktuálnych sociálnych tém bez toho, aby zradikalizovala svoje postoje.

Východisková pozícia pre akékoľvek hlbšie skúmanie extrémizmu na Slovensku však vyžaduje jeho správne chápanie. Len so správnymi klasifikačnými kritériami spoločenského správania budeme schopní dôjsť ku správne vnímaniu skutku ako extrémistického konania. Pre ďalšiu prácu s extrémizmom bude rovnako potrebné zaoberať sa i jeho vzťahom k radikalizácii, a to otázkou či vo vzťahu k pojmu extrémizmus ide o možné synonymické pojmy alebo nie. Pokiaľ nie, pozornosť bude nutné venovať otázke, v čom tkvie nosný klasifikačný rozdiel medzi týmito pojmami.

Práve uvedeným okolnostiam a zodpovedaniu naznačených otázok bude venovaná nasledujúca časť príspevku, a to s využitím analýzy a syntézy v rozoberanej problematike. Časť z neho tvorí i osobitné analytické skúmanie právneho ukotvenia pojmu extrémizmus v Slovenskej republike.

1 Pojem extrémizmus

Nájsť všeobecne akceptovateľný význam pojmu „extrémizmus“ sa naprieč jeho teoretickými či legálnymi a strategickými prístupmi v skúmaní nehľadá jednoducho. Je to najmä vďaka pomerne rozsiahlej dynamike panujúcej vo vývoji konceptov extrémistických filozofií, ktorá je bezprostredne ovplyvnená dynamikou spoločenských vzťahov.

Podľa voľne dostupného internetového slovníka cudzích slov predstavuje pojem extrémizmus krajne radikálne, výstredné konanie ako aj postoje k verejným záležitostiam.

Vnímanie spoločnosti na správanie, konanie či postoj, ktorý by bolo možné označiť za krajné, výstredné, je však pluralistický. Závisí mnohokrát na sociálnej skupine, ktorej je jednotlivec členom, dosiahnutom vzdelaní, životnom ciele, náboženskom či politickom presvedčení ako aj pohlaví, sexuálnej orientácii či životných zážitkoch.

Rovnako tak pohľad spoločnosti na to, čo je možné považovať za extrém, krajnosť, prehnanosť či výstrednosť a čo je, naopak, možné spoločensky akceptovať ako prípustný postoj, sa v priebehu histórie menil. Kým na začiatku 20. storočia vnímala väčšinová spoločnosť ženy bojujúce za volebné práva žien (tzv. sufražetky, odvodené od anglického výrazu „suffrage“ označujúce volebné právo) ako extrémistky, a teda aj ich postoj za extrémistický, dnešná spoločnosť by za extrémistický postoj považovala ten, ktorý by sa zasádzoval siahnuť ženám na im garantované volebné právo.

Rovnako by sme vnímali i 20-ročnú študentku žurnalistiky Kathrine Switzerovú, ktorá v roku 1967 narušila čisto mužský Bostonský maratón.² Úsilie Abrahama Lincoln a za zrušenie otrokárstva v Spojených štátoch amerických³ či myšlienky a ciele hnutia Hippies.⁴

V prostredí sekuritológie sa ako široko používaná definícia extrémizmu v súčasnosti objavuje tá, ktorú uvádza Koncepcia boja proti extrémizmu na roky 2015 – 2019. Podľa nej predstavuje extrémizmus „konanie a prejavy vychádzajúce z postojov krajne vyhrotenej, demokratickému systému nepriateľskej ideológie, ktoré či už priamo, alebo v určitom časovom horizonte deštruktívne pôsobia na existujúci demokratický systém a jeho základné atribúty.“⁵

² KOTECHA, T. (2021): Kathrine Switzer: First woman to officially run Boston Marathon on the iconic moment she was attacked by the race organiser.

³ History.com Editors (2009): Abraham Lincoln.

⁴ FORMAN, S. (2016): The Life and Death of the Hippie: A Dance with the Devil and the Media.

⁵ VLÁDA SR (2015): Koncepcia boja proti extrémizmu na roky 2015 – 2019, s. 3.

V zmysle citovaného dokumentu súčasne okrem charakteristickej klasifikačnej črty extrémizmu v podobe okolnosti, že extrémizmus je spájaný s určitým konaním alebo prejavmi, teda aktivitami, činnosťami, spája analyzovaný dokument aj s ich útokom na katalóg základných práv a slobôd garantovaných ústavou a medzinárodnými ľudsko-právnymi dokumentmi, prípadne s konaním, ktoré sa snaží svojimi aktivitami uplatňovanie týchto práv sťažiť či znemožniť.

V zmysle analyzovanej koncepcie možno za ďalšiu uvádzaný charakteristický znak extrémizmu považovať aj snahu o obmedzenie či znemožnenie výkonu základných práv a slobôd pre vybrané skupiny obyvateľstva z dôvodu ich pohlavia, národnosti, rasy, etnického pôvodu, farby pleti, vierovyznania, jazyka, sexuálnej orientácie, príslušnosti k spoločenskej triede, majetku. Rovnako tak za obdobný znak možno považovať aj používanie fyzického násillia smerujúceho voči názorovým alebo politickým oponentom či ich majetku.

Za pozitívum uvedenej definície možno považovať jej vzťah voči demokratickým hodnotám, teda skutočnosť, že za extrémistické správanie považuje správanie človeka, ktoré útočí na spoločensky prospešné hodnoty, čo považujeme za kľúčové pre celú definíciu extrémizmu.

Na strane druhej ako negatívum uvedenej definície možno označiť jej druhú časť, teda tú, ktorá spája extrémizmus s pozitivistickou právnou filozofiou - právom vyjadreným v texte právnych predpisov či iných akceptovaných prameňov práva (v ústave, medzinárodných zmluvách,...), a to na základe dvoch základných dôvodov.

Ten prvý spočíva v tradičnom zlyhaní pozitivistického nazerania na právo, ktorého najmarkantnejším prípadom zlyhania bola situácia v nacistickom Nemecku. Nepočetnosť medzinárodných dokumentov venovaných ľudským právam neumožňovala totiž jednoznačne uplatniť trestnoprávnu zodpovednosť voči nacistickým zločincem za porušenie medzinárodnoprávných noriem. V zmysle analyzovaného nedostatku tak teda platí, že pokiaľ medzinárodná zmluva ratifikovaná i Slovenskou republikou nebude skutky extrémizmu označovať za extrémistické, extrémistickými nebudú.

Druhý dôvod spočíva zas vo väzbe na ústavu štátu. Uvedený znak extrémizmu totiž v takomto prípade platí výlučne opäť len v prípade ústav, ktorých text obsahuje všetky základné práva a slobody uznávané demokratickými právnymi poriadkami sveta. Väzba na ústavy zlyháva aj v prípade konštitúcií nedemokratických, totalitných a autokratických štátov. V ich prípade by totiž akýkoľvek postoj smerujúci voči ústave totalitnej krajiny bol považovaný za extrémistický. Takouto optikou by sme tak museli partizánov za tzv. vojnovnej Slovenskej republiky ako aj predstaviteľov disentu v čase „vlády jednej strany“ označiť za extrémistov. Nakoľko ide o hanlivý a pejoratívny výraz, je zjavné, že toto označenie nie je vecne správnym.

Príkladom veľmi podobného prístupu pri definovaní extrémizmu je i definícia uplatnená v Správe o extrémizme na území Českej republiky z roku 2012, podľa ktorej predstavuje extrémizmus „vyhranené ideologické postoje, ktoré vybočujú z ústavných, zákonných noriem, vyznačujú sa prvkami intolerancie a útočia proti základným demokratickým ústavným princípom, ako sú definované v českom ústavnom poriadku.“⁶ Aj táto definícia je tak spájaná s úrovňou stavu právneho poriadku danej krajiny a jeho pozitívnym vyjadrením. Ak by sme však vychádzali práve z tejto definície pre stanovenie tej našej, dostali by sme sa k definovaniu extrémizmu ako vyhranených ideologických postojov, ktoré vybočujú zo základných všeobecne uznávaných hodnôt demokratických právnych štátov.

Uvedená definícia obstojí aj v porovnaní s tou, ktorú v minulosti používala Bezpečnostná informačná služba Českej republiky, v zmysle ktorej predstavuje extrémizmus „krajne vyhrtené, demokracii nepriateľské postoje a ideológie, ich nositeľov a súvisiacich aktivít a javov.“⁷ Citovaná definícia je zaujímavá tým, že medzi pojem extrémizmus zaradila

⁶ GRŽIVNA, T. a kol. (2015): Kriminologie, s. 219.

⁷ CHARVÁT, J. (2017): Pojem extrémizmus a jeho aktuálne možnosti použitia v Českej republike, s. 95.

nielen samotný extrémistický postoj, extrémistickú ideológiu, ale aj jej nositeľov, či jej prejavy. Nakoľko však samotných nositeľov, či ich správanie nemožno bez bezprostrednej väzby na extrémistickú ideológiu nijako spojiť s extrémizmom, považujeme vymedzenie definície extrémizmu výlučne len s ohľadom na ideologické postoje za dostatočné.

1.1 Extrémizmus a radikalizmus

Pokiaľ ide o snahu zdefiniovať pojem, akým je „radikalizácia“ či „radikalizmus“, a to pojem jasne oddelený od pojmu „extrémizmus“, narážame na zásadný problém. Akoby totiž pojem radikalizmus nemal jasne ohraničené kontúry, ktoré umožňujú ich monosemanticky uchopiť do vyčerpávajúcej definície, vymedzujúcej tento pojem od pojmu „extrémizmus“. Rozdiel medzi pojmami extrémizmus a radikalizmus je tak „veľmi jemný a ťažko uchopiteľný.“⁸

Zrejme najjednoznačnejšie rozlíšenie extrémizmu od radikalizmu možno dohľadať v ich politickej rovine. Na základe dostupnej odbornej literatúry totiž radikalizmus predstavuje politické postoje, stojace na hrane demokratického politického a právneho systému, tie však nie sú cieľené na jeho odstránenie. Naproti tomu politický extrémizmus odmieta demokratický právny štát a usiluje o jeho značné modifikovanie alebo odstránenie.⁹ Radikalizmus je teda chápaný ako súbor politických názorov, ktorých realizácia by znamenala rozsiahle zmeny, nie však likvidáciu demokracie ako takej.¹⁰

O jednoznačné rozlíšenie týchto pojmov usiluje aj Konceptia boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024, ktorá so sebou prináša úplne odlišný prístup k interpretácii rozdielu medzi radikalizáciou a extrémizmom. Pokým radikalizáciu charakterizuje ako proces rastúcej akceptácie ideológie, ktorá je v rozpore s demokratickým právnym štátom, teda ako určité osvojenie si nového systému hodnôt konfliktných s demokratickým právnym štátom, extrémizmus vníma ako prejavy, správanie vychádzajúce z ideológie krajne vyhrotenej k princípom demokratického právneho štátu. Teda ako úmyselné verbálne či fyzické skutky pôsobiace deštruktívne na existujúci demokratický systém.¹¹

Konceptia teda vníma radikalizáciu a extrémizmus ako dve postupné vývojové fázy, v rámci ktorých fáza radikalizácie predchádza extrémizmu. Pokiaľ však tieto pojmy vnímame izolovane, oddelene od ich vzájomného vzťahu, extrémistická ideológia je potom výlučne tá, ktorú človek aj reálne vykonáva vlastnými skutkami, útokmi.

Klasifikovať však samotnú ideológiu ukotvenú v úvahách, myšlienkach človeka ako radikálnu a extrémistickú až v tom momente, v ktorom dochádza k jej presadzovaniu, sa z teoretického hľadiska nejaví príliš akceptovateľné. Na strane druhej má však tento prístup nespochybniteľný význam v prípade právnej zodpovednosti, v rámci ktorej je neakceptovateľné vyvodzovať zodpovednosť za myšlienky.

Pre utvrdenie nášho východiska možno poukázať i na elektronický slovník cudzích slov, ktorý chápe radikalizmus ako dôsledný spôsob nie len myslenia, ale i jednania.

Na zaujímavý rozdiel medzi radikalizmom a extrémizmom možno narázať aj v monografii Barbory Vegrachtovej nesúcej názov „Extrémizmus a spoločnosť“. Ten tkvie v zákonitosti konania. Radikáli sa totiž v rámci svojich aktivít pohybujú v zákonnom rámci, hoci na jeho samotnom okraji. Zákonné mantinely tak neprekračujú a príslušný právny poriadok rešpektujú. V prípade radikála teda ide o človeka, ktorý požaduje dôkladné, zásadné, nekompromisné riešenie problému, a to za každú cenu. Príkladom radikálneho postojú tak na

⁸ LICHNER, V. a kol. (2018): Extrémizmus a radikalizácia v sociálnych kontextoch, s. 58.

⁹ DANICS, Š. – TEJCHMANOVÁ, L. (2017): Extremismus, radikalismus, populismus a euroskepticismus, s. 25.

¹⁰ CHARVÁT, J. (2007): Súčasný politický extrémizmus a radikalizmus. s. 13.

¹¹ VLÁDA SR (2020): Konceptia boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024, s. 10.

základe tohto východiska môže byť napríklad požiadavka zavedenia trestu smrti či ukladania doživotného trestu odňatia slobody voči dilerom drog, alebo zákaz potratov.¹²

Takto určený rozdiel spočívajúci v rozlíšení ideológií, postojov, názorov, či konania nimi ovplyvneného z pohľadu ich protispoločenskej závažnosti predstavuje kritérium, proti ktorému len ťažko možno hľadať námietky. Javí sa preto v zásade ako akceptovateľné. Nakoľko všetky extrémistické konania považuje právny poriadok za nelegálne, resp. je to práve on, ktorý ich priamo určuje, mohli by sme všetky ostatné krajné, vyhranené postoje považovať za radikálne, avšak nie natoľko protispoločensky závažné, aby ich bolo možné oprávnené označiť za trestné.

Táto klasifikácia však vyžaduje určitý optimálny stav. A to stav, v ktorom právny poriadok postihuje úplne všetky prejavy extrémizmu. Avšak vzhľadom na to, že právny poriadok môže predstavovať nedokonalú, nedostatočnú úroveň právnej úpravy v tejto oblasti, či dokonca v jeho prípade môže ísť o právny poriadok totalitného politického režimu, bude lepšie, tak ako pri vymedzení pojmu extrémizmus, pokiaľ i pri vymedzení radikalizmu sa prikloníme skôr ku kritériu konfliktu s hodnotami demokratického právneho poriadku, štátu.

V takomto prípade by sme tak vychádzajúc už z predstavenej definície extrémizmu s ohľadom na uvedené mohli radikalizmus definovať ako vyhranené ideologické postoje, ktoré však nevybočujú zo základných, všeobecne uznávaných hodnôt demokratických právnych štátov.

2 Extrémizmus v právnom poriadku

Výraz „extrémizmus“ v jeho akejkoľvek podobe možno v právnych predpisoch nájsť len výnimočne. Spomedzi všetkých normatívnych právnych aktov ho možno identifikovať výlučne v zákone č. 198/1994 Z. z. o vojenskom spravodajstve, v zákone č. 46/1993 Z. z. o Slovenskej informačnej službe, Trestnom zákone č. 300/2005 Z. z. a napokon zákone o priestupkoch č. 372/1990 Zb..

Zákon o vojenskom spravodajstve mu venuje výlučne § 2 ods. 1 písm. d). V rámci tohto paragrafu charakterizuje úlohy vojenského spravodajstva, akými sú získavanie, sústreďovanie a vyhodnocovanie informácií dôležitých pre zabezpečenie obrany a obranyschopnosti Slovenskej republiky na jej území a v zahraničí zamerané aj na politický extrémizmus alebo náboženský extrémizmus, extrémizmus prejavujúci sa násilným spôsobom a škodlivú propagandu, pokiaľ súčasne ohrozuje plnenie úloh ozbrojených síl, či extrémizmus profesionálnych vojakov.¹³

Podobne je to i v prípade zákona o Slovenskej informačnej službe č. 46/1993 Z. z., ktorý v § 2 ods. 1 písm. f) medzi úlohy informačnej služby radí aj získavanie, sústreďovanie a vyhodnocovanie informácií o politickom či náboženskom extrémizme, extrémizme prejavujúcom sa násilným spôsobom a o škodlivom sektárskom zoskupení.¹⁴

Právne predpisy, ktoré výraz „extrémizmus“ používajú však jeho definíciu neuvádzajú. Ak by sme preto chceli zistiť, ako vníma extrémizmus právny poriadok Slovenskej republiky, možné by to bolo len sprostredkovane, a to výlučne skrz skutkové podstaty priestupkov a trestných činov extrémizmu vyjadrených v Trestnom zákone č. 300/2005 Z. z. a zákone o priestupkoch č. 372/1990 Zb.¹⁵

Trestné činy extrémizmu charakterizuje § 140a Trestného zákona č. 300/2005 Z. z., ktorý bol do Trestného zákona vnesený novelou – zákonom č. 257/2009 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov.

¹² VEGRICHTOVÁ, B. (2017): Extrémizmus a spoločnosť, s. 15.

¹³ Paragraf 2 ods. 1 písm. d) zákona č. 198/1994 Z. z. o vojenskom spravodajstve.

¹⁴ Paragraf 2 ods. 1 písm. f) zákona č. 46/1993 Z. z. o Slovenskej informačnej službe.

¹⁵ MAREK, J. – MARTAUS, T. (2018): Extrémizmus a jeho vyjadrenie v právnom poriadku SR, s. 280.

Z dôvodovej správy k tomuto návrhu zákona vyplýva, že cieľom navrhovanej zmeny právnej úpravy bolo vzhľadom na potrebu riešenia otázky trestných činov extrémizmu vymedziť tieto trestné činy. Podľa dôvodovej správy sa nimi stali trestné činy, „ktoré majú niektorý z extrémistických motívov vyjadrený v subjektívnej stránke základnej skutkovej podstaty ako aj trestné činy, pri ktorých je extrémistický motív až znakom kvalifikovanej skutkovej podstaty.“¹⁶

Pokiaľ ide o priestupky extrémizmu, tie boli do zákona o priestupkoch zavedené vďaka zákonu č. 1/2014 Z. z. o organizovaní verejných športových podujatí a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Dôvodom pre prijatie novely zákona o priestupkoch bola skutočnosť, že pri aplikovaní Trestného zákona v prípadoch posudzovania skutkov ako trestných činov extrémizmu dochádzalo v praxi k situáciám, v rámci ktorých „menej závažné formy protiprávneho konania, ktoré nebolo možné posúdiť ako priestupky proti verejnému poriadku alebo ako priestupky proti občianskemu spolunažívaniu, boli posudzované buď ako trestný čin, čo sa vo viacerých prípadoch javilo ako neprímerane prísne (kriminalizovanie), alebo druhá možnosť bola, že neboli postihnuté vôbec, čo je však vo vzťahu k extrémistickým prejavom a ich náznakom neprijateľné.“¹⁷

V prípade, ak by sme skúmali komplexnosť extrémistických motívov postihovaných právnym poriadkom Slovenskej republiky v rámci skutkových podstat trestných činov extrémizmu či priestupkov extrémizmu, dospeli by sme k záveru, že tieto neobsahujú všetky všeobecne uznávané diskriminačné a nenávisťné dôvody, ktoré prichádzajú do úvahy ako osobité extrémistické dôvody, pre ktoré môže dôjsť ku spáchaniu trestného činu či priestupku na členovi určitej spoločenskej skupiny. Ide napríklad najmä o sociálny pôvod, majetok, zdravotný stav, vek, pohlavie či spoločenské postavenie a pod.

V dôsledku uvedeného by tak také nenávisťné skutky klasifikované ako trestné činy či priestupky cieľavedome namierené proti staršiemu obyvateľstvu či zdravotne postihnutým osobám, nebolo možné klasifikovať právne za extrémistické trestné činy.

Isté východisko z ilustrovanej situácie ponúkalo znenie § 421 a 422 Trestného zákona č. 300/2005 Z. z., upravujúce extrémistický trestný čin založenia, podpory a propagácie hnutia smerujúceho k potlačeniu základných práv a slobôd, ktorý ako trestné označoval i šírenie nenávisťi namierenej proti akejkoľvek skupine osôb, pričom túto skupinu neurčoval jej druhovými znakmi, čím ponechal možnosť interpretovať takúto skupinu osôb aj ako skupinu určenú na základe pohlavia, veku, zdravotného stavu, a pod. A rovnako to bolo i v prípade extrémistického trestného činu prejavu sympatie k hnutiu smerujúcemu k potlačeniu základných práv a slobôd, ktorý skutkovú podstatu rozširoval aj o „nenávisť voči inej skupine osôb“.

Vydaný nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 5/2017-117 zo dňa 9. januára 2019 však práve začlenenie extrémistického správania i voči iným ako demonštratívne spomenutým skupinám osôb do skutkovej podstaty trestných činov vyhlásil za protiústavný stav, a to z dôvodu ich neurčitosti. V dôsledku uvedeného preto už nemožno také založenie hnutia, ktoré hlása neznášanlivosť voči seniorom, osobám vo finančnej tiesni a pod., označiť ako extrémistický trestný čin založenia, podpory a propagácie hnutia smerujúceho k potlačeniu základných práv a slobôd.

Vnímajúc nekomplexnosť všetkých extrémistických motívov zakotvených v extrémistických trestných činoch ako i priestupkoch upravených právnym poriadkom Slovenskej republiky, pokiaľ zameriame našu pozornosť na tie aktuálne, zistíme, že spočívajú

¹⁶ Dôvodová správa k zákonu č. 257/2009 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov (k bodu 5).

¹⁷ Dôvodová správa k zákonu č. 1/2014 Z. z. o organizovaní verejných športových podujatí a o zmene a doplnení niektorých zákonov (všeobecná časť).

v troch oblastiach opakujúcich sa v rámci noriem trestného a priestupkového práva. Ide o motívy:

- a) potláčanie základných práv a slobôd;
- b) propagácia zasahovania do práv skupín osôb, najmä z dôvodu rasy, farby pleti, národnosti, príslušnosti k etnickej či náboženskej skupine alebo sexuálnej orientácie;
- c) zľahčovanie alebo schvaľovanie najzávažnejších násilných trestných činov, zvyčajne na živote a zdraví skupiny osôb.

V dôsledku uvedeného tak možno konštatovať, že v poňatí právneho poriadku Slovenskej republiky je extrémizmus braný ako cieľavedomá ľudská činnosť zameraná na potláčanie základných práv a slobôd a na neoprávnené zasahovanie do práv skupín osôb, predovšetkým z národného, etnického, rasového, náboženského dôvodu alebo z dôvodu sexuálnej orientácie, ako i spochybňovanie závažných trestných činov namierených proti humánnym zásadám ľudskosti, zvyčajne závažného rozsahu.¹⁸

V uvedenom prístupe nášho právneho poriadku k extrémistickým činom však jasne vidno, že ten za extrémistické nepovažuje činy sekuritológiou klasifikované predovšetkým ako politický či environmentálny extrémizmus.

Vymedzenie správania ako skutkov extrémizmu v právnom poriadku Slovenskej republiky je preto evidentne nepostačujúce a jeho úroveň v oblasti právnej úpravy hodnotenia skutkov ako extrémistických je preto potrebné považovať za nedostatočne kvalitnú.

Záver

Vzhľadom na uvedené je v doktrínálnom prostredí, ako i v praxi účelné rozlišovať pojmy extrémizmus a radikalizmus. Práve z tohto dôvodu tak ponúkame nasledovné definície oboch pojmov zohľadňujúce ich odlišnosť.

V zmysle nich možno extrémizmus charakterizovať ako vyhranené ideologické postoje, ktoré vybočujú zo základných, všeobecne uznávaných hodnôt demokratických právnych štátov. Radikalizmus zas ako vyhranené ideologické postoje, ktoré i napriek ich krajnosti základné, všeobecne uznávané hodnoty demokratických právnych štátov neopúšťajú.

Uvedené rozdiely v pojmoch by na požadovanej úrovni mala zohľadňovať i právna úprava Slovenskej republiky a v závislosti na tomto rozdiely stanoviť legálnu definíciu extrémizmu.

Rovnako tak, vzhľadom na vyššie uvádzané nedostatky v úrovni právnej úpravy extrémistických motívov by bolo potrebné rozšíriť neprijateľné nenávistné motívy pre zásah do práv skupín alebo ich členov pri skutkových podstatách trestných činov extrémizmu, a to ústavne konformným riešením.

Súčasne by bolo potrebné do trestnoprávnej úpravy začleniť i osobitnú kategóriu politických a environmentálnych extrémistických trestných činov.

Pokiaľ by bolo našim cieľom poňať za extrémistické činy aj činy motivované politickým extrémizmom, bolo by zrejme vhodné, aby Trestný zákon č. 300/2005 Z. z. v § 140a ako trestné činy extrémizmu klasifikoval i trestné činy proti základom republiky zakotveným v siedmej hlave Trestného zákona. V prípade environmentálneho extrémizmu by bolo pravdepodobne najvhodnejšie, ak by sa ako ďalší extrémistický motív v § 140 Trestného zákona č. 300/2005 Z. z. zaviedol motív reflektujúci ideu environmentálneho extrémizmu.

Tento motív by tak zohľadňoval extrémizmus, označovaný v zmysle príručky K prevencii extrémizmu a radikalizmu zverejnenej na stránke Ministerstva vnútra Slovenskej republiky pre pedagógov a ich výučbu, ako osobitný druh extrémizmu, ktorý smeruje proti

¹⁸ JURČÁK, V. a kol. (2020): Spôsob boja s extrémizmom v OS SR, s. 16.

suverenite a hodnotám demokratického štátu, a to kvalifikovane netolerantným presadzovaním subjektívne definovaných záujmov prírody či jej podstatných neľudských súčastí.

Použitá literatúra:

1. DANICS, Š. – TEJCHMANOVÁ, L. (2017): *Extremismus, radikalismus, populismus a euroskepticismus*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2017. ISBN 978-80-7452-122-5.
2. Dôvodová správa k zákonu č. 1/2014 Z. z. o organizovaní verejných športových podujatí a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
3. Dôvodová správa k zákonu č. 257/2009 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa zákon č. 300/2005 Z. z. Trestný zákon v znení neskorších predpisov.
4. FORMAN, S. (2016): The Life and Death of the Hippie: A Dance with the Devil and the Media. [online]. In INQUIRIES, 2016, Vol. 8, No. 2, pp. 1-2.
5. GRIVNA, T. a kol. (2015): *Kriminologie*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2015. ISBN 9788074786143
6. History.com Editors (2009): Abraham Lincoln. [online]. In *History*, 29. oct. 2009. [15. 5. 2022.] Available online: <https://www.history.com/topics/us-presidents/abraham-lincoln>
7. CHARVÁT, J. (2017): Pojem extrémizmus a jeho aktuálne možnosti použitia v Českej republike. In: *Bezpečnostná teória a prax*, 2017, roč. 23, č. 2, s. 91-108.
8. CHARVÁT, J. (2007): *Súčasný politický extrémizmus a radikalizmus*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-098-6.
9. JURČÁK, V. a kol. (2020): *Spôsob boja s extrémizmom v OS SR: záverečná výskumná správa projektu výskumu a vývoja AOS-ŠR3-2019*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika, 2020.
10. KOTECHA, T. (2021): Kathrine Switzer: First woman to officially run Boston Marathon on the iconic moment she was attacked by the race organiser. [online]. In *SKYSPORTS*, 15. dec. 2021. [15. 5. 2022.] Available online: <https://www.skysports.com/more-sports/athletics/news/29175/12475824/kathrine-switzer-first-woman-to-officially-run-boston-marathon-on-the-iconic-moment-she-was-attacked-by-the-race-organiser>
11. VLÁDA SR (2020): *Koncepcia boja proti radikalizácii a extrémizmu do roku 2024*, 2020.
12. VLÁDA SR (2015): *Koncepcia boja proti extrémizmu na roky 2015 – 2019*, 2015.
13. LICHNER, V. a kol. (2018): *Extrémizmus a radikalizácia v sociálnych kontextoch*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, 2018. ISBN 978-80-8152-659-6.
14. MAREK, J. – MARTAUS, T. (2018): *Extrémizmus a jeho vyjadrenie v právnom poriadku SR*. In: *Zborník príspevkov z 9. medzinárodnej vedeckej konferencie*. Liptovský Mikuláš: Akadémia ozbrojených síl, 2018. ISBN 978-80-8040-568-7.
15. Nález Ústavného súdu Slovenskej republiky sp. zn. PL. ÚS 5/2017-117 zo dňa 9. januára 2019.
16. Trestný zákon č. 300/2005 Z. z.
17. VEGRICHOVÁ, B. (2017): *Extrémizmus a spoločnosť*. Plzeň: Aleš Čeněk, 2017. ISBN 978-80-7380-665-1.
18. Zákon č. 46/1993 Z. z. o Slovenskej informačnej službe.
19. Zákon č. 198/1994 Z. z. o vojenskom spravodajstve.
20. Zákon č. 372/1990 Zb. o priestupkoch.

Kontakt:

JUDr. Tomáš Martaus

Katedra bezpečnosti a obrany

Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika

Demänová 393

031 01 Liptovský Mikuláš

Slovenská republika

e-mail: tomas.martaus@aos.sk

doc. Ing. Jaroslav Varecha, PhD.

Katedra vojenskej taktiky a operačného umenia

Akadémia ozbrojených síl gen. M. R. Štefánika

Demänová 393

031 01 Liptovský Mikuláš

Slovenská republika

e-mail: jaroslav.varecha@aos.sk

POSTOJE A NÁZORY VYBRANÝCH EURÓPSKÝCH POLITIKOV K RUSKO-UKRAJINSKEJ VOJNE¹

ATTITUDES AND OPINIONS OF SELECTED EUROPEAN POLITICIANS TO THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Matej Mindár

Celouniverzitné pracovisko Katedra politológie Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne,
Študentská 2, 911 50 Trenčín, Slovenská republika, e-mail: matej.mindar@tuni.sk

Abstrakt: Predložený príspevok skúma na oficiálnych facebookových účtoch vybraných vrcholových politických predstaviteľov Európskej únie a jej členských štátov ich prvé vyhlásenia k útoku Ruskej federácie na Ukrajinu 24. februára 2022. V úvode opisuje príčiny ukrajinskej krízy od roku 2014 po súčasnosť. Praktická časť analyzuje a vyhodnocuje nami určenú výskumnú vzorku – európski a národní politici. Záver príspevku obsahuje vysvetlenie prečo Európska únia podľa nášho názoru nie je schopná vlastnými silami vyriešiť rusko-ukrajinský konflikt. Cieľom príspevku je zistiť, do akej miery sa zhodujú názory nami vybraných európskych a národných politikov na ruskú agresiu na Ukrajine. Na základe našich skúseností predpokladáme, že ich postoje budú odsudzovať kroky Ruskej federácie a podporovať Ukrajinu v boji proti útočiacim ruským jednotkám.

Kľúčové slová: Európska únia, Ruská federácia, Ukrajina

JEL: L93, K41

Abstract: The submitted article examines on the official Facebook accounts of selected top political leaders of the European Union and its Member States their first statements on the attack of the Russian Federation on Ukraine on 24 February 2022. In its introduction, it describes the causes of the Ukrainian crisis from 2014 to the present. The practical part analyses and evaluates the research sample identified by us – European and national politicians. The conclusion of the contribution explains why, in our opinion, the European Union is not in a position to resolve the Russian-Ukrainian conflict on its own. The aim of the article is to find out the extent to which the views of our selected European and national politicians on Russian aggression in Ukraine agree. Based on our experience, we assume that their positions will condemn the actions of the Russian Federation and support Ukraine in the fight against attacking Russian troops.

Keywords: European Union, Russian federation, Ukraine

JEL: L93, K41

Úvod

Zvrhnutím bývalého ukrajinského prezidenta Viktora Janukovyča a demokraticky zvolenej vlády vo februári 2014, sa moci chopila nová politická reprezentácia, ktorá podľa Františka Škvrndu vznikla nelegitímnym spôsobom. Niektoré časti juhovýchodnej a južnej Ukrajiny neakceptovali túto zmenu a rozhodli sa v marci 2014 ísť cestou nezávislosti od Kyjeva. Docent Škvrnda považuje pričlenenie Krymu k Ruskej federácii za „fait accompli“. V tomto procese sa podľa jeho názoru použili neštandardné postupy, ktoré na jednej strane

¹ Príspevok bol spracovaný v rámci projektu KEGA č. 009TnUAD-4/2021 „Tvorba digitálnych didaktických pomôcok k predmetu Občianska náuka pre potreby sekundárneho vzdelávania v dištančnej forme“

neboli v súlade s medzinárodným právom, ale strane druhej zabezpečili bezproblémové pričlenenie Krymského polostrova k Ruskej federácii bez zbytočných obetí na životoch na oboch stranách konfliktu. Naopak v Doneckom a Luhanskom regióne nová „prozápadná“ ukrajinská vláda vyhlásila tzv. protiteroristickú operáciu, ktorá prerástla do otvoreného ozbrojeného konfliktu – občianskej vojny.² Takmer osemročná „zákopová“ vojna spôsobila priamy vojenský stret medzi ruskými a ukrajinskými ozbrojenými silami 24. februára 2022. Ani ruská ani ukrajinská strana do dnešných dní nemá záujem vyhlásiť pokoj zbraní a prijať potrebný spoločný kompromis, ktorý by mohol zabezpečiť uzavretie mierovej dohody a zabrániť zabíjaniu civilného ukrajinského obyvateľstva.

Ukrajinská republika už od svojho vzniku v roku 1991 bola rozdelená medzi dve navzájom súperiace politické a etnické entity. Ukrajinská západná časť krajiny historicky inklinovala viac k západnej Európe. Veľká časť jej obyvateľstva takmer vždy mala negatívny vzťah k ruskému imperializmu a nacionalizmu. Naopak ruskojazyčná a ruská východná oblasť krajiny sa vždy cítila byť súčasťou ruského sveta. Samozrejme toto naše konštatovanie je viacmenej všeobecné a zjednodušené. Pravdou je, že veľká väčšina obyvateľstva západnej i východnej časti krajiny sa postupne identifikovala s Ukrajinským štátom ako takým. Takmer dvadsaťročné status quo bolo narušené až na začiatku roka 2014. Nárast ukrajinského a ruského nacionalizmu priniesol koniec územnej celistvosti Ukrajiny. Ako sme už vyššie spomínali viac ako osemročné „zákopové“ boje v Doneckom a Luhanskom regióne odštartovali otvorený vojenský konflikt medzi Ruskou federáciou a Ukrajinou 24. februára 2022. Ak nepočítame krvavú občiansku vojnu v bývalej Juhoslávii a dlhoročné konflikty v Severnom Írsku, rusko-ukrajinský ozbrojený stret sa stal najväčším vojenským konfliktom na starom kontinente od skončenia druhej svetovej vojny v roku 1945.

Riziko celosvetového resp. celoeurópskeho vojenského konfliktu sa ruskou inváziou na Ukrajinu podstatne zvýšilo. Objektívne treba povedať, že za nárastom napätia a porušenia ako takej bezpečnostnej rovnováhy v Európe nesú zodpovednosť obe strany konfliktu. Ukrajina podporovaná západnými štátmi Európskej únie a NATO, predovšetkým USA, nedokázala prijať kompromis s Ruskou federáciou o štatúte Donecka a Luhanska. Americký politológ Robert H. Donaldson v rámci svojho príspevku „The Role of nato Enlargement in the Ukraine Crisis“ poukázal v roku 2017 na možné bezpečnostné riziká rozširovania NATO o Ukrajinu. Jej vnútropolitická kríza v roku 2014 podľa jeho slov vyvolala konfrontáciu medzi Východom a Západom, ktorá bola vyvolaná mylnými predstavami na oboch stranách. Ruské vnímanie bezpečnosti opisuje ako výzvy a riziká vyplývajúce z rozšírenia NATO o Ukrajinu ako bývalej súčasťi Zväzu sovietskych socialistických republík. Západný pohľad vníma ako rozšírenie sféry vplyvu euro-atlantickej politiky bližšie k ruským hraniciam. Vo svojom konštatovaní tiež dodáva, že pre ruskú spoločnosť naprieč politickým spektrom, je začlenenie bývalých členských štátov spojencov Varšavskej zmluvy do NATO narušením európskej bezpečnosti.³ Za vyhrotením vnútropolitických a celospoločenských vzťahov na Ukrajine vo veľmi veľkej miere prispeli aj proukrajinské a proruské krajne pravicové politické strany. Ukrajinský politológ Ivan Stryapko už v roku 2011 vo svojom článku „Developmental tendencies of the right-wing radicalism in Ukraine“, publikovaný v časopise Ústavu politických vied „Studia politica Slovaca“, opisoval ich stav a pôsobenie. Pripomína, že ich vznik a pôsobenie sa odštartovalo v 90. rokoch minulého storočia. Dôležitú úlohu v tomto smere zohralo aj formovanie ich ideológie. Ukrajinskí nacionalisti sa okrem vysporiadania sa s komunistickou minulosťou a ZSSR, ohradzovali aj proti údajnej rusifikácii a asimilácii ukrajinského obyvateľstva. Podľa ukrajinských nacionalistov práve komunizmus sa stal jedným z nástrojov

² ŠKVRNDA, F. (2014): Vojna o Ukrajinu v kontexte vytvárania multipolárneho usporiadania moci vo svete, s. 487-488.

³ DONALDSON, R. H. (2017): The Role of nato Enlargement in the UkraineCrisis, s. 32-33.

ruského imperializmu a eliminácie ukrajinského národa, jazyka a kultúry.⁴ Naopak ruskí nacionalisti na Ukrajine presadzovali pričlenenie ruských a ruskojazyčných oblastí východnej Ukrajiny k Rusku.⁵ Úlohou „demokratických“ ukrajinských politických elít bolo nejakým spôsobom tieto dva proti sebe súperiace ideológie v rámci ukrajinského politického systému eliminovať. Všetko sa zmenilo na vo februári a marci 2014. Nárast ukrajinského a ruského nacionalizmu na Ukrajine spôsobil nielen pripojenie Krymského polostrova k Ruskej federácii, ale aj odštartovanie takmer osemročného ozbrojeného konfliktu v Donbase a Luhansku, ktorý 24. februára 2022 prerástol do otvorenej rusko-ukrajinskej vojny. „Prozápadná“ ukrajinská vláda za medzinárodnej podpory Európskej únie a USA svojimi krokmi síce politicky a ekonomicky priblížila Ukrajinu bližšie k západnej Európe, ale na strane druhej stratila kontrolu nad časťou svojho suverénneho územia. Ruský prezident Vladimír Putin využil nestabilnú vnútropolitickú situáciu na Ukrajine na uplatnenie ruských imperiálnych, bezpečnostných a geopolitických záujmov. V prípade, ak by sa ukrajinskej „revolúcie“ na prelome rokov 2013 a 2014 nechopili radiálne krajne pravicové ukrajinské strany a zoskupenia, neodvážila by sa zrejme ruská strana podniknúť kroky na ovládnutie južnej a východnej časti krajiny. Slovenská politologička ukrajinského pôvodu Tetyana Zubro pripomína, že záujmom Európskej únie je stabilná, nezávislá a demokratická Ukrajina.⁶ Skutočnosť je však úplne v rozpore so želaním vrcholových predstaviteľov Únie. Rusko-ukrajinskú krízu v kontexte schopnosti Európskej únie reagovať na vážne bezpečnostné a politické výzvy považujú autori Ireneusz Pawel Karolewski a Mai'a K. Davis Cross ako istú výzvu, či si dokáže získať pozíciu silného medzinárodného hráča. Podľa ich názoru je táto kríza pre Úniu zvlášť špecifická z toho pohľadu, že časť jej členských štátov priamo hraničí s Ukrajinou.⁷ Ruský útok na Ukrajinu sa uskutočnil počas stále trvajúceho francúzskeho predsedníctva v Rade EÚ (1. januára – 30. júna 2022). Prezident Emmanuel Macron ako nepísaný dočasný líder Európskej únie sa snažil do poslednej chvíle rokovať s Vladimírom Putinom o mierovom riešení konfliktu. Rozhovory hláv oboch štátov pokračovali aj po ruskom útoku na Ukrajinu. Snahou Emmanuela Macrona po 24. februári 2022 bolo presvedčiť ruského prezidenta, aby stiahol svoje jednotky a rokoval s ukrajinskou stranou. Tak ako v mnohých prípadoch aj pri tomto konflikte sa ukazuje, že sila spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky Únie je viac-menej výlučne v osobe silného lídra kľúčového a rozhodujúceho členského štátu. Rusko-ukrajinská vojna zároveň prináša rôzne názory a postoje, akým spôsobom sa spoločným európskym postupom postaviť voči Ruskej agresii. Dlhodobý kritik súčasných pomerov Európskej únie maďarský premiér Viktor Orbán, udržuje korektné bilaterálne vzťahy s Ruskou federáciou a prezidentom Vladimírom Putinom aj po 24. februári 2022. Vďaka súčasnému nastaveniu spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky Únie, nedokáže Európska únia hovoriť jednotným spoločným hlasom. Preto celoeurópsku iniciatívu často krát preberajú lídri dvoch najväčších a najsilnejších členských štátov Nemecka a Francúzska. Je preto na mieste otázka, či je v budúcnosti možné zosúladiť záujmy všetkých členov Európskej únie v oblasti zahraničnej a bezpečnostnej politiky? Spoločný európsky postup je možný len za predpokladu, že všetci prezidenti a premiéri členských štátov Únie, budú pochádzať z tzv. štandardných politických strán, presadzujúcich súčasné nastavenie a smerovanie európskej integrácie a zároveň budú vystupovať nezávislejšie od zahraničnej a bezpečnostnej politiky USA. Postoj poľskej vlády je pri tejto otázke špecifický z toho pohľadu, že spoločná poľsko-ruská história nesie obrovské rany a krivdy, s ktorými sa do dnešných dní nedokázala vysporiadať drvivá väčšina poľskej

⁴ STRYAPKO, I. (2011): Developmental tendencies of the right-wing radicalism in Ukraine, s. 19.

⁵ STRYAPKO, I. (2011): Developmental tendencies of the right-wing radicalism in Ukraine, s. 30.

⁶ ZUBRO, T. (2018): Ukrajinská spoločnosť pred prezidentskými voľbami v roku 2019, s. 778.

⁷ KAROLEWSKI, I. P. – DAVIS CROSS, M. K. (2017): The EU's Power in the Russia-Ukraine Crisis: Enabled or Constrained?, s. 144.

spoločnosti. V ostatných vnútorných záležitostiach Európskej únie stojí súčasná poľská vláda po boku maďarského premiéra Viktora Orbána.

1 Metodika práce

Úlohou nášho príspevku je analýza prvých vyjadrení, postojov a názorov na útok Ruskej federácie na Ukrajinu 24. februára 2022 vybraných vysokých predstaviteľov Európskej únie, prezidentov a predsedov vlád jej členských štátov na svojich oficiálnych facebookových účtoch. Ako výskumnú vzorku sme si zvolili predsedu Európskej rady Charlesa Michela, predsedníčku Európskej komisie Ursulu von der Leyenovú, predsedníčku Európskeho parlamentu Robertu Metsolovú, francúzskeho prezidenta Emmanuela Macrona, nemeckého kancelára Olafa Scholza, poľského premiéra Mateusza Morawieckeho, maďarského premiéra Viktora Orbána, českého premiéra Petra Fialu, slovenského premiéra Eduarda Hegera, rakúskeho kancelára Karla Nehammera, fínsku premiérku Sannu Marinovú, švédsku premiérku Magdalenu Anderssonovú a rumunského prezidenta Klausa Iohannisa. V rámci vybraných metód zberu dát kvantitatívnym spôsobom sme používali metódu obsahovej analýzy. Je to analýza obsahových dokumentov a dostupných materiálov presahujúca rámec holého opisu a subjektívnej interpretácie a naopak, snaží sa o subjektivitu a presnosť aj kontrolu platnosti.⁸ Na záver sme teoretickým usudzovaním prognózovali všetky naše získané poznatky a logickými úvahami sme sa pokúsili formulovať výpovede o možných variantoch vývoja.

2 Výber názorového spektra získané prostredníctvom vyhlásení politikov na Facebooku

2.1 Lídri Európskej únie

Predseda Európskej rady Charles Michel vo svojom príspevku dôrazne odsúdil útok Ruskej federácie na Ukrajinu. Podľa jeho názoru ruská strana zaútočila na susedný suverénny štát bez riadneho opodstatnenia. „*V týchto temných hodinách sme myšlienkami s Ukrajinou a nevinnými ženami, mužmi a deťmi, ktorí čelia tomuto nevyprovokovanému útoku a strachu o svoje životy.*“ Zároveň pohrozil Kremľu, že za svoje činy bude niesť zodpovednosť a popri tom vyzval ruského prezidenta Vladimíra Putina, aby s okamžitou platnosťou zastavil túto vojnu.⁹ Predsedníčka Európskej komisie Ursula von der Leyenová takisto odsúdila ruskú agresiu na Ukrajinu. „*V týchto temných hodinách sú naše myšlienky s Ukrajinou a nevinnými ženami, mužmi a deťmi, ktorí čelia tomuto nevyprovokovanému útoku a boja sa o svoje životy. Berieme Kremľ na zodpovednosť.*“¹⁰ Predsedníčka Európskeho parlamentu Roberta Metsolová označila útok Ruskej federácie na ukrajinského suseda ako neodôvodnený a nezákonný. Podľa jej názoru je konanie ruského prezidenta Vladimíra Putina hrozbou pre Európu a celosvetový demokratický poriadok. „*Tento útok na suverénny národ nebol vyprovokovaný, ale je to útok, ktorému Európa a naši medzinárodní partneri musia a budú čeliť - spoločne a s odhodlaním. Všetky moje myšlienky sú s obyvateľmi Ukrajiny. Budeme brať Kremľ na zodpovednosť.*“¹¹

2.2 Prezidenti a predsedovia vlád členských štátov Európskej únie

Francúzsky prezident Emmanuel Macron vo svojej krátkej reakcii podporil Ukrajincov v snahe odvrátiť ruskú agresiu na svoje územie. „*Francúzsko stojí pri Ukrajine. Stojí pri*

⁸ LINCÉNYI, M. (2018): Vybrané metódy výskumu v politológii, s. 32-33.

⁹ MICHEL, CH. (2022). Dôrazne odsudzujem neopodstatnený útok Ruska na Ukrajinu. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

¹⁰ EUROPEAN COMMISSION (2022). Dôrazne odsudzujeme neodôvodnený útok Ruska na Ukrajinu. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 17. 5. 2022.]

¹¹ METSOLA, R. (2022): Tento temný moment v dejinách si vyžaduje mimoriadnu medzinárodnú reakciu. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

Ukrajincoch a koná s partnermi a spojencami, aby zastavili vojnu.“¹² Nemecký kancelár Olaf Scholz razantne odsúdil kroky Vladimíra Putina: „*Svojím útokom na Ukrajinu ruský prezident v konečnom dôsledku spochybňuje aj mierový poriadok nášho kontinentu. Nemá to žiadne opodstatnenie. Toto je Putinova vojna. Ruskému vedeniu dáme jasne najavo, že za túto agresiu platí trpkú cenu.*“¹³ Predseda vlády Poľska Mateusz Morawiecki sa nechal počuť, že rozhodnutie Ruskej federácie zaútočiť na Ukrajinu mení hru, v ktorej démoni druhej svetovej vojny sa znovu načerpajú. „*Útok a agresia, pred ktorou sme upozorňovali mesiace, sa stala faktom. Hneď za našou východnou hranicou umierajú nevinní ľudia. Toto barbarstvo sa musí stretnúť so silným odporom celého slobodného sveta. Treba zo všetkou silou zdôrazniť, že Ukrajina bojuje nielen za vlastnú nezávislosť a slobodu - bojuje v mene celej Európy, za slobodu celej Európy.*“ Vo svojom facebookovom statuse zároveň navrhol uvalenie silného sankčného balíka na Ruskú federáciu, ktorý by podľa jeho názoru mohol účinne odradiť ďalšie vojenské akcie. Postavil sa aj za okamžité vojenské posilnenie východného krídla NATO a Európskej únie. V statuse tiež uverejnil vyhlásenie, že sa ako Európa nachádzame aj v stave informačnej vojny. Na záver ubezpečil všetkých Ukrajincov, že poľská vláda je na ich strane. Kritizoval aj kroky Vladimíra Putina, že si vybral cestu teroru. „*Naša rozhodná odpoveď bude závisieť aj od toho, či sa nám podarí brániť Európu a obnoviť územnú celistvosť Ukrajiny. Odpovedzme na to pravdou, jednotou, mierom a solidaritou.*“¹⁴ Maďarský premiér Viktor Orbán ako blízky spojenec Vladimíra Putina v Európskej únii diplomatickým spôsobom zaujal svoje stanovisko voči konfliktu na Ukrajine slovami, že bezpečnosť maďarského ľudu je u neho na prvom mieste.¹⁵ Naopak český premiér Petr Fiala deklaroval, že Česká republika je pripravená aj na nedostatok surovín, ako sú ropa a zemný plyn. „*EÚ tiež podniká konkrétne kroky, pripravené sú dohody o dodávkach z tretích krajín. Odvolávame súhlas na prevádzkovanie konzulátov RF v Karlových Varoch a Brne. Zároveň pozastavujeme činnosť našich konzulátov v Petrohrade a Jekaterinburgu. Minister zahraničných vecí pozve našich veľvyslancov v Rusku a Bielorusku na konzultácie. Pozastavíme aj nábor žiadosti o víza pre ruských občanov. Naďalej máme úzku koordináciu s našimi partnermi z EÚ a NATO. V súlade s prezidentom republiky sme odhodlaní presadzovať čo najprísnejšie sankcie a najtvrdší možný spoločný postup.*“¹⁶ V podobnom duchu sa vyjadril aj slovenský premiér Eduard Heger. Podľa jeho názoru je ruský útok na Ukrajinu neospravedliteľný barbarský čin a hrubé porušenie medzinárodného práva. „*Znova nám pred očami ožil ruský imperializmus v jeho agresívnej, militantnej podobe. Vláda Slovenskej republiky so všetkou rozhodnosťou odsudzuje konanie ruského prezidenta Vladimíra Putina a jeho vlády.*“ Na záver svojho statusu deklaroval, že slovenská vláda bude v súčinnosti so spojencami v NATO a Európskej únii pomáhať v sebaobrane Ukrajiny pred ruským agresorom a zasadzovať sa za zastavenie bojov. „*Nastolenie mieru je absolútnou prioritou. Dnes však vieme, že je ho možné dosiahnuť len tým, že demokratické štáty budú mať voči diktatúram a despotom vojenskú prevahu a ich odvetné kroky za agresiu budú mať silný moment odstrašenia. Vláda zabezpečuje občanov na Slovensku, že spolu so spojencami v Severoatlantickej aliancii urobí všetky potrebné kroky na odvrátenie vojny, ktorá zasiahla nášho suseda.*“¹⁷ Karl Nehammer ako kancelár vojensky neutrálneho

¹² MACRON, E. (2022): Francúzsko stojí pri Ukrajine. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

¹³ SCHOLZ, O. (2022): V týchto ťažkých hodinách platí naša plná solidarita pre občanov Ukrajiny. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

¹⁴ MORAWIECKI, M. (2022): Dnešné ráno 24. február 2022 sa zapíše do histórie ako deň, keď si Rusko zvolilo vojnu. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

¹⁵ ORBÁN, V. (2022): Bezpečnosť maďarského ľudu je na prvom mieste! In: *Facebook* (26. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

¹⁶ FIALA, P. (2022): Chceme zabezpečiť všetkých občanov ČR, že im nehrozí žiadne bezprostredné nebezpečenstvo. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

¹⁷ HEGER, E. (2022): Svet bude oddnes iný. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

Rakúska vyhlásil, že Európska únia bude na ruskú agresiu reagovať rýchlo, jednohlasne a transparentne. „Teraz koordinujeme, aké ďalšie opatrenia budú proti Rusku prijaté. Je isté, že tento nedávny útok nezostane bez odpovede.“¹⁸ Za pozornosť stoja aj postoje dvoch ďalších severských členských štátov Európskej únie Švédska a Fínska, ktoré sa po útoku Ruskej federácie na Ukrajinu 24. februára 2022, rozhodli prehodnotiť svoj štatút vojenskej neutrality. Pred niekoľkými dňami deklarovali svoju vôľu byť členom NATO v čo najkratšom čase. Fínska premiérka Sanna Marinová 24. februára 2022 vo svojom statuise dôrazne odsúdila vojenské akcie Ruska na Ukrajine. „Kroky Ruska smerujú na Ukrajinu, ale sú aj útokom na celý európsky bezpečnostný poriadok. Útok Ruska je očividným porušením medzinárodného práva. Rusko musí okamžite zastaviť vojenskú akciu a vrátiť sa k rokovaciemu stolu. Fínsko dôrazne podporuje nezávislosť, suverenitu, sebaurčenie a územnú integritu Ukrajiny. Fínsko skúma spôsoby, ako posilniť podporu Fínska pre Ukrajinu.“¹⁹ Podobne sa vyjadrila aj švédska premiérka Magdalena Anderssonová. Podľa jej názoru sa 24. februára 2022 odštartovala nová temná kapitola európskych dejín. „Ruská invázia na Ukrajinu je nevyprovokovaná. Je to nezákonné a neobhájiteľné. Ide o očividné porušenie medzinárodného práva a proti európskemu bezpečnostnému poriadku. Švédsko dôrazne odsudzuje činy Ruska.“ Švédska premiérka je presvedčená, že zodpovednosť za ruský útok na Ukrajinu nesie výhradne ruské politické vedenie. „Švédsko súhlasí s EÚ, Spojenými štátmi a ďalšími partnermi. V úzkom dialógu sme sa pripravili na to, čo sa deje teraz. Dnes večer budem spolu s kolegami v Európskej rade rozhodovať o novom, ešte silnejšom sankčnom balíku.“²⁰ Rumunský prezident Klaus Iohannis sa nechal počuť, že ozbrojená agresia Ruskej federácie voči Ukrajine predstavuje ďalšie očividné porušenie zásad medzinárodného práva. Upozornil tiež na porušovanie princípu suverenity a územnej celistvosti Ukrajiny. Zároveň skritizoval Vladimíra Putina z návratu používania sily v medzinárodných vzťahoch. „Rumunsko spolu s celým medzinárodným demokratickým spoločenstvom dôrazne odsudzuje a dôrazne odmieta takéto nezodpovedné správanie, ktoré podkopáva základ medzinárodných vzťahov a súčasný medzinárodný poriadok. Ruská federácia musí znášať následky tohto hlboko nezákonného činu. Rumunsko v plnej koordinácii so svojimi spojencami a partnermi v rámci NATO a EÚ zavedie pevné a zásadné opatrenia na reakciu.“ Na záver svojho statusu požadoval okamžité, komplexné a bezpodmienečné zastavenie ruskej vojenskej agresie, stiahnutie všetkých ruských síl z Ukrajiny a zastavenie akéhokoľvek tlaku na Ukrajinu.²¹

3 Zhodnotenie výskumu

Výsledky nášho výskumu jasne ukázali, že všetci vybraní vysokí politickí predstavitelia Európskej únie a jej členských štátov, s výnimkou maďarského premiéra Viktora Orbána, dôrazne odsúdili útok Ruskej federácie na Ukrajinu 24. februára 2022. Svojimi postojmi jasne požadovali dodržiavanie zásad medzinárodného práva. Maďarský premiér Viktor Orbán ako jediný v rámci Európskej únie zaujal voči ruskej agresii viac-menej neutrálne stanovisko. Jeho odlišný postoj možno chápať v dvoch rovinách. Po prvé si veľmi dobre uvedomuje, že Maďarsko je do veľmi veľkej miery závislé od dodávok ruských surovín, predovšetkým ropy a zemného plynu. Maďarský premiér nechce poškodzovať ekonomické záujmy svojej krajiny

¹⁸ NEHAMMER, K. (2022): EÚ bude reagovať rýchlo, jednohlasne a transparentne. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

¹⁹ MARIN, S. (2022): Fínsko dôrazne odsudzuje vojenské akcie Ruska na Ukrajine. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

²⁰ ANDERSSON, M. (2022): Dnes bola napísaná nová temná kapitola európskych dejín. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

²¹ IOHANNIS, K. (2022): Ozbrojená agresia Ruskej federácie voči Ukrajine predstavuje ďalšie očividné porušenie zásad medzinárodného práva... In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]

kvôli vojne na Ukrajine. Po druhé Viktor Orbán už dlhšiu dobu udržuje priateľské bilaterálne vzťahy s Ruskou federáciou. Zaujímavé sú v tomto smere aj postoje premiérok Švédska Magdaleny Anderssonovej a Fínska Sanny Marinovej. Obe vo svojich statusoch ostro odsúdili kroky ruského prezidenta Vladimíra Putina. Zároveň vďaka ruskej agresii na Ukrajinu sa rozhodli svoje krajiny pričleniť do NATO v čo najkratšom čase. Stanovisko rakúskeho kancelára Karla Nehammera možno chápať ako tzv. povinnú jazdu. Rakúsko ani po ruskej invázii nemá záujem oproti Švédsku a Fínsku opúšťať svoj neutrálny status. Vyjadrenia poľského, českého a slovenského premiéra Mateusza Morawieckiego, Petra Fialu a Eduarda Hegera, sú do určitej miery aktivistické. Vďaka ich otvorenej antiruskej politike oproti nemeckému kancelárovi Olafovi Scholzovi a francúzskemu prezidentovi Emmanuelovi Macronovi, používajú v rámci diplomacie ostrejšie vyjadrenia na adresu Ruskej federácie. Nemecko a Francúzsko si je veľmi dobre vedomé, že nie je možné z objektívnych príčin okamžitým spôsobom prerušiť akékoľvek ekonomické a politické väzby na Rusko. Sme toho názoru, že obe tieto krajiny po určitej normalizácii vzťahov s Ruskou federáciou, budú chcieť nejakým spôsobom obnoviť ekonomické väzby s touto mocnosťou. Nemôžu si však dovoliť tolerovať porušovanie medzinárodného práva na Ukrajine. Objektívne však treba povedať, že v prípade Kosova, tolerovali narušenie územnej celistvosti Srbska. Túto dvojtvárnosť možno chápať ako istú závislosť oboch týchto krajín na medzinárodnej politike USA. Postoj rumunského prezidenta Klause Iohannisa k vojne na Ukrajine je v súlade so záujmami Európskej únie a NATO. Stanoviská troch najvyšších politických predstaviteľov Európskej únie (predseda Európskej rady Charles Michel, predsedníčka Európskeho parlamentu Roberta Metsolová, predsedníčka Európskej komisie Ursula von der Leyenová) odzrkadľujú jej súčasné euro-atlantické smerovanie. Na druhej strane sú si veľmi dobre vedomí, že časť jej členských štátov, je vo veľmi veľkej miere závislá od ruských energetických surovín.

Záver

Je správne, že Európska únia a jej členské štáty odsúdili útok Ruskej federácie na Ukrajinu 24. februára 2022. Tým, že Ukrajina priamo hraničí s niektorými jej členskými štátmi, vníma tento neutíchajúci konflikt ako priame ohrozenie svojej bezpečnosti. Spolu s apelom na ruského prezidenta Vladimíra Putina, by mala viac apelovať aj na ukrajinskú hlavu štátu Volodymyra Zelenského, aby si obe znepriatelené strany sadli spoločne za jeden rokovací stôl a prispeli tak k mierovému riešeniu tohto konfliktu. Veľkým nedostatkom spoločnej zahraničnej a obrannej politiky Európskej únie je spolu s rozdielnymi názormi, záujmami a postojmi niektorých jej členských štátov, aj priama závislosť na zahraničnej a obrannej politike USA. Túto závislosť môžeme vidieť aj v súvislosti s pretláčaním dovozu amerického skvapalneného plynu do Európy na úkor plynu z Ruskej federácie. Okamžité zastavenie dodávok ruskej ropy a plynu na starý kontinent značným spôsobom poškodí ekonomiky väčšiny členských štátov Únie, vrátane Slovenska. Záujmom vrcholových politických predstaviteľov Európskej únie a jej členských štátov by tak v prvom rade malo byť mierové riešenie rusko-ukrajinského konfliktu a obnovenie vzájomnej ekonomickej spolupráce s Ruskou federáciou. Okrem ekonomických a materiálnych strát prináša táto vojna aj obeť na životoch, predovšetkým z radov civilistov. Dôležité bude v tomto smere aj objektívne a nezávislé vyšetrenie údajných vojnových zločinov. Veľkým ponaučením z tohto konfliktu je tiež skutočnosť, že v súčasnom globalizovanom svete 21. storočia, už nie je možné riešiť vzájomné rozpory dvoch alebo viacerých znepriatelených štátov alebo ideológií vojenskou cestou. Ruská federácia ako aj USA si musia uvedomiť svoje limity v rámci ich geopolitických záujmov. Nie je možné, aby územie nezávislej a zvrchovanej Ukrajiny bolo naďalej miestom stretu týchto dvoch svetových mocností. Nemenej dôležitú úlohu v tejto vojne zohrali aj dve navzájom proti sebe súperiace nacionalisticko-šovinistické ideológie. Ruskí a ukrajinskí nacionalisti na Ukrajine od roku 2014 vedú proti sebe nezmyselnú bratovražednú vojnu. Jedno

z riešení ako vyriešiť tento rusko-ukrajinský konflikt je eliminácia týchto dvoch ideológií a zachovanie vojensky neutrálneho statusu Ukrajiny. Súčasná situácia sa však vyvíja úplne iným smerom. Namiesto nastolenia rovnováhy Európe sa NATO v najbližšom čase posilní o dve doteraz vojensky neutrálne severské štáty Fínsko a Švédsko. Ruská federácia namiesto eliminácie NATO pri svojich západných hraniciach dosiahla presný opak. Istú úlohu mediátora medzi USA a Ruskou federáciou by mohla zohrať Európska únia. Tým, že väčšina jej členských štátov sú zároveň členmi NATO, nedokáže sa úplne vymaniť spod záujmov zahraničnej politiky USA v Európe. Vďaka týmto skutočnostiam sa Európska únia dostala do slepej uličky. V prípade, ak by bola menej závislá od zahraničnej a obrannej politiky USA, situácia na Ukrajine by sa mohla vyvíjať úplne iným smerom.

Použitá literatúra:

1. ANDERSSON, M. (2022): Dnes bola napísaná nová temná kapitola európskych dejín. In: *Facebook*. (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/magdalenaandersson/posts/554103346075388>
2. DONALDSON, R. H. (2017): The Role of nato Enlargement in the Ukraine Crisis. In: *The soviet and post-soviet review*, 2017, roč. 44, č. 1, s. 32-52. ISSN 1876-3324
3. EUROPEAN COMMISSION (2022): Dôrazne odsudzujeme neodôvodnený útok Ruska na Ukrajinu. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 17. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=319070103591459&set=a.291073963057740&type=3>
4. FIALA, P. (2022): Chcem ubezpečiť všetkých občanov ČR, že im nehrozí žiadne bezprostredné nebezpečenstvo. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/petr.fiala1964/posts/4968573123223531>
5. HEGER, E. (2022): Svet bude oddnes iný. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/premier.sr/posts/504263217930401>
6. IOHANNIS, K. (2022): Ozbrojená agresia Ruskej federácie voči Ukrajine predstavuje ďalšie očividné porušenie zásad medzinárodného práva... In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/klausiohannis/posts/516111569886495>
7. KAROLEWSKI, I. P. – DAVIS CROSS, M. K. (2017): The EU's Power in the Russia–Ukraine Crisis: Enabled or Constrained?. In: *JCMS: Journal of Common Market Studies*. roč. 55, č. 1, s. 137-152. ISSN 1468-5965.
8. LINCÉNYI, M. (2018): *Vybrané metódy výskumu v politológii*. 1. vydanie. Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2018. 131 s. ISBN 978-80-8075-801-1.
9. MACRON, E. (2022): Francúzsko stojí pri Ukrajine. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/EmmanuelMacron/posts/512734953541759>
10. MARIN, S. (2022): Fínsko dôrazne odsudzuje vojenské akcie Ruska na Ukrajine. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/MarinSanna/posts/491728095657674>
11. METSOLA, R. (2022): Tento temný moment v dejinách si vyžaduje mimoriadnu medzinárodnú reakciu. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/roberta.metsola/posts/542679947226676>

12. MICHEL, CH. (2022): Dôrazne odsudzujem neopodstatnený útok Ruska na Ukrajinu. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/CharlesMichel/posts/533487528143432>
13. MORAWIECKI, M. (2022): Dnešné ráno 24. február 2022 sa zapíše do histórie ako deň, keď si Rusko zvolilo vojnu. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/MorawieckiPL/posts/495601528597576>
14. NEHAMMER, K. (2022): EÚ bude reagovať rýchlo, jednohlasne a transparentne. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/nehammerkarl/posts/506301400860547>
15. ORBÁN, V. (2022): Bezpečnosť maďarského ľudu je na prvom mieste! In: *Facebook* (26. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/orbanviktor/posts/500972491400354>
16. SCHOLZ, O. (2022): V týchto ťažkých hodinách platí naša plná solidarita pre občanov #Ukrajiny. In: *Facebook* (24. 2. 2022), [online]. [Citované 16. 5. 2022.]. Dostupné na internete: <https://www.facebook.com/olafscholz/posts/10160412891364311>
17. STRYAPKO, I. (2011): Developmental tendencies of the right-wing radicalism in Ukraine. In: *Studia Politica Slovaca*. 2011, roč. IV, č. 2, s. 16-34. ISSN 1337-8163.
18. ŠKVRNDA, F. (2014): Vojna o Ukrajinu v kontexte vytvárania multipolárneho usporiadania moci vo svete. In: *International relations 2014 : contemporary issues of world economics and politics*. 15th international scientific conference : Smolenice Castle, 4th - 5th december 2014. Bratislava : Publishing house EKONÓM, 2014. ISBN 978-80-225-3980-7, s. 485- 494.
19. ZUBRO, T. (2018): Ukrajinská spoločnosť pred prezidentskými voľbami v roku 2019. In: *Medzinárodné vzťahy 2018: Aktuálne otázky svetovej ekonomiky a politiky*. Zborník príspevkov z 19. medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 29. – 30. novembra 2018. Bratislava : Vydavateľstvo EKONÓM, 2018. ISBN 978-80- 225-4602-7. ISSN 2585-9412, s. 777-781.

Kontakt:

PhDr. Matej Mindár, PhD.

Celouniverzitné pracovisko Katedra politológie
Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne
Študentská 2
91101 Trenčín
Slovenská republika
e-mail: matej.mindar@tnuni.sk

WHERE IS CENTRAL EUROPE AND WHY DO WE NEED TO KNOW?

Marianna Neupauerová

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovak Republic, e-mail: marianna.neupauerova@euba.sk

Abstract: Central Europe as an imagined region has inspired many authors to focus on its history and its construction. The paper argues that there is more to the concept than just philosophy and explains why Central Europe should be clearly defined as a region. The focus is on qualitative research of literature dedicated to the concept of Central Europe and the current political and economic trends. Due to its practical dimensions, the voice of Central Europe would be an important one in the current situation, co-creating and fortifying the voice of Europe.

Keywords: Central Europe, imagined region, integration, Eastern Europe

JEL: P10, P26, Z10

Introduction

‘Central Europe’ is often considered an imagined region rather than a strict geographic notion; a region sometimes described as “a realm of cultural and historical affinity independent of political borders.”¹ In many instances, in particular prior to 1989, the notion has been first entirely silenced,² or identified with the intellectual history of the region and theories of civil society, resistance, and civil disobedience, which often for the first time contested the Western philosophy.³ After the USSR’s collapse, the notion started to gain new dimensions and in the literature, it started to overlap with geographic and political terms of ‘Eastern Europe’,⁴ ‘East-Central Europe’,⁵ ‘Central and Eastern Europe’,⁶ or ‘emerging Europe’⁷ and alike.

Frequency of using these terms further changes over time, too. For instance, the term ‘Eastern Europe’ reemerged recently with the shift towards rightwing populism, in contrast to the positive label of ‘Central Europe’ used for the same group of the new EU member states during the pre-accession period.⁸

Vaguely described as a region with multi-ethnic states between the West and East of Europe, many popular and scientific articles take it for granted that all the readers know what countries are being discussed when talking about ‘Central Europe’. Or, alternatively, it is identified with the Visegrad Group composed of the Czech Republic, Slovakia, Poland and Hungary, or other regional initiatives such as Central European Initiative, Visegrad Group, and

¹ HAGEN, J. (2003): Redrawing the imagined map of Europe: the rise and fall of the „center“, p. 499.

² ASH, T. G. (1986): Does Central Europe Exist?

³ CRAIUTU, A. – KOLEV, S. (2021): Political Thought in Central and Eastern Europe: the Open Society, its friends, and enemies, p. 3.

⁴ Regional Groups of Member States. *United Nations Department for General Assembly and Conference Management*.

⁵ SMITH, A. (2002): Imagining geographies of the „new Europe“: geo-economic power and the new European architecture of integration.

⁶ OECD. Glossary of statistical terms.

⁷ International Monetary Fund. European Dept. (2022): *Regional Economic Outlook*. International Monetary Fund.

⁸ LEVINTOVA, E. - COURY, D. (2020): Poland, Germany and the EU: Reimagining Central Europe, p. 1186.

Central European Free Trade Agreement – CEFTA or newly Bucharest Nine or Three Seas Initiative.⁹

Such ‘Central Europe’ inherits integration potential – the notion contains the inherent value of unity and the wish to integrate into the common European region.¹⁰ In this vein, the first Central European Summit of the Presidents of Parliaments was held in Prague in September 2008 and involved the Presidents of fourteen parliamentary chambers of the eleven European Union member states: Austria, Bulgaria, Czech Republic, Estonia, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Slovenia, Slovakia and Hungary.¹¹ Regular meetings of the Presidents of Central European countries also used to take place regularly with varying participation, including Germany or some states of the former Yugoslavia.

According to some, however, the traditional perception of ‘Central Europe’ also contains a danger of shifting “the boundary of the ‘backward East’ further to the East” and “lapsing into eurocentrism”¹² and this paper would further argue that it is the fluid membership of this imagined region, which causes troubles. Either ‘Central Europe’ has a fixed geographic membership – for instance it would include the EU members from the last two accession waves – and redefines its legacy in favour of potential new member states, or it remains fluid and vague, losing its own internal integrity every time there is a democratic backsliding in any of ‘its’ states, as we have been witnessing recently and would continue to witness in the future, too. In the latter case, the paper would argue, the East-Central European states will not be able to defend their interests, which are not always taken into account by the West. Moreover, as there clearly are European countries in the East and South of Europe, which have not achieved “the democratic and economic standards of the Global North (West) [...] and deserve their place and voice¹³, or still wish to be a part of euro-integration processes, the paper argues in favour of the fixed geographic definition of Central Europe, serving as a tool to build a stronger Europe

The arguments as to why we need to clearly geographically outline the borders of Central Europe will follow from qualitative research of literature dedicated to the concept of Central Europe. By reconstructing the potential of the Central European region, the paper will argue that the pre-1989 sentiments and theories related to the concept are still valid and that there is even more than that – by consciously defining where ‘Central Europe’ is located, we might be able to continue a broad euro-integration dialogue and overcome political misunderstandings, form like-minded coalitions within the EU and other organizations and create clear-cut and long-term sustainable economic and security plans.

1 Central Europe – found and lost?

Geographical Dictionary defines ‘Central Europe’ as “an indefinite and occasional term applied to the countries of the central part of Europe.”¹⁴ The foundations of the concept can be found in Kundera, who sees ‘Central Europe’ as a viable entity¹⁵ and base his views on the historical experience as well as the specific cultural environment. At points, one will find theoretical conclusions that ‘Central Europe’ as a concept does not overlap with the geographical Center of Europe.¹⁶ A regime change in 1989 helped form the idea of ‘Central Europe’, which “sounded anti-Soviet in a political space, where East meant Socialist progress,

⁹ ORZELSKA-STACZEK, A. (2020): New wave of regional cooperation in Central Europe as a response to new threats.

¹⁰ ASH, T. G. (1999): The Puzzle of Central Europe; KUNDERA, M. (1984): The Tragedy of Central Europe.

¹¹ Central European Summit of the Presidents of Parliaments.

¹² MÜLLER, M. (2018): In Search of the Global East: Thinking between North and South, p. 10.

¹³ So called ‘Global East’, Ibid.

¹⁴ Miriam Webster’s Geographical Dictionary in HAGEN, J. (2003): Redrawing the imagined map of Europe: the rise and fall of the „center“, p. 490.

¹⁵ Kundera in Hagen *ibid*.

¹⁶ MOSKALEWICZ, M. – PRZYBYLSKI, W. (2018): Understanding Central Europe, p. 2.

and Central suggested something not quite Eastern.”¹⁷ Even before, there have been discussions about West Central and East-Central Europe, whereby the former has been seen as a part of the European community and Atlantic community.¹⁸ Although connected to the east and stuck in the trap of orientalism, it does not consider itself as a part of the ‘East’, feels rather superior towards other countries to the East, and even creates new (negative) stereotypes of them.¹⁹

While in 2000 the Economist wrote that the term Central Europe is “either impossibly blurry or means different things to different people,”²⁰ there had been a new wave of regional cooperation after 2015, which “has significantly contributed to strengthening Central European states’ voice within the EU and NATO.”²¹ The decisive factors in defining which states from the geographical regions of Western, Eastern, or even Southern Europe would fit into ‘Central Europe’ are time²² and readiness to step out of their own shadow,²³ i.e. to speak for European values, while preserving their own identity. Unfortunately, the more we head to the east, the more palpable is a recurrent problem of establishing and reproducing political identity and succeeding in cooperative projects.²⁴

Many of the Central European states have the experience of ‘returning to Europe’, which can be shared with others. At that point, ‘Central Europe’ served as “a symbol of the new unity and a common identity” but, recently, its unifying potential is being more and more questioned.²⁵ Any rise in populism and nationalism, including economic nationalism, diminishes the legacy of why it is worth returning to Europe, just as the whole idea of an integrated and prosperous Europe.

The recent trends²⁶ in the style of ‘where there is cooperation, there is Central Europe’, will never posit the region (composed of any number of states) as an equal partner to other regional groupings in Europe, which, as the ongoing war in Ukraine shows, can turn dangerous. It is exactly the very specific contents – drawing from its historical experience of balancing the geopolitical and geo-economic interests²⁷ – vested in the idea of Central Europe, which makes it important to see where Central Europe lies and what it wants to say. ‘Central Europeans’ with their historical experience and many roots from the East, must be able to create links with the East more easily.²⁸

2 What might Central Europe wish to say

To understand Europe, one must not be European. Firstly because of Europeans are all around the world and their history is intertwining with the whole world, and second, also because Europe is sometimes so diverse that it cannot understand itself. As Zygmunt Bauman puts it: „Europe “discovered” one by one all the continents of Earth, but no continent ever discovered Europe; it dominated all continents in succession, but was never dominated by any;

¹⁷ BARANYI, T. P. (2019): Political System and Political Identity in Central-Eastern Europe, p. 57.

¹⁸ Halecki in Hagen HAGEN, J. (2003): Redrawing the imagined map of Europe: the rise and fall of the „center“, p. 499.

¹⁹ ZARYCKI, T. (2014): Ideologies of Eastness in Central and Eastern Europe.

²⁰ Economist (2000): Where is Central Europe?

²¹ ORZELSKA-STACZEK, A. (2020): New wave of regional cooperation in Central Europe as a response to new threats, p. 94.

²² KUNDERA, M. (1984): The tragedy of Central Europe, p. 33.

²³ HERMAN, B. (2012). The Debate That Won't Die: Havel And Kundera On Whether Protest Is Worthwhile.

²⁴ SORIN, A. – TISMANEANU, V. (2000): Between Past and Future. The Revolutions of 1989 and their Aftermath, p. 414.

²⁵ LEVINTOVA, E. – COURY, D. (2020): Poland, Germany and the EU: Reimagining Central Europe, p. 1202.

²⁶ CRAIUTU, A. – KOLEV, S. (2021): Political Thought in Central and Eastern Europe: the Open Society, its friends, and enemies, p. 27.

²⁷ SMITH, A. (2002): Imagining geographies of the „new Europe“: geo-economic power and the new European architecture of integration, p. 650.

²⁸ REICHARDT, A. (2018): Understanding Central Europe, p. 70.

and it invented a civilization which the rest of the world tried to imitate, but a reverse process has never (thus far, at any rate) happened.”²⁹

Central European concept had helped some parts of Europe to discover themselves: The attractive idea of being ‘Central’ meant being non-Eastern in 1989, which materialized into concrete and now fulfilled Euro-Atlantic ambitions.

In the follow-up to the 2008 crisis, it turned into a common desire „for a degree of non-Westernization“ by the global opening of Central and Eastern European economies.³⁰ By then, however, a lot of has been imitated by ‘Central Europe’ simply by looking up to the West. This was a dance on thin ice, as the region was seen by some as a „...gateway [whereby] Its national politics and economic structures are adopting the west European models but it will have to find a military posture that does not challenge Soviet security goals.”³¹ This process has been running in parallel with the building of national identities on local, state, and regional levels.³²

Practically, ‘Central Europe’ has fulfilled its historic role of a shield against and a challenge to the Soviet hegemony. Never would it have managed without broad Western support, though. It must not be forgotten, that, for instance, the EBRD financing mechanism was tied to a particular set of political criteria.³³ After a period of euro integration efforts and enthusiasm, ‘Central Europe’ – at least its EU part – had to redefine its strategy, and often, it gave up cooperation with its natural and closest regional allies. The weakness shown did not help to tear down the lace curtain³⁴ between the new and old member states. Only rarely, within European debates, it has chosen a distinct role, be it in 2008, or during the migration crisis of 2015.

Economically, ‘Central Europe’ has undergone an unprecedented transformation, which has led to constant growth up until now. According to the 2020 estimations, there is constant projected growth even though with a note that these economies are more complex in the diversification of their trade than expected for their income level and, as a result, their economies are projected to grow slow.³⁵

As of 2022, there have been brand new risks emerging from the war in Ukraine. According to the latest IMF report, „a protracted war would increase the number of refugees fleeing to Europe, compound supply-chain bottlenecks, add pressures to inflation, and deepen output losses.”³⁶ The most concerning risk for many economies in Central and Eastern Europe, in particular, is a sudden stop of energy flows from Russia.³⁷ Next to these external factors, there have been protracted concerns about „the unfulfilled promises of the transformations in the region,”³⁸ which might materialize if democracies are destabilized and exercise illiberal economic movements.

²⁹ Denis de Rougemont in BAUMAN, Z. (2013): What is „central“ in central Europe?, p. 69.

³⁰ BARANYI, T., P. (2019): Political System and Political Identity in Central-Eastern Europe, p. 60.

³¹ Cohen in SMITH, A.: (2002): Imagining geographies of the „new Europe“: geo-economic power and the new European architecture of integration, p. 648.

³² CHRISTIN, T.: Economic and Political Basis of Attitudes towards the EU in Central and East European Countries in the 1990s.

³³ SMITH, A.: (2002): Imagining geographies of the „new Europe“: geo-economic power and the new European architecture of integration, p. 656.

³⁴ HEARST, D. (2000): Lace curtain spoils Poland’s view of EU membership.

³⁵ *Atlas of Economic Complexity*.

³⁶ International Monetary Fund.

³⁷ International Monetary Fund. Ibid.

³⁸ CRAIUTU, A. – KOLEV, S. (2021): Political Thought in Central and Eastern Europe: the Open Society, its friends, and enemies, p. 15.

Conclusion

Imagined geography describes “the ways of perceiving spaces and places, and the relationships between them, as complex sets of cultural and political practices and ideas defined spatially rather than regarding them as static.”³⁹ Clearly, understandably and rightly, Europe with its tragic history needs to see the borders static and the trust of the European public unshaken for the sake of economic prosperity.⁴⁰ This, however, should not prevent states to create like-minded coalitions and raise their voice as needed, also in alignment with their regional neighbours at regional fora as well as universal for a such as the UN.

The paper has argued that the ‘imagined’ should become ‘real’, as the potential of the construct of ‘Central Europe’ had been big enough to deal with the fall of the Soviet Union and materialize the Euro-Atlantic ambitions of many states from the Central and Eastern Europe. Inasmuch as the economic theory works with rational players, rational Central European decisions could be expected, especially once their security has been threatened.

The paper does not follow historical connotations of various concepts related to or opposing the idea of ‘Central Europe’, e.g. such as ‘Mitteleuropa’; nor studies in depth the current and historical failures of states in the region of Central and Eastern Europe, nor identifies a specific set of countries that should be part of ‘Central Europe’, as this would require a broad discussion about the role of Germany in the first place. As explained throughout the text, the intention was not to question the common European future but – to the contrary – to argue for a better European future shared and lived by all members equally without the lace curtain in between them.

References:

1. ABRAMSON, S. F. – CARTER, D. B. – LUWEI, Y. (2022): Historical Border Changes, State Building, and Contemporary Trust in Europe. In: *American Political Science Review*, 2022, pp. 1-21. DOI: 10.1017/S00030554001428.
2. *Atlas of Economic Complexity*. [Cited 6. 2. 2022.] Available online: <https://atlas.cid.harvard.edu/countries>.
3. ASH, T. G. (1986): Does Central Europe Exist? [online]. In: *The New York Review of Books*, October 9, 1986. [Cited 2. 6. 2022.] Available online: <https://www.visegradgroup.eu/the-visegrad-book/ash-timothy-garton-does>.
4. ASH, T. G. (1999): The puzzle of Central Europe. [online]. In: *The New York Review of Books*, March 18, 1999. [Cited 2. 6. 2022.] Available online. <http://www.nybooks.com/articles/1999/03/18/the-puzzle-of-central-europe/>.
5. BARANYI, T. P. (2019): Political System and Political Identity in Central-Eastern Europe. In: *Corvinus Society for Foreign Affairs and Culture*, 2019, Vol. 6, No. 2, pp. 48-63.
6. BAUMAN, Z. (2013): What is „central“ in Central Europe? In: *Lusophone Journal of Cultural Studies*, 2013, Vol. 1, No. 1, pp. 67-82.
7. Central European Summit of the Presidents of Parliaments. [online]. In: *Lexicon of multilateral parliamentary cooperation in EU affairs*. [Cited 6. 6. 2022.] Available online: https://oide.sejm.gov.pl/oide/en/index.php?option=com_content&view=article&id=14738&Itemid=749.
8. CRAIUTU, A. – KOLEV, S. (2021): Political Thought in Central and Eastern Europe: the Open Society, its friends, and enemies. In: *European Journal of Political theory*, 2021, pp. 1-28. DOI:10.1177/147488512111049602.

³⁹ HAGEN, J. (2003): Redrawing the imagined map of Europe: the rise and fall of the „center“, p. 490.

⁴⁰ ABRAMSON, S. F. – CARTER, D. B. – LUWEI, Y. (2022): Historical Border Changes, State Building, and Contemporary Trust in Europe, p. 18.

9. Economist (2000): Where is Central Europe? [online]. In: *The Economist*, 6. 7. 2000. [Cited 3. 4. 2022.] Available online: <https://www.economist.com/europe/2000/07/06/where-is-central-europe>.
10. HAGEN, J. (2003): Redrawing the Imagined Map of Europe: The Rise and Fall of the „Center“. In: *Political Geography*, 2003, Vol. 22, pp. 489-517. DOI: 10.1016/S0962-6298(03)00030-1.
11. HEARST, D. (2000): Lace curtain spoils Poland's view of EU membership. [online]. In: *The Guardian*, 29. 11. 2000. [Cited 18. 5. 2022.] Available online: <https://www.theguardian.com/world/2000/nov/29/eu.poland>.
12. HERMAN, B. (2012). The Debate That Won't Die: Havel and Kundera on Whether Protest is Worthwhile. [online]. In: *RadioFreeEurope, RadioLiberty*, 11. 1. 2012. [Cited 3. 4. 2022.] Available online: https://www.rferl.org/a/debate_that_wont_die_havel_and_kundera_on_whether_protest_is_worthwhile/24448679.html.
13. CHRISTIN, T. (2005): Economic and Political Basis of Attitudes towards the EU in Central and East European Countries in the 1990s. In: *SAGE Journals*, 1. 1. 2005. DOI:10.1177/1465116505049607.
14. International Monetary Fund. European Dept. (2022): Regional Economic Outlook. International Monetary Fund. [online]. 22. 4. 2022. [Cited 5. 3. 2022.] Available online: <https://www.elibrary.imf.org/view/book/9798400208904/9798400208904.xml>.
15. JAKABOVÁ, Z. – JENČO, M. (2010): Komparatívna analýza prístupov k vymedzeniu regiónu Strednej Európy. In: *Geographia Cassoviensis IV*, 2010, Vol. 2., pp. 27-31.
16. KUNDERA, M. (1984): *The tragedy of Central Europe*. [online]. 26. 4. 1984. [Cited 8. 4. 2022.] Available online: <https://www.coursehero.com/file/30795522/Milan-Kundera-The-Tragedy-of-Central-Europe-1984pdf/>.
17. LEVINTOVA, E. – COURRY, D. (2020): Poland, Germany and the EU: Reimagining Central Europe. In: *Europe-Asia Studies*, 2020, Vol. 72, No. 7, pp. 1186-1208. DOI: 10.1080/09668136.2020.1764910.
18. MOSKALEWICZ, M. – PRZYBYLSKI, W. (eds.) (2018): *Understanding Central Europe*. New York: Taylor and Francis, 2018. ISBN 978-0-415-79159-5.
19. MÜLLER, M. (2018): In Search of the Global East: Thinking between North and South. In: *Geopolitics*, Vol. 25, No. 3, pp. 734-755. DOI: 10.1080/14650045.2018.1477757.
20. OECD. Glossary of statistical terms. [online]. [Cited 3. 5. 2022.] Available online: <https://stats.oecd.org/glossary/detail.asp?ID=303>.
21. ORZELSKA-STACZEK, A. (2020): New wave of regional cooperation in Central Europe as a response to new threats. In: *Central and Eastern Europe: Geopolitics and Security Issues*. Lublin: Instytut Europy Środkowej, Vol. 18, pp. 79-97. DOI: 10.36874/RIESW.2020.1.
22. Regional Groups of Member States. *United Nations Department for General Assembly and Conference Management*. [Cited 5. 5. 2022.] Available online: <https://www.un.org/dgacm/en/content/regional-groups>.
23. SMITH, A. (2002): Imagining geographies of the „new Europe“: geo-economic power and the new European architecture of integration. In: *Political Geography*, 2002, Vol. 21, pp. 647-670. DOI: 10.1016/S0962-6298(02)00011-2.
24. SORIN, A. – TISMANEANU, V. (2000): *Between Past and Future. The Revolutions of 1989 and their Aftermath*. Budapest: Central European University Press, 2000. 414 pp.
25. ZARYCKI, T. (2014): *Ideologies of Eastness in Central and Eastern Europe*. New York: Routledge, 2014. 267 pp. ISBN 978-0-415-62589-0.

Contact:

Ing. Marianna Neupauerová

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovak Republic

e-mail: marianna.neupauerova@euba.sk

POLÁRNA HODVÁBNA CESTA ČÍNY V EURÓPE¹

THE CHINESE POLAR SILK ROAD IN EUROPE

Juraj Ondriaš

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: juraj.ondrias@euba.sk

Abstrakt: Cieľom práce je priblížiť význam čínskej iniciatívy Polárnej hodvábnej cesty (Polar Silk Road, PSR) pre zúčastnené európske krajiny. Práca najprv stručne priblíži vznik a rolu PSR. Následne sa zameria na jednotlivé projekty a oblasti spolupráce Číny a európskych štátov v rámci PSR. Ďalej spomenie niektoré problémy pri rozvíjaní tejto iniciatívy. Hlavným záverom je, že za súčasných politických, ekonomických a klimatických podmienok nedosahuje spolupráca Číny s týmito štátmi v rámci PSR svoj plný potenciál. Metódami práce boli štúdium a analýza internetových zdrojov, najmä webových stránok think-tankov, médií a obchodných spoločností venujúcich sa arktickému regiónu.

Kľúčové slová: Polárna hodvábna cesta, Arktída, Čína, severná Európa, Iniciatíva Pásu a cesty

JEL: F21, R41, R42

Abstract: The aim of the article is to present the inclusion of relevant European countries into the Chinese initiative of the Polar Silk Road (PSR). The article will first look at the creation and role of the PSR. It will then focus on individual projects and areas of cooperation between China and European countries within the PSR. Next it will mention some problems in the development of this initiative. The main conclusion is that under current political, economic and climatic conditions, cooperation between China and these countries on the PSR is not reaching its full potential. The main methods used were the study and analysis of online sources, mainly internet pages of think-tanks, media and business organizations that have an interest in the Arctic Region.

Keywords: Polar Silk Road, Arctic, China, Northern Europe, Belt and Road Initiative

JEL: F21, R41, R42

Úvod

Cieľom práce je priblížiť význam čínskej iniciatívy Polárnej hodvábnej cesty (Polar Silk Road, PSR) pre zúčastnené európske krajiny. Práca sa najprv venuje spolupráci Číny s potenciálnymi európskymi partnermi PSR, primárne s krajinami severnej Európy. Následne rozoberie niektoré problémy tejto iniciatívy. Metódami práce boli štúdium a analýza internetových zdrojov, najmä webových stránok think-tankov, médií a obchodných spoločností venujúcich sa arktickému regiónu. V práci je použitý československý prepis mien a názvov z čínskeho jazyka do slovenčiny.

Polárna hodvábna cesta (z angl. Polar Silk Road, PSR), bola prvýkrát predstavená vládou Čínskej ľudovej republiky (ďalej len Číny) v bielej knihe o arktickej politike Číny z 26. 1. 2018.² Ide o jednu z mnohých trás a koridorov v rámci Novej hodvábnej cesty (NHC), oficiálne známej ako Iniciatíva pásu (či pásma) a cesty (Belt and Road Initiative). Jej cieľom je

¹ Článok vznikol v rámci projektu VEGA 1/0732/21 „Nový normál“ a meniace sa postavenie ČĽR vo svetovej ekonomike.

² STATE COUNCIL (2008): China's Arctic Policy.

prepojiť čínske prístavy s prístavmi v severnej a západnej Európe námornými trasami vedúcimi cez Severný ľadový oceán (primárne cez severovýchodný priechod, teda trasy pozdĺž severného pobrežia Eurázie). Prvý oficiálny návrh takéhoto koridoru sa objavil ešte v r. 2017 vo vládnom dokumente s názvom „Vízia pre námornú spoluprácu v rámci Iniciatívy pásu a cesty“ (*Vision for Maritime Cooperation under the Belt and Road Initiative*), ktorý vydala Národná komisia pre rozvoj a reformy, čínska štátna inštitúcia zastrešujúca aj NHC.³ Hlavným dôvodom, prečo Čína predostrela iniciatívu PSR, je menšia dĺžka lodných trás medzi prístavmi v Číne a v severnej a západnej Európe a z toho vyplývajúce skrátenie času na námornú prepravu tovaru medzi nimi. Odhaduje sa, že lodná preprava pozdĺž PSR, resp. severovýchodného priechodu, by trvala o 10⁴ až 20⁵ dní kratšie než pozdĺž Námornej hodvábanej cesty, teda koridoru NHC, ktorý prepája Čínu a Európu pozdĺž južného pobrežia Eurázie. Takáto časová úspora by bola obzvlášť dôležitá v kontexte súčasných výrobných, dodávateľských a skladovacích stratégií založených na princípe „just in time“. Takisto sa predpokladá, že kratšia vzdialenosť by viedla k úsporám paliva pre nákladné lode.

Uskutočniteľnosť tejto iniciatívy v posledných rokoch významne narástla vďaka roztápaniu arktického morského ľadu dôsledkom globálneho otepľovania. V súčasnosti sú trasy cez Severný ľadový oceán splavné len počas troch mesiacov v roku počas leta, a aj to len s využitím ľadoborcov.⁶ Tieto trasy sú zároveň obmedzené na pobrežné vody Eurázie a Severnej Ameriky v najjužnejších oblastiach Arktídy. No, ak bude zmena klímy pokračovať súčasným trendom, dané trasy budú splavné celoročne. V extrémnom prípade by mohol nastať scenár, podľa ktorého sa arktická ľadová pokrývka zmenší do tej miery, aby bolo možné sa plaviť priamo cez Severný ľadový oceán bez potreby držať sa pobrežných vôd.⁷

1 Projekty Polárnej hodvábanej cesty v Európe

Hoci PSR je primárne ekonomická iniciatíva, má aj vedecko-výskumnú dimenziu. Čína sa snaží vytvárať partnerstvá so štátmi severnej Európy v arktických otázkach rozvíjaním svojej mäkkej moci, práve prostredníctvom vedeckej spolupráce na spoločných projektoch v Arktíde. Jedným z týchto projektov je spoločný plán s Fínskom na vybudovanie Čínsko-fínskeho monitorovacieho a výskumného centra pre Arktídu (China–Finland Monitoring and Research Center for the Arctic) so sídlom v lokalite Sodankylä na severe Fínska. Toto centrum, založené v októbri 2018, má za úlohu zbierať, spracovávať a zdieľať dáta z partnerských satelitov, čím má v úmysle podporiť klimatický výskum, monitorovanie životného prostredia a navigáciu v Arktíde. Ďalší vedecký projekt v regióne vyvíja Čína v spolupráci s Islandom, v podobe China–Iceland Arctic Science Observatory v meste Karholl na severnom Islande. Aj tento projekt bol spustený v októbri 2018, pričom jeho cieľom je sledovať zmeny klímy a ďalších ukazovateľov životného prostredia v Arktíde. Tento projekt je súčasťou širšieho programu spolupráce medzi Čínou a Islandom, ktorý vychádza z memoranda o porozumení a dohody o spolupráci v Arktíde, ktoré boli podpísané v r. 2012.⁸ V rámci tejto spolupráce prejavila islandská vláda záujem o výstavbu prístavu na svojom území, kde by sa prekladal tovar prichádzajúci loďami, usposobenými na plavbu pozdĺž PSR, na ďalšie lode, ktoré by ho dopravili do jeho konečnej destinácie.⁹

Popri spolupráci vo vedeckej oblasti navýšila Čína investičné toky do všetkých krajín severnej Európy. Medzi rokmi 2000 – 2016 sa Fínsko stalo piatym najväčším príjemcom

³ SUN, Y. (2018): The Northern Sea Route: The Myth of Sino-Russian Cooperation.

⁴ ZOLTAL, A. (2018): Polar Silk Road.

⁵ WEN, P. – MACFIE, N. (2018): China unveils vision for 'Polar Silk Road' across Arctic.

⁶ DONNELLY, J. (2018b): Is the Arctic Route the Future of Shipping?

⁷ ZOLTAL, A. (2018): Polar Silk Road.

⁸ CHUN, Z. (2020): China's 'Arctic Silk Road' projects.

⁹ BENNETT, M. (2013): The Northern Sea Route: An Iceland-China link.

zahraničných kapitálových investícií z Číny. Tie v uvedenom období dosiahli hodnotu 8,43 miliárd USD.¹⁰ Okrem toho sa začala snaha o rozvoj obchodnej spolupráce medzi oboma krajinami v rámci tohto koridoru. Prvý prejav tejto snahy bol viditeľný v r. 2019, keď čínska loď Tian Xi (Tian-si), ktorú vlastní štátna spoločnosť COSCO, prepravila 30 000 metrických ton technickej celulózy či buničiny medzi prístavmi Helsinki a Čching-ťao.¹¹ Navyše si Čína vo fínskych lodeniach objednala stavbu nákladných lodí s posilneným trupom. Takéto lode by neboli odkázané na pomoc ľadoborcov pri plavbe cez Severný ľadový oceán.¹² Táto spolupráca dokazuje význam Fínska pre arktické ambície Číny.

Významným príjemcom čínskych investícií v regióne je aj Nórsko, kde v spomínanom období investovala 7 miliárd USD, predovšetkým do ťažby a spracovania ropy a zemného plynu.¹³ Táto ropa a plyn by následne boli dopravené do Číny práve využitím PSR. Okrem investícií do energetických surovín sa uvažuje aj o iných komoditách, napr. nórska prepravná spoločnosť Tschudi prejavila záujem dodávať železnú rudu z Nórska do Číny znovu cez prístav Čching-ťao prostredníctvom PSR.¹⁴ Nárast čínskych kapitálových investícií zaznamenali aj Dánsko (spolu s Grónskom), Švédsko aj spomínaný Island, ako aj mimoeurópske regióny v Kanade a na Aljaške. Tieto investície nemajú za cieľ len vzájomný ekonomický prospech, ale predstavujú aj snahu Číny pestovať si partnerov v Arktickej rade pozostávajúcej z arktických štátov, ktoré prostredníctvom tejto rady spravujú využívanie Arktídy.¹⁵ V neposlednom rade je tu príležitosť napojiť PSR na dopravnú sieť rozvíjanú v rámci pozemných častí NHC, teda železničných a diaľničných koridorov. Kontajnery by tak mohli byť prepravované jedným či druhým smerom loďami aj železnicami, podľa aktuálneho dopytu či kapacity. Výhody takejto intermodálnej dopravy sa prejavili v septembri a októbri 2020, keď dodávka chloridu draselného z Bieloruska bola dopravená do Číny najprv železnicou do prístavu Klajpeda v Litve, a odtiaľ loďou cez severovýchodný priechod. Podľa správy oficiálnej tlačovej agentúry Bieloruska BeTA bol čas prepravy skrátený o jeden a pol násobok v porovnaní s tradičnými trasami, pričom náklady boli taktiež podstatne nižšie.¹⁶

Podobné zámery môžu byť čínskym záujmom podieľať sa na financovaní a budovaní projektu železničného tunelu dlhého 103 km pod Fínskym zálivom, pod názvom Talskinki, ktorý má prepojiť Tallinn v Estónsku a Helsinki vo Fínsku.¹⁷ Tam by sa vlaky mohli napojiť na plánovanú železnicu medzi mestami Helsinki a Kirkenes, ktorý leží na arktickom pobreží Nórska. Financovanie tunela vo výške 15 miliárd eur mala zabezpečiť čínska spoločnosť Touchstone Capital Partners, kým výstavbu by mali na starosti štátne spoločnosti China Railway International Group, China Railway Engineering Company a China Communications Construction Company. Hoci tieto spoločnosti v r. 2019 podpísali zmluvu s fínskou stranou, bývalá estónska vláda v r. 2020 zamietla tento projekt z environmentálnych, ekonomických a bezpečnostných dôvodov, napr. kvôli obavám z nedostatku transparentnosti.^{18,19} Nová estónska vláda však v r. 2021 znovu otvorila diskusiu o tomto projekte.²⁰ Táto diskusia pokračuje aj v r. 2022, zatiaľ bez badateľného posunu.

¹⁰ ZOLTAI, A. (2018): Polar Silk Road.

¹¹ DONNELLY, J. (2018a): COSCO Tests the Northern Sea Route.

¹² BENNETT, M. (2013): The Northern Sea Route: An Iceland-China link.

¹³ ZOLTAI, A. (2018): Polar Silk Road.

¹⁴ CHINA BRIEFING (2011): Arctic Sea Routes Opening Up For China.

¹⁵ ZOLTAI, A. (2018): Polar Silk Road.

¹⁶ BeTA. (2020): Belarusian Potash Company ships potash to China via Northern Sea Route.

¹⁷ GEERTS, E. (2021): Will the Helsinki-Tallinn tunnel be built privately?

¹⁸ Alliance for Securing Democracy (2020): Estonia rejects China's proposed support for Tallinn-Helsinki tunnel over security and economic concerns.

¹⁹ GCR Staff (2020): Estonia "set to reject" Chinese-backed plan to build tunnel to Helsinki.

²⁰ GOULARD, S. (2021): China to construct Helsinki-Tallinn tunnel project?

Tento potenciál rozvoja prístavov a ich prepojenia so železnicami v rámci SREB sa však netýka len prístavov v Baltskom mori, ale aj prístavov svetového významu na pobreží Severného mora, napr. Hamburg, Antverpy či Rotterdam. Táto časť Európy bola doteraz do veľkej miery zanedbávaná pri rozvíjaní NHC, keďže táto iniciatíva predpokladala budovanie a rozvoj prístupu do Európy z východu a juhu. Nový koridor cez severovýchodný priechod, ktorý by budoval prepojenia zo severu, by teda mohol zapojiť aj túto časť Európy do čínskej iniciatívy NHC. To by však mohlo vyvolať nevôľu štátov pozdĺž zmienenej Námornej hodvábnej cesty, najmä na jej európskom konci, napr. Grécka či Talianska. Tieto štáty, resp. ich prístavy zapojené do NHC ako Pireus či Terst by mohli prísť o časť obchodu a teda aj ziskov, ktoré im plynú z ich postavenia v NHC. Prišli by tým o status námorných brán do Európy pre tovar z Číny, ale aj z ostatných štátov východnej Ázie. Tieto obavy sú však zatiaľ len teoretické, keďže budovanie PSR je ešte len v počiatočných štádiách a ani MSR v súčasnosti nedosahuje taký význam, aký jej bol prisudzovaný vo vzletnej rétorike pri spustení tohto koridoru.

Každopádne, čínske ambície v severnej Európe musia v posledných rokoch čeliť nárastu obáv zo strany verejnej mienky aj politických elít v týchto krajinách. Vo všetkých piatich zmienovaných krajinách severnej Európy, t. j. vo Fínsku, Švédsku, Dánsku, Nórsku a na Islande, je postoj k investíciám z Číny skôr negatívny než pozitívny. To sa týka investícií do akéhokoľvek sektora, no predovšetkým do sektorov nerastných surovín a infraštruktúry, na ktoré sa PSR najviac zameriava. V sektoroch technológií, priemyslu a maloobchodu je stanovisko verejnej mienky o niečo priaznivejšie, no stále celkovo negatívne. Dôvodom sú často diskutované nekalosúťažné praktiky Číny. Obavou je najmä snaha čínskych spoločností získať prostredníctvom investícií prístup k citlivým technológiám, patentom a know-how podnikov (predovšetkým v západných krajinách), do ktorých tieto čínske spoločnosti investujú. Následne by mohli tieto spoločnosti využiť získané poznatky a technológie na presun výroby do Číny, v súlade s ambíciou čínskej vlády posunúť výrobu v krajine na vyšší stupeň hodnotového reťazca. Tým by dotknuté západné podniky prišli o konkurenčnú výhodu v podobe kvality a technologickej vyspelosti svojich výrobkov. Pozornosť vyvoláva aj fakt, že Čína odmieta recipročne otvoriť svoj trh západným spoločnostiam do rovnakej miery. V súvislosti s tým nasledujú tieto krajiny celoeurópsky trend prípravy mechanizmu na skrining investícií do citlivých sektorov. Verejná mienka v týchto krajinách, tradične viac naladená v prospech voľného pohybu kapitálu, začína vnímať investičný skrining ako legitímny nástroj ochrany národných záujmov. Ako príklad možno uviesť Nórsko, kde tajná služba vo svojej výročnej správe o hrozbách a bezpečnostnej situácii varovala pred čínskymi aktivitami, odmietla vláda poskytnúť kontrakt na budovanie 5G siete čínskej spoločnosti Huawei, a udelila ho švédskej spoločnosti Ericsson.²¹

2 Problémy Polárnej hodvábnej cesty

Napriek zmienovým výhodám PSR a projektom, ktoré sa v jej rámci vyvinuli, je stále mnoho prekážok, ktoré musí tento koridor prekonať, aby sa stal plnohodnotnou alternatívou etablovaným námorným trasám. V prvom rade, podľa rôznych odhadov je v súčasnosti trasa cez severovýchodný priechod o 30 – 40 % nákladnejšia než trasa cez Suezský prieliv.²² Zvýšené náklady sú dané napr. vyššími poisťovacími platbami kvôli nebezpečenstvu, ktoré predstavuje morský ľad a zlé počasie, ktoré by zároveň skomplikovali prípadné záchranné operácie.²³ Podľa portálu Port Technology je neistota ohľadne námornej prepravy cez Arktídu

²¹ ANDERSEN, M. – HIIM, H. – SVERDUP, U. (2020): The Nordic shift: China's uphill battle for public approval in northern Europe.

²² VOROTNIKOV, V. (2019): Fresh floes: What does the Northern Sea Route mean for automotive logistics?

²³ JACOBSEN, S. (2018): A container ship is about to sail an Arctic sea route for the first time - thanks to climate change.

taká vysoká, že Medzinárodná únia námorných poisťovní (IUMI) v auguste 2018 vyhlásila, že poistenie lodí a ciest cez tento región bude zvažovať od prípadu k prípadu.²⁴ Ďalším dôvodom zvýšených nákladov na prepravu tovaru cez PSR je potreba platiť Rusku za poskytnutie sprievodu v podobe ľadoborcov. Toto je podmienka stanovená Ruskom na prepravu tovaru cez svoje pobrežné vody v arktickom regióne. Rusko si prostredníctvom tejto požiadavky doteraz udržuje pevnú kontrolu nad touto trasou. Môže to však odrádzať potenciálnych záujemcov o využitie PSR, najmä, ak tieto spoločnosti už disponujú loďami schopnými plaviť sa polárnymi vodami – ide predovšetkým o lode s posilneným trupom. Ďalej tiež pretrvávajú otázky spoľahlivosti tejto trasy, ktorá je splavná len počas niekoľkých týždňov v roku, ako je spomenuté vyššie.²⁵ V prípade ciest mimo sezóny sú lode odkázané na pomoc ľadoborcov, pokiaľ nie sú špeciálne upravené na vysporiadanie sa s polárnym ľadom.²⁶ Táto nevýhoda však pravdepodobne bude slabnúť s postupujúcim topením arktického ľadu a rozširovaním otvoreného mora v regióne.

Prepravné spoločnosti identifikovali ďalšiu nevýhodu arktického koridoru, ktorou je skutočnosť, že je lepšie usposobený na prepravu nerastných surovín a iných komodít než kontajnerového nákladu, teda výrobkov s vyššou mierou spracovania a vyššou pridanou hodnotou. Dôvodom je to, že kontajnerová loď musí zabezpečiť viacero dodávok tovaru pozdĺž svojej trasy, aby bola jej cesta zisková.²⁷ Arktické pobrežie Ruska je však príliš riedko osídlené na to, aby dokázalo prijať potrebné množstvo dovozu. Navyše nie je v regióne potrebná infraštruktúra na prepravu nákladu smerom k populačným centrá, ktoré sa nachádzajú vo vnútrozemí.²⁸

Avšak bez ohľadu na to, či PSR má potenciál ako trasa pre kontajnerové lode, má nespochybniteľný význam pre transport surovín – predovšetkým energetických komodít ako sú ropa a zemný plyn (hlavne v podobe skvapalneného zemného plynu – LNG), ale aj železnej rudy a iných minerálov.²⁹ V r. 2020 predstavoval LNG viac ako polovicu celkovej hmotnosti nákladu prepraveného touto trasou – 18 miliónov ton z 33 miliónov ton celkového nákladu.³⁰ Takáto preprava komoditného nákladu sa dokáže zamerať na jedinú destináciu a nie je teda odkázaná na medzizastávky. Skutočný význam PSR pre zúčastnené európske krajiny môže teda spočívať v transporte ropy a zemného plynu zo Severného mora (nehovoriac o energetických a iných komoditách z Ruska) do Číny.

Záver

Roztápanie arktického ľadu v Severnom ľadovom oceáne dôsledkom globálneho otepľovania otvorilo nový potenciálny prepravný koridor medzi oboma koncami eurázijského kontinentu. Táto skutočnosť je zvlášť zaujímavá pre Čínu, ktorá má záujem vytvárať takéto prepojenia naprieč Euráziou v rámci svojej iniciatívy Novej hodvábnej cesty (NHC), zvanaj aj Iniciatíva pásu a cesty. Súčasťou tejto iniciatívy je sieť námorných trás zvaná Námorná hodvábna cesta, ktorá prepája Čínu s Európou trasami vedúcimi južným pobrežím Eurázie, no Čína má záujem rozvíjať aj koridor prechádzajúci Arktídou. Tento nový koridor totiž predstavuje kratšiu cestu medzi oboma časťami kontinentu, a teda by mohol skrátiť trvanie cesty medzi čínskymi a európskymi prístavmi o 10 až 20 dní, ako aj zapojiť prístavy v štátoch severnej a západnej Európy do čínskej iniciatívy. V súvislosti s budovaním tohto koridoru sa Čína snaží rozvíjať spoluprácu so štátmi severnej Európy. Najúspešnejšia je spolupráca vo

²⁴ DONNELLY, J. (2018b): Is the Arctic Route the Future of Shipping?

²⁵ ARCTIC TODAY (2017): Christophe de Margerie LNG tanker covers Northern Sea Route in record 6.5 days.

²⁶ BARKHAM, P. (2017): Russian tanker sails through Arctic without icebreaker for first time.

²⁷ DONNELLY, J. (2018b): Is the Arctic Route the Future of Shipping?

²⁸ VOROTNIKOV, V. (2019): Fresh floes: What does the Northern Sea Route mean for automotive logistics?

²⁹ SAUL, J. (2020): The Northern Sea Route saw a record number of ships transit in 2020.

³⁰ ODYNOVA, A. (2020): Russia touts huge new nuclear-powered icebreaker as proof "the Arctic is ours".

vedeckej oblasti, ktorou sa Čína snaží posilniť svoju mäkkú moc v regióne. Významnejšia je však ekonomická spolupráca. Čína má záujem najmä o energetické suroviny na poháňanie svojej ekonomiky a na diverzifikáciu zdrojov dodávok týchto surovín, pričom región Arktídy a severnej Európy má v tomto ohľade čo ponúknuť. V európskom kontexte je sľubným cieľom región Severného mora, bohatom na ropy aj zemný plyn. Z regionálnych štátov je najväčším producentom týchto surovín Nórsko, kde Čína už začala investovať do ich extrakcie. Čína využíva regionálnu spoluprácu aj na zaobstaranie si dodávok iných surovín, potenciálne napr. železnej rudy z Nórska či technickej celulózy z Fínska. Čínske spoločnosti však zvyšujú svoje investície aj v ostatných krajinách regiónu.

Základom NHC a jej koridorov je však budovanie infraštruktúry, a PSR v tomto nie je výnimkou. Čína prejavila záujem dohodnúť sa s Islandom na vybudovaní nákladného prístavu v tejto ostrovnej krajine, alebo financovať budovanie tunela pod Fínskym zálivom prepájajúci Helsinky vo Fínsku s Tallinnom v Estónsku. Táto zvýšená aktivita ale začína vzbudzovať nevôľu politických elít aj bežného obyvateľstva. Štandardná kritika Číny ohľadne nedostatku transparentnosti, nekalosúťažných praktík, nedostatočnej ochrany duševného vlastníctva a pod. rezonuje aj v tomto regióne. Na základe toho je účasť Číny na budovaní zmieneneho tunela medzi Helsinkami a Tallinnom neistá a severské štáty začínajú zvažovať skríning investícií zo zahraničia.

No okrem politických nálad v týchto krajinách musí PSR čeliť aj problémom vyplývajúcim zo samotnej podstaty koridoru cez Severný ľadový oceán. V prvom rade tento koridor zatiaľ nie je splavný po celý rok bez použitia ľadoborcov či lodí so špeciálne usposobeným trupom na polárne plavby. Táto skutočnosť, spolu s potrebou prenajímať si ruské ľadoborce či platiť vysoké sumy za poisťné, značne predražujú túto trasu relatívne k jej dĺžke. Táto trasa je teda v súčasnosti drahšia než južné trasy v rámci Námornej hodvábnickej cesty napriek časovej úspore. Ďalšou nevýhodou je fakt, že PSR nie je vhodná na kontajnerovú dopravu. Tá má svoje špecifiká, napr. potrebu robiť viacero obchodných zastávok pozdĺž trasy, čo nie je v arktických oblastiach ekonomicky efektívne. Na druhej strane, tento koridor je vhodný na prepravu nerastných surovín, najmä energetických komodít. V tom bude zrejme spočívať náplň PSR v najbližších rokoch, ako aj motivácia ďalej ju rozvíjať.

Použitá literatúra:

1. Alliance for Securing Democracy (2020): Estonia rejects China's proposed support for Tallinn-Helsinki tunnel over security and economic concerns. [online]. In: *Alliance for Securing Democracy*, 31. 7. 2020. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://securingdemocracy.gmfus.org/incident/estonia-rejects-chinas-proposed-support-for-tallinn-helsinki-tunnel-over-security-and-economic-concerns/>.
2. ANDERSEN, M. – HIIM, H. – SVERDUP, U. (2020): The Nordic shift: China's uphill battle for public approval in northern Europe. [online]. In: *ECFR*, 18. 3. 2020. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: https://ecfr.eu/article/commentary_the_nordic_shift_chinas_uphill_battle_for_public_approval_in_nor/.
3. ARCTIC TODAY (2017): Christophe de Margerie LNG tanker covers Northern Sea Route in record 6.5 days. [online]. In: *TASS*, 22. 8. 2017. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://tass.com/economy/961438>.
4. BARKHAM, P. (2017): Russian tanker sails through Arctic without icebreaker for first time. [online]. In: *Guardian*, 24. 8. 2017. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.theguardian.com/environment/2017/aug/24/russian-tanker-sails-arctic-without-icebreaker-first-time>.
5. BelTA. (2020): Belarusian Potash Company ships potash to China via Northern Sea Route. [online]. In: *BelTA*, 5. 10. 2020. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete:

- <https://eng.belta.by/economics/view/belarusian-potash-company-ships-potash-to-china-via-northern-sea-route-133985-2020/>.
6. BENNETT, M. (2013): The Northern Sea Route: An Iceland-China link. [online]. In: *Cryopolitics*, 19. 3. 2013. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.cryopolitics.com/2013/03/19/the-northern-sea-route-an-iceland-china-link/>.
 7. CHINA BRIEFING (2011): Arctic Sea Routes Opening Up For China. [online]. In: China Briefing from Dezan Shira & Assoc., 21. 7. 2011. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.china-briefing.com/news/arctic-sea-routes-opening-up-for-china/>
 8. CHUN, Z. (2020): China's 'Arctic Silk Road' projects. [online]. In: *China Dialogue Ocean*, 9. 1. 2020. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://chinadialogueocean.net/12569-chinas-arctic-silk-road-projects/>.
 9. DONNELLY, J. (2018a): COSCO Tests the Northern Sea Route. [online]. In: *Port Technology*, 18. 9. 2018. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.porttechnology.org/news/cosco-tests-the-northern-sea-route/>.
 10. DONNELLY, J. (2018b): Is the Arctic Route the Future of Shipping? [online]. In: *Port Technology*, 5. 11. 2018. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: https://www.porttechnology.org/news/is_the_arctic_route_the_future_of_shipping/.
 11. GCR Staff (2020): Estonia "set to reject" Chinese-backed plan to build tunnel to Helsinki. [online]. In: *Global Construction Review*, 31. 7. 2020. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.globalconstructionreview.com/estonia-set-reject-chinese-backed-plan-build-tunnel/>.
 12. GEERTS, E. (2021): Will the Helsinki-Tallinn tunnel be built privately? [online]. In: *RailTech*, 17. 11. 2021. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.railtech.com/infrastructure/2021/11/17/will-the-helsinki-tallinn-tunnel-be-built-privately/?gdpr=accept>.
 13. GOULARD, S. (2021): China to construct Helsinki-Tallinn tunnel project? [online]. In: *OBOReuropa*, 2021. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.oboreurope.com/en/china-helsinki-tallinn-tunnel/>
 14. JACOBSEN, S. (2018): A container ship is about to sail an Arctic sea route for the first time - thanks to climate change. In: *WEF*, 27. 8. 2018. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.weforum.org/agenda/2018/08/maersk-sends-first-container-ship-through-arctic-route>.
 15. ODYNOVA, A. (2020): Russia touts huge new nuclear-powered icebreaker as proof "the Arctic is ours". [online]. In: *CBS*, 22. 9. 2020. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.cbsnews.com/news/russia-touts-huge-new-nuclear-powered-icebreaker-as-proof-the-arctic-is-ours/>.
 16. SAUL, J. (2020): The Northern Sea Route saw a record number of ships transit in 2020. [online]. In: *Arctic Today*, 9. 12. 2020. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.arctictoday.com/the-northern-sea-route-saw-a-record-number-of-ships-transit-in-2020/>.
 17. STATE COUNCIL (2008): China's Arctic Policy. [online]. In: *State Council Information Office of the People's Republic of China*, 26. 1. 2018. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: http://english.www.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm.
 18. SUN, Y. (2018): The Northern Sea Route: The Myth of Sino-Russian Cooperation. [online]. In: *Stimson Center*, 2018. 16 p. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.stimson.org/wp-content/files/file-attachments/Stimson%20-%20The%20Northern%20Sea%20Route%20-%20The%20Myth%20of%20Sino-Russian%20Cooperation.pdf>.

19. VOROTNIKOV, V. (2019): Fresh floes: What does the Northern Sea Route mean for automotive logistics? [online]. In: *Automotive Logistics*, 29. 11. 2019. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.automotive-logistics.media/fresh-floes-what-does-the-northern-sea-route-mean-for-automotive-logistics/39709.article>.
20. WEN, P. – MACFIE, N. (2018): China unveils vision for 'Polar Silk Road' across Arctic. [online]. In: *Reuters*, 26. 1. 2018. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.reuters.com/article/uk-china-arctic/china-unveils-vision-for-polar-silk-road-across-arctic-idUKKBN1FF0JC?edition-redirect=uk>.
21. ZOLTAI, A. (2018): Polar Silk Road. [online]. In: *PAGEO*, 22. 8. 2018. [Citované 20. 5. 2022.] Dostupné na internete: <http://www.geopolitika.hu/en/2018/08/22/polar-silk-road/>.

Kontakt:

Mgr. Juraj Ondriaš, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: juraj.ondrias@euba.sk

NIEKTORÉ ASPEKTY OBCHODU S OTROKMI Z AFRIKY (V OBDOBÍ OD 15. DO 19. STOROČIA)

SOME ASPECTS OF AFRICAN SLAVE TRADE (IN THE PERIOD OF 15TH AND 19TH CENTURY)

Jakub Pernický

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: jakub.pernicky@euba.sk

Abstrakt: Otrokárstvo je dlhodobou súčasťou vývoja ľudstva, ktorá má vplyv na viacero oblastí. Článok sa zameriava na úvod do analýzy vývoja deportácií afrického obyvateľstva a demografických následkov v priebehu niekoľkých storočí, najmä v období kolonializmu amerického kontinentu. Poukazuje na číselné údaje realokovaného obyvateľstva a vplyvu obchodu s ľuďmi na vývoj v pôvodných krajinách. Zhodnocuje tiež vzostup a úpadok otrokárskeho režimu a v závere definuje vplyv na rozvoj súčasnej Európy a Severnej Ameriky. Spracované údaje pochádzajú z historických dokumentov, vedeckých publikácií a medzinárodných štatistík, vďaka ktorým možno znázorniť realistické a predstaviteľné ukazovatele.

Kľúčové slová: otrokárstvo, demografia, kolonializmus, história

JEL: N37, N31, J11

Abstract: Slavery is a long-term part of human development that affects several areas. This paper focuses on the analysis of the development of the deportation of the African population, its origin and demographic consequences over the years, especially during the period of colonialism on the American continent. He points to the figures of the reallocated population and the impact of human trafficking on the development in regions influenced by it. It also assesses the rise and fall of the „slave regime“ and finally defines the impact on the development of today's Europe and North America. The processed data come from historical documents, scientific publications and international statistics, thanks to which realistic indicators can be presented.

Keywords: slavery, demographics, colonialism, history

JEL: N37, N31, J11

Úvod

Nútená práca je v histórii ľudstva dlhodobo pretrvávajúcim problémom. Pozitívnu skutočnosťou zostáva, že súčasné svetové zriadenie a väčšinová ideológia výrazne odmieta akékoľvek formy zotročovania človeka. Avšak aj napriek tomu, že za posledné storočia sa miera liberálnosti a slobody posunula veľmi výrazne vpred, v mnohých oblastiach môžeme naďalej sledovať nedodržiavanie základných ľudských práv. V najkritickejších prípadoch sa stretávame s otrokárstvom v jeho klasickej forme, ako napríklad v prípade Líbyi z roku 2017,¹ keď agentúra OSN zachytila niekoľko svedkov ktorí opisovali spôsoby, ktorými boli predávaní a využívaní. Vo väčšine prípadoch sa však v súčasnosti stretávame s tzv. moderným respektíve novodobým otrokárstvom. Globálny index otrokárstva poukázal na fakt, že v roku 2016 sa

¹ GRAHAM-HARRISON, E. (2017): Migrants from west Africa being ‘sold in Libyan slave markets’.

v určitej forme nútených prác nachádzalo viac ako 40 miliónov ľudí. Dodatočné údaje poukázali na to, že až 71 % z nich tvorili ženy.²

Moderné otrokárstvo sa od historického odlišuje vo viacerých faktoroch, pričom jedným z nich môže byť práve znázornení podiel žien nachádzajúcich sa v nátlakových situáciách nútenej práce. Uvedomenie si tejto problematiky aj v modernej sfére je dôležité, pri jej historickej analýze, na ktorú sa budeme zameriavať.

Táto práca a analýza ktorú poskytuje, zároveň predstavuje prvotnú časť a základy pre rozsiahlejšie skúmanie demografickej problematiky afrického kontinentu a vplyv otrokárstva na súčasný stav. Syntéza údajov má poskytnúť prehľad o tom, či je skúmanie danej problematiky relevantné a či sa v rámci dostupných štúdií a historických dokumentov nachádzajú dostatočne relevantné informácie ktoré budú môcť poskytnúť dôveryhodné výsledky.

Pri termíne „otrokárstvo“ sa vo väčšine prípadoch analyzuje obdobie počas a po kolonizácii amerického kontinentu. Dôležité je však upresniť, že o určitej forme otrokárstva môžeme hovoriť prakticky od začiatkov civilizácie a čias zaeľovania úloh. Či už to boli fyzicky slabší jedinci (vo väčšine prípadoch ženy alebo deti), zajatci z bojov alebo zločinci, človek resp. spoločnosť pragmaticky a inštinktívne využívala silu a energiu druhého človeka nad ktorým nadobudla dostatočnú prevahu, na dosiahnutie svojich záujmov. Prvé hmotné dôkazy o otrokárstve pochádzajú z 18. storočia pred n. l. z Číny, ktoré potvrdzujú, že v určitom bode histórie sa prišlo k racionálnemu konsenzu, že je vhodnejšie zločincov a zajatcov z boja zapojiť do práce, ako ich popraviť.³

Je zrejmé, že s postupne rastúcou svetovou populáciou narastal aj počet ľudí žijúcich v otroctve. Odhaduje sa, že za čias Rímskej ríše žilo až 20 % jej celkovej populácie v otroctve, čo predstavuje zhruba 10 miliónov obyvateľov z celkových 50 miliónov.⁴

Z ekonomického hľadiska je zrejmé, že lacná pracovná sila, ktorá v tomto prípade tvorila iba náklady na potravu a ubytovanie, vytvára vhodné podmienky pre akékoľvek obchodné zámery. Tento fakt, si postupne od začiatku 16. storočia začali uvedomovať aj Európania presúvajúci sa do novoobjavenej zeme, čím započalo najznámejšie obdobie obchodovania s ľuďmi a deportácia afrického obyvateľstva. História poukazuje na to, že práve černošské obyvateľstvo tvorilo veľkú časť pracovnej triedy pri rozvoji amerického kontinentu.

Popri tom, ako počas nej boli výrazne znehodnocované ľudské životy, ktoré sa považovali za majetok, toto obdobie narušilo aj celkové demografické ukazovatele niektorých regiónov. Táto analýza priblíži ktoré ukazovatele to boli a v akej miere, pričom sa zameria aj na potenciálny dopad na súčasnosť.

1 Kolonizácia, otrokárstvo a nútený transport afrického obyvateľstva na americký kontinent

I keď ako sme poukázali na to, že otrokárstvo je prítomné vo svete od počiatku civilizácie, obdobie transatlantického obchodu s ľuďmi pretrvávalo najmä v rokoch 1515 až 1865. Objavenie amerického kontinentu datujeme na rok 1492, kedy Krištof Kolumbus dorazil na Bahamské ostrovy. Tento rok môžeme považovať za určité „otvorenie dverí“ ku kolonizácii. Po expedícii Ameriga Vespuccioho už nebolo pochyb o tom, že sa jedná o novoobjavenú zem a Európske krajiny začali vysielat' množstvo prieskumných jednotiek ktoré postupne začali kolonizovať Južnú Ameriku.

V roku 1515 sa španielske impérium začalo rozpínať a postupne prechádzať z Bahamských ostrovov na územie strednej Ameriky do ríše Aztékov. Môžeme predpokladať, že množstvo pôvodných obyvateľov skončilo v zajatí a dotvárali pracovnú silu pri rozvoji

² WALK FREE (2018): Global Slavery Index.

³ HELLIE, R. (2020): Slavery, In: Encyclopedia Britannica.

⁴ THE BRITISH MUSEUM: Slavery in ancient Rome.

kolónií, čím by sme ich prakticky mohli kategorizovať ako otrokov.⁵ Španielskemu kráľovstvu sa však naskytna aj iná príležitosť ktorou bol nútený transport obyvateľov Afriky, čím prakticky započala éra otrokárstva na americkom kontinente. Niektoré zdroje definujú prvú deportáciu až na rok 1542, kedy kolonizátori z Portugalska dopravili prvých Afričanov do Južnej Ameriky.⁶

Niektoré zdroje udávajú ako začiatok otrokárstva v Amerike rok 1619, po kolonizácii Severnej Ameriky Britániou (1587) a Španielskom (1565), kedy bolo do Virgínie, vtedy Britskej kolónie, dovezených 20 zotročených Afričanov. O týchto osobách sa z legálneho hľadiska nedalo hovoriť ako o komoditách, keďže právna úprava Virgínie a iných Britských kolónií neupravovala štatút otroka. Prvá úprava zákona v oblasti otroctva nastala v roku 1636 na Barbados, ktorá bola neskôr prijatá aj v ostatných Britských kolóniách (1641 Massachusetts), vzhľadom na prudký rozmach obchodu a dovozu afrického obyvateľstva. 18. storočie bolo zároveň obdobie, kedy bolo na americký kontinente dovezených najviac otrokov, ktorých počet sa odhaduje na 6 až 7 miliónov a pričom takmer všetci pochádzali z afrického kontinentu. Je však pravdepodobné, že rok 1619, ktorý bol definovaný vďaka materiálnym záznamom, je iba symbolický a v tomto čase sa už v Severnej Amerike nachádzalo niekoľko Afričanov.^{7,8}

Začiatok úpadku otroctva a realizácia určitej nespravodlivosti a nehumánnosti by podľa dostupných údajov mohli byť datované na koniec 18. storočia, najmä na začiatku Americkéj revolúcie (1765) a po deklarácii nezávislosti (1776). Už v týchto časoch začali pôvodní Európania žijúci v kolóniách prirovnávať nespravodlivosť voči nim zo strany Británie, k nespravodlivosti, ktorú uplatňovali v ich režime otrokárstva. I keď z racionálneho hľadiska, a z hľadiska krutosti sa tieto dva režimy porovnávať nedali, ideologicky poukázali na to nutnosť základných ľudských práv, najmä na právo slobody.⁹

Absolútny záver obdobia potom definuje rok 1865, ktorý je súčasne rokom ukončenia občianskej vojny ktorá prebiehala medzi severnými a južnými štátmi už vtedajších Spojených Štátov Amerických. Práve podstatou tohto konfliktu, bol líšiaci sa názor na otrokárstvo a ideológie. Vzhľadom na to, že ako víťazná povstala severná časť, ktorá hlásala slobodu pre otrokov, môžeme hovoriť o veľmi rýchlom úpadku tohto režimu v celej oblasti Severnej Ameriky.

Dostupné údaje ktoré poskytujú spoľahlivý odhad podložený viacerými dôkazmi, hovoria o celkovej deportácii až 12,5 miliónov obyvateľov z afrického kontinentu v období od 1515 do 1865. Štatistiky zahŕňajú dospelých mužov a ženy no súčasne aj deti.¹⁰ Z hľadiska pôvodného obyvateľstva, sa odhaduje, že v otroctve žilo približne 2,5 až 5 miliónov obyvateľov. S vysokou pravdepodobnosťou bolo týchto osôb omnoho viac, avšak vzhľadom na nedostatočnú evidenciu a zachovanie dôkazov to nie je možné potvrdiť. Celkovo by sme teda mohli hovoriť až o 17,5 miliónov otrokov v priebehu iba 350 rokov. Pri priemernej dĺžke dožitia, ktorá sa v týchto rokoch udržiavala na úrovni približne 40 rokov,¹¹ by sme teda mohli hovoriť o 8 až 9 generáciách. Tieto štatistiky nám ponúkajú relatívne uspokojivú predstavu o tom, ako veľmi sa na rozvoji amerických kolónií podieľala nútená pracovná sila.

Pre lepšiu realizáciu, demografické zloženie sveta v 16. až 19. storočí bolo výrazne rozličné od súčasného. Na začiatku 16. storočia žilo vo svete približne 503 miliónov ľudí. Z nich sa viac ako 60 % nachádzalo v Ázii. africký kontinent obývalo 58 miliónov ľudí, zatiaľ

⁵ SZALAY, J. (2017): Hernán Cortés: Conqueror of the Aztecs.

⁶ CHISOLM-STRAKER, M. – CHON, K. (2021): The Historical Roots of Human Trafficking.

⁷ HISTORY.COM EDITORS (2009): Slavery in America.

⁸ KAWASHIMA, M. (2016): Slavery and the Early Development of America.

⁹ WARREN, D. J. (2020): Slavery, Rights and the Meaning of the American Revolution.

¹⁰ MICHELETTI, J. S. et al. (2020): Genetic Consequences of the Transatlantic Slave Trade in the Americas.

¹¹ OUR WORLD IN DATA (2022): Life Expectancy.

čo v Európe žilo 78 miliónov ľudí. K roku 1859 to potom bolo 1,3 miliardy, pričom opäť viac ako polovica pochádzala z Ázie a Afriku obývalo iba 113 miliónov ľudí.¹²

2 Porovnanie populácie a demografické problémy

Ak sú historické záznamy relatívne presné a najväčší vrchol zaznamenala deportácia v 18. storočí, keď bolo deportovaných až 7 miliónov osôb a keď žilo na africkom kontinente v priemere 76 miliónov obyvateľov, celkový počet otrokov pracujúcich na americkom kontinente by predstavoval 9,2 %. Samozrejme, ako už bolo spomínané, vzhľadom na nedostatočné záznamy môžeme predpokladať, že toto číslo mohlo byť vyššie.

Štatistika priamo poukazuje na obrovský demografický problém v Afrike, ktorý má určitý dopad až do súčasnosti. Takmer 10 % pôvodného obyvateľstva nemohlo v 18. storočí pracovať a pomáhať pri rozvoji vlastnej krajiny, ktorá sa nachádza v nie ideálnom klimatickom pásme a vyžaduje si každú jednu pracovnú jednotku.

Pre komplexný pohľad na problematiku je nutné zdôrazniť, že záujem o ľudí (otrokov) bol zväčša zameraný na špecifické skupiny. Pochopiteľne, každý obchodník, ktorý potreboval pracovnú silu volil vždy najsilnejších a najzdravších jedincov s potenciálom dlhodobej a kvalitnej práce. Takýto trend zapríčinil, že v Afrike boli ponechaní všetci starší obyvatelia, ktorí vo väčšine prípadov neboli práceschopní alebo sa ich „životnosť“ nepredpokladala na dlhú dobu. Dá sa predpokladať, že mužské pohlavie bolo do určitej miery preferované, no ženy boli rovnako záujmom obchodníkov, keďže nie vždy boli otroci začleňovaní iba do fyzicky náročných prác.

Európski kolonizátori však neboli jediní, ktorí mali vedomosti o efektívite pracovnej sily pochádzajúcej z afrického kontinentu. Aj arabské krajiny, ktoré boli z geografického hľadiska schopné omnoho frekventovanejšieho prevozu osôb, využívali rovnaké praktiky. Odhaduje sa, že transportovali 9,4 až 14 miliónov obyvateľov Afriky z východného pobrežia.¹³

Vo výsledku by sme tak mohli hovoriť celkovo až o 25 miliónoch deportovaných Afričanov v rozmedzí rokov 1500 – 1900 do oblastí amerického a arabského sveta.¹⁴

Záver

V súčasnej dobe, napriek určitým výkyvom, zaznamenávame pozitívny trend v oblasti slobody, demokracie, spravodlivosti a chudoby. Ako sme preukázali, praktiky v minulosti boli však absolútne proti súčasnému presvedčeniu a ideológii. Otrokárstvo, ako jedna z foriem ktorá najviac potláča základné ľudské práva, bolo bežnou praxou, ktorá bola tolerovaná či dokonca podporovaná vo väčšine regiónoch. Špeciálnym prípadom bol americký kontinent za čias kolonizácie, na ktorého rozvoji sa výrazným podielom zúčastňovali ľudia nedobrovoľným spôsobom. Európski kolonizátori sa zamerali na ľahko dostupný a stabilný zdroj pracovnej sily – africký kontinent. Na základe štatistík je bezpochyby možné tvrdiť, že na súčasnom bohatstve Európy a Severnej Ameriky sa silným dielom zúčastňovali osoby, ktoré by inak mohli aspoň do určitej miery podporovať rast afrického kontinentu. Táto strata populácie bola silným faktorom vedúcim k ekonomickej zaostalosti v ktorej sa väčšina regiónov nachádza aj v súčasnosti. Deportácia obyvateľstva tiež postupne vytvárala znalostné spojenie medzi Európou a Afrikou, čo neskôr viedlo aj k opätovným kolonizačným záujmom zo strany Európskych veľmocí na africkom kontinente.

Ako možno vidieť, prvotná syntéza údajov poukázala na to, že problematiku je možné naďalej skúmať, keďže dostupné údaje majú dostatočnú výpovednú hodnotu a výrazne

¹² ROSER, M., ORTIZ-OSPINA, E., RITCHIE, H. (2019): World Population Growth.

¹³ BEIGBEDER, Y. (2006): Judging War Crimes and Torture: French Justice and International Criminal Tribunals and Commissions (1940-2005).

¹⁴ ADI, H. (2012): Africa and the Transatlantic Slave Trade.

naznačujú možnú kauzalitu nedostatočného rozvoja afrického kontinentu a otrokárstva. Navyše, vytvára priestor pre analýzu jednotlivých regiónov afrického kontinentu, ktoré boli odlihom pracovnej sily a obyvateľstva zasiahnuté najviac, z hľadiska historického ekonomického rastu až do súčasnosti.

V závere je potrebné zdôrazniť, že tento článok potvrdzuje historický a negatívny vplyv ktorý mali, a do určitej miery naďalej majú, bohaté krajiny na rozvojové krajiny, vzhľadom na to, že na úkor ich rozvoja im uberali základný ekonomický faktor – prácu, čím dlhodobo narúšali aj demografický rozvoj krajiny. Je teda nutné brať do úvahy aj tieto historické fakty a na ich základe optimalizovať súčasnú zahraničnú pomoc, využiť nadobudnuté bohatstvo a postupne odčiniť nespravodlivosť z minulosti.

Použitá literatúra:

1. ADI, H. (2012): Africa and the Transatlantic Slave Trade. [online]. In: *BBC History*. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: https://www.bbc.co.uk/history/british/abolition/africa_article_01.shtml?fbclid=IwAR0vvnwgMielir4AaDWxOAqpW5E-WP79FFy42Zx3nAOiGuPsdbswX5a18Uv0.
2. BEIGBEDER, Y. (2006): *Judging War Crimes and Torture: French Justice and International Criminal Tribunals and Commissions (1940-2005)*. The Netherlands: Koninklijke Brill NV, Leiden. ISBN 978-90-04-15329-5.
3. GRAHAM-HARRISON, E. (2017): Migrants from west Africa being ‘sold in Libyan slave markets’. [online]. In: *The Guardian*, 10. 4. 2017. [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.theguardian.com/world/2017/apr/10/libya-public-slave-auctions-un-migration>.
4. HELLIE, R. (2020): Slavery. [online]. In: *Encyclopedia Britannica*. [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.britannica.com/topic/slavery-sociology>.
5. HISTORY.COM EDITORS (2009): Slavery in America. [online]. [Citované 13. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.history.com/topics/black-history/slavery>.
6. CHISOLM-STRAKER, M. – CHON, K. (eds.) (2021): *The Historical Roots of Human Trafficking*. Springer, 2021. 369 pp. ISBN 978-3-030-70674-6.
7. KAWASHIMA, M. (2017): Slavery and the Early Development of America. In: *American History, Race and the Struggle for Equality*. Singapore: Palgrave Macmillan, 2017. ISBN 978-981-10-1977-7.
8. MICHELETTI, J. S. et al. (2020): Genetic Consequences of the Transatlantic Slave Trade in the Americas. In: *The American Journal of Human Genetics*, 2020, 107(2), pp. 265-277. ISSN 0002-9297.
9. ROSER, M. – ORTIZ-OSPINA, E. – RITCHIE, H. (2013): Life Expectancy [online]. In: *Our World In Data*. [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://ourworldindata.org/life-expectancy>.
10. ROSER, M. – ORTIZ-OSPINA, E. – RITCHIE, H. (2019): World Population Growth [online]. In: *Our World In Data* [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://ourworldindata.org/world-population-growth>.
11. SZALAY, J. (2017): Hernán Cortés: Conqueror of the Aztecs [online]. In: *Live Science*, [Citované 13. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.livescience.com/39238-hernan-cortes-conqueror-of-the-aztecs.html>.
12. THE BRITISH MUSEUM: Slavery in ancient Rome. [online]. In: *The British Museum*, [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.britishmuseum.org/exhibitions/nero-man-behind-myth/slavery-ancient-rome>.
13. WALK FREE (2018): Global Slavery Index. [online]. [Citované 12. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.globalslaveryindex.org/>.

14. WARREN, D. J. (2020): Slavery, Rights and the Meaning of the American Revolution [online]. In: *American Revolution Institute* [Citované 15. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.americanrevolutioninstitute.org/slavery-rights-and-the-meaning-of-the-american-revolution/>.

Kontakt:

Ing. Jakub Pernický

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: jakub.pernicky@euba.sk

LOOKING FOR THE RELEVANT COUNTERFACTUAL?

Tomáš Imrich Profant

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovak Republic, e-mail: tomas.profant@euba.sk

Abstract: How is power present in the world of global politics and development cooperation? The aim of this paper is to discuss the third dimension of power. This dimension has been conceptualized by Steven Lukes. Foucault on the other hand conceptualized power in a very similar manner calling it the productive power. This kind of power produces subjects. This paper analyzes the way the development subject is produced using examples from secondary literature. The first example is based on the Peer Review Mechanism of NEPAD, the second example is based on the villagers in Andes in Latin America. The paper concludes by arguing that despite the production of subjects through discourses, subjects' desires should not be ignored.

Keywords: development discourse, power, Lukes, Foucault, NEPAD

JEL: O44

Introduction

The goal of this paper is to discuss the third dimension of power as conceptualized by Lukes. In Foucauldian terms it could be also called the productive power of discourse – the power to produce subjects. After explaining what does Lukes have in mind and an example from the “development” world follows. The rest of the paper focuses on the most important aspect of Lukes' concept – the relevant counterfactual. That means to argue that one needs to look for some kind of proof that there indeed is a false consciousness at work. This however is not the case with identity. This is the Foucauldian argument – power changes the subject, it changes its identity to desire “development”. I argue that with changed identity, the relevant counterfactual is lost and the “development” practitioner needs to follow the proposal made by de Vries – s/he needs to offer the Real Thing – the small object of “development”.

1 Three dimensions of power

Lukes proposes three dimensions of power. The first dimension as elaborated by Dahl can be summarized in the following words: “A has power over B to the extent that he can get B to do something that B would not otherwise do.”¹ It presupposes that power can be observed only after examining actual concrete decisions. This means that it is always possible to observe this dimension of power in action.

Such an understanding of power was criticized by Bachrach and Baratz, according to whom it is also possible to exercise power through non-decisions, that is by being able to exclude certain issues from the public arena. But also here it is possible to observe a conflict be it overt or covert. In case of no conflict Bachrach and Baratz presume “consensus on the prevailing allocation of values, in which case non-decision making is impossible.”²

Lukes himself sees the possible presence of power even where there is a “consensus on the prevailing allocation of values.” According to Lukes, “the people's wants may themselves

¹ DAHL (1957) in LUKES, S. (2004): Power. A radical view, p. 16.

² BACHRACH, P. – BARATZ MORTON, S. (1970): Power and Poverty. Theory and Practice, p. 49 in LUKES, S. (2004): Power. A radical view, p. 23.

be a product of a system which works against their interests”³ “A may exercise power over B by getting him to do what he does not want to do, but he also exercise power over him by influencing, shaping or determining his very wants.”⁴ “[T]he most effective and insidious use of power is to prevent... conflict from arising in the first place.”⁵

In other words for Lukes it is possible that there is a consensus in a society or in a relation between people and yet still the power is being exercised. Even though we do not see any “grievances”⁶ it does not mean that what is happening is happening in the interest of all members of the society or all sides of the relation. If one is capable of shaping the very wants of another, then it is of course very unlikely that such a person would object against its own preferences.

Such a view on power presupposes that it is possible to identify an objective interest of a person. It means that, it is possible (and necessary) “where there is no observable conflict between A and B... to provide other grounds for asserting the relevant counterfactual. That is we must provide for other, indirect, grounds for asserting that if A had not acted (or failed to act) in a certain way... than B would have thought and acted differently from the way he does actually think and act.”⁷ Lukes then provides an example of such a relevant counterfactual using the issue of air pollution and comparative study of two American cities. East Chicago adopted legislation against air pollution in 1949, Gary in 1962. The assumption is that in Gary US Steel was probably against such a legislation and its reputation for power prevented the issue from even being raised and once raised from being discussed. While in East Chicago, there are more smaller steel companies, in Gary, there is only one, which is very large (and therefore powerful). Demands in this case were prevented from being raised.⁸ Everybody somehow knew what would happen and changed its preferences accordingly. In this case against an obviously objective demand of breathing fresh air.

Before turning to the issue of development, it should be added that Lukes' dimension of power is very similar to Foucault's understanding of power. For Foucault, the power is productive in the sense that people watch over themselves as described already by Bentham and his Panopticon. They internalize the norms that are to be followed and discipline themselves accordingly. Eventually such power shapes the very wants and people for example prefer to live a healthier life in order to be more productive and fit better into the labor market, instead of enjoying an unhealthy lifestyle.⁹

2 Power and “development”

Rita Abrahamsen provides an example of such a productive power in the development field. She argues that the countries of the South discipline themselves by participating at the development partnership with foreign donors. In practice it happens through Peer Review Mechanism (PRM) of New Economic Partnership for Africa's Development (NEPAD). The donors are willing to enter into a partnership with recipients provided that the latter govern themselves wisely. The control here is done by the African countries themselves who monitor each other and discipline themselves in this way. “[T]he PRM can be seen as an institutionalized form of self-discipline.”¹⁰ Even though the participation is entirely voluntary, the countries have no other choice but to participate. There is even no need for sanctions. Abrahamsen quotes the

³ LUKES, S. (2004): Power. A radical view, p. 38.

⁴ Ibid, p. 27.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid., p. 28.

⁷ Ibid., p. 44.

⁸ Ibid., p. 47.

⁹ FOUCAULT, M. (2004, [orig. 1975]): Dozerat' a trestat'.

¹⁰ ABRAHAMSEN, R. (2004): The power of partnerships in global governance, p. 1461.

African Union's Chairman Joaquim Chissano: "Punishment will come by itself because investors will shy away."¹¹ African states are this way constructed as agents completely responsible for their action who deliberately have decided to follow certain rules. A closer look, however, reveals that a power mechanism is still at work, only it is the agent himself and his very wants and actions that conform to the wants and actions of the structural forces in the liberal governance regime.

Maybe because Abrahamsen draws on Foucault, she does not bother to look for the "relevant counterfactual". It is however clear from empirical results of the neoliberal reforms since the 1980s and also from political programs of different African parties. Their "very wants" (the programs) change as soon as these parties gain governmental positions and enter the international realm. Here they tend to conform to donors' neoliberal expectations. (based on a lecture by Aram Ziai)

The question now is, how insightful is Lukes' approach when one deals with development on the micro-level of local development projects. How does the power relation work there? What is the objective interest that local people lost from their sight? Is it possible to objectively define somebody else's culture? Can one find the relevant counterfactual in the identity of another person? Is not Lukes' dimension of power applied at this level close to the reactionary populism? Would not then a different concept of power that would take the wants of the people as they are expressed be more suitable?

First it is necessary to realize, that here we are dealing with questions of culture or identity. At the micro level, Lukes's analysis would imply that people want something (in the field of development, they are interested in the development) and they are trying to realize it, but what they want is not in their real interest. Such a view perceives the people as having a false consciousness. In this case, the consciousness is falsely desiring the development as promised by the development industry and the cultural imperialism of the Western media.

Such a perspective is in my opinion rather problematic. But first, let us concede that people indeed do have desires. And it is possible to provoke them. The Western functioning of economy is to a great extent based on induced desires after products that are not useful in any way and the only reason for their existence is that they bring profits to the producers. At the same time people are desiring them without questioning whether they really need these products or whether they are actually desiring them or not. Probably the most frequently quoted example is bottled water.

In the South, such consumption is of course also present to the extent to which the Western media penetrated the local broadcasting institutions and to which the local population can afford fulfilling such "unnecessary" desires. But there is also another form of inducing desires. Pieter de Vries using Lacanian/Deleuzian perspective calls it "the desiring machine."¹²

De Vries starts with confronting the post or alternative development by pointing at Andean villagers, whose position towards development is very clear. "[W]hat is needed is big and small infrastructure, highways and feeder roads, irrigation systems, dams, schools, town-halls, etc – or, in local parlance, 'las orbitas [the small works] they [the state and NGOs] should bring to us."¹³ Under the term development they understand: "[A]n extensionist who comes to our field and tells us the kind of fertilizers we should apply in order to increase our yields."¹⁴ De Vries add that the people are not unaware of the (especially environmental) risks

¹¹ Ibid.

¹² DE VRIES, P. (2007): Don't Compromise Your Desire For Development! A Lacanian/Deluzian rethinking of the anti-politics machine, p. 25.

¹³ Ibid.

¹⁴ Ibid.

development interventions entail. All that these people do by desiring such goods is “that they hold politicians and the state accountable for their unfulfilled promises...”¹⁵

Development is then seen as a machine similar to that of Ferguson with two more instrumental effects – the generation and banalisation of the desire for development.¹⁶ For de Vries “development has a virtual or fantastic side, as manifested in particular ways of desiring that are part of the collective unconscious... [D]evelopment generates the kinds of desires that it necessitates to perpetuate itself... the development industry is parasitic on the beliefs and dreams of the subject it creates.”¹⁷

So far his analysis is similar to that of many post-development authors. But then he questions the practical consequence of the deconstruction of development. He asks: “Is Escobar's post-structuralist programme not again a disavowal of the promises of development, and of the utopian fantasies it generates? Is there not a danger that such a programme ends up colluding in the banalisation of such promises?”¹⁸ This is where he somewhat becomes more radical by pointing to the necessity of the Ethics of the Real¹⁹ following the Lacanian maxim of not compromising one's desire. Instead of following the second instrumental effect of the development machine – the banalisation of development, which in this case leads to accepting the neoliberal discourse of responsible citizenship with its practical consequences such as large scale privatization and rolling back the state, the Andeans opt for fighting the banalisation of development and demand Real Things. In this case in Lacanian terms they demand “the small objects of the Other” which on the one hand trigger the development dream and on the other are its possible realization. “An Ethics of the Real is an ethics of taking risks and making radical decisions, of not compromising a fundamental desire.”²⁰

What is however important and de Vries does not forget to point at it in his article, such ethics take as the point of departure the viewpoint of those “who refuse... to engage in the banalisation of the promises of development”²¹, that is of Andeans themselves and not of development experts. This is of course rather different from the promise of the objects of desire made by governmental interventions as we have known them until now and de Vries follows here the concept of agency. In relation to this, it is necessary to make yet another point about a change in tradition.

Habermas²² articulates a position that is very similar to the one arguing against “post-development as a program of reactionary populism.”²³ He engages in the debate regarding the politics of recognition arguing in accordance with Kant for the impossibility of dividing the private from the public autonomy of an individual. For Habermas (like for Kant) these are both an expression of the same and are expressed in a democratic form of governance. Under such a regime of decision-making people on the one hand have the right to freely pursue their private conceptions of a good life and on the other hand, this private autonomy gives them also the right to participate on the legislative process as its ultimate source of legitimacy assuring them the public autonomy. This goes against Taylor's and Walzer's argument, according to whom, in some cases to assure the right of a particular minority to exist as a particular minority, it is necessary to support the public against the private autonomy. For Taylor and Walzer, the community's assumed preference for a certain type of life is more important than the right of each individual in this minority (or in the majority) to pursue their own images of a good life

¹⁵ Ibid., p. 26.

¹⁶ Ibid., p. 37.

¹⁷ Ibid., p. 29-30.

¹⁸ Ibid., p. 35.

¹⁹ Ibid., p. 40 – based on Žižek.

²⁰ Ibid., p.40.

²¹ Ibid., p.41.

²² HABERMAS, J. (1994): *Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State*.

²³ Ziai 2004.

(e.g. prefer a different kind of life than that of the particular minority). For Habermas the universal right to freely pursue one's perception of a good life is a presupposition for pursuing such a right as a minority (or a society). Thus the most important is that such a right remains well defended.

The difference is crucial in the perception of the notion of tradition. Habermas asks himself: "Does not the recognition of cultural forms of life and traditions that have been marginalized, whether in the context of a majority culture or in a Eurocentric global society, require guarantees of status and survival...?"²⁴ His answer is no. "The ecological perspective on species conservation cannot be transferred to cultures. Cultural heritages and the forms of life articulated in them normally reproduce themselves by convincing those whose personality structures they shape, that is, by motivating them to appropriate productively and continue the traditions. The constitutional state can make this hermeneutic achievement of the cultural reproduction of life-worlds possible, but it cannot guarantee it. For to guarantee survival would necessarily rob the members of the very freedom to say yes or no that is necessary if they are to appropriate and preserve their cultural heritage."²⁵

Such a perception of culture is close to mine. I would like to stress from this quote however that it "the constitutional state can make... the cultural reproduction of life-worlds possible, but it cannot guarantee it."²⁶ Elsewhere, Habermas finds it very important that the presupposition of equality of using the individual rights will be fulfilled. What does this mean in the "context of a majority culture or in a Eurocentric global society?"²⁷ What does this mean in an anarchic society? If because of the lack of law the private autonomy (of a culture on the scale of international relations) is not protected Habermas' construction begins to lose its basis. In such a case I would expect more tolerance for supporting a particular culture of choice against the intolerance of the members of the anarchic society of states.

The most important point is still though that this support can be directed only to a culture as a living and changing entity, thus "maintain[ing] and cherish[ing] distinctness, not just now but forever."²⁸ It is possible that a change in a culture has been induced by the development desiring machine, but this does not make a difference for the members of the society with this particular culture. They internalized the change and they have changed their wants.

Instead of trying to preserve the old tradition or certain elements in this tradition a different action seems better feasible. After the tradition has been changed, one could expose the members following the new tradition to their own old ways and ask them to reconsider their decision. But it is not possible to impose different wants upon them (unless we consider commercials to be a way of imposing or we use violent means). A change in a cultural pattern of tradition is accompanied by a change in a pattern of desires. There is no relevant counterfactual, since tradition can only be subjective. It depends upon the people who live it and it is impossible for someone from outside to state objective interest of society regarding its tradition. Only members of that particular society can themselves decide not to reproduce their tradition and adopt a new one. It is surely possible to look at certain objective matters such as clean air which are not completely a part of tradition and exist independently of social interpretation. In such cases, it is possible to follow Lukes and look for the relevant counterfactual. It could actually be the case in the development industry with changes in the local environment. Here, however, I would expect no such research to be necessary. People are usually wise enough to discern whether a destruction of their (natural) environment is taking place or not.

²⁴ HABERMAS, J. (1994): *Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State*, p. 109.

²⁵ *Ibid.*, p. 130.

²⁶ *Ibid.*

²⁷ *Ibid.*, p. 109.

²⁸ TAYLOR, C. (1994): *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition* in *ibid.*, p. 131.

A destruction of social environment is something of a different nature. If it has been destroyed and the local tradition has adapted itself to it, one can only begin to operate in this new framework. It however does not mean that one cannot try to change the tradition yet to something else. This is what Gibson and Graham are to a certain extent doing with their project. The process of resubjectivation is a change in a tradition, a change in a tradition of a possession of victim-like identity. A true cultural relativist would probably argue against a project of change in someone's identity calling it culturally imperialistic. While it indeed is a change in somebody's self-perception, I can only state that I personally perceive the creation of desires after a Western consuming lifestyle to be culturally imperialistic while a change towards self that is taking an opportunity to live a life that is locally embedded and makes one to see him- or herself as a contributing member of his or her community, I call a (post)-development. Such a new, self-esteeming identity is, however, not a return to an old tradition, which could somewhat prove Lukes' expectation of a relevant counterfactual. It is a movement towards a new identity and tradition, because all that can emerge is a new factual replacing the old. With the old factual disappearing, the new factual loses its counterfactual. Unlike with clean air, there cannot be a counterfactual.

It is possible to help such a change to take place and that is the reason why directing this aid to mutated (hybridized) identities and societies and support of all (old and new) their aspects should be the program of post-development. The appropriate instrument here is however not Lukes's search after false consciousness, but a thorough anthropological analysis examining the mechanisms of agency against structural forces and support to such mechanisms just as to support the fulfillment of the images of good life (almost) whatever they might be.

Conclusion

The result of this argument then is that while it is possible to analyze the development discourse as it forms subjects and their desires (using Foucault's and Lukes' analytical framework), it is not possible to reject these desires pointing at the possibility of a false consciousness, because tradition and identity are always changing. It is however possible to point at the function of this discourse (to work as a desiring machine) and let people, whose desires are influenced by it, know that this may be happening and confront them with it. One can also point at fight (if there is one) over different aspects within one tradition and side with one group against another. It is also possible to try to influence them with a different discourse, which could work against the development discourse and its consequences. It is, however, not possible to begin with a false consciousness, because the relevant counterfactual that one would have to find to prove that there indeed is a false consciousness ceases to exist with an adoption of a new identity or tradition. Thus one has to respect the newly induced desires and agency that might emanate from these. All that exists is either an overt conflict between different groups within one society or a new factual, a new identity, a new tradition that has taken over the old one. There is, however, no relevant counterfactual.

References:

1. ABRAHAMSEN, R. (2004): The power of partnerships in global governance. In: *Third World Quarterly*, 2004, Vol. 25, No. 8, pp. 1453-1467.
2. BACHRACH, P. – BARATZ MORTON, S. (1970): *Power and Poverty. Theory and Practice*. Oxford: Oxford University Press, 1970.
3. CLEGG, S. R. (1997 [orig. 1989]): *Frameworks of Power*. London: Sage, 1997.
4. DAHL, R. (1957): The Concept of Power. In: *Behavioral Science*, 1957, Vol. 2, No. 3, pp. 201-215.

5. DE VRIES, P. (2007): Don't Compromise Your Desire For Development! A Lacanian/Deluzian rethinking of the anti-politics machine. In: *Thrid World Quarterly*, 2007, Vol. 28, No. 1, pp. 25-43.
6. ESCOBAR, A. (1995): *Encountering Development, The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton: Princeton University Press, 1995.
7. FERGUSON, J. (2007 [1990]): *The Anti-Politics Machine. "Development," Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. Mineapolis: University of Minesota Press, 2007.
8. FOUCAULT, M. (2004, [orig. 1975]): *Dozerat' a trestat'*. Bratislava: Kaligram, 2004. [Discipline and Punish.]
9. GIBSON-GRAHAM, J. K. (2005): Surplus possibilities: Postdevelopment and community economies. In: *Singapour of Journal of Tropical Geography*, 2005, Vol. 26, No. 1, pp. 4-26.
10. GIBSON-GRAHAM, J. K. (2006): *A Postcapitalist Politics*. Minneapolis: University of Minesota, 2006.
11. HABERMAS, J. (1994): Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State. In: Taylor, C. (1994): *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*, Princeton, Princeton University Press, pp. 107-148.
12. LUKES, S. (2004): *Power. A radical view*. London: Macmillan, 2004.
13. TAYLOR, C. (1994): *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton: Princeton University Press, 1994.
14. ZIAI, A. (2004): The ambivalence of post-development: between reactionary populism and radical democracy. In: *Third World Quarterly*, 2004, Vol. 25, No. 6, pp. 1045-1060.

Contact:

doc. Dr. Tomáš Imrich Profant

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Dolnozemská cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

e-mail: tomas.profant@euba.sk

K NIEKTORÝM ASPEKTOM VÝVOJA EKONOMIKY ANGOLY

ON SOME ASPECTS OF THE DEVELOPMENT OF ANGOLA'S ECONOMY

Leonid Raneta

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: leonid.raneta@euba.sk

Abstrakt: Angola je krajina bohatá na prírodné zdroje. Disponuje najmä veľkými zásobami ropy a diamantov. Obyvateľstvo Angoly je dlhodobo vystavené problémom spojených s chudobou. Angola je krajinou, ktorá od bojov za nezávislosť zažívala dlhú občiansku vojnu, čo zanechalo stopu na jej rozvoji. Najväčšími výzvami pre Angolu budú klesajúce tempá ekonomického rastu, vysoká vonkajšia zadlženosť, dovoz potravín a problémy v sociálnej sfére. Súčasný ekonomický vývoj ukazuje, že Angola sa stala ukázkovým príkladom vstupu čínskych investícií na africký kontinent so všetkými kladnými aj zápornými stránkami tohto javu.

Kľúčové slova: ekonomický rozvoj, Angolská republika, prírodné zdroje, ropa, diamanty.
JEL: E6, N1, Q1

Abstract: Angola is a country abundant in natural resources. It has large reserves of oil and diamonds. Angola's population has long been exposed to poverty. Angola is a country that has experienced a long civil war since the struggle for independence, which left a mark on its development. The biggest challenges for Angola will be the declining economic growth rates, high external debt, food imports, and social problems. Current economic developments suggest that Angola has become a prime example of the entry of Chinese investment into the African continent, with all the pros and cons of this phenomenon.

Keywords: economic development, The Republic of Angolan, natural resources, oil, diamonds.

JEL: E6, N1, Q1

Úvod

Angolská republika je štátom, ktorý je súčasťou širšieho subregiónu štátov centrálnej Afriky a to v rámci subsaharskej Afriky. Krajina má rozlohu 1 246 700 km².¹ Angola je známa rozsiahlymi prírodnými zdrojmi, Luandou – jedným z najdrahších hlavných miest sveta² a tým, že 50 % populácie žije pod hranicou chudoby.³ Je to krajina, ktorá je chudobná napriek svojmú bohatstvu.

V súčasnosti žije v Angole 32 miliónov obyvateľov, s ročným prírastkom 3,2 %, pritom od roku 2000 po rok 2020 sa obyvateľstvo Angoly takmer zdvojnásobilo.⁴ V roku 2018 v mestách žilo 65,5 % obyvateľov a v rurálnych oblastiach 34,5 %.⁵ Z pohľadu etnického zloženia v Angole sú tri najväčšie skupiny Ovimbundu (37 %), Kimbundu (25 %) a Bakongo (13 %). Obyvateľstvo európskeho pôvodu tvorí 1 % a mestici 2% (obyvatelia so zmiešaným

¹ Britannica (2022): Britannica. (Encyclopedia Britannica).

² BBC (2017): BBC.

³ World Bank (2018): Angola Poverty headcount ratio.

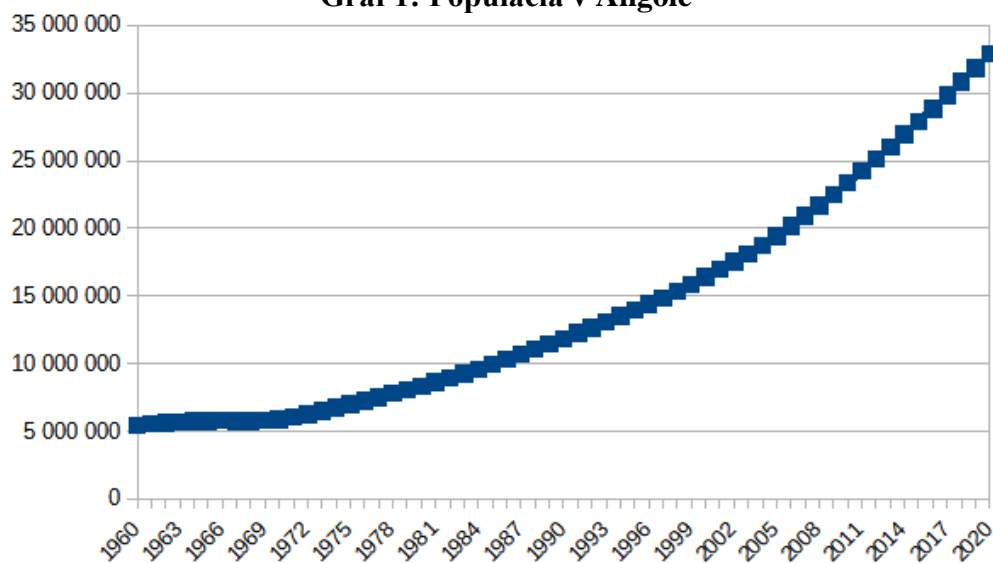
⁴ World Bank (2022): Angola overview.

⁵ Britannica (2022): Britannica. (Encyclopedia Britannica).

africko-európskym pôvodom). Ostatné kmene a národnosti tvoria zvyšných 22 %. Portugalčina je oficiálnym jazykom 71,2 % populácie. Ďalšie najrozšírenejšie jazyky sú Umbundu 23 %, Bakongo 13 %, Kikongo 8,2 % a Kimbundu 7,8 %.⁶

Hrubý domáci produkt na obyvateľa dosahuje v krajine 1 776 USD.⁷ Posledné roky (od 2008) Angola zaznamenávala čoraz nižšie tempá rastu HDP. Od roku 2016 sa jej ekonomika nachádza v prehľbujúcej sa recesii.⁸ Národná menová jednotka je kwanza (AOA), ktorá bola relatívne stabilnou menou do roku 2015, po ktorom už viacnásobne bola devalvovaná (100 kwanza za 1 USD v roku 2015, 162 v roku 2016, 420 v roku 2019, 650 v roku 2021). Rýchlo rastúci počet obyvateľov spolu s poklesom HDP vedie k znižovaniu HDP per capita.

Graf 1: Populácia v Angole

Prameň: World Bank, 2022.

1 Prehľad literatúry

Angola prešla veľmi špecifickým vývojom, niečo však ostávalo nezmenené po celý čas jej modernej histórie a to vonkajšie sily, ktoré sa podieľali na rozhodovaní a osude tejto krajiny. V rámci koloniálneho Portugalska do Angoly prichádzalo veľké množstvo kolonizátorov. Používala sa nútená práca miestnych obyvateľov a bol zaznamenávaný ekonomický rast.⁹ Do roku 1973 sa Angola stáva štvrtým najväčším svetovým producentom kávy, šiestym producentom diamantov. Po objavení ropy v roku 1955 sa z Angoly stal „drahokam Portugalského impéria“.¹⁰

Angola prešla v minulosti ekonomickým rastom, ale aj úpadkom. Niektorí autori dokonca používajú razantné označenia ako „sirota studenej vojny“¹¹ alebo „svetovo najbohatšia chudobná krajina“.¹² Prvé označenie „sirota studenej vojny“ naznačuje, že Angola bola stredobodom pozornosti a súperenia veľmocí počas studenej vojny. Prichádzali sem „kubánski

⁶ CIA (2022): The World Factbook.

⁷ World Bank (2022): Angola overview.

⁸ Ibid.

⁹ GEORGE, E. (2005): The Cuban Intervention in Angola, 1965–1991: From Che Guevara to Cuito Cuanavale. Abingdon, Oxon: Frank Cass, s. 305.

¹⁰ GEORGE, E. (2005): The Cuban Intervention in Angola, 1965–1991: From Che Guevara to Cuito Cuanavale, s. 8.

¹¹ ANSTEE, M. (1996): Orphan of the Cold War, s. 542.

¹² POWER, M. (2011): Angola 2025: The Future of the “World’s Richest Poor Country” as Seen through a Chinese Rear-View Mirror.

internacionalisti“¹³ alebo niektorí autori používajú označenie „sovietski gurkhovia“.^{14,15} Vojenská pomoc Sovietskeho zväzu a jeho spojencov bola poskytovaná v prospech MPLA (Peoples's Movement for the Liberation of Angola). MPLA a jeho líder Agostinho Neto malo prevažne podporu etnickej skupiny Mbundo na severozápade krajiny. Spojené štáty poskytovali pomoc FNLA (National Liberation Front of Angola), ktorej lídrom bol Holden Roberto a etnická podpora tohto hnutia bola spomedzi národnosti Kikongo na severe krajiny. Juhoafrická republika poskytovala pomoc skupine UNITA (National Union for the Total Independence of Angola) s lídrom Jonasom Savimbim a väčšinovú podporu od národnosti Ovimbundu okolo mesta Huambo v strede a na východe krajiny.¹⁶

Ďalším bodom napätia bola na ropu bohatá provincia Cabinda s dominanciou etnika Bakongo a záujmami voči tejto bohatej oblasti zo strany Zairu. Po skončení studenej vojny externý záujem o pokračovanie vojny oslabil. Protirečia a vojna ostali ťažkým bremenom ekonomiky a sociálnej sféry Angoly. Ideologické a externé záujmy pôsobili na politické preferencie, ktoré sa opierali o etnické a náboženské odlišnosti a boli posilnené ekonomickými záujmami jednotlivých subjektov (diamanty a ropa).

Ťažbou ropy v Angole v provincii Cabinda sa zaoberala po roku 1958 americká spoločnosť The Cabinda Gulf Oil Company (Cabgoc). Rebelským skupinám UNITA sa nepodarilo ovplyvniť ťažbu ropy, pretože Kubánci vyzbrojení Sovietskym zväzom chránili majetok americkej spoločnosti, čo zabezpečovalo príjmy pre MPLA.¹⁷ Podobne MPLA chránili aj majetok a činnosť juhoafrickej firmy De Beers (Diamang) v Angole, z daní ktorých boli Juhoafrickou republikou podporovaní rebeli z UNITA v rámci občianskej vojny.¹⁸

Ozbrojený konflikt v Angole bol veľmi komplexný. Jedným z aspektov bola studená vojna a priame a nepriame intervencie vonkajších síl na teritóriu Angoly.¹⁹ Ďalším aspektom boli ekonomické faktory ako renta z predaja prírodných zdrojov. MPLA kontrolovali oblasti ťažby ropy napríklad na severe Cabindy a UNITA ťažila z predaja diamantov. Tieto aspekty pôsobili aj na etnické a náboženské protirečenia, ktorých predstaviteľmi boli baptisti na severe, metodisti v okolí Luandy a kongregacionalisti v strede krajiny, čo tiež prispelo k napätiu medzi etnikami Bakongo, Mbundu a Ovimbundu. Po ukončení občianskej vojny zaznamenávala ekonomika Angoly rapídne tempá rastu a do pozornosti sa dostal prílev čínskych investícií a úverov²⁰ garantovaných budúcou ťažbou ropy (oil backed loans). Taký typ spolupráce sa rozšíril i na iné regióny a štáty Afriky, avšak Angola je najväčším recipientom čínskych investícií na africkom kontinente.

¹³ MPLA nadviazali vzťahy s kubánskym M-26-7 (Movimiento 26 de Julio) cez Casa dos Estudantes do Império v Lisabone koncom 1950-tých rokov 20 storočia.

¹⁴ Gurkhovia sú z Nepálu a čiastočne z Indie, ktorí sú známi svojou statočnosťou a húževnatosťou v boji. Zúčastnili sa na mnohých vojnách, najmä pod vlajkou Spojeného kráľovstva v 19. storočí.

¹⁵ GEORGÉ, E. (2005): *The Cuban Intervention in Angola, 1965–1991: From Che Guevara to Cuito Cuanavale*, s. 2.

¹⁶ ANSTEE, M. (1996): *Orphan of the Cold War*. New York: ST. MARTIN'S PRESS, INC, s. 7.

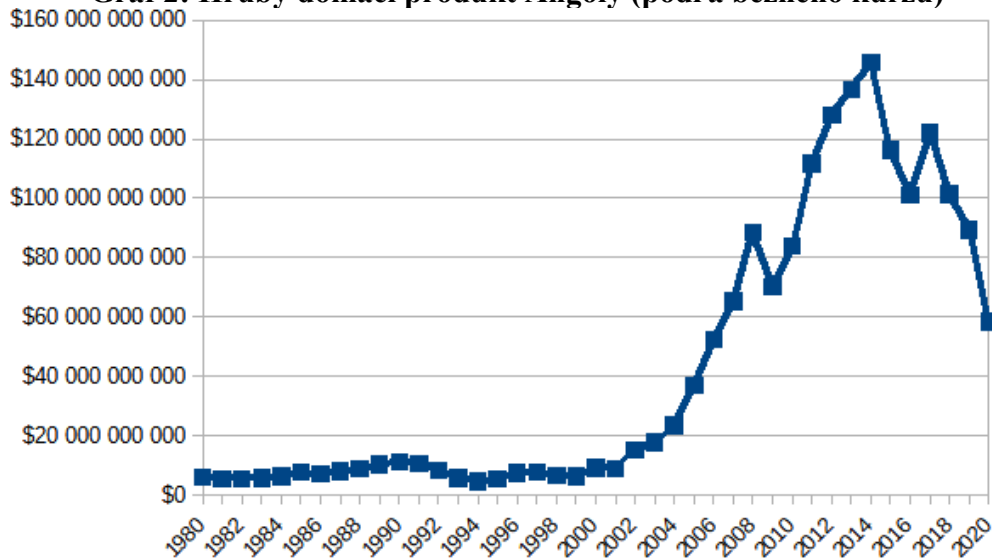
¹⁷ BILLION, P. L. (2001): *Angola's Political Economy of War: The Role of Oil and Diamonds, 1975-2000*, s. 65.

¹⁸ *Ibid*, s. 76.

¹⁹ GEORGÉ, E. (2005): *The Cuban Intervention in Angola, 1965–1991: From Che Guevara to Cuito Cuanavale*. Abingdon, Oxon: Frank Cass, s. 3.

²⁰ POWER, M. (2011): *Angola 2025: The Future of the "World's Richest Poor Country" as Seen through a Chinese Rear-View Mirror*.

Graf 2: Hrubý domáci produkt Angoly (podľa bežného kurzu)

Prameň: World Bank, 2022.

Ukončenie studenej vojny znamenalo aj pokles záujmov svetových mocností o pokračujúcu angolskú občiansku vojnu. Ideologický základ vojny v Angole spočíval v snahe Sovietskeho zväzu a Kuby o rozšírenie komunistickej ideológie (podpora MPLA). Naopak, o zastavenie tohto vplyvu na africkom kontinente sa usilovali Juhoafrická republika (v čase apartheidu) a USA. Koniec studenej vojny spôsobil transformáciu formy vojny – z ideologického na surovínový konflikt medzi MPLA (kontrolujúcou oblasti ťažby ropy) a UNITA (ktorá kontrolovala ťažbu diamantov vo vnútrozemí). Transformáciou prešli aj vzťahy so zahraničnými partnermi. MPLA sa obrátila na Francúzsko so žiadosťou o dodávky zbraní („Angolagate“ – politický škandál ohľadne korupcie a pašovania zbraní, podrobnejšie pozri kauzu Mitterand-Pasqua). Občianska vojna mala devastujúci dopad na obyvateľstvo. Straty na životoch predstavovali cez 1,5 milióna a znamenala viac než 4 milióny utečencov.²¹

2 Diskusia

Najnovší vývoj je spojený s ukončením občianskej vojny v roku 2002 a rastom ťažby ropy spolu s rastom jej cien, čo spôsobilo prudký rast HDP z 15 miliárd USD v roku 2002 na 88 miliárd v roku 2008 a 145 miliárd v roku 2013 s ročnými prírastkami viac než 10 percent a s následným poklesom na 58 miliárd v roku 2020.²²

Rast ťažby ropy a smerovanie exportu do Číny spôsobilo, že sa ČĽR stala najväčším obchodným partnerom Angoly. Zároveň bola Čína významným aktérom v povojnovej obnove Angoly. Angola žiadala medzinárodné organizácie o úvery na obnovu ekonomiky, ale podmienky boli pre politické riadenie krajiny neakceptovateľné. V roku 2004 Angola požiadala Čínu o úver vo výške 2 miliárd dolárov krytý ťažbou ropy na štátny Národný program obnovy. Dalo by sa povedať, že takýto angolský model spolupráce sa potom rozšíril aj na iné štáty. Čínska EXIM banka a Čínska rozvojová banka (China Development Bank) rozšírili tieto mechanizmy úverovania. Je možné tvrdiť, že Angola sa stala prvým a ukázkovým príkladom expanzie spolupráce Číny na africkom kontinente. Odhaduje sa, že do roku 2018 Angola prijala 43 miliárd USD v podobe čínskych úverov (celkovo bolo v roku 2018 na africkom kontinente 153 miliárd USD čínskych úverov).²³ Tri hlavné sektory, do ktorých smerovali tieto úvery, boli

²¹ CIA (2022): The World Factbook.

²² World Bank (2022): Angola overview.

²³ School of International Studies-China Africa Research Initiative (2022): Chinese Loans to Africa.

sektory ako ťažba nerastov 17,6 miliárd, výroba elektrickej energie v objeme 8 miliárd a doprava 6 miliárd. Finančná závislosť politickej elity na úveroch z Číny nesie so sebou aj závislosť v politických riešeniach (korupcia, tendre v prospech čínskych firiem, politika jednotnej Číny).

Tieto masívne finančné a investičné toky v krajine, ktorá je podľa Transparency International na 136. mieste zo 180 krajín v hodnotení korupcie, viedlo k razantnej majetkovej polarizácii a rozširovaniu a chudoby.²⁴ Niektoré regióny neboli dotknuté ekonomickým rastom počas desaťročia vysokého rastu ekonomiky (východné a juhovýchodné regióny majú dodnes najvyššie ukazovatele chudoby napríklad: Luanda Sul, Moxico, Cuando Cubango, Cunene).²⁵ Na potvrdenie je možné porovnať podiel populácie s príjmom nižším ako 1,9 USD na deň. V roku 2000 podiel obyvateľov žijúcich v absolútnej chudobe (36 %) bol nižší než v roku 2020 (49,9 %).²⁶ Blahobyt sa sústredil na severozápade krajiny a okolo hlavného mesta Luandy, ktorá sa transformovala na finančné centrum podobné Dubaju. Rýchlo rastúce sektory ako ťažba surovín a stavebníctvo nevytvárali vyššie príjmy pre obyvateľstvo vo vnútrozemí krajiny. Rozvoj stavebníctva v Luande generoval príjmy pre zahraničné spoločnosti, ktoré zvyčajne vyhrávajú tendre a realizujú projekty s dovozom kvalifikovanej pracovnej sily. Luanda sa stala centrom pre pracovníkov ropného priemyslu a mesto sa dokonca považuje za jedno z najdrahších na svete.

Angolský prezident José Eduardo dos Santos bol vo funkcii od roku 1979 do roku 2017, keď odstúpil z funkcie. V Angole vládol jeden z najviac korupčných režimov na svete.²⁷ Politická a ekonomická moc bola sústredená u členov rodiny dos Santos alebo príbuzných. Dcéra prezidenta Isabel dos Santos mala pod kontrolou ropné príjmy, manipulovala národnou diamantovou spoločnosťou (Sonangol, Sodiam alebo Banco BIC) a usmerňovala čínske úvery. Problém korupcie bol deklarovaný ako stredobod pozornosti súčasnej vlády a prezidenta João Lourenço.

V roku 2020 bola Angola ekonomikou číslo 80 na svete, ale len 154. pokiaľ ide o HDP na obyvateľa (bežný kurz USD). Najväčším exportom Angoly je surová ropa (17,7 miliárd dolárov), diamanty (1,4 miliardy dolárov), ropný plyn (1,31 miliardy dolárov), rafinovaná ropa (263 miliónov dolárov) a žula (36,6 miliónov dolárov), ktoré sa vyvážajú najmä do Číny (12,7 miliardy dolárov), Indie (1,78 miliardy USD), Thajska (1,1 miliardy USD), Spojených arabských emirátov (1,02 miliardy USD) a Španielska (556 miliónov USD).²⁸

K hlavným dovozným položkám Angoly patrí rafinovaná ropa (288 miliónov dolárov), ryža (233 miliónov dolárov), ventily (208 miliónov dolárov), hydínové mäso (162 miliónov dolárov) a palmový olej (155 miliónov dolárov) dovážané najmä z Číny (1,75 miliardy dolárov), Portugalska (996 miliónov USD), Spojených štátov (453 miliónov USD), Brazílie (350 miliónov USD) a Južnej Afriky (348 miliónov USD).²⁹

Z pohľadu zapojenia Angoly do globálnej ekonomiky je zrejmé, že je to surovinovo orientovaná ekonomika. Export Angoly na 90 % pozostáva z energetických surovín a ďalších 7 % predstavujú diamanty. V súčasnosti ropu označujú za kapitálovo náročný produkt, najmä keď hovoríme o ťažbe na pobreží a v hlbokých vodách pri pomoci ropných platforiem. Najväčším problémom Angoly je to, že zahraničné spoločnosti nevytvárajú dopyt po domácej pracovnej sile vo vysokopríjmových a vysokokvalifikovaných zamestnaniach. Masívne príjmy z predaja ropy na jednej strane vytvorili moderné mesto Luandu, ale z pohľadu postavenia

²⁴ Transparency International (2022): Angola.

²⁵ World Bank (2020): Angola Poverty Assessment.

²⁶ World Bank (2022): Angola overview.

²⁷ Transparency International (2022): Angola.

²⁸ CIA (2022): The World Factbook.

²⁹ CIA (2022): The World Factbook.

Angoly v indexe ľudského rozvoja je to 148. miesto zo 189 krajín,³⁰ čo hovorí o tom, že v sociálnej sfére existujú ešte veľké rezervy.

Na vidieku je väčšina obyvateľstva zamestnaná v nízko-produktívnej práci v systéme subsistenčného poľnohospodárstva. Chudobní obyvatelia miest sa zamestnávajú v neformálnom sektore. Ropný priemysel vytvára úzku vrstvu elity a to sa odráža napríklad na Giniho koeficiente, ktorý je jeden z najväčších na svete 51,3 (viac je napríklad v Juhoafrickej republike 63, Namíbií 59, Zambii 57).³¹ Na hodnotu Giniho koeficientu je možné sa pozeráť ako na odchýlku od ideálne rovnomerného rozloženia príjmu. Čím je hodnota vyššia, tým je nerovnosť v distribúcii príjmov väčšia. Hodnoty nad 50 hovoria o výraznej nerovnomernosti rozdelenia príjmov.

Angola je často označovaná ako učebnicový príklad javu nazývaného „preklatie prírodnými zdrojmi“. Ekonomický rast spôsobený ťažbou nerastov nejde na prospech bežných obyvateľov. Konjunktúra na ropnom trhu nevytvorila príležitosti pre angolské obyvateľstvo a prejavila sa v raste korupcie a nerovnosti, o čom svedčia rôzne metriky:

- chudoba (49,9 % v absolútnej chudobe),
- podvýživa detí (37,6 % detí vo veku pod 5 rokov nedosiahli vo svojom raste výšku dvoch štandardných odchýlok od parametra stanoveného Svetovou zdravotnou organizáciou pre výšku/vek, kvôli napríklad podvýžive alebo opakujúcim sa chorobám nazývaným ešte „stunting“),
- zdravotníctva (44,5 % žien v reprodukčnom veku trpelo anémiou),³²
- vzdelania a korupcie.

Ako vidíme zo štruktúry zahraničného obchodu, ekonomika Angoly ostáva veľmi zraniteľnou. Vonkajšie šoky na ropnom trhu (väčšia časť exportu) a vonkajšie šoky na potravinovom trhu (väčšia časť importov) vytvárajú predpoklady pre vznik problémov v budúcnosti, možno dokonca povedú až k ekonomickej kríze.

Angola má obrovský nerealizovaný potenciál v oblasti poľnohospodárstva a rybolovu. Viac než polovica potravín spotrebovaných v Angole sa dováža. Sektor poľnohospodárstva zamestnáva viac než 70 % populácie. Populácia v rurálnych oblastiach zaznamenáva vyššie ukazovatele chudoby (54,7 %) v porovnaní s mestami (17,8 %).³³ Angola by napríklad mohla investovať do zvyšovania intenzívnosti výroby poľnohospodárskeho odvetvia, čo by riešilo otázku zabezpečenia potravinovej bezpečnosti a rastu príjmov v rurálnych oblastiach.

Okrem oblasti poľnohospodárstva potrebuje Angola rozsiahle investície do zdravotníctva, stravovania a vzdelávania. Nedostatok vzdelanej pracovnej sily je tiež jednou z príčin, prečo sa prosperita v ťažobnom priemysle nedokázala extenzívne prejaviť na blahobyte domáceho obyvateľstva (väčšina vysokokvalifikovanej a drahej práce bola vykonávaná zahraničnými pracovníkmi).

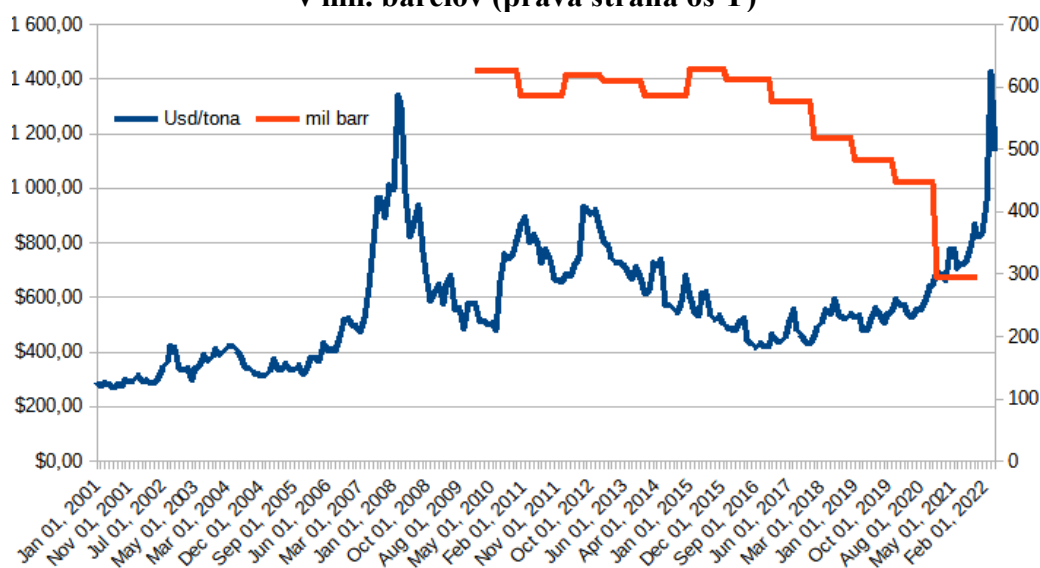
³⁰ UNDP (2020): Human Development Report 2020, s. 2.

³¹ World Bank (2022): Angola overview.

³² Global Nutrition Report (2022): Angola The burden of malnutrition at a glance.

³³ World Bank (2020): Angola Poverty Assessment, s. 3.

Graf 3: Ceny pšenice v USD za tonu (ľavá strana os Y) a vývoj ťažby ropy v Angole v mil. barelov (pravá strana os Y)

Prameň: Yahoo.finance, 2022, Statista, 2022.

Posledné roky angolská ekonomika zažívala viacero šokov, ktoré ju viedli do dlhotrvajúcej recesie. Začínajúc poklesom objemov ťažby ropy, rastúcou zadlženosťou, nestabilitou cien ropy a šokmi spojenými s COVID-19 nezlepšovali predpoklady ekonomického vývoja. V podstate sa v súčasnosti pre Angolu vytvárajú predpoklady „ideálnej búrky“, keď úroveň vonkajšej zadlženosti je vysoká, úrokové sadzby sú na vzostupe, klesajú objemy ťažby ropy a zároveň je rastúca tendencia cien potravín. Také zhoršovanie reálnych výmenných relácií môže mať devastujúce účinky, pretože úvery sú kryté budúcou ťažbou ropy, ktorá má už dnes klesajúcu tendenciu.

Záver

Z prírodných zdrojov Angoly dlhé roky profitovali zahraničné subjekty. Od čias, keď Angola bola drahokamom portugalského impéria, keď pestovanie kávy a bavlny s použitím nútenej práce, diamanty a neskôr ropné príjmy plynuli do Lisabonu. V čase studenej vojny, keď príjmy z ropy a diamantov smerovali na financovanie vojny, nákup zbraní, ktoré niesli devastáciu ekonomike a biedu pre miestne obyvateľstvo. Počas desaťročí devastujúcej občianskej vojny, ktorá všetky prírodné zdroje premenila na utrpenie a ničenie. Blízka minulosť, keď Angolské príjmy z ropy a diamantov alebo čínske úvery opúšťajú Angolu cez offshorové centrá v prospech vybraných korupčných politikov a ich príbuzných. Jedna vec zostáva zatiaľ bez zmeny a to, že väčšina populácie ostáva chudobná.

Čínske úvery prispeli k rozvoju sektora ťažby a stavebníctva v Luande, ale existuje aj nevýhoda, ktorá spočíva v tom, že čínske spoločnosti používajú dovezenú pracovnú silu, čím znižujú multiplikačný efekt týchto investícií pre miestne obyvateľstvo. Veľkou výzvou do budúcnosti bude problém korupcie, ktorý si dal za cieľ vyriešiť prezident João Lourenço.

Zhoršovanie reálnych výmenných relácií a rastúca zahraničná zadlženosť budú najväčšími výzvami v najbližšej perspektíve. A chudoba v Angole, ktorá ostávala pomerne rozšírená aj počas rokov konjunktúry a rastu ťažby ropy, sa pravdepodobne v takých stresových situáciách prehĺbi. Počet podvyživených detí sa pravdepodobne v štatistikách zvýši vzhľadom na rast cien potravín a závislosť Angoly od importov poľnohospodárskych produktov.

Použitá literatúra:

1. ANSTEE, M. (1996): *Orphan of the Cold War*. New York: St. Martin's Press, 1996.
2. BBC (2017): *BBC* [online]. [Cit. 16. 5 2022.] Dostupné na internete: BBC.COM: <https://www.bbc.com/news/business-40346559>.
3. BILLION, P. L. (2001): Angola's Political Economy of War: The Role of Oil and Diamonds, 1975-2000. In: *African Affairs*, 2001, vol. 100, no. 398, pp. 55-80.
4. Britannica (2022): Britannica [online]. In: *Encyclopedia Britannica*. [Cit. 17. 5 2022.] Dostupné na internete: Angola: <https://www.britannica.com/facts/Angola>.
5. CIA (2022): *The World Factbook*. [online]. [Cit. 16. 5 2022.] Dostupné na internete: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/angola/#people-and-society>.
6. GEORGE, E. (2005): *The Cuban Intervention in Angola, 1965-1991: From Che Guevara to Cuito Cuanavale*. Abingdon, Oxon: Frank Cass, 2005.
7. Global Nutrition Report (2022): *Angola The burden of malnutrition at a glance*. [online]. Dostupné na internete: <https://globalnutritionreport.org/resources/nutrition-profiles/africa/middle-africa/angola/>.
8. POWER, M. (2011): Angola 2025: The Future of the "World's Richest Poor Country" as Seen through a Chinese Rear-View Mirror. *Antipode*, 2011, vol. 44, issue 3, pp. 993-1014.
9. *School of International Studies-China Africa Research Initiative* (2022): Chinese Loans to Africa. [online]. Dostupné na internete: <http://www.sais-cari.org/research-chinese-loans-to-africa>.
10. Statista (2022): Export volume of crude oil in Angola from 2010 to 2021. [online]. In: *Statista*. Dostupné na Internete: <https://www.statista.com/statistics/1143061/export-volume-of-crude-oil-in-angola/>.
11. Transparency International (2022): Angola. [online]. Dostupné na internete: <https://www.transparency.org/en/countries/angola#>.
12. UNDP (2020): Human Development Report 2020. [online]. Dostupné na internete: <https://hdr.undp.org/sites/default/files/Country-Profiles/AGO.pdf>.
13. World Bank (2018): Angola Poverty headcount ratio. [online]. [Cit. 16. 5 2022.] Dostupné na internete: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.DDAY?Locations=AO>.
14. World Bank (2020): Angola Poverty Assessment. [online]. In: *World Bank*, [Cit. 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/34057/Angola-Poverty-Assessment%20.%20pdf?sequence=4&isAllowed=y>.
15. World Bank (2022). Angola overview. [online]. In: *World Bank*. [Cit. 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://data.worldbank.org/country/angola>.
16. Yahoo.finance (2022): *Chicago SRW Wheat Futures*. [online]. In: *Yahoo*. Dostupné na internete: <https://finance.yahoo.com/quote/ZW%3DF/history?period1=976147200&period2=1653177600&interval=1mo&filter=history&frequency=1mo&includeAdjustedClose=true>.

Kontakt:

Ing. Leonid Raneta, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov,
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: leonid.raneta@euba.sk

NÁBOŽENSKÁ DIPLOMACIA ALEBO NÁBOŽENSKÁ PROPAGANDA? POSTOJ ISLAMSKÝCH NÁBOŽENSKÝCH INŠTITÚCIÍ NA RUSKÚ INVÁZIU NA UKRAJINU

RELIGIOUS DIPLOMACY OR RELIGIOUS PROPAGANDA? POSITION OF ISLAMIC RELIGIOUS INSTITUTIONS ON RUSSIAN INVASION OF UKRAINE

Zuzana Rozkošová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: zuzana.rozkosova@euba.sk

Abstrakt: Cieľom článku je priblížiť postoj islamských náboženských inštitúcií Ruskej federácie na ruskú inváziu na Ukrajinu v roku 2022. Článok je rozdelený do dvoch častí. Prvá z nich sa najprv stručne venuje náboženskej diplomacii v Rusku vo všeobecnosti. V druhej časti sa bližšie zameriavame na nami skúmané islamské náboženské inštitúcie a reakcie ich vodcov. Prostredníctvom analýzy ich vyjadrení, možno konštatovať, že oficiálne vyjadrenia muftiátov odrážajú diskurz produkovaný prezidentskou administratívou.

Kľúčové slová: islam, Ruská federácia, Ukrajina, vojna

JEL: F50, Z12

Abstract: The aim of the article is to approach the attitude of Islamic religious institutions of the Russian Federation to the Russian invasion of Ukraine in 2022. The article is divided into two parts. The first of them first briefly deals with religious diplomacy in Russia in general. In the second part, we focus on the Islamic religious institutions we examined and reactions of their leaders. By analyzing their statements, it can be stated that the official statements of the muftiates reflect the discourse produced by the presidential administration.

Keywords: Islam, Russian Federation, Ukraine, war

JEL: F50, Z12

Úvod

Patriarcha Kirill, hlava ruskej pravoslávnej cirkvi: „Už osem rokov boli pokusy zničiť to, čo na Donbase existuje. A na Donbase je odmietnutie, zásadné odmietnutie takzvaných hodnôt, ktoré dnes ponúkajú tí, ktorí si nárokujú svetovú moc. Dnes je taká skúška lojality tejto vlády, akýsi prechod do toho „šťastného“ sveta, sveta nadmernej spotreby, sveta viditeľnej „slobody“. Viete, čo je tento test? Test je veľmi jednoduchý a zároveň hrozný – ide o gay parádu. Požiadavky, ktoré sa kladú na mnohých usporiadať gay sprievod, sú testom lojality k tomuto veľmi silnému svetu; a vieme, že ak ľudia alebo krajiny odmietnu tieto požiadavky, potom nevstúpia do tohto sveta, stanú sa pre neho cudzími. (...) Všetko uvedené naznačuje, že sme vstúpili do boja, ktorý nemá fyzický, ale metafyzický význam.“¹

Hoci je ruská invázia na Ukrajinu v roku 2022 široko medzinárodne odsúdená, na domácej pôjde táto „špeciálna vojenská operácia“ potvrdila silné ideologické spojenectvo

¹ Patriarchia.ru (2022): Patriarshaya propoved' v Nedelyu syropustnuyu posle Liturgii v Khrame Khrista Spasitelya.

ruského vedenia a ruskej pravoslávnej cirkvi. Málo sa však hovorí o reakciách na inváziu medzi ruskými moslimskými vodcami, ktorí zastupujú veriacich druhého najrozšírenejšieho náboženstva v krajine. Prítomnosť „islamského faktora“ v ruskej vojenskej kampani sa prejavila po nasadení jednotiek pod priamym velením Ramzana Kadyrova, hlavy Čečenskej republiky. Okrem toho Krym a dve samozvané separatistické republiky – Donecká ľudová republika (DLR) a Luhanská ľudová republika (LLR) – majú značnú moslimskú populáciu.

Cieľom článku je priblížiť postoj islamských náboženských vodcov Ruskej federácie na ruskú inváziu na Ukrajinu v roku 2022. Pri písaní sme využívali metódu analýzy, pričom sme analyzovali vyjadrenia najvyšších činiteľov a orgánov islamských náboženských inštitúcií. Informácie sme čerpali z oficiálnych webových stránok skúmaných náboženských organizácií a ruských spravodajských webov. Príspevok obsahuje viacero citácií, pričom ich dlhší rozsah je zámerný. Uvedenie skúmaných vyjadrení v danom rozsahu považujeme za dôležité z hľadiska zachovania kontextu a zdôraznenia ich absurdity.

1 Náboženská diplomacia v podmienkach krajiny

Náboženstvo nielenže ovplyvňuje svetonázor ľudí, ich myslenie, správanie a predstavuje aspekt ich identity, ale je zároveň aj zdrojom legitimacy vrátane tej politickej a je spojené s formálnymi inštitúciami, ktoré môžu ovplyvniť politické procesy. Diskusia o náboženstve vo svetovej politike v posledných rokoch mala tendenciu zameriavať sa na to, ako náboženstvo inšpiruje alebo ako ho využíva široká škála sociálnych hnutí, politických strán či militantných skupín. Či už ide o štátnu podporu nadnárodnej náboženskej propagácie, podporu náboženských interpretácií, ktoré zabezpečujú prežitie režimu, alebo konkurenčné vízie globálneho náboženského vedenia, všetci stelesňujú to, čo sa vo všeobecnosti označuje ako tzv. soft power. Tento termín pochádza z konceptu J. Nyeho v diele *Bound to lead. The changing nature of American power* (1990), ktorý sa odvoláva na rôzne nenásilné prostriedky, ktorými štát A presvedča štát B, aby definoval svoje preferencie a záujmy v zmysle tých, ktoré má štát A. Okrem medzinárodných inštitúcií ako dôležitej dimenzie mäkkej sily J. Nye uvádza kultúrnu prítlačivosť, hodnoty a ideológiu ako kľúčové prvky mäkkej sily vo svetovej politike.² Štúdie, ktoré zahŕňajú prvok náboženstva v zahraničnej politike štátu venujú pozornosť najmä pravoslávii. V tomto smere možno spomenúť diela najmä A. Curanovičovej – *The Religious Diplomacy of the Russian Federation* (2012), *The Religious Factor in Russia's Foreign Policy* (2012), I. Papkovej – *The Orthodox Church and Russian Politics* (2011) alebo aj K. Richtersa – *The Post-Soviet Russian Orthodox Church* (2013).

V porovnaní s Ruskou pravoslávnou cirkvou je diplomatická činnosť ruských moslimských vodcov istým spôsobom obmedzenejšia kvôli rozptýleniu islamských inštitúcií v krajine. Napriek úsiliu rôznych zoskupení založiť jednu centrálnu inštitúciu, ktorá by reprezentovala celú ruskú ummu, komunity „tradičného“ islamu sú stále viac fragmentované a decentralizované. Podstatnou prekážkou je dedičstvo tradičných miestnych inštitúcií (napríklad duchovných rád), ktoré boli v minulosti zodpovedné za konkrétne územia. Výsledkom je, že moslimským komunitám v Rusku stále chýba jednotný zastupiteľský orgán. V súčasnosti súperia o vplyv najmä dve najväčšie organizácie: Ústredné duchovné riaditeľstvo moslimov Ruska (Tsentrāl'noye dukhovnoye upravleniye musul'man Rossii – TsDUM Ruska) so sídlom v Ufe v Baškortastane, ktoré vedie mufti Talgat Tadžhuddin, a Duchovné riaditeľstvo moslimov Ruskej federácie (Dukhovnoye upravleniye musul'man Rossiyskoy Federatsii – DUM RF) na čele s Ravilom Gainutdinom so sídlom v Moskve. Medzi tretie najvýznamnejšie možno zaradiť Koordinačné centrum duchovných rád moslimov Severného Kaukazu (Koordinationnyy tsentr musul'man Severnogo Kavkaza – KCMSC) pod vedením Ismaila Berdieva.

² NYE, J. (1990): *Bound to lead. The changing nature of American power*, s. 188.

Kremel' považuje ruské pravoslávie za dôležitú súčasť budovania novej identity Ruska a podporuje medzináboženský dialóg ako jeden z kľúčových prvkov ruskej misie. Úrady vnímajú Ruskú pravoslávnu cirkev a muftiáty³ ako lojálne inštitúcie, ktoré chcú pracovať pre dobro štátu. Kremel' preto považuje za rozumné podporovať svojich „hráčov“ a rozvíjať tak svoje „aktíva“. Nejde o vieru, ale skôr o politickú vypočítavosť, ktorá motivuje osoby s rozhodovacou právomocou k posilneniu potenciálu ruskej pravoslávnej cirkvi a muftiátov ako nadnárodných subjektov. Presvedčenie úradov, že ruská pravoslávna cirkev alebo muftiáty konajú v prospech Ruska, je východiskom pre náboženskú diplomáciu. Nebyť tohto predpokladu, Kremel' by neposkytoval svoju podporu náboženským inštitúciám na medzinárodnej scéne. Štát ich posilňuje a chráni, pretože je presvedčený, že to prináša politický prospech.⁴

Pripomeňme, že Ruská federácia je oficiálne sekulárnym štátom. Podľa zákona „O slobode svedomia a o náboženských združeniach“ žiadne náboženstvo nemôže byť ustanovené ako štátne alebo povinné. Náboženské združenia sú zároveň oddelené od štátu a sú si rovné pred zákonom. Funkcionári štátnych orgánov, iných štátnych orgánov a orgánov miestnej samosprávy, ako aj vojenski predstavitelia nie sú oprávnení využívať svoje služobné postavenie na vytváranie toho či onoho postoja k náboženstvu. V súlade s ústavným princípom odluky náboženských spoločností od štátu náboženské združenie by nemalo vykonávať funkcie štátnych orgánov, iných štátnych orgánov, štátnych inštitúcií a orgánov územnej samosprávy ani sa zúčastňovať na činnosti politických strán a politických hnutí, neposkytovať im žiadnu pomoc.⁵ O dodržiavaní týchto ustanovení by sa dalo prinajmenšom polemizovať.

Všetky tri moslimské náboženské organizácie na svojich oficiálnych stránkach zdieľajú mnohé politické vyhlásenia vrátane prejavov a vystúpení prezidenta V. Putina. Často verejne zdieľajú aj podporu Kremľa pri smerovaní jeho vnútornej politiky a riešení zahraničnopolitických otázok. Organizácie formujú verejný dialóg, ich vodcovia sedia v najvplyvnejších radách a správnych orgánoch; oficiálne prispievajú k medzináboženským a štátno-náboženským politikám a o ich vyhláseniach pravidelne informujú najdôležitejšie médiá krajiny. Náboženski vodcovia krajiny sledujú ruský diskurz vlastenectva, tradičných hodnôt i západného antagonizmu. V tomto kontexte majú štát a náboženské organizácie spoločné záujmy v zahraničnej politike RF a to snaha zabrániť prenikaniu západnej kultúry (liberálnej demokracie, globalizačných trendov), blokovat' západný vplyv v regióne vo všeobecnosti a podporovať a posilňovať ruský vplyv v zahraničí. Náboženské organizácie tieto záujmy presadzujú prostredníctvom oficiálnych vyhlásení a oficiálnych stretnutí náboženských vodcov so zástupcami iných štátov v rámci zahraničných iniciatív. Týmto spôsobom plnia diplomatické a reprezentatívne funkcie a efektívne dopĺňajú štátne orgány.

2 Postoje vybraných islamských náboženských inštitúcií a ich predstaviteľov

2.1 TsDUM Ruska

Mufti Talgat Tadzhuiddin, vedúci Ústredného duchovného riaditeľstva moslimov Ruska dňa 24. 2. 2022: „*Prezídium Ústrednej duchovnej moslimskej rady Ruska považuje za dôležité konštatovať nasledovné: Počas dlhých ôsmich rokov bolo obyvateľstvo dlho trpiacej krajiny Donbas vystavené systematickému vyhladzovaniu zo strany ukrajinských úradov, ktoré vyvolali bratovražedné krviprelievania s očividným súhlasom s provokatívnymi akciami Spojených štátov, ktoré podporujú extrémnych nacionalistov a neonacistov na Ukrajine. Naša krajina*

³ Muftiát je samosprávná náboženská organizácia na čele s muftim (najvyšší duchovný medzi moslimami), ktorá na dobrovoľnom základe združuje moslimské náboženské inštitúcie, ako aj moslimov žijúcich na určitom území, pre spoločné vyznávanie a šírenie islamu.

⁴ CURANOVIĆ, A. (2012): The Religious Diplomacy of the Russian Federation, s. 15-16.

⁵ Federal'nyy zakon "O svobode sovesti i o religioznykh ob'yedineniyakh" ot 26.09.1997 n. 125-FZ.

urobila všetko pre to, aby sa situácia vyriešila mierovými, politickými prostriedkami, no bolo by trestné pozerat' sa na tragédiu, ktorá sa tam odohráva, bez súcitu a ľahostajne. Osobitné znepokojenie vyvolali na Donbase zásadné hrozby, hrubo a bez okolkov vytvárané nezodpovednými politikmi na Západe voči našej krajine, ktorí rozduchávali protiruskú informačnú hystériu a úplne ignorovali pre ruskú stranu najdôležitejšie body týkajúce sa garantovania jej strategickkej bezpečnosti. S Ruskom sa už 30 rokov neustále zaobchádza s cynickým klamstvom, s pokusmi o nátlak a vydieranie, pričom sa nehanebne rozširuje prítomnosť vojenskej mašinérie Severoatlantickej aliancie, ktorá napriek všetkým obavám a protestom z ruskej strany neustále postupuje a naďalej sa pohybuje blízko hraníc ruského štátu. V tejto súvislosti v mene Ústrednej duchovnej správy moslimov Ruska, 20 regionálnych duchovných správ a viac ako 2 200 komunít a farností ako súčasť Ústredného duchovného riaditeľstva Ruska milióny ruských moslimov, v jednote solidarity s veľkou väčšinou stúpencom tradičných vierovyznaní našej obrovskej vlasti a všetkých Rusov, plne zdieľame hodnotenie situácie na Donbase, zistenej v tomto štáte, a nacizmu.“

Ďalej vo vyhlásení TsDUM Ruska podporili uznanie LPR a DER: „Súcitiac s túžbami, pocitmi a bolesťou ľudí tam žijúcich, vďačne schvaľujeme rozhodnutie prezidenta nášho štátu V. V. Putina o oficiálnom uznaní Doneckej a Luhanskej ľudovej republiky a podpísaní Zmluvy o priateľstve, spolupráci a vzájomnej pomoci s DER a LER. S plným pochopením jasnej a úprimnej výzvy prezidenta nášho zjednoteného štátu, ktorý po stáročia zjednocoval 193 veľkých a malých národov, vyznávačov tradičnej viery našej veľkej vlasti, úprimne podporujeme rozhodnutie uskutočniť špeciálnu vojenskú operáciu na území Ukrajiny za účelom chrániť obyvateľstvo, demilitarizovať a eliminovať hrozbu oživenia dlhodobo trpiaceho regiónu, pričom tieto kroky vnímame ako kľúčové opatrenia na zaistenie bezpečnosti samotného Ruska. Zároveň odsudzujeme činy západných krajín, ktoré sa v rozpore s medzinárodným právom snažia nastoliť vlastný geopolitický svetový poriadok a všade zanechávajú ohniská terorizmu a extrémizmu.“ Ďalej sa uvádza, že: „Rozhodnutie o vykonaní špeciálnej vojenskej operácie je podľa nášho názoru dnes jediným spôsobom, ako vrátiť mier do dlho trpiacej doneckej krajiny, je to jediný spôsob, ako zachrániť obyvateľov Donbasu, ktorí sú vystavení šikanovaniu, genocíde od Kyjevského režimu a zastaviť rast vojenskej hrozby tam blízko našich hraníc. Všetky tieto akcie na ruskej strane (...) sú sebaobranou proti hrozbám voči Rusku od tých, ktorí si vzali Ukrajinu za rukojemníkov a snažia sa to použiť proti našej krajine a jej ľudu.“⁶

Vo vzdelávacích inštitúciách TsDUM Ruska sa konajú politické informačné stretnutia o udalostiach na území DER a LER. Účelom špeciálnych lekcí je „priblížiť mladým ľuďom pravdivé informácie o špeciálnej operácii na demilitarizáciu Ukrajiny. Študenti si vypočuli televízny prejav prezidenta Ruskej federácie Vladimíra Putina Rusom, v ktorom hlava štátu rozobrala kľúčové úlohy zaistenia bezpečnosti.“ Účastníci podujatí boli oboznámení aj s vyššie spomínaným vyhlásením TsDUM Ruska: „Tento dokument formuloval postoj domácich moslimov k tejto otázke a vyjadril silnú podporu činom vedenia našej krajiny.“⁷

Vyhlásenia politických predstaviteľov sú zdieľané aj na stránke TsDUM Ruska. Napríklad, že je „hlavné byť spolu a zjednotiť sa okolo nášho prezidenta, postaviť sa zaňho a podporovať ho vo všetkých jeho záležitostiach a iniciatívach. Ak sa budeme takto správať, bude s nami všetko v poriadku,“ čo povedal Radiy Khabirov, hlava republiky Baškirska zasadení Rady pre medzietnické vzťahy. Spolu s duchovnými vodcami tu diskutovali o otázkach štátno-konfesionálnych vzťahov a národnej politiky.⁸

⁶ TsDUM (2022): Zayavleniye rasshirennogo plenuma Shura - Prezidiuma Tsentral'nogo Dukhovnogo upravleniya musul'man Rossii.

⁷ TsDUM (2022): Rossiyskiye shakirdy vnimatel'no sledyat za situatsiyey na Donbasse i Ukraine.

⁸ TsDUM (2022): Dukhovnyye lidery i rukovodstvo Respubliki Bashkortostan obsudili voprosy gosudarstvenno-konfessional'nykh otnosheniy i natsional'noy politiki.

2.2 DUM RF

DUM RF taktiež podporili uznanie LPR a DĽR 23.2.: „*Chápeme a podporujeme toho, kto urobil jediné správne rozhodnutie uznať trpiace republiky. To sú spravodlivé požiadavky občanov našej krajiny, aby urobili všetko pre ochranu životov detí, žien a starých ľudí Donbasu. Každý deň sú pod ostreľovaním, zažívajú strach, psychický stres, vidia výbuchy a krv nevinných ľudí, ktorí veľmi dlho a trpezlivo vyzývali ukrajinskú stranu aj svojich západných patrónov.*“ Webová stránka ďalej hlási, že „*situácia na Donbase sa v posledných dňoch vyhrotila, Donecká a Luhanská ľudová republika hlásia množstvo ostreľovania zo strany ukrajinských bezpečnostných síl. Vedenie DĽR a LLR ohlásilo dočasnú evakuáciu občanov do Rostovskej oblasti v súvislosti s hrozbou ukrajinskej invázie.*“⁹

V deň invázie 24. 2. bola zverejnená výzva muftiho Ravila Gaynutdina k mieru, kde sa vyjadril nasledovne: „*S bolesťou v duši a srdci vnímame všetko, čo sa v týchto chvíľach deje. Ako mufti a veriaci hlboko súcítim s každým a pozdvihujem svoje modlitby za mier a pokoj. Islam je náboženstvom mieru, priateľstva a rovnosti všetkých národov. Žiadame vás, aby ste urobili všetko pre to, aby ste sa vyhli obetiam. Ruskí moslimovia vždy stáli za zachovanie ľudských životov, za prosperitu našich národov a štátov. (...) Vyzývam vás, aby ste si zachovali jednotu a pokoj, zhromaždili sa okolo modlitby za mier, prosili Všemohúceho, aby zachránil životy a obnovil bratské zväzky medzi národmi.*“¹⁰ Jeho prejav bol oproti „kolegovi“ Tadzhuddinu zdržanlivejší a v podstate bez otvoreného schválenia alebo odsúdenia invázie.

Neskôr, 4. marca Gaynutdin priniesol svoju pozíciu duchovného vodcu moslimov ohľadom „špeciálnej vojenskej operácie“: „*Nechceme vojnu a modlíme sa za mier. Som si istý, že Pán vypočuje naše modlitby a politici si sadnú za rokovací stôl,*“ povedal mufti Ravil Gaynutdin. „*Západ vybudoval svet, ktorý považuje za jediný možný globálny svetový poriadok, a nepočuje Rusko. Povinnosťou prezidenta je zachovať jednotu, integritu a bezpečnosť Ruska. Západ dúfal, že uvalené sankcie odvrátia ľudí od prezidenta, no ukazuje sa to naopak – ľudia sa spájajú na jeho podporu.*“¹¹ Počas svojho stretnutia s diplomatmi 10. marca vyzval západné krajiny, aby upustili od unipolárneho pohľadu na svetový poriadok.¹² Na oficiálnej webstránke boli zdieľané aj kritické hodnotenia moslimských politických a náboženských osobností islamského sveta a propagovali kritiku sankcií NATO a EÚ voči Rusku.¹³

2.3 KCMSC

Ismail Berdiev, predseda Severokaukazského moslimského koordinačného centra predniesol stanovisko: „*Moslimská aj kresťanská komunita majú k tomu rovnaký postoj. Tam, kde sú zabíjaní nevinní ľudia, je katastrofa. Je potrebné pomáhať ľuďom, zachrániť ich pred darebákmi a banditmi. Práve teraz sa všetci musíme modliť, aby Všemohúci Alah dal dôvod tým banditom, ktorí sú na Ukrajine. Boli varovaní: ak zložia zbrane, nikto im neublíži. A tí, čo nechcú, tí, čo držia v rukách zbrane – samozrejme, musia byť potrestaní. Osoba, ktorá zabije nevinných, zabije celé ľudstvo. Toto je uvedené vo všetkých náboženstvách a vyznaniach: v kresťanstve aj v islame,*“ zdôraznil Berdiev a vyzval na modlitby za ruských vojakov, ktorí si teraz údajne plnia svoju povinnosť voči vlasti. „*Dnes je v našich ozbrojených silách veľa moslimov z rôznych ruských regiónov, ktorí poskytujú mier, bezpečnosť a blahobyt ľuďom v Donbase. V tento deň vzdávame hold našim odvážnym krajanom, ktorí uprednostňujú*

⁹ Muslim.ru (2022): Publikatsiya RIA. Glava DUM Muftiy Gaynutdin: rossiyskiye musul'mane podderzhivayut priznaniye LNR i DNR.

¹⁰ Muslim.ru (2022): Prizyv Muftiya Sheykha Ravilya Gaynutdina k miru. 24 fevralya 2022 goda.

¹¹ Muslim.ru (2022): Muftiy Sheykh Ravil' Gaynutdin: Vmeste molit'sya, chtoby mir ustanovilsya v Yevrope, v islamskom mire i vezde na planete.

¹² Muslim.ru (2022): Muftiy Sheykh Ravil' Gaynutdin vstretilsya s diplomatami Zapada i Vostoka.

¹³ Muslim.ru (2022): Spetsoperatsiya na Ukraine: reaktsiya islamskogo mira.

*záujmy ľudí nad svojimi vlastnými. Chceli by sme tiež vyjadriť vďaka a úctu ich rodičom za výchovu takýchto synov, na ktorých môže byť celé Rusko právom hrdé.*¹⁴ Berdiev tiež považuje za zbytočné rokovať s oficiálnymi orgánmi Ukrajiny: *„Musíme dokončiť túto operáciu až do konca. A nie je potrebné viesť žiadne rokovania, aj keď súhlasia s kapituláciou. Nemala by existovať žiadna Ukrajina. Keď to vyčistíme, bežných ľudí sa treba opýtať, čo chcú.*¹⁵

V dňoch 15. – 17. marca sa vo Vladikavkaze konala celoruská vedecká a praktická konferencia s názvom Duchovná služba a sociálne poslanie náboženských organizácií v kontexte formovania celoruskej občianskej identity. Konferenciu zorganizovalo KCMSC, Duchovná správa moslimov Republiky Severné Osetsko-Alania s pomocou Fondu na podporu islamskej kultúry, vedy a vzdelávania. Účastníkmi podujatí boli predstavitelia federálnych a regionálnych výkonných orgánov, odborná verejnosť, ako aj predstavitelia náboženských združení, verejných organizácií a zamestnanci vzdelávacích inštitúcií z 25 zakladajúcich subjektov Ruskej federácie. Počas konferencie účastníci diskutovali o širokej škále otázok, ktoré sa dotýkajú rôznych aspektov ochrany tradičných hodnôt a upevňovania ruskej občianskej identity národov Ruska. Hlavnou témou stretnutia bola diskusia o krokoch Ruska na Ukrajinu a všeobecný úsudok z pohľadu moslimskej viery.

Názory moslimských vodcov Ruska na zložitú situáciu na Ukrajinu sa prejavili nielen v ich osobných vyhláseniach a postojoch, ale aj v kolektívnej výzve vodcov moslimských náboženských organizácií, v ktorej všetci účastníci konferencie vyjadrili svoj postoj k tzv. špeciálnej operácii: *„My, predstavitelia hlavných náboženských moslimských organizácií v Rusku, chceme podporiť vedenie našej krajiny a plne schváliť koncepciu ruskej vojenskej doktríny ako obrannej. Nacionalisti, ktorí údajne zastupujú ukrajinský ľud, už osem rokov nepretržite porušujú Minskú zmluvu, ktorej zmluvnou stranou je aj Rusko, a pripravujú sa na jej úplné porušenie. Vedenie Ukrajiny už osem rokov zabíja civilistov a ďalej má v úmysle zničiť Doneckú a Luhanskú ľudovú republiku, aby potom NATO s jadrovými a biologickými zbraňami priviedli k ruským hraniciam, čo predstavuje priamu hrozbu pre bezpečnosť našej krajiny, našich občanov. Vieme, ako „kolektívny Západ“ nezákonne a neľudsky, porušujúc všetky morálne a právne normy, potláčal krajiny ako Irak, Líbya a Sýria, a preto jeho „približovanie sa k našim domovom“ nie je teoretickou, ale priamou vojenskou hrozbou. Preto je preventívny úder s cieľom vyhnúť sa zopakovaniu roku 1941, avšak s použitím zbraní hromadného ničenia, legitímnou a morálne opodstatnenou metódou obrannej politiky,*“ uzavrel Berdiev.¹⁶

Všetci účastníci a hostia konferencie, ako aj signatári dokumentu podľa prijatej fatvy (právne rozhodnutie o bode islamského práva) potvrdzujú, *„že ruská vojenská operácia na Ukrajinu s cieľom donútiť agresora k mieru je vynúteným obranným a preventívnym opatrením s cieľom ochrániť Rusko a všetkých jeho občanov pred reálnou hrozbou použitia jadrových a biologických zbraní NATO a „kolektívneho západu“.* (...) vyhlasujeme, že všetci moslimovia, ktorí boli s vierou v Alaha zabíjajú pri plnení svojej povinnosti chrániť svoju vlasť, svojich spoluobčanov, sú mučeníkmi.^{17, 18}

Záver

Cieľom nášho článku bolo priblížiť postoj islamských náboženských vodcov Ruskej federácie na ruskú inváziu na Ukrajinu v roku 2022. Analyzovali sme vyhlásenia troch najvýznamnejších islamských náboženských inštitúcií v krajine. Môžeme konštatovať, že

¹⁴ Russia-Islamic world (2022): Ismail Berdiev: ‘The Power of our Country Lies in its Multinational People’.

¹⁵ GALIMZYANOV, A. (2022): Ne vse rossiyskiye muftii podderzhali voyennuyu spetsoperatsiyu na Ukraine.

¹⁶ Russia-Islamic world (2022): Ismail Berdiev: ‘The Power of our Country Lies in its Multinational People’.

¹⁷ NURETDINOV, S. (2022): Muftii Rossii o spetsoperatsii na Ukraine.

¹⁸ Interfax (2022): Rossiyskiye muftii nazvali spetsoperatsiyu na Ukraine vynuzhdennoy i oboronitel'noy.

reakcie muftiátov na ruskú inváziu neboli žiadnym prekvapením. Ich vyhlásenia majú tendenciu iba odrážať diskurz produkovaný prezidentskou administratívou a oficiálnymi mediálnymi kanálmi, a takto je to, bohužiaľ, aj v tomto prípade. Prakticky opakovali vykonštruované a absurdné výroky prezidenta Vladimíra Putina. Od jeho nástupu k moci sú ruské moslimské elity nápomocné pri legitimizácii ruských štátnych politik doma aj v zahraničí. Spojenie náboženských inštitúcií a štátu posilňuje autoritu režimu a pomáha interpretovať vojnu a legitimizovať ju v očiach ruskej verejnosti.

Použitá literatúra:

1. CURANOVIĆ, A. (2012): *The Religious Diplomacy of the Russian Federation*. Paris: Ifri, 2012. ISBN 978-2-36567-027-2.
2. CURANOVIĆ, A. (2012): *The Religious Factor in Russia's Foreign Policy: Keeping God on Our Side*. New York: Routledge, 2012. ISBN 9781138816831.
3. Federal'nyy zakon "O svobode sovesti i o religioznykh ob'yedineniyakh" ot 26.09.1997 n. 125-FZ [online]. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_16218/.
4. GALIMZYANOV, A. (2022): Ne vse rossiyskiye muftii podderzhali voyennuyu spetsoperatsiyu na Ukraine [online]. In: *EurAsia Daily*, 31. 3. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://easaily.com/ru/news/2022/03/31/ne-vse-rossiyskie-muftii-podderzhali-voennuyu-specoperaciyu-na-ukraine>.
5. Interfax (2022): Rossiyskiye muftii nazvali spetsoperatsiyu na Ukraine vyzhdennoy i oboronitel'noy [online], 16. 3. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.interfax.ru/russia/829563>.
6. Muslim.ru (2022): Muftiy Sheykh Ravil' Gaynutdin vstretilsya s diplomatami Zapada i Vostoka [online], 10. 3. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://muslim.ru/articles/287/32706/>.
7. Muslim.ru (2022): Muftiy Sheykh Ravil' Gaynutdin: Vmeste molit'sya, chtoby mir ustanovilsya v Yevrope, v islamskom mire i vezde na planete [online], 4. 3. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://muslim.ru/articles/287/32665/>.
8. Muslim.ru (2022): Prizyv Muftiya Sheykha Ravilya Gaynutdina k miru. 24 fevralya 2022 goda [online], 24. 2. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://muslim.ru/articles/280/32590/>.
9. Muslim.ru (2022): Publikatsiya RIA. Glava DUM Muftiy Gaynutdin: rossiyskiye musul'mane podderzhivayut priznaniye LNR i DNR [online], 23. 2. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://muslim.ru/articles/278/32583/>.
10. Muslim.ru (2022): Spetsoperatsiya na Ukraine: reaktsiya islamskogo mira [online], 12. 3. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://muslim.ru/articles/294/32729/>.
11. NURETDINOV, S. (2022): Muftii Rossii o spetsoperatsii na Ukraine [online]. In: *Posredi Rossii*, 27. 3. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://posredi.ru/muftii-rossii-o-specoperacii-na-ukraine.html>.
12. NYE, J. S. (1990): *Bound to lead. The changing nature of American power*. New York: Basic Books, 1990.
13. Patriarchia.ru (2022): Patriarshaya propoved' v Nedelyu syropustnuyu posle Liturgii v Khrame Khrista Spasitelya [online], 6. 3. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5906442.html>.
14. Patriarchia.ru (2022): Patriarshaya propoved' v sredu pervoy sedmitsy Velikogo posta posle Liturgii Prezhdeosvyashchennykh Darov v Khrame Khrista Spasitelya [online]. In: *Názov internetového portálu*, 9. 3. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5907484.html>.

15. Patriarchia.ru (2022): Patriarshaya propoved' v sredu pervoy sedmitsy Velikogo posta posle Liturgii Prezhdeosvyashchennykh Darov v Khrame Khrista Spasitelya [online]. In: *Názov internetového portálu*, 9. 3. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5907484.html>
16. Russia-Islamic world (2022): Ismail Berdiev: 'The Power of our Country Lies in its Multinational People' [online], 17. 3. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://russia-islworld.ru/en/rossia/ismail-berdiev-the-power-of-our-country-lies-in-its-multinational-people-2022-03-17-23364/>
17. TsDUM (2022): Dukhovnyye lidery i rukovodstvo Respubliki Bashkortostan obsudili voprosy gosudarstvenno-konfessional'nykh otnosheniy i natsional'noy politiki [online], 6. 4. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://cdum.ru/news/44/11277/>.
18. TsDUM (2022): Rossiyskiye shakirdy vnimatel'no sledyat za situatsiyey na Donbasse i Ukraine [online], 25. 2. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://cdum.ru/news/44/11233/>.
19. TsDUM (2022): Zayavleniye rasshirennogo plenuma Shura - Prezidiuma Tsentral'nogo Dukhovnogo upravleniya musul'man Rossii [online], 24. 2. 2022. [Citované 16. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://cdum.ru/news/44/11232/>.

Kontakt:

Ing. Zuzana Rozkošová

Fakulta medzinárodných vzťahov
Ekonomická univerzita v Bratislave
Dolnozemska cesta 1/b
852 35 Bratislava 5
Slovenská republika
e-mail: zuzana.rozkosova@euba.sk

EKONOMICKÉ, POLITICKÉ A KULTÚRNE ASPEKTY INTEGRÁCIE MIGRANTOV NA SLOVENSKU

ECONOMIC, POLITICAL AND CULTURAL ASPECTS ASPECTS OF MIGRANT INTEGRATION IN SLOVAK REPUBLIC

Terézia Seresová

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: terezia.seresova@euba.sk

Abstrakt: Cieľom textu je priblížiť aspekty integrácie zahraničných migrantov na Slovensku. V prvej časti textu objasňuje integračné modely, ktoré boli zavedené na rôznych kontinentoch a poukazuje na pozitíva a negatíva, vo forme zlyhaní uvedených modelov v rámci integrácie zahraničných migrantov. Druhá časť textu skúma ekonomické, politické a kultúrne aspekty integrácie migrantov. Posledná časť sa zameriava na konkrétne ekonomické, politické a kultúrne aspekty integrácie migrantov na Slovensku.

Kľúčové slová: integrácia, migranti, integračné modely

JEL: F22, Z19

Abstract: The aim of the text is to approach aspects of integration of foreign migrants in Slovakia. In the first part, the text clarifies the models of integration that have been introduced on different continents and points to the positives and negatives, in the form of failures of these models in the integration of foreign migrants. The second part of the text points to the economic, political and cultural aspects of the integration of migrants. The last part focuses on specific economic, political and cultural aspects of the integration of migrants in Slovakia.

Keywords: integration, migrants, models of integration

JEL: F22, Z19

Úvod

Od nepamäti bol človeku bližší migračný model života ako usadený model v spoločnostiach. V súčasnosti je problematika migrácie súčasťou spoločenských ale aj politických diskusií na Slovensku. Od roku 2015, kedy sa začala migračná, respektíve utečenecká kríza, Slovensko sa spoločne s ostatnými štátmi Vyšehradskej štvorky negatívne postavilo k migračnej politike Európskej únie. Uvedené štáty odmietali kvóty, na prerozdelenie utečencov a týmto spôsobom presadzovali svoje národné záujmy.

Migračná situácia v rokoch 2015 a 2016 ovplyvnila tvorbu migračnej a azylovej politiky a výrazným spôsobom vplývala na vyjadrenia politických aktérov, ale aj spoločenských nálad. Od roku 2015 pozorujeme aj na Slovensku zvýšený záujem politických elít o tému medzinárodnej migrácie. Migračný diskurz sa naplno rozbehol pred parlamentnými voľbami v marci 2016. Aktívni politici sa zaoberali otázkou, ako zabrániť masovej migrácii smerom na Slovensko, a to aj napriek tomu, že v danom období úrady Slovenskej republiky nezaznamenali zvýšený záujem utečencov. Slovenská republika predstavovala pre nich tranzitnú krajinu, cez ktorú sa uberali do krajín západnej a severnej Európy.

Na druhej strane, napriek zvyšujúcim sa počtom prichádzajúcej ekonomickej migrácie na Slovensko, integračná politika nie je od roku 2014 aktualizovaná a nezodpovedá súčasnému stavu zahraničnej migrácie žijúcej na území Slovenska.

Úspešná integrácia je zásadná nielen pre prichádzajúcu zahraničnú migráciu, ale v rovnakej miere aj pre prijímajúcu autochtónnu spoločnosť nielen z hľadiska ekonomických výhod plynúcich z migrácie,¹ ale aj pre blaho migrantov a bezpečnosť, stabilitu, sociálnu harmóniu a prosperitu spoločnosti prijímajúceho štátu. Odborníci a organizácie pracujúce s migrantami spoločne chápu, že pojem „integrácia“ je vnímaný odlišne v závislosti od krajiny a kontextu. Aby integračná politika prebehla úspešne, považujeme za dôležité, aby vzájomné prispôsobenie sa medzi hostiteľskou spoločnosťou a migrantmi a ich dialóg vychádzal zo spoločných hodnôt. Integrácia migrantov predstavuje v súčasnosti značné výzvy pre vládnuce strany na Slovensku, nakoľko integračná politika a samotná integrácia stála na konci vládnych priorit od vzniku samostatnej republiky.²

Text v prvej časti približuje teoretický rámec integračných modelov. V druhej časti sa text zameriava na ekonomické, kultúrne a politické aspekty integrácie migrantov. Tretia časť sa zaoberá limitami a výzvami integrácie migrantov na území Slovenskej republiky.

Cieľom textu je priblížiť a zhodnotiť ekonomické, kultúrne a politické aspekty, ktoré vplývajú na integráciu cudzincov na Slovensku.

1 Integračné modely

Odborná literatúra definuje viacero modelov integračných politík, ktoré sú prítomné v európskych štátoch a to napríklad asimilačný model, etnicko-exkluzivistický model, pluralistický model, respektíve model multikulturalizmu, model občianskej integrácie a iné.³ Medzi dva najdôležitejšie prístupy k integrácii, patrili v druhej polovici 20. storočia podľa Joanina model asimilácie a multikulturalizmu.⁴

Asimilačný model je založený na rovnoprávnom postavení migrantov v cieľovom štáte migrácie, ale pod podmienkou osvojenia si kultúrnych vzorcov prijímajúcej spoločnosti. Pod asimiláciou chápeme proces niekoľkých úrovní.

Prvú úroveň predstavuje podľa Faista akulturácia (kultúrna asimilácia), ktorá znamená prebratie jazyka, noriem a ideálov prijímajúcej spoločnosti migrantami. Pod druhou úrovňou rozumieme sociálnu integráciu, inak nazývanú aj štrukturálna asimilácia. Ide o participáciu migrantov na inštitúciách prijímajúcej krajiny. Tretiu úroveň predstavuje identifikácia (identifikačná asimilácia) ako pocit spolupatričnosti migrantov k prijímajúcej spoločnosti.⁵ Podľa Štefančíka sú rozhodujúce úrovne prvá a druhá, keďže predstavujú pilier efektívneho splynutia migrantov s prijímajúcou, respektíve autochtónnou spoločnosťou. Ovládanie jazyka, akceptovanie právneho systému prijímajúcej krajiny a hodnôt prijímajúcej spoločnosti patria medzi najdôležitejšie faktory asimilačného modelu.⁶

Sociológovia sa pri hodnotení asimilácie imigrantov spoliehajú na štyri hlavné kritériá: sociálno-ekonomický status, geografické rozloženie, ovládanie jazyka a zmiešané manželstvá. William A.V. Clark definuje asimiláciu prisťahovalcov v Spojených štátoch amerických ako „spôsob pochopenia sociálnej dynamiky americkej spoločnosti a toho, že ide o proces, ktorý sa vyskytuje spontánne a často neúmyselne v priebehu interakcie medzi väčšinovými a menšinovými skupinami.“⁷

Štúdia Bleakleyho a China (2010) zistila, že ľudia, ktorí prišli do cieľovej krajiny vo veku do deviatich rokov, majú tendenciu osvojiť si jazyk rovnako ako autochtónna spoločnosť.

¹ BARŠOVÁ, A. – BARŠA, P. (2005): Pristěhovalectví a liberální stát, s. 88-93; ŠTEFANČÍK, R. – LENČ, J. (2012): Mladí migranti v slovenskej spoločnosti. Medzinárodná migrácia, moslimovia, štát a verejná mienka.

² SERESOVÁ, T. (2022): Premeny integračných politík Slovenskej a Českej republiky.

³ BARŠOVÁ, A. – BARŠA, P. (2005): Pristěhovalectví a liberální stát, s. 88-93.

⁴ JOANIN, P. (2017): Models of Integration in Europe.

⁵ FAIST, T. (2004): Staatsbürgerschaft und Integration in Deutschland: Assimilation, Transstaatlichkeit und kultureller Pluralismus, s. 84-85.

⁶ ŠTEFANČÍK, R. – LENČ, J. (2012): Mladí migranti v slovenskej spoločnosti, s. 52.

⁷ CLARK, W. A.V. (2003): Immigrants and the American Dream, s. 164-167.

Štúdia rovnako zaznamenala sociokultúrne vplyvy asimilácie a to že deti imigrantov, ktoré sa prispôbia integráciou alebo asimiláciou sú prijímané pozitívnejšie ako deti, ktoré sa prispôbujú marginalizáciou alebo separáciou.⁸

Multikulturalizmus definujú rôzne humanitné vedy rozdielnym spôsobom. V sociológii predstavuje multikulturalizmus spôsob, akým sa prijímajúca spoločnosť na svojom území vyrovnáva s kultúrnou diverzitou. Na základe predpokladu, že príslušníci odlišných kultúr môžu spolunažívať v mieri, multikulturalizmus vyjadruje názor, že spoločnosť môže byť obohatená zachovávaním, rešpektovaním a dokonca podporovaním kultúrnej rozmanitosti.⁹ V oblasti politickej filozofie multikulturalizmus označuje spôsoby, akými sa spoločnosti rozhodnú formulovať a implementovať oficiálnu integračnú politiku zaoberajúcu sa spravodlivým zaobchádzaním s rôznymi kultúrami. Model multikulturalizmu predstavuje opak asimilačného modelu a to konkrétne v nevytváraní tlaku na migrantov osvojenia si kultúrnych vzorcov prijímajúcej spoločnosti. Multikulturalizmus podľa Stýskalíkovej reaguje na rozličné kultúry uznaním a rovnosťou etnickým menším.¹⁰ Multikulturalizmus predstavuje spolunažívanie viacerých kultúr, ide o snahu o harmonické spolunažívanie viacerých národností, či menším s odlišným kultúrnym pozadím.

Zástancovia multikulturalizmu tvrdia, že je potrebné, aby si ľudia zachovali určité črty svojich tradičných kultúr. Na druhej strane odporcovia multikulturalizmu tvrdia, že samotný multikulturalizmus ohrozuje spoločenský poriadok znižovaním národnej identity a vplyvu väčšinovej kultúry.

Podľa pluralistického modelu môže existovať heterogénna spoločnosť, v ktorej ľudia koexistujú, ale zachovávajú si niektoré z jedinečných charakteristík svojej tradičnej kultúry. V multikulturalizme nie je potrebné, aby sa ľudia vzdali svojho kultúrneho dedičstva, aby mohli byť považovaní za členov dominantnej spoločnosti. Na druhej strane, kultúrne rozdiely podporované multikulturalizmom môžu rozdeľovať spoločnosť a viesť k predsudkom a diskriminácii.¹¹

Etnicko-exkluzivistický model je založený na minimálnom kontakte migrantov s prijímajúcou spoločnosťou. Tento model vníma migráciu ako dočasnú a jeho cieľom za pomoci obmedzenej až žiadnej integrácie, je skorý návrat migrantov do domovskej krajiny. Aj z tohto dôvodu sa vedú diskusie, či vlastne ide o model integrácie, keďže je založený na dočasnej migrácii a predpokladanom návrate migrantov späť do krajiny pôvodu. Uvedený model stojí na okraji asimilačného modelu a nižšie uvedeného multikulturalizmu a bol uplatňovaný

v Nemecku v druhej polovici 20. storočia. Napriek snahám samotná Spolková republika musela upustiť od daného modelu a priznať štatút imigračnej krajiny a s ním spojenú nevyhnutnú integráciu.¹²

Model občianskej integrácie v Spojených štátoch amerických reaguje na zlyhanie predchádzajúcich modelov na európskom kontinente. a spája v sebe prvky multikulturalizmu a asimilácie. Na jednej strane uvedený model nepopiera kultúrnu rozmanitosť a rôznorodosť menším na druhej strane vyzýva k dodržiavaniu základných hodnôt, ktoré predstavuje ústava Spojených štátov amerických. Viditeľným prvkom je jednotný jazyk. Občianska integrácia sa opiera o tri piliere: dobrovoľnosť v zmysle nevynucovania amerikanizácie a takisto dobrovoľnosť imigrácie, vzájomnosť v zmysle prijatia imigrantom všetkých povinností

⁸ BLEAKLEY, H. – CHIN, A. (2010): Age at Arrival, English Proficiency, and Social Assimilation among US Immigrants, s. 165-192.

⁹ LONGLEY, R. (2020): What Is Multiculturalism? Definition, Theories, and Examples.

¹⁰ STÝSKALÍKOVÁ, V. (2005): Der Einfluss des EU-Beitrittes auf die tschechise Integrations-und Migrationspolitik, s. 137-156.

¹¹ JONAS, M. (2007): The downside of diversity.

¹² TRÄNHARDT, D. (2005): Integrationspolitik richtet sich nach der Tradition, s. 88-93.

vyplývajúcich zo zákonov prijímajúcej krajiny a v neposlednom rade individuálnosť v zmysle imigrant je prijímaný ako jednotliviec.¹³ Viacerí kritici občianskej integrácie poukazujú, že dva vyššie uvedené integračné modely naďalej existujú, ich tvorcovia ich nazývajú občianska integrácia.¹⁴ Ďalšia kritika občianskej integrácie si kladie otázku, či je politika občianskej integrácie liberálnou politikou vo vzťahu k imigrantom, alebo sa jedná o skrytú asimiláciu.¹⁵

Ako Joppke, ale aj Fitzgerald uvádzajú vo svojich štúdiách, od konca 90. rokov 20. storočia väčšina západoeurópskych štátov prijala politiku občianskej integrácie imigrantov po vzore Spojených štátov amerických. Samotná integrácia už nie je ponechaná len na trh práce alebo vzdelávanie, ale pokúša sa dostať pod vedomú, koordinovanú kontrolu štátom. V tomto ohľade sa občianska integrácia rovná vzostupu zásahov a riadenia vlády a integrácia začína presahovať celoštátny zásah na lokálnu úroveň. Integrácia imigrantov a imigračná politika už nie sú dve samostatné politiky, ale začínajú byť prepojené. Podľa Joppkeho práve spojenie integračných a kontrolných funkcií ktoré spadajú pod občiansku integráciu môže byť tou pravou európskou inováciou v migračnej politike.¹⁶ Samotné západné štáty Európy sa vydali v implementácii integračnej politiky práve cestou Spojených štátov amerických, nakoľko ich vlastné integračné politiky v druhej polovici 20. storočia zlyhali.

2 Aspekty integrácie migrantov

Keďže migranti z rôznych krajín hovoria rôznymi jazykmi, majú odlišné kultúrne pozadie, stret kultúr migrantov a kultúry autochtónnej spoločnosti môže byť potenciálne nákladný v ekonomickej a sociálnej sfére. Medzi uvedené náklady patria podľa Danzera obchodné transakcie ako preklad úradných dokumentov, znalosť miestnych obchodných zvyklostí/pravidiel správania až po otvorené sociálne konflikty. Viac nepriamych nákladov vplýva na vyššiu mieru nezamestnanosti medzi imigrantami a následne na horšie výsledky v škole pre ich potomkov. Desaťročia skúseností s imigráciou presvedčili väčšinu spoločností a najmä odborníkov, že tieto náklady je možné znížiť integráciou migrantov autochtónnej spoločnosti.¹⁷

Ekonomovia sa už desaťročia zaujímajú o ekonomické dôsledky imigrantov z hľadiska ich zárobkov,¹⁸ ale v 21. storočí ekonomovia analyzujú okrem plátov aj politické a sociálne dimenzie integrácie, ako sú jazykové znalosti, občianstvo alebo sebaidentifikácia.¹⁹

Pri objasňovaní, ako súvisí integrácia migrantov s ekonomickými nákladmi, sa v prvom rade sústredíme na jazyk, ktorým sa hovorí v domácnosti migranta, za mieru integrácie. Znalosť jazyka hostiteľskej krajiny je rozhodujúca pre každý druh každodennej interakcie. Preto nie je prekvapujúce, že odborníci vo svojich výskumoch poukazujú na výhodu na trhu práce pre migrantov, ktorí ovládajú jazyk hostiteľskej krajiny.²⁰

¹³ BARŠOVÁ, A. – BARŠA, P. (2005): Přistěhovalectví a liberální stát, s. 80.

¹⁴ GOODMAN, S. W. (2012): Fortifying Citizenship, s. 659-98; GOODMAN, S. W. (2014): Immigration and Membership Politics in Western Europe.

¹⁵ ORGAD, L. (2015): Cultural Defense of Nations.

¹⁶ FITZGERALD, D. (2015): Can You Become One of Us? Legal Selection of “Assimilable” Immigrants, paper presented at the Social Science History annual meeting, Baltimore, MD, November 15 (typescript).

¹⁷ DANZER, A. M. (2011): Economic Benefits of Facilitating the Integration of Immigrants, s. 14.

¹⁸ CHISWICK, B. R. (1978): The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-Born Men, s. 897-921.

¹⁹ BAUER, T. – EPSTEIN, G. S. – GANG, I. N. (2005): Enclaves, Language, and the Location Choice of Migrants, s. 649-662; BISIN, A. – PATACCHINI, E. – VERDIER, T. – ZENOU, Y. (2008): Are Muslim Immigrants Different in Terms of Cultural Integration? S. 445-456; DUSTMANN, C – BENTOLILA, S. – FAINI, R. (1994): Return Migration: The European Experience, s. 213-250; DUSTMANN, C. (1996): The social assimilation of immigrants, s. 37-54; MANNING, A. – ROY, S. (2010): Culture Clash or Culture Club? National Identity in Britain, s. 72-100.

²⁰ DUSTMANN, C. – FABBRI, F. (2003): Language Proficiency and Labour Market Performance of Immigrants in the UK, s. 695-717; DUSTMANN, C. – van SOEST, A. (2002): Language and the Earnings of Immigrants, s. 473- 492.

Ekonomické prínosy alebo náklady možno analyzovať v rôznych formách. Jedna oblasť výskumu sa zameriava na výkon imigrantov na trhu práce. Mieru nezamestnanosti imigrantov môžeme vnímať ako meradlo ekonomických nákladov integrácie.

Či stupeň integrácie ovplyvňuje ekonomické prínosy alebo náklady, je potrebné analyzovať tento vzťah na úrovni jednotlivca (kde autor/autori môžu kontrolovať rôzne demografické charakteristiky) v pomerne úzkom prostredí.

K ekonomickým aspektom integrácie migrantov by sme mohli takisto zaradiť sprostredkovanie pozícií na trhu práce a s tým súvisiaca odborná príprava, dávky v nezamestnanosti a iné dávky typické pre sociálno-ekonomickú oblasť ako sú poistenie, ubytovanie, ktoré priamo súvisí so samotným zamestnaním sa a následným životom v hostiteľskej krajine.²¹

Pri skúmaní politických aspektov integrácie migrantov je dôležité položiť si otázku v akom štádiu sú cudzinci, respektíve migranti považovaní za plnohodnotných členov politickej komunity. Podľa Penninx ide predovšetkým o to, či cudzinci majú zabezpečené práva na pobyt v cieľovej krajine a do akej miery majú migranti a etnické menšiny formálne politické práva a povinnosti a či sa tieto líšia od práv a povinností autochtónnej spoločnosti. Pod politické aspekty integrácie patrí aj problematika získania občianstva, či je proces nastavený ľahším spôsobom, alebo ťažším pre získanie občianstva a zároveň získať prístup k politickému systému krajiny, či k miestnej administratívnej úrovni.²²

Medzi najdôležitejšie diskusie a debaty o kultúrnych aspektoch integrácie migrantov v multikultúrnom modeli patrí pocit príslušnosti (sense of belonging) ku kultúre, z ktorej pochádzajú. Odborníci sa rozchádzajú v názoroch, nakoľko tento fenomén ovplyvňuje proces integrácie migrantov do autochtónnej spoločnosti a v akom rozsahu by mal štát podporovať kultúrnu rozmanitosť.

V multikultúrnom modeli štát podporuje kultúrne odlišnosti a ochraňuje kultúrnu identitu migrantov na svojom území. Vedecká obec vo svojich výskumoch vedie debatu o dôležitosti uchovávaní kultúry a jej vplyvu na život migranta. Medzi kritikmi multikulturalizmu prevláda názor, že multikulturalizmus v prostredí čoraz rôznorodjších spoločností vedie ku konfliktom medzi autochtónnou spoločnosťou a menšinami zahraničnej migrácie. Podľa kritikov uchovávanie kultúrnych odlišností znevýhodňuje menšiny v dosahovaní ekonomickej a politickej rovnosti.

Zástancovia multikulturalizmu poukazujú na občiansku rovnosť a rovnosť príležitostí a práv, ktoré ochraňujú kultúrnu identitu migrantov v hostiteľskej krajine. Odborníci z Centra pre výskum etnicity a kultúry na Slovensku (CVEK) upozorňujú, že: „neakceptovanie kultúrnych odlišností vedie často k znevýhodneniu týchto ľudí, pretože štát a jeho inštitúcie nie sú nikdy kultúrne neutrálne, ale vždy v sebe obsahujú prvky majoritnej, respektíve dominantnej kultúry.“²³

Jadro sporov v diskurze o identite a integrácii medzi vedeckou verejnosťou vedú k otázke, ako dôležitá je kultúrna identita pre spokojný život človeka, v našom prípade pre migranta. V asimilačnom modeli vyžaduje spoločnosť, respektíve nastavená integračná politika, aby si imigrant plne osvojil a stotožnil sa s kultúrou hostiteľskej krajiny. Hovoríme v tomto prípade o problematike pocitu príslušnosti ku kultúre z ktorej pochádzajú a snahe osvojiť si kultúru autochtónnej spoločnosti. V ideálnom scenári môže nastať, že kvalita ich

²¹ PENNINX, R. (2004): *Integration Of Migrants: Economic, Social, Cultural and Political Dimensions*, s. 34.

²² PENNINX, R. (2004): *Integration Of Migrants: Economic, Social, Cultural and Political Dimensions*, s. 139.

²³ KYMLICKA, W. (1995): *Multicultural Citizenship*; KRIGLEROVÁ-GALLOVÁ, E. – KADLEČÍKOVÁ, J. – LAJČÁKOVÁ, J. (2009): *Nový pohľad na staré problémy. Multikulturalizmus a kultúrna integrácia migrantov na Slovensku*, s. 12.

života nebude nijakým spôsobom ohrozená ak sa stotožnia s kultúrou, respektíve príjmu všetky kultúrne prvky hostiteľskej krajiny.²⁴

Pri kultúrnych aspektoch migrácie si odborníci vo väčšine prípadoch kladú otázky, či majú migranti práva vytvoriť organizáciu v hostiteľskej krajine s cieľom stretávať sa ako kultúrne, etnické alebo náboženské skupiny. Dôležitým bodom v kultúrnych aspektoch integrácie migrantov tvorí otázka, či majú migranti rovnaký prístup ku kultúrnym zariadeniam.²⁵

Pri problematike kultúrnych aspektov integrácie migrantov viacerí odborníci zdôrazňujú úlohu miestnych komunít pri stimulácii účasti migrantov na kultúrnych aktivitách, čím prispievajú k sociálnej súdržnosti. Európska komisia v roku 2016 v Pláne integrácie štátnych príslušníkov tretích krajín zdôraznila účasť na kultúrnom živote ako dôležitý faktor pri vytváraní pocitu spolupatričnosti do hostiteľskej spoločnosti, proces neformálneho vzdelávania a vzájomného porozumenia.²⁶

Európsky parlament v roku 2009 prijal uznesenie o spoločnej prisťahovaleckej politike pre Európu, v ktorom podporil kultúrnu integráciu migrantov ako procesu pokrývajúci krajinu pôvodu a kultúry hostiteľských krajín a tiež účasť migrantov na kultúrnom živote a rozhodnutiach v tejto oblasti spoločne s hostiteľskou spoločnosťou. Uznesenie tiež vyzvalo členské štáty EÚ, aby zapojili migrantov do miestneho kultúrneho života.²⁷

3 Aspekty integrácie migrantov na Slovensku

Ako uvádza *Koncepcia integrácie cudzincov v SR*: „zamestnanosť je kľúčová pre integračný proces a je základom pre účasť migrantov na rozvoji prijímajúcej spoločnosti, ako aj predpokladom toho, aby bol tento prínos prisťahovalcov pre spoločnosť viditeľný.“²⁸ Ak si chce v súčasnosti migrant, respektíve cudzinec nájsť prácu a zamestnať sa, musí požiadať o prechodný pobyt a pracovné povolenie, ktoré mu je udelené len pod podmienkou, že pracovné miesto nebolo možné obsadiť uchádzačom zo Slovenska.²⁹

Ako poukazuje Filadelfiová a kolektív vo svojom výskume, ak migrant získa povolenia na pobyt a prácu a je na Slovensku zamestnaný, je do veľkej miery závislý od konania svojho zamestnávateľa, nakoľko, ak by prišiel o zamestnanie tak by automaticky stratil aj legálny pobyt na Slovensku. Migranti sú takýmto spôsobom inštitucionálne diskriminovaní a obmedzujú sa ich pracovné práva, nakoľko hrozba straty legálneho pobytu a následnej deportácie predstavuje silný argument v rukách zamestnávateľa.³⁰ Migranti, ktorí získajú trvalý pobyt nepotrebujú povolenie na zamestnanie, na druhej strane migranti s tolerovaným pobytom majú osobitný režim zamestnávania, ustanovený zákonom o pobyte cudzincov za podmienok upravených zákonom o službách zamestnanosti.³¹

Osvojenie si jazyka autochtónnej spoločnosti je podľa odborníkov základom pre efektívnu integráciu človeka. Ovládanie jazyka hostiteľskej krajiny má dopad na všetky aspekty, vplývajúce na správnu a efektívnu integráciu.³² Osvojenie si jazyka predstavuje najväčšiu prekážku nielen v rámci sociálnej integrácie migrantov do spoločnosti, ale aj migranti ktorí ovládajú jazyk autochtónnej spoločnosti na slabšej úrovni vykonávajú podkvalifikovanú

²⁴ BARŠA, P. (1999): Politická teorie multikulturalismu, s. 241.

²⁵ PENNINX, R. (2004): Integration Of Migrants: Economic, Social, Cultural and Political Dimensions, s. 139.

²⁶ Európska Komisia (2016): Action Plan.

²⁷ Európsky parlament (2009): Common Immigration Policy for Europe: Principles, actions and tools.

²⁸ Koncepcia integrácie cudzincov v SR, s. 24.

²⁹ MPSVR (2022): Povinnosti pri zamestnávaní cudzincov.

³⁰ FILADELFIOVÁ, J. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – SEKULOVÁ, M. – HLINČÍKOVÁ, M. (2011): Migranti na Slovenskom trhu práce: problémy a perspektívy, s. 103.

³¹ Taktiež.

³² ADSERÀ, A. – PYTLIKOVÁ, M. (2016): Language and Migration.

prácu.³³ Podľa Filadelfiovej a Sekulovej: „neovládanie slovenského jazyka posilňuje ochotu akceptovať pracovné miesta pod dosiahnutou kvalifikáciou a mimo vyštudovaného odboru. Týka sa to predovšetkým pracovných miest, ktoré vyžadujú ovládanie slovenského jazyka písmom.“³⁴

Kvalifikovaní pracovníci, nakoľko pri uplatnení na Slovensku je pri kvalifikovaných pracovníkoch nevyhnutné doložiť overené získané vzdelanie v domovskej krajine, potrebujú mať svoje diplomy nostrifikované.³⁵

Ubytovanie patrí medzi ďalšie faktory, ktoré vplyvajú na celkovú úroveň života migrantov. Podľa Filadelfiovej a kolektív patrí medzi ekonomické aspekty integrácie aj ubytovanie a to v zmysle aké má jednotlivec pracovné podmienky a finančný príjem, od toho sa odvíja množstvo ďalších súvislostí, ktoré sa odrážajú na celkovej úrovni života migranta.³⁶ Považujeme za dôležité poukázať na factor ubytovania, nakoľko množstvo pracovnej migrácie žije na ubytovniach, ktoré im platí zamestnávateľ. Na ubytovniach žijú v komunitách a tak je integrácia medzi autochtónnu spoločnosť náročnejšia.

Skúsenosti s inštitúciami majú migranti rôznorodé, avšak odborníci na Slovensku sa zhodujú, že či už ide o vysokokvalifikovaných, alebo o nízkokvalifikovaných migrantov, každý z opýtaných považoval za problém najmä komunikáciu s oficiálnymi štátnymi alebo regionálnymi inštitúciami, úradmi. Zamestnanci týchto inštitúcií nepoznajú iný jazyk ako slovenský, čo značným spôsobom sťažuje celú situáciu nielen samotným migrantom, ale aj zamestnávateľom.³⁷

Filadelfiová a kolektív vo svojom výskume poukazujú na problematiku takzvaného „začínania od nuly“. Ide o problém migrujúcich, najmä pri zlúčení rodiny, kedy člen domácnosti preruší pracovnú kariéru v domovskej krajine a musí v cieľovej krajine začať odznova, nakoľko na domovskú pracovnú kariéru nie je možné nadviazať.³⁸

Politické aspekty integrácie migrantov vyplývajú z procesu naturalizácie a to zo získania občianstva. Aby boli menšiny v rámci zahraničnej imigrácie politicky aktívne, v zmysle možnosti práva voliť a byť volený, respektíve byť súčasťou politickej strany, potrebujú získať na území Slovenskej republiky občianstvo.³⁹ Problematika hájenia práv menšín zahraničnej migrácie predstavuje pre členov alochtónnej spoločnosti neriešiteľný problém, vzhľadom na priority politických strán udržať si voliča. Na Slovensku v prevažnej väčšine politických predstaviteľov prevláda snaha o hájenie práv majority, nakoľko jej predstavitelia sú ich voličmi.

Kultúrne aspekty integrácie migrantov sa zameriavajú na ich kultúrnu identitu. Podľa CVEK-u, nie všetci migranti žijúci na Slovensku cítia rovnakú príslušnosť (sense of belonging) ku kultúre, z ktorej prichádzajú a nie všetci majú rovnaké možnosti, podmienky a vôľu svoj pocit príslušnosti vyjadrovať navonok. Pod faktory, ktoré zaraďujeme medzi kultúrne aspekty integrácie migrantov, patrí uchovanie si rodného jazyka, udržiavanie sociálnych väzieb s krajinou pôvodu alebo nadväzovanie sociálnych väzieb s autochtónnou spoločnosťou.⁴⁰ Výhodiskovou otázkou pri problematike kultúrnych aspektov, vplyvajúcich

³³ BATALOVA, J. – FIX, M. – CRETICOS, P. A. (2008): Uneven Progress: The Employment Pathways of Skilled Immigrants in the United States.

³⁴ FILADELFIOVÁ, J. – SEKULOVÁ, M. (2009): Migrantky medzi nami. Rodinné a rodové aspekty migrácie, s. 73.

³⁵ Nostrifikáciu, uznávanie dokladov o vzdelaní, má na starosti Stredisko na uznávanie dokladov o vzdelaní, Ministerstvo školstva SR.

³⁶ FILADELFIOVÁ, J. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – SEKULOVÁ, M. – HLINČIKOVÁ, M. (2011): Migranti na Slovenskom trhu práce: problémy a perspektívy, s. 103.

³⁷ KapaCITY (2021): Z cudzincov domáci: Akon a integráciu v samospráve, s. 92.

³⁸ FILADELFIOVÁ, J. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – SEKULOVÁ, M. – HLINČIKOVÁ, M. (2011): Migranti na Slovenskom trhu práce: problémy a perspektívy, s. 104.

³⁹ Zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

⁴⁰ KRIGLEROVÁ-GALLOVÁ, E. – KADLEČIKOVÁ, J. – LAJČÁKOVÁ, J. (2009): Nový pohľad na staré problémy. Multikulturalizmus a kultúrna integrácia migrantov na Slovensku. Bratislava: CVEK, s. 12.

na integráciu migrantov zostáva nakoľko dôležité je pre zahraničných migrantov zachovať si svoju kultúrnu identitu a s tým spojené udržiavanie sociálnej interakcie s migrantami s rovnakou národnou, respektíve kultúrnou identitou, ktorí žijú na Slovensku a na koľko dôležité je integrovať sa do autochtónnej spoločnosti.

Záver

V politickom diskurze predstavuje zahraničná migrácia už dlhé roky kontroverznú tému. V mnohých európskych spoločnostiach, vrátane slovenskej, sa často ideologicky diskutuje o údajnom etnickom a kultúrnom napätí, znevýhodnenom zamestnaní a vzdelaní imigrantov na jednej strane a o boji za lepšiu ochranu pred diskrimináciou a zvýšené stimuly pre integráciu na druhej strane. Slovenská republika v prístupe k integrácii nepatrí medzi popredné krajiny. Cieľom nášho textu bolo priblížiť, aké faktory vplyvajú na integráciu migrantov na Slovensku a kde sú limity samotnej integrácie zo strany legislatívnych dokumentov.

Samotné politické aspekty integrácie predstavujú neriešiteľný problém pre menšiny zahraničnej migrácie žijúcej na Slovensku, nakoľko ako sme v texte uviedli, záujem o tieto menšiny zo strany politických aktérov vo väčšine prípadov absentuje. Pri ekonomických aspektoch vystupujú do popredia najmä limity a výzvy, ktoré samotná integrácia migrantov na Slovensku vykazuje a to v podobe nostrifikácie diplomov, nadobudnutých v rodnej krajine, ubytovanie, začínanie od „nuly“. Uvedené faktory vplyvajú na jednotlivca a na jeho integráciu do autochtónnej spoločnosti.

Integrácia migrantov už dlhé roky stojí na pozadí záujmu politických aktérov a vyžaduje komplexný prístup k danej problematike, aby samotná integrácia prebehla, čo najefektívnejším spôsobom.

Použitá literatúra:

1. ADSERÀ, A. – PYTLIKOVÁ, M. (2016): Language and Migration. In: Ginsburgh, V., Weber, S. (eds) *The Palgrave Handbook of Economics and Language*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1007/978-1-137-32505-1_13.
2. BARŠA, P. (1999): *Politická teorie multikulturalismu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury. 347 s. ISBN 80-85959-47-X.
3. BARŠOVÁ, A. – BARŠA, P. (2005): *Přistěhovalectví a liberální stát: imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*. Brno : Masarykova univerzita, 2005. 308 s. ISBN 8021038756.
4. BATALOVA, J. – FIX, M. – CRETICOS, P. A. (2008): *Uneven Progress: The Employment Pathways of Skilled Immigrants in the United States*. Washington : Migration Policy Institute, 2008. 63 s.
5. BAUER, T. – EPSTEIN, G. S. – GANG, I. N. (2005): Enclaves, Language, and the Location Choice of Migrants, In: *Journal of Population Economics*, roč. 18, s. 649-662.
6. BISIN, A. – PATACCHINI, E. – VERDIER, T. – ZENOU, Y. (2008): Are Muslim Immigrants Different in Terms of Cultural Integration? In: *Journal of the European Economic Association*, roč. 6, č. 2 – 3, s. 445-456.
7. BLEAKLEY, H. – CHIN, A. (2010): Age at Arrival, English Proficiency, and Social Assimilation among US Immigrants. In: *American Economic Journal: Applied Economics*, roč. 2, č. 1, s. 165-192.
8. CLARK, W. A. V. (2003): *Immigrants and the American Dream*. New York: The Guildford Press. 254 s. ISBN 9781572308800.
9. DANZER, A. M. (2011): *Economic Benefits of Facilitating the Integration of Immigrants*. Munich Reprints in Economics 20032, University of Munich, Department of Economics.

10. DUSTMANN, C – BENTOLILA, S. – FAINI, R. (1994): Return Migration: The European Experience. In: *Economic Policy*, roč. 11, č. 22, s. 213-250.
11. DUSTMANN, C. (1996): The social assimilation of immigrants. In: *Journal of Population Economics*, roč. 9, č. 1, s. 37-54.
12. DUSTMANN, C. – FABBRI, F. (2003): Language Proficiency and Labour Market Performance of Immigrants in the UK. In: *Economic Journal*, č. 113, s. 695-717.
13. DUSTMANN, C. – van SOEST, A. (2002): Language and the Earnings of Immigrants, In: *Industrial and Labor Relations Review*, roč. 55, s. 473- 492.
14. Európska Komisia (2016): Action Plan. [online]. 2016. In: *Európska Komisia*. [Cit. 18. 4. 2022.] Dostupné na internete: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/default/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/proposal-implementation-package/docs/20160607/communication_action_plan_integration_third-country_nationals_en.pdf.
15. Európsky parlament (2009): Common Immigration Policy for Europe: Principles, actions and tools [online]. 2009. In: *Európsky parlament*. [Cit. 19. 4. 2022.] Dostupné na internete: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0257_EN.html?redirect.
16. FAIST, T. (2004): Staatsbürgerschaft und Integration in Deutschland: Assimilation, Transstaatlichkeit und kultureller Pluralismus. In: BIZEUL, Y. (ed.): *Integration von Migranten. Französische und deutsche Konzepte im Vergleich*. Wiesbaden: Deutscher Universitäts- Verlag, s. 84-85.
17. FILADELFOVÁ, J. – GYÁRFÁŠOVÁ, O. – SEKULOVÁ, M. – HLINČÍKOVÁ, M. (2011): *Migranti na Slovenskom trhu práce: problémy a perspektívy*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2011. 136 s. ISBN 978-80-89345-34-2.
18. FILADELFOVÁ, J. – SEKULOVÁ, M. (2009): *Migrantky medzi nami. Rodinné a rodové aspekty migrácie*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2009. 136 s. ISBN 80-89345-25-0.
19. GOODMAN, S. W. (2012): Fortifying Citizenship. In: *World Politics*, roč. 64, č. 4, s. 659-98.
20. GOODMAN, S. W. (2014): *Immigration and Membership Politics in Western Europe*. New York, NY: Cambridge University Press, 2014. 284 s. ISBN 978-1-107-06314-3.
21. CHISWICK, B. R. (1978): The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-Born Men. In: *Journal of Political Economy*, roč. 86, s. 897-921.
22. JOANIN, P. (2017): Models of Integration in Europe [online]. 2017. In: *Robert Schuman*. [Cit. 18. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.robertschuman.eu/en/european-issues/0449-models-of-integration-in-europe>.
23. JONAS, M. (2007): The downside of diversity. The Boston Globe [online]. 2007. In: *Boston Globe*. [Cit. 19. 4. 2022.] Dostupné na internete: http://archive.boston.com/news/globe/ideas/articles/2007/08/05/the_downside_of_diversity/.
24. Koncepcia integrácie cudzincov v SR. Bratislava, vláda SR 2009.
25. KRIGLEROVÁ-GALLOVÁ, E. – KADLEČÍKOVÁ, J. – LAJČÁKOVÁ, J. (2009): *Migranti – nový pohľad na staré problémy. Multikulturalizmus a kultúrna integrácia migrantov na Slovensku*. Bratislava: CVEK.
26. KYMLICKA, W. (1995): *Multicultural Citizenship. A Liberal Theory of Minority Rights*. Oxford: Clarendon Press. 280 s.
27. LONGLEY, R. (2020): What Is Multiculturalism? Definition, Theories, and Examples [online]. 2020. In: *Thoughtco*. [Cit. 18. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.thoughtco.com/what-is-multiculturalism-4689285>.
28. MANNING, A. – ROY, S. (2010): Culture Clash or Culture Club? National Identity in Britain, In: *Economic Journal*, č. 120, s. 72-100.

29. MPSVR (2022): Povinnosti pri zamestnávaní cudzincov [online]. 2022. [Cit. 18. 4. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.employment.gov.sk/sk/informacie-cudzincov/zamestnavanie-cudzincov/povinnosti-pri-zamestnavani-cudzincov.html>.
30. ORGAD, L. (2015): *Cultural Defense of Nations*. Oxford: Oxford University Press, 2015. 304 s. ISBN 9780199668687.
31. PENNINX, R. (2004): Integration of migrants. Economic, social, cultural and political dimensions. In: *Population Challenges and Policy Responses*. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/254920820_%27Integration_of_migrants_Economic_social_cultural_and_political_dimensions%27_background_paper_for_the_European_Population_Forum_2004_%27Population_Challenges_and_Policy_Responses%27_12-14_January_Geneva_Pu.
32. SERESOVÁ, T. (2022): Premeny integračných politík Slovenskej a Českej republiky. In: *Ekonomické rozhlady*, roč. 51, č. 1, s. 74-97.
33. STÝSKALÍKOVÁ, V. (2005): Der Einfluss des EU-Beitrittes auf die tschechise Integrations- und Migrationspolitik. In: SALIMI-ASL, C. – WRASSE, E. – SCHUCH, G. (eds): *Die Transformation nationaler Politik. Europäisierungsprozesse in Mitteleuropa*. Budapest DGAP, s. 137-156.
34. ŠTEFANČÍK, R. – LENČ, J. (2012): *Mladí migranti v slovenskej spoločnosti*. Brno: Tribun EU, 2012. 244 s. ISBN 978-80-263-0311-4.
35. TRÄNHARDT, D. (2005): Integrationspolitik richtet sich nach der Tradition. In: *Terra Cognita*, 2005, č. 7, s. 88-93.
36. Zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov. Dostupné na internete: <https://zakony.judikaty.info/predpis/zakon-180/2014>.

Kontakt:

Mgr. Terézia Seresová

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: terezia.seresova@euba.sk

POLITOLOGICKÁ DIMENZIA VÝSKUMU FUTBALOVÉHO CHULIGÁNSTVA¹

THE POLITICAL SCIENCE DIMENSION OF FOOTBALL HOOLIGANISM RESEARCH

Pavol Struhár

Katedra politológie, Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne, Študentská 2,
Slovenská republika, e-mail: pavol.struhar@tnuni.sk

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá politologickou dimenziou výskumu futbalového chuligánstva. Jeho cieľom je, využitím všeobecných vedeckých metód (analýza, abstrakcia a podobnosť), objasniť politický rozmer futbalového chuligánstva a demonštrovať prepojenie politiky či ideológie so správaním či aktivitami futbalových chuligánov. Ako vyplýva zo záverov príspevku, prepojenie politiky a futbalových chuligánov je možné identifikovať pri formovaní identity chuligánskych skupín či ospravedlňovaní špecifického správania a konania členov (napr. rasizmus, antisemitizmus, atď). Podobnosť politických radikálov či extrémistov spočíva najmä v súlade princípov, myšlienok a hodnôt, akými sú napríklad autoritarizmus, pozitívny vzťah k násiliu alebo odpor k politickému zriadeniu.
Príučové slová: futbalové chuligánstvo, divácke násilie, extrémizmus, politika, šport
JEL: Z19, Z29

Abstract: The paper deals with the political science dimension of football hooliganism research. Its aim is, using general scientific methods (e.g. analysis, abstraction or similarity), to clarify the political dimension of football hooliganism and to demonstrate the connection between politics or ideology and the behavior or activities of football hooligans. The content of the paper shows, that the link between politics and football hooligans can be identified in shaping the identity of hooligan groups or justifying the specific behavior and actions of members (e.g. racism, anti-Semitism, etc.). The similarity of political radicals or extremists lies mainly in the harmony of principles, ideas and values, such as authoritarianism, a positive attitude towards violence or resistance to political establishment.

Keywords: football hooliganism, spectator violence, extremism, politics, sport
JEL: Z19, Z29

Úvod

Futbalové chuligánstvo je výstredný spoločenský fenomén, atraktívny pre verejnosť najmä kvôli značnému podielu rôznych foriem násilia, ktorými sa prezentuje. V akademickej literatúre, prevažne v zahraničnej, sa na futbalové chuligánstvo nazerá z viacerých perspektív, pričom prevažuje sociologická a historická perspektíva (napr. práce Erica Dunninga alebo Richarda Giulianottiho). Menej častým, ale užitočným príspevkom do štúdia futbalového chuligánstva je (sociálno)psychologická perspektíva, zdôrazňujúca dôležitosť vnímania individuálnych charakteristík jednotlivca, resp. jeho správanie v istom sociálnom kontexte. A v neposlednom rade, interdisciplinárnosť výskumu futbalového chuligánstva dotvára

¹ Príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu VEGA č. 1/0448/21 „Charakteristika, ideologická profilácia a vývoj futbalového chuligánstva na Slovensku.“

politologická dimenzia, ktorá sa zameriava na vzájomné pôsobenie politiky (vo svojich rôznych významoch) a futbalových chuligánov. Dôležitou súčasťou mnohých chuligánskych skupín je totiž ich ideologická výbava a špecifické politické prejavy, pričom tie môžu byť natoľko významné, že ovplyvňujú prejavy a správanie chuligánov na štadiónoch či mimo neho. Cieľom tohto príspevku je tak objasniť politický rozmer futbalového chuligánstva a na konkrétnych príkladoch demonštrovať prepojenie politiky či ideológie so správaním či aktivitami futbalových chuligánov.

Príspevok má charakter teoretickej štúdie, preto sa výskum opiera o všeobecné vedecké metódy, najmä analýzu, abstrakciu a podobnosť. Na futbalové chuligánstvo tak bude nazerané predovšetkým z hľadiska jeho ideologickej zložky a podobnosti s myšlienkami radikálnych či extrémistických zoskupení.

1 Futbalové chuligánstvo – stručný náhľad do problematiky

Samotný termín futbalové chuligánstvo nám naznačuje, že divácke násilie, resp. nevhodné a agresívne správanie sa odohráva len v prostredí futbalu, čo však nereflektuje realitu. Divácke násilie nie je iba problém futbalu, ale napríklad aj basketbalu či kriketu, v slovenských podmienkach tiež hokeja. Dunning² dokonca tento termín označuje iba za konštrukt médií a politikov. Na druhej strane, futbal predstavuje šport, kde sa fenomén diváckeho násillia objavuje najčastejšie, či už je to z dôvodu všeobecnej popularity športu v globálnej spoločnosti alebo tiež možností, ktoré sú divákovi (aj chuligánovi) počas zápasov prístupné (otvorenosť priestoru, kapacita štadiónov, mediálna pozornosť,³ dostupnosť občerstvenia na štadióne či mimo neho, atď.).

Dunning futbalovým chuligánstvom chápe „rozmanité formy správania, odohrávajúce sa viac alebo menej bezprostredne v kontexte futbalu.“⁴ Smolík vo svojej definícii zdôrazňuje protispoločenský charakter chuligánstva, keď ho označuje ako „asociálne či antisociálne aktivity priaznivcov futbalových klubov.“⁵ Mnohí teoretici spájajú futbalové chuligánstvo s násilím. Okrem násillia medzi znepriatelenými skupinami ide najmä o vandalizmus, rasistické prejavy, násilie proti polícii, rozhodcom či iným divákovi.⁶ Autori Rookwood a Pearson v tejto súvislosti tvrdia, že za futbalového chuligána možno označiť aj jednotlivca, ktorý v konečnom dôsledku nie je násilný, ale fyzické násilie plánoval.⁷ V tejto súvislosti je tiež potrebné poznamenať, že násilie nemá len fyzický charakter. Na štadiónoch je možné identifikovať prejavy verbálnej či neverbálnej agresie, ako napríklad rôzne nenávistné pokriky, gestá či vytváranie zhlukov.

2 Politologická dimenzia výskumu futbalového chuligánstva

Politologická dimenzia výskumu futbalového chuligánstva sa zameriava na prienik politiky, resp. ideológie a futbalového chuligánstva. Tým môžu byť napríklad vyššie spomínané nenávistné, resp. extrémistické prejavy (*hate speech*) futbalových chuligánov, ktoré prepájajú problematiku diváckeho násillia s extrémizmom, či už ľavicovým alebo pravicovým.⁸ Dochádza

² DUNNING, E. (2000): Towards a Sociological Understanding of Football Hooliganism as a World Phenomenon, s. 142.

³ Hoci futbaloví chuligáni verejne vystupujú skôr proti médiám, niektorí chuligáni majú s médiami (najmä bulvárnymi) vzájomne prospešný vzťah (tzv. chuligánsko-mediálna symbióza), vid' RADMANN, A. (2013): Hit and tell – Swedish hooligan narratives, s. 212.

⁴ DUNNING, E. (2014): Towards a Sociological Understanding of Football Hooliganism as a World Phenomenon, s. 142.

⁵ SMOLÍK, J. (2008): Futbalové chuligánstvi, s. 15.

⁶ FANTI, K. A. et. al. (2019): Who is the Hooligan? The Role of Psychopathic Traits, s. 492.

⁷ ROOKWOOD, J. – PEARSON, G. (2010): The hoolifan: Positive fan attitudes to football 'hooliganism'.

⁸ KOCAN, P. (2019): Trestnoprávne a kriminologické možnosti eliminácie extrémizmu na verejných športových podujatiach, s. 131.

tak k politizácii aj zdanlivo nepolitickej problematiky, akou futbalové chuligánstvo je. Ako konštatuje Smolík, interakciu futbalového chuligánstva s politikou bolo možné nájsť už v 60. a 70. rokoch 20. storočia, kedy dochádzalo k prepojeniu subkultúr skinheadov s jasným ideologickým a politickým profilom s futbalovými chuligánmi.⁹ Zároveň ponúka mnoho súčasných príkladov angažovania sa futbalových chuligánov na politickej scéne, či už ako kandidátov v lokálnych voľbách, protestujúcich na rôznych politických demonštráciách alebo ako predstaviteľov politických nátlakových skupín alebo politických strán.

Atraktivita chuligánskeho prostredia pre politicky a ideologicky angažovaných jednotlivcov má viacero vysvetlení. Kossakowski pripomína teóriu sociálnej identity, ktorá vysvetľuje, ako si jednotlivec vytvára identitu sociálnej skupiny, ku ktorej sa hlási. Futbaloví chuligáni si budujú v rámci skupiny kariéru, preberajú hodnoty, zvyky a pravidlá, získavajú pocit spolupatričnosti a vzájomnej solidarity.¹⁰ Spája ich rovnaký cieľ alebo spôsob života, čo často vedie až k uniforme futbalových chuligánov.¹¹ Navyše, vymedzujú sa voči iným skupinám, resp. si vytvárajú vlastných nepriateľov, čo ich identitu a súdržnosť ešte viac posilňuje. Socializácia prebieha aj v politickej rovine. Mladší príslušníci chuligánskych skupín postupne preberajú okrem nepolitických zásad a noriem tiež politické postoje a hodnoty. Ideológia dáva chuligánom ospravedlnenie alebo zdôvodnenie ich agresívneho správania či špecifického životného štýlu. Chuligáni, rovnako ako radikálne alebo extrémisticky profilovaní politickí jednotlivci, zároveň pociťujú diskrimináciu či prenasledovanie zo strany bezpečnostných zložiek štátu či verejnosti. Spája ich tak odpor k etablovaným a všeobecne rešpektovaným inštitúciám spoločnosti, ako sú verejné inštitúcie (vrátane bezpečnostných zložiek), médiá alebo tiež kultúrne elity či politickí predstavitelia. Aj keď to futbaloví chuligáni nemusia nedôveru (až odpor) k establišmentu prejavovať priamo a vedome, je to jedna z charakteristík, ktorou sa vyznačujú a približujú politicky angažovaným radikálom či extrémistom.

Druhé vysvetlenie atraktivity chuligánskeho prostredia sa týka politickej, resp. ideologickej zložky futbalových chuligánov. Smolík uvádza, že vo všeobecnosti neplatí, že chuligánske gangy sú *a priori* politickými nátlakovými skupinami, hoci sa nimi potenciálne stať môžu.¹² Nemusia sa hlásiť ku konkrétnej ideológii alebo sociálnym hodnotám. Akokoľvek, je mnoho prípadov, kedy chuligáni disponujú istou ideologickou výbavou, či už zámerne alebo ju nadobúdajú viac menej ako vedľajší produkt iných aktivít. Napríklad, antikomunizmus poľských chuligánov je dôsledok niekdajšieho nepriateľstva chuligánov voči štátu a bezpečnostným zložkám, ktoré boli v rukách komunistických mocenských elít. Rovnako tak môže nepriateľstvo k fanúšikom klubu z etnicky odlišného prostredia viesť k osvojeniu si agresívneho nacionalizmu, resp. šovinizmu. Na Slovensku to možno pozorovať v prípade konfliktu fanúšikov DAC Dunajská Streda, hlásiacich sa k maďarskej menšine, s fanúšikmi iných slovenských klubov.

Najmä pre radikálne alebo extrémne pravicovo orientovaných jednotlivcov ponúka futbalové chuligánstvo istý súlad princípov, myšlienok a hodnôt. Jednou z nich je autoritarizmus, t. j. presvedčenie, že spoločnosť má byť riadená podľa striktných pravidiel a poriadku. Dôraz na právo a poriadok (*law and order*) patrí medzi základné znaky radikálnej či extrémnej pravice, čo sa v politickej rovine pretavuje do návrhov na sprísnenie trestnej legislatívy alebo upevňovanie moci jednotlivca či úzkej skupiny ľudí. Chuligánske gangy sa často prezentujú obdobným spôsobom. Rešpektujú vodcu skupiny a prísnu hierarchiu. S cieľom udržiavať poriadok v spoločnosti zdieľajú, rovnako ako prívrženci radikálnych či extrémistických zoskupení, pozitívny vzťah k násiliu. V prípade futbalových chuligánov môže

⁹ SMOLÍK, J. (2008): Futbalové chuligánstvi, s. 63.

¹⁰ KOSSAKOWSKI, R. (2015): The Where are hooligans? Dimensions of football fandom in Poland, s. 701.

¹¹ SMOLÍK, J. (2008): Futbalové chuligánstvi, s. 17.

¹² SMOLÍK, J. (2008): Futbalové chuligánstvi, s. 74.

ísť priamo o agresiu voči svojim nepriateľom (napr. bitky či vandalizmus) alebo „len“ o estetizáciu násilia vo forme agresívnych pokrikov a kresieb alebo používaním pyrotechniky a rôznych choreografií.

Aj vzhľadom na fakt, že podobné aktivity chuligánov sú mnoho krát v rozpore so zákonom, od jednotlivých členov sa očakáva disciplína a lojalita (vernosť), čo sú cnosti blízke rôznym nacionalistickým a konzervatívnym myšlienkovým prúdom. Ich prívrženci od príslušníkov skupiny (napr. národa) očakávajú bezpodmienečnú lojalitu, vzdanie sa osobných ziskov v prospech skupiny a poslušnosť. S tým súvisí aj akceptovanie nerovnosti nielen smerom do vnútra skupiny ale tiež mimo nej. Radikálne, resp. extrémistické skupiny sa ostro vymedzujú voči príslušníkom iných skupín, pričom viera v nadradenosť vyvolenej skupiny je často argumentovaná xenofóbiou, rasizmom, antisemitizmom či agresívnym nacionalizmom. Podobný princíp platí aj pre futbalových chuligánov, ktorí na jednej strane kladú dôraz na súdržnosť vlastnej skupiny, ale zároveň sú veľmi nepriateľskí voči iným skupinám. Pri zdôvodňovaní nepriateľstva a mobilizácii iných chuligánov či fanúšikov pravicovo orientovaní chuligáni využívajú práve xenofóbne, rasistické či šovinistické prejavy (napr. v slovenskom kontexte je to označovanie fanúšikov súpera ako Židov) či rasistické pokriky¹³ na hráčov súpera.

Záver

Ako vyplýva z obsahu príspevku, politologická dimenzia výskumu futbalového chuligánstva má svoje opodstatnenie. Identita futbalových chuligánov, či už o nich uvažujeme ako o subkultúre alebo sociálnej skupine, je často krát formovaná aj sociálnymi hodnotami a politickými postojmi jej prívržencov. Socializácia v rámci skupiny má politický charakter, pričom ideológia, resp. jej prvky slúžia na ospravedlnenie, resp. zdôvodnenie špecifického správania a konania členov (napr. rasizmus, antisemitizmus, atď). Podobnosť politických radikálov či extrémistov (prevažne z krajne pravicovej scény) spočíva najmä v súlade princípov, myšlienok a hodnôt, akými sú napríklad autoritarianizmus (dôraz na právo a poriadok), pozitívny vzťah k násiliu alebo odpor k politickému zriadeniu (establishmentu). Závery je potrebné vnímať s veľkou dávkou opatrnosti a v kontexte značného zovšeobecnenia problematiky futbalového chuligánstva, ktoré má aj z hľadiska ideologickej zložky či politických prejavov mnoho rôznych prúdov, čo je však vhodným impulzom pre ďalší výskum v tejto oblasti.

Použitá literatúra:

1. DUNNING, E. (2010): Towards a Sociological Understanding of Football Hooliganism as a World Phenomenon. In: *European Journal on Criminal Policy and Research*, 2007, s. 141-162. [online]. [cit. 20. 1. 2022.] Dostupné na: <https://link.springer.com/article/10.1023/A:1008773923878>.
2. DUNNING, E. (2014): *The Roots of Football Hooliganism*. London and New York: Routledge, 2014, s. 273.
3. FANTI, K. A. et al. (2019): Who is the Hooligan? The Role of Psychopathic Traits. In: *Deviant Behaviour*, Vol. 42, No. 4, 2019, s. 492-502.
4. KOCAN, P. (2019): Trestnoprávne a kriminologické možnosti eliminácie extrémizmu na verejných športových podujatiach. In: VRÁBLOVÁ, M. (ed.): *Trestnoprávne*

¹³ V rámci Slovenského futbalového zväzu alebo nadnárodných futbalových organizácií kvôli týmto prejavom implementujú prísne politiky proti rasizmu. Napríklad, v septembri 2021 dostala maďarská reprezentácia jeden z najvyšších trestov v histórii za rasistické správanie fanúšikov. Okrem finančnej pokuty vo výške 175 000 € hrala zápas s Albánskom pred prázdnyimi tribúnami.

a kriminologické možnosti eliminácie extrémizmu. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Praha: Leges, 2019. 389 s., s. 130-140.

5. KOSSAKOWSKI, R. (2015): Where are the hooligans? Dimensions of football fandom in Poland. In: *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 52, No. 6, 2015, s. 693-711.
6. RADMANN, A. (2013): Hit and tell – Swedish hooligan narratives. In: *Sport in Society*, Vol. 18, No. 2, 2013, s. 202-218.
7. ROOKWOOD, J. – PEARSON, G. (2010): The hoolifan: Positive fan attitudes to football 'hooliganism'. In: *International Review for the Sociology of Sport*, Vol. 47, No. 2, 2010, s. 149-164.
8. SMOLÍK, J. (2008): Futbalové chuligánstvi. Historie, teorie a politizace fenoménu. Karlovy Vary: Vydavatel'stvo Zdeněk Plachý, 2008. 280 s. ISBN 978-80-903556-3-7.

Kontakt:

Mgr. Pavol Struhár, PhD.

Katedra politológie

Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne

Študentská 2

911 50 Trenčín

Slovenská republika

e-mail: pavol.struhar@tnuni.sk

MECHANIZMUS IMPLEMENTÁCIE UDRŽATEĽNÝCH CIEĽOV AGENDY 2030 VO VYBRANÝCH EURÓPSKYCH ŠTÁTOCH

MECHANISM FOR IMPLEMENTING THE SUSTAINABLE GOALS OF THE 2030 AGENDA IN SELECTED EUROPEAN COUNTRIES

Dagmar Sulejmani

Abstrakt: Štáty strednej a východnej Európy, ktoré sú členmi Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj sa relatívne úspešne podieľajú na naplňaní rozvojových cieľov Agendy 2030. V predložennom príspevku analyzujeme organizačné zabezpečenie implementácie rozvojových cieľov v Českej republike, Maďarsku, Poľsku a Slovinsku. Môžeme konštatovať, že tieto štáty vykazujú mnohé podobné organizačné a inštitucionálne elementy pri realizácii agendy 2030, súčasne majú aj svoje špecifiká. Práve na tie sme sa v texte zamerali. Vzhľadom k významu pre budúcnosť jednotlivých štátov a ich obyvateľstva všetky skúmané štáty pripravili vhodné organizačné podmienky pre implementáciu rozvojových cieľov. Musíme však podotknúť, že nie všetky štáty majú rovnaké finančné zdroje, ktoré by bolo možné použiť na implementáciu Agendy 2030, a teda aj na zvýšenie kvality života obyvateľstva.

Kľúčové slová: Agenda 2030, implementácia udržateľných cieľov v Českej republike, Maďarsku, Poľsku a v Slovinsku

JEL: D 69, F 01, F 53

Abstract: The countries of Central and Eastern Europe, which are members of the Organization for Economic Cooperation and Development, participate relatively successfully in fulfilling the development goals of the 2030 Agenda. While having their own specificities, it can be stated that these states show many similar organizational and institutional elements in the implementation of the 2030 Agenda. These specific features are the subject of analysis in this paper. Due to the importance for the future of individual states and their population, all the examined states have prepared adequate organizational conditions for the implementation of the development goals. However, it must be pointed out that not all states have the same financial resources that could be used to implement the 2030 Agenda and thus also to increase the living standard of the population.

Keywords: Agenda 2030, implementation of sustainable goals in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovenia

JEL: D 69, F 01, F 53

Úvod

Zabezpečenie udržateľného rozvoja si vyžaduje globálnu koordináciu. Preto bola v roku 2015 prijatá na pôde Organizácie spojených národov Agenda 2030, ktorej naplnenie cieľov má napomôcť zlepšiť životné podmienky na našej planéte. Štáty, ktoré sa zaviazali naplňovať udržateľné miléniové ciele, prijímajú opatrenia na ich úspešnú realizáciu. Mechanizmus naplňovania miléniových cieľov nemusí byť jednotný. Každý štát prijíma opatrenia v závislosti od stavu svojej ekonomiky, sociálneho prostredia a životného prostredia a samozrejme od finančných možností a priorít, ktorými sa národné vlády a miestne komunity riadia. V našom príspevku budeme analyzovať mechanizmus implementácie vo vybraných štátoch, a to v Českej republike, Maďarsku, Poľsku a v Slovinsku. Uvedený príspevok bol vypracovaný za použitia informačných zdrojov uvedených v texte. Rovnako však boli pri spracovávaní príspevku použité informácie z interných materiálov centrálnych úradov (ministerstiev) Českej republiky, Maďarska, Poľska a Slovinska. Text sa tiež opiera

o informácie získané z rozhovorov s odborníkmi pôsobiacimi v Sekretariáte OSN v New Yorku, v sekretariáte OECD v Paríži a pracovníkmi ministerstiev zahraničných vecí všetkých štyroch uvedených štátov.

1 Prehľad literatúry

S problematikou Agendy 2030 sa stretávame v prácach mnohých zahraničných autorov, ale i slovenských a českých autorov. Autori Šilhánková, V. a Pondělíček, M. v článku *Agenda 2030 a adaptace sídel na dopady změny klimatu*¹ sa zamerali na analýzu udržateľného cieľa 11, keď skúmali lokálny problém na príklade troch českých miest Hradec Králové, Dobruška a Žďár nad Sázavou a pripravenosť orgánov miestnej správy a ostatných zainteresovaných subjektov prijímať opatrenia a riešiť následky zmeny klímy v týchto lokalitách. Autori prezentujú a analyzujú komplexnú pripravenosť zainteresovaných aktérov riešiť tento problém. Slovenský autor Leško, P.² vo svojom článku *Transformácia nášho sveta podľa konceptu trvalo udržateľného rozvoja* analyzuje nástroje a rôzne aspekty trvalo udržateľného rozvoja a implementačné nástroje na jeho dosiahnutie. Jedným z nástrojov pre dosiahnutie trvalo udržateľného rozvoja je podľa autora aj dokument *Agenda 2030*, ktorý podrobne analyzuje. Kolektív autorov publikoval v roku 2017 zborník pod názvom *Ciele OSN v oblasti udržateľného rozvoja Agenda 2030*.³ Jednotliví autori príspevkov analyzovali také problémy udržateľného rozvoja ako *Voda ako konfliktný faktor rozvoja Strednej Ázie* (Čech, L.), *Implementácia Agendy 2030 pre udržateľný rozvoj zo strany ČLR* (Dudáš, T.), *Ciele udržateľného rozvoja na Slovensku* (Hlavová, N.), *Nerovnosť v Latinskej Amerike a Karibiku v rámci Agendy 2030* (Janubová, B.), *Čínsky pohľad na ciele udržateľného rozvoja* (Ondriaš, J.).

2 Česká republika

Česká republika sa aktívne podieľala na príprave novej rozvojovej agendy – Agendy 2030 na pôde OSN za účasti zástupcov členských krajín a ostatných zainteresovaných účastníkov rokovaní. Vláda ČR v roku 2017 schválila dokument: *Správa o implementácii Agendy 2030* a predložila ju na OSN vo forme *Národnej dobrovoľnej prezentácie o implementácii Agendy 2030 v Českej republike*. Na prezentácii sa zúčastnil zástupca Ministerstva miestneho rozvoja ČR, zástupcovia mimovládnej organizácie a súkromného sektora. Implementácia Agendy 2030 sa v ČR opiera o dokument *Czech Republic 2030*,⁴ ktorý bol schválený v apríli 2017. Dokument obsahuje strategický rámec, ktorého súčasťou je dlhodobá vízia a smerovanie ČR do roku 2030. Dokument je považovaný za základný dokument, od ktorého sa odvíja obsah ďalších konkrétnych dokumentov k implementácii udržateľného rozvoja. Za implementáciu Agendy 2030 je zodpovedná vláda. S týmto cieľom vláda zriadila Radu vlády na udržateľný rozvoj (Government Council on Sustainable Development – GCSD). V Českej republike v súvislosti s realizáciou Agendy 2030 nie sú priamo rozdelené kompetencie v rámci ministerstiev a orgánov a štátnej a verejnej správy. Súčasťou strategického dokumentu k implementácii udržateľných cieľov sú prístupy, obsahujúce niekoľko segmentov Agendy 2030. Z dostupných zdrojov zo správy *Czech Republic 2030* a dobrovoľne zverejňovanej prezentácii o implementácii Agendy 2030 je zrejmé, že je vytvorených šesť segmentov, do ktorých je rozdelená realizácia všetkých 17 cieľov nasledovne: *Ludia a spoločnosť* (ciele 1, 3, 4, 5, 8, 10), *Hospodárstvo* (ciele 1, 6, 7,

¹ ŠILHÁNKOVÁ, V. – PONDĚLÍČEK, M. (2017): *Agenda 2030 a adaptace sídel na dopady změny klimatu*. Regionální rozvoj mezi teorií a praxí.

² LEŠKO, P. (2021): *Transformácia nášho sveta podľa konceptu trvalo udržateľného rozvoja*.

³ VLKOVÁ, E. (ed.) (2016): *Ciele OSN v oblasti udržateľného rozvoja Agenda 2030*.

⁴ Office of the Government of the Czech Republic. Government Council for Sustainable Development.

8, 9, 10, 12), *Odolný ekosystém* (ciele 2, 6, 11, 12, 13, 14, 15), *Regióny a miestna samospráva* (6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17), *Globálny rozvoj* (16, 17), *Dobré vládnutie* (5, 10, 16, 17). Pri monitorovaní a hodnotení implementácie Agendy 2030 bude ČR vychádzať z analýzy OECD: *Measuring Distance to SDGs Targets (2017)*⁵ a berie ich ako indikatívny zoznam hodnotených SDGs.

Česká republika, prostredníctvom Českého štatistického úradu, vytvára okruh ukazovateľov, ktoré sú aktuálne pri hodnotení implementácie. Dostupné dáta ČR umožňujú sledovať 95 zo 169 ukazovateľov (v anglickom jazyku uvádzané ako targets) Agendy 2030. Monitorovanie a hodnotenie bude prebiehať na národnej úrovni v dvojročnom intervale. Za týmto účelom sa bude vypracovávať *Správa o kvalite života a jej udržateľnosti*. Z dostupných dokumentov a rozhovorov s pracovníkmi Ministerstva zahraničných vecí ČR vyplýva, že Česká republika sa sústreďuje na národnú implementáciu a využíva množstvo nástrojov na propagáciu novej rozvojovej agendy medzi obyvateľstvom a ďalšími zainteresovanými účastníkmi implementácie. Súčasne ČR pokračuje v realizácii rozvojovej spolupráce s partnerskými krajinami v zmysle dlhodobej stratégie rozvojovej spolupráce. ČR od roku 2015 intenzívne diskutuje o implementácii Agendy 2030 prostredníctvom Rady vlády pre udržateľný rozvoj. Diskusie sa realizujú aj so stovkami expertov z rôznych sektorov zapojených do pracovných skupín rady, zástupcami parlamentov, súkromným sektorom, občianskou spoločnosťou, akademickou a výskumnou pôdou. Zameriava sa na dosiahnutie „dobrovoľných záväzkov“ účastníkov procesu implementácie, ktorí nie sú členmi Rady vlády udržateľného rozvoja.

Možno konštatovať, že ČR začala implementovať rozvojové ciele Agendy 2030 včas. Doterajšie skúsenosti krajiny, predovšetkým správa o dobrovoľnej národnej prezentácii implementácie rozvojových cieľov, sú pozitívnym príkladom a umožňujú ostatným štátom čerpať zo skúseností ČR. Práce na strategickom rámci implementácie sa v ČR začali už v roku 2015 v spolupráci vlády, expertov, iných zainteresovaných subjektov a v rámci tematických pracovných skupín v rámci rady vlády. V súčasnosti Česká republika ďalej rozpracováva v konkrétne úlohy na realizáciu implementačného plánu.

3 Maďarsko

Maďarsko sa aktívne podieľalo na tvorbe rozvojovej Agendy 2030 a jej 169 udržateľných cieľov. Na pôde OSN Maďarsko, spolu s Keňou, predsedalo Otvorenej pracovnej skupiny na tvorbu udržateľných cieľov. V rámci tejto pracovnej skupiny, ktorá vykonávala svoju činnosť takmer dva roky, Maďarsko významne prispelo k dosiahnutiu konsenzu.

Hlavnú zodpovednosť za implementáciu Agendy 2030 má vláda Maďarska. V roku 2017 Maďarsko vytvorilo Národnú radu udržateľného rozvoja, ktorej členovia predstavujú všetky oblasti riadenia a vlády krajiny, vrátane mimovládneho sektora. Okrem Národnej rady bol pri parlamente vytvorený Parlamentný výbor udržateľného rozvoja, ktorý úzko spolupracuje s Národnou radou udržateľného rozvoja. Krajina požiadala o dobrovoľnú národnú prezentáciu o implementácii Agendy 2030, ktorá sa realizovala v júli 2018 v New Yorku.

Ešte v roku 2014, keď sa začali rokovania o novej Agende 2030, Maďarsko schválilo Národnú stratégiu udržateľného rozvoja a nadväzne v roku 2015 vláda schválila aj Vyhodnotenie rámcovej stratégie udržateľného rozvoja za roky 2013 – 2014. Tieto dva dokumenty boli východiskom na začatie implementácie Agendy 2030 a cieľov udržateľného rozvoja. V prípravnom dokumente sa konštatovalo, že Maďarsko, aj v rámci východoeurópskych krajín, zaostáva za vyspelými krajinami. Zaostávalo hlavne v oblasti domácej spotreby obyvateľstva.⁶

⁵ OECD DAC Development Assistance Committee. Shaping the 21 Century.

⁶ Global Responsibilities, International Spillovers in Achieving Goals (Bertelsmann Stiftung, Sustainable Development Solutions Network), July 2017.

Medzi hlavné oblasti rámcovej stratégie udržateľného rozvoja patrí *inštitucionálny rozvoj* (demokratické inštitúcie, dobré vládnutie, rozvoj sektorov, budovanie kapacít a posilnenie občianskej spoločnosti), *zelené hospodárstvo a klíma* (voda, energia, rozvoj pôdohospodárstva, vidiecky rozvoj, potravinová bezpečnosť, posilnenie produktivity), *rozvoj ľudských zdrojov* (vzdelávanie, kultúra, rovnosť príležitostí, ochrana menšín a zraniteľných skupín, sociálny rozvoj, rozvoj vedy). Rámcová stratégia pokrýva všetky oblasti z 5P (People, Planet, Prosperity, Partnership, Peace) uvádzaných z Agende 2030. Je zrejmé, že Maďarsko v súčasnosti nemá dostatok finančných zdrojov na realizáciu všetkých udržateľných cieľov.

Maďarsko nemá rozdelenú zodpovednosť za implementáciu udržateľných cieľov medzi jednotlivými ministerstvami. Monitorovanie a hodnotenie udržateľného rozvoja sa v Maďarsku uskutočňuje na ročnej báze. V roku 2017 Maďarsko publikovalo prvú správu o implementácii udržateľného rozvoja s dôrazom na ľudský, spoločenský a hospodársky faktor rozvoja. Správa konštatovala, že sa krajina dostala k udržateľnej úrovni zahraničnej zadlženosti. Nie všetky zo 169 čiastkových udržateľných cieľov sú pre Maďarsko relevantné, napr. detská úmrtnosť, rozvoj oceánov. Maďarsko priebežne prispôsobuje ukazovatele rozvoja a definovanie indikátorov na vlastné podmienky rozvoja.

Maďarsko neparticipovalo na výskume OECD zameranom na hodnotenie doterajšej pripravenosti na implementáciu Agendy 2030, ale informácie o jeho pripravenosti sú k dispozícii v už spomínanom dokumente *SDGs Index and Dashboards Report 2017* vypracovanom Bertelsmann Stiftung and Sustainable Development Solution Platform z júla 2017.

4 Poľsko

Poľsko sa, podobne ako Maďarsko alebo Česká republika, aktívne podieľalo na tvorbe rozvojovej Agendy 2030 a jej 169 podrobných udržateľných cieľov počas rokovaní členských krajín na pôde OSN. Krajina bolo členom Otvorenej pracovnej skupiny na tvorbu cieľov udržateľného rozvoja.

Hlavnú zodpovednosť za implementáciu Agendy 2030 má vláda Poľska. V roku 2017 vláda Poľska schválila *Stratégiu zodpovedného rozvoja*, ktorá obsahuje okolo 700 akčných opatrení na zlepšenie hospodárskeho rozvoja krajiny, posilnenie sociálnej a environmentálnej kohézie. Ústrednou témou stratégie je občan Poľska. Stratégia predstavuje nový model rozvoja a je v súlade s víziou Poľska do roku 2020 s perspektívou do roku 2030, kedy je termín na plnenie Agendy 2030. Súčasťou správy je aj vyhodnotenie doterajšieho stavu príprav na implementáciu Agendy 2030.

V roku 2017 OECD publikovala dokument: *Agenda 2030 – Smerom k úspešnej implementácii Agendy 2030 v Poľsku – Lepšie politiky*. Tento dokument je dobrým zdrojom informácií o nastavení implementácie Agendy 2030 v Poľsku. Poľsko predložilo v roku 2018, podobne ako Slovensko, dobrovoľnú národnú prezentáciu implementácie Agendy 2030 na pôde OSN v New Yorku.⁷

Poľsko začalo prípravy na vypracovanie národnej prezentácie pod vedením vlády Poľska a jednotlivých ministerstiev. Využíva pritom existujúce informácie a skúsenosti ostatných krajín, ktoré už prezentáciu realizovali.⁸

OECD môže poskytnúť pomoc pre Poľsko, ale aj ostatné členské krajiny organizácie, pri prípravách a samotnej implementácii udržateľných cieľov.

Poľsko vytvorilo Koordináčnu radu udržateľného rozvoja, ktorú tvoria pracovníci príslušných ministerstiev, občianskej spoločnosti, vedeckých inštitúcií a podnikateľských združení. Z dostupných informácií o implementácii udržateľných cieľov v Poľsku nevyplýva

⁷ OECD (2017).

⁸ OECD (2017).

striktne rozdelenie jednotlivých cieľov a ukazovateľov medzi rezorty a orgány štátnej správy. Koordinačný výbor má pomáhať pri koordinovaní prác medzi zodpovednými subjektmi.

Poľsko dosiahlo značný pokrok v naplňaní udržateľných cieľov v oblasti odstraňovania chudoby, vzdelávania, hospodárskeho rozvoja, bývania. Naďalej však zostáva mnoho oblastí, kde musí prijímať efektívnejšie opatrenia, napríklad v oblasti ochrany klímy, pri odstraňovaní rozdielov medzi mestami a vidiekom, rovnosti príležitostí, neadekvátnych finančných dotácií na investície, na konzervovanie Baltického mora a na ochranu lesov krajiny.⁹

Poľsko využíva výsledky konzultácií vlády s mimovládny a súkromným sektorom pri rozhodovaní o krokoch a opatreniach realizovaných pri implementácii Agendy 2030.

Monitorovanie a hodnotenie udržateľného rozvoja sa v Poľsku uskutočňuje operatívne a správy o implementácii sa predkladajú vláde každé dva roky. V roku 2017 Poľsko využilo podrobnú správu OECD, ktorá poskytla prehľad o doterajšej úrovni plnenia udržateľných cieľov. Štatistický úrad Poľska vynakladá veľké úsilie pri nastavovaní indikátorov na hodnotenie pokroku v implementácii a prispôsobuje ukazovatele konkrétnym podmienkam krajiny.

Poľsko nebolo medzi vybranými krajinami, u ktorých OECD hodnotila index pripravenosti na implementáciu Agendy 2030, ale vypracovala pre Poľsko hodnotiaci dokument zameraný na podrobnú analýzu stavu plnenia udržateľných cieľov.

5 Slovinsko

Slovinsko sa rovnako ako predchádzajúc hodnotené krajiny veľmi aktívne podieľalo na príprave novej rozvojovej agendy, ktorá sa formovala na pôde OSN za účasti zástupcov členských krajín a ostatných účastníkov. Vláda Slovinska prijala opatrenia na zapracovanie Agendy 2030 do národného strategického plánu rozvoja.

Slovinsko v roku 2017 vypracovalo dokument *Národný rámec udržateľného rozvoja* ako súčasť *Národnej rozvojovej stratégie Slovinska*. V roku 2016 vláda Slovinska schválila dokument o dlhodobej vízii krajiny – *Slovenia 2050*. Tento dokument určil päť hlavných komponentov dlhodobej vízie – kvalita života, dôvera, identita, inovatívna spoločnosť a celoživotné vzdelávanie.

Slovinsko predložilo na pôde OSN v roku 2017, v rámci konania Politického fóra k implementácii Agendy 2030, *Národnú dobrovoľnú prezentáciu o implementácii Agendy 2030*, ktorá bola prvým testom pripravenosti Slovinska na implementáciu a monitorovanie udržateľných cieľov.

Po prvotných analýzach OECD, v rámci *The 2017 SDGs Index*,¹⁰ Slovinsko bolo medzi desiatimi najúspešnejšími krajinami v pripravenosti na implementáciu rozvojových cieľov Agendy 2030. Slovinsko sa aktívne zúčastnilo na pilotnom projekte OECD k meraniu pripravenosti k implementácii rozvojových cieľov. Už v roku 2016 Slovinsko splnilo osem rozvojových cieľov a 23 ukazovateľov (targets) zo 169. V roku 2017 sa počet splnených cieľov zvýšil o ďalších dvanásť. V mnohých prípadoch chýba Slovinsku už veľmi málo k splneniu cieľov.

Na základe schválených národných dokumentov sa Slovinsko usiluje o zabezpečenie cieľov udržateľného rozvoja veľmi úspešne. Zapája do tohto procesu ministerstvá, ktoré majú politickú zodpovednosť za implementáciu Agendy 2030. Základné nástroje pre zabezpečenie udržateľných cieľov sú determinované obsahom dlhodobej vízie *Slovenia's Vision 2050*, v ktorej rámci sa, okrem národnej prezentácie, prezentujú aj medzinárodné záväzky a trendy Slovinska v rámci medzinárodnej rozvojovej pomoci.

⁹ SDGs Index and Dashboards Report 2017.

¹⁰ SDG Index and Dashboards 2017.

Ústredným cieľom udržateľnej rozvojovej agendy Slovinska je „vysoká kvalita života pre všetkých“, čo môže byť dosiahnuté vybalancovaným prístupom k trom pilierom rozvoja – ekonomickému, sociálnemu a environmentálnemu rozvoju. Ako príklad uvádzame úsilie Slovinska o dosiahnutie dobrej kvality života jednotlivcov, čím budú dosiahnuté dobré podmienky na prácu, vzdelávanie a kreativitu, dôstojný aktívny život v zdravom a čistom prostredí a dosiahnutie demokratických pravidiel rozhodovania v krajine.

Súčasťou národnej dobrovoľnej prezentácie Slovinska bolo aj hodnotenie medzinárodnej rozvojovej spolupráce s dôrazom na pomoc partnerským krajinám budovať mierovú a inkluzívnu spoločnosť, dodržiavať ľudské práva, dosiahnuť dobré vládnutie, rovnosť príležitostí, efektívne využívanie zdrojov a posilnenie postavenia žien a dievčat.

S cieľom efektívnej koordinácie aktivít a opatrení Slovinska v rámci implementácie udržateľných cieľov vláda Slovinska, prostredníctvom Úradu vlády pre rozvoj a kohéznú politiku EÚ, vytvorila v roku 2017 Stálu medzirezortnú pracovnú skupinu na rozvojovú politiku. Práca tejto stálej pracovnej skupiny slúži na podporu politickej koherencie v rámci jednotlivých ministerstiev a na riešenie prípadných sporov vo veci zodpovednosti ministerstiev pri implementácii Agendy 2030.

Tento koordináčny orgán vlády riadil aj prípravu národnej dobrovoľnej prezentácie Slovinska o pripravenosti na implementáciu rozvojových cieľov. Zároveň koordinuje prácu jednotlivých ministerstiev vrátane rozdelenia politickej zodpovednosti. Zodpovedné ministerstvá majú vytvorené kontaktné body na poskytnutie informácií a aktivít vlády Slovinska pri implementácii udržateľných cieľov Agendy 2030.

Slovinsko má vytvorený monitorovací a hodnotiaci systém implementácie a pritom vychádza z analýzy OECD: *Measuring Distance to SDGs Targets (2017)*.¹¹ Z uvedenej analýzy vyplýva, že Slovinsko mnohé ukazovatele plní, ale u mnohých vykazuje rezervy. Monitorovanie a hodnotenie implementácie Agendy 2030 sa v Slovinsku realizuje raz za dva roky a operatívne správy predkladajú ministerstvá operatívne.

Slovinsko realizuje implementáciu udržateľných cieľov kontinuálne a nevytvára paralelné procesy implementácie. Nadväzuje tak na existujúce strategické dokumenty, ktoré sa dopĺňajú a prispôsobujú udržateľnej agende. Priebežné reformy, napr. ustanovenie „práva na vodu“, bolo implementované ešte v roku 2016. Slovinsko, v rámci reforiem, vytvorilo priaznivé podmienky na celoživotné vzdelávanie, získanie dôstojného života a práce.

Slovinsko bolo a je prezentované priaznivými východiskovými podmienkami na implementáciu udržateľných cieľov. Pripravilo obsažnú správu k prezentácii národnej dobrovoľnej implementácie.¹² Aj keď krajina nedosahuje ešte komplexné plnenie udržateľných cieľov, naplňa väčšinu cieľov a ukazovateľov. Súčasný stav priprav implementácie ďalších udržateľných cieľov potvrdzuje, že ministerstvá Slovinska sú pripravené úspešne pokračovať v ich naplňaní. Určité rezervy prezentovali mimovládne organizácie, aj v rámci národnej dobrovoľnej prezentácie v New Yorku (júl 2017), kde sa vyžaduje väčšia integrita a podpora.

Slovinsko, v záujme vytvorenia silného partnerstva pri implementácii Agendy 2030, realizuje konzultácie so všetkými účastníkmi rozvoja, vrátane občianskej spoločnosti, súkromného sektora a zástupcov parlamentov.

Záver

Ako sme uvideli v texte, štyri analyzované východoeurópske štáty vykazujú vysokú mieru podobnosti v inštitucionalizácii a organizovaní implementácie udržateľných cieľov Agendy 2030. Jednoznačne za najúspešnejšiu krajinu z uvedenej skupiny treba pokladať Slovinsko. Pokiaľ by sme chceli zovšeobecniť väčšiu či menšiu úspešnosť jednotlivých

¹¹ Measuring distance to the SDG Targets an Assessment of where OECD countries stands.

¹² Slovenia Voluntary National Review on the Implementation of the 2030 Agenda. Report to the UN High level political Forum 2017 on Sustainable Development.

krajín pozornosť by sme určite zamerali na organizovanosť najmä centrálnych orgánov v napĺňaní udržateľných cieľov a tiež v ich ekonomickej úrovni, ktorá je dôležitým faktorom finančného zabezpečenia implementácie Agendy 2030.

Použitá literatúra:

1. Global Responsibilities, International Spillovers in Achieving Goals (Bertelsmann Stiftung, Sustainable Development Solutions Network), July 2017.
2. LEŠKO, P. (2021): Transformácia nášho sveta podľa konceptu trvalo udržateľného rozvoja. In: *Finančné trhy*, 2021, č.1, s. 1336-5711. Dostupné na: <http://www.derivat.sk/index.php?PageID=3206>.
3. Measuring distance to the SDG Targets (2019): An Assessment of where OECD countries stands. online. In: *OSN*. [cit. 26. 2. 2020.] Dostupné na: <http://www.oecd.org/std/OECD-Measuring-Distance-to-SDG-Targets.pdf>.
4. OECD (2017): Dostupné na: <https://www.oecd.org/poland/Better-Policy-Series-Poland-Nov-%202017.pdf>.
5. OECD DAC Development Assistance Committee (2020): Shaping the 21 Century. online. [cit. 26. 2. 2020.] Dostupné na: <http://www.oecd.org/std/OECD-Measuring-Distance-to-SD-Targets.pdf>.
6. Office of the Government of the Czech Republic (2017): *Government Council for Sustainable Development*. online. [cit. 26. 2. 2020.] Dostupné na: https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/15717Czech_Republic.pdf.
7. SDGs Index and Dashboards Report 2017.
8. Slovenia Voluntary National Review on the Implementation of the 2030 Agenda. (2019): Report to the UN High level political Forum 2017 on Sustainable Development. online. [cit. 26. 2. 2020.] Dostupné na: <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/16313Slovenia.pdf>.
9. ŠILHÁNKOVÁ, V. – PONDĚLÍČEK, M. (2017): *Agenda 2030 a adaptace sídel na dopady změny klimatu*. Regionální rozvoj mezi teorií a praxí. Civitas per Populi, 2017.
10. VLKOVÁ, E. (ed.) (2017): *Ciele OSN v oblasti udržateľného rozvoja Agendy 2030*. Bratislava: Ekonom, 2017. ISBN 978-80-225-4489-4. Dostupné na: https://fmv.euba.sk/www_write/files/veda-vyskum/archiv_konferencii/Ciele_OSN_v_oblasti_uds%20C5%BEate%20C4%BE%20C3%A9ho_rozvoja__Agenda_2030.pdf.

Kontakt:

Ing. Dagmar Sulejmani

externá doktorandka

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: Dagmar.Sulejmani@mzv.sk

DIVERSITY OF THE EUROPEAN SYSTEMS OF FINANCIAL INTERMEDIATION

Jakub Szabó

Faculty of International Relations, University of Economics in Bratislava, Dolnozemska cesta 1/b,
85235 Bratislava, Slovak Republic, e-mail: jakub.szabo@euba.sk.

Abstract: In this article, we aim to assess the diversity of the European systems of financial intermediation. The article is structured as follows. Firstly, we review the literature regarding comparative capitalism with a focus on the systems of financial intermediation. Secondly, we present the nuts and bolts of the methodology and data used for the empirical part of this paper. Lastly, results from the subspace clustering of the European systems of financial intermediation are presented. We show that the European Union member states and the United Kingdom can be clustered between the bank-based and market-based models of financial intermediation as was previously demonstrated by other authors in the field. On the other hand, we notice elements of a restructuring between the two models, which we attribute to the attempts of the Juncker Commission to strengthen the Capital Market Union.

Keywords: market-based system, bank-based system, diversity of capitalism

JEL: G20, P16

Introduction

The financial system provides funds needed to finance the operations and investment projects of firms.¹ Despite the ongoing process of rising interconnectedness and globalization, the institutional architecture of financial systems still differs among countries. In this article, we aim to assess the diversity of the European² systems of financial intermediation utilizing the Diversity of Capitalism (DoC) approach pioneered by Bruno Amable.³ The research question implicitly present in this article can be formulated as follows: „can the European systems of financial intermediation still be divided between bank-based and market-based financial systems?“. In order to answer this research question, we employ the subspace clustering *ORCLUS* algorithm.

This article is structured as follows. Firstly, we review the literature regarding comparative capitalism with a specific focus on the systems of financial intermediation. Secondly, we lay out the methodology and data used to cluster the European models of financial systems. Lastly, we present our results. Based on our empirical results, we argue that the European systems of financial intermediation can still be viewed through the prism of the bank-based and market-based models, although we notice certain shifts between the two. We argue that these tendencies stem from the attempts of the Juncker Commission to drive forward the Capital Markets Union.

¹ HORBACZEWSKA, B. (2019): Financial intermediation, p. 104.

² Throughout this article, we will use the name European to cover the European Union's (EU) 27 countries as well as the United Kingdom (UK). We decided to include the UK due to its previous ties to the EU. Also, the comparative capitalism literature generally considers the UK to be an ideal type of Anglo-Saxon capitalism.

³ AMABLE, B. (2003): The diversity of modern capitalism.

1 Literature review

The primary distinction of the financial systems in the literature is between a *market-based* and *bank-based system*. Coates, for instance, distinguishes between market-led capitalism with financial system based on the market coordination, predominantly in the form of capital market, and state-led capitalism, where the coordination mechanism of finance intermediation is centralized, with the banking system as the primary source of funding.⁴ Similarly, Hall & Soskice put forward their dichotomic typology encompassing the coordinated market economies (CME) and liberal market economies (LME) economies, where the Anglo-Saxon economies represent a market-driven model of capitalism based on capital market-based financial system, while the remaining European economies embodying the CME model are more diversified in terms of the institutional architecture supporting their financial intermediation systems.⁵ Amable links a decentralized financial system in which the securities markets play a pivotal role, the system of venture capital financing is well developed, and mergers are very common to the market-based Anglo-Saxon model. The remaining EU countries, according to Amable, feature a bank-based financial system.⁶ However, as argued by Horbaczewska, it is an oversimplification to just contrast the capital market-based (Anglo-Saxon model) and bank-based financial system (the remaining models of capitalism). Any financial system observed in practice is an amalgam of these two polar cases. The institutional architecture of a country's financial system determines the time horizon for investment and economic decisions as well as other sectors of the economy, such as financing of research and development.⁷

There is widespread consensus among economists that the prevailing pattern of the financial system in Europe tends to be bank-based, although there are still some dissimilarities between countries. The main source of capital for firms in post-communist economies, Horbaczewska argues, tend to be bank loans, granted mostly by foreign banks.⁸ National capital markets have never been more than accessories to bank-financing and remain relatively underdeveloped. Nölke & Vliegenthart go even further and argue that post-communist economies, V4 countries in particular, differ substantially from the capital market-based Anglo-Saxon model and bank-based Continental model. In what they dubbed "dependent market economies", FDI functions as the primary means for raising investment accompanied by lending from foreign-owned banks.⁹ Nölke & Vliegenthart argue that "given the extremely huge volumes of FDI, TNCs prefer to hierarchically control local subsidiaries from their headquarters as an alternative mode of finance and governance rather than to accept financing by international capital markets and outsider control by dispersed share-holders (LME), or to accept financing by domestic bank lending as well as retained earnings and insider control by networks of concentrated shareholders (CME)".¹⁰

Building upon the Amablean DoC approach, Farkas distinguishes five financial system clusters: (1) moderately developed banking system including Belgium, Finland and Sweden, (2) developed banking system in Luxembourg, (3) underdeveloped banking system compared to average in the V4 countries, the Baltic states and Bulgaria along with Romania, (4) developed banking system with extensive lending in the UK and the Netherlands and finally (5) moderate banking system characterized by below-average bank concentration in Austria, Denmark,

⁴ COATES, D. (2000): Models of Capitalism: Growth and stagnation in the modern era.

⁵ HALL, P. – SOSKICE, D. (eds.) (2001): Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage.

⁶ AMABLE, B. (2003): The diversity of modern capitalism.

⁷ HORBACZEWSKA, B. (2019): Financial intermediation, p. 104.

⁸ Ibidem.

⁹ NÖLKE, A. – Vliegenthart, A. (2009): Enlarging the varieties of capitalism: the emergence of dependent market economies in East Central Europe.

¹⁰ Ibidem, p. 677.

France, Greece, Ireland, Germany, Italy, Portugal and Spain.¹¹ Finally, Horbaczewska and Rapacki & Czerniak argue that Denmark, the Netherlands, Spain, Sweden and the United Kingdom constitute a market-based model of financial intermediations, whilst the remaining 20 EU countries make up cluster 2, which they labelled a bank-based model.¹² Their findings are in compliance with Amable's work, although with few differences.

2 Methodology & Data

2.1 Methodology

The empirical analysis of capitalism in this paper follows up on Amable's DoC approach with substantial modifications, mostly in compliance with Czerniak & Maszczyk.¹³ In order to identify different models of capitalism within the EU and the UK, we make use of the quantitative subspace clustering method based on machine learning, which allows us to detect patterns within our dataset with no need for our interference. Tools of subspace clustering also help us handle various problems connected to the clustering of multidimensional data, which are generally referred to as „the curse of dimensionality“.¹⁴

In this paper, we make use of the *ORCLUS* algorithm (Arbitrarily Oriented Projected Cluster Generation) based on machine learning. The algorithm stems from the PROCLUS algorithm and was designed by Aggarwal & Yu.¹⁵ We utilized the „orclus“ package in R.¹⁶ To make the algorithm run, we first had to specify certain parameters: the final number of clusters (k), the initial number of clusters (k_0), the number of cluster redaction per iteration (α), repetition of the iteration with the same number of clusters (*inner.loop*) and the size of subspace dimensionality (l). In compliance with Czerniak & Maszczyk, we assume $l = 1$, $\alpha = 0,5$ and *loop* = 1.¹⁷ The final number of cluster k was decided based on simple arithmetic progression: $k_0 = k + 1$. Every quantification begins with $k = 2$. The final number of clusters was subsequently marginally increased by 1, until the algorithm was able to produce no more coherent clusters. From the algorithm outputs, we based our analysis on the cluster averages.

2.1 Data

Our database is mostly built on variables reflecting the features of two basic sources of financing in the economy (the capital market and the banking system) while at the same time allowing for the role of the state and other actors operating in the financial sector. The data were selected based on the works of Horbaczewska.¹⁸ The first 8 variables represent input indicators, whilst the remaining 5 variables are output indicators. Altogether, we selected 13 variables to approximate the system of financial intermediation. The database covers 28 European countries from 2020 (Table 1).

¹¹ FARKAS, B. (2016): Models of Capitalism in the European Union: Post-crisis Perspectives, p. 96.

¹² HORBACZEWSKA, B. (2019): Financial intermediation, pp. 108-109.

¹³ CZERNIAK, A. – MASZCZYK, P. (2019). Methodological framework.

¹⁴ KRIEGEL, H. P. et al. (2008). A general framework for increasing the robustness of PAC-based correlation clustering algorithms, pp. 43-46.

¹⁵ AGGARWAL, C. – YU, P. (2000): Finding generalized projected clusters in high dimensional spaces.

¹⁶ SZEPAKNEK, G. (2018): Package „orclus“: Subspace Clustering Based on Arbitrarily Oriented Projected Cluster Generation. For visualization of the map (Figure 1), we used packages „eurostat“, „maps“, „mapdata“, „ggplot2“, „maptools“, „ggthemes“ and „tidyverse“.

¹⁷ CZERNIAK, A. – MASZCZYK, P. (2019): Methodological framework, p. 60.

¹⁸ HORBACZEWSKA, B. (2019): Financial intermediation, p. 107. HORBACZEWSKA, B. (2019): Comparative empirical analysis of financial intermediation systems in Central and Eastern Europe, pp. 250-267. HORBACZEWSKA, B. (2019): Comparative empirical analysis of financial intermediation systems in Central and Eastern Europe. RAPACKI, R. – CZERNIAK, A. (2018): Emerging models of patchwork capitalism in Central and Eastern Europe: empirical results of subspace clustering.

Table 1: Selected Dimensions of the Financial Intermediation System

Variable name	Variable description	Data source
DCPS	Domestic credit to private sector by banks to GDP (%)	World Bank
DMBA	Deposit money banks' assets to GDP (%)	World Bank
CGSOE	Credit to government and state-owned enterprises to GDP (%)	World Bank
STTV	Stock traded total value to GDP (%)	World Bank
FDI	Net FDI inflows to GDP (%)	World Bank
MFA	Mutual funds' assets to GDP (%)	World Bank
ICA	Insurance company assets to GDP (%)	World Bank
PFA	Pension funds' assets to GDP (%)	World Bank
OOB	Ownership of banks, % of bank deposits held in privately owned banks	Fraser Institute
GEI	Government enterprises and investment	Fraser Institute
PPR	Protection of property rights over financial assets	Fraser Institute
SMC	Stock market capitalization of listed domestic companies to GDP (%)	World Bank
BAC_5	Assets of five largest banks as a share of total commercial banking assets (%)	World Bank

Note: PPR – between 1 (property rights poorly defined and not protected) and 7 (clearly defined and well protected by law); GEI – data on government investment as a share of total investment, zero-to-10 rating; OOB – zero-to-10 rating.

Source: Author's elaboration. The data was retrieved from the World Bank and Fraser Institute.

3 Results

In this part, we present our empirical findings regarding the subspace clustering of European systems of financial intermediation. Figure 1 clearly shows that the classical Coates's dichotomy between the market-based and the bank-based model of financial intermediation still prevails in Europe. These results are compliant with the results of other authors in the field, such as Amable¹⁹ and Horbaczewska.²⁰ Despite the clear conformity of our results with the prevalent findings in the literature, our empirical findings differ in several aspects.

Taking a look at the map in Figure 1, we can see that the market-based model of financial intermediation covers not only "traditional" countries relying on capital markets, such as the United Kingdom and two Benelux countries (the Netherlands and Belgium), but also the Scandinavian countries (Sweden, Denmark and Finland) and France. Bank-based model, on the other hand, covers the remaining 21 countries.

For the *market-based model*, as the name suggests, the capital markets constitute the primary source of capital, not the banking system, and tends to be characterized by a greater homogeneity. As we can see in Table 2, the greatest difference between the two clusters stems from the *SMC* variable, describing the stock market capitalization of listed domestic companies to GDP (%). Table 2 demonstrates that in the case of the market-based system the cluster-average value reaches 120.25% of GDP. The highest values in the stock market capitalization are in Sweden (177% of GDP), Denmark (163,54% of GDP) and the Netherlands (132.25% of GDP).

¹⁹ AMABLE, B. (2003): The diversity of modern capitalism.

²⁰ HORBACZEWSKA, B. (2019): Financial intermediation, p. 107. HORBACZEWSKA, B. (2019): Comparative empirical analysis of financial intermediation systems in Central and Eastern Europe. HORBACZEWSKA, B. (2019): Comparative empirical analysis of financial intermediation systems in Central and Eastern Europe.

Figure 1: European Systems of Financial Intermediation

Author's elaboration.

Table 2: Cluster-Average Values for Variables in the European Systems of Financial Intermediation

	Bank-based	Market-based
<i>SMC</i>	26.58	127.33
<i>STTV</i>	12.15	54.05
<i>PFA</i>	14.70	79.70
<i>ICA</i>	32.44	89.70
<i>MFA</i>	57.32	69.92
<i>DCPS</i>	67.13	120.25
<i>DMBA</i>	77.52	131.15
<i>BAC5</i>	91.72	84.05
<i>CGSOE</i>	12.85	9.78
<i>OOB</i>	8.48	8.43
<i>GEI</i>	9.10	9.59
<i>PPR</i>	6.31	8.01

Author's elaboration.

The cluster-average value for SMC for the bank-based model is only 26.58% of GDP, 100 p.p. less than in the cluster where the capital markets play an important role. Another significant difference is evident when taking a look at stock traded total value to GDP. The cluster-average for the market-based model is 54.05% of GDP, whereas for the bank-based

model it is only 12.15% of GDP. Also, the pension funds' assets to GDP reveal a substantive difference. While the market-based model reaches 79,70%, the bank-based model almost 65 p.p. less. The same discrepancies can be demonstrated also in the case of insurance company assets to GDP (89,70% vs. 32.44%) and mutual funds' assets to GDP (69.92% vs. 57.32%).

Taking a look at the structure of the banking sector (*DCPS*, *DMBA* and *BAC5*), the differences between the two clusters shrink down. Domestic credit to the private sector by banks to GDP is 120.25% in the context of the market-based model and only 67.13% in the context of the bank-based model. An almost identical tendency can be spotted in terms of the deposit money banks' assets to GDP: 131.15% (market-based model) vs. 77.52% (bank-based model). The bank-based model, however, is notorious for the more intense concentration in the banking sector proxied via assets of the five largest banks as a share of total commercial banking assets. Whilst in the case of the market-based system the value of *BAC5* reaches 84.05%, in the case of the bank-based model, it is over 91%. Unsurprising is also the comparison of the values for the credit to government and state-owned enterprises to GDP. Generally speaking, banks within the bank-based model tend to provide more credit to the governments (12.85%) than within the market-based model (9.78%). The percentage of bank deposits held in privately owned banks and the government enterprises and investment are on similar levels in both models. Only the indicator of the protection of property rights over financial assets is higher in the market-based system (8.01) than in the bank-based system (6.31).

These results are in compliance with other authors in the field of the DoC literature. Amable, however, puts into the decentralized, market-based Anglo-Saxon model only English speaking countries and the Netherlands, whilst the Scandinavian countries and France are according to Amable prototypes of the bank-based model of the financial intermediation.²¹ Horbaczewska, similar to us, distinguishes between the bank-based and market-based models but does not include France, Luxembourg and Finland into the market-based model.²² That being said, between Amable's work from 2003 and Horbaczewska's work from 2019 we notice an explicit shift in the Scandinavian countries from the bank-based to the market-based models, except for Finland. The ORCLUS algorithm, however, attributes France and Finland to the market-based model despite being historically the poster boys of the bank-based model of the financial intermediation.²³ Analysing the microdata one has to realise that the stock market capitalization of listed domestic companies exceeds 121% of GDP in France, higher than the value for the United Kingdom (115.7%), an ideal type of decentralized finances. The same applies to the stock traded total value to GDP, which in the case of France (54.5%) matches the values for the Netherlands and Finland and exceeds the cluster-average for the bank-based model by a large margin. According to our interpretation, these trends regarding France and the Scandinavian countries can be explained by the attempts to overcome the fragmentation of the capital market in the EU and results from the gradual implementation of the *Action Plan on Building a Capital Markets Union*, a plan designed by the Juncker's commission.²⁴ Gradual implementation of the Action plan aims to decrease the EU's Member States' dependency on bank loans via the creation of the integrated capital market and revival of the securitization markets.²⁵ As a result of these tendencies, we witness a gradual shift from the historically traditional European bank-based model towards a model of the financial intermediation which favours capital markets.

²¹ AMABLE, B. (2003): The diversity of modern capitalism.

²² HORBACZEWSKA, B. (2019): Financial intermediation.

²³ COATES, D. (2000): Models of Capitalism: Growth and stagnation in the modern era. HALL, P. – SOSKICE, D. (eds.) (2001): Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage.

²⁴ European Commission. (2015): Action Plan on Building a Capital Markets Union.

²⁵ MERTENS, D. – THIEMANN, M. (2018): Market-based but state-led: The role of public development banks in shaping market-based finance in the European Union.

Conclusion

Our goal in this paper was to assess the diversity of the European systems of financial intermediation with an implicit aim to find out, whether the classical bank-based and market-based dichotomy still prevails. This article had the following structure. Firstly, we reviewed the literature regarding the diversity of the systems of financial intermediation. Secondly, we presented the nuts and bolts of the methodology and data utilized to cluster the European models of financial systems. Lastly, we demonstrated our findings. Employing the subspace clustering ORCLUS algorithm we conclude that the classical dichotomy of the bank-based and market-based system still prevails. This finding is in compliance with other authors in the literature. We, however, also notice certain restructuring between the clusters. Based on our findings, compared to the original Amable's DoC framework, France and the Scandinavian countries migrated towards the system of financial intermediation where the capital markets play a more pertinent role than the banks do. In our opinion, this can be attributed to Juncker's *Action Plan on Building a Capital Markets Union*. This political strategy stated explicit goals of overcoming the unnecessary dependency on the banking sector when it comes to firm financing via integration of the European capital markets.

References:

1. AGGARWAL, C. – YU, P. (2000): Finding generalized projected clusters in high dimensional spaces. In *SIGMOD record*, 2000, Vol. 29, No. 2, pp. 70-81.
2. AMABLE, B. (2003). *The diversity of modern capitalism*. London: Oxford University Press, 2003. ISBN 9780199261147.
3. COATES, D. (2000): *Models of Capitalism: Growth and stagnation in the modern era*. Cambridge: Polity Press, 2000. ISBN 978-0745620596.
4. CZERNIAK, A. – MASZCZYK, P. (2019): Methodological framework. *Diversity of Patchwork Capitalism in Central and Eastern Europe*. London and New York: Routledge, 2019, pp. 53-64. ISBN 978-0-367-17459-0.
5. European Commission. (2015): Action Plan on Building a Capital Markets Union. In: *European Commission* [online]. [cit. 4. 6. 2022.] Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0468&from=EN>.
6. FARKAS, B. (2016): *Models of Capitalism in the European Union: Post-crisis Perspectives*. London: Palgrave Macmillan, 2016. ISBN 978-1-137-60057-8.
7. HALL, P. – SOSKICE, D. (eds.) (2001): *Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage*. London: Oxford University Press, 2001. ISBN 9780199247752.
8. HORBACZEWSKA, B. (2019): Financial intermediation. In: RAPACKI, R. et al. (eds.): *Diversity of Patchwork Capitalism in Central and Eastern Europe*. London and New York: Routledge, 2019, pp. 104-122. ISBN 978-0-367-17459-0.
9. HORBACZEWSKA, B. (2019): Comparative empirical analysis of financial intermediation systems in Central and Eastern Europe. In: *International Journal of Management and Economics*, 2019, Vol. 55, No. 3, pp. 250-267.
10. KRIEGEL, H. P. et al. (2008): A general framework for increasing the robustness of PAC-based correlation clustering algorithms. In: *Lecture Notes in Computer Science*. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg, 2008, s. 418-435. ISBN 978 3540694762.
11. MERTENS, D. – THIEMANN, M. (2018): Market-based but state-led: The role of public development banks in shaping market-based finance in the European Union. In: *Competition & Change*, 2018, Vol. 22, No. 2, pp. 184-204.

12. NÖLKE, A. – VLIAGENTHART, A. (2009): Enlarging the varieties of capitalism: the emergence of dependent market economies in East Central Europe. In: *World Politics*, 2009, Vol. 61, No. 4, pp. 670-702.
13. RAPACKI, R. – CZERNIAK, A. (2018): Emerging models of patchwork capitalism in Central and Eastern Europe: empirical results of subspace clustering. In: *International Journal of Management and Economics*, 2018, Vol. 54, No. 4, pp. 251-268.
14. SZEPANNEK, G. (2018): Package “orclus”: Subspace Clustering Based on Arbitrarily Oriented Projected Cluster Generation. In: *CRAN* [online]. [cit. 15. 10. 2021.] Available at: <https://cran.r-project.org/web/packages/orclus/orclus.pdf>.

Contact:

Ing. Jakub Szabó

Faculty of International Relations

University of Economics in Bratislava

Dolnozemská cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovak Republic

e-mail: jakub.szabo@euba.sk

GROWING ANTISEMITISM IN GERMANY IS ONE OF THE MANIFESTATIONS OF RADICAL ISLAM IN CONNECTION WITH SALAFISM

Peter Šadlák

Department of Political Science, Alexander Dubček University of Trenčín, Študentská 2,
911 50 Trenčín, Slovak Republika, e-mail: petersadlak8@gmail.com

Abstract: The rise of antisemitism in Germany is frequently attributed to the radical right, which is on the rise in Germany. As various research by independent institutions show, this assumption is incorrect. It is based on the practice of the German police authorities, which automatically attribute unexplained attacks on Jews to the far right. In this text, we seek to refute this claim because this assumption does not agree with the traditional anti-Semitic attitudes inherent in the Muslim community and are disproportionately present in this community than among the majority population in Germany. This work aims to point out the connection between the manifestations of radical Islam in Germany and the increase in the number of anti-Semitic incidents in this country.

Keywords: jihadism, Islamism, sharia, mosque, salafism, radicalization

JEL: Z12, K38, L821

Introduction

The presented study seeks to analyse the causes of the rise in antisemitism in Germany in connection with the rise of radical Islam and the influence of various forms of Islamism on the attitudes of members of the Muslim community towards their fellow Jews. Although the police statistics show increased antisemitism and related incidents, they attribute it to right-wing radicals. As shown in this work, this practice does not respect reality because it does not respect the widespread anti-Semitic attitudes of the Muslim section of society nor the practical manifestations of antisemitism among Muslims, especially those who profess the Salafist version of Islam. And in official police statistics, violent attacks on Jews in which their perpetrator is not directly known, these acts are automatically attributed to the right-wing radicals. As practical experience and research by independent institutions show, this practice is misleading. It does not reflect the fact that there is a link between radical Islam and the rise of antisemitism.

1 Antisemitism in German Schools

We have recently seen an increase in antisemitism in Germany. Even based on official German statistics, which are likely to distort reality, it is linked to manifestations of right-wing extremism, Based on AJC analysis.¹ German teachers point to the growing trend of adolescents who cease to be identified according to their ethnicity. They instead prefer to be recognised on behalf of their religion. They are sharply demarcated from non-believers, Jews and otherwise practising Muslims. Rejection of physical education classes attended by boys and girls, sex education, teaching evolution and the like are common. The phenomenon of the existence of the so-called moral guardians who, thanks to the knowledge gained in important Salafist mosques, influence their surroundings.

¹ American Jewish Committee Berlin.

In Berlin, the Al-Nur Mosque youth significantly impacts Muslim youth. In connection with this mosque, teachers in Berlin express their astonishment at how quickly the students who attend it can take anti-Semitic and anti-Western attitudes in general. Such students then put pressure on other Muslims to behave like true Muslims.

This is manifested in dressing, fasting, and intercourse with the opposite sex or non-believers. Vulgar expressions mark girls who dress according to western fashion. Girls are often pressured in the school environment to dress in Western ways. Based on the testimony of one German teacher. Girls in his school started to wear a veil because one Muslim student controlled the whole class.

Similarly, during Ramadan, radical students put pressure on other Muslims in the class to fast. Although it is a minority, its impact is palpable. Such groups are mostly made up of boys, often out of any control by school staff. Salafists' attempts to recruit new followers outside school are not uncommon, and many students confirm contact with such a person. Internet propaganda plays an important role.

There have often been cases of students approving an attack on the editorial board of the satirical magazine Charlie Hebdo. Even during school discussions on this topic, the students agreed with this attack and justified it by insulting religion.² Freedom of the press is to be subordinated to the protection of faith because the safety of religion is the highest good, and one who insults a prophet must reckon that he will be punished by death.

One of the Berlin teachers described a case where two students from a school he is working with wanted to go to Syria. Through their classmates found out about it, the school management informed the police. Although the students did not fly to Syria, they stayed at school.³

Based on the above, it is not surprising that the number of students who value their religion higher than the democratic political system is rising.⁴ They are not only hostile to democracy. Jews, homosexuals and Europe are becoming the object of their hatred.

They reject gender equality. In the younger generation, this is also reflected in the relationship with teachers, who no longer perceive them as people who need to be respected because they are women. Jews, atheists and homosexuals are increasingly exposed to bullying. Homosexuality is not only rejected but is, for many, the evidence of a misguided social establishment in Germany, which sounds paradoxical given that Muslims demand tolerance for themselves.

2 Antisemitism in Islamic-Salafists propaganda

The word Jew is commonly used as an insult. There are common stereotypes that speak of Jews as the murderers of Palestinian children, as those who control the international financial system and the media and take land from Muslims. There is a widespread hatred of the state of Israel, which is often seen as a representative of world Jewry. They traditionally claim that Israel must disappear and that the Palestinians must regain their land. Young Muslims approve of terror against the state of Israel.⁵

Young Muslims in Germany also criticise that the German government has traditionally supported Israel.⁶ Israel and the USA are co-responsible for all the evil in the world. Belief in

² MERSCH, B – REIMANN, A. (2015): Die Sorge, dass es knallt.

³ AJC STUDIE (2017): Salafismus und Antisemitismus an Berliner Schulen: Erfahrungsberichte aus dem Schulalltag, p. 20.

⁴ AJC STUDIE (2017): Salafismus und Antisemitismus an Berliner Schulen: Erfahrungsberichte aus dem Schulalltag, p. 11.

⁵ AJC STUDIE (2017): Salafismus und Antisemitismus an Berliner Schulen: Erfahrungsberichte aus dem Schulalltag, p. 14.

⁶ AJC STUDIE (2017): Salafismus und Antisemitismus an Berliner Schulen: Erfahrungsberichte aus dem Schulalltag, p. 15.

a worldwide conspiracy against Muslims makes young Muslims more susceptible to extremist ideologies. Related to this is the attitude towards violence perpetrated by the Islamic State. The crimes justify what the West commits against Muslims.

At the same time, however, there are frequent claims that the Islamic State is a creation of the United States and Israel. At the same time, however, it must be emphasised that even based on teachers' statements, most students reject violence and terrorism. In teaching, teachers deliberately avoid sensitive topics related to the Middle East conflict. Aggressive reactions are encountered not only by children from Palestinian backgrounds but by Muslims, regardless of their geographical background. Many teachers require the presence of imams who would be able to provide students with helpful information about Islam free of radical ballast. Still, students do not trust such people and consider them purchased by state authorities. The belief that Jews are secretly seeking the rule of the world or have even seized it and secretly control world politics and the economy is typical of all Islamists. This belief is based on the Protocols of the Elders of Zion.⁷

Antisemitism is also based on the image of Jews in the Qur'an, which describes Muhammad's conflict with Jewish tribes in the Arabian Peninsula.

It also includes traditional notions of ritual murders and murders of children for trafficking in human organs and murders of prophets. Jews are traditionally referred to as those whom God has cursed.

Thus, in Islamist anti-Semitism, the emphasis is mainly on the following moments:

- 1) "The domination of the Jews over the financial and economic system. The Jews want to rule the world by artificially provoking economic crises. They are to stand behind the World Bank or the International Monetary Fund.
- 2) Jews deliberately provoke conflicts between nations to create hostility between them. And they intentionally started the First and Second World Wars. Their goal is to enrich themselves in these conflicts to gain dominance over the world.
- 3) Holocaust denial.
- 4) They are trying to rule the world with the help of secret organisations. The Jews are behind various private organisations. Related to this is the description of political opponents and allies of the Jews. They are credited with multiple major world events such as revolutions, wars or state-breaking.
- 5) The eternal struggle between Jews and Muslims - this point is especially emphasised between jihadists and Salafists. Jews are interpreted as leaders of unbelievers. Their goal is to destroy Islam systematically. In this context, they are credited, for example, with the abolition of the Caliphate and Sharia in Turkey in 1923."⁸

A specific form of antisemitism is so-called anti-Zionism, which declares the destruction of the state of Israel as a top priority. Al Qaeda and the Islamic State fall into the Salafist-Jihadist spectrum. "The main distinguishing feature of Al Qaeda's ideology is the change in the interpretation of jihad to offensive jihad. And its application to the so-called close enemy means regimes in Muslim countries that are perceived as non-Islamic and a distant enemy that the United States, Russia, and Israel understand."⁹ Calls for attacks on Jews appeared in 2012 in the most important Al Qaeda magazine in the Arabic peninsula- Inspire. The articles published here called on Muslims to attack Jews and Jewish targets wherever Jews are located. The Jews were identified as the greatest enemies of Islam.

⁷ BUNDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ (2019): Antisemitismus im Islamismus, p. 20.

⁸ BUNDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ (2019): Antisemitismus im Islamismus, pp. 21-23.

⁹ FARSHID, O. (2010): Antisemitismus im Islamismus. Ideologische Formen des Judenhasses bei islamistischen Gruppen, p. 473.

An example of an attack on a Jewish target in Europe is the 2012 assassination of a Jewish school in Toulouse. "Although Merah was often referred to as 'Lone Wolf,' he trained in Pakistan with Jund Al-Khilafa, a group that was close to Al Qaeda."¹⁰

As with Al Qaeda, anti-Zionism is an essential component of the ideology of the Islamic State. This anti-Zionism also confirms a statement from 2014 in the online propaganda magazine Dabiq. It described murdering of Jews in a flowery way after the defeat of Israel by the Islamic State. But he was left with verbal threats. In reality, the Islamic State has focused more on fighting Shiites, Western states, and apostate regimes. Although Abu Bakr Al-Baghdad released a video in 2015 claiming that Palestine would become a Jewish grave, in the same year, another video was published in which an anonymous IS fighter predicted the conquest of Jerusalem. Contrary to previous claims, Islamic State officials told Al-Naba magazine in March 2016 that jihad in Palestine was no more important than jihad anywhere.

Nevertheless, it is not surprising that Jews and the state of Israel are the most important enemies of the Salafists in Germany. "Jews are not only evil by their actions, but they are evil by nature. They are hypocrites and querulous."¹¹ In the ideology of Salafism, the negative image of the Zionists is particularly important because it legitimises the struggle against the state of Israel. Salafists emphasise that the Jews are destroying Muslims, and the existence of traditional hostility between Jews and Muslims is evidenced by conflicts from the early days of Islam. Holocaust denial and legitimisation of violence against Jews in connection with the Middle East conflict is common, which is interpreted as defensive jihad and includes suicide bombings. "Although Salafist preachers try to act moderately, there are exceptions from time to time, such as the statement of the Danish preacher Abu Bilal Ismail in the Al-Nur Mosque in Berlin on July 18, 2014: Count them, kill them all and don't let any of them live!"¹² He was fined 1,800 Euros for his statements.

Salafist preachers also support anti-Semitic views. One of them is, for example, Ali Abdur-Rahman al-Hudhaifi, who claims that the goals of the Western powers are:

- 1) "Consolidation of the Zionist Jewish state.
- 2) The destruction of the al-Aqsa Mosque in Jerusalem. In the place where the synagogue is to be built to satisfy the wishes of the Jews.
- 3) Maintaining the military domination of Jews over Muslim countries.
- 4) Adoption of oil reserves in the Gulf States.
- 5) At the slightest provocation, inflict a blow of Islam on grace.
- 6) By all means, to undermine the moral values on which Islam stands so that, as a result, Islamic states may wage wars."¹³

A document entitled "Hilfst du der Sache Allahs, hilft Er dir!" is available at www.salaf.de, and the Jews are described as follows. "Jews have different ways of committing crimes and massacres in their shameful history. They do not learn from historical events. They prefer to be much more stubborn in their betrayal. The Jews caused all the disasters in Palestine. With their dirty hands, shameless souls, sick hearts and evil intentions. They behaved aggressively on earth, shedding the blood of numerous innocent children, the elderly and poor women. Allah says Humiliation is prescribed for them, wherever it is possible. They summon the wrath of Allah. Jewish pride transcends all boundaries. They kill innocent people without any remorse."¹⁴

¹⁰ WYSS, M. (2020): Israelfeindschaft und Antisemitismus bei Hamas, Al-Qaida und Islamischem Staat: In Antisemitismus in der Migrationsgesellschaft Theoretische Überlegungen, Empirische Fallbeispiele, Pädagogische Praxis, p. 78.

¹¹ BUNDESMINISTERIUM DES INNERN (2019): Antisemitismus in Deutschland Aktuelle Entwicklungen, p. 181.

¹² BUNDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ (2019): Antisemitismus im Islamismus, p. 37.

¹³ ALI ABDUR-RAHMAN AL-HUDHAIFI (1998): Eine ergreifende Botschaft an die muslimische Umma, p. 11.

¹⁴ LAGEBILD ZUR VERFASSUNGSFEINDLICHKEIT SALAFISTISCHER BESTREBUNGEN, p. 58.

3 Discrepancy in interpreting statistical numbers on antisemitism in Germany

However, it should be noted that antisemitism is one of the hallmarks of all Islamist movements and, therefore, part of the Salafist ideology. Consequently, it is not surprising that the manifestations of anti-Semitic attacks are increasing. For example, we can cite a woman insulted by two Arab men in 2016 because of a pendant that had the shape of the state of Israel; when these men shouted at her the words "fucking Jews, you are a waste of the world."¹⁵ Similarly, at a Berlin school, a student of Jewish descent was identified by classmates as a nation who murdered children and whose members should be severed. The incursion of two young men into a synagogue in North Rhine-Westphalia was also dramatic, shouting "Jerusalem belongs to us, you bastards will leave it"¹⁶ at a man who had a yarmulke on his head and beat him with a belt. In the same year, the Tempelhof was bullied by Muslim students. Incidents often occurred in front of trains from the refugees from 2014 to 2016. Attacks on synagogues, such as the attack in Bona by three young Syrians, or a demonstration in front of the synagogues in Bona, where anti-Semitic slogans were heard, became frequent. Anti-Semitic slogans are part of the demonstration, either supporting Palestine or against Covid's measures. Günther Jikeli published a study in 2018 in which he dealt with the state of antisemitism among Muslims in Europe. According to his findings, antisemitism is no exception in Europe. This is because it is a widespread phenomenon among Muslims. Nevertheless, the extent to which Islamism in its various forms is co-responsible for the rise of anti-Semitic incidents in Germany is still under discussion.

According to a report by the Federal Criminal Office on politically motivated crime, the number of these types of crimes in Germany again rose to 2,351 in 2020, an increase of 15.70% in 2019. Most of these crimes are attributed to right-wing extremism, up to 94.60%.

Figure 1: Politically motivated crime

Jahr	2020	2019	in %
PMK -rechts-	2.224	1.898	+ 17,18 %↑
PMK -links-	10	6	+ 66,67 %↑
PMK -ausländische Ideologie-	40	57	- 29,82 %↓
PMK -religiöse Ideologie-	31	24	+ 29,17 %↑
PMK -nicht zuzuordnen-	46	47	- 2,13 %↓
Gesamt	2.351	2.032	+ 15,70 %↑

There are doubts as to how this information is interpreted. In 2017, Andrej Reisin published an article in which he questioned the figures published by the Federal Criminal Office, which concerned politically motivated crime. Based on these data, it turned out that in 2016, 1,468 crimes with an anti-Semitic background took place in Germany. The police defined 1381 of these acts as manifestations of right-wing extremism. "Overall, 94% were classified as manifestations of right-wing extremism."¹⁷

He confronted these figures with the findings of the study *Jüdische Perspektiven auf Antisemitismus in Deutschland*. "In this study, those who used Jewish symbols in public

¹⁵ BUNDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ (2019): Antisemitismus im Islamismus, p. 38.

¹⁶ BUNDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ (2019): Antisemitismus im Islamismus, p. 39.

¹⁷ REISIN, A. (2018): Antisemitische Straftaten Sind die Statistiken irreführend?

confirmed that they were very often exposed to antisemitism, especially by Muslim fellow citizens."¹⁸

It should be added that the research was conducted on a sample of 533 people of the Jewish faith, and the total number of physical attacks was 16, of which in 13 cases, corresponding to the above, 81% were to be attacked by Muslims. However, as the authors of the study themselves point out, these numbers need to be approached with caution because they were obtained from a relatively small sample.

Professor Susanne Schröter, head of the Global Islam research centre, also expressed similar doubts about interpreting official police statistics in an interview with the German magazine Focus. In an interview from 15.5.2021 questioned that right-wing extremists accounted for 94% of anti-Semitic crimes. According to her, in cases where the perpetrator is unknown, the police report these cases as a manifestation of right-wing extremism, which represents about half of the offences against Jews in Germany.

Interesting statistics can be found in the reports of RIAS Berlin - Recherche- und Informationsstelle Antisemitismus Berlin.¹⁹ Based on the statistical findings this institution provides. There is also some discrepancy in interpreting statistical numbers by the German police and RIAS. An exciting contradiction emerges when comparing the figures published by the RIAS, for example, for the years 2018, which were published in the 2019 report.

In the year under review, there were 23% of attacks on Jews - for political reasons motivated by right-wing extremism and "only" 2% of cases committed by Muslims - up to 49% of cases with unknown motivation. "Between January and June 2021, the same organisation recorded 522 anti-Semitic attacks. Of this, 20.1% belonged to right-wing extremism, and 2.5% had Islamist motivation. 48.3% of cases did not state the cause."²⁰ Of course, these numbers apply to Berlin. As far as the whole of Germany was concerned, according to the RIAS, 1909 antisemitism incidents were recorded in Germany in 2020. One severe case in Hamburg was when a victim was attacked by a spade.

Given that it was marked by a year of pandemic measures, many of these incidents took place at protest rallies against these measures. Two hundred eighty-four of these cases were registered in connection with the pandemic. "Of the politically motivated acts that can be described as manifestations of antisemitism, 22.4% belonged to right-wing extremism, 2.28% to Islamist extremism, and 58.88% were unspecified."²¹

The fact that official police statistics in Germany do not reflect reality was confirmed for TAGESSPIEGEL by the director of the American Jewish Committee in Berlin, Remko Leemhuis, who said that. As a result of such practice, more than 90% of the 2,351 anti-Semitic crimes in 2020 were classified as right-wing extremism.²² "Those cases are not precisely defined according to a worldview, and therefore they are described as right extremism."²³

Compared to other European countries, these figures are far too good. For example, in France, where Muslims make up about 8% of the population, more than half of its anti-Semitic attacks have been on Muslims. Research on antisemitism conducted in 2013 in the following European countries has reached interesting figures: France, the United Kingdom, Germany, Belgium, Italy, Sweden and Latvia. Most respondents were from France in 1192 and 1468 in the United Kingdom.

¹⁸ ZICK, A. et al. (2017): JÜDISCHE Perspektiven auf Antisemitismus in Deutschland, p. 80.

¹⁹ A non-profit organization in Berlin that aims to record anti-Semitic crimes in Berlin.

²⁰ EINE AUSWERTUNG DER RECHERCHE- UND INFORMATIONSSTELLE ANTISEMITISMUS BERLIN (RIAS BERLIN) (2021): Antisemitische Vorfälle in Berlin von Januar bis Juni 2021, p. 25.

²¹ BUNDESVERBAND DER RECHERCHE - UND INFORMATIONSSTELLEN ANTISEMITISMUS E.V. (2021): Antisemitische Vorfälle in Deutschland 2020, p. 27.

²² MARSCHALL, CH. (2021): Antisemitische Straftaten unter dem Radar der Polizei.

²³ MARSCHALL, CH. (2021): Antisemitische Straftaten unter dem Radar der Polizei.

"When respondents were supposed to describe the attacker, up to 40% stated that he was a Muslim, in 14% of cases, it was a left-wing radical, and in 10% of cases, it was a right-wing extremist."²⁴

"The Defamation League (ADL) study shared anti-Semitic views in Germany in 2015, 16% of the population, of which German Muslims were 56%."²⁵

A 2019 survey by the same organisation yielded similar data. They did not change significantly, but 15% of the tested sample shared anti-Semitic attitudes. "Of this total number of anti-Semitic attitudes, 14% belonged to Christians and 49% to Muslims."²⁶

4 Role of mosques in spreading of antisemitic attitudes between Muslims

Another factor that significantly influences the spread of antisemitism among Muslims in Europe is the influence of the Arab and Turkish media, in which antisemitism is openly present. Therefore the impact of mosques, radical imans, and foreign organisations financed from abroad, for example, Saudi Arabia or Turkey, is significant. Consequently, we cannot be surprised that a large part of anti-Semitic acts was attributed to Muslims. According to data published by Konrad Adenauer Stiftung, DITIB²⁷ operates a total of 796 mosques in 2,333 mosques in Germany and employs between 2,000 and 2,500 imans. 80 to 90% of the remaining clergy also come from abroad from Turkey, North Africa, Egypt, the former Yugoslavia and Iran. Milli Görüş operates 323 mosques in Germany. The Verband Islamischer Kulturzentren operates 300 mosques. Precisely because such a large number of imans do not come from Germany, there are real fears that this may contribute to the radicalisation of Muslims in Germany, and antisemitism is one of the manifestations of this radicalisation. The fact that it is not just empty speculation can be seen in the examples of DITIB and Millî-Görüş. Since President Erdogan and his AKP party came to power in Turkey, there are real fears that Islamists are gaining influence within DITIB. The practical expression of this fact is that employees of the Turkish state fill all critical positions within this organisation. Iman education is also provided in Turkey. "The Turkish state pays for the imitations that belong to the DITIB organisation. In January 2020, DITIB opened its training centre in Germany, in which men are trained in imans. But here arises the problem of political control by the Turkish religious authorities. This problem is caused by the fact that only imans who are loyal to the Turkish regime are sent to Turkey. Given the high number of migrants originating in Turkey, their role is to secure the political influence of Erdogan among the Turkish community in Germany. The problem is that many who have received their education in Germany find it difficult to find employment because there is distrust of Muslims. There are documented cases where Turkish Muslims were radicalised in the DITIB environment, and they subsequently went to war in Syria to fight on the side of the Islamic State. It is indisputable that President Erdogan uses state-paid imans in Germany to strengthen his influence among the country's Turkish minority. Necmettin Erbakan, the founder of the Millî-Görüş movement, is also known for his anti-Semitic views, so it is not surprising that this organisation spreads anti-Semitic views through its promotional material.

Germany does not have the education of imans in the so-called "Islam College" under control. Both men and women can complete it. The condition is that they have studied Islamic theology. This education has to last two years and takes place in German. The problem is that only the smallest Muslim union in Germany, the "Zentralrat der Muslime", which operates only about 22 mosques, is collaborating on this project, and some of the groupings it covers are

²⁴ PUBLICATIONS OFFICE OF THE EUROPEAN UNION (2014): Discrimination and hate crime against Jews in EU Member States: experiences and perceptions of antisemitism Luxembourg, p. 47.

²⁵ ADL GLOBAL 100 (2015): Germany.

²⁶ ADL GLOBAL 100 (2019): Germany.

monitored by German security authorities. At the same time, the three largest Muslim unions run their educational facilities, the "Verband der Islamischen Kulturzentren" in Cologne, which secures funding from regular contributions from its members and donations. "Milli Görüs" operates its training centre in Mainz; it aims to establish an Islamic social order, so it is monitored by security authorities and funded by membership fees and donations. The school run by Ditib is based in the village of Dahlem in Nordeifel, financed by the Turkish government. These schools are funded by money from abroad, which poses a risk because it loses the possibility of their control. The mosque, founded in Berlin by feminist Seyran Ates in 2017, has the name "Ibn Rushd-Goethe-Moschee". "In this mosque, there is no obligation for women to wear a head covering, women can have sermons in it, and the sexes do not pray separately."²⁸

The impact of antisemitic attitudes of imams on Muslim communities in Germany was addressed in a study, the results of which were also presented in a report on the state of antisemitism in Germany. Representatives of the largest Muslim unions in Germany, as well as other independent organisations, also took part in the study: Islamrat, the Turkish Islamic Union of Religious Studies and Research Center / Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DITIB) and Zentralrat der Muslime in Deutschland. However, DITIB associations did not participate in the survey due to international tensions over the coup attempt in Turkey. The people who took part in the study were asked to comment on the following questions:

- 1) Middle East conflict. In most cases, they saw the conflict as political rather than religious. They did not blame all the Jews for the suffering of the Palestinians. Therefore, they did not identify the actions of the Jews with the politics of the state of Israel.
- 2) Interpretation of religious sources. Concerning the Jews, the people expressed themselves in the sense that they tried to draw the attention of their students to the positive aspects of Muhammad's relationship with the Jews, and they tried to interpret the existing negative references to Jews in the Qur'an in the light of the time.
- 3) Holocaust: The Holocaust was unanimously condemned by the imams; none tried to relativise it.
- 4) The media: Here, they expressed their distrust of how the Western media reported on the near-eastern conflict.
- 5) Antisemitism vs Enmity in Islam: Imams have expressed a consensus that they are hostile to Muslims and Islam. And they contrasted it with a sensitive perception of antisemitism.

Based on these statements, it might seem that the people may not be a significant problem. However, the study's authors admit that these findings do not have to be definitive and must be further studied. The fact that the situation regarding mosques in Germany may not be so simple was confirmed in 2016 by the then President of the Federal Office for the Protection of the Constitution, Hans-Georg Maaßen, who admitted that the German authorities monitor the activities of approximately 90 mosques in Germany. These are Arab mosques.

In these mosques, self-proclaimed imams operate and gather a clientele of followers around them. Here they have their hate speech, and here they are calling for jihad. The fact that the activities of radical Islamists in mosques are a problem is also shown by the situation in Berlin, where Islamists from the East German federal states are also increasingly moving. Salafists pose a significant threat to security among them. Salafist activity has shifted to privacy, and mosques no longer play a leading role in spreading Salafist ideas.

This applies not only to Berlin but also to the whole of Germany. There are more than 100 mosques in Berlin alone, and about 10% are Salafists. Al-Nur, Ibrahim al-Khalil and As-Sahaba mosques are considered to be essential Salafist mosques in Berlin. "In the Al-Nur Mosque, the

²⁸ SCHRÖTER, S. (2021): Im namen des Islam, p. 157.

proportion of Salafist visitors is about 25%. Representatives of the mosque are working to build a moderate image. During the prayers on Friday, there are regular demands for a society governed by the laws of Islam, conspiracy theories about the West's conspiracy against the Islamic world are mentioned, and Shiites are referred to as apostates. Abul Baraa, who is considered one of the most radical preachers in Germany, works as the capital of this mosque. He regularly expresses hatred against Christians, Jews and other non-Muslims."²⁹ Ibrahim al-Khalil, the number of Salafists who visit this mosque is estimated at 40%. The fact that it is a Salafist mosque is also proved by Salafist literature, which was confiscated by the authorities. As-Sahaba, this mosque has 50% of Salafist visitors. Local imam Abul Baraa is known for his hate speech against alleged enemies of Islam, regardless of whether it is politicians, the media, the Shiite or the army.

It can also be seen at the Berlin mosques that the survey mentioned above probably does not reflect the extent to which all imitations influence their believers. "Although the President of the Central Council of Muslims in Germany, Aiman Ma-zyek and the head of the Hessen Union of Mosques under DITIB, Onur Akdeniz, have been condemned to the growing manifestations of antisemitism in Germany."³⁰

In 2017, two Salafist associations were closed:

- "The Fussilet Berlin Association, which Anis Amri also visited, was closed in February.
- The "Deutschsprachige Islamkreis Hildesheim" was closed in March of the same year. In it, Muslims prepared to travel to Syria to fight on the side of the Islamic State. This Abu Walla association, known as the IS representative. in Germany."³¹

Conclusion

The findings published in this paper clearly show a link between the rise of antisemitism in Germany and the spread of radical Islamist ideology. Mosques, the Internet, social networks, and various communication platforms such as messenger, WhatsApp and telegram play an essential role in disseminating this ideology. Narrative antisemitism is already observable in students. It often manifests itself in bullying and is primarily a matter for boys. Cases of assent to the assassination of Charlie Hebdo have frequently been reported. Students usually rate religion higher than the democratic system and reject gender equality. They approve of terrorist attacks against the state of Israel and manifest anti-American attitudes.

Antisemitism is typical of all Islamist organisations. They base their attitudes on the protocols of the elders of Zion. In Islamist anti-Semitism, the following elements prevail. The domination of the Jews in the financial and economic system. Incitement of war by the Jews. Holocaust denial. An attempt to rule the world with the help of secret organisations. The eternal struggle between Jews and Muslims. Al Qaeda and the Islamic State have come up with a specific form of so-called anti-Zionism - which proclaims the need to destroy the state of Israel. Therefore, it is no surprise that for the Salafists in Germany, the Jews and the State of Israel are the most important enemies. The crowns of this belief are already found in the early forms of Islam. As a result of monitoring by state authorities, most Salafist preachers try to act moderately, but there are sometimes exceptions. Similar views can be found in *Eine ergreifende Botschaft an die muslimische Umma*, authored by Ali Abdur-Rahman al-Hudhaifi. This work is freely available on the Internet and is full of hateful anti-Semitic stereotypes. Therefore, we cannot be surprised that if such views are freely available, it will affect the spread of hate speech. This was also stated in a study by Günther Jikeli, who confirmed that antisemitism is a much more widespread phenomenon among Muslims in Europe than in the rest of the population. Although the German authorities confirm in their statistics that the increase in

²⁹ VERFASSUNGSSCHUTZBERICHT (2019): Verfassungsschutz Berlin Bericht, p. 97.

³⁰ TAGESSCHAU.DE (2021): "Widerliche Attacken auf jüdische Mitbürger."

³¹ JASCHKE, H. (2018): Orte der islamistischen Radikalisierung.

antisemitism in Germany is a fact, they mostly attribute it to right-wing extremism. However, this statement does not correspond to the findings of other studies, which confirm the experiences of those who were confronted with manifestations of antisemitism and prove that Muslims primarily attacked these. Professor Susanne Schröter, as well as research by RIAS Berlin, have questioned allegations that the rise in antisemitism in Germany may have led to an increase in antisemitism. The chairman of the American Jewish Committee in Berlin also spoke. This mistake stems from police practice when unexplained manifestations of antisemitism are automatically attributed to right-wing extremism.

Mosques are an essential factor. Surprisingly, even those funded by the Turkish state. Turkish President Erdogan uses imams in these mosques to spread his influence among Muslims in Europe, so it is no wonder that many visitors to these mosques have gone to fight in Syria on the side of the Islamic State. Of course, Arabic mosques are also a problem. Although Salafist mosques account for only about 10% of all mosques in Berlin alone, some people are known for their hatred of Jews.

References:

1. ADL GLOBAL 100 (2015): Germany. Available online: <https://global100.adl.org/country/germany/2015>.
2. ADL GLOBAL 100 (2019): Germany. Available online: <https://global100.adl.org/country/germany/2019>.
3. ALI ABDUR-RAHMAN AL-HUDHAIFI (1998): Eine ergreifende Botschaft an die muslimische Umma [online]. 13. 3. 1998 [Cited 14. 4. 2022.] Available online: <https://www.yumpu.com/de/document/read/32751990/eine-ergreifende-botschaft-an-die-umma-salafde>.
4. BKA/BF (2016): Analyse der Radikalisierungshintergründe und -verläufe der Personen, die aus islamistischer Motivation aus Deutschland in Richtung Syrien oder Irak ausge-reist sind.
5. BUNDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ (2019): Antisemitismus im Islamismus. Köln: Bundesamt für Verfassungsschutz Print- und MedienCenter.
6. BUNDESMINISTERIUM DES INNERN (2020): Antisemitismus in Deutschland Aktuelle Entwicklungen.
7. BUNDESVERBAND DER RECHERCHE- UND INFORMATIONSTELLEN ANTISEMITISMUS E. V. (2021): Antisemitische Vorfälle in Deutschland 2020. Berlin: Bundesverband der Recherche- und Informationsstellen Antisemitismus e.V. (Bundesverband RIAS).
8. DAS BUNDESMINISTERIUMS DES INNERN, FÜR BAU UND HEIMAT (2021): Politisch Motivierte Kriminalität im Jahr 2020. Bundesweite Fallzahlen. s.20.
9. EINE AUSWERTUNG DER RECHERCHE- UND INFORMATIONSTELLE ANTISEMITISMUS BERLIN (RIAS BERLIN). (2021): Antisemitische Vorfälle in Berlin von Januar bis Juni 2021. Berlin: Verein für Demokratische Kultur in Berlin VDK) e. V. und Recherche- und Informationsstelle Antisemitismus Berlin (RIAS Berlin). ISSN 2569-8222
10. FARSHID, O. (2010): Antisemitismus im Islamismus. Ideologische Formen des Judenhasses bei islamistischen Gruppen: In: PFAHL-TRAUGHER, A. (hrsg.): Jahrbuch für extremismus-und terrorismusfor- schung 2009/2010. Brühl: FH für öffentliche Verwaltung, pp. 435-485. 276 p. ISBN: 978-3-938407-31-8.
11. INNENMINISTERKONFERENZ.DE (2022): Lagebild Zur Verfassungsfeindlichkeit Salafistischer Bestrebungen [online]. 11-06-22 [Cited 29. 1. 2022]. Available online: https://www.innenministerkonferenz.de/IMK/DE/termine/to-beschluesse/11-06-22/anlage14.pdf?__blob=publicationFile&v=.

12. JASCHKE, H. (2018): Orte der islamistischen Radikalisierung [online]. In: *modus-zad*, 4. 5. 2018 [Cited 16. 4. 2022.] Available online: <https://www.bpb.de/themen/islamismus/dossier-islamismus/268726/orte-der-islamistischen-radikalisierung/>.
13. MARSCHALL, CH. (2021): Antisemitische Straftaten unter dem Radar der Polizei [online]. In: *Der Tagesspiegel*, 15. 5. 2021 [Cited 16. 4. 2022.] Available online: <https://www.tagesspiegel.de/politik/die-statistik-gibt-nicht-die-realitaet-wider-antisemitische-straftaten-unter-dem-radar-der-polizei/27193108.html>.
14. MERSCH, B. – REIMANN, A. (2015): Die Sorge, dass es knallt. [online]. 22. 1. 2015 [Cited 14. 4. 2022.] Available online: <https://www.spiegel.de/lebenundlernen/schule/paris-deutsche-schueler-sorgen-sich-vor-anschlaegen-a-1013932.html>.
15. PUBLICATIONS OFFICE OF THE EUROPEAN UNION (2014): *Discrimination and hate crime against Jews in the EU Member States: experiences and perceptions of antisemitism Luxembourg*. Luxembourg: Publications Office of the European Union, p. 76. ISBN 978-92-9239-468-4
16. REISIN, A. (2018): Antisemitische Straftaten Sind die Statistiken irreführend? In: *Tagesschau.de* [online]. 26. 4. 2018 [cit. 29. 1. 2022]. Available online: <https://www.tagesschau.de/faktenfinder/hintergrund/antisemitismus-147.html>
17. SCHRÖTER, S. (2021): *Im Namen des Islam: Wie radikalislamische Gruppierungen unsere Gesellschaft bedrohen*. München: Pantheon Verlag, 2021. s. 303. ISBN 978-3570554456.
18. TAGESSCHAU.DE (2021): "Widerliche Attacken auf Jüdische Mitbürger" [online]. In: *tagesschau.de*, 15. 5. 2021 [Cited 16. 10. 2021.] Available online: <https://www.tagesschau.de/inland/zentralrat-der-muslime-nahost-konflikt-101.html>.
19. VERFASSUNGSSCHUTZ (2019): *Verfassungsschutz Berlin Bericht*. Berlin: Senatsverwaltung für Verfassungsschutz.
20. WYSS, M. (2020): Israelfeindschaft und antisemitismus bei HAMAS, AL-QAIDA und Islamischen Staat. In: *Antisemitismus in der Migrationsgesellschaft: Theoretische Überlegungen, Empirische Fallbeispiele, Pädagogische Praxis*. Innsbruck: Innsbruck university press, pp. 65-86. ISBN 978-3-99106-015-4.
21. ZICK, A. (2017): Salafismus als Phänomen der Radikalisierung: Ein Blick auf den viralen Salafismus und die Frage der Forschungsnotwendigkeiten. CoRE NRW, Forschungsberichte, Bielefeld [online]. [Cited 22. 2. 2022.] Available online: www.uni-bielefeld.de/ikg/core/.

Contact:

Mgr. Peter Šadlák

Alexander Dubček University of Trenčín

Študentská 2

911 50 Trenčín

Slovak Republic

e-mail: petersadlak8@gmail.com

SVET PEŇAZÍ A FINANCIÍ V STAROVEKOM GRÉCKU¹

WORLD OF MONEY AND FINANCES IN ANCIENT GREECE

František Škvrnda, ml.

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: frantisek.skvrnda2@euba.sk

Abstrakt: Nasledujúci príspevok sa zaoberá problematikou z oblasti všeobecnej histórie peňazí a bankovníctva. Skúma všeobecné črty starovekých gréckych finančných inštitúcií, aktérov a ich sociálneho prostredia a artikuluje základné tézy o ich povahe. Prvá časť štúdie sa zameriava na popis historických okolností a reálií súvisiacich so vznikom peňazí. V nasledujúcej časti približujeme vznik a charakteristiku prvých bánk a povahu peňažníckeho umenia na základe konceptuálnej analýzy vybranej starogréckej terminológie. V poslednej, tretej časti štúdia sa zaoberáme širším sociálnym kontextom starovekého sveta financií a upozorňujeme na jeho substantivistický a etický rozmer.

Kľúčové slová: História, Peniaze, Banky, Staroveké Grécko, *Eranoi*, Etika

JEL: G21, N23, P49

Abstract: The following paper deals with the topic from the field of general history of money and banking. Study examines general features of ancient Greek financial institutions, actors and their social environment and articulates fundamental theses about their nature. First part of paper focuses on the description of historical circumstances related to the invention of money. The following part scrutinizes the origins and features of early banks and financial services by the means of conceptual analysis of related ancient greek terminology. In the last, third part of the study, a broader social context of ancient world of finances is outlined with emphasis on its substantivist and ethical framework.

Keywords: History, Money, Banks, Ancient Greece, *Eranoi*, Ethics

JEL: G21, N23, P49

Úvod

Klasická grécko-rímska civilizácia položila základy viacerým vedeckým odborom a disciplinám. Dejiny fyziky, matematiky, astronómie, biológie, mineralógie, chémie nachádzajú svoje počiatky vo filozofických systémoch predsokratikov, platonikov a peripatetikov. Všestranne zameraní antickí spisovatelia sa však neobmedzovali len na prírodné vedy, ale položili základy aj spoločenským a humanitným vedám, vrátane ekonómie. Z hľadiska všeobecných dejín peňazí a finančníctva predstavuje grécko-rímska civilizácia významnú oblasť štúdia nielen preto, že v spisoch starovekých autorov nachádzame rozpracované teoretické reflexie základných aspektov ekonomického života a procesov. V Grécku došlo aj k vynájdeniu okrúhlych metalických razených mincí, ktoré slúžili ako univerzálny ekvivalent výmeny, a taktiež k sformovaniu prvých finančných inštitúcií a aktivít, ktoré moderní historici ekonómie označujú v zmysle *communis opinio* za “banky” a “bankovníctvo”.²

¹ Tento príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantovej úlohy VEGA 1/0094/2020 *Aristippos a sokratika*.

² Priekopníkom štúdií o starovekom bankovníctve bol francúzsky bádateľ Raymond Bogaert. Zoznam jeho prác pozri bližšie v ANDREAU, J. (1999): *Banking and Business in the Roman World*, s. 161.

V predkladanom príspevku sa zameriame na archaické a klasické obdobie antickej gréckej civilizácie (7. – 4. stor. pred Kr.). V prvej časti štúdie budeme sledovať historický kontext a okolnosti vzniku peňazí, ako aj rozšírenie ich používania v životnom priestore starovekých gréckych mestských štátov. Druhá časť príspevku približuje prostredie finančných inštitúcií, praktík a aktérov gréckych mestských štátov prostredníctvom vybraných termínov zo starogréckeho jazyka, ktoré definujú banky, bankárov a dobové finančné služby. V poslednej časti príspevku poukazujeme na širší sociálno-etický rozmer sveta financií v starovekom Grécku, ktorý nadobúdal, na rozdiel od súčasnosti, výrazný normatívny charakter.

V štúdií vychádzame z dvoch druhov literárnych prameňov, z primárnej literatúry o reáliách starovekých financií tak, ako ich zaznamenávajú pôvodní antickí autori a sekundárnej, interpretačnej literatúry, ktorá popisuje systematické a teoretické hľadisko skúmanej problematiky. V štúdií z pragmatických dôvodov minimalizujeme prácu s dostupnou archeologickou a kvantitatívnou evidenciou a čitateľa odkazujeme na špecifické publikácie, ktoré sa zaoberajú výskumom numizmatiky, obchodných dôhod a dlžných úpisov zaznamenaných na epigrafických pamiatkach.³

1 Vznik peňazí

Z hľadiska ekonomickej a politickej histórie ľudstva predstavoval obchod s drahými kovmi dôležitý faktor kultúrno-spoločenského rozvoja a medzinárodných vzťahov už od doby bronzovej.⁴ Obchodovanie medzi starovekými mestami, štátmi a ríšami nadobúdalo v ranej dobe bronzovej barterovú povahu a podľa dostupnej evidencie prvé ríše a kultúry nevynašli žiadny štandard univerzálnej výmeny. V druhom tisícročí pred Kr. sa v Egypte a kráľovstvách Malej Ázie začína postupne profilovať striebro ako hodnotová rezerva, miera hodnoty a inštrument platieb.⁵ Popri striebre slúžili v dobe železnej ako univerzálne ekvivalenty hodnoty aj iné vzácne kovy, najmä zlato, bronz a špecifická zliatina striebra a zlata známa ako *elektrum*. Napriek tomu používali orientálne kultúry v dobe železnej striebro len ako univerzálne platidlo vo forme ingotov a rôznych neštandardizovaných hrúd alebo kusov (*hacksilber*). V Platónovom dialógu *Kritias* (*Crit.* 114e) nachádzame zmienku aj o bájnomy platidle Atlantánov, zliatine bronzu a zlata, tzv. *orichalcum* (ὀρείχαλκος), ktorú sa dodnes nepodarilo z archeologických nálezov spoľahlivo identifikovať. O tejto zliatine sa vedú polemické diskusie, pričom väčšina bádateľov ju stotožňuje s mosadzou, z ktorej razili mince sicílski tyrani a neskôr aj rímski cisári.⁶

K vynálezu razených okrúhlych mincí došlo niekedy v rozmedzí druhej polovice 7. storočia a prvej polovice 6. storočia pred Kr. v maloázijskej Lýdii. Podľa Hérodóta začali ako prví spomedzi všetkých národov raziť zlaté a strieborné mince a používať ich vo vzájomných obchodných stykoch Lýdovia.⁷ Prvým kráľom, ktorý pravdepodobne zaviedol metalický systém peňažnej sústavy bol Alyattes (620 – 561 pred Kr). Zavedenie bimetalickej peňažnej sústavy zlatých a strieborných mincí sa pripisuje Alyattovmu synovi, lýdskemu kráľovi Kroisovi (cca. 595 – 547 pred Kr.), ktorý nahradil staršie elektrové mince svojho otca. Išlo

³ Pozri bližšie METCALF, W. (ed.) (2016): *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*; FINLEY, M. (1985): *Studies in Land and Credit in Ancient Athens*, 500 – 200 B. C. *The Horos-Inscriptions*.

⁴ EARLE, T. – LING, J. – UHNÉR, C. – STOS-GALE, Z. – MELHEIM, L. (2017): *The Political Economy and Metal Trade in Bronze Age Europe: Understanding Regional Variability in Terms of Comparative Advantages and Articulations*; PODANY, A. (2010): *The Brotherhood of Kings. How International Relations Shaped the Ancient Near East*, s. 37-60.

⁵ BRESSON, A. (2016): *The Making of the Ancient Greek Economy*, s. 261 (striebro ako *value reserve, measure of value, instrument of payment*).

⁶ Por. bližšie fyzikálno-chemickú analýzu zloženia rímskych mosadzných mincí v CARTER, G. – RENGAN, K. – CALEY, E. – CARLSON, J. – CARRIVEAU, G. – HUGHES, M. (1983): *Comparison of analyses of eight Roman orichalcum coin fragments by seven methods*.

⁷ HÉRODÓTOS, *Hist.* I. 94. Hérodótove správy potvrdzuje aj dostupná archeologická evidencia.

o tzv. zlaté a strieborné *kroiseidy*, ktorých váha fluktovala medzi 8 až 12g.⁸ Otázka funkcie a účelu prvých razených mincí ostáva nejasná a v minulosti bádatelia predložili teóriu tzv. heraldických mincí (*Wappenmünzen*),⁹ podľa ktorej súviseli razené symboly na minciach so snahou aristokratických rodov kontrolovať obchod a toky komodít. Spoločenská prestíž, ako aj potreba odmeňovať nájomných vojakov za ich služby a udržiavanie diplomatických kontaktov so spriatelenskými monarchiami a štátmi, tak môžu vytvárať spoločne s ekonomickými dôvodmi komplexný reťazec príčin, ktoré viedli k zavedeniu používania razených mincí v starovekej spoločnosti.

Z Lýdie sa rozšíril vynález razených mincí do dvoch susedných kultúr. Na jednej strane razili v 6. storočí pred Kr. strieborné a elektrové mince grécke mestské štáty Korint, Aigína a Athény, ktoré s Lýdiou intenzívne obchodovali. Po tom, ako v roku 547 pred Kr. dobyl Lýdiu perzský kráľ Kýros, ovládli tajomstvo razenia mincí aj Peržania, ktorí ich však nezaviedli do praxe celoplošne a pre vnútorné potreby, ale využívali ich len vo veľmi obmedzenej miere a takmer výlučne pri obchodných stykoch s gréckymi a maloázijskými partnermi (prípadne ako žold pre cudzích vojakov z Malej Ázie a Grécka, ktorí pôsobili v ich službách).¹⁰ V nasledujúcich storočiach si osvojilo používanie razených mincí a vynález mincovne prakticky každé väčšie grécke mesto, ktoré razilo vlastné mince s vlastnou váhou a symbolmi.¹¹ Jednou z dôležitých výnimiek v tomto novom systéme bol mestský štát Sparta, ktorý vzdoroval zavedeniu razených mincí niekoľko storočí a vlastné mince začal vo veľmi obmedzenej miere raziť až v 3. storočí pred Kr. – dovtedy Sparťania používali ako platidlo bezcenné a veľmi ťažké železné bulliony, ktoré predpisovala ešte archaická Lykurgova ústava z prelomu 9. storočia pred Kr. Príčinu spartského odporu voči minciam a drahým kovom môžeme vidieť v religióznom a kultúrnom atavizme a tiež v špecifickej sociálnej štruktúre agrárnej spoločnosti, ktorá sa delila na hŕstku „rovných“ občanov a polootrokov, tzv. „heilótov“.¹²

Spomedzi rozmanitých sústav mincí sa v dôsledku špecifického politicko-ekonomického vývoja stala dominantnou athénska sústava strieborných drachiem, ktoré niesli na svojom líci vyrazený symbol sovy. Athénske drachmy sa stali *de facto* štandardom, ktorý prijímali obchodníci vo väčšine gréckych miest od Massalie na pobreží južného Francúzska až po Pantikapaion na Kryme. Rozšíreniu athénskej peňažnej sústavy po celej gréckej ekuméne nepochybne pomáhalo aj to, že strieborné doly v Laurione neďaleko Athén patrili v staroveku k vôbec najbohatšiemu známemu ložisku striebra v regióne celého východného Stredomoria. Tieto doly fungovali od doby bronzovej kontinuálne viac než dve tisícročia.¹³

2 Zrod bánk a peňažníctva

Intenzívne obchodné styky gréckych mestských štátov v Stredozemnom mori a pluralita peňažných systémov generovali potrebu evaluácie rôznych mien a mincí. Napriek tomu, že sa athénskymi drachmami dalo platiť vo viacerých mestských štátoch, ktoré patrili do ich sféry vplyvu, politické dôvody neumožňovali, aby každá mincovňa razila rovnaký typ obeživa. Obchodníci, ktorí predávali alebo nakupovali tovar v cudzích mestách, museli neraz svoje peniaze rozmieňať a tak sa v rušnom prostredí mestských prístavov a trhovísk vyprofilovali optimálne podmienky pre vznik nového umenia, peňažníctva. Cieľom tohto umenia bolo spočiatku umožnenie a uľahčenie peňažnej formy výmeny a obchodovania.

⁸ Pozri bližšie KONUK, K. (2016): *Asia Minor to the Ionian Revolutions*, s. 48-50.

⁹ K tejto teórii pozri bližšie BRESSON, A. (2016): *The Making of the Ancient Greek Economy*, s. 277.

¹⁰ BRESSON, A. (2016): *The Making of the Ancient Greek Economy*, s. 266.

¹¹ Podľa odhadov moderných autorov disponovalo vlastnou menou približne 1 000 gréckych mestských štátov. Por. ANDREAU, J. (1999): *Banking and Business in the Roman World*, s. 37.

¹² Por. BRESSON, A. (2016): *The Making of the Ancient Greek Economy*, s. 270. Podobne ťažké „mince“ ako Sparťania používali aj starí Rimania v prvých storočiach republiky (5. stor. pred Kr.).

¹³ Por. XENOFÓN, *De vect.* 4. K ťažbe striebra v Laurione už v dobe bronzovej pozri bližšie BENNET, J. (2007): *The Aegean Bronze Age*, s. 175-176.

Z hľadiska starogréckej terminológie môžeme rozlíšiť niekoľko kľúčových výrazov, ktoré približujú svet starovekých financií a povahu prvých finančných inštitúcií. Výraz “bankovníctvo” (τραπεζιτεία) je odvodený od slova “stôl” (τράπεζα). Starovekí bankári spravidla prevádzkovali svoje služby usadení za špeciálnymi stolmi v tzv. stolovom stĺporadí (ή τραπεζιτική στοά), kde sedeli jeden vedľa druhého asi podobným spôsobom, ako trhovníci alebo remeselníci, ktorí pod stĺporadiami predávali svoje výrobky a služby.

Staroveký bankár plnil niekoľko funkcií. Jeho úlohou bolo v prvom rade kontrolovať pravosť mincí v obehú pomocou špeciálnych skúšobných kameňov (βασανοί) a iných empirických techník. Bankári za týmto účelom disponovali malými a veľmi presnými váhami s jazýčkom (τρυτάνη), pomocou ktorých mohli vážiť mince a porovnávať ich hmotnosť. Ďalšou dôležitou službou, ktorú bankári ponúkali, bola výmena peňazí. Bankári boli v starovekom Grécku zároveň aj zmenárikmi peňazí (ἀργυραμοιβοί), ktorí rozmieňali obyvateľom mince väčšej hodnoty za menšie alebo *vice versa*. Ich činnosť bola nevyhnutným predpokladom funkčnosti trhoviska a obchodných aktivít, ktoré prebiehali v rámci vnútorného ekonomického života mesta. Jednou z hlavných činností bolo tiež prijímanie hotovostných vkladov od zákazníkov a poskytovanie úverov. Podľa Andreaux antickí bankári viedli depozitné účty, strážili zapečatené depozity, viedli záložne a organizovali dražby.¹⁴ Podľa dobových svedectiev bola činnosť bankárov príbuzná s aktivitami námorných obchodníkov (ναυκλήροι), veľkoobchodníkov (ἐμπόροι) a maloobchodníkov (καπήλοι),¹⁵ ktorí brádzili prístavy gréckych miest a taktiež museli ovládať umenie zmenárenstva. Bankári slúžili tiež ako sprostredkovatelia výmeny ingotov zo vzácnych kovov. Vymieňali rôzne druhy mincí z iných štátov, ktorými ľudia platili na trhovisku.¹⁶

Starovekí bankári nepredstavovali zo sociálneho hľadiska prestížnu spoločenskú triedu, ani nepatrili k majetnejším vrstvám dobovej spoločnosti, práve naopak. Postava profesionálneho bankára patrila do sveta profesionalizácií, ktoré sa nachádzali hlboko pod úrovňou aristokracie.¹⁷ Bankárstvu sa zväčša venovali otroci alebo otroci, ktorí boli prepustení na slobodu. Predstavovalo zamestnanie, ktoré malo blízko k nižším úradníckym pozíciám kontrolórov mincí a zmenárikov na trhovisku, alebo k trhovníkom, remeselníkom, námorným obchodníkom a priekupníkom tovaru.

Ako dokazuje text Démostenovej reči *Proti Lakritovi* a tiež mnohé iné dobové texty, finančným službám a pôžičkám sa vo veľkej miere venovali aj cudzinci, ktorí bývali usadení v obchodných prístavoch miest a spolupodieľali sa na medzinárodnom obchodovaní. Títo cudzinci často disponovali špecifickými právami a tvorili samostatnú skupinu obyvateľstva, ktoré sa orientovalo na komerčné aktivity (tzv. *metoici*).¹⁸ Z pozície starovekého práva išlo o osoby, ktoré mohli byť mimoriadne bohaté a vplyvné, no nedisponovali žiadnou právnou ochranou a boli vystavení na milosť svojich hostinných priateľov (tzv. *proxenoi*).

3 Finančníctvo v hodnotovom systéme starogréckej spoločnosti

Viacerí odborníci na staroveké financie upozorňujú na skutočnosť, že finančné služby, najmä pôžičky, poskytovali bankári len v obmedzenej miere. Pôžičky poskytovali skôr iné typy subjektov. Ako dokazuje archeologická evidencia tzv. úpisných stél (όποι), väčšina obyvateľstva si požičiavala peniaze od lokálnych komunít, počnúc širšou rodinou, susedské spolky a rôzne mestské združenia, ktoré na rozdiel od bankárov poskytovali peniaze bezúročne.

¹⁴ ANDREAU, J. (1999): Banking and Business in the Roman World, s. 40.

¹⁵ Pozri bližšie PLATÓN, *Pol.* 289c.

¹⁶ Por. bližšie ANDREAU, J. (2000): Commerce and finance, s. 771-772.

¹⁷ ANDREAU, J. (1999): Banking and Business in the Roman World, s. 46.

¹⁸ Por. bližšie interpretáciu Démosténovho spisu aj s preloženými pasážami v BRESSON, A. (2016): The Making of the Ancient Greek Economy, s. 280-285; COHEN, E. (1992): Athenian Economy and Society. A Banking Perspective, s. 163-164. K metoikom a ich finančným aktivitám pozri bližšie tiež ARISTOTELÉS, *Oec.* 1347a.

Špecifický typ bezúročnej pôžičky poskytovali najmä „priateľské spolky“ (ἔρανοι),¹⁹ do ktorých sa organizovali spoluobčania z rovnakej mestskej štvrte alebo časti. V starovekej gréckej spoločnosti boli mestské časti alebo štvrte neraz definované spoločným druhom ekonomickej činnosti a cieľmi, ako napríklad hrnčiarska štvrť *kerameikos* v Athénach. Ľudia v susedstve sa tak celkom prirodzene združovali do spolkov, v rámci ktorých medzi nimi vznikali výrobné vzťahy a ekonomické väzby. Tie boli podmienené kmeňovou organizáciou spoločnosti. Priateľské spolky združovali zväčša niekoľko rozšírených rodín alebo rodov a mali náboženský charakter. Pôžičky však v starovekom Grécku poskytovali aj rôzne chrámy a svätyne. Z radov aristokratov a vyšších spoločenských stavov sa taktiež našlo mnoho ľudí, ktorí zamestnávali profesionálnych finančníkov. Išlo zväčša o majiteľov strieborných baní alebo veľkostatkárov, ktorí financovali významné mestské projekty a upevňovali svoje mocenské a politické pozície, ako napríklad athénsky generál Nikias.²⁰

Väčšina pôžičiek v starovekom svete prebiehala v uzavretom a kontrolovanom sociálnom prostredí, kde veritelia dobre poznali svojich klientov a mali dostatočne veľa informácií o ich spoľahlivosti a finančnej situácii. Sociálne väzby, ktoré do významnej miery rozhodovali o udelení pôžičky, tak vytvárali na dlžníkov väčší tlak a zvyšovali šancu, aby boli dlhy aj reálne splatené. Táto skutočnosť bola nepochybne podmienená demografiou – staroveké grécke mestské štáty mali rádovo len tisíce alebo desaťtisíce obyvateľov. Staroveké Athény mohli mať podľa moderných odhadov 350 000 obyvateľov v dobe svojho najväčšieho rozmachu (5. – 4. storočie pred Kr.) a najväčšie grécke mesto, Alexandria, mohlo v prvom storočí dosahovať hornú hypotetickú hranicu 500 000 obyvateľov.²¹

Dôležitým špecifikom starovekého sveta financií je odlišný postoj a evaluácia profitu alebo bohatstva. Individuálny profit ustupoval v staroveku do úzadia morálnym hodnotám. Staroveký svet financií charakterizuje skôr solidarita komunity s jej členmi, o čom svedčí najmä rozšírenosť a popularita bezúročných typov pôžičiek. Ako v tejto súvislosti poznamenal Karl Polanyi, ekonomický model starovekej spoločnosti bol substantivistický a ekonomická sféra sa nikdy nedokázala osamostatniť a izolovať od ideologických a kultúrnych vzorcov, z ktorých vzišla. Princípy reciprocity, redistribúcie, občiansky status a sociálne väzby medzi ekonomickými aktérmi boli nadradené abstraktným, racionalizujúcim ekonomickým zákonitostiam, ktorých účelom bola maximalizácia bohatstva a profitu.²²

Staroveký grécky postoj k finančným aktivitám a peňažným formám bohatstva najlepšie vyjadrujú filozofické myšlienky Xenofóna a Aristotela, ktorí zdôrazňovali ako najdôležitejšiu ekonomickú hodnotu spoločnosti sebestačnosť a samostatnosť (αὐταρκεία). Predpokladom dobre usporiadanej spoločnosti bola skromnosť, spravodlivosť a umiernenosť, ktoré sa nezakladajú na hromadení materiálneho bohatstva, práve naopak – akumulácia peňazí je morálne zvrátená a zavrhnutiahodná. Maximalizovanie zisku a z neho plynúca maximalizácia spotreby boli v protiklade ku koncepcii „prirodzeného bohatstva“, ktoré charakterizovali skôr nemateriálne formy blahobytu.²³ Aristotelés vo svojom diele *Politika* napokon explicitne označil zarobkové umenie a peňažníctvo za úpadkové formy výmenného umenia, ktoré sú „neprirodzené“, a ktoré ľudia „právom nenávidia“.²⁴ Aristotelov postoj vyjadruje v tejto otázke všeobecný konsenzus antických aristokratických vrstiev

¹⁹ Ako poznamenáva Scott Meikle, týmito spolkami boli sprostredkované takmer všetky pôžičky v starovekom Grécku, por. MEIKLE, S. (1995): *Aristotle's Economic Thought*, s. 101.

²⁰ PLUTARCHOS, *Nic.* 4.

²¹ SCHEIDEL, W. (2007): *Demography*, s. 78; HADAS-LEBEL, M. (2019): *Filón Alexandrijský*, s. 28

²² MORRIS, I. (1999): *Foreword*, xii; MORRIS, I. – SALLER, R. – SCHEIDEL, W. (2007): *Introduction*, s. 2-3.

²³ Menovite „mravná dokonalosť“ (καλοκάγαθία), por. XENOFÓN, *Oec.* VI. 4 – 12 alebo „šťastie“ a „dobrý život“ (εὐδαιμονία; τὸ εὖ ζῆν), por. Aristotelés, *Oec.* 1343a11.

²⁴ Aristotelés, *Pol.* 1258b. K Aristotelovej kritike peňažníctva a niektorých foriem peňažnej výmeny (M – C – M' a M – M') pozri bližšie analýzu MEIKLE, S. (1995): *Aristotle's Economic Thought*, s. 87-109.

na peňažníctvo a bankárstvo, ktoré videli dôstojný spôsob obohacovania sa skôr v agrikultúre a iných typoch činností, ktoré vytvárajú hodnoty zo zeme (pastierstvo, baníctvo, lesníctvo atď.).

Záver

Staroveký svet financií a bankovníctva tvorí špecifickú oblasť ekonomickej histórie, ktorá si vyžaduje interdisciplinárny presah niekoľkých disciplín – od ekonómie a ekonomických teórií cez všeobecnú históriu, archeológiu až po klasickú filológiu a filozofiu. V predložennom príspevku sme uviedli základné všeobecné črty starovekého sveta financií. V prvej časti sme identifikovali historické okolnosti vzniku, rozšírenia a používania metalických peňazí ako formy univerzálnej výmennej hodnoty. V druhej časti sme sa zamerali na všeobecnú charakteristiku starovekých gréckych bánk a bankárov, ako aj na konkrétne prostredie, v ktorom pôsobili a na činnosti, ktoré vykonávali. V tretej časti príspevku sme stručne načrtli normatívne obmedzenia a limity, ktoré pre svet bankovníctva a financií vyplývali z dobovej podmienenosti vzťahu starovekých ekonomických a spoločenských štruktúr.

V predložennom príspevku sme dospeli k záveru, že staroveký svet financií a bankovníctva sa výrazne odlišoval od toho moderného dôrazom na praktické ciele a vrastenosťou do hodnotového rámca a spoločenskej morálky. Najstaršie finančné inštitúcie a praktiky podmieňovalo špecifické prostredie gréckych mestských štátov s definovaným systémom univerzálnych morálnych hodnôt, ktorý predstavoval hlavný faktor limitujúci účel a aktivity finančných inštitúcií, ako aj ekonomických záujmov jednotlivých aktérov.

Použitá literatúra:

1. ANDREAU, J. (2000): Commerce and finance. In: BOWMAN, A. K., GARNSEY, P., RATHBONE, D. (eds.): *The Cambridge Ancient History. The High Empire A. D. 70 – 192*. Vol. IX. Cambridge: Cambridge University Press, 2000, s. 769-786. ISBN 0-521-26335-2.
2. ANDREAU, J. (1999): *Banking and Business in the Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. ISBN 0-521-38932-1.
3. ARISTOTELÉS (1988): *Politika*. Bratislava: Pravda, 1988.
4. BENNET, J. (2007): The Aegean Bronze Age. In: SCHEIDEL, W., MORRIS, I., SALLER, P. R. (eds.): *The Cambridge Economic History of the Graeco-Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 175-210. ISBN 978-1-107-67307-6.
5. BRESSON, A. (2016): *The Making of the Ancient Greek Economy*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2016. ISBN 978-0-691-18341-1.
6. CARTER, G. – RENGAN, K. – CALEY, E. – CARLSON, J. – CARRIVEAU, G. – HUGHES, M. (1983): Comparison of analyses of eight Roman orichalcum coin fragments by seven methods. In: *Archaeometry*, 1983, roč. 25, č. 2, s. 201-213.
7. COHEN, E. (1992): *Athenian Economy and Society. A Banking Perspective*. Princeton: Princeton University Press, 1992. ISBN 0-691-01592-9.
8. EARLE, T. – LING, J. – UHNÉR, C. – STOS-GALE, Z. – MELHEIM, L. (2017): The Political Economy and Metal Trade in Bronze Age Europe: Understanding Regional Variability in Terms of Comparative Advantages and Articulations. In: *European Journal of Archaeology*, 2017, roč. 18, č. 4, s. 633-657.
9. FINLEY, M. (1985): *Studies in Land and Credit in Ancient Athens, 500 – 200 B. C. The Horos-Inscriptions*. New Brunswick: Transaction Books, 1985. ISBN 0-88738-066-2.
10. HADAS-LEBEL, M. (2019): *Filón Alexandrijský*. Praha: Oikoymenh, 2019. ISBN 978-80-729849-23.
11. HÉRODÓTOS (1985): *Dejiny*. Bratislava: Tatran, 1985.

12. KONUK, K. (2016): Asia Minor to the Ionian Revolution. In: METCALF, W. (ed.): *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*. Oxford: Oxford University Press, 2016, s. 43-60. ISBN 978-0-19-530574-6.
13. MEIKLE, S. (1995): *Aristotle's Economic Thought*. Oxford: Clarendon Press, 1995. ISBN 0-19-815225-6.
14. METCALF, W. (ed.) (2016): *The Oxford Handbook of Greek and Roman Coinage*. Oxford: Oxford University Press, 2016. ISBN 978-0-19-530574-6.
15. MORRIS, I. (1999): Foreword. In: FINLEY, M.: *The Ancient Economy*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press, 1999, s. ix-xxxvi. ISBN 978-0-520-21946-5.
16. MORRIS, I. – SALLER, R. – SCHEIDEL, W. (2007): Introduction. In: SCHEIDEL, W., MORRIS, I., SALLER, P. R. (eds.): *The Cambridge Economic History of the Graeco-Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 1-12. ISBN 978-1-107-67307-6.
17. PLUTARCHOS (2007): *Životopisy slavných Řeků a Římanů*. Praha: Arista, 2007, s. 183-211. ISBN 978-80-86410-47-0.
18. PODANY, A. (2010): *The Brotherhood of Kings. How International Relations Shaped the Ancient Near East*. New York: Oxford University Press, 2010. ISBN 978-0-19-531398-7.
19. PLATÓN (1990): *Dialógy*. Bratislava: Tatran, 1990. ISBN 80-222-0124-3.
20. SCHEIDEL, W. (2007): Demography. In: SCHEIDEL, W., MORRIS, I., SALLER, P. R. (eds.): *The Cambridge Economic History of the Graeco-Roman World*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 38-86. ISBN 978-1-107-67307-6.
21. XENOFÓN (1982): *O státních příjmech*. Praha: Svoboda, 1982.
22. XENOFÓN (2007): *O prosperující domácnosti*. Bratislava: Kalligram, 2007. ISBN 80-714-9958-9.

Kontakt:

Mgr. František Škvrnda, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov
 Ekonomická univerzita v Bratislave
 Dolnozemska cesta 1/b
 852 35 Bratislava 5
 Slovenská republika
 e-mail: frantisek.skvrnda2@euba.sk

VĚDĚLA ČÍNSKÁ LIDOVÁ REPUBLIKA, ŽE SE RUSKÁ FEDERACE CHYSTÁ UZNAT NEZÁVISLOST DONĚCKÉ A LUHANSKÉ LIDOVÉ REPUBLIKY?

DID THE PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA KNEW THAT THE RUSSIAN FEDERATION WOULD RECOGNIZE THE DONETSK PEOPLE'S REPUBLIC AND LUHANSK PEOPLE'S REPUBLIC AS INDEPENDENT STATES?

Zdeněk Vopat

Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Magdalény Rettigové 4, 116 39 Praha 1,
Česká Republika, e-mail: vopat@zdenekvopat.com

Abstrakt: Ve svém příspěvku se budu zabývat otázkou, zda Čínská lidová republika (dále jen ČLR) věděla, že se Ruská federace (dále jen RF) chystá uznat nezávislost Doněcké lidové republiky (dále jen DLR) a Luhanské lidové republiky (dále jen LLR) či nikoliv. Ve svém článku budu vycházet z tiskových konferencí Ministerstva zahraničních věcí ČLR. Tyto tiskové konference budu podrobovat textové analýze, přičemž vycházet budu ze svého vlastního překladu z anglického jazyka. Konkrétně budu analyzovat tiskové konference, které se uskutečnily mezi 18. únorem 2022 a 22. únorem 2022. Provedená textová analýza naznačuje, že ČLR pravděpodobně předem nevěděla o úmyslu RF uznat nezávislost DNR a LLR.

Klíčová slova: Čína, Rusko, Ukrajina, nezávislost, DLR, LLR

JEL: F50 a F51

Abstract: In my contribution I will examine the question of whether the People's Republic of China (PRC) knew that the Russian Federation (RF) would recognize the independence of the Donetsk People's Republic (DPR) and Luhansk People's Republic (LPR) or not. My contribution will be based on the press conferences of the Ministry of Foreign Affairs of the PRC. I will utilize text analyses of these press conferences where I will use my own translation. Specifically, I will analyze press conferences that took place between 18 February 2022 and 22 February 2022. My textual analysis implies that the PRC had not been probably informed in advance about the RF's intentions.

Keywords: China, Russia, Ukraine, independence, DPR, LPR

JEL: F50 a F51

Úvod

Ve svém příspěvku se budu zabývat otázkou, zda Čínská lidová republika (dále jen ČLR) věděla, že se Ruská federace (dále jen RF) chystá uznat nezávislost Doněcké lidové republiky (dále jen DLR) a Luhanské lidové republiky (dále jen LLR) či nikoliv. S vědomím, že na tuto otázku budeme znát definitivní odpověď až za desítky let po odtajnění utajených dokumentů, budu při ověřování obeznámenosti ČLR s úmysly RF vycházet z tiskových konferencí Ministerstva zahraničních věcí ČLR.

Tyto tiskové konference budu podrobovat textové analýze, při níž budu vycházet ze svého vlastního překladu z anglického jazyka. Konkrétně budu analyzovat tiskové konference, které se uskutečnily mezi 18. únorem 2022 a 22. únorem 2022. Tedy moje analýza bude sledovat vyjádření ministerstva do první reakce potom, co RF vyhlásila připravenost uznat

nezávislost DLR a LLR. Vzhledem k časovému posunu mohla ČLR na tento vývoj reagovat až 22. února 2022.

I když je možné namítnout, že textová analýza není ke zkoumání daného problému dostatečná, přesto se domnívám, že nám může poskytnout určitou předběžnou odpověď na tuto otázku. Textová analýza byla například použita při zkoumání Běloruské a ruské pozice k tzv. euromajdanu.¹ Pro představitele pozitivistického přístupu ke vědeckému zkoumání nemusí rovněž textová analýza představovat objektivní nástroj ke zkoumání daného jevu. Je však třeba si uvědomit, že moderní vědecká komunita je značně zdrženlivá v otázce, zda vůbec k nějaké objektivní pravdě můžeme dojít.²

V následujících několika větách stručně načrtnu některá východiska textové analýzy. Textová analýza je kvalitativní vědecká metoda, jejíž složkou je rovněž hermeneutika. Hermeneutika je založena na předpokladu, že světu můžeme porozumět skrze jazyk, jehož prostřednictvím můžeme rovněž získat porozumění fenoménů, které nás obklopují³. Textová analýza se však nemusí týkat pouze textu, ale může jít například i o analýzu hudby nebo oblečení⁴. Rozbor textové analýzy, jejích předností a záporů je nad rámec tohoto článku. Zájemci například mohou konzultovat následující zdroj⁵. Tato analýza je velmi blízce s přízněná s hermeneutikou, kdy skrze jazyk můžeme porozumět světu a získávat nové znalosti a porozumění. Hermeneutika se nejprve zabývala studiem biblických textů,

Stat'

Osmnáctého února mluvčí čínského ministerstva zahraničí Wang Wenbin na pravidelné tiskové konferenci zpochybnil informace zdrojů americké zpravodajské komunity, že se Ruská federace chystá napadnout Ukrajinu. Mimo jiné dodal, že: „by nikdo neměl používat kouřové clony války jakožto páky při jednání, nikdo by neměl užívat výhrůzek sankcemi a nátlaku a nikdo by neměl podněcovat konfrontaci mezi jednotlivými bloky. Ukrajinská krize by měla být řešena v rámci minských dohod a měly by být zohledněny bezpečnostní obavy všech zainteresovaných stran včetně Ruské federace“.⁶

V této své odpovědi se mluvčí Ministerstva zahraničních věcí ČLR vyslovil pro mírové řešení ukrajinského konfliktu a pro zohlednění bezpečnostních obav všech zainteresovaných stran, avšak jako jedinou zemi jmenoval RF, o Ukrajině se nezmiňuje. Tímto dal jasně najevo, že ČLR je spojencem RF. V žádném případě však není možné toto vyjádření interpretovat ve smyslu, že by ČLR o ruském rozhodnutí uzнат DLR a LLR předem věděla. Ani není možné tvrdit, že ČLR o rozhodnutí RF o invazi na Ukrajinu předem věděla. Spíše je možné, že RF mohla vyhodnotit vyjádření čínského mluvčího ministerstva zahraničních věcí jako signál, že se ČLR v případě ruské invaze na Ukrajinu nepostaví otevřeně proti RF. Ovšem to neznamená, že by ČLR o této akci věděla nebo jí podporovala.

Dne 21. února byl mluvčí ministerstva zahraničí Wang Wenbin na pravidelné tiskové konferenci požádán, aby komentoval vystoupení čínského ministra zahraničních věcí na mnichovské bezpečnostní konferenci. Podle mluvčího ministerstva zahraničních věcí, ministr zahraničních věcí ČLR Wang Yi řekl, že: „v dnešním světě by velmoci měly jít svým chováním

¹ MILLS, F. V. (2015): Understanding the Euromaidan: The View from the Kremlin, s. 238-260; PADHOL, U. – MARPLES, D. R. (2015): Belarus and Euromaidan, s. 217-238.

² PHILLIPOV, M. (2013): Defense of Textual Analysis: Resisting Methodological Hegemony in Media and Cultural Studies, s. 209-223.

³ BYRNE, M. (2001): Hermeneutics as a methodology for textual analysis, s. 968.

⁴ PHILLIPOV, M. (2013): Defense of Textual Analysis: Resisting Methodological Hegemony in Media and Cultural Studies, s. 209-223.

⁵ FAIRCLOUGH, N. (2003): Analysing discourse: textual analysis for social research.

⁶ Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2022): Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on February 18, 2022.

příkladem ostatním zemím, tedy měly by dodržovat své mezinárodní závazky, podporovat multilateralismus, jednat podle Charty OSN a přispívat ke světovému míru a rozvoji“.⁷

V tomto kontextu pozdější ruská invaze na Ukrajinu neodpovídala představám, které pro velmoci vytýčil čínský ministr zahraničních věcí, neboť ruská invaze rozhodně nešla dobrým příkladem ostatním státům, nepodporovala multilateralismus, byla v rozporu s Chartou OSN a nepřispívala ke světovému míru. Vzhledem k tomu, že ČLR považovala RF za svého spojence, rozhodnutí RF o invazi na Ukrajinu postavilo ČLR do nezáviděníhodné situace, protože spojenec ČLR jednal (jak se později ukázalo) způsobem, který popíral deklarované čínské hodnoty.

Mluvčí ministerstva zahraničních věcí dále tlumočil postoj ministra zahraničních věcí ČLR Wang Yi, že „pokud jde o bezpečnostní situaci v Evropě a na Ukrajině, suverenita, nezávislost a teritoriální integrita všech zemí by měla být respektována“.⁸

Ruská invaze však nerespektovala ani suverenitu, ani nezávislost Ukrajiny, a jak se ukázalo při odtržení Chersonské oblasti, ani její teritoriální integritu. Tímto krokem RF uvrhla ČLR do špatného světla, protože blízký spojenec Číny opět nejednal podle ideálů, kterými by se dle čínských představ měly země řídit.

Jak řekl na téže konferenci mluvčí Ministerstva zahraničních věcí ČLR: „podle čínského ministra zahraničních věcí by mělo být jedinou skutečnou cestou respektování a naplňování Druhé minské dohody. Všechny zainteresované strany by se podle čínského ministra zahraničí měly zasazovat o mír“.⁹ Podle ČLR: „by všechny zúčastněné strany měly řešit danou situaci dialogem a konzultacemi,“¹⁰ a „Ukrajina by měla být mostem mezi východem a západem, a nikoliv hranicí, na které se bude odehrávat konfrontace mezi světovými mocnostmi“.¹¹

Opět je možné dodat, že svou invazí se RF rozhodně nezasadila o mír a mírové řešení ukrajinské krize, což bylo v rozporu s čínskými představami.

Na téže tiskové konferenci mluvčí ministerstva zahraničních věcí odpověděl na otázku, zda rusko-čínské partnerství znamená ohrožení mezinárodního světového řádu. Tato otázka v sobě implikuje myšlenku, že „západní“ státy jsou nadřazeny všem ostatním a že jen ony mohou určovat, jaký vlastně má být světový řád, a jakýkoliv pokus o jeho revizi je na „západě“ negativně vnímán, takže „nezápadní“ země jsou vlastně stále v jakémisi podřízeném postavení vůči zemím „západním“.

V odpovědi na tuto otázku mluvčí ministerstva zahraničních věcí připomněl, že: „se nedávno prezident ČLR Xi Jinping setkal s prezidentem Vladimírem Putinem v Pekingu, kde oba státníci vydali společné prohlášení, ve kterém obě strany proklamovaly připravenost zabezpečovat mezinárodní rovnováhu a spravedlnost“.¹²

I vzhledem k tomuto společnému prohlášení musela ČLR vnímat ruskou invazi na Ukrajinu jako akt, který postavil ČLR do nezáviděníhodné situace, protože invaze RF na Ukrajinu s následným pokusem o odtržení Chersonské oblasti se nedá považovat za vyjádření spravedlnosti.

Podle mluvčího čínského ministerstva zahraničních věcí se ČLR a RF zasazují o rovnováhu, dobrou vůli, spolupráci a dodržování práva, jakož i vyhýbat se utváření nových bloků, zasazují se o politiku ne konfrontace a nezaměřovat se negativně na jinou zemi.¹³

⁷ Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2022): Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on February 21, 2022.

⁸ Tamtéž.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž.

¹³ Tamtéž.

Ruská invaze na Ukrajinu se však nedá hodnotit jako akt dobré vůle, či dodržování práva, ani jako akt nekonfrontace. Opět je možné spekulovat, že ruská invaze na Ukrajinu musela být pro ČLR zklamáním.

21. února prezident RF uznal nezávislost Doněcké a Luhanské lidové republiky. Pravděpodobně z tohoto důvodu bylo při následující tiskové konferenci mluvčího ČLR položeno mnoho dotazů na téma rusko-ukrajinských vztahů a na postoje ČLR k této problematice.

22. února odpovídal mluvčí čínského ministerstva zahraničních věcí Wang Wenbin na pravidelné konferenci na dotazy novinářů.

AFP: „Čína vždy podporovala princip nevměšování se a respektování státní suverenity. Narušilo ruské uznání separatistických regionů suverenity Ukrajiny?“¹⁴

Mluvčí ministerstva zahraničních věcí řekl mimo jiné, že: „ČLR pozorně monitoruje situaci na Ukrajině. Čínská pozice vůči ukrajinskému problému je konzistentní. Legitimní bezpečnostní zájmy všech zúčastněných stran by měly být respektovány. Cíle a principy Charty OSN by měly být společně dodržovány. Co se stalo, pokud jde o ukrajinský problém, má hodně co dočinění s dlouhodobým oddalováním efektivního naplnění Druhé minské dohody. Čína bude jednat se všemi zainteresovanými stranami. Situace na Ukrajině se zhoršuje. ČLR vyzývá všechny zúčastněné strany ke zdrženlivosti a oceňuje princip nedělitelné bezpečnosti a deeskalace situace a řešení dané situace skrze dialog a jednání.“¹⁵

Reuters: „Uznává Čína DLR a LLR jako nově nezávislé státy?“¹⁶

Mluvčí ministerstva zahraničí odpověděl: „Právě jsem vyjádřil čínskou pozici k ukrajinské otázce. Je třeba vzít do úvahy komplikovanou faktory a historický kontext. Čínský postoj k ukrajinskému problému je konzistentní, jasný a zůstává neměnný. ČLR vyzývá všechny zúčastněné strany ke zdrženlivosti, aby řešily rozdíly skrze jednání a vyhnuly se další eskalaci napětí.“¹⁷

AFP: „Domnívá se ČLR, že poslední akce RF porušila Druhou minskou dohodu?“¹⁸
Mluvčí ministerstva zahraničních věcí odpověděl: „Čínský postoj k ukrajinské otázce je konzistentní. Věříme, že bezpečnostní zájmy všech zemí by měly být respektovány. Skutečná bezpečnost by měla být společná, komplexní, kooperativní a udržitelná.“¹⁹

The New York Times: „Existuje podle ČLR paralela mezi ruským tvrzením, že Ukrajina není samostatný stát, a čínským tvrzením, že Taiwan je součástí Číny?“²⁰

Mluvčí ministerstva zahraničních věcí odpověděl: „Právě jsem jasně vyjádřil čínský postoj k ukrajinské otázce.“²¹

RIA Novosti: „Ukrajinský prezident Volodymyr Zelenskyj před časem řekl, že pokud nebude garantovaná ukrajinská bezpečnost, může Ukrajina odstoupit od budapeštského memoranda. Chce se k tomu čínská vláda nějak vyjádřit?“²²

Mluvčí ministerstva zahraničních věcí prohlásil: „Pozorně sledujeme nejnovější vývoj na východní Ukrajině. Vyzýváme všechny zúčastněné strany ke zdrženlivosti, aby řešily rozdíly skrze jednání a vyhnuly se další eskalaci situace.“²³

¹⁴ Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2022): Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on February 22, 2022.

¹⁵ Tamtéž.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž.

²³ Tamtéž.

O Globo: „Pokusila se ČLR koordinovat stanovisko vůči Ukrajině společně se zeměmi BRICS? Za druhé, loňský summit BRICS zdůraznil důležitost suverénní rovnosti všech zemí a jejich teritoriální integrity. Jak se toto podle Číny vztahuje k nejnovějším ruským jednáním ve vztahu k Ukrajině?“²⁴

Na tuto otázku mluvčí Čínského ministerstva zahraničních věcí odpověděl: „Respektování suverenity všech zemí, jejich nezávislosti a teritoriální integrity je základní normou v mezinárodních vztazích. Tento princip je obsažen v Chartě OSN a měl by být dodržován všemi zeměmi. Jedná se o čínské konzistentní a principiální stanovisko.“²⁵

NHK: „Ještě k Ukrajině. Generální tajemník OSN Antonio Guterres řekl, že rozhodnutí RF uzнат nezávislost dvou ukrajinských regionů je v rozporu s principy Charty OSN. ČLR vždycky tvrdila, že podporuje mezinárodní řád založený na principech OSN. Podporuje ČLR rozhodnutí RF i tentokrát, nebo ne?“²⁶

Podle mluvčího čínského ministerstva zahraničních věcí se má věc následovně: „ČLR bude komunikovat ze všemi zúčastněnými zeměmi na základě té které otázky a podle toho bude i jednat. Naše pozice ohledně ukrajinského problému je konzistentní. Bezpečnostní zájmy všech zemí by měly být respektovány a dodržovány. Skutečná bezpečnost by měla být společná, komplexní, kooperativní a udržitelná. Opět vyzýváme všechny zúčastněné strany ke zdrženlivosti, aby řešily rozdíly skrze jednání a vyhnuly se pokračující eskalaci situace.“²⁷

Market News International: „Jestliže západní země uvalí na RF kvůli dění na Ukrajině ekonomické sankce, jak se bude k těmto sankcím ČLR stavět?“²⁸

Mluvčí ministerstva zahraničních věcí odpověděl: „Vyzýváme všechny zúčastněné strany ke zdrženlivosti, aby řešily rozdíly skrze jednání a vyhnuly se pokračující eskalaci situace.“²⁹

O Globo: „Pokud jde o sankce, je ČLR připravena pomoci RF sankce překonat?“³⁰

Mluvčí ministerstva zahraničních věcí zopakoval: „Vyzýváme všechny zúčastněné strany ke zdrženlivosti, aby řešily rozdíly skrze jednání a vyhnuly se pokračující eskalaci situace.“³¹

AFP: „Došlo v nedávné době ke komunikaci mezi ČLR a Ukrajinou? Především, požádala Ukrajina ČLR, aby použila svůj vliv na RF a pomohla předejít dalšímu vniknutí na ukrajinské území?“³²

Mluvčí ministerstva zahraničních věcí odpověděl: „Čínský postoj k ukrajinské otázce jsem již sdělil.“³³

Reuters: „Hovořil jste o víře ČLR v mírové řešení. Co ČLR dělá pro dosažení tohoto mírového řešení?“³⁴

Mluvčí ministerstva zahraničí odvětil: „Čína bude jednat se všemi zainteresovanými stranami. Vyzýváme všechny zúčastněné strany ke zdrženlivosti, aby řešily rozdíly skrze jednání a vyhnuly se pokračující eskalaci situace.“³⁵

Odpovědi mluvčího ministerstva zahraničních věcí je možné interpretovat následujícím způsobem. ČLR nebyla předem informována o úmyslu RF uzнат nezávislost DLR a LLR.

²⁴ Tamtéž.

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

Svědčí o tom neustále se opakující vyjádření ministerstva na téměř jakoukoliv otázku položenou k tomuto tématu. To vyjadřuje překvapení čínské strany, neboť nebyla schopna lépe promyslet vhodnou odpověď na položené otázky. Jinými slovy lze předpokládat, že ČLR byla vývojem událostí překvapena. Pokud ČLR o úmyslu RF ČLR věděla, tak nebyla schopna RF od jejího plánu odradit. Na fakt, že ČLR nebyla pravděpodobně s plánem RF seznámena, ukazují odpovědi mluvčího ministerstva zahraničí z 18. a 21. února v kontrastu s jeho odpověďmi z 22. února.

Závěr

Ještě 21. února mluvčí ministerstva zahraničních věcí ČLR tvrdil, že se ČLR a RF zasazují o dodržování mezinárodního práva a ne konfrontaci. Je tedy nepravděpodobné, že by čínský diplomat použil tuto formulaci, pokud by si ČLR byla vědoma, že RF uzná nezávislost DLR a LLR a následně se bude vojensky angažovat v tomto konfliktu. Následná tisková konference ministerstva zahraničí ČLR se nesla v duchu neustále se opakujících abstraktních odpovědí na konkrétní otázky. Takovéto jednání naznačuje, že ČLR byla postupem RF zaskočena. Jak již bylo řečeno, výše provedená textová analýza naznačuje, že ČLR pravděpodobně předem nevěděla o úmyslu RF uzнат nezávislost DNR a LLR.

Seznam použité literatury:

1. BYRNE, M. (2001): Hermeneutics as a methodology for textual analysis. In: *AORN Journal*, roč. 73, č. 5, 2001, s. 968.
2. FAIRCLOUGH, N. (2003): *Analysing discourse: textual analysis for social research*. London: Routledge, Taylor & Francis Group, 2003. ISBN 0-415-25893-6.
3. MILLS, F. V. (2015): Understanding the Euromaidan: The View from the Kremlin. In: *Ukraine's Euromaidan analyses of a civil revolution*. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2015, s. 238-260. ISBN 9783838267005.
4. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2022): Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on February 18, 2022 [online]. In: Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, [citováno 11. 5. 2022.] Dostupné na internetu: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/202202/t20220218_10643446.html.
5. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China (2022): Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on February 21, 2022 [online]. In: Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, [citováno 11. 5. 2022.] Dostupné na internetu: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/202202/t20220221_10644075.html.
6. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2022): Foreign Ministry Spokesperson Wang Wenbin's Regular Press Conference on February 22, 2022 [online]. In: Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, [citováno 11. 5. 2022.] Dostupné na internetu: https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/xwfw_665399/s2510_665401/2511_665403/202202/t20220222_10644531.html.
7. PADHOL, U. – MARPLES, D. R. (2015): Belarus and Euromaidan: Lukashenka's Response. In: *Ukraine's Euromaidan analyses of a civil revolution*. Stuttgart: ibidem-Verlag, 2015, s. 217-238. ISBN 9783838267005.
8. PHILLIPOV, M. (2013): Defense of Textual Analysis: Resisting Methodological Hegemony in Media and Cultural Studies. In: *Critical Studies in Media Communication*, 2003, roč. 30, č. 3, s. 209-223.

Kontakt:
Mgr. Zdeněk Vopat
Pedagogická fakulta
Univerzita Karlova
Magdalény Rettigové 4
116 39 Praha 1
Česká republika
e-mail: vopat@zdenekvopat.com

ŠTÁTNE PREVRATY V AFRIKE

COUPS D'ÉTAT IN AFRICA

Natália Zagoršeková

Fakulta medzinárodných vzťahov, Ekonomická univerzita v Bratislave, Dolnozemska cesta 1/b,
852 35 Bratislava 5, Slovenská republika, e-mail: natalia.zagorsekova@euba.sk

Abstrakt: Príspevok „Štátne prevraty v Afrike“ sa zaoberá témou nelegálnej zmeny lídrov v krajinách sveta a v krajinách Afriky. Cieľom predkladaného príspevku je identifikovať špecifiká štátnych prevratov v afrických štátoch v porovnaní so štátnymi prevratmi vo svete na základe deskriptívnej štatistiky. Hlavným zdrojom pre spracovanie tohto príspevku je databáza Cline Center Coup D'état Project Dataset Codebook (v2.0.2). Na základe výsledkov konštatujeme, že počty prevratov v Afrike znova stúpajú, že prevraty sú menej často úspešné, častejšie je do nich zapojená armáda a sú násilnejšie ako je svetový priemer.
Kľúčové slová: štátny prevrat, Afrika, zmena režimu

JEL: N40, N47

Abstract: The paper "Coups d'état in Africa" deals with the topic of illegal change of leaders in the countries of the world and in the countries of Africa. The aim of this paper is to identify the specifics of coups in African countries compared to coups in the world based on descriptive statistics. The main data source of this paper is the Cline Center Coup D'état Project Dataset Codebook (v2.0.2). Based on the results, we note that the number of coups in Africa is rising again, that coups are less successful, more coups involve the military, and are more violent in Africa than the world average.

Keywords: coup d'état, Africa, regime change

JEL: N40, N47

Úvod

Príspevok „Štátne prevraty v Afrike“ sa zaoberá témou nelegálnej zmeny lídrov v krajinách sveta a v krajinách Afriky. Podnetom k skúmaniu tohto fenoménu boli nedávne udalosti v západoafrických štátoch, kde v rokoch 2021 a 2022 došlo k viacerým štátnym prevratom a pokusom o štátne prevraty. Tento vývoj sme sa preto rozhodli porovnať s dlhodobými trendami tak v Afrike, ako aj celosvetovo.

Cieľom predkladaného príspevku je identifikovať špecifiká štátnych prevratov v afrických štátoch v porovnaní so štátnymi prevratmi vo svete na základe deskriptívnej štatistiky.

Hlavným zdrojom pre spracovanie tohto príspevku je databáza štátnych prevratov, pokusov o štátny prevrat a štátnych prevratov zmarených v plánovacej fáze. Ide o databázu *Cline Center Coup D'état Project Dataset Codebook (v2.0.2)*, skrátene CDP, vypracovanú *Cline Center for Advanced Social Research* na *University of Illinois*. Táto databáza pokrýva údaje od roku 1945 do roku 2020. Ďalšími zdrojmi pre spracovanie tohto príspevku boli vedecké články a knihy venované téme štátnych prevratov všeobecne, a tiež informácie zo spravodajských portálov o nedávnych prevratoch a pokusoch o prevrat v Afrike.

1 Štátny prevrat

Pojem štátny prevrat sa tak v slovenskom jazyku, ako aj v iných jazykoch, napríklad v anglickom jazyku, zvykne označovať viacerými pojmami, medzi ktorými sú iba nepatrné,

prípadne žiadne, rozdiely. Pre štátny prevrat sa v slovenčine využíva aj výraz puč, pochádzajúci z nemeckého jazyka. Tento pojem sa v podobe *putsch* používa aj v anglickom jazyku, kde je však oveľa bežnejšie a používanéjšie francúzske označenie *coup d'état* alebo skrátené *coup*.

Existujú aj autori, ktorí rozlišujú medzi výrazmi puč a štátny prevrat. Napríklad David Lane,¹ ktorý tieto udalosti dáva do kontrastu s revolúciami, označuje za puč (*putsch*) náhle nelegitímne zvrhnutie vládnucej elity inou konkurenčnou elitou a ako príklad uvádza zmenu režimu z politického na vojenský. Naproti tomu je štátny prevrat (*coup*) nelegitímne nahradenie jedného riadiaceho personálu iným, napríklad výmena na čele štátu v medzi rôznymi politickými stranami alebo frakciami tej istej strany. Rozhodujúcim kritériom je teda rozlíšenie medzi zmenou riadiacich osôb a zmenou režimu.

Edward Luttwak² považuje označenie puč za špecifické pre prevzatie moci pravicovo orientovanými skupinami, podobne ako v prípade tzv. *pronunciamento*, čo je označenie zvyčajne armádneho prevratu v latinskej Amerike.

Väčšina autorov však pojem štátny prevrat definuje široko a nerozlišuje pritom medzi pučom a štátnym prevratom. Napríklad Ozan Varol³ definuje štátny prevrat ako udalosť keď armáda, alebo časť armády obracia svoju donucovaciu moc proti špičkám štátu, zaujme ich miesto a zvyšok štátu preberá príkazy od nového režimu.

Bechir Bouzid⁴ definuje štátne prevraty ako udalosti, pri ktorých sú existujúce režimy náhle a nezákonne odstránené pôsobením pomerne malej skupiny, v ktorej kľúčovú úlohu zohrávajú príslušníci armády, polícia resp. bezpečnostné zložky štátu, či už samostatne alebo v súčinnosti s civilnými elitami, ako sú štátni úradníci, politici a panovníci. Uvádza tiež dva hlavné znaky charakteristické pre štátny prevrat:

- je uskutočnený elitami, nie masami;
- je rýchly (úspešné prevraty trvajú menej ako 48 hodín).

Podľa Škvrndu „štátny prevrat označuje násilnú (neprirodzenú, protiprávnu a pod.), spravidla okamžitú (rýchlu) zmenu politickej moci v štáte, spojenú so zvrhnutím hlavy štátu alebo vlády, ktorá môže mať ozbrojený i neozbrojený charakter.“⁵

Kľúčovou definíciou prevratu je pre tento príspevok definícia *Cline Center for Advanced Social Research*, podľa ktorého je štátny prevrat snahou o dosiahnutie náhleho a nelegálneho zbavenia moci predstaviteľov exekutívy. Táto definícia je zásadná, keďže je základom pre databázu štátnych prevratov, s ktorou pracujeme v druhej časti tohto príspevku.

2 Databáza štátnych prevratov

Základom pre aplikačnú časť tohto príspevku je databáza úspešných a neúspešných štátnych prevratov a pokusov o prevrat *Cline Center Coup D'état Project Dataset Codebook (v2.0.2)*⁶ vypracovaná *Cline Center for Advanced Social Research* na *University of Illinois*. Táto databáza pokrýva obdobie rokov 1945 až 2019. Pre zaradenie do tejto databázy musí udalosť (prevrat, pokus o prevrat, plánovaný prevrat) spĺňať niekoľko kritérií: (1) Musí existovať jasný iniciátor alebo skupina iniciátorov prevratu. (2) Cieľom odstránenia musí byť osoba/skupina osôb, ktorá má aktuálne oficiálnu pozíciu alebo neformálne drží moc v štáte. (3) Udalosť musí byť významným a rýchlym ohrozením moci lídra. (4) Prevrat musí byť

¹ LANE, D. (2008): The Orange Revolution: 'People's Revolution' or Revolutionary Coup?

² LUTTWAK, E. (1968): Coup D'etat: A Practical Handbook, s. 26.

³ VAROL, O. O. (2012): The Democratic Coup d'Etat.

⁴ BOUZID, B. (2011): Using a Semi-Parametric Analysis to Understand the Occurrence of Coups D'état in Developing Countries.

⁵ ŠKVRNDA, F. (2018): O vybraných sociologicko-politologických otázkach skúmania vojenských prevratov v kontexte súčasnej teórie bezpečnosti.

⁶ PEYTON, B. et al. (2020): Cline Center Coup D'état Project Dataset.

uskutočnený protiprávnymi prostriedkami. (5) Musí ísť o organizované úsilie dostať aktuálnych lídrov do pozície podriadenej novému vedeniu štátu.⁷

Zdrojom údajov pre túto databázu boli najmä existujúce databázy štátnych prevratov pokrývajúce časť sledovaného obdobia, ale tiež dobová tlač. Ide pritom o druhú verziu tejto databázy, ktorá dopĺňa a upravuje údaje z prvej databázy z roku 2013, ktorá pokrývala obdobie rokov 1945 – 2005.

Okrem údajov o krajinách a dátumoch udalostí a základného rozdelenia udalostí podľa ich výsledku na úspešné štátne prevraty, neúspešné štátne prevraty a štátne prevraty odhalené v čase plánovania, obsahuje databáza tiež dodatočné informácie k týmto udalostiam. Dôležitou informáciou v databáze je charakteristika aktérov, pričom však jednotlivé kategórie nie sú výlučné. Štátny prevrat teda môže patriť do viacerých kategórií zároveň. Databáza obsahuje dummy premenné pre armádu (ak nie je aktuálne armáda pri moci; nezahŕňa tiež bývalých príslušníkov armády či políciu), disidentov (napríklad náboženských predstaviteľov, bývalých vojakov či politických lídrov), rebelov (militarizované skupiny mimo kontroly vlády), tzv. palácový prevrat (členovia aktuálnej vlády), zahraničných aktérov (najčastejšie ako podpora pre domáci odboj), autoprevrat (aktuálny líder si uzurpuje významne viac moci ako mu legálne prináleží), nútenú rezignáciu (na základe hrozieb sa aktuálny líder oficiálne sám vzdá moci), ľudovú vzburu (ak sa aktéri prevratu rozhodnú uskutočniť prevrat na základe masívnych občianskych nepokojov vyvolaných nespokojnosťou s aktuálnou vládou), protiprevrat (prevrat proti lídrovi, ktorý sa dostal k moci prevratom pred menej ako jedným mesiacom) a premennú „iné“, do ktorej spadajú prevraty, kde nie je možné určiť aktérov alebo ich zaradiť do predchádzajúcich kategórií. Posledná premenná v aktuálnej databáze nie je reprezentovaná žiadnou udalosťou.

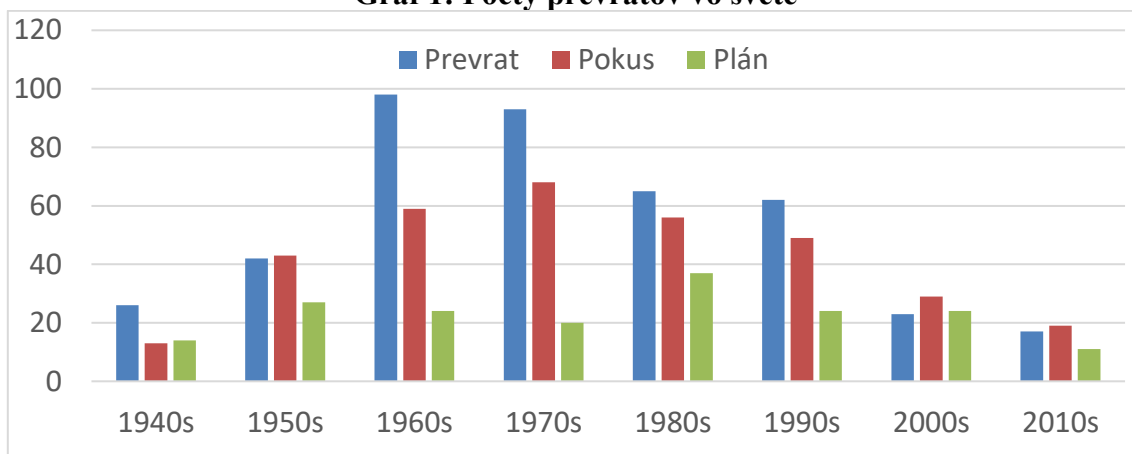
Ďalšia informácia, ktorú databáza ponúka, je výsledok udalosti pre lídra, proti ktorému bol prevrat namierený. V tomto prípade sú k dispozícii dummy premenné bez ujmy, zranenie, zabitie, domáce väzenie, uväznenie, súdenie (bez ohľadu na výsledok), útek (z krajiny) alebo exil (vykázanie z krajiny).

3 Štátne prevraty vo svete a v Afrike

Skúmaná databáza úspešných a neúspešných štátnych prevratov a pokusov o prevrat obsahuje celkovo 943 záznamov, z čoho 426 prevratov bolo úspešných, čiže došlo k zmene vlády, nie nutne k zlepšeniu situácie v krajine. Neúspešných pokusov o prevrat bolo v skúmanom období 336 a 181 prevratom sa podarilo brániť ešte v štádiu plánovania. Najturbulentnejším obdobím pokiaľ ide o počet úspešných prevratov aj neúspešných pokusov o prevrat sú 60. a 70. roky 20. storočia, pričom odvtedy počty vo svete klesali. Ako to dokumentuje aj graf 1, obdobie dvoch desaťročí po roku 2000 je z hľadiska počtu prevratov vo svete najmenej významné.

⁷ PEYTON, B. et al. (2021): Cline Center Coup D'état Project Dataset Codebook.

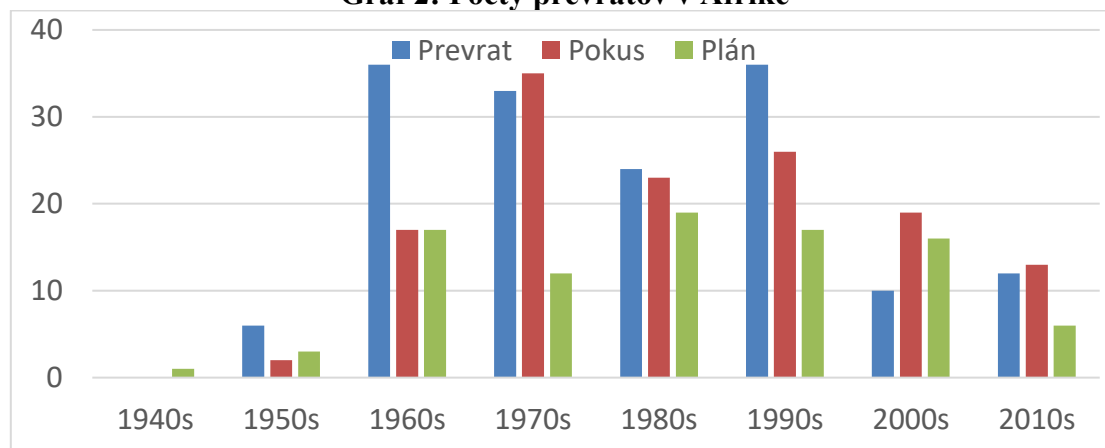
Graf 1: Počty prevratov vo svete

Prameň: Vlastné spracovanie podľa PEYTON, B. et al. (2020): Cline Center Coup D'état Project Dataset.

Mierne odlišný bol vývoj počtu prevratov v Afrike, ktorý dokumentuje graf 2. V 40. a 50. rokoch nezaznamenávame v Afrike takmer žiadne udalosti, čo je spôsobené tým, že väčšina afrických štátov v tomto období neexistovala a väčšina územia Afriky bola pod koloniálnou nadvládou európskych mocností. Najviac afrických štátov získalo nezávislosť v roku 1960 a práve 60. roky sú v súčte prevratov a pokusov o prevrat druhé najpočetnejšie. Počty prevratov však výraznejšie neklesali ani v 70. rokoch. Dočasné upokojenie situácie v Afrike nastalo v 80. rokoch, avšak 90. roky boli pre Afriku dekadou, ktorá počtom prevratov a pokusov o prevrat prekonalala aj 60. roky. Situácia v afrických štátoch sa po roku 2000 zlepšila v mnohých ohľadoch, vrátane politickej, bezpečnostnej a ekonomickej situácie. Táto zmena sa prejavila aj na počte štátnych prevratov a pokusov o prevraty. Na rozdiel od celosvetových trendov, kde aj po roku 2010 počty štátnych prevratov a pokusov o ne klesali, v Afrike sa počet úspešných štátnych prevratov znovu zvýšil. Od roku 2020, teda v období, ktoré už nepokrýva CDP databáza, stúpajúci trend štátnych prevratov v Afrike pokračoval prevratmi v Mali (v auguste 2020⁸ a v máji 2021⁹), v Guiney,¹⁰ Sudáne¹¹ a Burkine Faso¹² a pokusmi o prevrat vo viacerých štátoch.¹³

Graf 2: Počty prevratov v Afrike

Prameň: Vlastné spracovanie podľa PEYTON, B. et al. (2020): Cline Center Coup D'état Project Dataset.

⁸ FORNOF, E. – COLE, E. (2020): Five Things to Know About Mali's Coup.

⁹ CIVICUS (2021): Mali's „Military Coup within a Coup“: No Elections in February 2022; Journalist Abducted.

¹⁰ JEUNE AFRIQUE (2021): Coup in Guinea: What we know about the putsch that toppled Alpha Conde.

¹¹ NASHED, M. (2022): Six months since coup, Sudan promises to keep up democracy fight.

¹² ALJAZEERA (2022): Burkina Faso coup leader Damiba inaugurated as president.

¹³ ABEBE, A. K. (2022): Africa is beset with coups and conflicts: how the trend can be reversed.

Štátne prevraty v rámci Afriky zasahujú jednotlivé štáty nerovnomerne. Pokiaľ ide o štáty s najväčším počtom úspešných štátnych prevratov, na čele rebríčka je s ôsmimi úspešnými prevratmi Burkina Faso, a to bez započítania prevratu zo začiatku roka 2022 (prevraty v rokoch 1966, 1974, 1980, 1982, 1983, 1987, 2014 a 2015). V počte úspešných prevratov nasledujú Sudán (sedem štátnych prevratov bez započítania štátneho prevratu z roku 2021, Benin, Burundi, Sierra Leone (šesť úspešných prevratov v každej z týchto krajín), Nigéria a Ghana, každá s piatimi úspešnými štátnymi prevratmi. Z 54 štátov v Afrike je iba 16 takých, v ktorých sa v sledovanom období neuskutočnil ani jeden úspešný štátny prevrat (Botswana, Džibutsko, Eritrea, Juhoafrická republika, Južný Sudán, Kapverdy, Kamerun, Keňa, Malawi, Maroko, Maurícius, Mozambik, Namíbia, Senegal, Tanzánia, Zambia). Tri z týchto štátov (Eritrea, Južný Sudán, Namíbia) pritom vznikli až v 90. rokoch, takže ich história je aj v rámci Afriky pomerne krátka. Zoznam krajín, v ktorých sa za toto obdobie neodohral ani pokus o prevrat je ešte kratší a zahŕňa iba Botswanu, Džibutsko, Juhoafrickú republiku, Kapverdy, Malawi, Maurícius a Namíbiu. V Džibutsku a Malawi však databáza registruje pokusy o štátne prevraty vo fáze plánovania.

Na základe týchto údajov je možné konštatovať, že ak porovnáme počty prevratov a pokusov o prevrat vo svete a v Afrike, prevraty v afrických štátoch sú v priemere menej často úspešné. Na druhej strane je v Afrike vyšší pomer pokusov o prevrat odhalených v plánovacej fáze.

Pre identifikáciu špecifik prevratov v Afrike v porovnaní so svetovým priemerom sme ďalej skúmali už iba úspešné prevraty, najmä preto, že táto kategória je zo skúmaných skupín najjednoduchšia. Pri jednotlivých udalostiach, ktoré sú podľa *Cline Center for Advanced Social Research* pokusmi o prevrat, by mohli iní autori namietajú, či takáto udalosť naozaj patrí do tejto kategórie. Príkladom môžu byť aj udalosti z USA z januára 2021.¹⁴ Pri plánovaných prevratoch je situácia ešte zložitejšia, keďže predovšetkým v prípade autoritárskych režimov môžu byť správy o chystaných prevratoch súčasťou propagandy.

Z porovnania úspešne uskutočnených prevratov vo svete a v Afrike vyplývajú pre štátne prevraty v Afrike isté špecifiká týkajúce sa aktérov a dôsledkov pre zvrhnutých lídrov. Zo všetkých úspešných prevratov vo svete boli v 58 % medzi aktérmi uskutočňujúcimi prevrat príslušníci armády, pričom v Afrike bol tento podiel mierne vyšší, a to 62 %. Toto číslo však nevylučuje, že v uvedených prípadoch boli medzi aktérmi aj iné skupiny, najčastejšie členovia aktuálnej vlády (palácový prevrat). Pri porovnávaní úspešných štátnych prevratov vo svete a v Afrike z pohľadu dôsledkov pre zvrhnutého lídra skončila väčšina prevratov bez ujmy, čiže zvrhnutý líder nebol zabitý ani zranený. V celej databáze bol podiel prevratov bez ujmy až 91 %, pričom z 39 prípadov spôsobenej ujmy skončilo až 37 prípadov smrťou zvrhnutého lídra. V Afrike bol podiel prevratov bez ujmy mierne nižší, takýchto prípadov bolo 87 %. Vo všetkých 20 prípadoch bola spôsobenou ujmom smrť zvrhnutého vládcu.

Záver

Cieľom predkladaného príspevku bolo identifikovať špecifiká štátnych prevratov v afrických štátoch v porovnaní so štátnymi prevratmi vo svete na základe deskriptívnej štatistiky. Základom pre spracovanie tohto príspevku bola databáza *Cline Center Coup D'état Project Dataset Codebook (v2.0.2)*.

Z prehľadu literatúry je zrejmé, že používanie označenia štátny prevrat v jeho širšej definícii nie je univerzálne, ale je najčastejšie. Rozlišovanie medzi štátnym prevratom a napr. pučom je skôr okrajovou záležitosťou. Hoci sa definície štátneho prevratu u rôznych autorov

¹⁴ CLINE CENTER FOR ADVANCED SOCIAL RESEARCH (2021): It Was an Attempted Coup: The Cline Center's Coup D'état Project Categorizes the January 6, 2021 Assault on the US Capitol.

mierne odlišujú, na podstate definície je jasná zhoda, kde kľúčovou charakteristikou štátneho prevratu sú jeho nelegálne prostriedky.

Na základe výsledkov štatistickej analýzy použitej databázy môžeme identifikovať niekoľko špecifik štátnych prevratov v Afrike v porovnaní s celosvetovými pozorovaniami. Z porovnania úspešných štátnych prevratov s pokusmi o prevrat môžeme konštatovať, že prevraty v Afrike sú menej často úspešné, a že v Afrike častejšie dochádza k odhaleniu plánovaných štátnych prevratov ešte pred ich uskutočnením.

Kým vo svete počty prevratov od 60. rokov kontinuálne klesajú a v uplynulej dekáde dosiahli minimum, v Afrike nie je možné pozorovať takto jednoznačný klesajúci trend, pričom najturbulentnejšími dekadami z hľadiska počtu štátnych prevratov v Afrike boli 60. a 90. roky. Znepokojivý je tiež mierny nárast počtu štátnych prevratov v Afrike po roku 2010.

Z hľadiska aktérov je špecifikom Afriky vyšší podiel prevratov so zapojením armády ako vo svetovom priemere. Takisto bol v Afrike zaznamenaný vyšší podiel násilných prevratov, teda prevratov, ktoré sa skončili zranením alebo smrťou zosadeného lídra. Rozdiely medzi svetovým priemerom a priemerom za africké štáty však v oboch prípadoch neboli nijako výrazné.

V našom ďalšom výskume sa téme štátnych prevratov v afrických štátoch budeme venovať z interdisciplinárneho hľadiska. Do budúca plánujeme skúmať, čo vedie k štátnym prevratom a pokusom o ne z ekonomického pohľadu, a teda či je riziko prevratov väčšie v prípade zhoršujúcej sa ekonomickej situácie, alebo naopak, či sú prevraty nástrojom, ako získať moc v prosperujúcej krajine.

Použitá literatúra:

1. ABEBE, A. K. (2022): Africa is beset with coups and conflicts: how the trend can be reversed [online]. In: *International Institute for Democracy and Electoral Assistance*, 21. 2. 2022. [Citované 9. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.idea.int/news-media/news/africa-beset-coups-and-conflicts-how-trend-can-be-reversed>.
2. ALJAZEERA (2022): Burkina Faso coup leader Damiba inaugurated as president. [online]. In: *Aljazeera*, 16. 2. 2022 [Citované 9. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.aljazeera.com/news/2022/2/16/burkina-faso-coup-leader-inaugurated-as-president>.
3. BOUZID, B. (2011): Using a Semi-Parametric Analysis to Understand the Occurrence of Coups D'état in Developing Countries. In: *International Journal of Peace Studies*, roč. 16, č. 1, s. 53-79.
4. CIVICUS (2021): Mali's „Military Coup within a Coup“: No Elections in February 2022; Journalist Abducted [online]. In: *CIVICUS*, 30. 11. 2021. [Citované 9. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://monitor.civicus.org/updates/2021/11/30/malis-military-coup-within-coup-no-elections-february-2021-journalist-abducted/>.
5. CLINE CENTER FOR ADVANCED SOCIAL RESEARCH (2021): It Was an Attempted Coup: The Cline Center's Coup D'état Project Categorizes the January 6, 2021 Assault on the US Capitol. In: *Cline Center for Advanced Social Research*, 27. 1. 2021. [Citované 9. 5. 2022.] Dostupné na internete: https://clinecenter.illinois.edu/coup-detat-project-cdp/statement_jan.27.2021.
6. FORNOF, E. – COLE, E. (2020): Five Things to Know About Mali's Coup. [online]. In: *SME*, 3. 6. 2014. [Citované 9. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.usip.org/publications/2020/08/five-things-know-about-malis-coup>.
7. JEUNE AFRIQUE (2021): Coup in Guinea: What we know about the putsch that toppled Alpha Conde. [online]. In: *The Africa Report*, 5. 9. 2021. [Citované 9. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.theafricareport.com/124584/coup-in-guinea-what-we-know-about-the-putsch-that-toppled-alpha-conde/>.

8. LANE, D. (2008): The Orange Revolution: 'People's Revolution' or Revolutionary Coup? In: *The British Journal of Politics and International Relations*, roč. 10, s. 525-549.
9. LUTTWAK, E. (1968): *Coup D'etat: A Practical Handbook*. Cambridge: Harvard University Press, 1968. ISBN 0-674-17547-6.
10. NASHED, M. (2022): Six months since coup, Sudan promises to keep up democracy fight [online]. In: *Aljazeera*, 25. 4. 2022. [Citované 9. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://www.aljazeera.com/news/2022/4/25/sudan-six-months-into-a-coup-the-fight-for-democracy-is-ongoing>.
11. PEYTON, B. et al. (2020): Cline Center Coup D'état Project Dataset. V.2.0.0. [online]. Cline Center for Advanced Social Research, University of Illinois Urbana-Champaign, 16. 11. 2020. [Citované 2. 5. 2022.] Dostupné na internete: <https://databank.illinois.edu/datasets/IDB-5672473#>.
12. PEYTON, B. et al. (2021): Cline Center Coup D'état Project Dataset Codebook. V.2.0.0 [online]. Cline Center for Advanced Social Research, University of Illinois Urbana-Champaign, 23. 2. 2021. [Citované 2. 5. 2022.] Dostupné na internete: shorturl.at/abczN.
13. ŠKVRNDA, F. (2018): O vybraných sociologicko-politologických otázkach skúmania vojenských prevratov v kontexte súčasnej teórie bezpečnosti. In: *Medzinárodné vzťahy*, roč. 16, č. 2, s. 120-146.
14. VAROL, O. O. (2012): The Democratic Coup d'Etat. In: *Harvard International Law Journal*, 2012, roč. 53, č. 2.

Kontakt:

Ing. Natália Zagoršeková, PhD.

Fakulta medzinárodných vzťahov

Ekonomická univerzita v Bratislave

Dolnozemska cesta 1/b

852 35 Bratislava 5

Slovenská republika

e-mail: natalia.zagorsekova@euba.sk

Názov/Title:

Ekonomické, politické a právne otázky medzinárodných vzťahov 2022

Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej v dňoch 3. a 4. júna 2022

Economic, Political and Legal Issues of International Relations 2022

Proceedings of an International Scientific Conference held online on June 3-4, 2022

Zostavovatelia zborníka/Editors:

Ing. Zuzana Beňová, Ing. Ján Dančo, Mgr. Andrej Kiner, Ing. Jakub Pernický, Ing. Zuzana Rozkošová, Mgr. Terézia Seresová, Mgr. Eva Vlková

Rozsah/Range:

370 strán/pages

Formát/Format:

Vydané vo forme elektronického zborníka/Published in an electronic form

Vydavateľ/Publisher:

Vydavateľstvo EKONÓM

Rok vydania/Year:

2022

Vychádza jedenkrát za rok./Is published once a year.

ISBN 978-80-225-4958-5

ISSN 2585-9404